SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA
RAZRED ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE
CLASSIS I: HISTORIA ET SOCIOLOGIA
SEKCIJA ZA ARHEOLOGIJO
SECTIO ARCHAEOLOGICA

ARHEOLOŠKI VESTNIK

ACTA ARCHAEOLOGICA

XVIII

LJUBLJANA
1967

ARHEOLOŠKI VESTNIK — ACTA ARCHAEOLOGICA
Glasilo Arheološke sekcije

Uredili:
dr. Srečko Brodar, dr. Stane Gabrovec, dr. Jože Kastelic,
dr. Josip Klemenc, dr. Francè Stelè

Odgovorni urednik:
dr. Srečko Brodar

Natisnilo ČP »Delo« — obrat Triglavska tiskarna v Ljubljani

Arheološki vestnik izhaja enkrat na leto. Rokopisi morajo biti pisani s strojem, s presledkom med vrstami. Risbe izdelane v tušu. Na slikah in risbah mora biti podana vsebina. Povzetek naj obsega 1/10 vsebine članka

Redakcija: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Sekcija za arheologijo. Poštni predal 323-VI, Ljubljana, Jugoslavija

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA
RAZRED ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE
CLASSIS I: HISTORIA ET SOCIOLOGIA
SEKCIJA ZA ARHEOLOGIJO
SECTIO ARCHAEOLOGICA

ARHEOLOŠKI VESTNIK

ACTA ARCHAEOLOGICA

XVIII

LJUBLJANA
1967

102469
+

SPREJETO NA SEJI RAZREDA ZA ZGODOVINSKE
IN DRUŽBENE VEDE SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI
IN UMETNOSTI DNE 13. NOVEMBRA 1967 IN NA SEJI PREDSEDSTVA
DNE 15. NOVEMBRA 1967

102469

PO 2264/1968

Tisk je podprl Sklad SRS za pospeševanje založništva s subvencijo za objavo referatov kolokvija o paleolitiku v Sloveniji in kolokvija o zgodnjem srednjem veku v Sloveniji, ki ju je priredilo Arheološko društvo Slovenije

VSEBINA — CONTENTS

RAZPRAVE — TREATISES

Vuković Stjepan: Donjopaleolitska oruđa od valuća tipa »Pebble tool« na području sjevernog dijela Hrvatskog Zagorja 9
Altpaläolithische »Pebble tool« Geräte aus dem nördlichen Gebiet von Hrvatsko Zagorje

Osole Franc: Zakajeni spodmol, jamska paleolitska postaja 25
Zakajeni spodmol, eine Höhlenpaläolithstation

Leben Franc: Stratigrafija in časovna uvrstitev jamskih najdb na Tržaškem Krasu 43
Stratigraphie und zeitliche Einreihung der Höhlenfundstätten auf dem Triester Karst

Klemenc Josip: Starokrščanska svetišča v Sloveniji 111
Altchristliche Heiligtümer in Slowenien

Plesničar-Gec Ljudmila: Obeležje in kronologija antičnih grobov na Prešernovi in Celovški cesti v Ljubljani 137
Caractère et chronologie des tombes antiques sur la Prešernova et la Celovška cesta à Ljubljana

POROČILA — REPORTS

Knez Tone: Žarni grobovi v Bršljinu 155
Gräber der Urnenfelderzeit in Bršljin

Boltin-Tome Elica: Poročilo o raziskovanjih na srednjem prečnem nasipu Kaštelirja pri Dvorih nad Izolo 163
Compte rendu sur les recherches effectuées sur la digue transversale moyenne de Kaštelir près de Dvori au-dessus d'Izola

Slabe Marjan: Novi rimski napisi v Emoni 179
Nouvelles inscriptions romaines d'Emona

Šubic Zorka: Epigrafske najdbe v Ptuju in območju v letih 1965—1966 187
Epigraphische Neufunde aus Poetovio und Umgebung (1965—1966)

Mikl Curk Iva: Rimski napis z vznožja Ptujskega gradu 193
Eine römische Inschrift vom Fuß des Ptujer Schloßberges

Valič Andrej: Rimskodobna najdba v Šenčurju pri Kranju 195
Ein Fund aus der Römerzeit in Šenčur bei Kranj

Pegan Efrem: Najdbe novcev v Sloveniji 203
Römische Münzfunde in Slowenien

KOLOKVIJ O PALEOLITIKU V SLOVENIJI
COLLOQUY OF THE PALAEOLITHIC IN SLOVENIA

Petru Peter: Kolokvij o paleolitiku v Sloveniji 225

Brodar Srečko: Razčlenitev pleistocena 227
Die Gliederung des Pleistozäns

Brodar Mitja: Olševien 235
Das Olschewien

Osole Franc: Oris poselitve Slovenije v pleistocenu 241
Ein Abriß der Besiedlung Sloweniens im Pleistozän

Broglio Alberto: Il Paleolitico dell'Italia settentrionale 247
Paleolitik Severne Italije

Malez Mirko: Paleolitska nalazišta Hrvatske 255
Paläolithische Fundstellen in Kroatien

Rakovec Ivan: Sesalska favna Slovenije v pleistocenski dobi 291
The Mammal Fauna of Slovenia in the Pleistocene Epoch

Dolinar Zlata: Novi pogledi na razvoj človeka 301
The new view of human evolution

Šercelj Alojz: Razvoj kvartarne vegetacije 307
Entwicklung der quartären Vegetation

KOLOKVIJ O ZGODNJEM SREDNJEM VEKU V SLOVENIJI
COLLOQUY OF THE EARLY MIDDLE AGE IN SLOVENIA

Petru Peter: Kolokvij o zgodnjem srednjem veku v Sloveniji 315

Korošec Paola: Kulturna opredelitev slovanskega zgodnjega srednjega veka na ozemlju Vzhodnih Alp 317
Détermination culturelle du haut Moyen Age slave des régions des Alpes Orientales

Marušić Branko: Nekropole VII i VIII stoljeća u Istri 333
Die Nekropolen des VII. und VIII. Jh. in Istrien

Korošec Josip: K problematiki slovanske keramike v Jugoslaviji 349
Autour les problèmes concernant la céramique slave en Yougoslavie

Pahič Stanko: Staroslovanski grobovi v Brezju pri Zrečah 357
Altslawische Gräber in Brezje bei Zreče

Šribar Vinko: Skeletno plano grobišče na Hribu pri Krkavčah 365
Die Skelettgräber in Hrib bei Krkavče

Šribar Vinko: Zgodnjesrednjeveško grobišče in naselbina v Podmelcu — Baška grapa 377
Die frühmittelalterliche Grabstätte und Ansiedlung in Podmelec — Baška grapa

Knez Tone: Staroslovenske najdbe na Dolenjskem in v Beli krajini 389
Frühslawische Funde aus Dolenjska (Unterkrain) und Bela krajina (Weisskrain)

Bolta Lojze: Rifnik — Arheološki izsledki in problematika 397
Rifnik — Archäologische Forschungsergebnisse und Probleme

Valič Andrej: Staroslovanski Kranj 417
Das altslawische Kranj

Korošec Paola: Staroslovansko grobišče ob cerkvi na Drulovki 427
Une nécropole des anciens Slaves autour de l'église de Drulovka près de Kranj

Korošec Paola: Dva bronasta prstana iz prazgodovinske gomile v Pavla vasi pri Tržišču na Dolenjskem 433
Deux anneaux de bronze provenant d'un tumulus préhistorique à Pavla vas près de Tržišče en Dolenjska (Basse Carniole)

Petru Sonja: Nekaj zgodnjesrednjeveških najdb iz Gorjancev 435
Einige frühmittelalterliche Funde aus den Gorjanci

Petru Peter: Zgodnjesrednjeveška naselbina na Polhograjski gori nad Polhovim gradcem 453
Die frühmittelalterliche Ansiedlung auf der Polhograjska gora ob Polhov gradec

IN MEMORIAM

Brodar Srečko: Lothar F. Zotz 465

KNJIŽNA IN DRUGA POROČILA — BOOK AND OTHER REVIEWS

Petru Peter: G. Alföldy, Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien 469
A. Mócsy, Pannonia 472
L. Franz in sodelavci, Lexikon Ur- und frühgeschichtlicher Fundstätten Österreichs 476
F. Felgenhauer, W. Alzinger, A. Kloiber, Beiträge zur Kenntnis der norisch-pannonischen Hügelgräberkultur I 478
J. Garbsch, Der Moosberg bei Murnau 479

Mikl Curk Iva: Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 480

Jesse Staško: Bibliografija 481
Zamenjava 491

RAZPRAVE — TREATISES

DONJOPALEOLITSKA ORUĐA OD VALUĆA TIPA »PEBBLE TOOL« NA PODRUČJU SJEVERNOG DIJELA HRVATSKOG ZAGORJA

STJEPAN VUKOVIĆ
Gradski muzej, Varaždin

Ponovno je područje sjevernog dijela Hrvatskog Zagorja, odnosno varaždinskog kotara, obogatilo našu paleolitsku nauku novim arheološkim otkrićem. Radi se o nalazu donjopaleolitskih kamenih oruđa koja dolaze u paleolitskoj arheologiji pod imenom: »oruđa od valuća«, »prodniška orodja«, »oruđa od oblutaka«, »Geröllgeräte«, »Pebble tool«, »Choppers« i »Chopping-tools«. Nalazište ove vrste oruđa od valuća predstavljaju otvoreni tereni oranica i duboko erodirane vododerine na području sela Punikve, što leži istočno od mjesta Ivanca. Na tome istom lokalitetu već sam ranije sakupio jednu vrlo staru donjopaleolitsku kamenu industriju — pretežno razasutu po površini zemlje. S obzirom na njezinu nedovoljno poznatu stratigrafiju, ja sam je na temelju tipološke ocjene njezinih artefakata stavio u donji paleolitik time da najbolje odgovara rano-acheuléenskom kulturnom stupnju. Ovdje odmah napominjem da ovu kamenu industriju prate karakteristični tipovi artefakata za donji paleolitik kao što su: ručni klin (Faustkeil), ručni šiljak (Handspitze), cjepač jednostrano ukošene oštrice (Spalter), golema grebala (Kratzer) i druga oruđa (lit. 1).

Dakle, još prije otkrića oruđa od valuća otkrio sam na paleolitskom lokalitetu Punikve kamenu industriju koju sam na temelju njezine tipološke ocjene svrstao u rani acheuléen. Iako se artefakti ovih dviju posve različitih kultura međusobno razlikuju po svome obliku, tehničkoj obradi i funkcionalnom korištenju, oni ipak dolaze zajedno na istome nalazištu i pod malo ne posve istim stratigrafskim prilikama. Tako su na primjer oruđa od valuća iz Punikva sva oblikovana za sječenje i za tupe udarce, a kraj toga su glomazna, surovog izgleda i pretežno prekrivena grubom okorinom. Obratno, rano-acheuléenska i ostala kremena oruđa sa tog lokaliteta, u većini slučajeva, lijepo su obrađena i oblikovana (sl. 1—3).

Ako pokušamo prema šemi H. Krügera postavljenoj za tipološku podjelu oruđa od valuća (lit. 2) svrstati naša oruđa od valuća sa lokaliteta Punikve, dobit ćemo nekoliko slijedećih tipova.

Tip 3 (sl. 4). Valutak s rovašem (Geröll mit Kerbe). Za izradbu ovog tipa artefakta iskorištena je kvarcitna valutica, nepravilnog, dugoljasto-ovalnog oblika. Na vrhu valutice — valutica postavljena okomito u smjeru duljinske osi — nalazi se zavojita, rubna oštrica postignuta s dvije jednostrano odbijene kalotine. Iako na taj način nastale dvije odlomne plohe

stoje jedna uz drugu, one nisu poremetile smjer i pravilnost rubne oštrice. Na taj je način jednostranim odbijanjem dobivena »uniface« sprava za sječenje. Rub za rezanje ili sječenje ove jednostrane sprave ima sa suprotne, neobrađene strane, široko-plitku porubnu retušu koja je nastala upotrebom sjekača. Ovaj se tip 3 razlikuje od tipa 1 u šemi tipova H. Krügera jedino

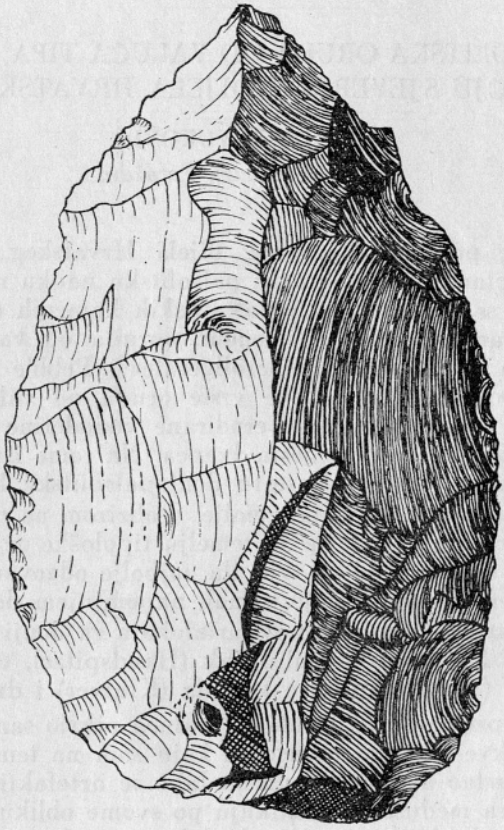

Sl. 1. Punikve kod Ivanca, Ručni šiljak, praemoustérien. Nar. vel. Crtež prof. R. Koščec-Cajzek.

Abb. 1. Punikve bei Ivanec. Handspitze, Prämoustérien. Nat. Gr. Zeichnung Prof. R. Koščec-Cajzek

po tome što je njegova jednostrana obrada postignuta sa dva odloma — umjesto jednog. Po svojoj obradi pripada ovaj artefakt među najjednostavnije, jednostrano obrađene primjerke oruđa od valuća s lokaliteta Punikve. Njegova težina iznosi oko 450 grama, što je prema H. Krügeru težina za dobro razvijene i obrađene primjerke »Pebble tools« (lit. 2). Duljina mu iznosi 97 mm, širina 88 mm, a debljina 58 mm.

Tip 9 (sl. 5). Dijagonalna naprava (Diagonalgerät). Ovaj je artefakt načinjen iz dugoljasto-plosnate valutice bijele boje kvarcita čija je po-

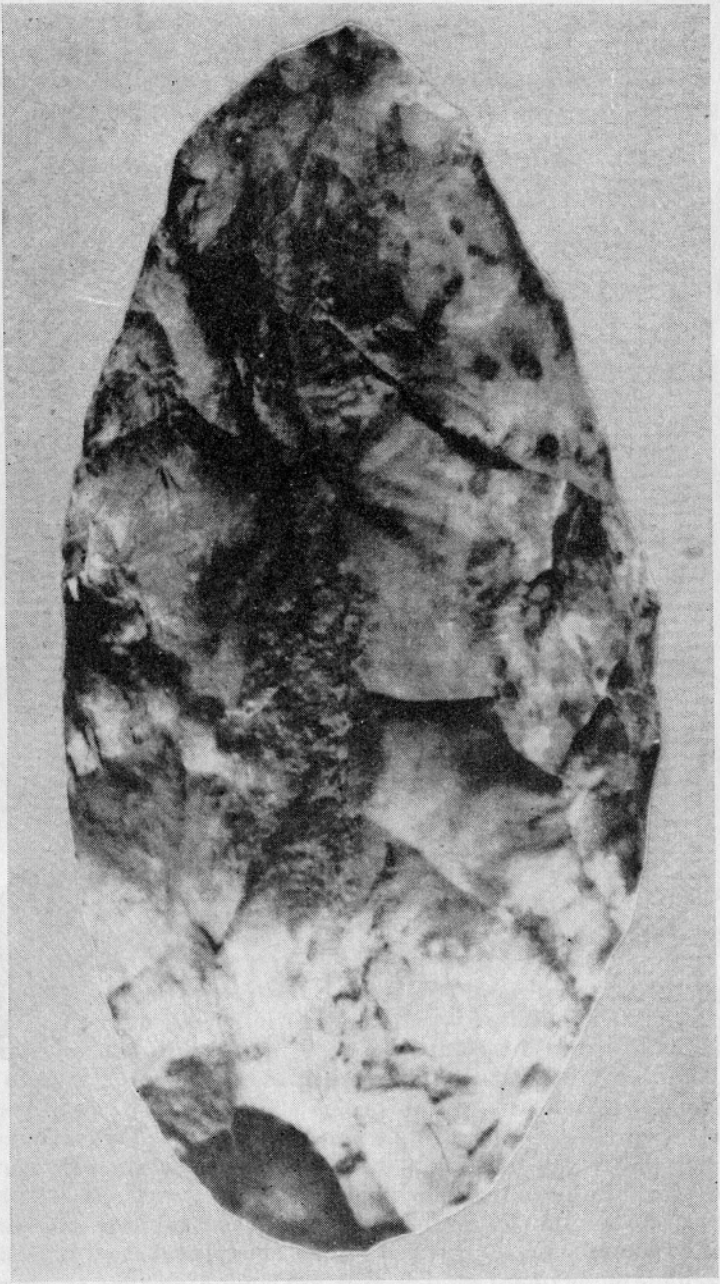

Sl. 2. Punikve kod Ivanca. Ručni klin, rani acheuléen. Nar. vel. Fot. S. Vuković.
Abb. 2. Punikve bei Ivanec. Faustkeil, Frühacheuléen. Nat. Gr. Phot. S. Vuković.

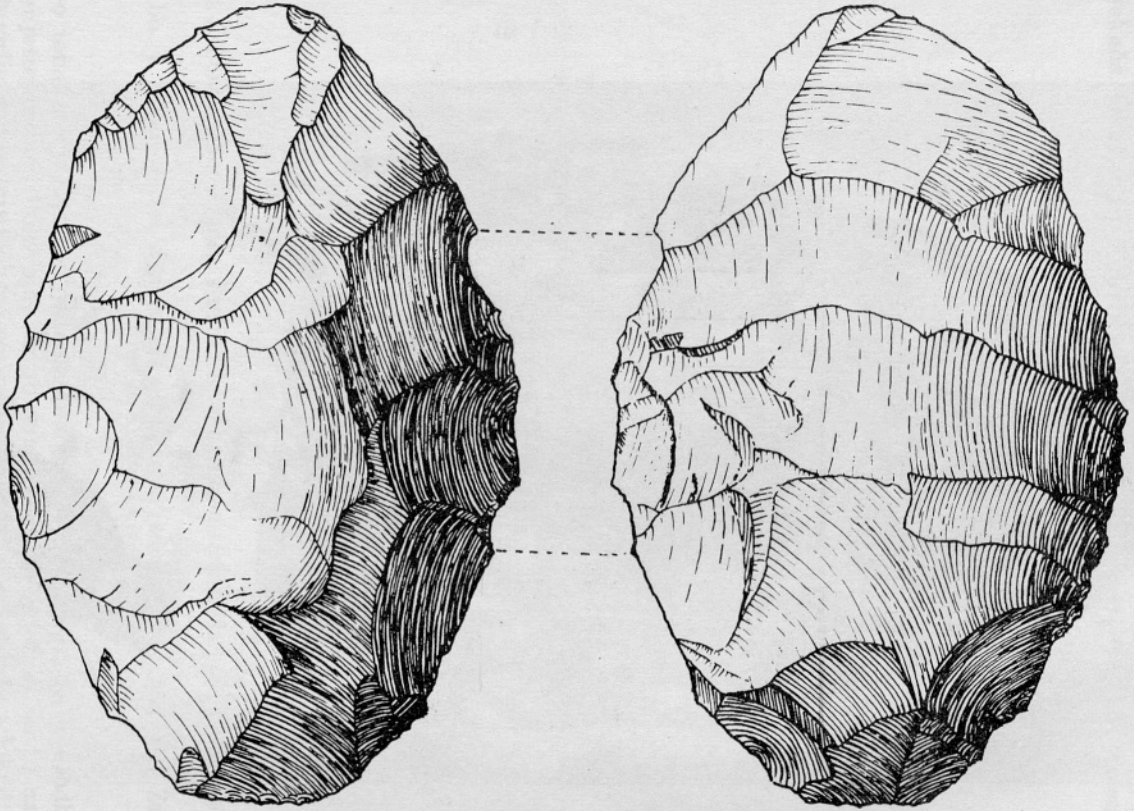

Sl. 3. Punikve kod Ivanca. Ručni klin, acheuléen. Nar. vel. Crtež prof. R. Koščec-Cajzek.
Abb. 3. Punikve bei Ivanec. Faustkeil, Acheuléen. Nat. Gr. Zeichnung Prof. R. Koščec-Cajzek.

vršina pokrivena okorinom bljedo-žute boje. To je dosada najljepši i tehnički najbolje obrađen primjerak oruđa od valuća sa lokaliteta Punikve. Njegova je gornja polovica prednje plohe obrađena s mnogo tehnički dotjeranih odloma. Na mjestu dodira prednje obrađene plohe s plohom zadnje neobrađene plohe nalazi se rubna oštrica korištenja. Ova se zavojita rubna oštrica pruža lijevom lateralnom stranom artefakta i prelazi preko njego-

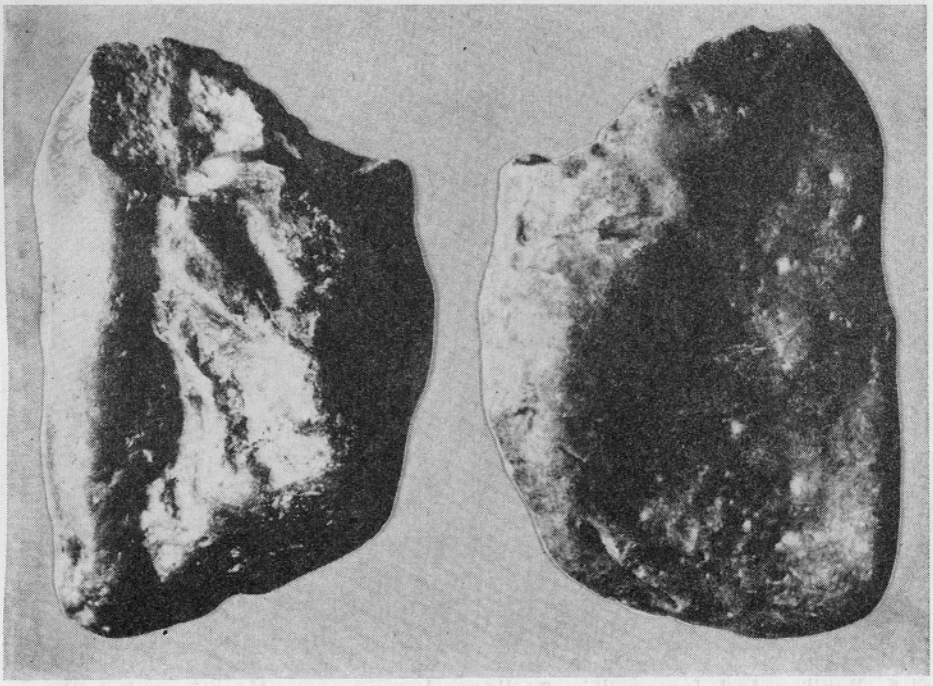

Sl. 4. Punikve kod Ivanca. Tip 3, valutak s rovašem. Umanjeno. Fot. S. Vuković.
Abb. 4. Punikve bei Ivanec. Typ 3, Geröll mit Kerbe. Verkleinert. Phot. S. Vuković.

vog terminalnog dijela gdje se završava desno-lateralno-terminalno trostranim šiljkom. Zadnju stranu ovog trostranog piramidalnog šiljka pokriva još okorina, dok su ostale dvije naprijed isturene njegove plohe obrađene u rubnu oštricu. Ovaj je artefakt neke vrste univerzalna naprava, što se tiče njegove upotrebe, budući da se mogao koristiti kao strugalo, grebalo, rezač, cjepač i bušilo — što je neobično za oruđa od valuća. Njegova je težina svega 150 grama, duljina 76 mm, širina 55 mm, a debljina 31 mm.

Tip 12 (sl. 6). Dvostrano narovašen valutak (zweiseitig gekerbtes Geröll). Ovaj sam artefakt našao prije 35 godina na dnu duboke vododerine gdje je zaostao ispran bujicama vode. Ne pridavši mu neko veće značenje, bacio sam ga na poljsku kolotečinu gdje sam ga ponovno našao ove godine. Iako su preko njega prošla mnoga kola, on je na sreću ostao neoštećen. Načinjen je iz nepravilne poluplosnate valutice kremena čija je površina prekrivena debelom patinom sive boje. S prednje, gornje strane nalazi se

vrlo širok i plitak rovaš postignut odlomom jedne jače i široke kalotine i dopunskim sitnim okvrcavanjem. Ovom je obradom postignuta rubna oštrica koja je odbijanjem plitkih kalotina s obratne strane valutice i dopunskom obradom oblikovana u cik-cak liniju. Na taj je način obrade postignuta dvostrano (biface) oblikovana naprava za sječenje i udaranje.

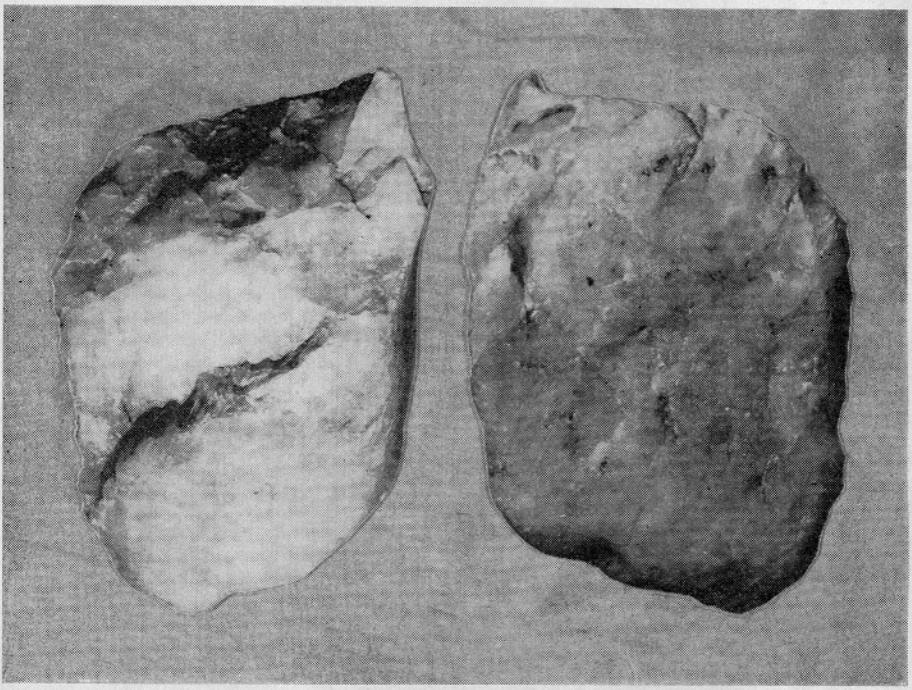

Sl. 5. Punikve kod Ivanca. Tip 9, diagonalna naprava. Umanjeno. Fot. Plavec, Varaždin.

Abb. 5. Punikve bei Ivanec. Typ 9, Diagonalgerät. Verkleinert. Phot. Plavec, Varaždin.

Težina mu iznosi 420 grama, duljina 85 mm, širina 88 mm i debljina oko 51 mm.

Tip 12 (sl. 7). Dvostrano narovašen valutak (zweiseitig gekerbtes Geröll). To je po izgledu vrlo primitivan artefakt načinjen od nepravilne, valjku slične valutice iz kremeno-opala. Na prednjoj, posve gornjoj, desnoj strani valutice nalaze se dva malena rovaša, jedan do drugog, postignuta sa dva odloma. Ova dva rovaša čine rubnu oštricu koja je sa obratne, zadnje strane valutka dopunjena malenim suprotnim rovašem. Ovaj rovaš i njemu s desne u nastavku prirodno odlomljen rovaš upotpunjuju rubnu oštricu ovog sjekača koja je nalik na oštrice neolitskih sjekira. Ostali je dio prednje plohe vrlo nepravilan i ima u srednjem dijelu dvije prirodno oblikovane udubine. Bazalni je dio zaobljen i pokriven vrlo hrapavom okorinom. Inače artefakt dobro sjeda u šaku ruke što je s praktične strane

bilo sigurno i iskorišteno. S obzirom na dvostranu obradu valutice možemo i ovaj artefakt uvrstiti među tipove označene brojem 12. Težina mu je nešto veća oko 550 grama, duljina 104 mm, širina 74 mm i debljina 63 mm.

Tip 13 (sl. 8). Chopper sa oštricom (Chopper mit Schneide). Mislim da ovaj primjerak ne možemo uvrstiti među tipove označene brojem 12 i to stoga što među tipove označene brojem 12 treba staviti samo dvostrano narovašene valutice. Međutim ova naša plosnata, donekle triangularnog oblika valutica, nema u svom gornjem dijelu prednje strane samo

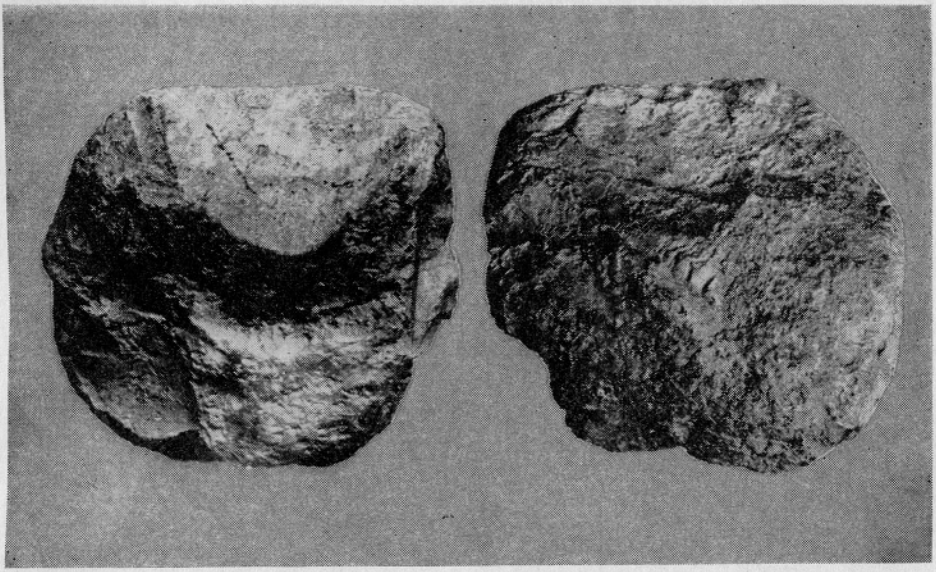

Sl. 6. Punikve kod Ivanca. Tip 12, dvostrano narovašen valutak. Umanjeno. Fot. S. Vuković.

Abb. 6. Punikve bei Ivanec. Typ 12, zweiseitig gekerbtes Geröll. Verkleinert. Phot. S. Vuković.

rovaš, nego je njezina prednja strana obrađena grubim odbijanjem preko $^2/_3$ cjelokupne površine. Takovu obradu obično susrećemo kod dijagonal naprava označenih kao tip 9, što nam uostalom lijepo pokazuje dijagonal naprava izbijena iz kvarcitne valutice sa lokaliteta Trais-Münzenberg, Kreuzberg (lit. 2, sl. 8). Daljnjom obradom gornjeg dijela suprotne strane ove naše valutice postignut je dvostrani chopper sa tipičnom valovitom oštricom — sjekačem. Prema tome možemo ovaj artefakt pribrojiti tipu označenom pod brojem 13, u šemi H. Krügera. Izrađen je iz valutice kremena čija je površina patinirana u blijedo-žutoj boji. Težina mu iznosi oko 560 grama, što je iznad prosječne težine. Duljina mu je oko 96 mm, širina 95 mm i debljina 61 mm.

Tip 13 (sl. 9) Chopper sa oštricom (Chopper mit Schneide). Ovo je najveći artefakt iz ove skupine. Njegova težina iznosi oko 1160 grama, što je daleko iznad uobičajene težine za tu vrstu artefakata. Duljina mu

iznosi 121 mm, širina 111 mm, a debljina oko 87 mm. Načinjen je od valutka kremena. Prednja je ploha artefakta obrađena u njezinom gornjem dijelu, dok je preostali dio ostao neobrađen i pokriven grubom okorinom. Lijevo, lateralno-terminalno nalazi se vrlo lijepo obrađena zavojita oštrica sjekača, formirana na oblik golemog grebala. Obrada desnog terminalnog

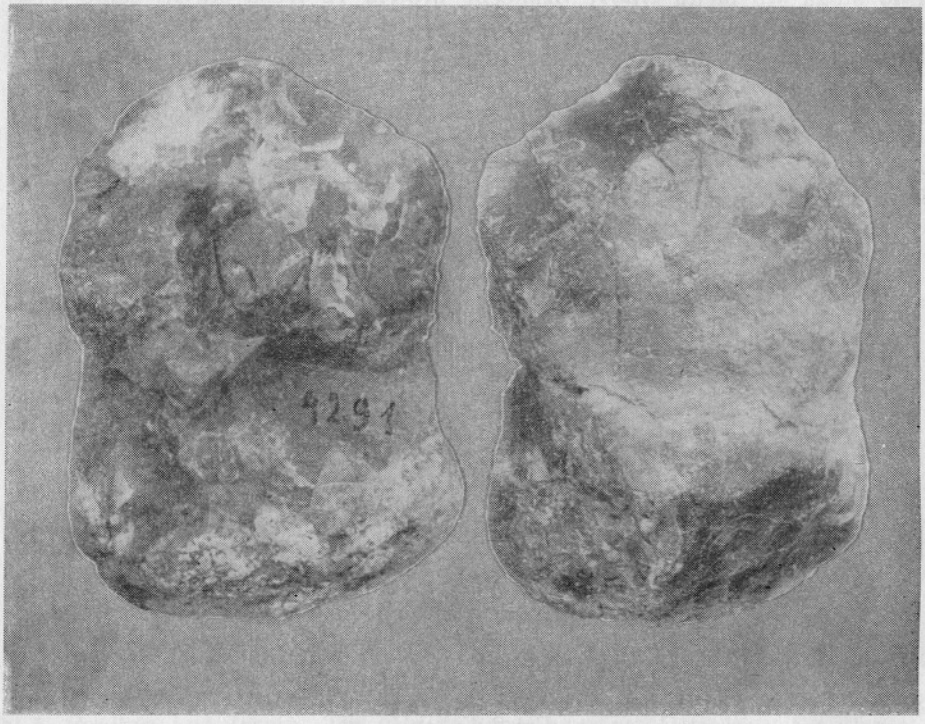

Sl. 7. Punikve kod Ivanca. Tip 12, dvostrano narovašen valutak. Umanjeno. Fot. S. Vuković.

Abb. 7. Punikve bei Ivanec. Typ 12, zweiseitig gekerbtes Geröll. Verkleinert. Phot. S Vuković.

dijela je sporedna i funkcionalno manje upotrebljiva. Zadnja strana i desni bok ovog artefakta obrađeni su grubim odlomima preko cijele plohe. Usprkos svojoj glomaznosti ovaj je artefakt vrlo dobro sjedao bazalnim dijelom u šaku ruke, pa je bez sumnje predstavljao prikladno oruđe kojim se mogao zadati snažan udarac za sječenje, kalanje i razbijanje. Između sviju do sada spomenutih oruđa od valuća iz lokaliteta Punikve ovaj je artefakt površinski najviše obrađen i prema tome nećemo pogriješiti ako ga svrstamo među dvostrano obrađene choppere, odnosno među tipove označene brojem 13.

Među tipove 12 mogli bismo staviti i dva dvostrano obrađena oruđa od valutka prikazana na slikama 10 i 11. Za oba ova komada iskorištena je kvarcitna valutica gomoljastog oblika bijelo-žute boje. Gornji dio

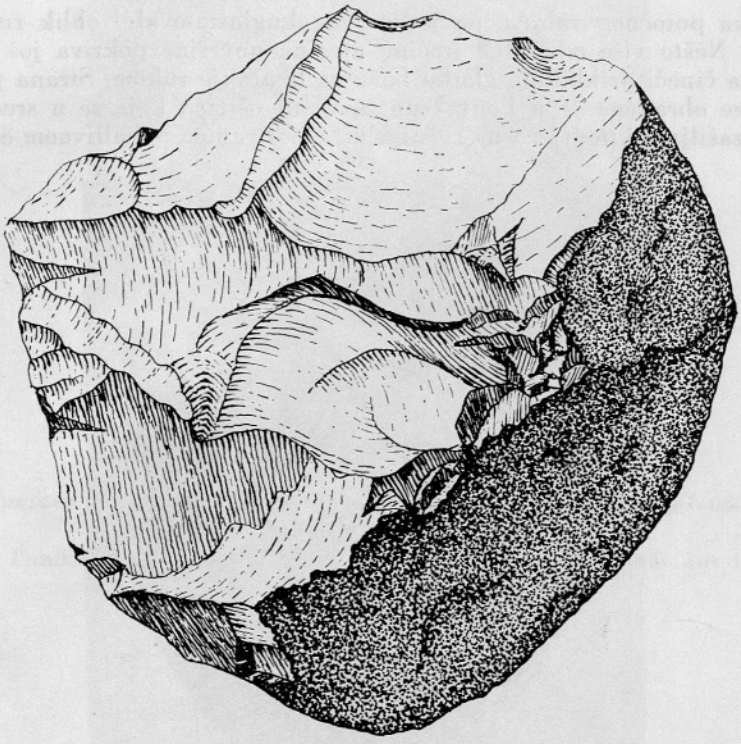

Sl. 8. Punikve kod Ivanca. Tip 13, chopper s oštricom. Nar. vel. Crtež prof. R. Koščec-Cajzek.

Abb. 8. Punikve bei Ivanec. Typ 13, Chopper mit Schneide. Nat. Gr. Zeichnung Prof. R. Koščec-Cajzek.

prednje i zadnje strane valutka obrađen je okvrcavanjem u prednju i zadnju plohu koje se sastaju terminalno u oštricu. Gledano sa strane ove se dvije obrađene plohe postepeno spuštaju i poprimaju oblik krova kuće, a njihovo sljeme čini oštricu. Osobito su lijepo obrađene plohe artefakta označenog brojem 1. Težina je prvome primjerku 310 grama, a drugome 270 grama.

Sva ova do sada spomenuta oruđa od valuća potječu sa otvorenog lokaliteta Punikve. Međutim, postoje na području sjevernog dijela Hrvatskog zagorja i spiljski lokaliteti u kojima su bila otkrivena oruđa od valuća. Kao primjer mogu navesti artefakt načinjen od valutka kvarcita, kuglasto-ovalnog oblika iz spilje Vindije kod Voće, koji predstavlja tipičan dvostrani chopper sa cik-cak naveruganom oštricom (lit. 3, sl. 1). Ovome artefaktu nalazimo nevjerojatno velike analogije u jednom primjerku dvostranog choppera iz nalazišta Trais-Münzenberg, Dühberg (lit. 2 sl. 7). Opisujući ovaj artefakt iz paleolitskog lokaliteta spilje Vindije još 1950. godine kao »ručnu sjekiru« (lit. 3), spomenuo sam o njemu slijedeće: »Ovaj je artefakt izrađen izravno od kuglasto-ovalnog grumena, krupno-zrnatog

bjelutka potočnog valuća, pa je zadržao kuglasto-ovalni oblik ručne sjekirice. Nešto više od jedne trećine njezine površine pokriva još okorina valutka čineći prikladnu, glatku bazu za hvatanje rukom. Strana protivno od baze obrađena je u konveksno savijenu oštricu koja se u sredini donekle zašiljuje i podsjeća na ručni klin. Obostranom primitivnom obradom,

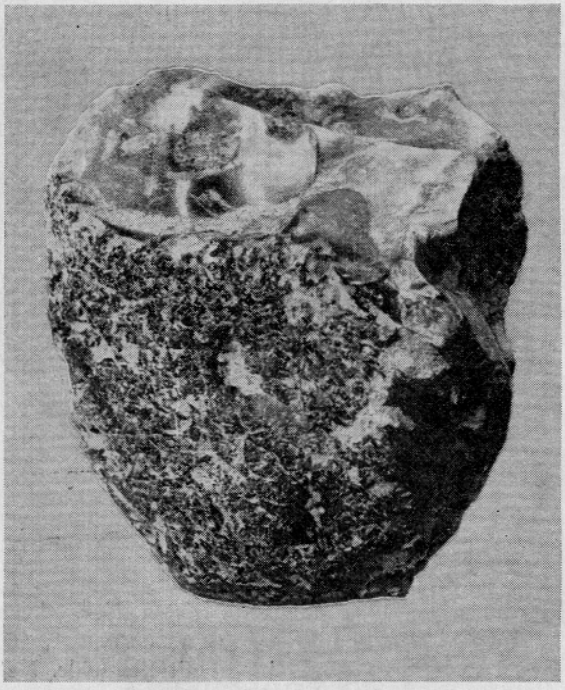

Sl. 9. Punikve kod Ivanca. Tip 13, chopper s oštricom. Jako umanjeno. Fot. S. Vuković.

Abb. 9. Punikve bei Ivanec. Typ 13, Chopper mit Schneide. Sehr verkleinert. Phot. S. Vuković.

koju je dirigirala struktura teško obradivog bjelutka, dobivena je naverugana oštrica. Malena veličina, nucleo oblik i dvostrana primitivna obrada naverugane oštrice mogu se uzeti kao zaostali prelazni elementi gornjoacheuléenske kamene industrije u mousteriénskoj industriji spilje Vindije.«

Budući da ovaj dvostrani chopper ili sjekirica potječe iz najnižih slojeva zadnjeg lijevog dijela spilje Vindije, nema sumnje da su prvi stanovnici spilje Vindije stigli u nju otprilike pod konac acheuléena ili na početku moustériena. Time smo otprilike datirali ovaj chopper iz spilje Vindije za čiju starost govore i ručni klinovi iz tog lokaliteta (lit. 3, sl. 2 i 3). Međutim, ako najstarija paleolitska kamena industrija iz otvorenog lokaliteta Punikve pripada u rani acheuléen, više je nego sigurno da spilje sjevernog dijela Hrvatskog Zagorja nisu još bile u to vrijeme nastavane po ljudima. Isto tako nalaze se među kvarcitnom industrijom iz najnižeg

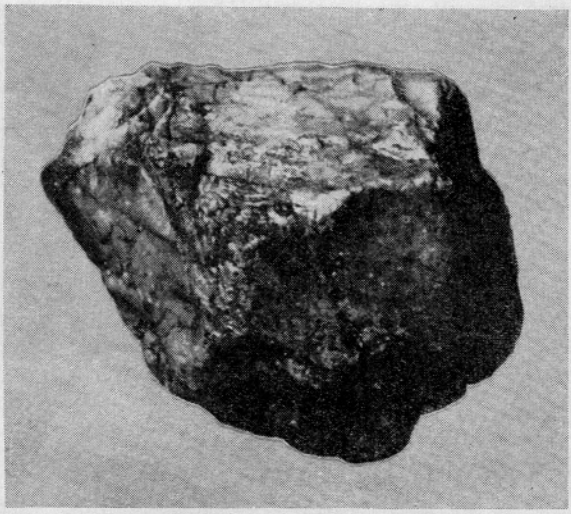

Sl. 10. Punikve kod Ivanca. Tip 12, dvostrano obrađeno oruđe od valutaka kvarcita. Umanjeno. Fot. S. Vuković.

Abb. 10. Punikve bei Ivanec. Typ 12, zweiseitig bearbeitetes Gerät aus Quarzitgeröll. Verkleinert. Phot. S. Vuković.

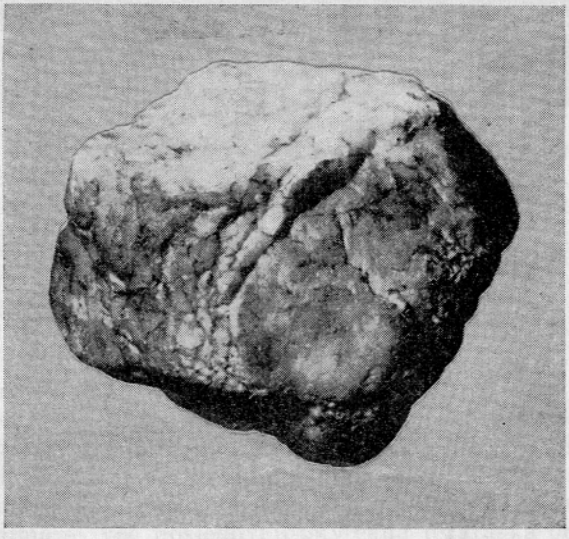

Sl. 11. Punikve kod Ivanca. Tip 12, dvostrano obrađeno oruđe od valutaka kvarcita. Umanjeno. Fot. S. Vuković.

Abb. 11. Punikve bei Ivanec. Typ 12, zweiseitig bearbeitetes Gerät aus Quarzitgeröll. Verkleinert. Phot. S. Vuković.

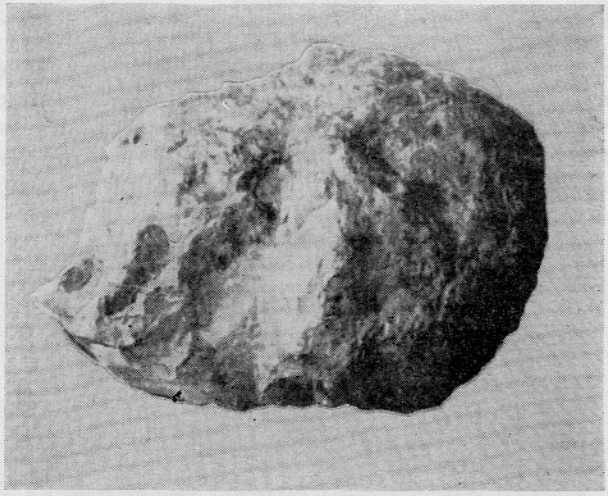

Sl. 12. Kremeni valutak iz šljunčanih naslaga na području sela Punikve kod Ivanca. Jako umanjeno. Fot. S. Vuković.

Abb. 12. Quarzgeröll aus den Schottern von Punikve bei Ivanec. Sehr verkleinert. Phot. S. Vuković.

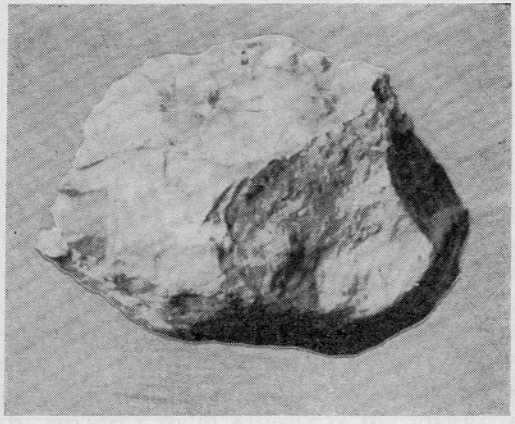

Sl. 13. Kremeni valutak iz šljunčanih naslaga na području sela Punikve kod Ivanca. Jako umanjeno. Fot. S. Vuković.

Abb. 13. Quarzgeröll aus den Schottern von Punikve bei Ivanec. Sehr verkleinert. Phot. S. Vuković.

kulturnog stratuma spilje Vilenice kod Novog Marofa tipična oruđa od valuća. Ova pokazuju poprečno i kose prebijene valutice koje se podudaraju u šemi H. Krügera s tipovima označenim pod brojem 5 i 7 (lit. 4, tab. IV., 34 i 35). Iz trećeg kulturnog stratuma spilje Vilenice posjedujemo još i kamenu sjekiru plosnato-ovalnog oblika, odbijenu od goleme kvar-

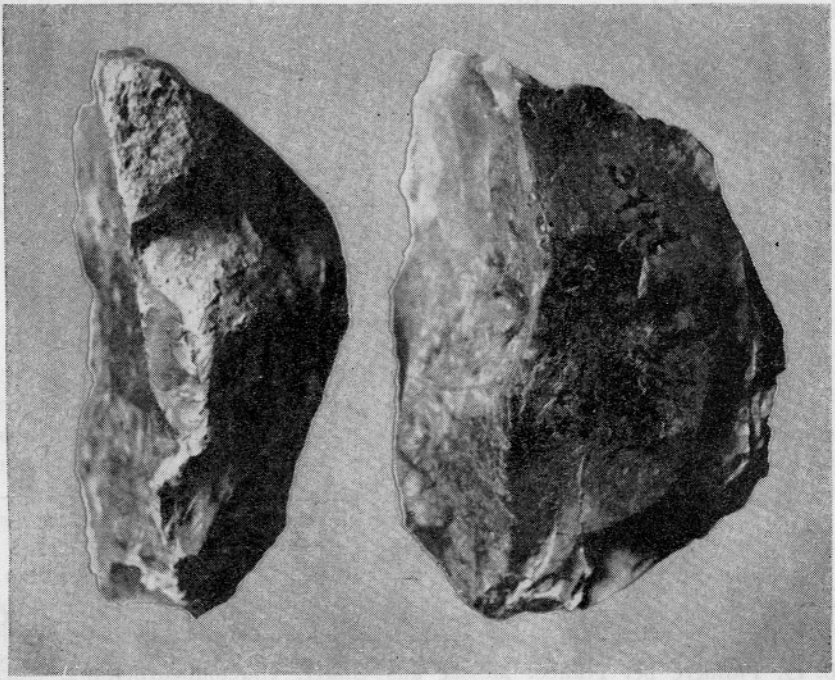

Sl. 14. Punikve kod Ivanca. Kremene jezgre (nuclei) oblike kornjače. Levalloisien. Umanjeno. Fot. S. Vuković.

Abb. 14. Punikve bei Ivanec. Quarzkernsteine von Schildkrötenform. Levalloisien. Verkleinert. Phot. S. Vuković.

citne valutice (lit. 4, tab. V. dolje lijevo). Takav tip oruđa i obradu pokazuje nam ovalna kalotina izbijena iz kvarcitne valutice sa lokaliteta Münzenberg. Kettermühle (lit. 2, sl.9).

Sve do sada navedeno možemo uzeti kao dokaz da su prvi stanovnici spilje Vindije i Vilenice stvarno posjedovali i oruđa od valuća — koja lahko da predstavljaju još zaostalu neke vrste naslijeđenu donjepaleolitsku tradiciju. Nalazi iz donjopaleolitskog otvorenog lokaliteta Punikve pokazuju da su stanovnici tog lokaliteta — davno prije napučenja okolnih spilja po ljudima — već posjedovali okvrcana jezgraška oruđa i oruđe od valuća. Da je paleolitsko naselje Punikve već postajalo za ranog acheuléena govore tipična oruđa za to vremensko i kulturno razdoblje u obliku ručnih klinova i ručnih šiljaka. To što dolaze ove dvije vrste oruđa zajedno isto ne treba da nas začuđuje budući da je to pojava koja se susreće na sva tri

stara kontinenta. Međutim, za nas je važno iznad svega to da je donjopaleolitski lokalitet Punikve pružio dovoljno dokaza za postojanje jezgraške kulture ručnih klinova i oruđa od valuća u tom dijelu Evrope.

Konačno lokalitet Punikve nije posve istražen. Mi još uvijek ne možemo sagledati pravu sliku ogromnog paleolitskog blaga koje leži netaknuto pod debelim naslagama oranica mjesta i okolice Punikva. Da je ono doista golemo, dokazuje veliko prostranstvo tog lokaliteta, zatim arheološki

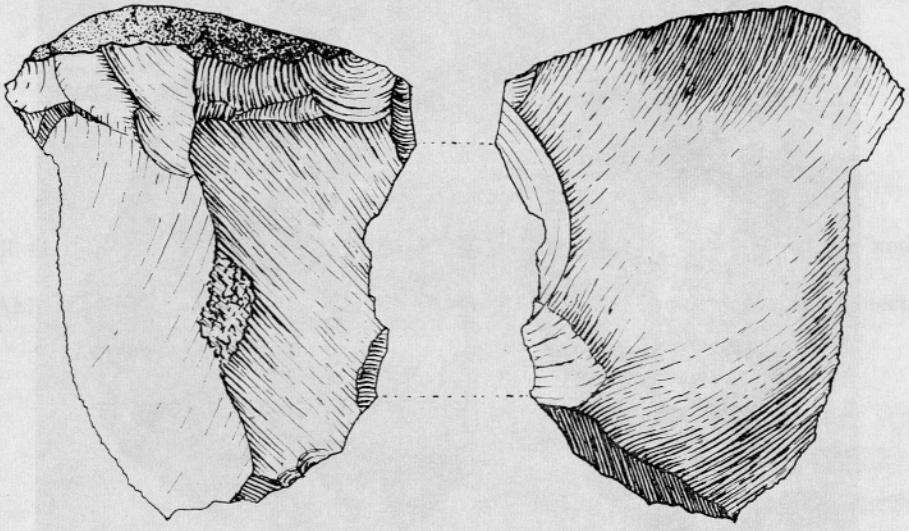

Sl. 15. Punikve kod Ivanca. Kremeni nož, clactonska obrađa. Nar. vel. Crtež prof. R. Koščec-Cajzek.

Abb. 15. Punikve bei Ivanec. Messer aus Quarz, Clactonbearbeitung. Nar. Gr. Zeichnung Prof. R. Koščec-Cajzek.

nalazi i konačno područne naslage krupnog šljunka sa obiljem kremenog valuća (sl. 12, 13). Upravo ovo veliko obilje kremena koje je bilo potrebno kao sirovina za izradbu kamenog oruđa, mora da je privlačilo u davnoj prošlosti brojne generacije za generacijama na to tlo. Zaostala kamena oruđa na tome lokalitetu ne moraju biti djelo istih ruku, ljudi i rasa — u ostalo to će vrijeme riješiti.

Svakako je od važnosti za ovo nalazište spomenuti još i slijedeće: Osim već spomenutog kamenog oruđa tu susrećemo i tipove udarnog oruđa (chopping tool) kojima pronalazimo analogije među udarnim oruđem iz lokaliteta Kronach u Bavarskoj (lit. 5, sl. 3 a, 5). Nadalje tu dolaze tipične jezgre (nucleus) oblika kornjače (sl. 14), toliko karakteristične za levaloisien, zatim kameni artefakti koje možemo opredjeliti kao clactonien (sl. 15), praemoustérien, moustérien i aurignacien. Da li dolaze ti artefakti u zatvorenim ležajima odjelito po kulturama ili se tu radi o slučaju azijske Ordos kulture, još za sada ne mogu pružiti jedan sigurniji odgovor. Iz svega spomenutog vidi se da Punikve doista predstavljaju jedan dragocjeni paleolitski lokalitet kome treba u budućnosti posvetiti punu pažnju.

Literatura

1. S. Vuković, Paleolitska kamena industrija nalazišta Punikve kod Ivanca. Godišnjak Varaždinskog muzeja 2—3, Varaždin 1962—63 (1963).
2. H. Krüger, Frühpaläolithische Geröllartefakte vom Typ »Pebble tool« in Oberhessen? Eiszeitalter und Gegenwart, Ohringen 1959, Band 10.
3. S. Vuković, Paleolitska kamena industrija spilje Vindije. Historijski zbornik 3, Zagreb 1950, sl. 1.
4. S. Vuković, Istraživanje paleolitskog lokaliteta spilja Vilenica u godini 1962. Godišnjak muzeja Varaždin 2—3, Varaždin 1962—63 (1963).
5. L. Zotz, Über Geschiebegeräte. Arheološki vestnik (Brodarjev zbornik) 13—14, Ljubljana 1962—1963 (1963).

ZUSAMMENFASSUNG

Altpaläolitische »Pebble tool« Geräte aus dem nördlichen Gebiet von Hrvatsko Zagorje

Im Nordteil von Hrvatsko Zagorje (Kroatien, Jugoslawien) wurden Geröllgeräte im Umkreis des Dorfes Punikve bei Ivanec auf offenen Feldflächen und in tiefen Erosionsrinnen entdeckt. Schon früher gab es hier auch altpaläolithische Steingerätfunde, die typologisch dem Frühacheuléen zuzuweisen sind (Abb. 1—3). Der Vergleich der Geröllgeräte nach dem typologischen Schema H. Krügers führte zu folgenden Ergebnissen.

Typ 3, Geröll mit Kerbe (Abb. 4). Bearbeitet wurde ein längliches Geröllstück aus Quarzit. Die scharfe Randkante wurde mit zwei einseitigen Abschlägen erreicht. Am Rande der Arbeitskante kommt auf der gegenüberliegenden unbearbeiteten Seite breitflache Gebrauchsretusche vor. Der 450 g schwere »Einseiter« ist 97 mm lang, 88 mm breit und 58 mm dick.

Typ 9, Diagonalgerät (Abb. 5), hergestellt aus einem länglichflachen Quarzitgeröllstück weißer Farbe, bisher das technisch am besten gelungene Geröllgerät der Lokalität Punikve. Die bearbeitete vordere Oberhälfte des Geröllsteines bildet mit der unbearbeiteten hinteren Fläche die Arbeitskante. Rechtslateral endet diese in einer dreiseitigen Spitze. Gewicht 150 g, Länge 76 mm und Dicke 31 mm.

Typ 12, zweiseitig gekerbtes Geröll (Abb. 6). Halbflaches Quarzgeröllstück. Der scharfe Arbeitsrand der oberseitigen breiten und seichten Kerbe bildet mit der bearbeiteten hinteren Seite eine Zickzacklinie.

Typ 12, zweiseitig gekerbtes Geröll (Abb. 7). Ausgenützt wurde ein walzenförmiges Geröllstück. Auf seiner Vorderseite, ganz oben rechts, befinden sich zwei kleinere Auskerbungen. Die scharfe Arbeitskante, vergleichbar mit der eines neolithischen Beils, enstand durch einen Abschlag auf der Gegenseite. Gewicht des Artefaktes 550 g.

Typ 13, Chopper mit Schneide (Abb. 8). Durch Abschläge ist die Vorderfläche des Geröllstückes zumehr als zwei Dritteln bearbeitet, was eine den Diagonalgeräten zukommende Bearbeitung erweist. Durch Bearbeitung des oberen Teils auch auf der Gegenseite ist ein zweiseitiger Chopper mit typischer wellenartiger Schneide entstanden. Gewicht des Artefaktes 560 g, Länge 96 mm, Breite 95 mm und Dicke 61 mm.

Typ 13, Chopper mit Schneide (Abb. 9). Das größte Gerät dieser Gruppe, mit einem Gewicht von 1160 g weit über dem Durchschnitt. Die Vorderseite des Geröllstückes ist im Oberteil bearbeitet, während die Geröllrinde des Unterteils intakt geblieben ist. Terminal befindet sich linkslateral die gut ausgearbeitete gewellte Spalterschneide, mit der eines Großkratzers vergleichbar. Grobe Abschlagspuren kennzeichnen die ganze hintere und die rechte Seite. Trotz seiner Größe (Länge 121 mm, Breite 111 mm) sitzt das Gerät gut in der Hand und konnte voll ausgenützt werden.

Dem Typ 12 dürften zwei knollenförmige beiderseitig bearbeitete Quarzgerölle entsprechen (Abb. 10, 11). Gut bearbeitet sind im ganzen Oberteil sowohl die vordere als auch die hintere Seite. Sie ergeben die Schneidekante des Geräts. Das Gewicht des ersten Geräts beträgt 310 g, des zweiten 270 g.

Sämtliche erwähnten Geröllgeräte rühren vom offenen Gelände der Lokalität Punikve her. Im Nordteil der Landschaft Hrvatsko Zagorje wurden jedoch auch in den Höhlen Geröllgeräte gefunden. Schon vor Jahren wurde in der Höhle Vindija bei Voća ein typischer zweiseitiger Chopper mit Zickzackschneide entdeckt (Lit. 3, Abb. 1), der mit einem zweiseitigen Chopper von der Fundstelle Trais-Münzenberg, Dühberg (Lit. 2, Abb. 7) unglaublich gut vergleichbar ist. Auch die Quarzitindustrie des tiefsten Stratums in der Höhle Vilenica bei Novi Marof umfaß typische Geröllgeräte. Nach dem Schema H. Krügers entsprechen sie den Typen 5 und 7 (Lit. 4, T. IV, 34 u. 35). Aus der tiefsten Kulturschicht der Höhle Vilenica besitzen wir auch eine ovale Quarzitaxt von Kalottenform (Lit. 4, T. V, links unten). Dem Typ und der Bearbeitung nach stimmt sie mit einem analogen Exemplar von der Lokalität Münzenberg, Kettermühle überein (Lit. 2, Abb. 9).

Bezüglich ihres Alters sind die Geröllgeräte von Punikve dem Frühacheuléen zuzuweisen, die Höhlenfunde dagegen dem Endacheuléen und dem Moustérien. Von der bisher nur zum Teil erforschten Lokalität Punikve sind noch viele weitere Funde zu erwarten.

ZAKAJENI SPODMOL, JAMSKA PALEOLITSKA POSTAJA

FRANC OSOLE
Univerza, Ljubljana

Sistematična paleolitska raziskovanja južnega in jugovzhodnega apneniškega obrobja Pivške kotline, ki so se začela z odkritjem paleolitskih sledov v Županovem spodmolu pri Sajevčah l. 1952 (S. Brodar, 1954), so dala do danes prav spodbudne rezultate. V razmeroma kratkem času so bila na tem področju odkrita kar štiri pomembna paleolitska jamska najdišča. Razen omenjenega Županovega spodmola so bili ugotovljeni starokamenodobni horizonti še v Jami v Lozi pri Orehku (S. Brodar, 1958) ter v Ovčji jami (F. Osole, 1963) in v Zakajenem spodmolu pri Prestranku. Od navedenih štirih postaj so bile do sedaj sistematično odkopane in raziskane ter deloma publicirane zadnje tri. Obsežnejše raziskovanje v Županovem spodmolu pa je v teku.

V okvir teh raziskovalnih del sodi kot zatočišče ledenodobnih lovcev tudi Zakajeni spodmol pri Prestranku. Novo najdišče je bilo odkrito za časa terenskih del v sosednji paleolitski postaji Ovčji jami. Sondiranje v spodmolu l. 1961 (F. Osole, 1962) je bilo toliko pomembno, da je bil takoj sprejet načrt za sistematičen odkop te nove paleolitske postaje.

Zakajeni spodmol (kat. štev. 885) leži na vzhodnem obrobju Prestranškega Ravnika, 1580 m, 286° WNW od žel. postaje Prestranek in 1750 m, 123° 30′ od vrha Varde (725 m), v nadmorski višini 586 m (glej sl. 1).[1] Njegova nadmorska višina se ujema z višino paleolitske postaje Ovčje jame, ki je od spodmola v NE smeri oddaljena le pičlih 400 m. Jama je izoblikovana v zgornjekrednih kaprotinskih apnencih, ki so močno podvrženi zakrasevanju. Zato je tu svet ves votel, poln vrtač, brezen in spodmolov. Zaradi znatne propustnosti osnovne kamenine se je na površju razvila tipična kraška rastlinska odeja, senožet s posameznimi borovci, grmi leščevja in brinja. Neznatni jamski vhod (pičlih 6 m širok in na najvišjem mestu le en meter visok) se odpira ob robu plitve in z grmovjem porasle vrtače proti SE (glej sl. 2 in 3 ter pril. 1). Zunanji rob jamskega stropa kaže znake intenzivnega razpadanja. Na obeh krilih se je že toliko porušil, da nekako sredi vhoda štrli naprej do tri metre dolg, že močno razpokan skalni rilec. Pri izkopu izvoznega jarka smo ugotovili, da je strop segal še v holocenu znatno dalj kot današnja skrajna konica rilca. Še okoli 7 m pred jamo so se pokazale večje podorne skale,

[1] Podatki so povzeti po Hribar F., Habe F., Savnik R., 1955, Podzemeljski svet Prestranškega in Slavinskega Ravnika. Acta carsologica I, str. 94. Ljubljana.

ostanki nekdanjega jamskega stropa. Stranskih jamskih sten ob vhodu ni videti, strop prehaja s prav rahlo napetim lokom k tlom. Vhodna odprtina je bila podobna nizki razpotegnjeni reži, ki so jo močno zoževale na površini ležeče skale. Že sama oblika jamskega vhoda je razodevala, to je potrdilo pozneje tudi izkopavanje, da gre za večji jamski sistem, ki je razen skromnega dostopnega dela debelo zatrpan s sedimenti. Jamska konvakuacija ima obliko nepravilnega mnogokotnika, katerega podolžna

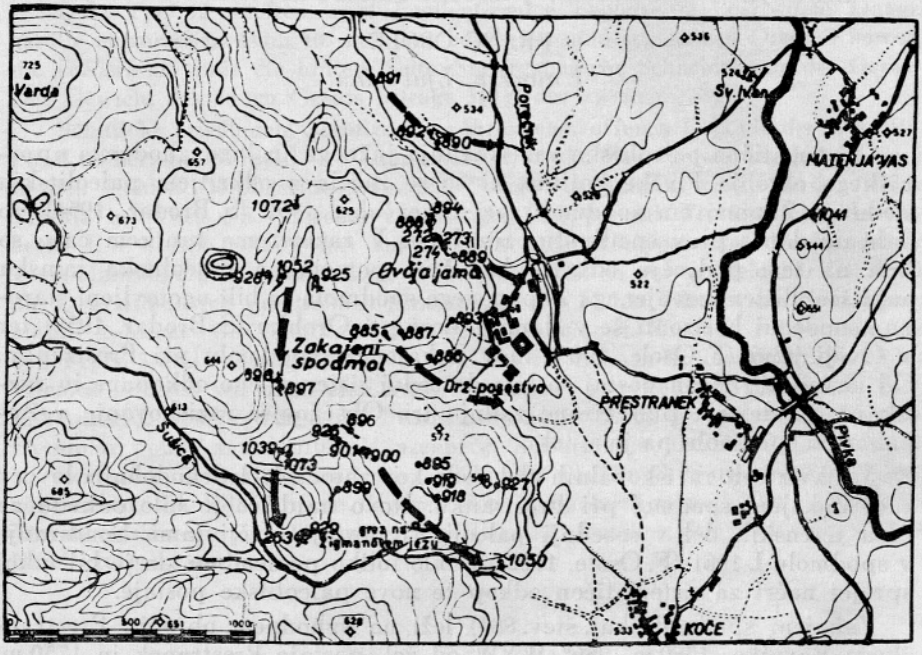

Sl. 1. Prestranški Ravnik z raziskanimi jamami (Ovčja jama kat. št. 889, Zakajeni spodmol kat. št. 885) po F. Hribarju in sodelavcih (Acta carsol. 1, 1955, 94).

Abb. 1. Prestranški Ravnik mit erforschten Höhlen (Ovčja jama Kat. Nr. 889, Zakajeni spodmol Kat. Nr. 885) nach F. Hribar und Mitarbeitern Acta carsol. 1, 1955, 94).

os meri 17 m, prečna pa 14 m. Jamski strop, ki je v zadnjem delu nekoliko prevlečen s sigovimi tvorbami, je v sprednjem delu močno reliefno razgiban. Nekako sredi stropa, 5 m od vhoda, se odpira v stropu lijakast kamin, ki sega s prav majhno odprtino do površja. Tako močno reliefni strop kakor tudi kamin kažeta, da je jama v fazi intenzivnega propadanja.

Dno plitve vrtače pred jamo se polagoma spušča proti njenemu vhodu, kjer dosega najnižjo točko in prehaja v jamska tla. V notranjost jame ta do 10. metra nekoliko padajo, nato se pa proti zadnji steni prav neznatno dvigajo. Jamska tla so gruščnata, v končnem delu deloma zasigana.

Sistematična izkopavanja s sredstvi Sklada Borisa Kidriča v poletnih mesecih leta 1963 (1. faza) in leta 1964 (2. faza) so zajela dobršen del pred-

jamskega prostora in ves vhodni del. S tri metre širokim jarkom so dosegla sondo iz leta 1961 ter se končala 10 m od jamskega vhoda (glej pril. 1). V celoti je bilo prekopanih preko 60 m² jamskih tal do povprečne globine 2,50 m, na najglobljem mestu celo do globine 3 m pod jamskimi tli. Za osnovo vsem meritvam smo uporabili tudi v Zakajenem spodmolu triosni koordinatni sistem. Kopali smo na kombinirano vertikalno-horizontalni način. Debelina vsakokrat odkopanega sloja je znašala 0,20 m.

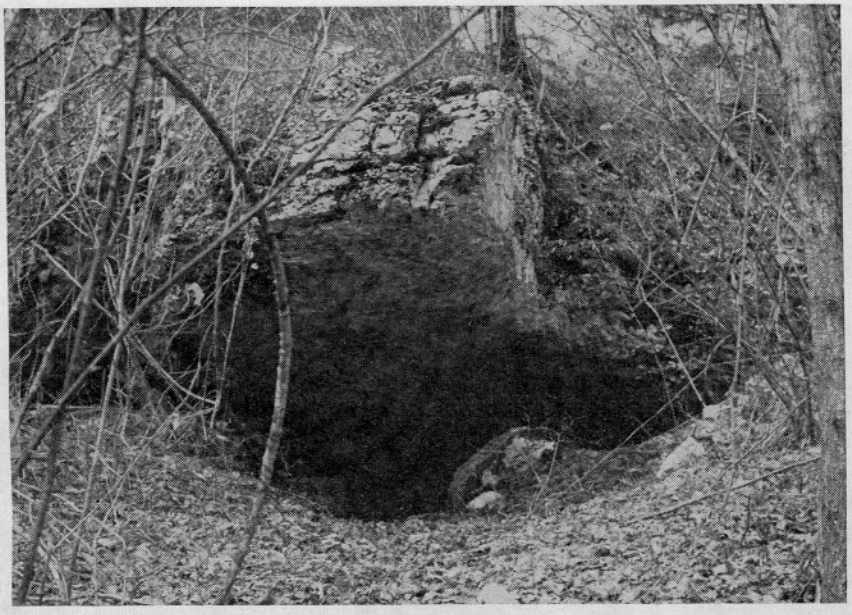

Sl. 2. Vhod v zakajeni spodmol pred izkopavanji.
Abb. 2. Eingang in die Höhle Zakajeni spodmol vor der Ausgrabung.

Več prečnih in podolžnih profilov je omogočilo nadroben vpogled v stratigrafijo jamskih sedimentov; podajamo jo v sledečem opisu normalnega profila (glej pril. 2)[2].

1 — Humus z gruščem in skalami.

2 — Droben grušč z rjavkasto ilovnato primesjo, ki ima črnikasto infiltracijo predvsem proti spodnji meji.

2a — Vložek drobnega sipkega grušča v plasti 2.

3 — Droben grušč s sivkasto rumeno ilovnato primesjo, z mlajšepaleolitsko kameno industrijo, ostanki favne in flore.

3a — Brečast sprimek drobnega grušča.

[2] Na prilogi 2 je prikazan prečni profil pri jamskem vhodu (x = 0,00 m), ki se razlikuje od normalnega profila samo po tem, da v njem ni plasti 2*a*, ker se ta pojavi šele okoli 2 m za jamskim vhodom.

3 — Droben sipek grušč z malo sivkasto rumene ilovnate primesi.
4 — Rdeča čista ilovica s sivkasto zeleno flišno ilovnato primesjo.
5 — Droben grušč z rjavkasto sivo ilovnato primesjo, vmes večji kamni in mestoma brečasti sprimki. Spodnja meja plasti ni bila dosežena.

Kakor v vseh drugih najdiščih smo tudi v Zakajenem spodmolu granulometrično preiskali sedimente, pri tem smo uporabili nekoliko modi-

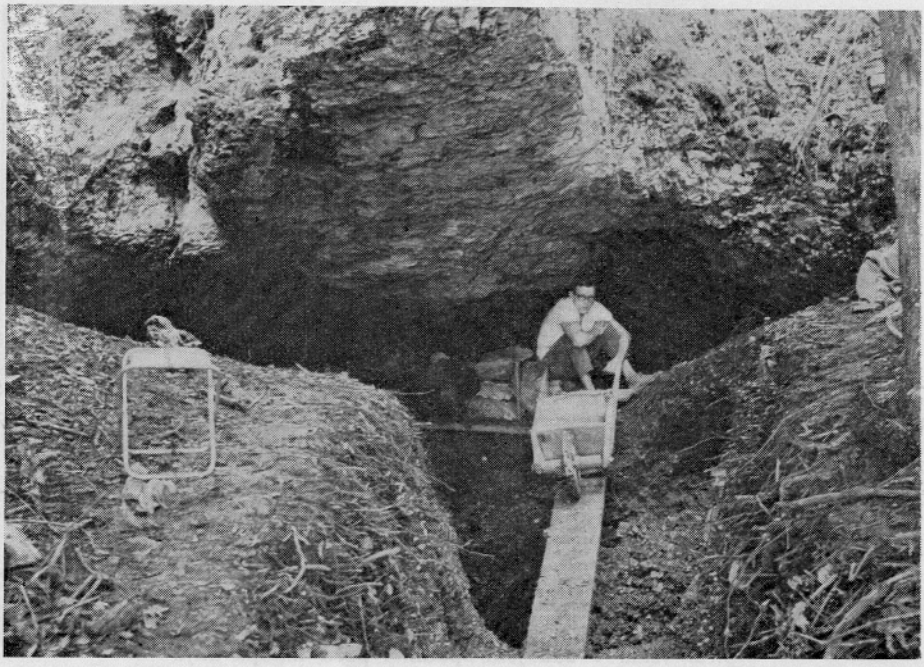

S. 3. Vhod v zakajeni spodmol z izvoznim jarkom.
Eingang in die Höhle Zakajeni spodmol mit dem Ausfuhrgraben.

ficirano in dopolnjeno metodo R. Laisa (1941). Frakcije, manjše od 0,5 mm, smo ločili po Köhnovem pipetnem postopku. Izsledke podajamo v obliki diagrama (glej sl. 4), na katerem so prikazani le rezultati vzorcev plasti iz prečnega profila x = 0,00 m. Ker so izsledki iz drugih profilov zelo podobni, jih ne navajamo.

Na podlagi granulometrične analize sedimentov moremo sklepati o njihovi genezi in pogojih nastanka, ki so v večji meri predvsem odraz nekdanjih klimatskih razmer. Če podrobno analiziramo najgloblje odkopano plast 5 (glej diagram A na sl. 4), vidimo, da jo večidel sestavlja krioklastičen ostrorobat apnenčev grušč (66,6 %). Njegov nastanek je popolnoma evidenten in sodi brez nadaljnjega v stadialno obdobje. Popolnoma pa je prenehala produkcija grušča za časa odlaganja ilovnate plasti 4. Zaradi popolne sterilnosti plasti moremo sklepati o njenem izvoru in takratnih klimatskih razmerah edino na podlagi njenega sestava. Delno mešanje

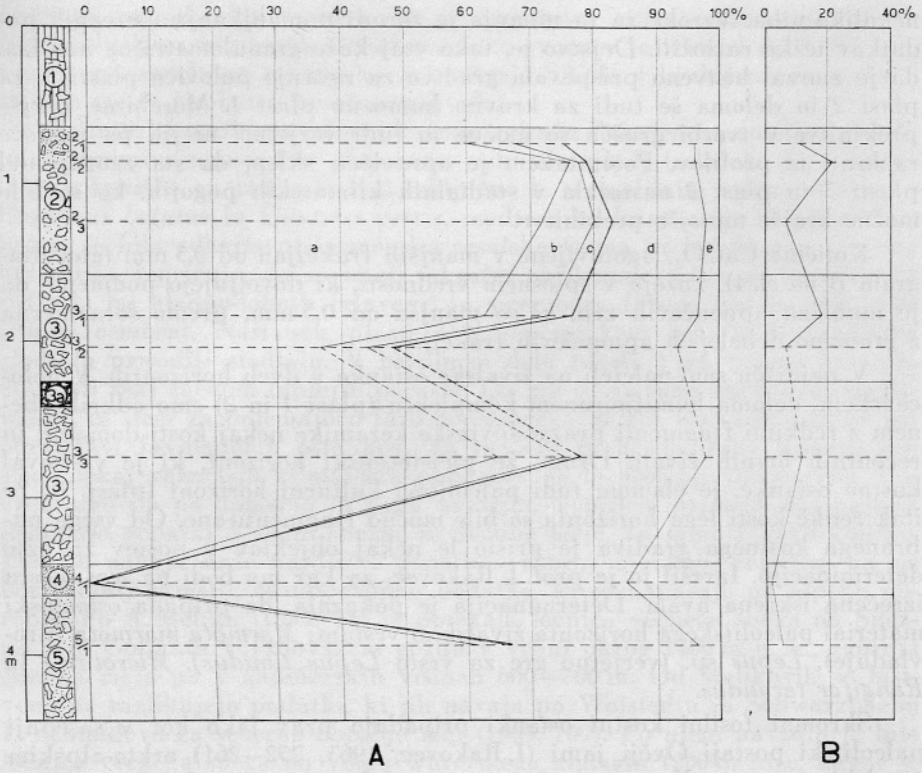

Sl. 4. Diagram A — granulometrična analiza vzorcev plasti iz profila x = 0,00 m. Velikost zrn a) > 10 mm, b) 10—5 mm, c) 5—0,5 mm, d) 0,5—0,002 mm in e) < 0,002 mm. Diagram B — množina $CaCO_3$ v frakcijah < 0,5 mm.

Abb. 4. Diagramm A — Granulometrische Analyse der Schrichtproben aus dem Profil x = 0,00 m. Korngrösse a) > 10 mm, b) 10—5 mm, c) 5—0,5 mm d) 0,5 bis —0,002 mm und e) < 0,002 mm. Diagramm — B $CaCO_3$ Gehalt der Fraktionen < 0,5 mm.

rdeče ilovice z zelenkasto flišno komponento in odsotnost grušča dovoljujeta razlago, da jo je naplavila v jamo deževnica v razmeroma humidnem razdobju krajšega interstadialnega presledka. Oba prehoda v zgornjo in spodnjo gruščnato plast sta bila prav gotovo bolj postopna, kot jih kaže načrt profila x = 0,00 m (glej pril. 2). Težko si je namreč predstavljati tako abruptno spremembo sedimentacije kot posledico spremenjene klime. Naslednji višji odsek profila predstavlja spodnji del plasti 3. Sejalna analiza vzorca te plasti je pokazala kot pretežno sestavino ostrorobat apnenčev grušč (78,0 %). Njegov nastanek pripisujemo hladnim stadialnim klimatskim razmeram. Iz tega obdobja je tudi apnenčev grušč, osnovna komponenta brečastega sprimka 3*a*. Sigovo lepilo, ki veže grušč v brečo, se je iz vodne raztopine izločilo šele kasneje, za časa krajšega interstadialnega presledka. V plasti 3 nad brečo in v vsej plasti 2 spet prevladuje krioklastični grušč. Množina grušča pa v posameznih vzorcih

nekoliko niha. Vzroke za ta nihanja je zaradi pomanjkanja ustreznih podatkov težko razložiti. Dejstvo je, tako vsaj kaže granulometrična analiza, da je zmrzal bistveno prispevala gradivo za zgornjo polovico plasti 3, za plast 2 in deloma še tudi za krovno humozno plast *1*. Morebitne krajše prekinitve v tvorbi grušča so možne in tudi verjetne, ni jih pa mogoče razbrati iz profilov. Potemtakem je opravičen sklep, da sta zgornji del plasti 3 in plast 2 nastajala v stadialnih klimatskih pogojih, ko so bile možne krajše toplejše prekinitve.

Količine $CaCO_3$, ugotovljene v manjših frakcijah od 0,5 mm (glej diagram B na sl. 4), kažejo v splošnem vrednosti, ki dovoljujejo podmeno, da je množina apnenčevih zrn, ki so manjša od 0,5 mm, premo sorazmerna z množino debelejših apnenčevih frakcij.

V najdišču smo naleteli na živalske ostanke v dveh horizontih. V holocenskem, deloma humificiranem kompleksu (plast *1* in 2) smo odkrili obenem z redkimi fragmenti prazgodovinske keramike nekaj kosti domačih in recentnih lovnih živali. Drugi, že pleistocenski horizont, ki je vseboval kostne ostanke, je obenem tudi paleolitski kulturni horizont (plast 3). Že itak redke kosti tega horizonta so bile močno fragmentirane. Od vsega nabranega kostnega gradiva je prišlo le nekaj objektov v poštev za ožjo determinacijo. Izvršil jo je prof. I. Rakovec, za kar mu bodi na tem mestu izrečena iskrena hvala. Determinacija je pokazala, da pripada osteološki material paleolitskega horizonta živalskim vrstam: *Marmota marmota* (prevladuje), *Lepus* sp. (verjetno gre za vrsto *Lepus timidus), Microtinae* in *Rangifer tarandus.*

Skromni fosilni kostni ostanki pripadajo prav tako kot v sosednji paleolitski postaji Ovčji jami (I. Rakovec, 1963, 252—261) arkto-alpskim živalskim vrstam. Ves sestav favne prav dobro ustreza združbi sesalcev, ki so živeli v stadialnem obdobju na periglacialnem ozemlju. Zaradi prisotnosti severnega jelena, ki se je v Pivški kotlini pojavil proti koncu würmskega glaciala, in zaradi odsotnosti jamskega medveda, ki z nastopom zadnjega würmskega stadiala (W III sensu Soergel) tu že zelo pojema in končno tudi izumre (I. Rakovec, 1963, 257), prisojamo plast 3 našega najdišča v celoti H. Grossovemu drugemu sunku mlajšega würma (1964, 196). Kostne ostanke vsebujoči kulturni horizont, ki leži nad sigovim sprimkom *3a,* pa bi časovno sodil verjetno v že pojemajočo fazo tega hladnega sunka. Razlogov za to interpretacijo imamo več, nadrobno spregovorimo o njih v nadaljnjem.

Razen kulturne zapuščine in kostnih fragmentov pleistocenske sesalske favne smo nabrali predvsem iz paleolitskega horizonta tudi precej koščkov lesnega oglja. Najbolj pogostni so bili v sondi in okoli nje. Iz ledenodobnih plasti nabrano oglje je pripadalo izključno le horizontu s paleolitskimi artefakti (plast 3). Bilo je razpršeno in ne izvira iz strnjenega kurišča, temveč iz njegovega obrobja. Tudi ta okoliščina potrjuje našo domnevo, da leži kurišče z največjo gostoto kulturnih in paleontoloških najdb v še neprekopanem jamskem predelu, zelo verjetno ne prav daleč stran od našega odkopa. Na manjše strnjeno kurišče pa smo zadeli v končnem delu izkopnega jarka (okoli $x = +9{,}00$ m) na bazi plasti 2, toda še v njej. Tudi s tega kurišča smo nabrali več drobcev oglja, da bi se pokazalo, ali se bo

vegetacijska slika kaj razlikovala od ugotovitev antrakotomske preiskave iz paleolitskega horizonta. Preiskavo vseh vzorcev je izvedel dr. A. Šercelj, znanstveni sodelavec sekcije za arheologijo SAZU v Ljubljani, za kar mu na tem mestu izrekamo posebno zahvalo.

Iz antrakotomske raziskave lesnega oglja iz Zakajenega spodmola slede prav zanimive ugotovitve. Pozornost vzbuja najbolj izsledek, da pripada oglje s kurišča na bazi plasti 2 izključno le termofilnim vrstam listavcev *Carpinus betulus* in *Quercus cerris*, medtem ko lesno oglje iz plasti 3, v kateri je bila odkrita pleistocenska sesalska favna in paleolitska kamena industrija, izpričuje, da so imeli takratni obiskovalci jame za kurjavo na voljo le les hladnodobnih iglavcev, in sicer bora (*Pinus* sp.) in cemprina (*Pinus cembra*). Nastanek plasti 3 je potemtakem tudi iz florističnega gledišča prisoditi stadialu. V bazalnem delu plasti 2 pa vidimo že toplo dobo ali vsaj začetek toplejše periode. Da gre tu za tako imenovani mlajši würm, in sicer za pojemajočo fazo Soerglovega W III, smo nakazali že pri obravnavi favnističnih ostankov. Za razlago in oporo temu mnenju naj sledi nekaj važnejših klimatskih podatkov za to obdobje pleistocena. Povzeli smo jih po domačih in tujih avtorjih. V našem primeru nas najbolj zanimajo podatki o višini snežne in gozdne meje. Za samo Pivško kotlino, kjer se nahaja naše najdišče, podatkov skoraj nimamo, verjetno pa ne bomo dosti zgrešili, če uporabimo podatke, ki se nanašajo na alpsko obrobje. Po A. Meliku (1955, 64) je potekala ločnica večnega snega na Snežniku in Goljakih v Trnovskem gozdu v višini okrog 1400 m n. m., zgornja gozdna meja pa v nadmorskih višinah 600—700 m. Od Melikovih se bistveno ne razlikujejo podatki, ki jih navaja po Wolstedtu in Schwarzbachu E. Schmidova za severno obrobje Alp (1963, 109). Po njeni navedbi je bila ločnica večnega snega na višku würmskega glaciala 1200 m niže, kakor je danes, torej nekako v višini 1300 m n. m. Razlika med njenimi in Melikovimi podatki je razumljiva, če upoštevamo, da je bila množina padavin, od katere je tudi odvisna višina snežne meje, na zahodu znatnejša kot na vzhodnem alpskem obrobju. Zelo podobne podatke navaja S. Brodar za Olševo v Karavankah (1964, 152), kjer se v višini 1700 m odpira vhod v visokoalpsko aurignaško postajo Potočko zijalko. Na Olševi (1930 m) je po Brodarju segal večni sneg za časa viška würmskega glaciala do višine 1500 m n. m., gozd pa se je pojavil v višini 500 m n. m. Izredno ostre klimatske razmere v W III prevideva I. Rakovec (1963, 258), ko meni, »da je bilo v območju Pivške kotline podnebje takrat znatno hladnejše kot na Ljubljanskem barju (okoli 300 m n. m.), in to ne samo glede na višjo nadmorsko lego, marveč tudi glede na večjo bližino poledenitvenega ozemlja. Zato se zdi povsem upravičena trditev, da je v Pivški kotlini v tisti dobi prehajala subarktična stepa že v pravo tundro«. Zdi se pa, da je Rakovčevo stališče vendarle nekoliko preveč ekstremno. Našim ugotovitvam ustrezajo bolj stališča drugih omenjenih avtorjev, ki dopuščajo možnost gozda ali posameznih dreves še v Pivški kotlini ali vsaj v njeni neposredni bližini. To izpričuje tudi spodnji paleolitski horizont v sosednji Ovčji jami, ki ga časovno prisojamo višku zadnjega würmskega sunka. Za to imamo dovolj utemeljenih razlogov, med njimi tudi absolutno datacijo na podlagi C^{14}, ki znaša 17590 ± 500 let pred našim štetjem (KN — 48). V tem kulturnem horizontu po lesnem oglju ugotovljeni iglavci (F. Osole, 1963, 134) pri-

padajo istim vrstam kot iglavci v plasti 3 Zakajenega spodmola. Vse to daje dovolj opore za domnevo, da je v višku W III segal gozd ali posamezno iglasto drevje tudi še v Pivško kotlino ali vsaj v njeno neposredno okolico. Pokrajino ob Pivki je takrat pokrivala grmičasto-gozdna tundra, kakor jo kaže J. Büdlova vegetacijska karta (1951, 20) za to pleistocensko obdobje. Tudi palinološka raziskovanja A. Šercelja, predvsem na Ljubljanskem barju, dajejo našemu stališču dobro oporo. Ko obravnava odsek pelodnega diagrama W III (1965, 12), ugotavlja med drugim, »da so v času, ko so srednjo Evropo, kolikor je ni bilo pod ledom, pokrivale brezgozdne tundre, jugovzhodno obrobje Alp pa so poraščali borovi in brezovi gozdiči«. Zaradi nizkega odstotka NAP meni, da pri nas v tem času ne moremo govoriti o tundri, kvečjemu o »gozdni tundri«, podobni tajgi, za katero je značilna tako skromna zeliščna vegetacija.

Če smo prišli do spoznanja, da so za časa viška zadnjega würmskega stadiala rasli v Pivški kotlini, torej v neposredni soseščini Zakajenega spodmola, vsaj tu in tam iglavci, je toliko bolj verjetna njihova prisotnost v obdobju stadialnih umikalnih faz. Kakor smo že omenili, pripada mlajšemu würmu vsa plast 3 našega najdišča, z vključenim brečastim sprimkom 3*a* vred. Pod sprimkom ležeči del je verjetno sediment viška zadnjega würmskega sunka (W III), sprimek 3*a* pa tvorba že kasno glacialne oscilacije, bržčas böllinškega interstadiala. Po E. Schmidovi (1963, 108) se je snežna meja v tem interstadialu dvignila za krajši čas na višino okoli 2050 m n. m. Sledil pa je ponovno mrzli sunek in znižal ločnico večnega snega do 1900 m n. m. Gre za obdobje starejšega dryasa, ki v Alpah nekako ustreza schlernskemu stadialu, ko je bila gozdna meja po E. Schmidovi nekako v višini 800 m n. m. Takrat se je po naših predvidevanjih odlagal nad brečastim sprimkom 3*a* ležeči del plasti 3, v katerem smo odkrili paleolitski horizont z lesnim ogljem in kostnimi ostanki favne. Kakor je pokazala A. Šercljeva analiza, pripada oglje v glavnem rdečem boru in cemprinu. Prav ta borovca pa sta po Šercljevih ugotovitvah sestavljala pri nas gozdove kasnega glaciala, za časa hladnih sunkov starejšega in mlajšega dryasa. Prvi toplotni listavci se pojavijo šele v toplih presledkih, to je v böllinškem in alleröd-skem interstadialu. Iz breče 3*a*, ki jo vzporejamo z böllinškim interstadialom, nimamo lesnega oglja, imamo pa ga iz kurišča na bazi plasti 2, ki bi zaradi navzočnosti toplodobnih listavcev (*Carpinus betulus* in *Quercus cerris*) sodila potemtakem že v alleröd-ski interstadial.

Kulturno gradivo, ki neposredno dokazuje naseljenost Zakajenega spodmola v mlajšem pleistocenu, je tako skromno, da komaj zadostuje za kulturno in tipološko opredelitev. Kakor smo že v uvodu omenili, so bili rezultati sondiranja l. 1961 tako tehtni, da niso samo opravičevali, temveč zahtevali sistematični odkop najdišča. Glede na kulturne najdbe v relativno majhni sondi in izkušnje iz bližnje razmeroma bogate Ovčje jame smo pričakovali na predjamskem prostoru, ki smo ga sistematično prekopali l. 1963, več najdb, kakor smo jih dejansko dobili. Niso pa bile tako nepomembne in neobetajoče, da bi opustili nadaljnja raziskovanja, saj je ostalo do sonde še celih osem metrov intaktnih neraziskanih jamskih tal. Šele ko je odkop v drugi raziskovalni fazi l. 1964 dosegel bližino sonde, so se najdbe zgostile, toda zaradi pomanjkanja časa smo morali ustaviti terenska dela za nedoločen čas. Nikakor pa ne izključujemo možnosti, da so

mesta z večjo gostoto najdb v še neprekopanem delu jame, ki je v primerjavi s prekopanim mnogo večji.

Redkost najdb na dosedanjem prekopanem prostoru, ki jih je pa že več v neposredni bližini sonde in v sondi (glej pril. 1; najdbe v sondi niso vrisane), vodi do sklepa, da smo prav s sondo pogodili bogatejše mesto v plasti. Tega mesta se je odkop dotaknil le na periferiji. Táko horizontalno razporeditev artefaktov in odbitkov, kateri do neke mere ustreza tudi razporeditev kostnih ostankov in oglja, lahko s precejšnjo verjetnostjo pripišemo neugodni izoblikovanosti predjamskega terena in jamskega vhoda za bivanje v ledeni dobi. Seveda današnjega neugodnega vstopa v jamo ne moremo istovetiti z nekdanjim. Iz predjamskih profilov vemo, da se je zunanji rob stropa v končnih fazah pleistocena in še v holocenu močno krušil. To dokazuje zlasti močna gruščnatost plasti in tudi sukcesivni manjši podori. Vhod se je sčasoma spreminjal, v bistvu pa ni bil nikoli bolj razsežen, kot je sedaj. Iz poteka pleistocenskih plasti pri vhodu v jamo (glej profil x = 0,00 m, pril. 2), ki nekoliko vise od desne proti levi, razberemo, da je bil strop najbolj visok na levi strani vhoda in tam verjetno najlažji vstop v jamo, prav narobe kakor danes. To gledišče podpira tudi dejstvo, da so bila odkrita vsa orodja predjamskega prostora na levem krilu vhoda (glej pril. 1).

Petrografski izbor kamenin za izdelavo artefaktov v Zakajenem spodmolu je podoben izboru v sosednji Ovčji jami. Kamena orodja so izdelana iz raznobarvnih (prevladujejo sivi odtenki) gostih sileksov, ki so nam znani že iz drugih paleolitskih najdišč Pivške kotline. Samo luskast odbitek z ostankom gomoljeve skorje je iz belo patiniranega kresilnika, ki razmeroma redko nastopa v paleolitskem inventarju sosednjih postaj in njegov izvor še ni povsem razjasnjen. Med paleolitskim kulturnim gradivom ni koščenih izdelkov.

V sledečem opisu kamenih orodij zajemamo vsa orodja, tako iz sonde (T. 1: 1, 2) kakor tudi orodja prvega (T. 1: 3—5 in T. 2: 6) in drugega sistematičnega odkopa (T. 2: 7—14). Opustili smo le nadrobno opisovanje odbitkov in odkruškov ter treh najdb iz plasti 2, ki pripadajo že holocenu.

Koničasto rezilo z odlomljenim vrhom iz sivega marmoriranega sileksa. Na desnem lateralnem robu ob zgornjem koncu z dobro izdelano izjedo ter obrobnimi retušami na obeh stranskih robovih dorzalno in ventralno. Bulbus dobro viden. 65 mm, 26 mm, 7 mm.[3] (T. 1: 1)

Fragment ozkega rezila iz sivkastega marmoriranega sileksa. Stranska robova obrabljena. 42 mm, 23 mm, 3 mm. (T. 1: 2)

Mikrolitski nožiček iz svetlo rožnatega sileksa, s topo obdelanim hrbtom. Na njem drobne, izmenične abruptne retuše. Vrh je bil verjetno izoblikovan kot mikrovbadalce. Ostri stranski rob z znaki uporabe. 31 mm, 5 mm, 2 mm. (T. 1: 3)

Terminalni fragment ozkega rezila iz sivega sileksa. Stranska robova z rabo drobno nazobčana. 25 mm, 15 mm, 2 mm. (T. 1: 4)

Ozko rezilo iz rjavkastega sivega kresilnika. Ostanek gomoljeve skorje na dorzalni strani. Bazalna ploskev je prirejena kot nepravilno praskalo. Stranska robova z rabnimi retušami. 74 mm, 23 mm, 6 mm. (T. 1: 5)

Debelejši odbitek iz zeleno rjavkastega roženca. Na več mestih manjše retuše. 40 mm, 21 mm, 8 mm. (T. 2: 6)

[3] Po vrstnem redu največja dolžina, širina in debelina.

Lamelarno rezilo iz sivkastega marmoriranega sileksa. Na levem lateralnem robu korteks, desni je zaradi rabe nazobčan. 51 mm, 17 mm, 4 mm. (T. 2: 7)

Rezilo iz belkasto patiniranega kresilnika. Na desnem lateralnem robu naraven hrbet gomoljeve skorje. Levi rob rabljen. Baza rezila odlomljena. 47 mm, 18 mm, 7 mm. (T. 2: 8)

Tanek lamelaren odbitek iz sivo marogastega sileksa. Lateralni robovi rabljeni. 29 mm, 16 mm, 3 mm. (T. 2: 9)

Ozko rezilo iz sivkastega kresilnika z odlomljenim terminalnim koncem. Bazalni del je na dorzalni strani stanjšan. Stranska robova z znaki uporabe. 47 mm, 18 mm, 8 mm. (T. 2: 10)

Rezilo iz sivega marmoriranega sileksa. Levi rob z globljo, dobro izdelano izjedo in sledovi uporabe. 54 mm, 25 mm, 6 mm. (T. 2: 11)

Bazalni fragment ozkega rezila iz rumenkastega sileksa, z ostankom korteksa na dorzalni strani. 10 mm, 13 mm, 3 mm. (T. 2: 12)

Bazalni fragment ozkega rezila iz sivkastega sileksa, z ostankom korteksa na dorzalni strani. 30 mm, 13 mm, 3 mm. (T. 2: 13)

Terminalni fragment ozkega rezila iz sivkastega sileksa, s sledovi uporabe na stranskih robovih (globlja izjeda na levem robu je nastala pri odkopu). 36 mm, 14 mm, 4 mm. (T. 2: 14)

Poskus ožje kulutrne opredelitve paleolitskega inventarja iz Zakajenega spodmola je težaven, saj je število tipičnih orodij komaj zadostno. Od vseh 30 doslej odkritih paleolitskih kamenih najdb prihaja v poštev za tipološko opredelitev le 14 primerkov. Vsi drugi so tipološko neopredeljivi neobdelani odbitki in odkruški. Niso pa brez pomena, ker so s svojo lego v sedimentu nakazovali razprostranjenost in globino kulturnega horizonta. Obenem so dokaz, da so tedanji lovci izdelovali in prirejali svoja orodja tudi v jami. Med njimi so v večini ozka rezila, nepoškodovana ali pa ohranjena le v fragmentih. Brez znakov uporabe skoraj ni primerka. Izpričujejo jo drobne retuše, ki so opazne na dorzalnih ali ventralnih straneh rezil. Z dodatnim retuširanjem namerno oblikovani sta le dve orodji, mikrolitski nožiček s topo obdelanim hrbtom (T. 1: 3) in ozko rezilo z izoblikovanim praskalcem na bazalnem delu (T. 1: 5).

Tipološka značilnost kamenega inventarja, njegova stratigrafska lega ter obenem z njim odkrita favna in flora opravičujejo primerjavo s paleolitsko ostalino sosednje Ovčje jame. Tako tipološko kakor tudi stratigrafsko ustreza paleolitski horizont Zakajenega spodmola zgornjemu paleolitskemu horizontu v Ovčji jami, ki smo ga okvirno pridelili končnemu ali finalnemu gravettienu, časovno pa zadnjemu stadialu würmskega glaciala, würmu III v smislu Soergla (F. Osole, 1963, 138). Stratigrafske razmere in rezultati analiz v Zakajenem spodmolu pa omogočajo še podrobnejšo opredelitev kulturnega horizonta v okviru H. Grossovega mlajšega würma (1964, 187 do 198). Z upoštevanjem vseh okolnosti, predvsem pa glede na časovno in kulturno vzporeditev paleolitskega horizonta v Zakajenem spodmolu z zgornjim paleolitskim horizontom Ovčje jame menimo, da sodita oba v eno izmed stadialnih obdobij pojemajočega mlajšega würma. Zgornji gravettienski horizont v Ovčji jami je vsekakor mlajši od spodnjega končnogravettienskega, ker ju loči sterilni stratum. Primerjana časovno ekvivalentna horizonta pripadata najverjetneje obdobju starejšega dryasa, v katerem se je odložil zgornji del plasti 3 nad brečastim sprimkom 3a. Oporo za to časovno opredelitev daje kurišče na bazi plasti 2, ki ga zaradi lesnega oglja toplodobnih listavcev prisojamo alleródskemu interstadialu. S to

pozno datacijo paleolitskega inventarja v Zakajenem spodmolu pa je načeto vprašanje njegove ožje kulturne opredelitve v širšem okviru gravettiena in njegovega odnosa do istodobnih kultur v sosednjih deželah.

Že ko smo obravnavali mlajši paleolitik Ovčje jame (F. Osole, 1963, 139), je bilo rečeno, da imajo naše končnogravettienske postaje še največ skupnega z ustreznimi jamskimi postajami v sosednji Benečiji. Izsledki raziskovanj v Zakajenem spodmolu to povezavo ne samo potrjujejo, temveč jo celo poglabljajo. Zaradi velike sorodnosti slovenskega kraškega finalnega gravettiena z beneškim, ki jo ugotavljata tudi P. Leonardi in A. Broglio (1963, 124), ne bo napak, če prikažemo naziranja italijanskih raziskovalcev o končnih razvojnih fazah starokamenodobnih kultur v Italiji. Po P. Leonardiju in A. Brogliju (1962, 111 in 1963, 127) pripada finalni gravettien višku W III (sensu Soergel). Sem sodijo poleg drugih italijanskih postaj tudi beneška jamska najdišča Broion, Trene, Paina in Jama C Ponte di Veia. Iz finalnega gravettiena sta se razvili dve ločeni kulturni veji, epigravettien in romanellien, obe že po višku stadiala W III. Epigravettiensko vejo imamo v beneških najdiščih Jama E di Veia, Grottina sepolcrale de Broion ter bogato pred nedavnim raziskano najdišče Il Riparo »Raffaello Battaglia« pri Asiagu (A. Broglio, 1964, 129—174), romanellienska pa se je razširila po Apeninskem polotoku in z azilienizacijo ubrala drugo razvojno smer. Obe razvojni smeri zavzemata stratigrafsko pozicijo magdaléniena v Zahodni Evropi (A. Broglio, P. Leonardi, 1963, 101). Ta razvoj najmlajših paleolitskih kultur v Italiji ustreza prav dobro dosedanjim našim dognanjem na Krasu. Po tej sicer še hipotetični verziji razvoja končnega gravettiena je razumljivo, zakaj pri nas ni magdaléniena. Podoba je, da se je epigravettien razvil iz finalnega gravettiena prav tako kot v Benečiji tudi pri nas na Krasu (spodnji kulturni horizont v Ovčji jami in tudi gravettienski horizont v Jami v Lozi). Pripadata mu paleolitska inventarja iz Zakajanega spodmola in iz zgornjega paleolitskega horizonta v Ovčji jami (F. Osole, 1963, 129—157).

Na podlagi podrobnih analiz smo že v predhodnih odstavkih nakazali datacijo paleolitskega horizonta v Zakajenem spodmolu. Zaradi preglednosti pa sledi še časovna interpretacija vseh poznanih plasti najdišča.

Za razčlenitev würmskega glaciala bomo pritegnili shemo H. Grossa in njegovo paleotemperaturno krivuljo würmskega glaciala (glej sl. 5). Poleg Grossovega poimenovanja posameznih würmskih odsekov pa bomo ohranili tudi še označbe W. Soergla, ki so še vedno močno v rabi.

Iz prejšnjih navedb kakor tudi iz grafičnega prikaza sledi, da prisojamo ves profil Zakajenega spodmola zadnji tretjini würma (po H. Grossu mlajšemu würmu, po Soerglu pa W II, W II/III, W III in poznemu glacialu) ter postglacialu, ki pripada že holocenu. Najstarejša izkopana plast *5*, ki jo v pretežni meri sestavlja ostrorobat grušč, ustreza po naši kronološki interpretaciji prvemu stadialnemu obdobju mlajšega würma (W II). Navzgor ji sledi ilovica plasti *4*, ki jo je tolmačiti kot sediment paudorfskega toplotnega presledka (W II/III). Nad njo ležečo gruščnato plast *3* deli brečasti sprimek *3a* v spodnji in zgornji del. Spodnji grušč, h kateremu genetično sodi tudi grušč v breči *3a*, je nadrobila zmrzal v glavnem stadialu mlajšega

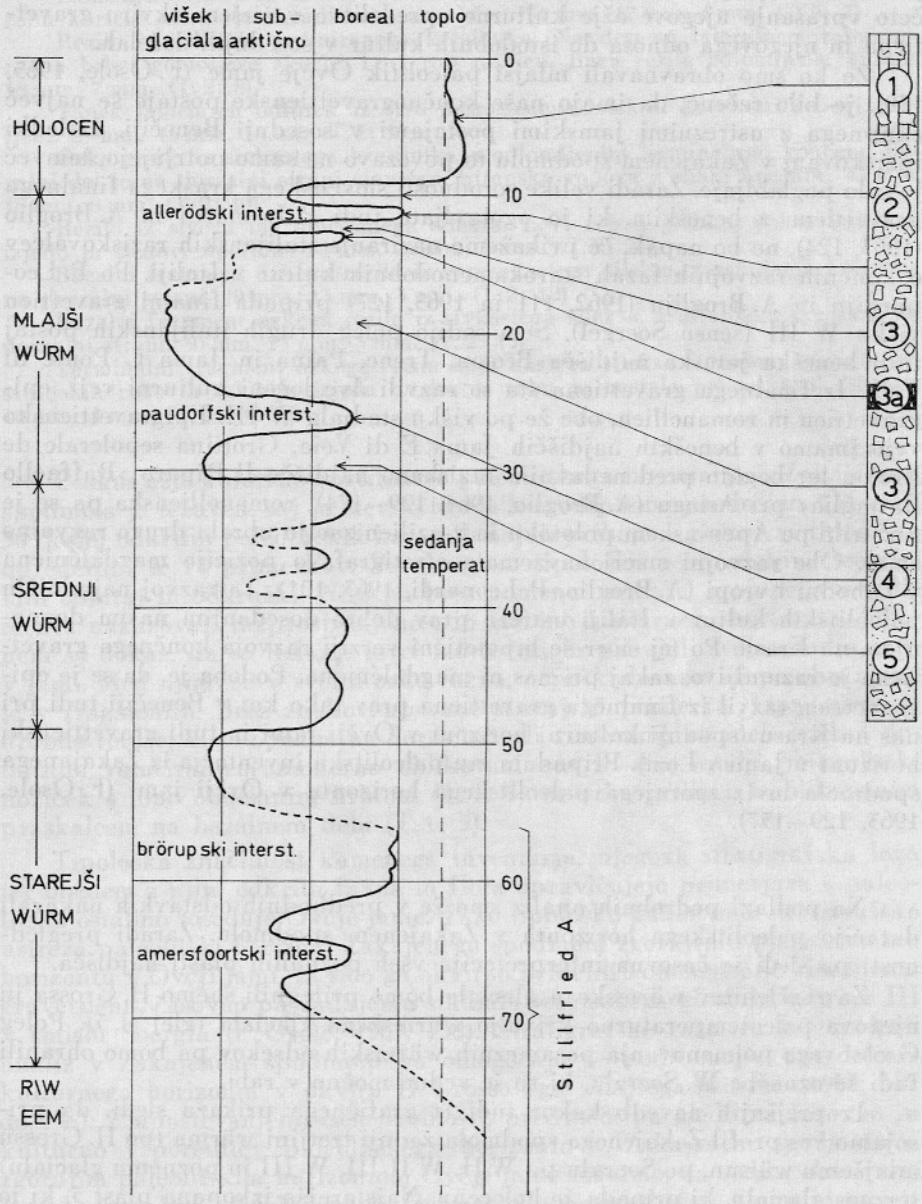

Sl. 5. Interpretacija normalnega profila iz Zakajenega spodmola po H. Grossovi (1964, 196) paleotemperaturni krivulji würmskega glaciala.

Abb. 5. Interpretation des Normalprofils aus der Höhle Zakajeni spodmol nach der Paläotemperaturkurve des Würmglazials (H. Gross, 1964, 196).

würma (W III), medtem ko se je sigovo lepilo vlezlo vanj za časa tople oscilacije böllinškega interstadiala. Nad brečo odloženi grušč, v katerem so ostanki arkto-alpske favne, oglje iglavcev in epigravettienska kulturna ostalina, pa sodi po stratigrafski poziciji že v stadialno obdobje starejšega dryasa. Njegova časovna opredelitev se zdi v vseh pogledih dovolj utemeljena. Podkrepljuje pa jo tudi okoliščina, da se na bazi sledeče višje plasti 2, ki je še vedno gruščnata, a kaže sledove humifikacije, nahaja kurišče z ogljem hrasta in gabra, katerih pojava si v würmski ledeni dobi ne moremo zamisliti prej kot v allerödskem interstadialu. Sipki vložek grušča 2*a*, ki se jasno kaže nekako v sredini plasti 2 šele za jamskim vhodom, bi bilo pripisati že obdobju mlajšega dryasa, zadnji hladni oscilaciji v pleistocenu. S to plastjo se v Zakajenem spodmolu konča obdobje mlajšega würma oziroma poznega glaciala. Vsi sedimenti nad vložkom 2*a*, ves zgornji del plasti 2 in plast 1 pripadajo postglacialu, torej že holocenu. V holocenskih plasteh bi lahko pričakovali atlantsko sigo, ki jo poznamo iz mnogih jam, je pa v našem najdišču verjetno iz povsem lokalnih vzrokov popolnoma izostala.

Podana kronološka interpretacija normalnega profila v Zakajenem spodmolu predstavlja v slovenskih jamskih paleolitskih najdišč prvi poskus opredelitve sedimentov, v katerih se zrcalijo posamezna klimatska nihanja na koncu zadnje ledene dobe in njen prehod v holocensko otoplitev.

Literatura

Brodar S., 1954. Paleolitska izkopavanja v Županovem spodmolu. Letopis SAZU, 5. knjiga, 221—222. Ljubljana.

Brodar S., 1958. Izkopavanje paleolitske postaje Jame v Lozi. Letopis SAZU, 8. knjiga, 177—178. Ljubljana.

Brodar S., 1964. Stratigrafska obdelava Potočke zijalke na Olševi. Elaborat za Sklad Borisa Kidriča. Ljubljana.

Broglio A., Leonardi P., 1963. Les industries leptolithiques pre-aurignaciennes, aurignaciennes et gravettiennes en Italie. Aurignac et l'aurignacien, Centenair des fouilles d'Edouard Lartet. Bull. de la Soc. Mérid. de Spéleol. et Préhist., tomes 6 à 9, années 1956—1959.

Broglio A., 1964. Il riparo »Raffaelo Battaglia« presso Asiago. Rivista di Scienze Preistoriche, Vol. 19, Fasc. 1—4. 129—174. Firenze.

Büdel J., 1951. Die Klimazonen des Eiszeitalters. Eiszeitalter und Gegenwart 1, 16—26. Oehringen/Württ.

Gross H., 1964. Mittelwürm in Mitteleuropa und angrenzenden Gebieten. Eiszeitalter und Gegenwart 15, 187—198. Oehringen/Württ.

Hribar F., Habe F., Savnik R., 1955. Podzemeljski svet Prestranškega in Slavinskega Ravnika. Acta carsologica 1, 101—147. Ljubljana.

Lais R., 1941. Über Höhlensedimente. Quartär 3, 56—108. Berlin.

Leonardi P., Broglio A., 1962. Le paléolithique de la Vénétie. Ferrara.

Leonardi P., Broglio A., 1963. Il paleolitico superiore dei Colli Berici. Arheološki vestnik 13—14, 109—128. Ljubljana.

Melik A., 1955. Kraška polja Slovenije v pleistocenu. Dela SAZU 7, IV. razr. Ljubljana.

Osole F., 1962. Zakajeni spodmol pri Prestranku. Varstvo spomenikov 8, 222 do 223. Ljubljana.

Osole F., 1963. Mlajši paleolitik iz Ovčje jame. Arheološki vestnik 13—14, 129 do 157. Ljubljana.

Rakovec I., 1963. Poznowürmska favna iz Jame v Lozi in iz Ovčje jame. Arheološki vestnik 13—14, 241—272. Ljubljana.
Schmid E., 1963. Zur alpinen Schneegrenze und Waldgrenze während Würmglazials. Eiszeitalter und Gegenwart 14, 107—110. Oehringen/Württ.
Šercelj A., 1963. Paleobotanične raziskave in zgodovina Ljubljanskega barja. Geologija 8, 5—26. Ljubljana.

ZUSAMMENFASSUNG

Zakajeni spodmol, eine Höhlenpaläolithstation

Den Anlaß zu systematischen paläolithischen Forschungen in Bereiche des S und SE Kalkrandes des Pivka-Beckens (SW Slowenien) gab die Entdeckung altsteinzeitlicher Funde in der Höhle Županov spodmol bei Sajevče im Jahre 1952. Auf diesem Gebiet wurden bis jetzt außer der Höhle Županov spodmol noch die Höhlenstationen Jama v Lozi bei Orehek, Ovčja jama und Zakajeni spodmol bei Prestranek entdeckt.

Die Höhle Zakajeni spodmol (Kat. Nr. 885) befindet sich am östlichen Rande der Hochebene Prestranški Ravnik, rund 8 km SW von Postojna entfernt (Abb. 1). Ihre Meereshöhe, 586 m, entspricht der Höhe der kaum 400 m in der NE Richtung gelegenen Paläolithstation Ovčja jama. Die Höhle hat sich im sehr der Verkarstung ausgesetzten Oberkreidekalk ausgebildet. Die Höhlenkonvakuation, der zugängliche Teil des mit Sedimenten hoch verschütteten größeren Höhlensystems, hat die Form eines unregelmäßigen Vielecks (17 m × 14 m). Die systematischen Ausgrabungen fanden in den Sommermonaten 1963 und 1964 statt. Ausgegraben wurden: ein beträchtlicher Teil des Vorhöhlenraumes, der ganze Eingangsraum und ein drei Meter breiter Graben, der die Sonde aus dem Jahre 1961 erreichte und 10 m hinter dem Höhleneingang endet (Beil. 1).

Durch mehrere Quer- und Längsprofile ergab sich eine genauere Einsicht in die Stratigraphie der Höhlensedimente (Beil. 2)[1].

1 — Humus mit Kalkschutt und Felsen.

2 — Feiner Kalkschutt mit bräunlicher Lehmbeimischung. Gegen die untere Grenze der Schicht eine schwarze Infiltration.

2 a — Lockere Feinschutteinlage in der Schicht 2.

3 — Feiner Kalkschutt mit gräulichgelber Lehmbeimischung. Darin spätpaläolithische Steinindustrie, Fauna- und Florareste.

3 a — Breccie, versinterter feiner Kalkschutt.

3 — Lockerer Feinkalkschutt mit geringer gräulichgelber Lehmbeimischung.

4 — Rotlehm, dem gräulichgrüner Flyschlehm beigemischt ist.

5 — Feiner Kalkschutt mit bräunlichgrauer Lehmbeimischung. Stellenweise größere Steine und Breccieneinlagen. Die untere Grenze der Schicht wurde nicht erreicht.

[1] Beilage 2 gibt das Querprofil beim Höhleneingang (x = 0,00 m). Es unterscheidet sich vom Normalprofil durch das Ausbleiben der Schicht 2a, die erst 2 m hinter dem Höhleneingang erscheint.

Durch die granulometrische Analyse der insgesamt 18 Proben aus einzelnen Schichten ergibt sich der kryoklastische Aufbau der Schichten 5, 3 und 2. Der Frostbruch hat sich besonders in den Stadialen des Würmglazials ausgewirkt. Die lehmige Schicht *4* und die Versinterung in Schicht 3 (Breccie 3*a*) zeigen eine Unterbrechung der Schuttbildung an. Sie spiegeln klimatische Milderungen während der humiden Interstadialschwankungen des letzten Glazials wider. Diese Annahme wird durch die mit der jungpaläolithischen Steinindustrie in der Schicht 3 über der Breccie 3*a* vorkommenden Fauna- und Holzkohlenreste bekräftigt. Die von Prof. I. Rakovec ausgeführte paläontologische Bestimmung des osteologischen Materials hat gezeigt, daß die Knochenreste aus dem paläolithischen Horizont den Tierarten *Marmota marmota, Rangifer tarandus* und mit Vorbehalt auch der Art *Lepus timidus* angehören. Es handelt sich ausschließlich um arkto-alpine Arten. Nach der anthrakotomischen Analyse von A. Šercelj entstammen die Holzkohlenreste der Schicht 3 den kälteliebenden Nadelhölzern *(Pinus* sp. und *Pinus cembra)*, dagegen die Reste aus der Feuerstelle an der Basis der Schicht 2 den wärmeliebenden Laubbäumen (*Quercus cerris* und *Carpinus betulus*). Diese Feuerstelle stammt also schon aus einer wärmeren Schwankung des Spätglazials.

Die typologische Analyse des dürftigen paläolithischen Inventars — es sind nur 30 Steinwerkzeuge und Absplisse entdeckt worden — ergab, daß es sich um die Epigravettien-Kulturstufe handelt (T. 1 u. 2). Verwandschaftliche Beziehungen dieser Industrie reichen in das benachbarte Venetien (Grotta E di Veia, Grottina sepolcrale de Broion und Il Riparo »Raffaello Battaglia«), wo von italienischen Forschern ihre Entwicklung aus dem Endgravettien festgestellt wurde. Nach deren Hypothese (A. Broglio u. P. Leonardi, 1963) hat sich die Entwicklung in zwei Richtungen ausgewirkt. Das Epigravettien breitete sich in Venetien aus, das Romanellien entlang der Apenninenhalbinsel. Die beiden Entwicklungsstufen sollen der stratigraphischen Position des Magdaléniens in Westeuropa angehören. Die durch die Forschungen in Italien angezeigte Entwicklung der allerjüngsten paläolithischen Kulturen im Mittelmeerbereich deckt sich sehr gut mit den letzten Feststellungen im Karstgebiet Sloweniens. Es scheint, daß sich — so wie in Venetien auch hier — aus dem Endgravettien (dem unteren Kulturhorizont der Höhle Ovčja jama und der Gravettienindustrie in der Höhle Jama v Lozi) das Epigravettien (die Steinindustrie der Höhle Zakajeni spodmol und der obere Kulturhorizont der Höhle Ovčja jama) entwickelt hat.

Die Ergebnisse der Analysen ermöglichen eine chronologische Interpretation des Normalprofils der Höhle Zakajeni spodmol (Abb. 3). Sämtliche Schichten sind dem letzten Drittel des Würmglazials (nach H. Groß Jungwürm, nach W. Soergel W II, W II/III, W III und Spätglazial) und dem Postglazial (Holozän) zuzuschreiben. Die unterste Schicht im Normalprofil, die größtenteils scharfkantige Schuttschicht 5, entspricht dem ersten Stadial des Jungwürms (W II). Die nach oben folgende Lehmschicht *4* ist als Sediment des Paudorf-Interstadials (W II/III) zu deuten. Das folgende Schichtpaket 3 unterbricht die Breccie 3*a*. Der untere Kalkschutt, zu dem genetisch auch der Kalkschutt der Breccie 3*a* gehört, hat sich im Jungwürm während des Hauptstadials (W III) gebildet. Versintert wurde er (Breccie 3*a)* zur Zeit des wärmeren Bölling-Interstadials. Der obere Teil der Schicht 3, der die Epigravettienindustrie mit Fauna- und Holzkohlenresten enthält, gehört schon in die ältere Dryaszeit. Seine zeitliche Einreihung scheint in jeder Hinsicht gut begründet. Bekräftigt wird sie auch durch den Umstand, daß sich an der Basis

der noch sehr schuttführenden und teilweise humifizierten jüngeren Schicht 2 eine Feuerstelle mit Holzkohlenresten der Eiche und der Weißbuche befindet. Diese beiden Holzarten treten im Jungwürm erst im Alleröd-Interstadial auf. Die lockere Schutteinlage *2a*, die deutlich erst hinter dem Höhleneingang mitten in Schicht 2 erscheint, ist der jüngeren Dryaszeit zuzuweisen. Mit dieser Schicht endet in der Höhle Zakajeni spodmol das Spätglazial. Sämtliche Sedimente über der Schutteinlage *2a*, der obere Teil der Schicht 2 und die Schicht *1* gehören dem Postglazial (Holozän)an.

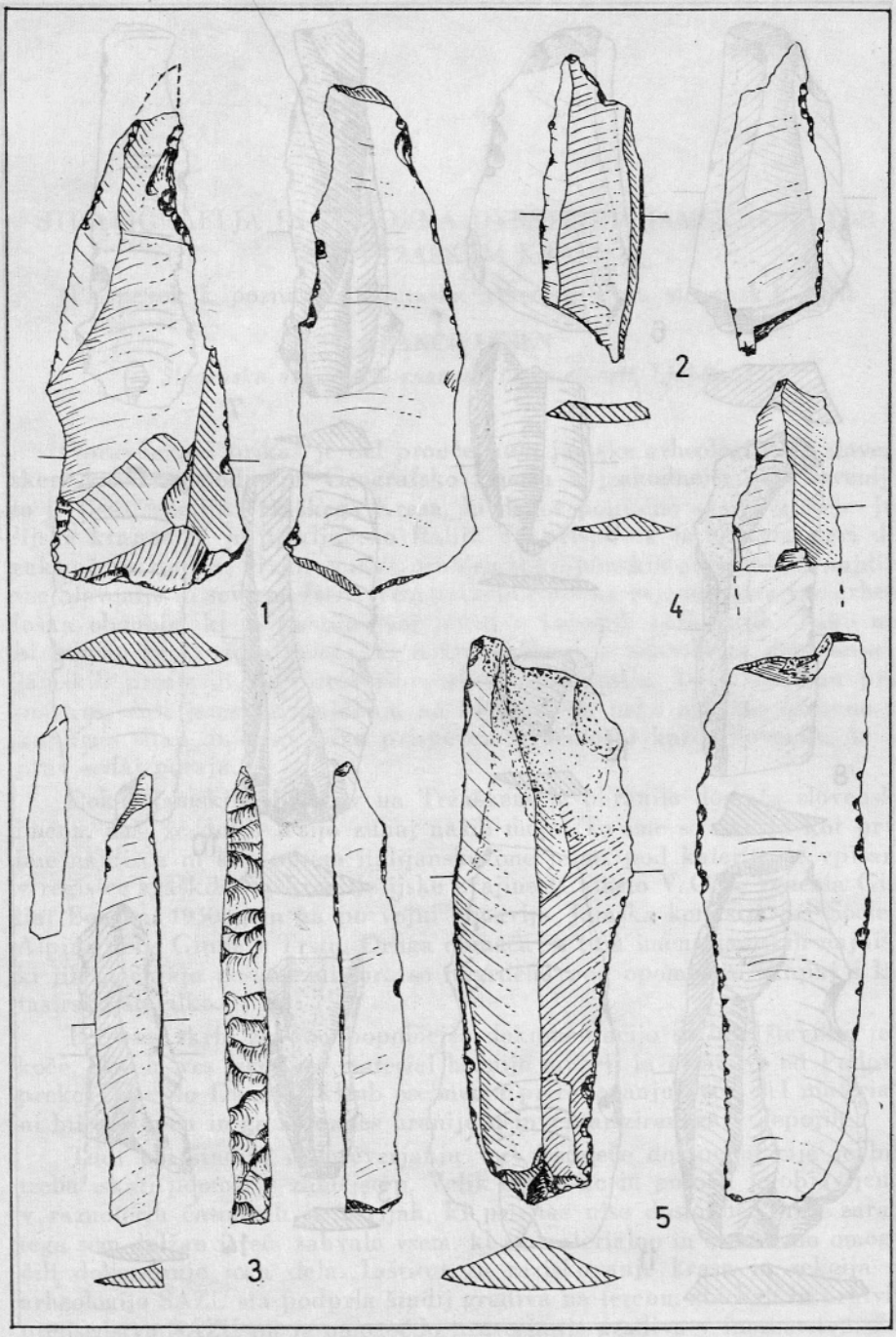

Zakajeni spodmol. Kamena orodja epigravettiena. Nar. vel. — Steinindustrie des Epigravettien. Nat. Gr.

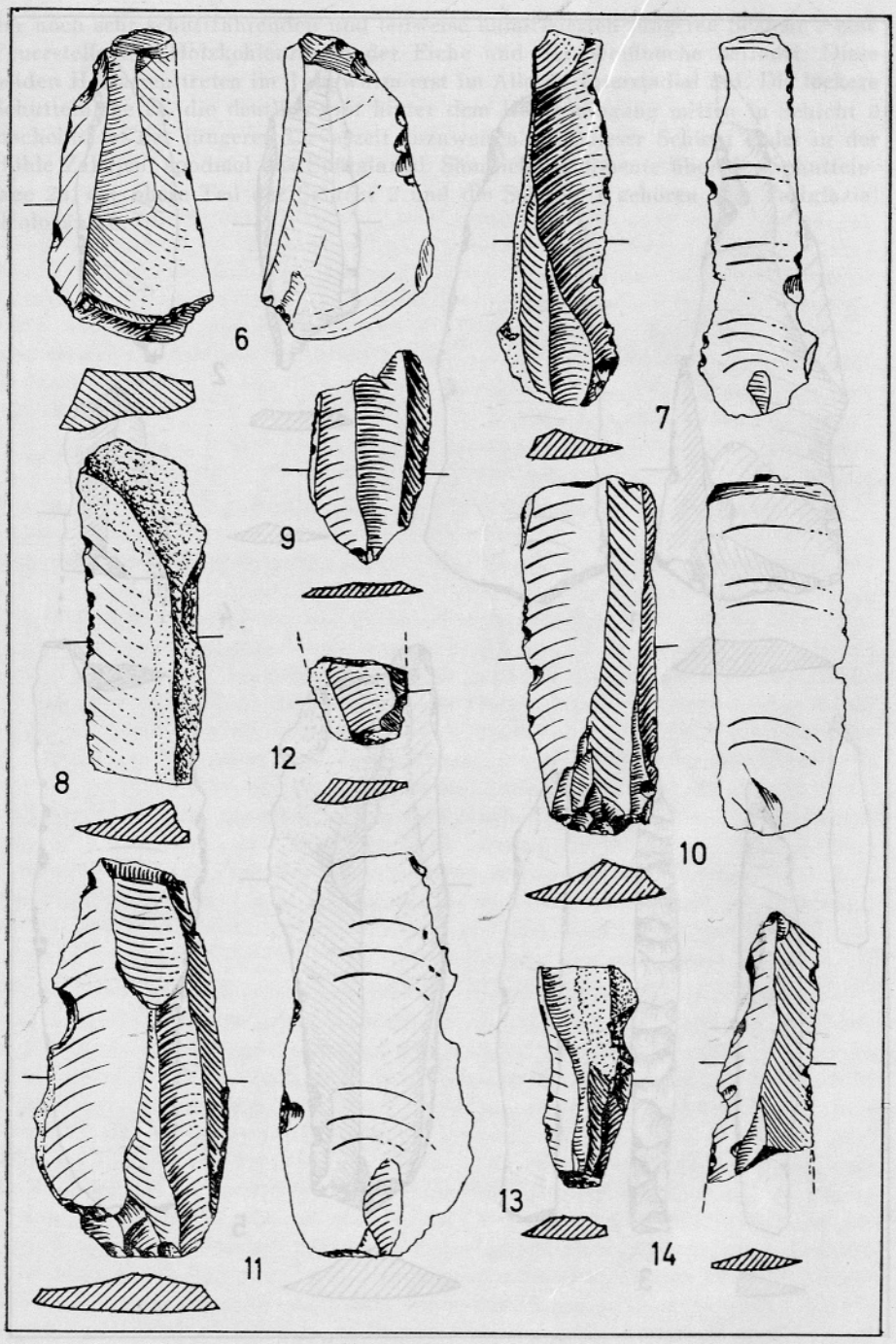

Zakajeni spodmol. Kamena orodja epigravettiena. Nar. vel. — Steinindustrie des Epigravettien. Nat. Gr.

STRATIGRAFIJA IN ČASOVNA UVRSTITEV JAMSKIH NAJDB NA TRŽAŠKEM KRASU

(Prispevek k poznavanju jamske arheologije na slovenskih tleh)

FRANCE LEBEN

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana

Obravnavani prikaz je del proučevanja jamske arheologije na slovenskem kraškem področju. Geografsko zajema najzahodnejši del Slovenije, to je tisto ozemlje Tržaškega Krasa, ki danes politično spada v meje Julijske krajine in je priključeno Italiji. Ta prispevek je obenem prvi del zaključene študije, ki obravnava problematiko jamskih arheoloških najdišč vse Slovenije in severne Istre. Tematsko in časovno zajema tema vsa arheološka obdobja, ki so pustila svoj pečat v jamskih sedimentih. Tako naj bi bilo to zaokrožena celota, ki dokumentira vsa arheološka dogajanja v jamskih prostorih tega dela slovenskega podzemlja. To je obenem prvi poizkus, dati jamskim najdbam na Slovenskem neko okvirno časovno in kulturno sliko, in prav tako prispevek Arheološki karti Slovenije, ki se prav sedaj poraja.

Dokaj jamskih objektov na Tržaškem je ohranilo domača slovenska imena, dasi že dolgo ležijo zunaj naših meja. To ime se navaja kot prvo ime najdišča in šele potem italijansko ime jame, pod katerim je vpisana v register kraških objektov Julijske krajine (Catasto V. G. = Venezia Giulia; Boegan, 1930a), in ga po vojni obnavlja Jamska komisija pri Società Alpina delle Giulie v Trstu. Druga domača in tuja imena jamskih najdišč, ki jih omenjajo posamezni viri, so navedena pod opombami skupaj s katastrsko številko.

Pri vsej skrbi za čim popolnejšo dokumentacijo so bile številne težkoče. Docela ves izkopani material hranijo muzeji in ustanove od Padove, preko Trsta do Dunaja. Kljub osebnemu prizadevanju večji del materiala ni bil dostopen in ga še danes hranijo neinventariziranega v depojih.

Tudi pri študiju in preverjanju vse obstoječe dokumentacije je bilo treba iskati pomoči v zamejstvu. Velik del notic in poročil je objavljenih v raznoterih časopisih in revijah, ki pri nas niso dostopne. Prav zaradi tega sem dolžan izreči zahvalo vsem, ki so materialno in strokovno omogočili dokončanje tega dela. Inštitut za raziskovanje krasa in sekcija za arheologijo SAZU sta podprla študij gradiva na terenu, zbirkah in arhivih, predsedstvo SAZU pa je omogočilo preverjanje gradiva v inozemstvu. Kot štipendist Humboldtove ustanove sem pa dobil obenem možnost, da do-

končno obdelam temo, ki zajema naselbinske probleme v jamah na področju jugovzhodnih Alp in njih problematiko v zvezi s prazgodovinskimi kulturami tistega časa.

Konec prejšnjega stoletja in do začetka prve svetovne vojne so najplodneje odkrivali jamska arheološka najdišča na Tržaškem pa tudi drugem Primorskem Krasu. Zahvaliti se moramo tedanjim naravoslovcem iz Trsta, ki so predvsem iz ljubiteljske strasti in kot amaterji prekopavali sedimente ondotnih podzemeljskih jam. Najaktivnejši med njimi so bili: K. Moser, J. Müller, F. Müller, B. Wolf, E. Neumann, C. Marchesetti in G. A. Perko. Ti ljudje so sprva kopali samovoljno, pozneje pa s podporami lokalnih muzejev in ustanov iz Trsta ter Centralne komisije in Antropološkega društva z Dunaja. Njihova poročila o rezultatih in izsledkih so predvsem za jamska najdišča sila suhoparna in pomanjkljiva in ne dajejo skoraj nobenih oprijemljivih podatkov o kulturni in časovni pripadnosti izkopanin. Z nekaj izjemami je tudi slikovna dokumentacija neuporabna in največkrat navedena brez stratigrafske lege. Povrhu vsega so še marsikatere izkopanine iz raznih najdišč v zbirkah med seboj pomešane in običajno brez kakršnekoli oznake deponirane v skladiščih.

Po prvi svetovni vojni so začeli jamska najdišča načrtneje raziskovati. Takratni italijanski raziskovalci (R. Battaglia, E. Boegan) so prazgodovinske jamske ostaline že jasneje časovno tolmačili. Med izkopanim gradivom so razločili tipične in vodilne elemente in na osnovi teh datirali druge najdbe dotičnega kulturnega horizonta. Glavni raziskovalni center je bil še vedno v Trstu in je družil vse ondotne ljubitelje podzemlja. Svoje izsledke in poročila pa so objavljali prvenstveno v tržaških in dunajskih strokovnih publikacijah.

Z ozemlja Tržaškega Krasa pa naenkrat ne dobimo več mnogo novih podatkov o jamskih najdiščih. Dejavnost jamskega arheološkega raziskovanja je prešla v predalpski kraški svet Tridentinske Benečije, na obrobno gričevje Padske nižine okrog Padove in Verone in na podzemlje ligurskih Apeninov. Center tega speleo-arheološkega raziskovanja je postala Padova. Na drugi strani pa zažarijo jamska raziskovanja na klasičnem slovenskem krasu. V Postojni se je osnoval italijanski speleološki inštitut. Njegovi sodelavci so pričeli ihtavo raziskovati kraško podzemlje na Primorskem in Notranjskem predvsem zaradi vojno strateških objektov. Pri teh raziskavah pa so marsikdaj slučajno trčili na arheološke jamske plasti. V nekaj jamah so potem tudi kopali, a najdbe le včasih tudi delno objavili.

Nekako deset let po zadnji vojni je ponovno oživela jamska arheološka dejavnost na Tržaškem Krasu. Lotili so se je člani jamarske sekcije Tržaškega planinskega društva in Zavod za spomeniško varstvo. Poleg novih jamskih postaj so se posvetili predvsem kontrolnim izkopavanjem že znanih najdišč. Skoraj povsod so še našli nedotaknjene plasti s številnim in pisanim kulturnim inventarjem. Najdbe so mestoma točneje časovno, kulturno in stratigrafsko opredelili in tako dopolnili vrzeli prvotnih raziskavanj. Marsikje pa so odkrili ostaline doslej še nepoznanih prazgodovinskih kulturnih tokov na tem delu slovenske zemlje.

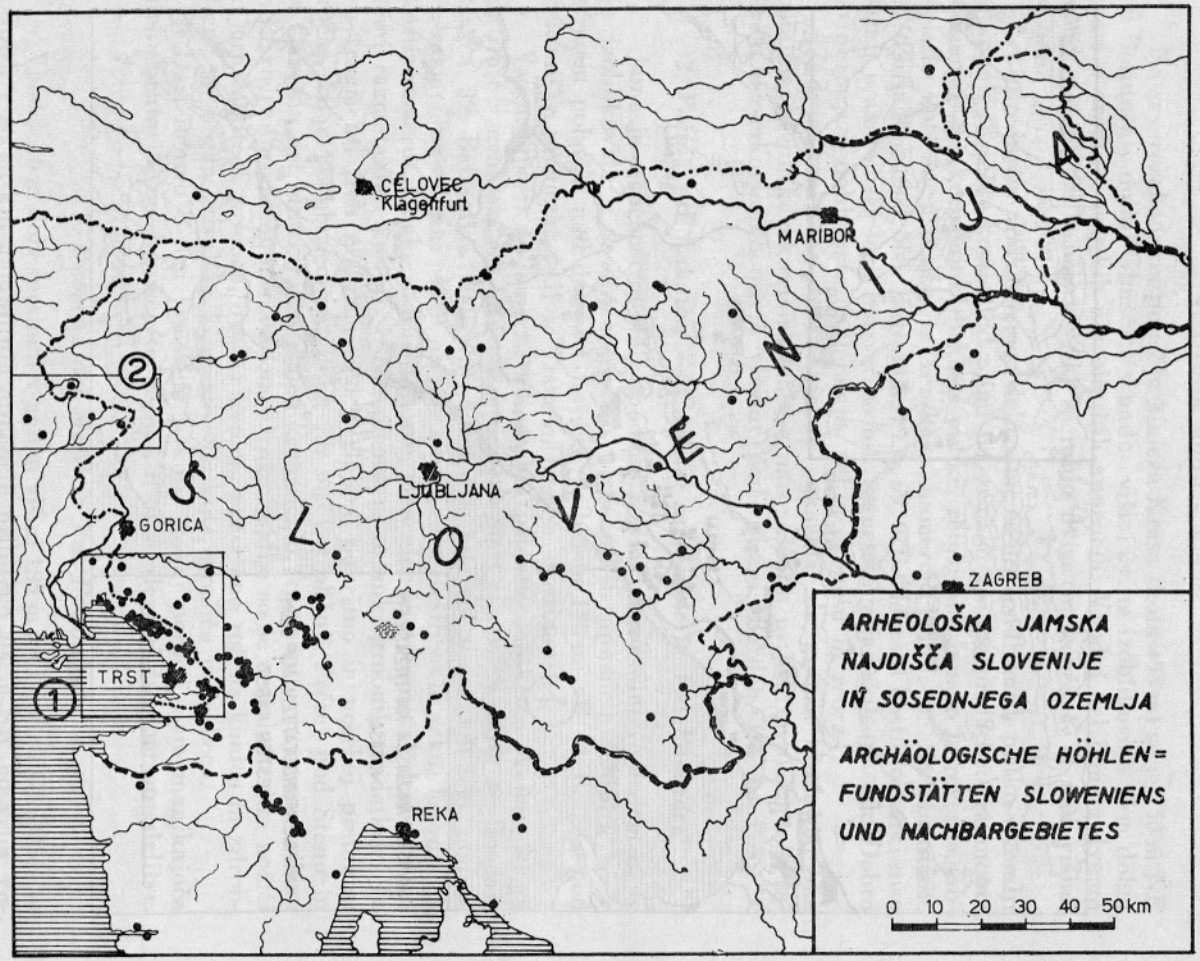
CELOVEC
Klagenfurt
MARIBOR
LJUBLJANA
GORICA
ZAGREB
TRST
REKA
SLOVENIJA
ARHEOLOŠKA JAMSKA NAJDIŠČA SLOVENIJE IN SOSEDNJEGA OZEMLJA
ARCHÄOLOGISCHE HÖHLEN=FUNDSTÄTTEN SLOWENIENS UND NACHBARGEBIETES
0 10 20 30 40 50 km

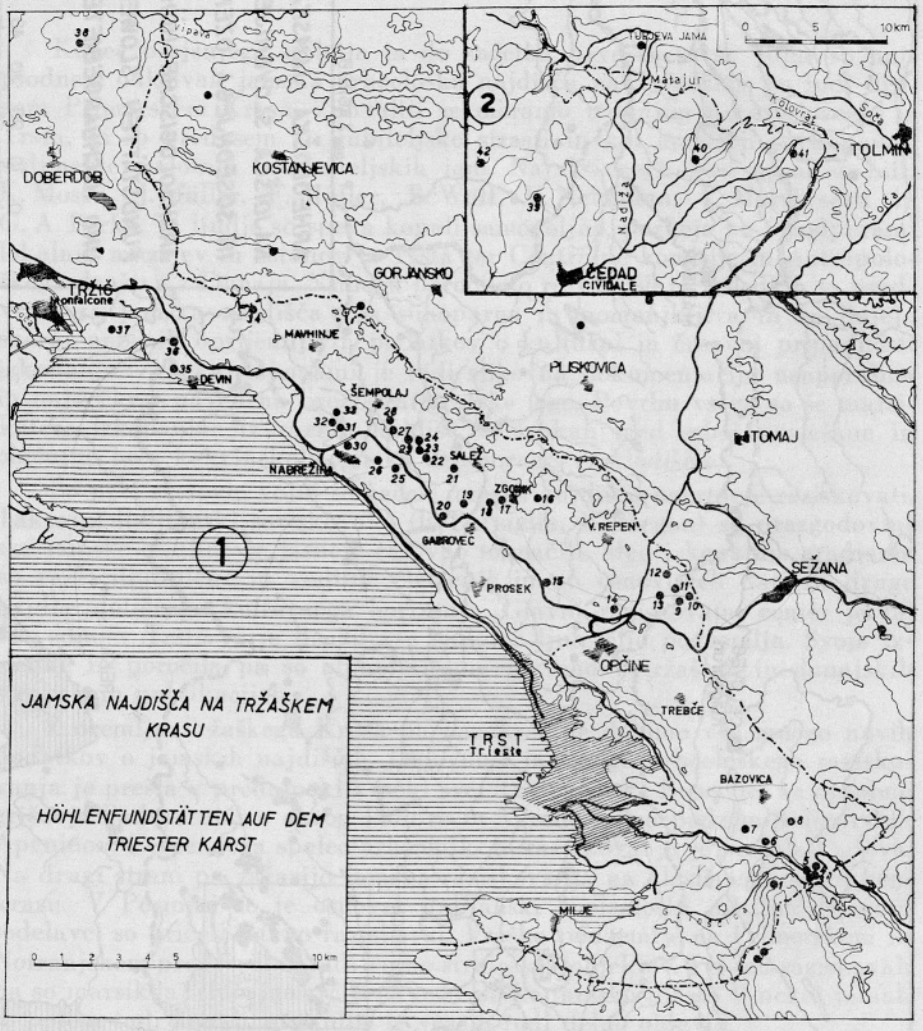
JAMSKA NAJDIŠČA NA TRŽAŠKEM KRASU
HÖHLENFUNDSTÄTTEN AUF DEM TRIESTER KARST
0 1 2 3 4 5 10km
0 5 10km
1
2
DOBERDOB
KOSTANJEVICA
TRŽIČ
Monfalcone
GORJANSKO
ČEDAD
CIVIDALE
TOLMIN
MAVHINJE
DEVIN
ŠEMPOLAJ
NABREŽINA
SALEŽ
ZGONIK
GABROVEC
V. REPEN
PROSEK
PLISKOVICA
TOMAJ
SEŽANA
OPČINE
TREBČE
TRST
Trieste
BAZOVICA
MILJE
TORDEVA JAMA
Matajur
Kolovrat
Soča
Nadiža

1. Grotta sopra i Molini[1]

Na severozahodnem pobočju Malega Krasa (kota 458 m) se je 750 m NE od Boljunca v dolini Glinščice v nadm. višini 241 m izoblikovala 53 m dolga jama v srednjeeocenskih alveolinskih apnencih. Vhodni del jame z dvema vhodoma se zoži v ožji rov, ki se rahlo dviga in konča 17 m nad višino vhoda.

V sprednjem razsvetljenem delu jame so pri sondiranjih plitko v zemlji odkopali človeške kosti. Pod njimi pa so našli grobne pridatke: fragmente večje posode, kremenjak diskaste oblike, retuširano lamelo iz roženca, obdelano kost in piščalko iz ženskega humerusa (T. 3: 6; Boegan, 1920, 25; Battaglia, 1960, 368; Battaglia, 1926, 89, 97). Človeški kostni ostanki niso ležali v anatomski legi, marveč so bili razneseni v jamskih plasteh. Dobro so ohranjeni dolihokefalna lobanja, nekaj okončin in rebra.

Zadnja kontrolna sondiranja so pokazala, da gre za bronastodobne ostaline, ki jih karakterizira lonec z narovašenim ustjem in plastičnim rebrom neenakomernih ostrih vbodov pod ustjem (Bordon, 1943 a; T. 3: 7).

2. Pečina pri Rakniku — Caverna sepolcrale in Val Rosandra[2]

Jama je osem metrov dolg spodmol z visokim portalnim vhodom in se je izoblikovala v srednjeeocenskih alveolinskih apnencih. Odpira se v strmem pobočju nad dolino Glinščice približno 150 m NE od Botača pod železniško progo, ki vodi iz Trsta v Hrpelje—Kozino.

Vse najdbe iz te jame so bili grobni pridatki moškemu skeletu, ki ga datirajo v neolitski čas (Marchesetti, 1914, 50; Cosiansich, 1918, 28; Boegan, 1920 a, 23; Battaglia, 1960, 372). Kosti niso bile več v naravni legi, temveč že razmetane v tanki plasti ob levi steni jame. Rešili so le nekaj lobanjskih kosti, humerus, fibulo, radius, falange, medenico in posamezne drobce. Med temi razmetanimi kostmi so bili pomešani ostanki grobnih pridatkov. To so fragmenti treh grobih posod z glajeno površino in posebej prstanast ročaj, ki je podoben onim, ki so jih našli v bližnji Pečini pod Steno in v Caverna dei Matti. Eden izmed keramičnih fragmentov je ornamentiran s krivočrtnim vrezanim motivom. Druge najdbe so še trije kamnitni nožiči iz črnomodrega roženca, ovalna konica, prevrtana rožena konica in zdrobljene ter ožgane živalske kosti goveda, koze, prašiča in jazbeca.

Dasi imamo o tem jamskem pokopu dokaj poročil, nam manjkajoča dokumentacija ne dopušča točnejše kulturne ali vsaj časovne opredelitve.

3. Caverna dei Matti in Val Rosandra[3]

Vhod v 16 m dolg spodmol v nadm. višini 185 m nad dolino Glinščice se odpira v eocenskih numulitnih apnencih približno 400 m SW od vrha Velike Stene (kota 443 m).

---

[1] Grotta sulla parete NO del M. Carso, Grotta sopra i mulini in Val Rosandra, Caverna sul versante del M. Carso. — Kataster V. G. 422.

[2] Caverna del Tasso in Val Rosandra, Caverna (Grotta) dei Morti. — Kataster V. G. 425.

[3] Grotta del Montasio. — Kataster V. G. 3028.

Skromne keramične najdbe ne dopuščajo jasnejše časovne in kulturne opredelitve (Battaglia-Cossiansich, 1916, 25; Battaglia, 1927, 8). Vendar kaže del ohranjene kroglaste posode z dvema ročajema na največjem obodu (T. 3: 15) čisti videz starejše bronaste dobe severno-italijanskih vzorov Remedello kulture (Battaglia, 1926, 91, Fig. 2).

4. Železna vrata — Grotta delle Porte di ferro[4]

Nad vasjo Draga v dolini Glinščice se 170 m W od vrha Velike Stene (kota 443 m) odpira v nadm. višini 400 m ovalni vhod v jamo. En sam jamski rov se je izoblikoval v eocenskih alveolinskih apnencih 30 m daleč.

Vhodna odprtina je bila umetno obdelana in zazidana v rimski dobi, to pričajo izklesane vdolbine in ostanki antične malte, pomešane z drobci keramike na vhodnem oboku (Degrassi, 1929, 163; Battaglia, 1960, 196). Razen tega so našli za jamskim vhodom še številne črepinje antičnih ornamentiranih posod, amfor in terre sigillate. Bolj v notranjosti jame pa se baje širijo plasti s prazgodovinsko naselitvijo (Degrassi, 1929, 163; Battaglia, 1933, 202).

5. Pečina pod Steno — Grotta delle Gallerie[5]

V strmem desnem pobočju erozijske doline Glinščice se 600 m W od cerkve sv. Elije v Dragi odpira v nadm. višini 338 m, nad železniško progo Trst—Kozina glavni vhod v jamo, ki se je izoblikovala v srednjeeocenskih alveolinskih apnencih. Jama ima dva vhoda, ki ju med seboj združuje vezni rov. Od obeh vhodnih prostorov se na vsako stran odcepita še stranska rova, prepredena z mnogimi kamini. Ves jamski sistem je 104 m dolg in doseže največjo globino 39 m v notranjem breznu desnega stranskega rova.

V obeh vhodnih rovih so kopali številni jamski raziskovalci (Cosiansich, 1918, 12; Battaglia-Cossiansich, 1916, 22; Battaglia, 1926, 81, 85, 90; Battaglia, 1920, 11; Battaglia, 1960, 350; Marchesetti, 1914, 50; Cannarella, 1959 a, 124). Izkopani material so shranili po raznih zbirkah navadno brez kakršnihkoli označb in je zato težko dobiti enoten pregled nad najdbami.

V holocenskem kulturnem horizontu je bilo vidnih šest različnih plasti, ki so segale en meter globoko (Battaglia, 1926, 84). Prazgodovinske ostaline so se začele deloma že v drugi plasti (35 cm pod površjem) in se končale v šesti plasti le še z redkimi najdbami. Le na nekaterih mestih v jami so se plasti med seboj vidno ločile s tanjšimi oglenimi progami, ki pa so lahko tudi ostanki kurišč. Tem holocenskim prazgodovinskim plastem je sledil takoj pleistocenski ilovnati horizont zadnje poledenitve, ki je mestoma segal še dva metra globlje. Prazgodovinske najdbe niso stratigrafsko opredeljene, marveč smo primorani na podlagi tipološke primerjave razlikovati posamezne starejše in mlajše elemente in njih kulturno pripadnost.

Med bogatimi in pisanimi izkopaninami lahko vsaj med keramično zapuščino izluščimo nekaj starejših in mlajših komponent. Koščeni in

[4] Kataster V. G. 3027.
[5] Grotta delle Finestre in Val Rosandra. — Kataster V. G. 420.

kamnitni izdelki ter okraski pa ne pripomorejo k točnejšemu datiranju posameznih najdb. Tudi človeški kostni ostanki (zatilnična kost, lopatica in nekaj drugih kosti) iz glavne kulturne plasti ne morejo najti svojega časovnega mesta, oziroma kateremu prazgodovinskemu jamskemu obiskovalcu pripadajo (Marchesetti, 1914, 51; Boegan, 1920 a, 24).

Najstarejše lončarske elemente iz te jame opazimo v dveh majhnih fragmentih posod z vrezanim motivom šrafiranih trikotnikov (Cosiansich, 1918, Fig. 10/3, 6; Zambotti, 1943, Tav. 15/3). Najlažje jih pripišemo vplivu danilskega kulturnega kroga (T. 1: 19). Zadnje čase so pri ponovnih izkopavanjih našli še nekaj posod podobnega tipa (Cannarella, 1959 a, 133, Fig. 17, 19, 20). Tako ima posoda z nizko votlo nogo vrezane poševne dvojne linije, pri polkroglasti skodeli pa se vrezan spiraloidni motiv razširi tudi na dno posode (T. 1: 14, 15). Še najbolj pa so zanimive vesti, da so trčili v plasti najnižjega prazgodovinskega horizonta na fragmente impressocardium keramike (Lonza, 1962, 5). To bi bil slejkoprej ponoven dokaz o kulturnih stikih slovenskega kraškega ozemlja z najstarejšimi neolitskimi naseljenci jadranskega bazena.

Za mlajše neolitsko obdobje, ki je pod vplivom hvarske kulturne skupine, moremo določiti fragmente s trikotnimi in krivočrtnimi mrežastimi motivi (Cosiansich, 1918, Fig. 10/1—4, Fig. 11/2, 3). Taki primerki so klasičnim hvarskim elementom vendarle nekoliko tuji in imamo zanje več analogij na tistih kopenskih najdiščih, ki nosijo velik kulturni vpliv hvarske kulturne skupine (Benac, 1958, Tab. 11/6, Tab. 12/3, 6; Benac-Brodar, 1958, Tab. 4/3a—b). Drugi vidijo z našimi mrežasto šrafiranimi ornamenti (T. 1: 8, 10, 11, 17, 18, 20) precej sorodnosti z Matera kulturo (Zambotti, 1943, 113), ki pa jih zaradi prevelike geografske oddaljenosti ne moremo neposredno povezati. Iz jame omenjajo tudi fragmentirano posodo s slikanim ornamentom navpičnih rjavih snopov (Cannarella, 1959 a, 134) in bi bila torej čistejši predstavnik klasične hvarske keramike na severni jadranski obali.

V neko posebno skupino poznega neolitika, ki z nekaterimi značilnostmi keramičnih oblik sega lahko že v prehodno dobo, moremo opredeliti fragmente z belo inkrustiranimi rastlinskimi motivi (Cosiansich, 1918, Fig. 11/1, 4; T. 1: 7, 9). Zanje najdemo najprej analogije na najdiščih severne Italije (Sasso-Fiorano, Chiozza) pa tudi na ornamentih iz jame Kevderc na Lubniku (Leben, 1963, tab. 2/3; Leben, 1963 a, 178, sl. 3/3).

Med zanimive najdbe štejemo pintadere (Cosiansich, 1918, 24; Battaglia, 1960, 362; Valles, 1957, 25; Valles, 1959, 49; T. 2: 14—16), ki so bližnji sorodniki tovrstnih pečatnikov iz jamskih najdišč ob ligurski obali (Bernabò Brea, 1956, 288). Pintadera iz Pečine pod Steno z motivom valovitega reliefa in pintadera z motivom ravnih, vzporednih žlebov pa sta domala enaki onima dvema iz abrija pri Castelnuovu na Evganejskih gričih, ki so ju našli skupaj s fragmenti posod s štiriloputastim ustjem (vasi a bocca quadrilobata), a jih avtor datira celo v obdobje srednjega neolitika v Padski nižini (Rittatore - Fusco - Broglio, 1964, 168, Fig. 1). Tudi posode s kvadratnim ustjem (vasi a bocca quadrata) iz Pečine pod Steno (T. 1: 27—29) imajo največ severnoitalijanskih poznoneolitskih tipoloških značilnosti, dasi lahko časovno sodijo že tudi v starejšo bronasto dobo (Battaglia, 1960,

308). V prehodni čas moramo datirati še znanilce zvončastih čaš (Acanfora, 1955, 44) in pa plitke polkroglaste skodele z odebeljenim ustjem (T. 1: 16), katerih že bolj razvite oblike so v starejši bronasti dobi ponekod tipični znanilci slavonsko-sremske kulture oz. kulture Ljubljanskega barja v širšem pomenu besede.

Večini najdb iz te jame pa lahko prisodimo le bronastodobno starost. Predvsem so to posode večjih dimenzij, kot lonci in pa cilindrične, konične in polkroglaste skodele (T. 1: 1, 2, 4—6, 12, 13, 21—26). Največkrat nosijo trakaste in tunelaste ročaje in ušesca v obliki vodoravno in navpično prevrtanih izrastkov. Posode značijo še komolčasti ročaji (ansa acuta), ki imajo tipološke vzore v Polada kulturi (Zambotti, 1943, 112).

Tudi povojna raziskovanja preostalih jamskih sedimentov so dala največ izkopanin prav iz starejše bronaste dobe (Cannarella, 1959 a, 124; Radmilli, 1958, 975). V vrhnji plasti so skoraj povsod v jami trčili na fragmente antičnega lončarstva (Degrassi, 1929, 182; Battaglia, 1960, 366).

6. *Cavernetta della Trincea*[6]

Jama se odpira nad dolino Glinščice v srednjeeocenskih numulitnih apnencih približno 390 m nad morjem in 650 m NNE od Boršta. Takoj za vhodom se spodmol zoži in se nadaljuje z enim rovom 8 m daleč.

V vhodnem delu jame so bile jamske plasti razmetane še od prvih sondiranj, kjer so našli eneolitske kulturne zapuščine (Battaglia, 1926, 87). V zadnjem delu jame pa so bile plasti ohranjene še en meter globlje (Andreolotti-Stradi, 1964, 73). Tod je na skalnatem dnu ležala pleistocenska ilovica. Njej je sledila približno 10 cm debela sipasta plast, ki je hranila nad 500 orodij mikrolitske industrije, troje koščenih šil in prevrtane lupine morskih polžev *Columbella rustica*. Ti mezolitski kamnitni izdelki kažejo dokaj tipoloških tradicij mlajših paleolitskih kultur (Andreolotti-Stradi, 1964, Fig. 1, 2).

Ostanki profila ob zadnji jamski steni kažejo, da je nad mezolitskimi sedimenti bila eneolitsko-bronastodobna plast, ki je v njej kopal že R. Battaglia, in prav na vrhu sloj z antičnimi ostalinami.

7. *Grotta delle Selci*[7]

V manjši vrtači 1300 m SSW od Bazovice se v nadm. višini 375 m odpira vhod v jamo. Edini 18 m dolg jamski prostor, ki poteka proti severu, se je izoblikoval v srednjeeocenskih alveolinskih apnencih.

Že pri prvem obisku jame so odkrili prazgodovinske črepinje (Moser, 1895, 54; Boegan, 1920, 25). Pri poznejšem sondiranju so kopali 2,5 m globoko, da so trčili na sterilna jamska tla. Odkrili so tri različne plasti, od katerih je le spodnja hranila kulturne ostaline, pa še te so bile pomešane z recentnimi živalskimi kostmi. Verjetno je, da je voda prenesla najdbe od vhodnega dela in jih nižje v jami pomešala z recentnimi sedimenti. Dasi

[6] Grotta sotto San Lorenzo in Val Rosandra. — Kataster V. G. 1265.

[7] Caverna di Basovizza, Grotta sopra S. Antonio in Bosco, Borst Pečina. — Kataster V. G. 140.

pičle najdbe sodijo v neolitik (Cosiansich, 1918, 28; Bordon, 1943), kažejo premalo značilnosti za tako časovno opredelitev. To je le dvoje orodij iz rožence z nekaj odbitki, lepo izdelano koščeno šilo (T. 9: 11), lupina školjke iz rodu *Mytilus* in ostanki živalskih kosti. Omenjajo tudi koščeno piščalko, narejeno iz falange nekega prežvekovalca (Battaglia, 1960, 371). Ostankov posodja, ki bi podkrepili časovno pripadnost najdb, to pot niso našli.

8. *Lovretov bač — Grotta presso la strada Bazovica—Reka*[8]

Nedaleč od ceste proti Kozini, 1200 m SE od Bazovice se v manjši vrtači odpira vhod v 130 m dolgo jamo, ki se je izoblikovala v srednjeeocenskih alveolinskih apnencih v nadm. višini 402 m. Sprva poteka rov v SE smeri, se potem obrne pravokotno proti jugozahodu in se ponovno obrne v prvotno smer in se v njej konča 20 m pod nivojem jamskega vhoda.

V vhodnem prostoru so pod sigasto skorjo trčili v ožgani plasti na kulturne ostaline prazgodovinskega človeka (Moser, 1884, 30; Moser, 1899, 116; Pazze, 1893, 144). Keramični fragmenti, zlasti ornamentirani, kažejo visoko starost, a se ne dajo natančneje datirati zaradi manjkajoče dokumentacije.

9. *Pečina pri dubih — Caverna delle Tre Querce*[9]

Približno 750 m NW od Fernetičev se v zgornjekrednih rudistnih apnencih in v nadm. višini 314 m odpira 16 m dolg spodmol. Edini jamski prostor je v tlorisu skoraj kvadratne oblike. Razmeroma nizki strop se konča s kaminom.

Med najdenimi fragmenti prazgodovinskega lončarstva, ki je z nekaj izjemami iz zgodnje bronaste dobe, lahko za starejše elemente izberemo nekaj črepinj iz najnižje plasti. Ena izmed njih je ornamentirana z vrezanim, dokaj nejasnim motivom (Moser, 1904, 44; Moser, 1908, 32, Abb. 3/18; T. 3: 2). V isti plasti so pri kasnejših izkopavanjih našli še zanimive koščene predmete, izdelane iz čvrstih diafiz prežvekovalcev (T. 3: 3, 4). Rabili naj bi kot igle za izdelovanje ribiških mrež. R. Battaglia jih je postavil celo v neolitski čas (Battaglia, 1927, 8). Podobne igle za šivanje mrež je izkopal K. Moser tudi v Terezijini jami pri Devinu (Moser, 1903, 19).

Eneolitsko tradicijo kaže fragment posode s petasto nogo (Battaglia, 1927, 8). Ta sodi bržčas med najenostavnejše primerke kup na nogi z grobo obdelano površino. Ta domneva je možna, saj so zadnje čase našli podobne posode v bližnji Orehovi pejci (11).

Bronastodobna keramika izstopa po grobi izdelavi s hrapavo ali pa glajeno površino (Perko, 1906, 81; Battaglia, 1927, 8; Battaglia, 1960, 381). Opazne so oblike polkroglastih skodel (T. 3: 1) in trebušastih loncev, ki so ornamentirani z žlebljenjem ali z odtisi na velikih plastičnih rebrih. Kot okras so tudi aplicirani izrastki raznih oblik.

Najdbe koščenih izdelkov so pičle, kamnitnih pa sploh ni. Omembe vredne so piščalka iz kosti manjšega prežvekovalca (T. 3: 5), obdelana

[8] Vodenica, die Grotte »Bač« östlich von Basovizza, Pečina Bač. — Kataster V. G. 49.

[9] Die Felsenhöhle Pečina. — Kataster V. G. 1102.

zajčja stegnenica s sledovi bronaste patine in ploščata konica z zarezami. Pred jamskim vhodom so našli le fragmente kasnoantičnih posod z brazdastim vrezom in ročaj amfore (Degrassi, 1929, 180).

10. Grotta Sottomonte[10]

Jama je 28 m dolg spodmol, ki v notranjosti rahlo pada. Odpira se na pobočju Medvedjaka 800 m N od Fernetičev na nadm. višini 330 m v formaciji zgornjekrednih rudistnih apnencev.

O odkopanem zaporedju plasti nimamo nobenih stratigrafskih podatkov. Kulturna plast je bila pomešana s podornim kamenjem in ima vidne pepelnate primesi. Skromne so kamnitne in koščene najdbe (brusni kamni, koščeno šilo s konico trikotnega prereza), keramičnih ostalin pa so našli precej več (Battaglia, 1927, 5; Battaglia, 1960, 377). Oblike posod in način okraševanja s plastičnimi rebri in prstnimi odtisi (T. 9: 12) nas ozko vežejo s keramiko v drugi plasti Orehove pejce, ki je danes tod okoli najbolj raziskano jamsko najdišče. Časovno moremo te najdbe opredeliti v pozno bronasto dobo z močnim poudarkom kaštelirske naselbinske keramike.

V površinskem sloju so našli fragment latenske posode skupaj z železnim nožem (Battaglia, 1927, 8).

11. Orehova pejca — Grotta dei Ciclami[11]

Jama se odpira 1200 m NW od Fernetičev v majhni vrtači nedaleč od kolovoza, ki vodi ob vznožju južnega pobočja Medvedjaka proti Repnju. Izoblikovala se je v zgornjekrednih rudistnih apnencih z vhodom na nadm. višini 324 m. En sam jamski prostor poteka v dveh smereh 37 m daleč.

Prvi je jamske plasti raziskoval R. Battaglia in našel v vrhnjih slojih bronastodobno keramiko boljše vrste. Trdil je, da je jamska stratigrafija čisto enostavna in da v jami ni drugih kulturnih plasti (Battaglia, 1927, 4; Battaglia, 1960, 375). Ponovna izkopavanja so pokazala, da hrani jama tudi neolitske in mezolitske ostaline, da sega kulturna plast bronaste dobe 2 m globoko in da se ves kulturni horizont desetih različnih plasti v vhodnem delu jame širi skoraj 4 m v globino (Legnani-Stradi, 1963, 31).

V površinski podorni plasti A so našli kasnoantično in srednjeveško keramiko.

V najbolj vrhnji kulturni plasti 1—2 so odkrili ostaline končne bronaste dobe, ki so bile proti vrhu pomešane z redkimi najdbami starejše železne dobe — kulture žarnih grobišč. Najbolj se ti mlajši elementi kažejo v keramičnih oblikah (T. 4: 1—25).

Kulturna plast 3 pripada pozni bronasti dobi. Hranila je vse značilnosti kaštelirskega lončarstva (T. 5: 1—10). Navadno imajo posode profilirana in izvihana ustja. Poudarek pa dajejo trakasti nozdrvasti ročaji, ki se na zgornjem delu ostro prelomijo proti obodu posode. Ornamente predstavljajo preprosti gumbasti in jezičasti izrastki, dasi imajo lahko že tudi

[10] Kataster V. G. 2434

[11] Grotta a S del M. Orsario. — Kataster V. G. 2433.

praktičen pomen. Edina kovinska najdba iz te plasti je gravirana konica bronastega bodala (Legnani, 1962, 23; T. 5: 11).

Četrta kulturna plast je prav tako bronastodobna, le da tipološko kakor po ornamentiki med seboj ločimo starejše in mlajše faze keramičnih oblik. Najnižje so v tej plasti ležale ostaline starejše bronaste dobe. Pojavijo se tipične oblike bikoničnih posod z majhnimi ročaji in nizkim valjastim vratom (T. 5: 12—21). Vplive slavonsko-sremskega kulturnega kroga oz. kulture Ljubljanskega barja pa kaže kupa s križno nogo, ki je na obeh straneh ornamentirana s trakastim vrezanim geometrijskim motivom (T. 5: 22). Kovinska najdba iz te plasti je v koščen držaj vtaknjena bronasta konica (T. 5: 23).

V globini dveh metrov se začenja eneolitska plast, ki je hranila tudi primerke badenske keramike (Legnani-Stradi, 1963, 36). Vodilne so tudi kroglaste posode z vrezanimi rebri pod ustjem in kroglaste posode s cilindričnim vratom, ki jih včasih krase vrezani motivi šrafiranih trikotnikov in rombov (T. 6: 2—8). V vrhnjem delu tega sloja je ležala kupa na nizki polni nogi, ki ima stojno ploskev izoblikovano iz sedmih šapic v obliki rozete (T. 6: 1). Posoda je na obeh straneh okrašena z vrezanim inkrustiranim motivom, ki so tipični za slavonski kulturni krog oziroma keramiko Ljubljanskega barja in Vučedola.

V spodnjih plasteh (6, 7 in 8) so trčili na neolitski horizont. Podobne elemente srednjega neolitika oziroma vpliva danilske kulture opažamo na fragmentih z vrezanimi rastlinskimi in geometrijskimi ornamenti in v pojavu kup na votlih nogah in skodel (T. 7: 7, 9, 13), ki so jih našli najgloblje v tem neolitskem horizontu (Legnani-Stradi, 1963, 36). Nekatere oblike in ornamenti posod pa kažejo več značilnosti z najdišči in kulturami na Apeninskem polotoku. To sta na primer kroglasta posoda s kratkim cilindričnim vratom in nepoudarjenim okroglim dnom, ki je ornamentirana z navpičnimi rebri tipa Sasso-Fiorano (T. 7: 8) in enobarvna skodela z belo inkrustiranimi vrezanimi trikotniki tipa Matera (T. 7: 10; Ridola, 1926, 134; Zambotti, 1943, 113). Tudi posode s kvadratnim ustjem (bocca quadrata) kažejo vplive najdišč severne Italije (Zorzi, 1956, 139; Radmilli, 1963 a, 113; Bernabò Brea, 1956, Tav. 23/2, 4—6 in 24/1—7).

Nad würmskimi sedimenti se širi brezkeramični mezolitski sloj z značilno industrijo majhnih kamnitnih strgal in praskal ter koščenih konic (Radmilli, 1963, 39; Legnani-Stradi, 1963, 32).

12. Grotta dell'elmo[12]

Brezno, ki se je izoblikovalo v zgornjekrednih rudistnih apnencih, se odpira 1300 m SE od Repentabora v nadmorski višini 330 m. Vhodno navpično brezno je 78 m globoko, nato se jama razširi proti jugozahodu še 63 m daleč in v kočnem delu doseže skupaj 92 m globine.

Pri speleoloških raziskovanjih so v nasipnem stožcu na dnu vhodnega brezna slučajno našli že deloma zasigano enogrebenasto čelado italsko-etruščanskega tipa (Boegan, 1930, 178; Battaglia, 1942, 14, 19; Reinecke, 1930,

[12] Kataster V. G. 2696.

141). To osamelo najdbo (T. 3: 14) moramo datirati v mlajšo fazo halštatske dobe (Ha D 3) v Sloveniji in spada v tako imenovani tip negovskih čelad ter je njen najzahodnejši predstavnik. Ker vemo točno ime in topografsko lego najdišča, je nujno, da ga vpišemo v spisek najdišč tega tipa čelad (Gabrovec, 1950, 92).

Čelado so bržkone nalašč vrgli v brezno kot daritev nekemu jamskemu božanstvu. Ta domneva je verjetna zaradi tega, ker niso našli nobenih drugih najdb, še manj pa človeških kostnih ostankov, ki bi pričali, da je človek nesrečno padel v brezno.

13. Bršlanca pečina — Grotta rossa[13]

Vhod v jamo se odpira 1300 m SSE od Vel. Repnja v nadmorski višini 320 m. Jama je 21 m globoko brezno, ki se je izoblikovalo v zgornjekrednih rudistnih apnencih. Na dnu se brezno nadaljuje proti vzhodu z vodoravnim rovom še 34 m daleč.

Slučajno najdeni fragmenti prazgodovinskih posod v nasipnem stožcu pod vhodnim breznom kažejo podobnost z bronastodobno keramiko iz bližnje Pečine pri dubih (Vala, 1898, 39; Battaglia, 1927, 10; Cannarella, 1962, 41).

14. Pečina v Žburlovci — Grotta della Finestra[14]

Jamski sistem sestavljata večji in manjši spodmol, eden zraven drugega, ki sta se izoblikovala v zgornjekrednih rudistnih apnencih 700 m NNE od žel. postaje na Opčinah. Dolžina večjega spodmola z dvema vhodoma je 25 m in se odpira na nadmorski višini 260 m.

Ker je jama nudila idealne pogoje za bivanje in ker omenjajo iz jame prazgodovinske ostaline, ki jih datirajo v neolitik (Moser, 1899, 117; Battaglia, 1927, 3; Kodrič, 1956, 153), bi bilo potrebno čimprej začeti kontrolno izkopavanje. Verjetno bi našli v sedimentih prav takšno kulturno zapuščino kot v bližnji jami Orehovi pejci, kjer hranijo plasti ostaline od neolitika dalje.

15. Pečina v Gmajni — Grotta Gigante[15]

Jama ima tri vhodna brezna. Glavni vhod se odpira približno 400 m NW od vasi Briščiki v nadmorski višini 286 m. Mogočen jamski prostor, ki se je izoblikoval v zgornjekrednih radiolitnih apnencih, je 380 m dolga in 160 m visoka dvorana.

Na dnu te globoke jame so že nekdaj našli v pepelnati plasti nasipnega stožca dokaj prazgodovinskih kulturnih ostalin, kar priča, da je jama imela v preteklosti drug nižji jamski vhod, ki pa je danes zatrpan s podori. Dasi nekateri te najdbe postavljajo v neolitik, jih moramo po značil-

[13] Grotta a SE di Monrupino, Rote Höhle. — Kataster V. G. 940.

[14] Grotta Sburlovca, Zboulouca—Höhle bei der Bahnstation Opčina. — Kataster V. G. 2435.

[15] Briščkova jama, Velika pečina pri Mainci, Grotta dei Giganti, die Riesengrotte bei Triest. — Kataster V. G. 2.

nih keramičnih oblikah datirati le v bronasto dobo (Moser, 1907, 37; Perko, 1908, 722). Največ je fragmentov glajenih in grafitiranih posod z enostavno dekoracijo prstnih odtisov in plastičnih bradavic. Druge najdbe so še kamnitni nožiči, praskala in puščice pa koščena koničasta orodja ter lupine morskih in sladkovodnih školjk.

Zadnja raziskovanja prav iste nasipne gomile na dnu jame so potrdila obstoj bronastodobne kulturne zapuščine (Andreolotti-Stradi, 1964 a, 87). Nasipni material so prekopali 3 m globoko in ugotovili v njem pet različnih plasti (T. 8: 1). Vrhnji dve sta sterilni in polni podornega kamenja. Naslednji dve sivkasto ilovnati plasti C—C 1, ki ju loči med seboj tenak oglen pas, sta iz bronaste dobe. V vrhnji so bili le netipični drobci posod in kosti domačih živali. Spodnja pa je hranila vidnejše fragmente starejše bronastodobne keramike, predvsem pa spodnjo človeško brezzobo čeljust in femur (Andreolotti-Stradi, 1964 a, Fig. 2/1—4; Fig. 3). Iz najnižje plasti, ki se loči od vrhnjih tudi po sestavu in barvni niansi, izstopa dno posode z votlo nogo (T. 8: 6) in kaže čisto neolitsko tradicijo (Andreolotti-Stradi, 1964 a, Fig. 2/6). Prav takšne posode so našli v Orehovi pejci, ki tipološko ponazarjajo oblike posod na votlih nogah danilskega kulturnega kroga (Legnani-Stradi, 1963, 34).

V istem nasipnem stožcu na dnu dvorane so našli še številne fragmente kasnoantične keramike in dva bronasta novca iz IV. st. n. e. (Moser, 1897 a, 37; Moser, 1898, 58; Perko, 1908, 722; Degrassi, 1929, 181). Deloma ohranjeni napisi pričajo, da pripadata Konstanciju in Lucili — Avrelijevi hčeri (Av: A LUCILLAE ANTONINI AVGUSTI FILIA).

16. Kodramova pečina — Caverna sul M. Videž[16]

V skalnati steni zgornjekrednih dolomitov se 1000 m N od Zgonika odpira v nadmorski višini 390 m vhod v jamo, ki vodi proti vzhodu v prostrano dvorano 26 m daleč.

Iz pepelnatih slojev v jamskih sedimentih omenjajo prazgodovinske najdbe in paleontološke ostanke (Moser, 1893, 54; Moser, 1899, 117; Battaglia, 1926, 86). S temi skopimi omembami je nemogoče kakorkoli opredeliti izkopanine, dasi jih najditelj datira v neolitik(?).

17. Golobinka — Grotta Romana[17]

Nedaleč od Čotarjeve pečine se 350 m WSW od Zgonika odpira v nadmorski višini 260 m ozko, 10 m globoko poševno brezno, ki se v notranjosti razširi z več prostori 92 m daleč. Jama se je izoblikovala v zgornjekrednih rudistnih apnencih.

V prvi najobširnejši dvorani so v zahodnem kotu našli v zemlji razbito keramiko, včasih okrašeno s prstnimi odtisi, nekaj koščenih šil, orodja in puščico iz roženca, zraven pa še živalske kosti in zobe ter lupine morskih

[16] Caverna presso Sgonico—Kodrama, Kodramova Pečina am Videš n. von Zgonik. — Kataster V. G. 818.

[17] Golubina, Fovea romana presso Zgonik, Grotta romana di Sgonico, Grotta dei Colombi, der Columba Spalte, der Höhlenspalt von Zgonik. — Kataster V. G. 850.

školjk (Battaglia, 1926, 98). Najdbe moremo, po vseh znakih sodeč, opredeliti v bronasto dobo, čeprav jim pripisujejo neolitsko starost.

V naslednjem manjšem prostoru so ležali na tleh razkosani bronasti predmeti, dve igli z okroglo glavo, del fibule z lokom, fragmentiran nož, kvačica pasne spone, diskasta okrasna ploščica z luknjo, dva gumba in trije prstani (Perko, 1897, 46; Perko, 1910, 252; Battaglia, 1926, 98; Bertarelli-Boegan, 1926, 260; Canarella, 1959 127). Prav tod so našli še precej fragmentov rimskih posod, ki so dali jami tudi svoje ime in jo imajo za kultno mesto nekega antičnega božanstva (Hofmann, 1892, 77; Degrassi, 1929, 162, 164, 180; Battaglia, 1942, 19).

18. Čotarjeva pečina — Caverna presso Sgonico[18]

Mogočen vhod v ta 15 m dolg spodmol se odpira 850 m WSW od Zgonika. Izoblikoval se je v zgornjekrednih rudistnih apnencih na nadmorski višini 270 m.

Med pisanimi prazgodovinskimi najdbami (Moser, 1892, 31; Moser, 1899, 47; Moser, 1908, 32), ki so jih izkopali konec prejšnjega stoletja, izstopa fragment z belo inkrustiranim motivom šahovnice (Seemann, 1892, 198; Hoernes, 1905, 48, Abb. 120; Hoernes, 1925, 339, Abb. 6). Najbližje analogije za tako okraševanje najdemo že v danilskem kulturnem krogu (J. Korošec, 1961, 17; J. Korošec, 1958, 122). Ves drug znani inventar sodi slej ko prej v starejšo bronasto dobo. Keramične oblike predstavljajo zlasti fragmenti polkroglastih skodel in vrčev, ki jih krase prstni odtisi, bradavičasti izrastki in ornamenti vrezanih linij. Našli so tudi znatno število majhnih, grobo izdelanih posodic, ki naj bi rabile kot igrače. V nekaj starejši čas bi bržkone datirala le omenjena kultna posoda, dasi nimamo zanjo nobene dokumentacije o njenem videzu (Moser, 1899, 47).

Raznoliko je tudi kamnitno orodje. To so predvsem rezila, žage, puščica iz kalcedona trikotne oblike, kladivo iz diorita, ploščate sekire, brusni kamni in nekaj orodja iz obsidiana. Med koščenimi predmeti je največ bodal, nato rožena kladiva in orodja iz rogovja damjaka (Moser, 1892, 31; Moser, 1895, 54; Moser, 1908, 32).

19. Pečina pod Muzarji — Caverna dell'Orso di Gabrovizza[19]

Jama se odpira v zgornjekrednih rudistnih apnencih 750 m NNW od Gabrovca na nadmorski višini 224 m. Širok in visok jamski rov trikrat menja svojo smer, se spusti največ 39 m pod nivo vhoda in se konča 175 m daleč.

V sprednjem delu jame so kopali 3,5 m globoko in odkrili debelo pepelnato plast, v kateri se je razpoznalo 15 tanjših oglenih slojev. Med številnimi prazgodovinskimi najdbami — 230 posod različnih dimenzij in oblik ter skoraj 200 kamnitnih artefaktov (Marchesetti, 1891, 20; Marche-

[18] Pečina jama, Die Höhle von Zgonik bei Prosecco, Grotta Cotariova. — Kataster V. G. 264.

[19] Pečina od Cile, Pitina jama, Grotta degli Orsi presso Gabrovizza, die Höhle von Gabrovica, die Bärenhöhle. — Kataster V. G. 7.

setti, 1890, 168; Battaglia, 1926, 90, 92, 93; Perko, 1895, 60), — ki spadajo večidel v bronasto dobo, je tudi nekaj fragmentov posod iz neolitskega časa (Marchesetti, 1891, T. VI/1, 2, 4, 5; Hoernes, 1905, 50). Z danilsko kulturno grupo lahko vzporejamo fragment posode na nizki votli nogi in fragment, na katerem so kot okras skupine poševnih vrezanih linij (T. 10: 1,

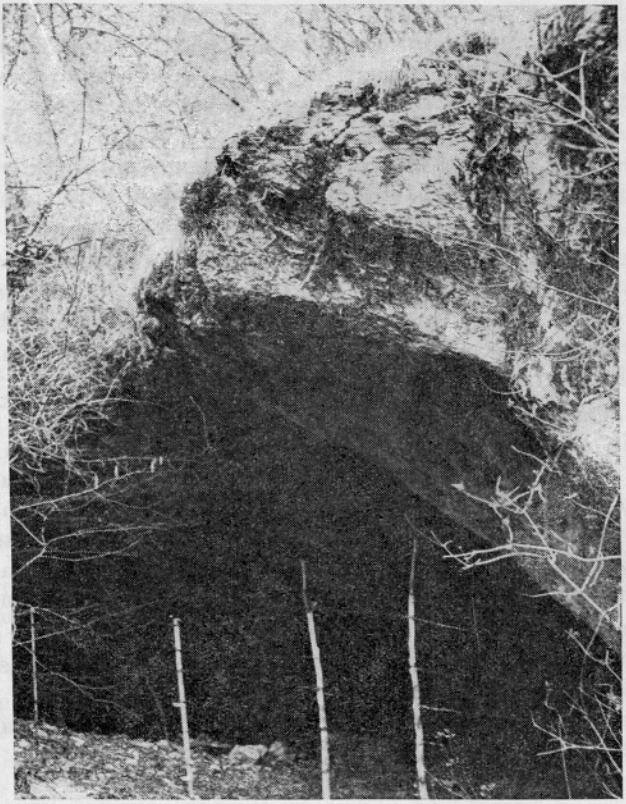

Sl. 1. Vhod v Pečino pod Muzarji.
Abb. 1. Eingang in die Höhle Pečina pod Muzarji — Caverna dell' Orso di Gabrovizza.

2, 4). V končno fazo neolitika pa moramo šteti fragmente slikane keramike (T. 10: 8, 9), ki ju predstavlja motiv trikotnikov in spiralnih pasov temno rjave barve na rumeni podlagi (Hoernes, 1925, 339, Abb. 4, 5; Reinecke, 1939, 218). Analogije zanju najdemo v hvarski kulturni skupini. V isti čas lahko stavimo tudi posode s kvadratnim ustjem, dasi kažejo tipološke podobnosti z najdbami v severni Italiji (Radmilli, 1958, 973). Najstarejši neolitski element pa opažamo na fragmentu, ki ima zunanjo površino okrašeno z vbodi (T. 16: 9; J. Korošec, 1961, T. 3/4) in spominja na keramiko starejšega neolitika iz severne Dalmacije oziroma v Smilčićih (Batović, 1966, T. 80/6).

Pri povojnih kontrolnih sondiranjih do globine šestih metrov so na mestu, kjer jama menja smer proti severozahodu, odkrili debelo kulturno plast, ki je hranila največ ostalin prehodne dobe (Jurca-Legnani, 1953, 13, 21). To je predvsem eneolitska keramika, ki kaže baje sorodnosti z badensko keramiko in keramiko Ljubljanskega barja. Velik del kulturnih ostalin iz glavne prazgodovinske plasti, ki sega 3,5 m globoko, spada v bronasto dobo. Po oblikah in strukturi spominja ta keramika na lončarstvo kašteliirskih naselbin. Skoraj polovica najdenih posod je večjih dimenzij in jim tudi grafitni premaz zunanje površine daje svoje časovno mesto (Marchesetti, 1891, 23). Komolčasti ročaji, ki presegajo ustje (T. 11: 4, 6, 10), spominjajo na analogne tipe v Polada kulturi. Za ročaje z grebenom na bikoničnih posodah (T. 10: 14) prav tako najdemo najbližje primerjave v severni Italiji — Marendole, Colli Berici (Bertolone, 1962, Tav. 19/9 g).

Tudi ornamentika žlebljenih plastičnih reber, izrastkov in prstnih odtisov daje pečat bronaste dobe. Prav tako kažejo kamnitna orodja (nožiči, praskala, konice, žage, sekire in brusni kamni) na isti čas; tovrstnim izdelkom (T. 10: 17, 23, 24) iz najnižjih globin te prazgodovinske plasti pa bi mogli prisoditi nekaj starejšo neolitsko tradicijo (Marchesetti, 1891, T. II/1, T. III/7; Battaglia, 1960, 173, Fig. 53 a, c).

V vzhodnem delu, kjer jama menja svojo smer, so ostanki suhega zidu treh različnih gradbenih period (Guacci, 1959, 3). Po načinu gradnje in stratigrafski legi jih lahko datiramo od mlajše železne dobe tja do IV. stol. po našem štetju. Pri vseh dosedanjih raziskovanjih so v vrhnjih jamskih plasteh nabrali venomer črepinje amfor in drugih posod kasnoantičnega lončarstva. Tudi najvišja gradbena faza zidu v jami spominja po tehniki gradnje na antične vzore (Marchesetti, 1891, 41; Jurca-Legnani, 1953, 15).

Zanimivo je dejstvo, da v jami nikjer niso našli najmanjše sledi paleolitske poselitve, dasi je jama hranila v svojem sprednjem, srednjem in zadnjem delu bogate in raznovrstne paleontološke ostanke mrzlodobne favne iz zadnjega würmskega poledenitvenega sunka (Battaglia, 1920 a, 30; Battaglia, 1926, 79; Raunich, 1941, 57).

20. Pečina pri Glini — Grotta dell'Alce[20]

Dve brezni vodita v sistem podzemeljskih galerij, ki se razprostirajo 130 m daleč in dosežejo največjo globino 43 m. Glavno vhodno brezno se odpira na nadmorski višini 220 m in približno 1000 m WNW od Gabrovca. Jama se je izoblikovala v zgornjekrednih radiolitnih apnencih.

Med obilnimi in raznovrstnimi ostanki ledenodobne favne so našli tudi robustno človeško fibulo, ki se po nekaterih morfoloških znakih loči od mečnice današnjega človeka (Moser, 1896, 179; Urban, 1897, 44; Battaglia, 1924, 66; Battaglia, 1926, 83; Battaglia, 1960, 179; Perko, 1896 a, 40; S. Brodar, 1962, 6).

[20] Jama v Škrkovi ogradi, Losova jama, Grotta Tilde, Rustia jama, die Höhle na skrkowy ogrady. Kataster V. G. 62.

21. *Fessura presso Sales*[21]

Navpičen vhod v jamo se odpira v zgornjekrednih rudistnih apnencih na nadmorski višini 245 m približno 850 m WSW od Saleža. Pod vhodom jamski prostor na eni strani strmo pada 10 m globoko, na nasprotni strani pa se razširi v manjšo dvoranico. Tod so v ilovnatih tleh slučajno našli več fragmentov rimske amfore, v strmem pobočju na drugi strani pa ostanke pleistocenske favne (Moser, 1903, 7, 9; Moser, 1899, 46; Weithofer, 1903, 9).

22. *Caverna delle radici*[22]

Vhod v jamo se odpira 1100 m SW od Samatorce v nadmorski višini 290 m. Jama se je izoblikovala v zgornjekrednih rudistnih apnencih. Od vhoda dalje tla narahlo padajo, nakar se jama izravna in konča 40 m daleč s podorom.

Ob levi steni vhodnega dela jame so izkopali le nekaj grobe prazgodovinske keramike in razlomljenih pa ožganih živalskih kosti (Perko, 1896, 15; Perko, 1909, 117). Skromni viri brez kakršnekoli dokumentacije ne omenjajo, kje najdbe hranijo, niti kakšne izgledajo in zato ni možna nobena točnejša časovna opredelitev najdb.

23. *Pečina na Doleh — Grotta presso Samatorza*[23]

Tik ob veliki Pečini na Doleh se odpira 1300 m SW od Samatorce na nadmorski višini 240 m manjša pečina, ki se imenuje tudi Moserjeva jama. Dva zapovrstna jamska prostora sta se izoblikovala v zgornjekrednih rudistnih apnencih približno 30 m daleč.

Večino prazgodovinskih najdb moramo datirati v starejšo bronasto dobo, dasi najditelj opredeljuje skeletne grobove najmanj v neolitik, ker niso imeli nobenih keramičnih grobnih pridatkov (Moser, 1903 a, 70; Moser, 1910, 374; Perko, 1907, 382).

V sredini vhodne dvorane so trčili v globini 1,70 m na človeško lobanjo in druge že dokaj preperele trupne kosti. Skelet je ležal v rdečkasti sipasti zemlji in bil pokrit z večjimi kamnitnimi bloki, nad katerimi se je razprostirala pepelnata kulturna plast s keramičnimi in kamnitnimi najdbami. Okrog skeleta so nabrali čeljustne kosti vidre *(Lutra spelaea)*, razbit oklep želve in lupine sladkovodnih školjk *(Unio margaritifer)*. Grobni pridatki so bili le kamnitni artefakti in koščena bodala, ležala so na prsih, ob levi in desni roki, pri nogah in pod skeletom.

Ob levi jamski steni so nekaj kasneje izkopali še koščeno iglo, prevrtan *cardium*, kamnitno kladivo in del zgornje človeške čeljusti.

Istočasno so nekaj metrov dalje trčili še na drugi skeletni grob. Ležal je v isti rdečkasti zemlji in jo je od vrhnje plasti z ostanki keramike ločil

[21] Die Höhle »Na Hrbci« bei Salles, der Höhlenspalte von Salles. — Kataster V. G. 825.

[22] Caverna presso Samatorza, Wurzelgrotte. — Kataster V. G. 256.

[23] Moserjeva jama, Grotta Moser, Pečina na robiah, die Höhle in den Niederungen, die Moser-Höhle, Spelonca del ferro. — Kataster V. G. 561.

tenak pepelnat sloj. Pod glavo in mečnico so bile lupine rečnih školjk pa roženi in kamnitni izdelki. Ob očeh so ležali kamnitni odbitki, rožen izdelek in dve razklani živalski cevasti kosti (Moser, 1903 a, 71).

Na vsem izkopanem področju vhodnega jamskega prostora so iz obeh pepelnatih plasti izluščili razen kamnitnega in koščenega orodja tudi raznovrstne fragmente posodja. Med kamnitnimi izdelki izstopajo: nad trideset nožičev iz roženca in kresilnika, dve puščici z zajedo, dve konici mandeljnaste oblike iz kalcedona in jaspisa, praskala in tri orodja iz obsidiana. Našli so še kamnitno kladivo, tolkalo in brusne kamne. Enostavnejši so koščeni izdelki. Razen tistih, ki so bili pridani pokojnikom, so našli predvsem šila, bodala in igle. Nekaj je tudi roženih orodij. Zanimiva pa je še koščena harpuna s širokim držajem.

Med lončevino, ki je po oblikah in okraševanju zelo raznolika, so izkopali žal le posamezne fragmente posod. Delane so prostoročno; nekatere iz grobe in slabo pečene gline pomešane z drobci apnenca, druge pa so iz prečiščene gline in še posebej glajene. Ornamentiko značijo enostavni grobi vrezi, okrogli vbodi, odtisi nohtov ali prstov in češče lomljene vrezane črte in šrafirana romboidna polja (T. 9: 1—5). Slednji po načinu okraševanja in motiviki (T. 9: 2) posnemajo vsekakor neolitske vzore (Moser, 1903 a, 74, Abb. 28, Fig. 2). Oblike drugih posod, ki jim ti fragmenti pripadajo, predstavljajo čaše, vrče, skodele in lonce. Posebno skodele z ravnim ali uvihanim ustjem nosijo ušesca ali manjše ročaje, večje posode pa le podolgovate izrastke. V osnovi se ta keramika starejše bronaste dobe tipološko naslanja na istočasna najdišča, ki jih na eni strani vodi kultura Ljubljanskega barja z njeno pozno fazo, na drugi strani pa palafitske kulture v Padski nižini (Moser, 1903 a, 75).

Slučajna jamska najdba je železna lončna fibula z bronasto nogo, ki so jo našli v odmetanem materialu ob levi jamski steni. Vsekakor nima nobene povezave z drugimi jamskimi najdbami, ker je pač osamela najdba mlajšega datuma, a brez stratigrafske lege.

V površinski plasti so nabrali še fragmente rimskih amfor in drugih poznoantičnih posod (Moser, 1910, 374; Perko, 1907, 381)

24. Pečina na Leskovcu — Grotta Azzurra presso Samatorza[24]

V zgornjekrednih rudistnih apnencih se 1150 m WSW od Samatorce odpira vhod v jamo na nadmorski višini 270 m. Prostrani jamski prostor do svoje polovice rahlo pada, nakar se zravna in se v zadnjem delu, ko ostro zavije proti vzhodu, nekoliko dvigne. Dolžina vsega rova je 216 m; višinska razlika od vhoda do najnižje točke v jami pa je 42 metrov.

Že pri prvih raziskovanjih najnižjega prostora v jami so v najglobljih plasteh našli ostanke pleistocenske favne in skupaj s kostmi jamskega medveda je ležal tudi zgornji človeški premolar (Battaglia, 1926, 81, 83). V naslednji višji plasti so odkrili takrat dokaj kamnitnega in koščenega orodja ter keramike, ki kaže v primerkih črno glajenih posod marsikdaj neolitski

[24] Caverna presso Samatorza, die Höhle bei den Haselstauden, die Haselnusshöhle. — Kataster V. G. 257.

izvor (Moser, 1895, 54; Marchesetti, 1895, 249; Marchesetti, 1896, 24; Hoernes, 1905, 47). Tak neolitski element, ki pripada vplivu danilske kulturne grupe ali celo krogu trakaste keramike, je tudi izrazita votla noga neke posode, ornamentirana z grobo vrezanim meandroidnim motivom (T. 16: 8; J. Korošec, 1961, 15). Tudi tipologija kamnitnega orodja (T. 17 in 18): puščice, svedri, praskala, nožiči, kalupasta sekira, kladiva, buzdovan, kaže pri marsikaterih primerkih neolitsko tradicijo (Bregant, 1957, 130).

Ponovna izkopavanja vhodnega dela jame so prinesla nove stratigrafske in kronološke podatke o jamski kulturni zapuščini (T. 12). Prvič, so v najnižji plasti odkrili mezolitsko kamnitno industrijo s kulturno tradicijo poznega paleolitika, z ostanki makrofavne in morskih školjk (Cannarella, 1961, 16; Cannarella, 1962 a, 220; Cannarella, 1963, 26; Radmilli, 1963, 39). Tudi analize oglja in organskih sedimentov iz te plasti so s pomočjo C^{14} metode potrdile to starost. In drugič, so štiri prazgodovinske plasti jasneje stratigrafsko in kulturno opredeljene, tako da kažejo kronološko zaporedje materialne kulture od neolitika do pozne bronaste dobe (Cannarella, 1961, 16; Cannarella, 1962, 23; Cannarella, 1962 a, 213). Neolitsko keramiko iz stratuma B-2 kažejo posode na nizkih votlih nogah in pa ornamentika vrezanih šrafiranih trikotnikov (T. 16: 1—3, 6). Obedve značilnosti nas vodita v danilski kulturni krog. V vrhnjem delu te plasti so našli tudi del neornamentirane zvončaste čaše (T. 16: 4), ki naj bi bila eden redkih primerkov tovrstne keramike na Krasu (Cannarella, 1962, 38, Fig. 1).

Naslednji višji kulturni horizont B-1 je hranil največ fragmentov posod ne velikih dimenzij, kroglastih oblik z nepoudarjenim ravnim dnom (T. 15: 1—24). Okrašene so z vrezi in rebri. Razen teh so našli še koščena šila in kamnitne artefakte. Čeprav datira najditelj najdbe v eneolitik, kažejo vendarle več tipoloških značilnosti starejše bronaste dobe.

V stratumu A-2 prevladujejo odlomki posod večjih razsežnosti z ročaji in brez njih (T. 14: 1—24). Krase jih navpični vbodi navadno pod ustjem posod. Značilna keramična oblika je še manjša sitasta posoda s prevrtanim ostenjem in dnom (T. 14: 25). Med drugimi najdbami izstopa nekaj kamnitnih in koščenih artefaktov. Grobe posode karakterizirajo oblike starejše bronaste dobe, ročaji na manjših skodelah pa kažejo še eneolitsko tradicijo (Cannarella, 1962, 33).

Najvišja kulturna plast A-1 je hranila klasične značilnosti kaštelirske keramike mlajše bronaste dobe (T. 13: 1—16). Čisto pod površjem, že v podorni plasti, so ležale črepinje kasnoantičnega in srednjeveškega lončarstva (Cannarella, 1961, 15).

25. Žirka pečina — Grotta presso Aurisina[25]

Vhod v jamo se odpira 1500 m ESE od Nabrežine na planoti Žirkovec v smeri proti Sv. Križu. Izoblikovala se je v zgornjekrednih rudistnih apnencih z vhodom na nadmorski višini 140 m. Jamski prostori so razvejani in merijo skupaj 105 metrov. Jamska tla vsepovsod bolj ali manj padajo do največje globine 25 m pod vhodom.

[25] Jama Liščik, Caverna Tripoli, Zirca jama, die Maishöhle, die Kolbenhöhle — Sirca P. östlich von Nabresina. — Kataster V. G. 241.

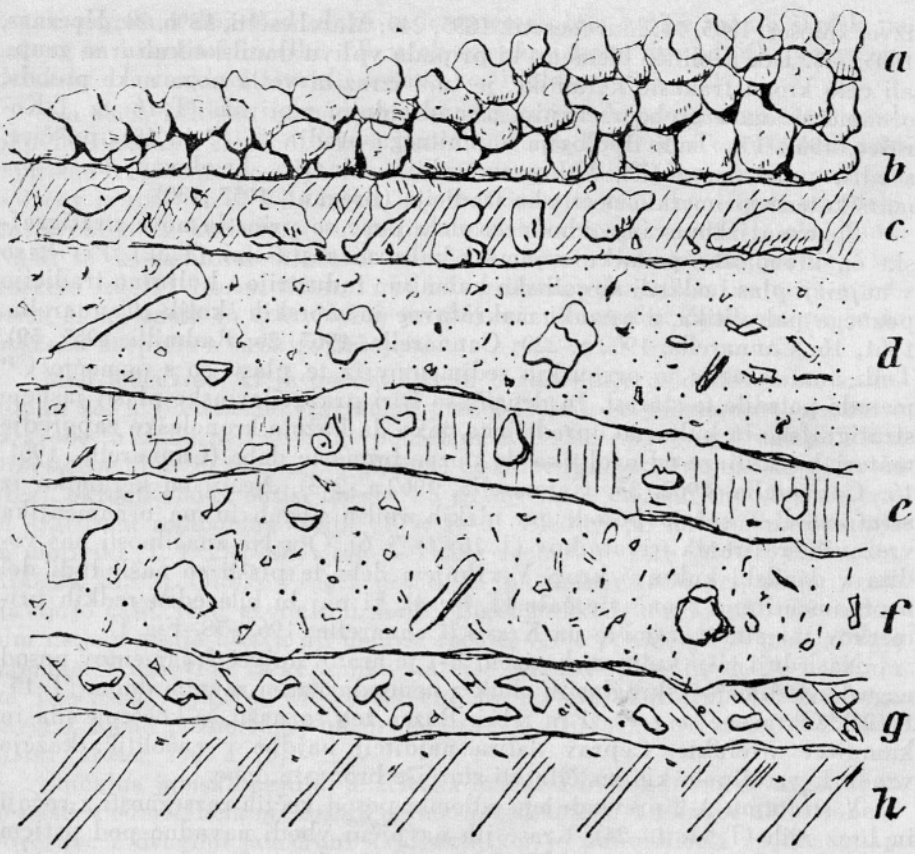

Sl. 2. Profil jamskih plasti v Žirki jami (po K. Moserju).
Abb. 2. Schichtenfolge in der Höhle Žirka jama — Grotta presso Aurrisina (nach K. Moser).

Prazgodovinske najdbe so izkopali na začetnem delu desnega jamskega rova v edini tanjši pepelnati plasti jamskih nanosov (Moser, 1897, 7; Moser, 1909, 1080; Moser, 1910 a, 12; Marchesetti, 1910, 28; Perko, 1896, 15). Predvsem lahko med keramičnimi najdbami odberemo nekaj tipoloških značilnosti, ki kažejo tradicijo neolitske dobe. Njeni pozni fazi pripadata vrč z vrezanimi cik-cak črtami in fragmentirana kroglasta posoda z gostim ornamentom vzporednih žlebov (Moser, 1909, 1080, Fig. 6). Oba primerka imata na ornamentih ostanke rdeče inkrustacije (T. 3: 8, 9). Če ne najdemo za njiju nobenih tipoloških paralel s kulturami jadranskega območja, potem lahko opazimo določeno podobnost z okraševanjem nekaterih posod v jami Caverna di Bocca Lorenza pri Vicenzi (Battaglia, 1960, 245, Fig. 78; Pellegrini, 1910, 84).

Kamnitnih izdelkov so našli dokaj več kot koščenih (Moser, 1897, 8; Moser, 1908, 33). To so rezila, konice, puščice z zarezo, svedri, praskala in ploščate sekire ter kladiva, ki so izdelani iz roženca, kresilnika, jaspisa,

karneola, obsidiana pa iz diorita in serpentina. Iz peščenjaka so le brusni kamni raznih oblik in velikosti. Iz kosti je narejenih nekaj šil in preluknjani obesek iz zoba divjega prašiča. Jasnejša časovna opredelitev teh predmetov skoraj ni možna, ker nam tipologija teh izdelkov brez stratigrafskih podatkov in drugih spremnih najdb more povedati le širok časovni razpon njihove uporabe.

Skoraj vse druge keramične najdbe pripadajo večjim posodam, ki nosijo trakaste, komolčaste ročaje ali pa manjša ušesca in plastične izrastke, ki so včasih tudi prevrtani. Tudi preprosto okraševanje raznovrstnih odtisov in plastična rebra dajejo keramiki pravo bronastodobno pripadnost.

V vseh legah pepelnate kulturne plasti so izluščili številne ostanke morskih mehkužcev. Lupine školjk so dostikrat tudi umetno prevrtane in obdelane kot okrasni predmeti. V isti plasti so skupaj s kamnitnim artefaktom našli tudi zelo obrabljen zgornji človeški sekalec (Moser, 1894, 128; Moser, 1897, 9).

26. Pozzo presso Aurisina[26]

Vhod v poševno brezno, ki nima domačega ledinskega imena, se odpira 900 m ESE od Nabrežine na nadmorski višini 160 m. Jamski prostor z menjajočo se smerjo se širi v zgornjekrednih radiolitnih apnencih 80 m daleč in 50 m globoko.

Pod vstopnim breznom so med mnogimi živalskimi kostmi in skupaj z orodjem iz jelenovega roga našli tudi obdelan peščenjak. R. Battaglia primerja obe najdbi z drugimi podobnimi izdelki v jamah in ju datira v eneolitik (Bertarelli-Boegan, 1926, 276).

27. Leša pečina — Caverna di San Pelagio[27]

Jama je 27 m dolg naravni predor, ki se odpira 1200 m SE od Šempolaja ob cesti, ki vodi iz Nabrežine v Praprot. Izoblikovala se je v zgornjekrednih rudistnih apnencih z vhodom na nadmorski višini 220 metrov.

V prazgodovini naseljeni del jame je na severnem jamskem vhodu varoval suhi kamnitni zid. Tod okrog so tudi izkopali največ prazgodovinskih najdb, ki so ležale v plasti z ostanki kurišč. To so predvsem fragmenti posod, ki kažejo po podatkih najbrž bronastodobno starost, čeprav jih najditelj datira v neolitski čas (Moser, 1895, 54; Moser, 1905, 53). Istočasno so trčili v površinski plasti še na fragmente antičnih posod (Moser, 1905, 53; Degrassi, 1929, 180).

28. Katrina pečina — Caverna Caterina[28]

Vhod v jamo se odpira na nadmorski višini 225 m in 500 m ENE od žel. postaje v Nabrežini na desni strani ceste, ki pelje v Šempolaj. Jama je 65 m dolg spodmol v zgornjekrednih rudistnih apnencih. Širok in visok

[26] Pozzo del Tiglio. — Kataster V. G. 139.

[27] Grotta presso Prepotto, die Durchgang- oder Betthöhle s. w. von Praprot, die Domhöhle von Praprot. — Kataster V. G. 237.

[28] Pejca pri apnenci, Pejca pri frnaži, Caverna presso le fornaci, Caverna presso stazione ferr. di Nabresina, die Taubengrotte, Katra Pečina nächst vom Bahnhof in Nabresina. — Kataster V. G. 239.

vhodni prostor se kmalu zoži in zniža. Tla jame se do končnega dela dvignejo približno za 20 metrov.

Prazgodovinske ostaline so izkopali v obširnem vhodnem delu za kamnitnim zidom ob desni strani jame. Tod sega ilovnata plast, ki jo prekinjata dva pepelnata sloja, 3 m globoko. V obeh pepelnatih slojih so našli pra-

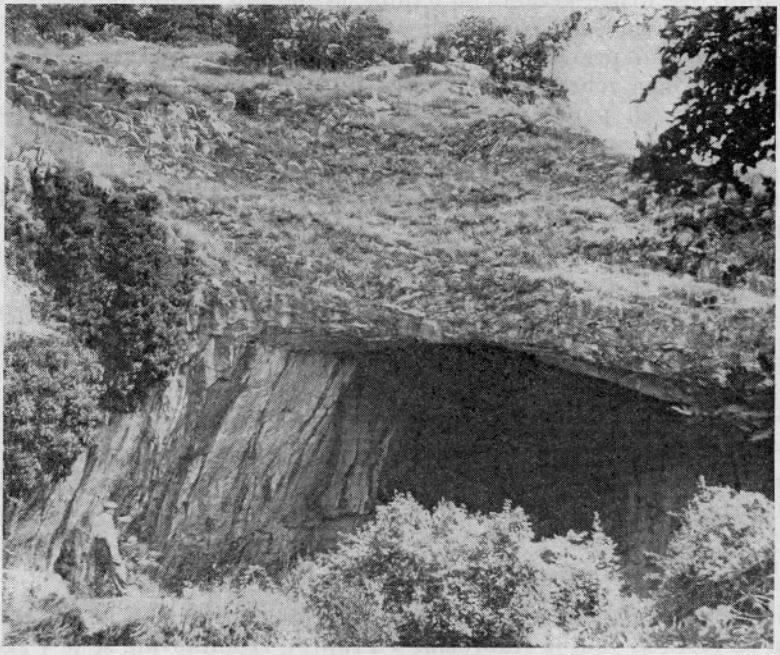

Sl. 3. Vhod v Katrino pečino.
Abb. 3. Eingang in die Höhle Katrina pečina — Caverna Caterina.

zgodovinske — neolitske predmete (Moser, 1908, 33, Moser, 1910, 378; Perko, 1909, 116). V najnižji legi spodnje plasti so ležali fragmenti keramike z vrezanimi ornamenti. Tako kaže dokajšnjo sorodnost z danilsko kulturo le en fragment grobe posode (T. 9: 6), ki ima pod ustjem motiv vrezanih šrafiranih trikotnikov (J. Korošec, 1961, 16). Vse druge keramične najdbe iz te plasti pa kažejo največ značilnosti bronaste dobe, ki se kažejo v dekoraciji plastičnih, profiliranih reber, v odtisih prstov ter v gumbastih in jezičastih izrastkih (T. 9: 7, 8). Tak poudarek starejše bronaste dobe severne Italije oziroma Polada kulture so ročaji vrčev (T. 9: 9, 10), ki se nad ustjem ostro prelomijo nazaj proti obodu posode (Moser, 1908, 31, Abb. 2/3, 6). Skromne najdbe kamnitnih in koščenih orodij nam ne nudijo tistih tipičnih oblik za točnejšo časovno in kulturno opredelitev.

V vrhnjih plasteh vhodnega dela jame so našli fragmente antičnih posod ter vratove in ročaje amfor (Moser, 1895, 54; Degrassi, 1929, 172). Vmes so ležali tudi drobci steklenih posod. Skupaj s kasnoantičnimi čre-

pinjami so našli še fragmente srednjeveškega lončarstva. Med rimsko keramiko sta se vrinila ročaj prazgodovinske posode in človeška tibija (Degrassi, 1929, 172), kar verjetno priča, da jamske plasti niso bile več in situ.

29. Grotta Gialla di Prapotto[29]

Pred kratkim so odkrili v okolici Praprota novo prazgodovinsko jamsko postajo. Poročilo nikjer ne omenja njene točnejše topografske lege, a tudi ne katastrske številke objekta (Benussi, 1964, 9). Stratigrafskega razporeda plasti ni, prav tako ni nobene dokumentacije izkopanin. Kljub vsemu lahko razberemo iz poročila, da jama hrani neolitske kulturne ostaline. Značilne zanje so bučaste posode in posode z votlo nogo pa tudi vrezana ornamentika. Eneolitsko keramiko zastopajo fragmenti z značilno profilacijo posod te dobe.

Bronastodobno jamsko zapuščino izpričujejo fragmenti kaštelirskega lončarstva in kamnitnega orodja, ki so jih našli skupaj v številnih ognjiščih. Antična doba je pustila v jami razbite oljenke in ostanke posodja iz III. stoletja naše ere.

30. Svinjska griža — Caverna presso il viadotto ferr. di Aurisina[30]

Jama je 12 m dolg nekdanji požiralnik v zgornjekrednih radiolitnih apnencih, ki se odpira 500 m od Nabrežine v nadmorski višini 151 m ob žel. viaduktu.

Skromni viri o prazgodovinskih najdbah nam ne dopuščajo, da bi jih kakorkoli tipološko ali kronološko opredelili (Moser, 1895, 54; Perko, 1910, 251).

31. Pejca v Lašci — Caverna del Pettirosso[31]

Nedaleč od železniškega viadukta (1100 m NNW od Nabrežine) se v udorni dolini Lašci odpira v nadmorski višini 130 m vhod v 27 m dolg vodoraven spodmol, ki se je izoblikoval v zgornjekrednih rudistnih apnencih.

Zapovrstnost štirih kulturnih slojev sega 2 m globoko. Večletna izkopavanja so odkrila zanimive prazgodovinske najdbe, ki pa stratigrafsko sploh niso določene (Moser, 1899, 56; Moser, 1903, 22; Perko, 1912, 13; Battaglia, 1926, 92; Radmilli, 1963 a, 34). Zato lahko damo neko približno kulturno in časovno sliko najdb le na podlagi tipoloških značilnosti.

Najstarejše najdbe iz te jame so fragmenti posod impresso-cardium keramike, ki so doslej redki predstavniki starejšega neolitika v Slovenskem Primorju (T. 19: 1—10). Ornamentirani so z vbodi, ki dajejo videz ščipanega ornamenta ali pa so ti narejeni z robovi školjčnih lupin iz rodov *Cardium sp.* in *Pectunculus sp.* Ta ornamentika se kulturno in časovno veže s ti-

[29] Kataster V. G. 932?

[30] Pečina — die Felsenhöhle zwischen Bahnhof und Ort Nabresina. — Kataster V. G. 261.

[31] Vlaška jama, Pertotova pejca, Vlasca pečina, Caverna presso il viadotto ferr. di Aurisina, Grotta del Muschio, die Fremdenhöhle, die Rotgartl Höhle. — Kataster V. G. 260.

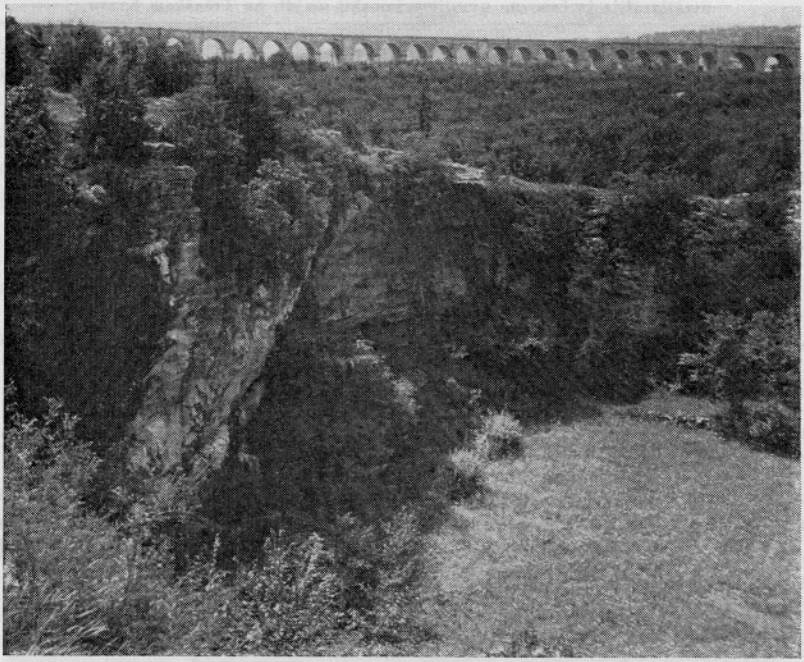

Sl. 4. Pogled v udorno dolino, kjer se odpira Pejca v Lašci.
Abb. 4. Blick in die Einsturzdoline mit der Höhle Pejca v Lašci — Caverna del Pettirosso.

Sl. 5. Profil jamskih plasti Pejce v Lašci (po K. Moserju).
Abb. 5. Schichtenfolge in der Höhle Pejca v Lašci — Caverna del Pettirosso (nach K. Moser).

stimi najdišči jadranskega območja, ki predstavljajo ondod najstarejšo fazo oziroma prvo razvojno stopnjo impresso-cardium keramike (Batović, 1965, 36).

Časovno nekaj mlajše so keramične najdbe, ki jih lahko pripišemo srednjemu neolitiku oziroma krogu danilsko-kakanjske kulturne skupine. Semkaj spadajo po obliki vsekakor noge štirinožnih kultnih vaz — rhytonov, ki so ornamentirane z vrezanimi conalnimi in trikotnimi motivi (T. 21: 1—3; J. Korošec, 1961, 15; Benac, 1956, 177). Zlasti pa v ta kulturni krog lahko opredelimo fragmente, ki izstopajo z vrezano spiraloidno in trikotno ornamentiko, ki je za to kulturo značilna (T. 20: 1—12; J. Korošec, 1958, 121; J. Korošec, 1961, 16, 17) in pa fragmentirane posode na nizki votli nogi (T. 21: 5—7), ki so prav tako značilne za drugo in tretjo fazo danilske kulture (J. Korošec, 1964, 45; Battaglia, 1926, 96).

Mlajšemu neolitiku s tradicijo hvarske kulturne skupine so podobni predvsem fragmenti s tej kulturi značilno ornamentiko. To so spiraloidni motivi (Moser, 1910, 377, Abb. 20). Glede na analogije, ki jih najdemo v tej dalmatinski kulturni skupini, ni izključeno, da so bili nekdaj celo poslikani (T. 20: 14, 17; T. 19: 12; Novak, 1955, T. 77/1).

V prehodni čas moramo opredeliti že fragmente kup na nogi, ki so ena vodilnih oblik keramike Ljubljanskega barja oz. slavonskega kulturnega kroga (Moser, 1899, Fig. 12, Taf. 2/64; Perko, 1912, 14). Noga z več šapami v obliki križa je v tej kulturi značilna pojava. Naši primerki so ornamentirani z brazdastim vrezom šrafiranih trikotnikov in pasov, zapolnjenih z belo inkrustacijo (T. 21: 17, 18). Od tipičnih vučedolskih predstavnikov se ena naših kup loči z močnim in vodoravno izvihanim ustjem in jo moramo zategadelj upoštevati kot domače delo pod vplivom slavonske kulture (P. Korošec, 1956, 371). Med tem gradivom opažamo tudi fragmente skodel z uvihanim, odebeljenim in vodoravno odrezanim ustjem (T. 21: 9—11). Tipološko so te oblike morda že nekoliko mlajše, vendar jih moramo le upoštevati kot predstavnike tega prehodnega eneolitskega obdobja. Zanimiv je tudi fragment polkroglaste skodele z nizkim valjastim vratom (T. 20: 15). Njen ornament sestavljajo drobni zobčasti vrezi in vbodi. Ta tehnika okraševanja nas usmerja na keramiko Ljubljanskega barja oziroma po današnjem stanju raziskovanja v njeno fazo Iga II. V ta prehodni čas datiramo še bakreno bodalo (Moser, 1899, 52; Perko, 1912, 13), dasi nimamo zanj pravih podatkov, v kateri plasti in s kakšnim materialom skupaj so ga našli. Odveč bi bilo vsako bližje tipološko primerjanje, ker je bodalo lahko tudi bronasto in bi bila potem njegova datacija mlajša.

Vse prazgodovinske plasti so hranile številno in oblikovno bogato kamnitno in koščeno industrijo (Moser, 1894, 128; Moser, 1899, 58; Moser, 1909, 1080; Perko, 1912, 13). Ker nimamo za te izdelke oprijemljivih stratigrafskih podatkov, jih lahko le tipološko primerjamo. Kamnitni inventar kaže tako po oblikah kakor po materialu, iz katerega je izdelan, veliko izbiro (T. 22: 1—14, 17—19). To so enorezna in dvorezna rezila, žage, praskala, puščice, ploščate sekire, kladiva, tolkači in brusni kamni, ki so izdelani iz kalcedona, lidita, jaspisa, ahata, obsidiana, raznih kvarcitov in peščenca. Koščeno orodje (T. 22: 15, 16, 20—28) zastopajo igle, puščice, harpune, bodala, šila, gladila, rožena kopača in rožena konica, vtaknjena v koščen

držaj. Dostikrat omenjene stilizirane gravure na koščenih izdelkih so se izkazale za ponaredke (Moser, 1899, 61; Moser, 1909, 1080; Perko, 1912, 14; Kyrle, 1910, 13).

Največ keramičnega gradiva sodi po opisih bržkone v starejšo bronasto dobo. Izkopali so ga v drugi kulturni plasti (Moser, 1899, 77; Perko, 1910 a, 27; Perko, 1912, 14; Battaglia, 1926, 92). Posode raznih oblik z ročaji ali brez njih so iz gline, pomešane s peskom in imajo običajno glajeno površino. Skromno dekoracijo predstavljajo odtisi prstov, plastični izrastki, rebra in vzporedni plitki vrezi. Zanimiva sta še polkroglast vrč z majhnim ročajem, ki ima omfalos na nenaznačenem okroglem dnu, in večja plitka skodela z izvihanim ustjem in rastlinskim ornamentom (Moser, 1899, 63, 64). Obe posodi kažeta po obliki tendenco poznih kultur Ljubljanskega barja (T. 21: 10).

V vrhnji plasti so našli v žganem grobu bronasto ločno fibulo (T. 21: 19) z gumbasto glavo in pripadajočo iglo (Moser, 1899, 52, Fig. 5). Vendar so ležale v isti plasti še časovno mlajše najdbe (železna noža in obroč, koščen ornamentiran glavnik z železnimi zakovicami, ki imajo bronasto glavico), tako da groba s fibulo ni možno stratigrafsko uvrstiti. Tipološko je fibula še najbolj podobna antičnim primerkom II. stoletja. V spodnjih legah te vrhnje jamske plasti so ležali še ostanki rimskih amfor, drugih posod in manjša amfora s pokrovom ter značilna črno žgana srednjeveška keramika z valovnico in trakastimi ornamenti (Moser, 1899, 79; Moser, 1910 a, 11; Degrassi, 1929, 180).

Nekako v sredini jame blizu desne stene jame so v zgornji pepelnati plasti trčili na večjo kamnitno ploščo. Pod njo so našli poškodovano roženo sekiro, lupine školjk, ovčje kosti, dve koščeni šili skupaj z levo človeško čelnico. Malo nižje je ležal del desne zgornje čeljusti s štirimi kočniki, od katerih je bil zadnji mlečen (Moser, 1899, 62; Virchow, 1895, 340, Fig. 1, 2). Obe lobanjski kosti sta pripadali mlajši ženski osebi. Omembe vreden je tudi koščen obroč, izdelan iz človeškega vratnega vretenca, ki je bil baje najden že v najnižji glacialni plasti skupaj z zdrobljeno živalsko kostjo, kremenčevimi ostružki in lupinami školjk (Moser, 1899, 66). S. Brodar trdi, da ni nobenih drugih dokazov za paleolitsko starost tega koščenega obroča iz človeškega atlasa (S. Brodar, 1962, 5).

32. *Pečina pod Kalom — Caverna Pocala*[32]

V nadmorski višini 139 m se v zgornjekrednih rudistnih apnencih odpira 1200 m NNW od Nabrežine vhod v 125 m dolgo jamo. En sam jamski prostor se proti koncu jame vedno bolj širi, jamska tla se spustijo za 30 m nižje od vhoda in končajo z majhnim breznom.

Od številnih raziskovalcev je v jami raziskoval pleistocenske sedimente največ R. Battaglia. Najdeno kamnitno in koščeno industrijo je prisodil »alpskemu moustérienu«, ko so se nosilci te kulture umikali pred nastopajočo würmsko poledenitvijo iz Alp v nižje predele (Battaglia, 1921, 35;

[32] Caverna del Camporosso, Caverna degli orsi, die Höhle am rothen Felde. — Kataster V. G. 91.

Battaglia, 1922, 622; Battaglia, 1926 a, 291; Battaglia, 1933, 3; Battaglia, 1960, 94). Po današnjem stanju kvartarološke znanosti pa te jamske plasti pripadajo bržkone prvemu würmskemu interstadialu z značilno kulturo končnega moustériena.

V vrhnjih, do 1,5 m močnih holocenskih plasteh z vložki pepela in ostanki prazgodovinskih ognjišč so našli dokaj keramičnih ostalin pa še kamnitno in koščeno orodje (Moser, 1904 a, 39; Marchesetti, 1906, 117; Bat-

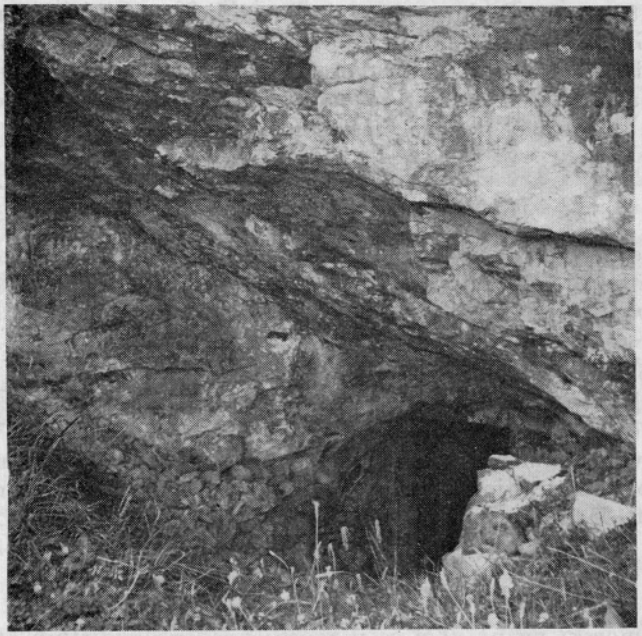

Sl. 6. Vhod v Pečino pod Kalom.
Abb. 6. Eingang in die Höhle Pečina pod Kalom — Caverna Pocala.

taglia, 1921, 37; Battaglia, 1930, 17). Po virih datirajo te najdbe v neolitski čas, vendar jih po stratigrafski legi in tipološkem opisu lahko postavimo kvečjemu šele v prehodno obdobje. Take značilnosti za časovno opredelitev ima neka sferokonična skodela z ročajem. Večina drugih keramičnih fragmentov se tipološko približuje bolj oblikam starejše bronaste dobe, dasi jim najditelji pripisujejo večjo starost, ker so jih našli nad pleistocensko plastjo. Za bronastodobni izvor najdb govori bronasta igla z odlomljeno glavo, ki so jo našli skupaj s črepinjami pri sondiranju vhodnega dela jame. V isti sondi so pri vrhu odkopali tudi fragmente antičnega lončarstva (Battaglia, 1930, 24; Degrassi, 1929, 180).

V holocenski ilovici so 60 cm globoko trčili še na dve človeški vretenci in na spodnjo čeljustnico skupaj s kamnitnim in koščenim artefaktom (Marchesetti, 1910, 28; Battaglia, 1930, 26; Moser, 1905 a, 5). Kakršnakoli jasnejša antropološka analiza teh kostnih ostankov ni možna, ker so najdbe danes neznano kje založene.

33. *Rusa špilja — Grotta dei Ladroni*[33]

Pod stezo, ki pelje k žel. viaduktu pri Nabrežini se 950 m SSE od Slivnega odpira v nadmorski višini 155 m vhod v jamo, ki se je izoblikovala v zgornjekrednih rudistnih apnencih. En sam jamski prostor se rahlo spušča 30 m daleč.

V zadnji polovici jame so v kulturni plasti, ki se širi en meter pod površino, izkopali prazgodovinske ostaline (Moser, 1903, 22; Moser, 1895, 54; Moser, 1895 a, 34; Perko, 1909, 116; Battaglia, 1926, 86, 95) in jim bližina kaštelirja Gradec pri Slivnem daje svoj časovni pečat. Bronastodobna keramika je tipološko enaka oni z Terezijine jame (35). Med kamnitnimi izdelki izstopata daljše rezilo iz roženca in ploščata sekira, med koščenimi pa piščalka iz femurja nekega mesojedca, ki je na sklepu prevrtana.

34. *Ognjenca — Grotta Ermada*[34]

Na vzpetini Vrščak ob vznožju Grmade (kota 323 m) se na nadmorski višini 270 m odpira 200 m NE od njenega vrha vhod v 200 m dolgo in prostrano jamo, ki se je izoblikovala v zgornjekrednih dolomitnih apnencih. Jamska tla se od vhoda do konca spustijo za 51 metrov.

V nasipnem stožcu pod strmim vhodom so izkopali nekaj fragmentov grobih prazgodovinskih posod, ornamentiranih z bradavičastimi izrastki in so podobni onim na bronastodobnih kaštelirjih (Moser, 1901, 33). Prav tod so našli še več fragmentov rimskih amfor, oljenko in bronast novec Antonina Pia, bolj v notranjosti jame pa še dele amfor, železno sekiro in bodalo (Moser, 1901, 33; Moser, 1901 a, 118; Moser, 1904, 44; Degrassi, 1929, 180).

35. *Terezijina jama — Caverna Teresa*[35]

Na nadmorski višini 30 m se v zgornjekrednih rudistnih apnencih odpira v parku Devinskega gradu (1000 m WNW od cerkve v Devinu) navpičen vhod v jamo. Pod vstopnim breznom se jamski prostor razprostre 50 m daleč in 18 m globoko. Kasneje so jamski vhod umetno izdelali, danes pa je zatrpan, ker so zavezniške enote vhod zaminirale.

Prazgodovinske plasti so v jami segale pet metrov globoko in hranile bogato in pisano kulturno zapuščino (Moser, 1903, 12; Moser, 1899, 45; Cannarella, 1963, 24), ki sega nazaj v neolitski čas. Najstarejše elemente opazimo na fragmentih s spiralno dekoracijo (T. 23: 20) in na tistih, ki so okrašeni ali z šrafiranimi trikotniki (T. 23: 10, 18) ali z romboidnim šrafiranim motivom (T. 23: 11; Moser, 1903, Fig. 25, 26, 29; Hoernes, 1903,

[33] Spelonca dei Briganti, Grotta presso Slivia — Rusha Spila, die Räuberhöhle, die Höhle »Russa spila« am Berge Jurkovec bei Nabresina, die Räuberhöhle am Jurkovec. — Kataster V. G. 301.

[34] Grotta sul pendio dell' Ermada presso la stazione di Duino, Grotta del Fuoco, Ouhnica, die Alexandergrotte, der Höhlenspalt auf Hermada westlich Cerovglie ob Duino, Grotta del colle Versciac sul pendio dell' Ermada. Kataster V. G. 791

[35] Grotta Teresiana, Grotta presso Duino — Teresa, Grotta Fioravante, die Theresien Höhle von Duino, das Fuchsloch von Duino. — Kataster V. G. 939.

48, Abb. 117—120; Hoernes, 1925, 339, Abb. 1—3). Najbližje opazimo podobno ornamentiko v danilskem kulturnem krogu, na kar je opozoril tudi J. Korošec, 1958, 121 in 1961, 17.

Poznemu neolitiku s tradicijo hvarske kulture ustrezajo fragmenti posod na votli nogi (T. 23: 2, 3), od katerih je ena ornamentirana z vrezanim trikotnim motivom (Moser, 1903, 20, Fig. 43, 37). Vplivu iste kulturne skupine lahko prištejemo še primerke slikane keramike z rumenimi in rjavimi pasovi na sivi podlagi in črnih ornamentov na rdeči podlagi (Moser, 1903, 21; Battaglia, 1926, 93; Reinecke, 1939, 218). V čas končnega neolitika

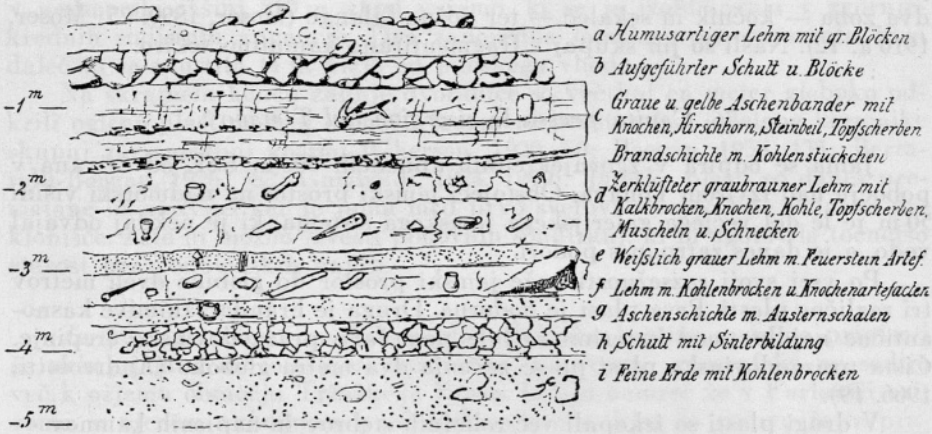

Sl. 7. Profil jamskih plasti v Terezijini jami (po K. Moserju).

Abb. 7. Schichtenfolge in der Höhle Terezijina jama — Caverna Teresa (nach K. Moser).

moramo datirati še stožčasto pintadero z okroglo odtisno ploskvijo, ornamentirano s kombinacijo vrezanih črt in vbodov (T. 23: 17). Le-ta predstavlja najbrž severnoitalijanski vpliv in še posebej najdemo zanjo vzornike v jamah ob ligurski obali (Moser, 1903, Fig. 38; Bernabò Brea, 1956, 204; Cornaggia Castiglioni, 1956, 151).

Druge keramične najdbe datiramo v starejšo bronasto dobo. Nazaj v prehodni čas sega morda le skodela z uvihanim in ravno odrezanim ustjem (T. 23: 1), ki ima na nepoudarjenem dnu ostanek omfalosa (Moser, 1903, Fig. 33). Nekateri ji pripisujejo celo vpliv slavonske kulturne skupine (P. Korošec, 1956, 372). Vodilne poteze keramike starejše bronaste dobe kažejo sodaste in kroglaste oblike posod s cilindričnim vratom (T. 23: 4 do 8, 12). Dasi so grobo izdelane, imajo dostikrat tudi glajeno površino. Lonci imajo skoraj praviloma izvihano in narovašeno ustje pa tudi okras prstnih odtisov, plastičnih reber in jezičastih izrastkov, ki so neredko tudi prevrtani. Tej starejši bronasti dobi pripadajo še manjše, bolje izdelane in svetlo glajene posode s trakastimi ročaji.

Vse prazgodovinske plasti v jami so hranile množico lupin morskih školjk, ostankov rib in kosti domačih in divjih živali. Vmes, zlasti pa v pepelnatih horizontih, so našli dosti lepega kamnitnega in koščenega orodja

raznih oblik (Moser, 1903, 15, 19; Kyrle, 1910, 12). To so prizmatična rezila, praskala, konice, puščice s trni, ploščate sekire in brusni kamni (T. 23: 21 do 24). Izbran je tudi material iz katerih so izdelani: kresilnik, roženec, jaspis, lidit, eklogit, amfibolit, kvarcit in peščenjak. Koščenih izdelkov je dosti manj: konice in šila, pa dleta in praskala ter nekaj roženih odbitkov. Edina kovinska najdba je bakreno bodalo s sploščeno konico in je tipološko najbolj podobna onemu primerku iz Pejce v Lašci (Moser, 1903, 19).

V vrhnji plasti so pod podornim kamenjem izkopali tudi fragmente kasnoantičnih in srednjeveških posod (Moser, 1903, 21). V srednjem delu jame so v ilovnati plasti ležale človeške kosti: vratno in prsno vretence, dva zoba — kočnik in sekalec — ter nožne falange (Moser, 1890, 25; Moser, 1910 a, 12). Našli so jih skupaj s fragmentirano kamnitno sekiro.

36. *Cavità presso le risorgive del Timavo*[36]

Jama se odpira v zgornjekrednih apnencih 500 m SSE od Štivana v pobočju nad izvirom Timava. Obstoječi jamski prostor na nadmorski višini 50 m je le del večjega galerijskega jamskega sistema, ki je nekdaj odvajal vodo, a je danes zatrpan s podori.

Po vsej svoji razsežnosti kaže jamski prostor do globine dveh metrov tri različne plasti. Prva plast je podorna. Druga je hranila zanimive kasnoantične najdbe, med katerimi so bile pomešane prazgodovinske črepinje. Čista prazgodovinska plast pa se začenja dva metra globoko (Andreolotti, 1966, 19).

V drugi plasti so izkopali več reliefnih stebrov in napisnih kamnov — ostankov mitreja (Andreolotti, 1966. Fig. 1—3). Med drobnimi najdbami izstopa okrog 250 fragmentov in 13 popolnoma ohranjenih, tudi žigosanih oljenk ter drobci steklenih posod. Najdeni novci (od Proba do Teodozija) pa pričajo, da so mitrej najbolj obiskovali od druge polovice III. do konca IV. stoletja.

Številne prazgodovinske najdbe kažejo veliko pisanost v oblikah posod in drugih predmetih (Andreolotti, 1966, 26). To so skodela z uvihanim ustjem, ki ima na dnu zvezdast, a na ustju trikoten vrezan ornament, dalje fragmentiran pokrov, fragmenti s prstnimi odtisi, z rebri, s prevrtanimi plastičnimi izrastki in prstanasti ter komolčasti ročaji. Med drobnimi najdbami so koščen prevrtan obesek, koščena igla, prevrtan jelenov rog in različna kamnitna orodja skupaj z odbitki. Neka jasnejša časovna ali kulturna opredelitev prazgodovinskih najdb ni možna, ker je predhodno poročilo zaenkrat brez dokumentacijskega gradiva. Vsekakor pa najdbe niso starejše od bronastodobnih.

37. *Grotta del Diavolo Zoppo*[37]

Približno 250 m SW od toplih vrelcev pri Tržiču se v nadmorski višini 6 m odpira vhod v jamo, ki se je izoblikovala v osamelcu zgornjekrednih rudistnih apnencev. Vhod je ovalno, 2 m globoko brezno, ki vodi v okroglo

[36] Grotta dio Mithra. — Kataster V. G. 4204.
[37] Diaul Zot, Grotta delle Fate, die Teufelshöhle. — Kataster V. G. 225.

dvoranico, iz katere se odcepita dva rova skupaj 34 m daleč. Daljši rov se spusti 8,5 m globoko in sega torej pod morsko gladino.

Nad sedimenti pleistocenske kostne breče so slučajno našli prazgodovinske najdbe in dele človeških lobanjskih kosti (Boegan, 1905, 46; Battaglia, 1926, 86; Moser, 1899, 117; Cannarella, 1959, 134), katerih starost se ne da ugotoviti.

38. *Grotta sul Monte S. Michele*[38]

V manjši vrtači se 750 m SE od vrha Sv. Mihaela (kota 775 m) odpira v nadmorski višini 210 m vhod v jamo, ki se je izoblikovala v zgornjekrednih rudistnih apnencih. Dva zaporedna jamska prostora segata 38 m daleč in se spustita 11 m nižje od jamskega vhoda.

Na skrajnem koncu zadnje dvoranice so več kot en meter globoko odkrili ogleno plast. V njej so našli fragment prostoročno izdelane keramike skupaj z živalskimi kostmi (Gherson, 1920, 50; Boegan, 1938, 135; Bertarelli-Boegan, 1926, 382; Gariboldi, 1924, 1299). Jamske plasti so danes premetane in uničene, ker je jama med prvo svetovno vojno bila vojaško zaklonišče. Zato ni možno izvesti ponovnih sondiranj, ki bi ugotovila točnejšo starost prazgodovinskih najdb.

Za popoln prikaz jamskih najdišč Julijske krajine moramo pripisati še nekaj jam z arheološkimi ostalinami, pa čeprav geografsko ne sodijo več k ožjemu območju Tržaškega Krasa. Ležijo namreč že v Furlaniji oziroma v njenem vzhodnem predalpskem svetu, kjer so gotovo že v prazgodovini tekle najkrajše trgovske in selitvene poti iz Furlanske nižine v Posočje in narobe. Geografska lega teh jam in pa najdbe same nam podkrepijo trditev o selitvi kulturnih dobrin preko ondotnih dolinskih prehodov. A tudi že znane slučajne najdbe iz Turjeve jame, ki se z mogočnim vhodom odpira nad strugo Nadiže pri Robiču, naj bi nam osvetlile kulturno povezavo z temi jamskimi najdišči onstran v Beneški Sloveniji.

39. *Landarska jama — Forán di Landri*[39]

Severno od Preštinta (Prestento) pri Čedadu se v strmem desnem pobočju nad zgornjim tokom Bistre odpira na nadmorski višini 425 m vhod v približno 40 m dolgo jamo, ki se je izoblikovala v triadnih apnencih. Jama se končuje z dvema krakoma. V nižjega priteka studenec, ki teče skozi jamo.

V jami so sondirali mestoma dva metra globoko in odkrili dve prazgodovinski kulturni plasti. V spodnji z ognjiščem so našli ostaline, ki jih datirajo v neolitik (De Gasperi, 1910, 59; Feruglio, 1920, 64; Feruglio, 1921, 1). Vendar predvsem keramične najdbe kažejo tiste značilnosti, da jih moramo opredeliti le v starejšo bronasto dobo (Feruglio, 1921, fig. 8, 9). To so fragmenti grobih posod, okrašeni s plastičnimi rebri, odtisi nohtov in navpičnih vzporednih zarez. Kamnitna orodja predstavljajo le praskala ter

[38] Grotta dell' Orco, Grotta Gradisca. — Kataster V. G. 450.
[39] Landrijska jama, Ciòndar di Landri.

dleta in na vrhu preluknjan brus iz peščenca; koščeni izdelki pa so šila in gladila.

Iz vrhnje kulturne plasti so izluščili polovico okrogle bronaste zapestnice, bronasto iglo, prstan ter certoško fibulo in železen nož z ravnim hrbtom. Fibula datira te najdbe v pozni čas starejše železne dobe (Ha D), a najditelj jih stavlja v VII. in VI. stoletje pred n. št. in jih obenem primerja z najdbami iz Mosta na Soči (Feruglio, 1921, 29).

40. Velika jama[40]

V južnem predgorju Matajurja, med rekama Aborno in Reko se 700 m SE od Trčmuna (Tarcimonte) odpira mogočen vhod v 32 m dolgo jamo, ki se je izoblikovala v triadnih apnencih. Nadmorska višina vhoda je 372 m.

V jami so razen pleistocenskih in holocenskih živalskih ostankov našli tudi prazgodovinsko keramiko (Musoni, 1904, 49; Alfonsi, 1912, 61; Fabiani, 1912, 1, 32; Cannarella, 1959, 135). Črepinje so ležale v plasti z ostanki ognjišča, ki je bilo dolgo v rabi. Čeprav najdbe nekateri datirajo v neolitik (Musoni, 1905, 99), jih tipološke značilnosti vežejo v starejšo bronasto dobo ali kvečjemu v eneolitik. To so fragmenti rjavkastih, grobih posod večjih razmerij, ki so okrašene s plastičnimi rebri odtisov prstov ali nohtov in pa deloma ohranjene bikonične posode z visokim vratom, z enim ali dvema trakastima ročajema (Musoni, 1905, fig. 1—6, 10—12). Zadnje se prav takšne najdejo tudi v Žirki pečini (25) na Tržaškem. Za neko starejšo datacijo priča le fragment posode s šrafiranim trikotnim ornamentom (Musoni, 1905, fig. 9). Med drobnimi najdbami ni kamnitnega orodja, pač pa le nekaj koščenih šil in izdelkov iz rogovja.

41. Jama — Grotta di Paciuh[41]

V nadmorski višini 575 m in 600 m NW od Debenja (Obeneto) v stenah nad dolino Rjeke v smeri proti Počivku (Paciuh) se odpira ovalen vhod v jamo, ki so jo raziskali 101 m daleč. Skoraj enakomerno širok jamski rov večkrat menja svojo smer v triadnih apnencih.

V vhodnem delu jame, do kamor še sega dnevna svetloba, so 30 cm pod površjem odkrili ognjišče z ostanki oglja in živalskih kosti. Nedaleč od tod pa so našli še druge živalske kosti skupaj s fragmenti večje, glajene, kroglaste posode z ozkim ustjem in nepoudarjenim dnom (Desio, 1920, 28). Na ramenu nosi majhen ročaj in plastični rebri, ki se med seboj križata. Posoda se tipološko približuje oblikam, ki se javljajo v poznem neolitiku na področju Padske nižine.

Za tako časovno interpretacijo te posode najdemo analogije še v jami Ciòndar des Paganis (42), kjer so baje našli med drugimi tudi izkopanine poznega neolitika (Feruglio, 1916, 3). Jama se odpira v hribovju nad Fojdo (Faedis) v Furlaniji.

*

[40] Velika jama in Val del Natisone, Velika jama in Friuli.
[41] Grote dal chian, Grote di Bazint.

Dosedanja arheološka prizadevanja v podzemeljskih najdiščih Tržaškega Krasa nam dopuščajo že marsikatere sklepe oziroma misli o naselitvi teh jam v posameznih arheoloških obdobjih in o časovni ter kulturni pripadnosti jamskih najdb. Kratek povzetek vseh teh značilnosti materialne kulturne in stratigrafskih podatkov nam prikaže najverjetnejšo sliko dogajanj na tem kraškem predelu slovenskega ozemlja. Iz vseh dobljenih izsledkov pa moremo izreči nekaj stvarnih sklepov.

Največ kulturnih ostalin hranijo plasti v vhodnih jamskih prostorih, do kamor je navadno še segala dnevna svetloba. Tod so se ljudje najbolj zadrževali, saj so bili varni na eni strani pred vremenskimi neprilikami, na drugi strani pa pred divjimi živalmi in sovražnikom. Redko so našli kulturne ostaline globlje v jamskih prostorih. Največkrat so to najdbe v sekundarni legi ali pa jim moramo pripisati drugoten, verjetno kultni pomen, če niso to samo ostanki pokojnikov z grobnimi pridatki. Na takih odročnih mestih, kjer so v plasteh tudi še sledovi kurišč pa moramo računati z drugimi oziroma prvotnimi jamskimi vhodi, a jih je sčasoma podorno skalovje zasulo in so jih prevlekle sigaste skorje.

Posamezni stratigrafski profili in pa vsebina najdb nam večkrat razčlenijo stanovanjsko funkcijo posameznih jamskih najdišč. To so lahko stalna ali občasna jamska bivališča, skrivališča in zatočišča ali pa pomožni objekt prazgodovinskih naselbin na planem. Neredko nam jamske plasti pokažejo časovno kontinuiteto poselitve jamskih prostorov, ki pa je odvisna od takratnih zunanjih geografskih in ekonomskih činiteljev.

Značilnosti nekaterih jamskih najdb nam pokažejo take poteze, da jim moramo pripisati le kultni, obredni ali depojski pomen. Taka jamska najdišča so na Tržaškem vsekakor Jama nad izvirom Timava pri Štivanu (36), ki je že kot mitrej praviloma jamsko svetišče, Golobinka (17) pri Zgoniku in Grotta dell'elmo (12) pri Repentaboru. Po vsebini in pomenu najdb pa ta najdišča še zdaleč ne dosežejo obrednih depojev, ki so jih odkrili v dveh breznih nad Škocjanom pri Divači: Jama I in II na Prevali (Szombathy, 1913, 127).

Najdeni kostni in skeletni človeški ostanki pričajo, da je jame človek rabil tudi za pokopavanje mrtvecev. Včasih so to ostanki ljudi, ki so v jami prebivali, ali pa je jama samo hote izbrano mesto za pokop zunanjih prebivalcev. Med spremnimi najdbami opazimo tedaj le grobne pridatke, ki jih je pokojnik imel pri sebi. Najčešče pa so v jamah odkrili osamele človeške kosti, ki ne dajo nikakršnih podatkov o načinu pokopa. Le redko pa hranijo jamske plasti grobove s posebej izkopano in prirejeno grobno jamo: Moserjeva jama (23), Pejca v Lašci (31).

Do sedaj najstarejše ostaline paleolitskega človeka v jamah na Tržaškem dokazujejo moustériensko kulturo v Pečini pod Kalom (32), ki pripada prvemu würmskemu interstadialu.

Vse češče trčijo nad pleistocenskimi horizonti na brezkeramično kulturno plast z mezolitsko kamnitno in koščeno industrijo.

Najstarejše keramične najdbe spadajo v starejši neolitik, ko se pojavijo nosilci impresso-cardium keramike. Najmočnejše in najbližje analogije za tovrstno keramiko najdemo v srednji in severni Dalmaciji. Naši primerki so torej najsevernejši predstavniki jadranske impresso keramike, čeprav nekateri dajejo ta primat le najdiščem na Kvarnerskih otokih (Mi-

rosavljević, 1962, 175). Da si je ta keramika iz srednje Dalmacije preko Kvarnerskega zaliva naprej utrla pot po kopnem do Slovenskega Primorja, bi še bolj podkrepila ponovna izkopavanja v Oporovini pečini pod Učko, kjer so baje že našli tovrstno starejšo neolitsko keramiko (Lengyel, 1933, 220).

Že obilneje se v jamskih prazgodovinskih plasteh Tržaškega Krasa odkrivajo mlajše faze neolitika, ki imajo vzornike v danilski in hvarski kulturni skupini. Bržkone so naša najdišča prav tako severna obrobna meja razširjenosti teh dveh kultur z jadranskega območja. Tod osnovne značilnosti danilske in hvarske kulture že močno slabijo in ne morejo posredovati osnovnih jadranskih elementov dalje v severno Italijo, pa čeprav tudi tam opažamo sorodne elemente (spiralno ornamentiko, šrafirani krivočrtni trikotniki in posode na votlih nogah) iz jame Arene Candide.

Doslej še ne čisto jasno dediščino kažejo ostaline, ki imajo največ podrobnosti s poznoneolitskimi in eneolitskimi kulturami severne Italije (Sasso-Fiorano, Chiozza) in ki so se tod začele mešati z nasprotne strani prihajajočimi eneolitskimi elementi slavonsko-sremskega kulturnega področja. Posamezne oblike obeh kulturnih vplivov pa so lahko trajale še dalje v bronasti dobi. Tudi kultura zvončastih čaš, ki je pustila skromno zapuščino v treh jamah na Tržaškem Krasu, dokazuje prisotnost tovrstne keramike tudi na tem severnojadranskem predelu.

Največ je v jamah odkritih izkopanin bronaste dobe, ki jim lahko le na podlagi tipološke primerjave pripisujemo starejši ali mlajši izvor. Najdbe starejše bronaste dobe (A 1—A 2 po Reineckeju), so izključno keramične ostaline, katerih oblike so z nekaj spremembami prišle iz starejših poneolitskih obdobij. Istočasno se porajajo v jamah tudi domorodni elementi, ki jih karakterizira keramika bronastodobnih naselbin na planem. Žal pa nimamo zanje spremnih kovinskih najdb.

Obdobje srednje in mlajše bronaste dobe zastopa v jamah prav tako keramika s svojimi tipičnimi oblikami, enostavno ornamentiko in plastično dekoracijo. Značilnosti te keramike mlajše stopnje dokazuje prisotnost elementov, ki so tipični za primorske in istrske kaštelirje pozne bronaste dobe.

Najdbe železne dobe so v ondotnih jamah redkejše, največkrat jih najdemo posamič v vrhnjih plasteh. Pri tem moramo izvzeti depojske in kultne najdbe, ki so v nekaterih težko dostopnih jamah, zlasti na Sežanskem Krasu, ohranile bogato kulturno zapuščino. Te so tako značilne in raznolike, da segajo ponekod v čas od kulture žarnih grobišč do prvih stoletij pred našim štetjem.

Tudi rimska doba je pustila v jamah svoje sledove. Po navadi ležijo najdbe v površinski plasti, če niso to ostanki kultnega objekta, kjer so zatrpani globlje do prazgodovinskih plasti.

Čistih staroslovanskih ostalin zgodnjega srednjega veka v jamah na Tržaškem Krasu nimamo. Čestokrat leži na površini srednjeveška keramika, ki jo nekateri pripisujejo gradiščanski periodi. Vendar lahko med njenimi fragmenti vidno ločimo le elemente kasnoantičnega od srednjeveškega lončarstva s svojimi starejšimi in mlajšimi oblikami.

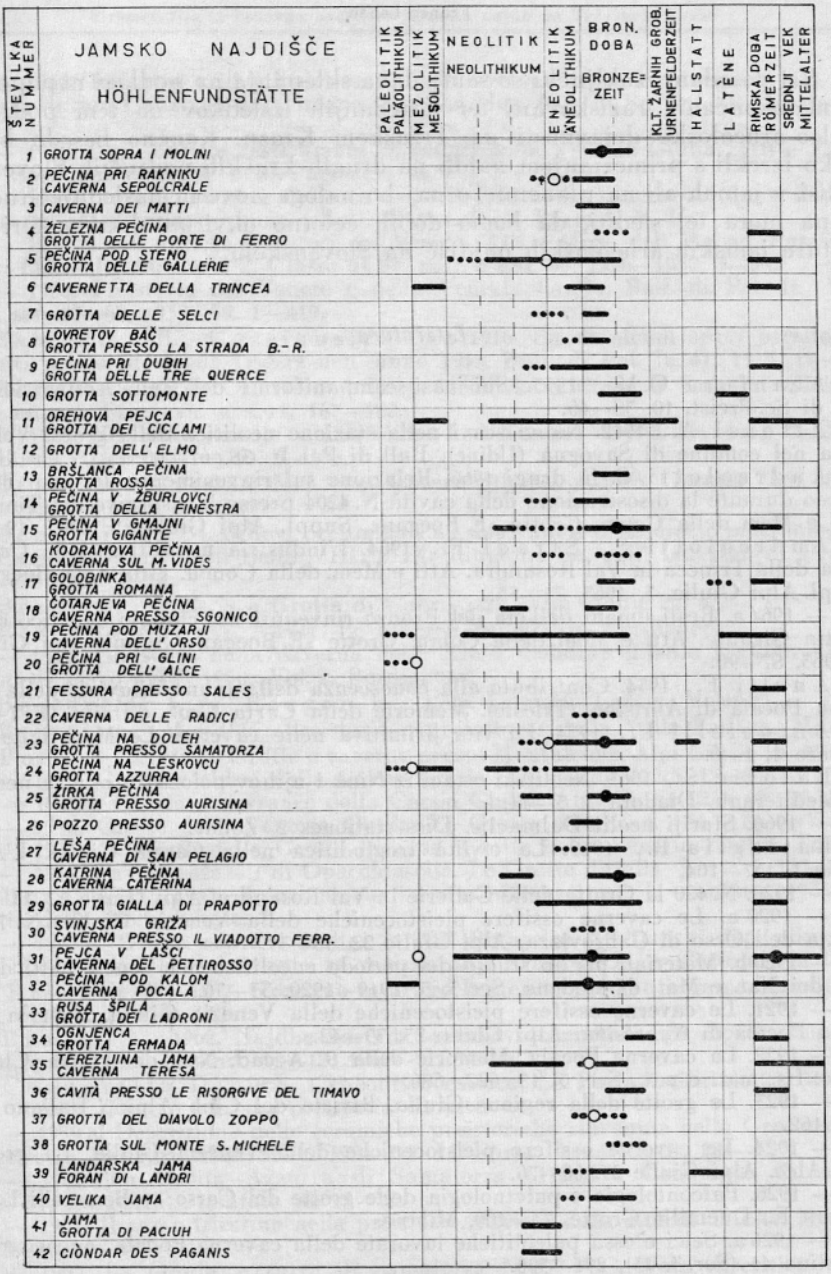
ŠTEVILKA NUMMER
JAMSKO NAJDIŠČE
HÖHLENFUNDSTÄTTE
PALEOLITIK PALÄOLITHIKUM
MEZOLITIK MESOLITHIKUM
NEOLITIK NEOLITHIKUM
ENEOLITIK ÄNEOLITHIKUM
BRON. DOBA BRONZE-ZEIT
KLT. ŽARNIH GROB. URNENFELDERZEIT
HALLSTATT
LATÈNE
RIMSKA DOBA RÖMERZEIT
SREDNJI VEK MITTELALTER
1 GROTTA SOPRA I MOLINI
2 PEČINA PRI RAKNIKU CAVERNA SEPOLCRALE
3 CAVERNA DEI MATTI
4 ŽELEZNA PEČINA GROTTA DELLE PORTE DI FERRO
5 PEČINA POD ŠTENO GROTTA DELLE GALLERIE
6 CAVERNETTA DELLA TRINCEA
7 GROTTA DELLE SELCI
8 LOVRETOV BAČ GROTTA PRESSO LA STRADA B.-R.
9 PEČINA PRI DUBIH GROTTA DELLE TRE QUERCE
10 GROTTA SOTTOMONTE
11 OREHOVA PEJCA GROTTA DEI CICLAMI
12 GROTTA DELL' ELMO
13 BRŠLANCA PEČINA GROTTA ROSSA
14 PEČINA V ŽBURLOVCI GROTTA DELLA FINESTRA
15 PEČINA V GMAJNI GROTTA GIGANTE
16 KODRAMOVA PEČINA CAVERNA SUL M. VIDES
17 GOLOBINKA GROTTA ROMANA
18 ČOTARJEVA PEČINA CAVERNA PRESSO SGONICO
19 PEČINA POD MUZARJI CAVERNA DELL' ORSO
20 PEČINA PRI GLINI GROTTA DELL' ALCE
21 FESSURA PRESSO SALES
22 CAVERNA DELLE RADICI
23 PEČINA NA DOLEH GROTTA PRESSO SAMATORZA
24 PEČINA NA LESKOVCU GROTTA AZZURRA
25 ŽIRKA PEČINA GROTTA PRESSO AURISINA
26 POZZO PRESSO AURISINA
27 LEŠA PEČINA CAVERNA DI SAN PELAGIO
28 KATRINA PEČINA CAVERNA CATERINA
29 GROTTA GIALLA DI PRAPOTTO
30 ŠVINJSKA GRIŽA CAVERNA PRESSO IL VIADOTTO FERR.
31 PEJCA V LAŠCI CAVERNA DEL PETTIROSSO
32 PEČINA POD KALOM CAVERNA POCALA
33 RUSA ŠPILA GROTTA DEI LADRONI
34 OGNJENCA GROTTA ERMADA
35 TEREZIJINA JAMA CAVERNA TERESA
36 CAVITÀ PRESSO LE RISORGIVE DEL TIMAVO
37 GROTTA DEL DIAVOLO ZOPPO
38 GROTTA SUL MONTE S. MICHELE
39 LANDARSKA JAMA FORAN DI LANDRI
40 VELIKA JAMA
41 JAMA GROTTA DI PACIUH
42 CIÒNDAR DES PAGANIS
OPREDELJENE NAJDBE DATIERBARE FUNDE
DOMNEVNE NAJDBE VERMUTLICHE FUNDE
OPREDELJENA OKOSTJA ALI KOSTI ČLOVEKA DATIERBARE MENSCHLICHE SKELETT- UND KNOCHENRESTE
SPORNE KOSTNE NAJDBE ČLOVEKA PROBLEMATISCHE MENSCHLICHE KNOCHENFUNDE

Vsi dosedanji zaključki so samo dana sklepanja na podlagi nepopolnih in nedokončanih raziskovanj ter dosedanjih izsledkov na tem področju speleo-arheološke dejavnosti na Tržaškem Krasu. Končno besedo bomo lahko izrekli s primerjanjem najdb na drugih kraških področjih Slovenije, bodisi v jamah ali na planem. To naj bo naloga nove in naslednje študije, ki pa mora tej slediti, da bomo dobili celotno okvirno sliko materialne kulture jamskih arheoloških najdišč na Slovenskem.

Literatura

Acanfora O. M., 1955. Sui vasi campaniformi dell'Italia settentrionale. Riv. di Sc. Preist. 10, 38—46.

Alfonsi A., 1912. Nuovi scavi nella stazione neolitica della grotta Velikajama nel comune di Savogna (Udine). Bull. di Pal. It. 38, 61—66.

Andreolotti S. in drugi 1966. Relazione sul rinvenimento dei resti di un Mitreo durante la disostruzione della cavità N. 4204 presso le risorgive del Timavo. Atti e Mem. della Comm. Grotte »E. Boegan«, Suppl. Alpi Giulie, 5, 1965, 19—27.

Andreolotti S., Stradi F., 1964. L'industria mesolitica della Cavernetta della Trincea in Val Rosandra. Atti e Mem. della Comm. Grotte »E. Boegan«, Suppl. Alpi Giulie, 3, 1963, 71—85.

— 1964 a. Resti umani dell'età del Bronzo rinvenuti nel cumulo detritico della Grotta Gigante. Atti e Mem. della Comm. Grotte »E. Boegan«, Suppl. Alpi Giulie, 3, 1963, 87—90.

Anelli F., 1954. Contributo alla conoscenza della fauna diluviale della Caverna Pocala di Aurisina (Trieste). Memorie della Carta Geol. d'Italia 11, 7—52.

Antonielli U., 1954. La vita primitiva nelle caverne. Le Meraviglie del Passato 1, 1—6.

Batović Š., 1965. Neolitski ostaci iz Nina i njihov položaj u okviru neolita na Mediteranu. Diadora 3, 5—44.

— 1966. Stariji neolit Dalmacije. Dissertationes 2, Zadar.

Battaglia R., 1919. La civiltà trogloditica nella Carsia Giulia. L'Alabarda 1, 157—164.

— 1920. N. 420 la Grotta delle Gallerie in Val Rosandra. Alpi Giulie 22, 11—15.

— 1920 a. Le caverne ossifere pleistoceniche della Venezia Giulia. N. 7 la Grotta dell' Orso di Gabrovizza, Alpi Giulie 22, 30—39.

— 1920 b. Materiali per lo studio del periodo eneolitico nel Veneto. Atti della Soc. dei Nat. e Mat. di Modena, Ser. 5, 5, 1919—1920, 33—56.

— 1921. Le caverne ossifere pleistoceniche della Venezia Giulia. N. 91 la caverna Pocala di Nabresina. Alpi Giulie 23, 35—42.

— 1922. La caverna Pocala. Memorie della R. Accad. Naz. dei Lincei, Classe di Sc. fis. mat. e nat., Ser. 5, 13, 622—686.

— 1923. Le grotte della regione Giulia. Rivista del Club Alpino Italiano 42, 155—162.

— 1924. Le caverne ossifere pleistoceniche della Venezia Giulia. La grotta dell' Alce. Alpi Giulie 25, 66—76.

— 1926. Paleontologia e paletnologia delle grotte del Carso; v Bertarelli L. V., Boegan E., Duemilla Grotte, 75—100, Milano.

— 1926 a. Selci e ossa paleolitiche lavorate della caverna Pocala. Archeografo Triestino 41 (Ser. 3, 13), 291—306.

— 1927. Caverne neolitiche del Carso. Le Grotte d'Italia 1, 1—16.

— 1930. Notizie sulla stratigrafia del deposito quaternario della caverna Pocala (Carso Triestino). Atti del Mus. Civ. di St. Nat. di Trieste 13, 1—26.

— 1930 a. Notizie sulla stratigrafia del deposito quaternario della caverna Pocala di Aurisina (Campagne di scavo degli anni 1926 e 1929). Le Grotte d'Italia 4, 17—44.

— 1933. L'età dei più antichi depositi di riempimento delle caverne. Atti del I. Congr. Spel. Naz., 199—219, Trieste.

— 1942. Indagini sull' età dei resti umani rinvenuti nelle caverne e nel castelliere di San Canziano del Timavo. Atti del Mus. Civ. di St. Nat. di Trieste 15, 1—15.

— 1949. I più antichi resti umani rinvenuti nella Venezia Giulia. Atti e Mem. della Soc. Istr. di Arch. e St. Patria 53 (n. s. l) 27—43.

— 1953. Le ossa lavorate della caverna Pocala nella Venezia Giulia e il problema del »Mousteriano alpino«. Bull. di Pal. It. 8, Parte 6, 5—16.

— 1957. I più antichi abitatori del Veneto. Atti e Mem. dell' Accad. Patavina di Sc. Lett. ed Arti, Parte 2, Classe di Sc. mat. e nat. 69, 1956—1957, 3—58.

— 1960. Preistoria del Veneto e della Venezia Giulia. Bull. di Pal. It., Vol. fuori ser. 67—68, 1958—59, 1—419.

Battaglia R., Cossiansich M., 1916. Su di alcuni scavi preistorici eseguiti nel territorio di Trieste nell' anno 1913. Bull. di Pal. It. 41, 1915, 19—39.

Benac A., 1956. Osnovna obilježja neolitske kulture u Kaknju. Glasnik Zem. muz. u Sarajevu, n. s. 11, 167—182.

— 1958. Neolitsko naselje u Lisičićima kod Konjica. Djela Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine 10, 5—106.

Benac A., Brodar M., 1958. Crvena Stijena — 1956. Glasnik Zem. muz. u Sarajevu, n. s. 13, 21—64.

Benussi B., 1954. Rilievi preliminari su una cavità di interesse paletnologico nel Carso Triestino. Atti della VIII. e IX. Riunione Sc. dell' Ist. Ital. di Preist. e Protostoria, 9—12.

Beram A., 1920. N. 6 Grotta di Gabrovizza. Alpi Giulie 22, 40.

Bernabò Brea L., 1947. Le caverne del Finale. Bordighera.

— 1956. Gli scavi nella caverna delle Arene Candide (Finale Ligure). Campagne di scavo 1948—1950, Vol. 2. Bordighera.

Bertarelli L. V., Boegan E., 1926. Duemila Grotte. Milano.

Bertolone M., 1962. Preistoria e protostoria della Valle Padana. Milano.

Boegan E., 1905. Grotte e caverne presso Monfalcone. Alpi Giulie 10, 43—48.

— 1920. Grotte e abissi della Carsia Giulia. Alpi Giulie 22/2, 17—25.

— 1920 a. Cavità sotterranee della Carsia Giulia. Alpi Giulie 22/4, 19—26.

— 1930. Grotte della Venezia Giulia. Le Grotte d'Italia 4, 174—178.

— 1930 a. Catasto delle Grotte Italiane. Grotte della Venezia Giulia. Trieste.

— 1938. Cavità naturali di Opacchiasella. Le Grotte d'Italia, Ser. 2, 3, 133—146.

Bordon C., 1943. Relazioni sugli scavi effetuati nel I. trimestre 1943 all Grotta delle Selci. Trieste.

— 1943 a. Grotta sopra i molini in Val Rosandra. Italijanski zapisniki jam na Tržaškem v arhivu Inštituta za raziskovanje krasa SAZU v Postojni (in litt.).

Bregant T., 1957. Kremeno in drugo kamenito gradivo iz jame Samatorce. Arh. vestnik 8, 130—140.

Brodar S., 1962. Najdbe kostnih ostankov ledenodobnega človeka na slovenskih tleh. Arh. vestnik 11—12, 1960—61, 5—14.

Cannarella D., 1958. L'eneolitico carsico. La Porta Orientale 28, 36—45.

— 1959. Il carso e la sua preistoria. Trieste.

— 1959 a. Descrizione delle ceramiche preistoriche rinvenute nella Grotta delle Gallerie in Val Rosandra. Scavi 1954—55. La Porta Orientale 29, 124—135.

— 1960. La Grotta Azzurra di Samatorza (Trieste). Campagna di scavo 1958—59. La Porta Orientale 30, 19—27.

— 1961. Il carso triestino nella preistoria. Rivista della città di Trieste, N. s. 12, No. 8—10, 13—18.

— 1962. La Grotta Azzurra di Samatorza N. 257 V. G. Nota descritiva delle ceramiche preistoriche e considerazioni sul nostro neolitico. Archeografo Triestino 73 (Ser. 4, 24), 23—58.

— 1962 a. Relazione preliminare sullo scavo della Grotta Azzurra di Samatorza (Trieste). Bull. di Pal. It. N. s. 13, Vol. 69—70, 1960—61, 213—220.

— 1963. Aspetti e problemi della preistoria carsica. Atti della VII. Riunione Sc. dell' Ist. Ital. di Preist. e Protostoria, 23—30.

— 1964. Passavano attraverso l'Alto Adriatico gli antichi traffici tra l'Europa e l'Oriente. Adriatico 11, 25—27.

Cornaggia Castiglioni O., 1956. Origini e distribuzione delle pintaderas preistoriche »euro-asiatiche«. Rivista di Sc. Preist. 11, 109—192.

Cosiansich M., 1918. Prähistorische Untersuchungen in der Umgebung von Triest unter besonderer Berücksichtigung der Grotta delle Gallerie. Beiblatt der Mitt. ZK, 3. F. 16, 12—29.

De Gasperi G. B., 1910. Il Foran di Landri presso Prestento. Mondo sotterraneo 6, 59—70.

Degrassi A., 1929. Le grotte carsiche nell' età romana. Le Grotte d'Italia 3, 161—182.

— 1933. Istria archeologica (nov. 1918 — dic. 1932). Aevum 7, 279—328.

Desio A., 1920. La Grotta di Paciuh. (Stazione neolitica nelle Prealpi Giulie). Mondo sotterraneo 15—16, 1919—20, 25—30.

Fabiani R., 1912. Nuovi resti di Vertibrati scoperti nella »Velika jama« in Friuli. Mondo sotterraneo 8, 1—6.

Feruglio E., 1913. Fenomeni carsici nella Valle dell' Alberone. Mondo sotterraneo 9, 37—42.

— 1916. Il »Chiondar des Paganis«, stazione neolitica presso Faedis (Prealpi Giulie). Mondo sotterraneo 12, n. 1—3.

— 1920. Avanzi dell' industria umana nel Foran di Landri sopra Prestento. Mondo sotterraneo 16, 1919—20, 64.

— 1921. Il »Foran di Landri« nuova stazione preistorica in Friuli. Mondo sotterraneo 17, 1—32.

Finocchiaro C., 1963. Relazione dell' attività della Commissione Grotte »E. Boegan« nell' anno 1962. Atti e Mem. della Comm. Grotte »E. Boegan«, Suppl. Alpi Giulie, 2, 1962, 5—13.

Gabrovec S., 1950. Dve novi najdbi čelad s slovenskega ozemlja. Arh. vestnik 1, 87—112.

Gariboldi I., 1924. Le grotte di guerra. Le Vie d'Italia 30, 1297—1305.

Gherson R., 1920. Le grotte della guerra. Alpi Giulie 22/5—6, 43—60.

Guacci A., 1959. I muri della Grotta dell' orso. Tecnica Italiana 24, 3—11.

Hoernes M., 1905. Die neolithische Keramik in Österreich. Jahrbuch ZK, NF 3, 2—127.

— 1925. Urgeschichte der bildenen Kunst in Europa von den Anfängen bis zum 500 v. Chr., Wien.

Hofmann A., 1892. Beitrag zur Höhlenforschung am Karste. Argo 1, 76—77.

Jurca M., Legnani F., 1953. La grotta dell' Orso di Gabrovizza N. 7 V. G. nel Carso triestino. Stazione preistorica. Relazione degli scavi eseguiti negli anni 1950—51. Alpi Giulie 52, 12—21.

Kodrič V., 1956. Prakraševec, njegovo življenje in nehanje. Jadranski koledar, 145—154.

Korošec J., 1955. Arheološke ostaline v jugoslovanskih jamah po paleolitski dobi. Prvi jug. speleološki kongres, 87—93. Ljubljana.

— 1958. Neolitska naseobina u Danilu Bitnju. Zagreb.

— 1961. Neolit na Krasu in v Slovenskem Primorju. Zgod. časopis 14, 1960, 5—34.

— 1961 a. Novi rezultati kot istraživanja arheologije u kraškim pećinama Slovenije od neolita dalje. Drugi jug. speleološki kongres 1958, 139—142. Zagreb.

— 1964. Danilo in danilska kultura. Ljubljana.

Korošec P., 1956. Nekaj novih podatkov o slavonski kulturi na področju naše jadranske obale. Arh. vestnik 7, 369—383.

Kyrle G., 1910. Untersuchung der im Fuchsloch gefundenen menschlichen Fäkalien. MAGW 40, [12]—[13].

Leben F., 1963. Materialna kultura in izsledki arheoloških izkopavanj v Kevdercu in Lubniški jami. Acta carsologica 3, 213—274.

— 1963 a. Jama Kevderc v odnosu do drugih arheoloških jamskih najdišč. Treći jug. speleološki kongres 1962, 175—180. Sarajevo.

Legnani F., 1962. La caverna dei Ciclami (comunicazione preliminare sui risultati raggiunti nelle campagne di scavo 1959, 1960, 1961). Alpi Giulie 56, 1960—61, 22—25.

Legnani F., Stradi F., 1963. Gli scavi nella caverna dei Ciclami nel Carso Triestino. Atti della VII. Riunione Sc. dell' Ist. Ital. di Preist. e Protostoria, 31—38.

Lengyel B., 1933. Scoperta delle vestigia dell' uomo preistorico nelle caverne della riviera liburnica. Atti del I. Congr. Spel. Naz., 220—223. Trieste.

Lomi C., 1938. Contributo alla conoscenza della fauna pleistocenica della Venezia Giulia. Boll. della Soc. Adr. di Sc. Nat. in Trieste 36, 167—172.

Lonza B., 1962. Venezia Giulia; v Radmilli A. M., Piccola guida della Preistoria Italiana, 3—8. Firenze.

Marchesetti C., 1890. La caverna di Gabrovizza presso Trieste. Atti del Mus. Civ. di St. Nat. di Trieste 8 (Ser. n. 2), 143—184.

— 1891. La caverna di Gabrovizza presso Trieste. Boll. della Soc. Adr. di Sc. Nat. in Trieste 13, 1—42.

— 1895. La Grotta Azzurra di Samatorza. Atti del Mus. Civ. di St. Nat. di Trieste 9 (Ser. n. 3), 249—255.

— 1896. Relazione sugli scavi preistorici praticati durante l'anno 1894. Boll. della Soc. Adr. di Sc. Nat. in Trieste 17, 22—24 (not. interne).

— 1906. Bericht aus dem Küstenland. MAGW 36, [117].

— 1910. Bericht über die von mir im vorigen Jahr im Küstenland ausgeführten prähistorischen Forschungen. MAGW 40, [28].

— 1914. Ausgrabungen im Küstenland im Jahre 1913. MAGW 44, [50]—[51].

Mirosavljević V., 1962. Impresso-cardium keramika na otocima Cresa, Lošinja i Krka. Arh. radovi i rasprave 2, 173—211.

Mochi A., 1911. Le ricerche del Dott. Marchesetti nella grotta Pocala presso Aurisina sul Carso Triestino. Archivio per l'Antropologia e la Etnologia 41, 205—223.

Moser K., 1884. Höhlenforschung. Mitt. der Section f. Höhlenkunde des Österr. Touristen-Club 2, 30.

— 1890. Der Karst in naturwissenschaftlicher Hinsicht geschildert. Jahresbericht über das k. k. Gymnasium in Triest 40, 5—42.

— 1892. Bericht über vorgeschichtliche Funde in der Höhle von Zgonik bei Prosecco im österreichischen Litorale. MAGW 22, [31]—[32].

— 1894. Über Höhlenfunde in der Umgebung von Nabresina. MAGW 24, [127] bis [128].

— 1895. Bericht über meine Tätigkeit in den Jahren 1893 und 1894 auf anthropologisch-prähistorischem Gebiet im österreichischen Litorale. MAGW 25, [54].

— 1895 a. Una fortificazione preistorica presso Nabresina. Il Tourista 2, 22—23, 33—34.

— 1896. Die neue Knochenhöhle von Gabrovica bei Prosecco an der Südbahn. Globus 70, N. 11, 178—179.

— 1897. Bericht über die Ausgrabungen in der Höhle »Zirca jama«, recte »Zirkovec«, deutsch: Maishöhle, dann über die Funde aus dem Fuchsloch und dem weiten Loch nächst Koflern bei Gottschee. Mitt. ZK, NF 23, 7—11.

— 1897 a. Bericht über eine Münzfunde in der Riesenhöhle von Brišče bei Prosecco. Mitt. ZK, NF 23, 37.

— 1898. Münzfunde in der Riesengrotte von Brišče bei Prosecco. Mitt. ZK, NF 24, 58.

— 1899. Der Karst und seine Höhlen. Triest.

— 1901. Höhlenforschung in Küstenland. MAGW 31, [33].

— 1901 a. Römische Amphoren-Funde. Mitt. ZK, NF 27, 118.

— 1903. Untersuchungen prähistorischer und römischer Fundstätten im Küstenland und in Krain. Mitt. Präh. Komm. 1, 7—32.

— 1903 a. Die Ausgrabungen in der Höhle »Jama (Pejca) na dolech« nächst der Eisenbahnstation Nabresina. Bericht über die im Jahr 1902 in Österreich durchgeführten Arbeiten. MAGW 33, [69]—[75].

— 1904. Neue Funde in den Höhlen von Visoule und Fernetič. Mitt. Z. Komm., 3. F., 3, 34—44.

— 1904 a. Bericht über die Asgrabung in der Höhle am »roten Felde«, oder auch Podkalem (Pocala) genannt. MAGW 34, [38]—[41].

— 1905. Fundberichte aus dem Künstenland. MAGW 35, [50]—[53].

— 1905 a. Bericht über die Fortsetzung der Ausgrabungen in der Höhle »Jama pod Kalem« nächst Nabresina. MAGW 35, [5].
— 1907. Bericht über einige prähistorisch-neolithische Funde aus der Riesengrotte bei Briščiki nächst der Südbahnstation Prosecco. MAGW 37, [37].
— 1908. Bericht über Ausgrabungen in einigen Felsenhöhlen von Nabresina, sowie einige besondere Fundobjekte aus Karsthöhlen. MAGW 38, [29]—[33].
— 1909. Höhlenfunde von Nabresina. Die Umschau 13, N. 52, 1078—1081.
— 1910. Alte und neue prähistorische Karsthöhlenfunde von Nabresina. Globus 97, N. 24, 373—378.
— 1910 a. Über Karsthöhlenfunde. MAGW 40, [10]—[12].
Musoni F., 1904. La »Velika jama«. Mondo sotterraneo 1, N. 3, 49—52.
— 1905. La »Velika jama«. Mondo sotterraneo 1, n. 5, 89—99.
Novak G., 1955. Prethistorijski Hvar, Grapčeva spilja. Zagreb
— 1963. Le relazioni tra la Jugoslavia occidentale e l'Italia padana e nord orientale prima dell'invasione celtica. Atti del I. Congr. Internaz. di Arch. dell'Italia Settentrionale 1961, 19—32. Torino
Orsi P., 1885. Scoperte archeologiche nell'Istria. Bull. di Corrisp. Archeologica, 30—43.
Parenzan P., 1957. Tenebre luminose. Quarant'anni di esplorazioni sotterranee. Aventure e ricerche scientifiche. Torino
Pavlovec R., 1966. Preluknjane hišice in lupine mehkužcev iz arheoloških najdišč v kraških jamah. Naše jame 8, 56—61.
Pazze P. A., 1893. Chronik der Section Küstenland des Deutschen und Österreichischen Alpenvereins 1873—1892. Triest.
Pellegrini G., 1910. Stazione eneolitica della Bocca Lorenza presso S. Orso (Vicenza). Bull. di Pal. It. 36, 84.
Perko G. A., 1894. Die Riesen-Grotte. Hades Mitt. aus dem Karst 2, 9—11.
— 1895. Scavi nella grotta degli Orsi presso Gabrovizza. Il Tourista 2, 60.
— 1896. Caverne (Pečine) nei pressi di Nabresina. Il Tourista 3, 15.
— 1896 a. Grotta Tilde (jama na Skerkovi ogradi-Rustia) presso Santa Croce. Il Tourista 3, 40—41.
— 1896 b. La grotta Ercole (Velika Pečina) presso Gabrovizza (Goriziano). Il Tourista 3, 15—16.
— 1897. La fovea romana presso Zgonik. Il Tourista 4, 46.
— 1906. Caverna delle Tre Querce (Pri treh dobih) presso Fernetich (Goriziano). Il Tourista 11, 1904, 81.
— 1907. Aus der Unterwelt des Karstes. Globus 92, N. 23, 359—383.
— 1908. Die Riesengrotte bei Triest. Das Wissen für Alle 46, 721—724.
— 1909. Über die neolithischen Höhlenniederlassungen von Nabresina (Triester Karst). Urania 2, 113—117.
— 1909 a. Karsttroglodyten. Adria 1, 339—342.
— 1910. Zur österreichischen Karsthöhlenforschung. Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik 32, 246—259.
— 1910 a. Neolithische Kunstgegenstände der Karsttroglodyten. Grazer Tagblatt 20, N. 51, 27.
— 1912. Die prähistorische Niederlassung in der Fremdenhöhle bei Triest. Der Naturfreund 16, 12—15.
Radmilli A. M., 1958. La preistoria della Venezia Giulia e della Dalmazia. L'Universo 38, 969—984.
— 1961. Grotta azzurra di Samatorza (Carso Triestino). Rivista di Sc. Preist. 16, 254—255.
— 1962. Piccola guida della Preistoria Italiana. Firenze.
— 1963. Il Mesolitico nel Carso Triestino. Atti della VII. Riunione Sc. dell'Ist. Ital. di Preist. e Protostoria, 39—43.
— 1963 a. La preistoria d'Italia alla luce delle ultime scoperte. Firenze.
Raunich L., 1941. Su di alcuni nuovi fossili della Grotta dell'Orso (Carso Triestino). Le Grotte d'Italia, Ser. 2, 5, 57—74.
Reinecke P., 1939. Ein neuer spiralkeramischer Kreis an der Nordküste der Adria. Germania 23, 213—220.

— 1950. Der Negauer Helmfund. 32. Bericht der Röm. Ger. Kom. 1942, 117 bis 198.

Ridola D., 1926. Le grandi trincee preistoriche di Matera. La ceramica e la civiltà di quel tempo. Bull. di Pal. It. 46, 134—174.

Riedel A., 1948. Resti di animali domestici neo-eneolitici della caverna Pocala (Aurisina) conservati nel Museo dell'Istituto Geologico dell'Università di Padova. Rendiconti dell'Accad. Naz. dei Lincei, Classe di Sc. fis. mat. e nat., Ser. 8, Vol. 4, 445—450.

— 1961. Contributo alla conoscenza della fauna olocenica della Grotta delle Gallerie (Val Rosandra — Carso Triestino). Atti del Mus. Civ. di St. Nat. di Trieste 22, 1960—61, 167—173.

Rittatore Vonwiller F., Fusco V., Broglio A., 1964. Abitato con vasi a bocca quadrilobata a Castelnuovo di Teolo (Colli Euganei). Atti della VIII. e IX. Riunione Sc. dell'Ist. Ital. di Preist. e Protostoria, 165—185.

Stefenelli F., 1941. Vestigia storiche in Val Rosandra. Le Alpi 60, 1940—41, 273—275.

Szombathy J., 1913. Altertumsfunde aus Höhlen bei St. Kanzian im österreichischen Küstenlande. Mitt. Präh. Komm. 2, 1912, 127—190.

Sticotti P., 1911. Recenti scoperte di antichità avvenute a Trieste e nel suo territorio. Atti del Mus. Civ. di St. Nat. di Trieste 4, 39—89.

Taucer E., 1893. Relazione della Commissione alle Grotte. Grotta di Gabrovizza. Atti e Mem. della Soc. Alpina delle Giulie, 160.

Urban G. B., 1897. Sulle ossa diluviali della Grotta Tilde presso Sta. Croce. Il Tourista 4, 44—46.

Vala G., 1898. Fovea Rossa. Il Tourista 5, 39.

Valles A., 1957. La pintadera della Grotta delle Gallerie. Parte prima. Alpi Giulie 54, 25—30.

— 1959. La pintadera della Grotta delle »Gallerie«. Alpi Giulie 55, 49—54.

Valmin N., 1939. Das adriatische Gebiet in Vor- und Frühbronzezeit. Lunds Univ. Årsskrift, NF 35, Avd. 1, Nr. 1, 1—243.

Virchow R., 1895. Halber menschlicher Oberkiefer mit Milchgebiss aus einer Höhle von Nabresina. Zeitschrift für Ethnologie 27, Verhandlungen (340)—(342).

Weithofer C. A., 1903. Bericht über die von Prof. Moser in den Höhlen von Salles und Gabrovica aufgesammelten diluvialen Knochenreste. Mitt. Präh. Komm. 1, 9—12.

Zambotti P. L., 1943. Le più antiche culture agricole europee. L'Italia, i Balcani e l'Europa centrale durante il neo-eneolitico. Milano.

Zorzi F., 1956. I vasi a bocca quadrata dei livelli superiori del deposito quaternario di Quinzano Veronese. In Memoria di F. Malavolti, 139—145. Modena.

ZUSAMMENFASSUNG

*Stratigraphie und zeitliche Einreihung der Höhlenfundstätten auf dem Triester Karst (Ein Beitrag zur Kenntnis der Höhlenarchäologie auf slowenischem Boden).**

Die vorliegende Darstellung beschränkt sich geographisch auf den westlichsten slowenischen Volksboden — das Triester Gebiet, das heute zum Julischen Venetien und damit zu Italien gehört. Die Höhlenfundstätten in der heutigen Volksrepublik Slowenien sollen separat dargestellt werden. Für zahlreiche Höhlen im Triester Karstgebiet sind noch eigene slowenische Benennungen erhalten, die im Text an erster Stelle angeführt werden; es folgen die italienischen Benennungen, unter welchen sie im Verzeichnis der Karsthöhlen des Julischen Venetiens eingetragen sind (E. Boegan, Catasto delle Grotte Italiane, Grotte della Venezia Giulia, Trieste 1930; und heute: Commissione Grotte della Società Alpina delle Giulie in Trieste). In den Anmerkungen werden auch die übrigen (in einzelnen Quellen erwähnten) Höhlennamen angeführt, am Ende folgt die Katasterzahl der Höhle: V. G. = Venezia Giulia (Julisches Venetien). Die Zahl in Klammern hinter dem Namen der Fundstätte bedeutet in dieser Zusammenfassung die laufende Zahl der Höhlenfundstätte sowohl im Text wie in der beiliegenden Übersichtstafel und Verbreitungskarte. Literatur-Angaben sind im Text bei den verschiedenen Fundstätten angeführt.

Die Studie umfasst sämtliche archäologische Zeitabschnitte, die in diesen Höhlen Fundgegenstände hinterlassen haben.

Bis heute wurden die ältesten Funde in der Höhle Pečina pod Kalom (32) ausgegraben. Die hier bezeugte paläolithische Kultur des spätesten Moustérien gehört dem ersten Würm-Interstadial an. In den Höhlen Pečina pod Muzarji (19), Pečina pri Glini (20) und Pečina na Leskovcu (24) sind in Diluvialschichten reichliche Funde pleistozäner Fauna angetroffen, und an etlichen Stellen auch dürftige Überreste menschlicher Knochen freigelegt worden. Die Erforscher dieser Höhlen schliessen die Möglichkeit paläolithischer Funde dortselbst nicht aus.

Oberhalb der Pleistozänsedimente wurde in den Höhlen Cavernetta della Trincea (6), Orehova pejca (11) und Pečina na Leskovcu (24) in der keramiklosen Mesolithschicht eine charakteristische Mikrolith- und Knochenindustrie mit der Kulturtradition des spätesten Paläolithikums angetroffen.

Die älteste neolithische Keramik findet sich in der Höhle Pejca v Lašci (31). Diese Impresso- und Cardiumkeramik schliesst sich typologisch an die älteste, d. i. an die erste Entwicklungsphase solchen Keramikgutes in Norddalmatien an. Einzelne Eigenheiten der älteren neolithischen Keramik sind auf den seltenen Fragmenten aus der Höhle Pečina pod Muzarji (19) und angeblich auch aus der Pečina pod Steno (5) zu sehen. Das Material aus den letztangeführten zwei Höhlen ist noch unveröffentlicht.

* Anlässlich der Beendigung dieser Studie fühle ich die Verpflichtung, dem Institut für Karstforschung und der Archäologischen Sektion der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und Künste meinen Dank auszusprechen, die mich beim Studium des Materials in der Heimat und im Ausland unterstützt haben. Als Stipendiat der Alexander-von-Humboldt-Stiftung erhielt ich am Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Heidelberg u. a. die Gelegenheit und alle Möglichkeiten, abgeschlossene Themen aus der Besiedlungsgeschichte der Höhlen des Südostalpenraumes weiterzuführen, und damit verbundene Fragen über die vorgeschichtlichen Kulturen jener Zeit erheblich zu vertiefen.

Überreste aus dem mittleren Neolithikum sind vor allem keramischer Art, gekennzeichnet durch etliche charakteristische Gefässformen jener Zeit: Füsse von Kultvasen (Rhytonen), Gefässe auf kurzem Hohlfuss, und durch die Ornamentik schraffierter dreieckiger und mäanderartiger Motive besonders aus den Höhlen Pečina pod Steno (5), Orehova pejca (11), Pečina pod Muzarji (19), Pečina na Leskovcu (24), Pejca v Lašci (31) und Terezijina jama (35). Die nächsten typologischen Analogien mit solchen Gefässformen und solcher Ornamentik treten in der Danilo-Kakanj-Kulturgruppe auf; durch die Art und Präsentierung des Ornaments aber auch in Norditalien (Caverna delle Arene Candide in Ligurien).

Zum Spätneolithikum mit der Überlieferung der Hvar—Kultur zählen wir besonders die spiral- und kurvolinearische Dekoration und die bemalten Keramikbruchstücke aus den Höhlen Pečina pod Steno (5), Pečina pod Muzarji (19), Pejca v Lašci (31) und Terezijina jama (35). Die eingeschnittene Keramik mit weisser und roter Inkrustierung aus den Höhlen Pečina pod Steno (5) und Žirka Pečina (25) hingegen erinnert eher an die neolithische Keramik Mittel- und Norditaliens (Sasso-Fiorano, Chiozza). Auch die Gefässe mit quadratischem Mundsaum (vasi a bocca quadrata) aus den Höhlen Pečina pod Steno (5), Orehova pejca (11) und Pečina pod Muzarji (19), sowie die Pintaderen aus der Pečina pod Steno und der Terezijina jama (35) weisen auf norditalienische spätneolithische Vorbilder hin.

Eine Übergangsphase deuten typische Keramikfunde an, obzwar Stein- und Knochenerzeugnisse stratigraphisch meistenteils unbestimmt sind und typologisch auch älteren Ursprung sein könnten. Typische äneolithische Keramik finden wir auf Stücken aus dem slawonisch-syrmischen Kulturraum und in der Keramik von Ljubljansko barje (Laibacher Moor). Das sind vor allem Flachschalen, Kreuzfussschalen oder Schalen, deren Fuss mehrere rosettenförmige Pfoten hat, sowie die inkrustierte Ornamentik aus der Höhle Pečina pod Steno (5). Einige erwähnen Keramikscherben der Badener-Kultur aus den Höhlen Orehova pejca (11) und Pečina pod Muzarji (19). Auch die Glockenbecherkultur hat sich über diesen Karstbereich ausgebreitet: unverzierte Scherben wurden in den Höhlen Pečina pod Steno (5) und Pečina na Leskovcu (24) gefunden.

Am häufigsten finden sich in den Höhlen des Triester Karstes bronzezeitliche Überreste. Zur älteren Bronzezeit (Bronzezeitstufe A nach Reinecke) sind vornehmlich jene Funde zu rechnen, welche die meisten typologischen Überlieferungen der norditalienischen endneolithischen Kulturen aufweisen. Es kennzeichnet sie ihre besondere keramische Gestalt; das sind: Kugelamphoren mit zwei Henkeln des Typs Remedello aus der Höhle Caverna dei Matti (2), Flachschalen des slawonisch-syrmischen Kulturkreises, ferner Gefässe mit ellbogenförmigem Bandhenkel (ansa acuta) des Typs Polada aus den Höhlen Pečina pod Muzarji (19), Pečina pod Steno (5) und anderen Höhlen, und endlich die kammartigen Henkel (ansa a lopho) des Typs Marendole aus Colli Berici, desgleichen aus der Höhle Pečina pod Muzarji. Die Höhlenkeramik der jüngeren Bronzezeit kennzeichnen durchaus typische Eigenheiten (die scharfe Profilierung, die schlichte plastische Verzierung), wie sie für die Töpferei der küstenländischen und istrianischen Castellieri (Burgansiedlungen) charakteristisch sind.

Funde aus jüngeren Metallzeiten bzw. aus der Urnenfelder- und Hallstattzeit sind in den Höhlen des Triester Karstes selten. Es handelt sich gewöhnlich um vereinzelte, zufällige Fibelfunde; dazu kommt der Bronzehelm des italisch-etruskischen Typs aus der Ha D 3 Zeit, der auf dem Schuttkegel des Abgrundes Grotta dell'Elmo (12) gefunden worden ist. Die älteste Bauphase der steinernen Scheide-

mauer in der Höhle Pečina pod Muzarji (19) gehört schon der Latènezeit an (A. Guacci, 1959, 3).

Aus der Römerzeit gibt es wieder zahlreichere Spuren, nun schon in Höhlenschichten auf der Oberfläche. Es handelt sich gewöhnlich um Amphorenteile, um spätantike Provinzialkeramik und Kleinfunde, die in einigen Fällen durch Münzen genauer datierbar sind: die Höhle Pečina v Gmajni (15). Besonders unterstützen Münzen und zahlreiche Öllampen die Datierung des Mithrasheiligtums in der Höhle oberhalb der Timavo-Quellen — Grotta dio Mithra (36), wo die antiken Funde auch in vorgeschichtliche Schichten gelangt sind.

Echte altslawische Überreste aus dem Frühmittelalter gibt es in den Höhlen des Triester Karstes nicht. Häufig liegt an der Oberfläche bloss mittelalterliche Keramik, die übrigens von mehreren Autoren der späten Burgwallperiode zugeschrieben wird.

Die bisherigen archäologischen Forschungsarbeiten in der Unterwelt des Triester Karstes gestatten manche Folgerungen und Erwägungen bezüglich der Besiedlung in den einzelnen archäologischen Zeiträumen und über den Umstand, dass die Bewohner sich dort hauptsächlich in den lichten, dem Eingang nächstliegenden Höhlenräumen aufgehalten haben. Funde aus dem Inneren einer Höhle sind entweder sekundär dorthin geraten oder haben nur kultische Bedeutung. In der Besiedlungsgeschichte gewisser Höhlen ist übrigens nicht auszuschliessen, dass ursprüngliche Höhleneingänge heute durch Felsverstürze verschüttet und bereits mit Sinter verkrustet sind.

Die Stratigraphie der Höhlenschichten und das Fundrepertoire erschliessen öfters auch die Funktion einzelner Höhlen. Es kann sich um ständige oder gelegentliche Aufenthaltsorte, um Verstecke oder Zufluchtsstätten, und sogar um Hilfsräumlichkeiten der Freilandssiedlungen handeln. In etlichen Fällen weisen die Funde auch kultische oder Depot-Bedeutung auf.

Menschliche Skelett- und Knochenfunde sprechen dafür, dass Höhlen auch zu Begräbniszwecken verwendet wurden. Zuweilen sind das Überreste von Höhlenbewohnern, oder die Höhle wurde mit Absicht als Grabraum ausgewählt. Grabbeigaben verhelfen manchmal zur Zeitbestimmung der Epoche. Meistens wurden in Höhlen bloss einzelne menschliche Knochen aufgefunden, die keinerlei brauchbaren Anhaltspunkt für die Begräbnisart bieten. Nur selten finden sich in Höhlen dieses Bereiches Gräber mit eigens ausgegrabenem und hergerichtetem Grab: die Höhlen Pečina na Doleh oder Moserjeva jama (23) und Pejca v Lašci (31).

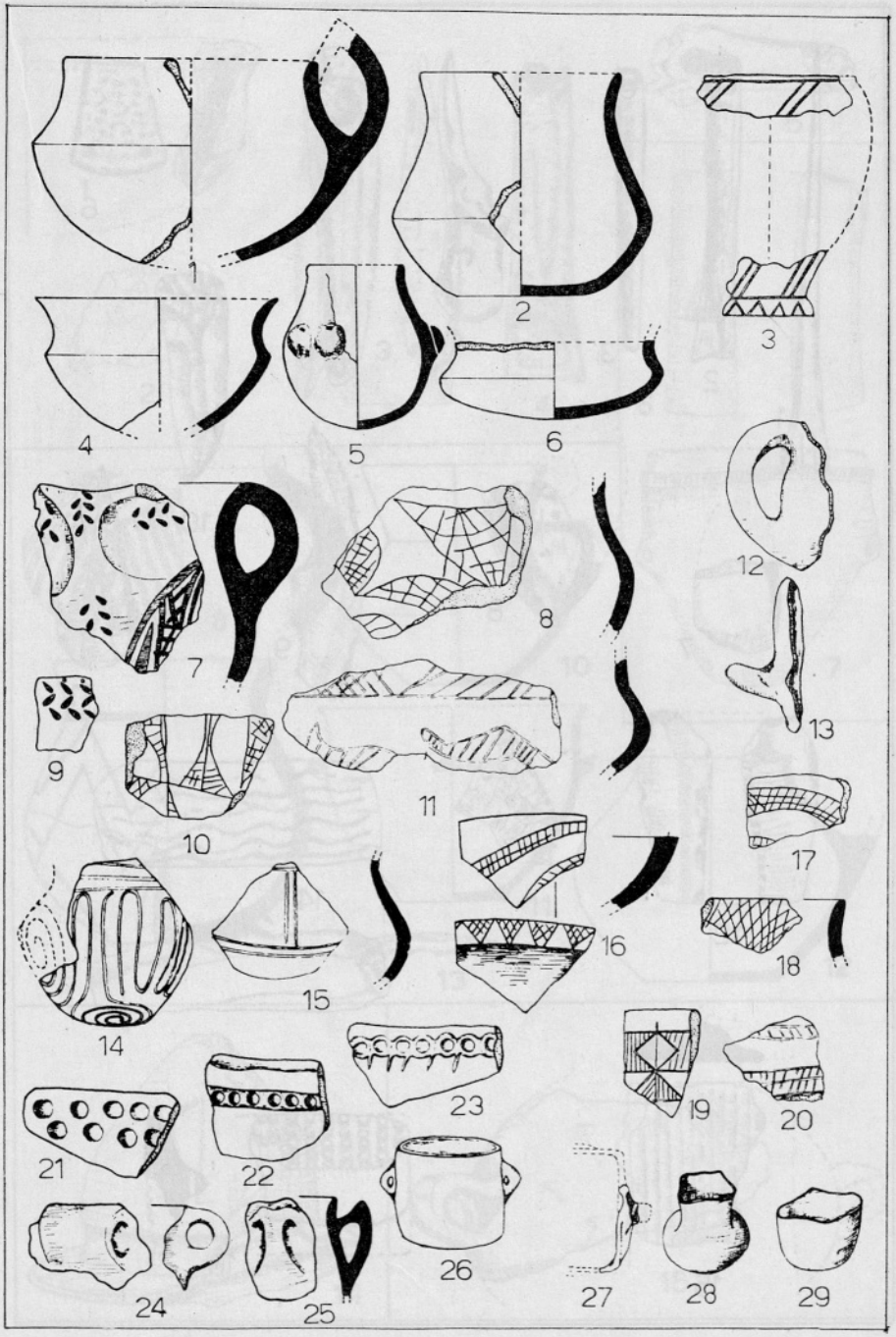

Pečina pod Steno — Grotta delle Gallerie (5).
Vse keramika — alles Ton

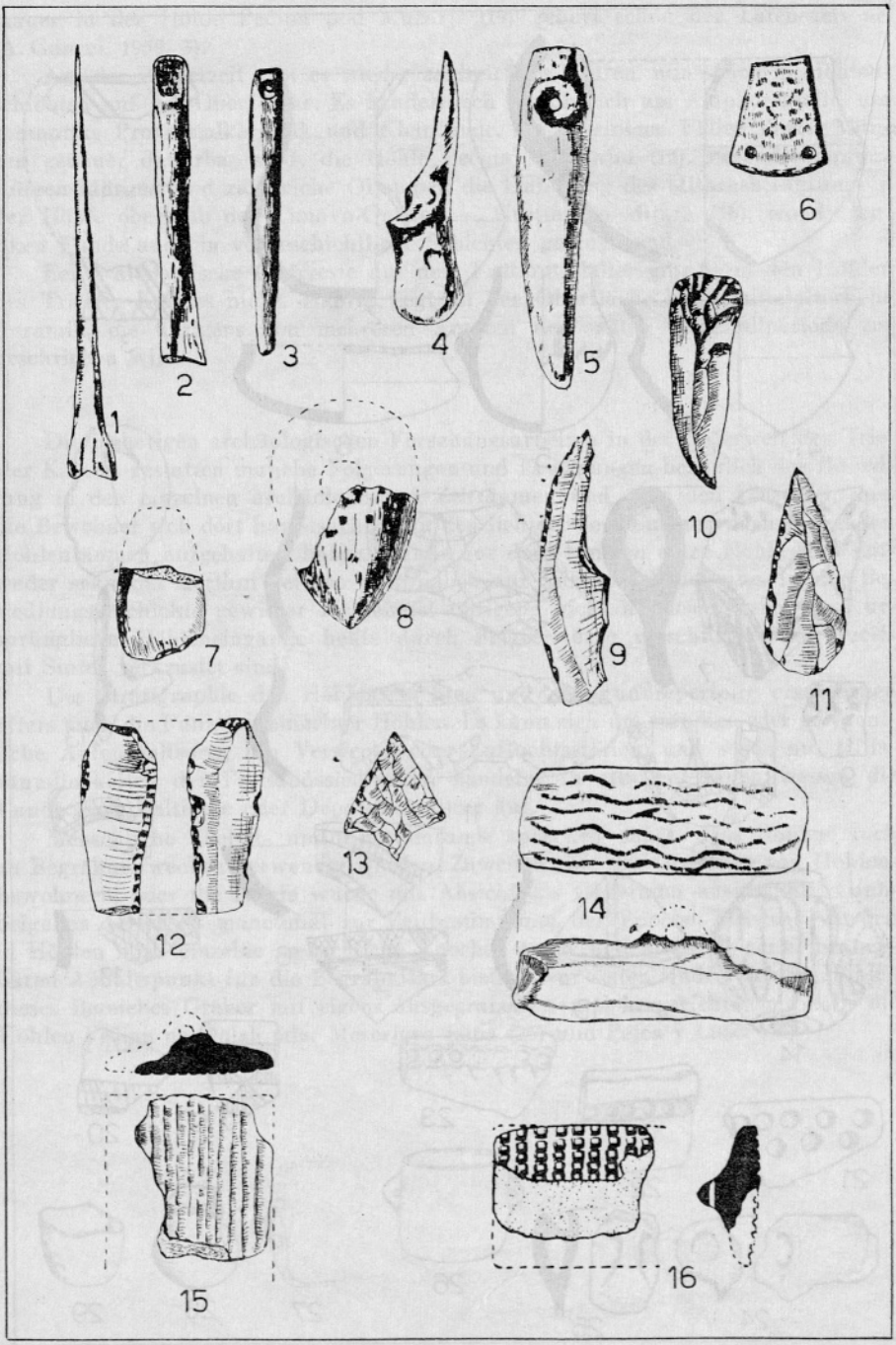

Pečina pod Steno — Grotta delle Gallerie (5).
1—6 kost — Knochen, 7—13 kamen — Stein, 14—16 keramika — Ton

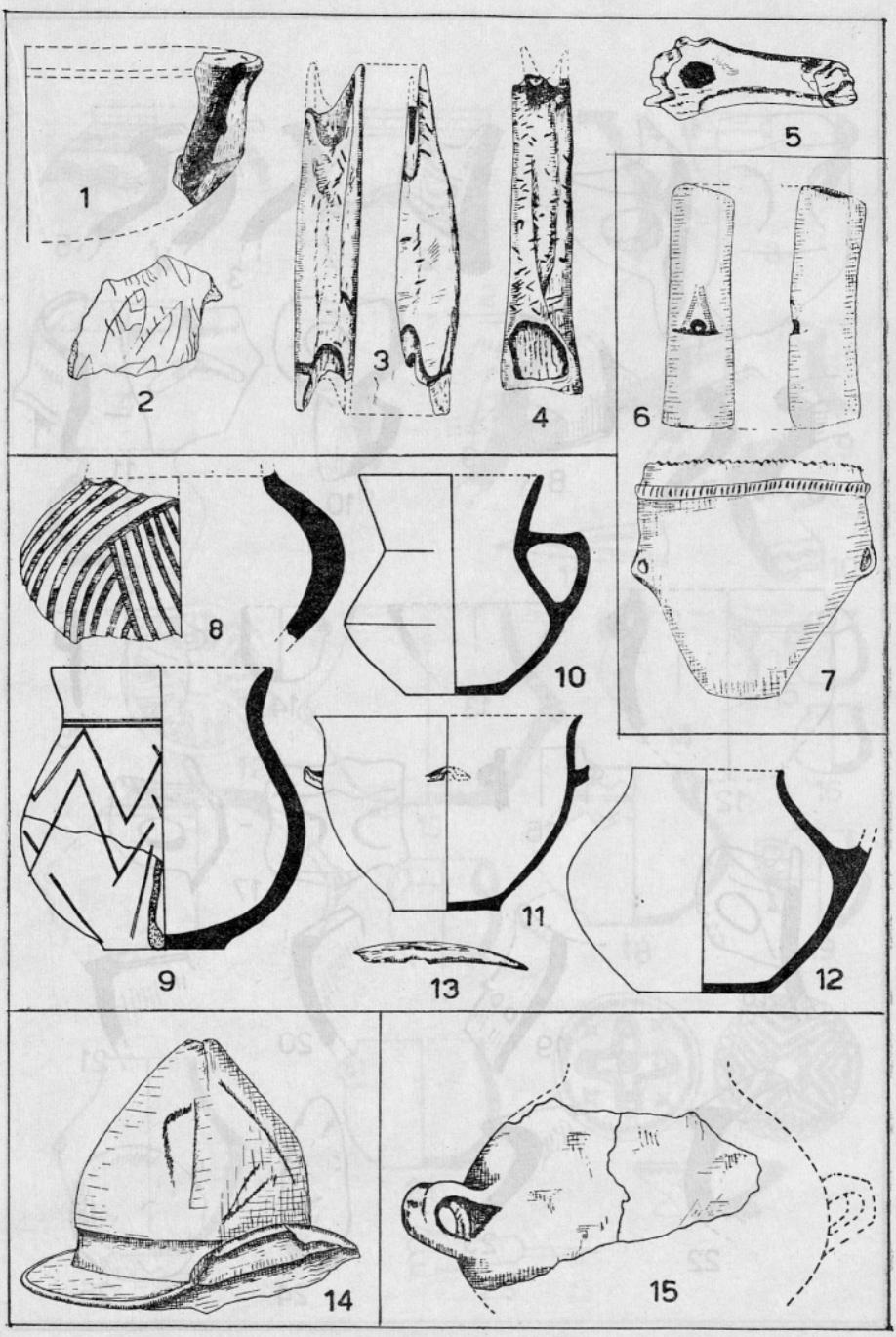

1—5 Pečina pri dubih — Grotta delle Tre Querce (9), 6—7 Grotta sopra i Molini (1), 8—13 Žirka pečina — Grotta presso Aurisina (25), 14 Grotta dell' Elmo (12), 15 Caverna dei Matti (3).

1—2, 6—12, 15 keramika — Ton, 3—5, 13 kost — Knochen, 14 bron — Bronze

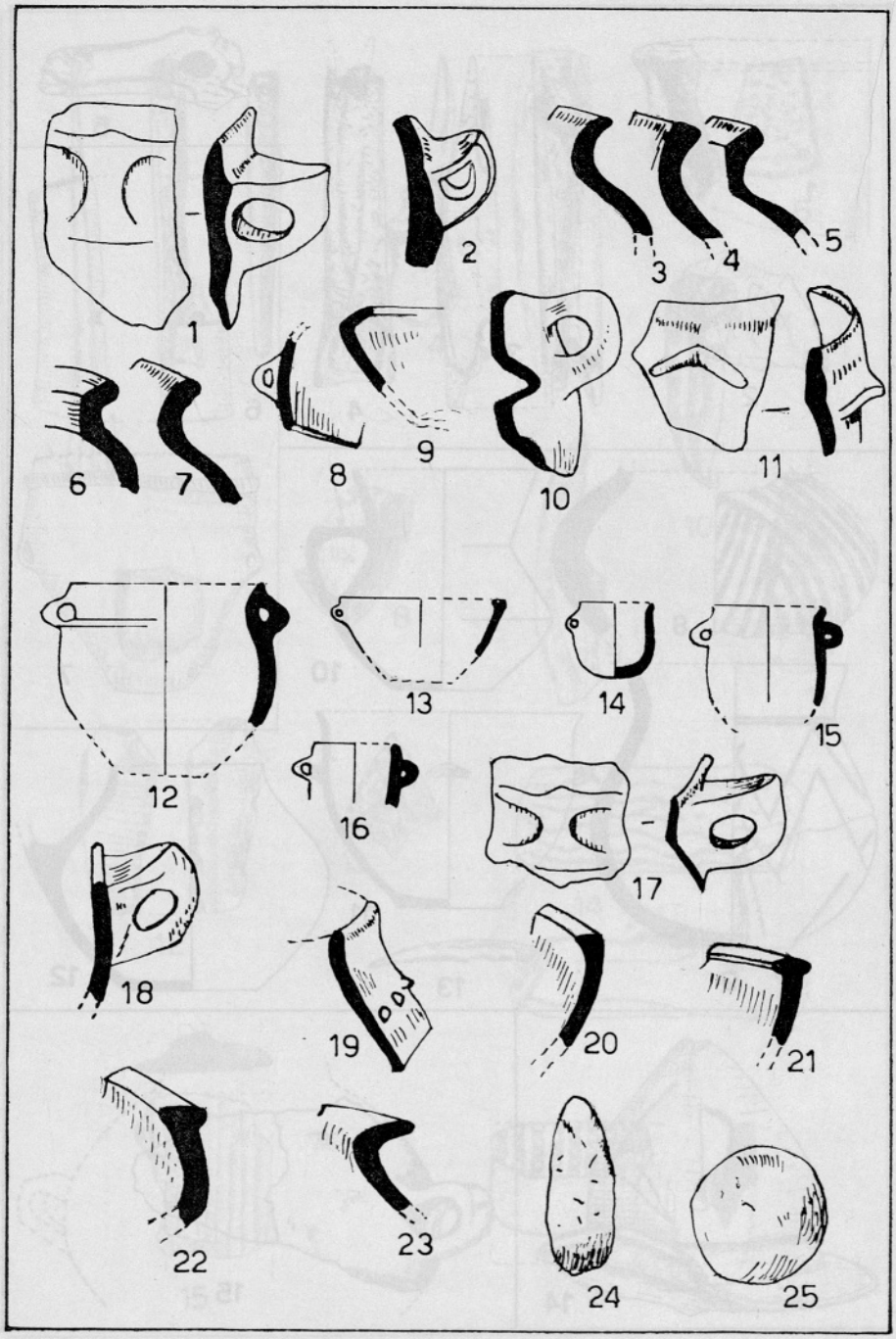

Orehova pejca – Grotta dei Ciclami (11), 1—11 plast — Schicht 1, 12—25 plast — Schicht 2.

1—23 keramika — Ton, 24—25 kamen — Stein

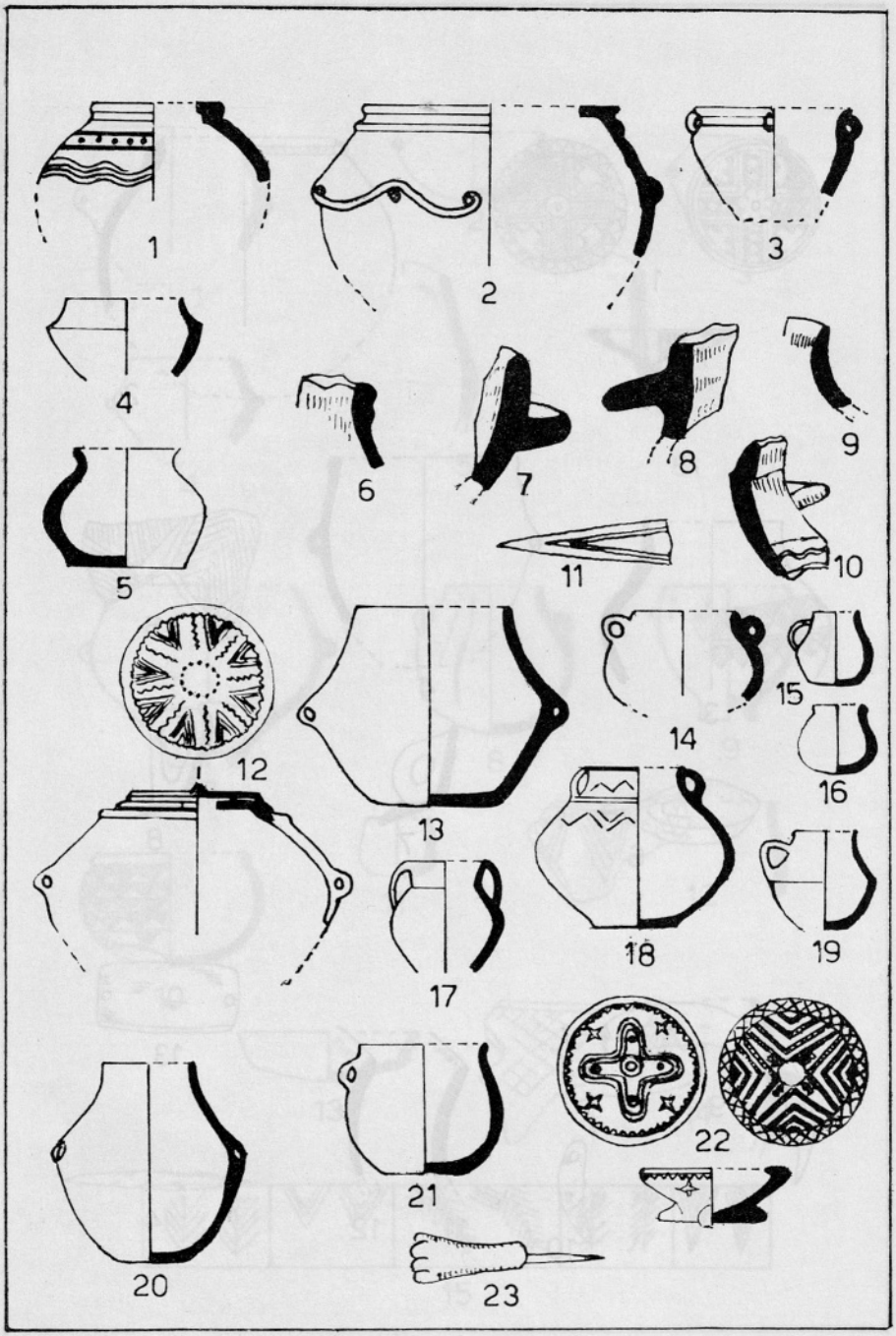

Orehova pejca — Grotta dei Ciclami (11), 1—11 plast — Schicht 3, 12—23 plast — Schicht 4.

1—10, 12—22 keramika — Ton, 11 bron — Bronze, 23 kost in bron — Knochen und Bronze

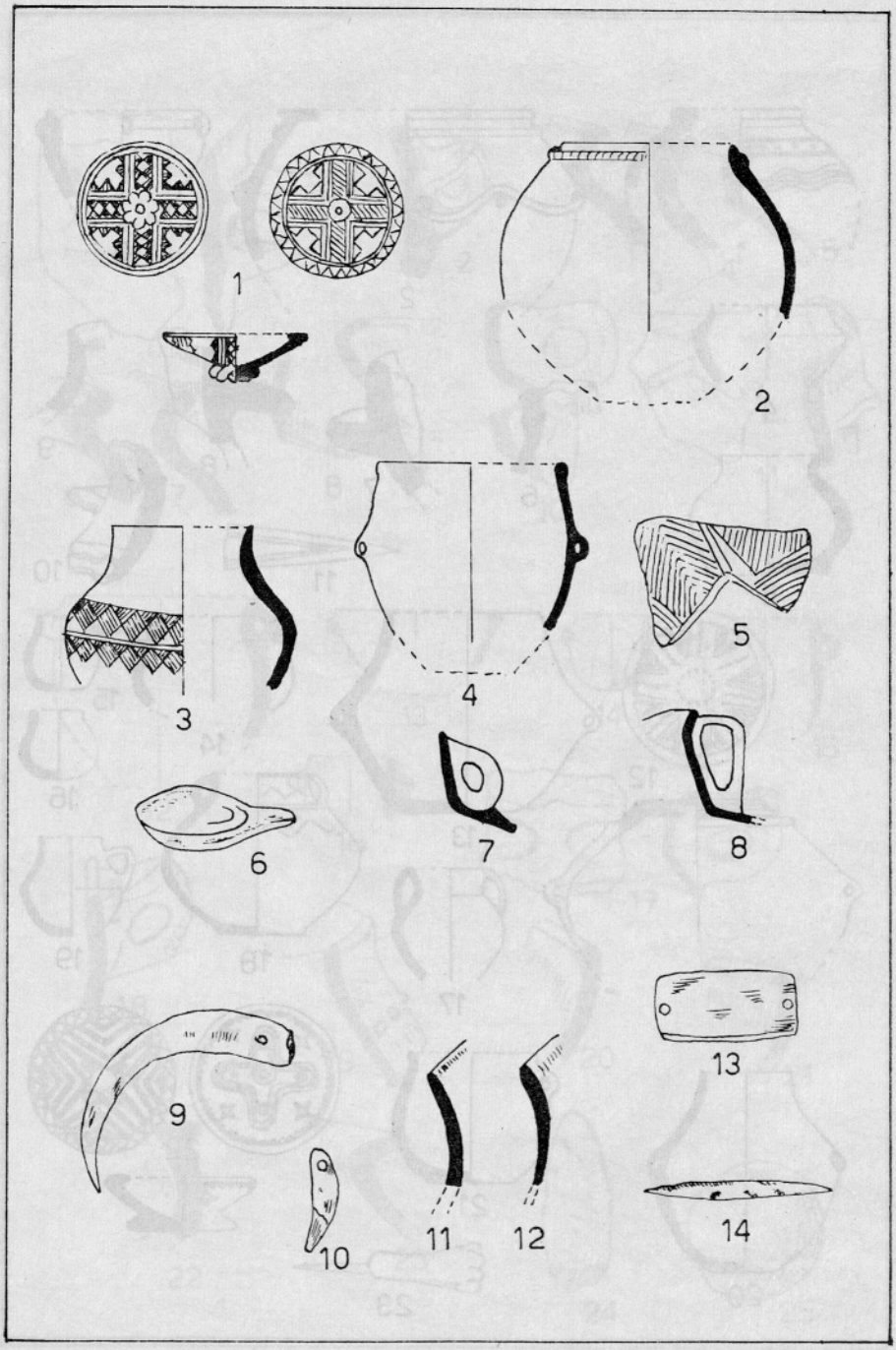

Orehova pejca — Grotta dei Ciclami (11), 1—8 plast — Schicht 5, 9—14 plast — Schicht 6.

1—8, 11—12 keramika — Ton, 9—10 zob — Zahn, 13—14 kost — Knochen

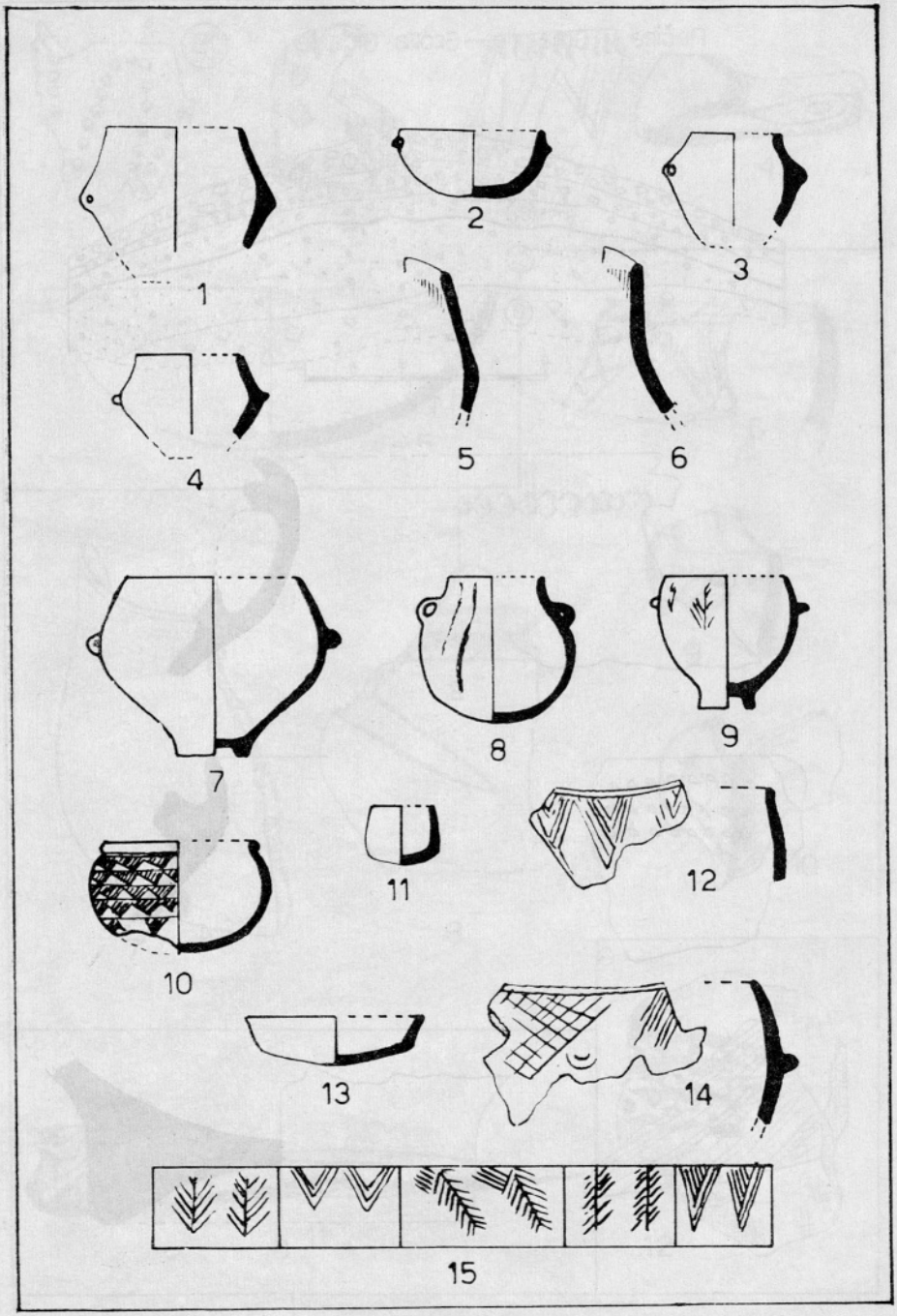

Orehova pejca — Grotta dei Ciclami (11), 1—6 plast — Schicht 7, 7—15 plast — Schicht 8.

Vse keramika — alles Ton

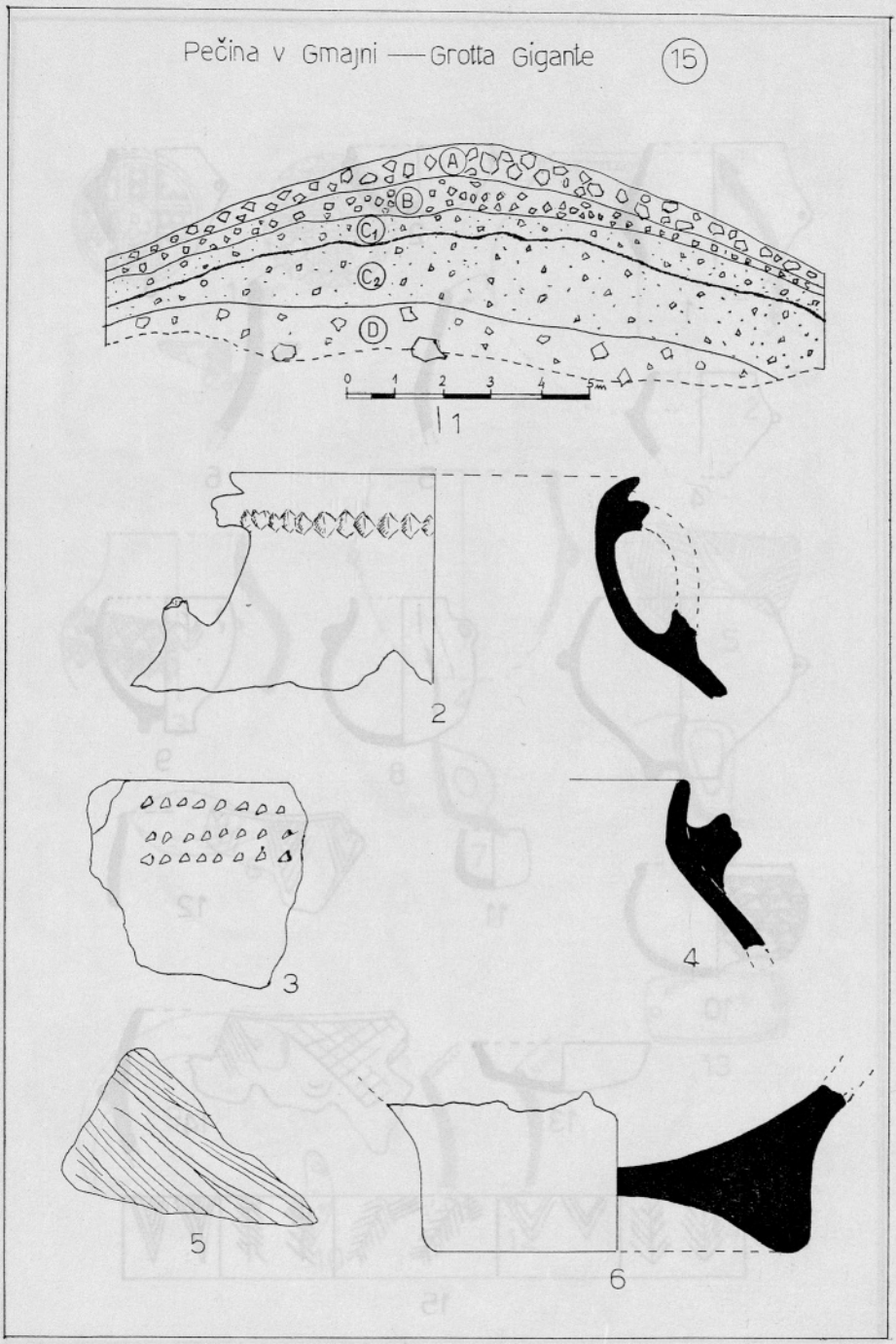

Pečina v Gmajni — Grotta Gigante (15), 1 profil plasti (po Andreolotti-Stradi) — Schichtenfolge (nach Andreolotti-Stradi), 2—4 plast — Schicht C 2, 5—6 plast — Schicht D. 2—6 keramika — Ton

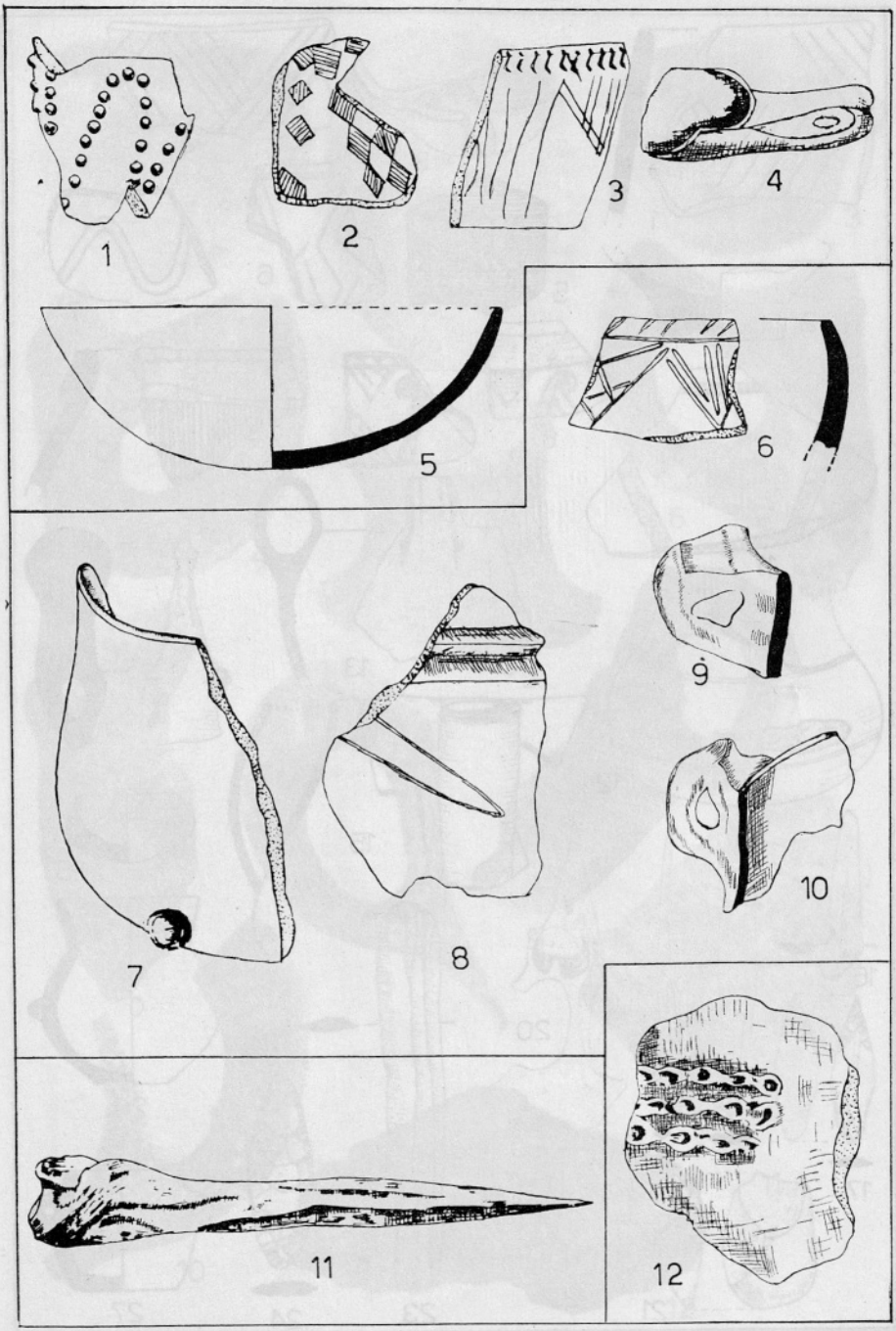

1—5 Pečina na Doleh — Grotta presso Samatorza (23), 6—10 Katrina pečina — Caverna Caterina (28), Grotta delle Selci (7), 12 Grotta Sottomonte (10).
1—10, 12 keramika — Ton, 11 kost — Knochen

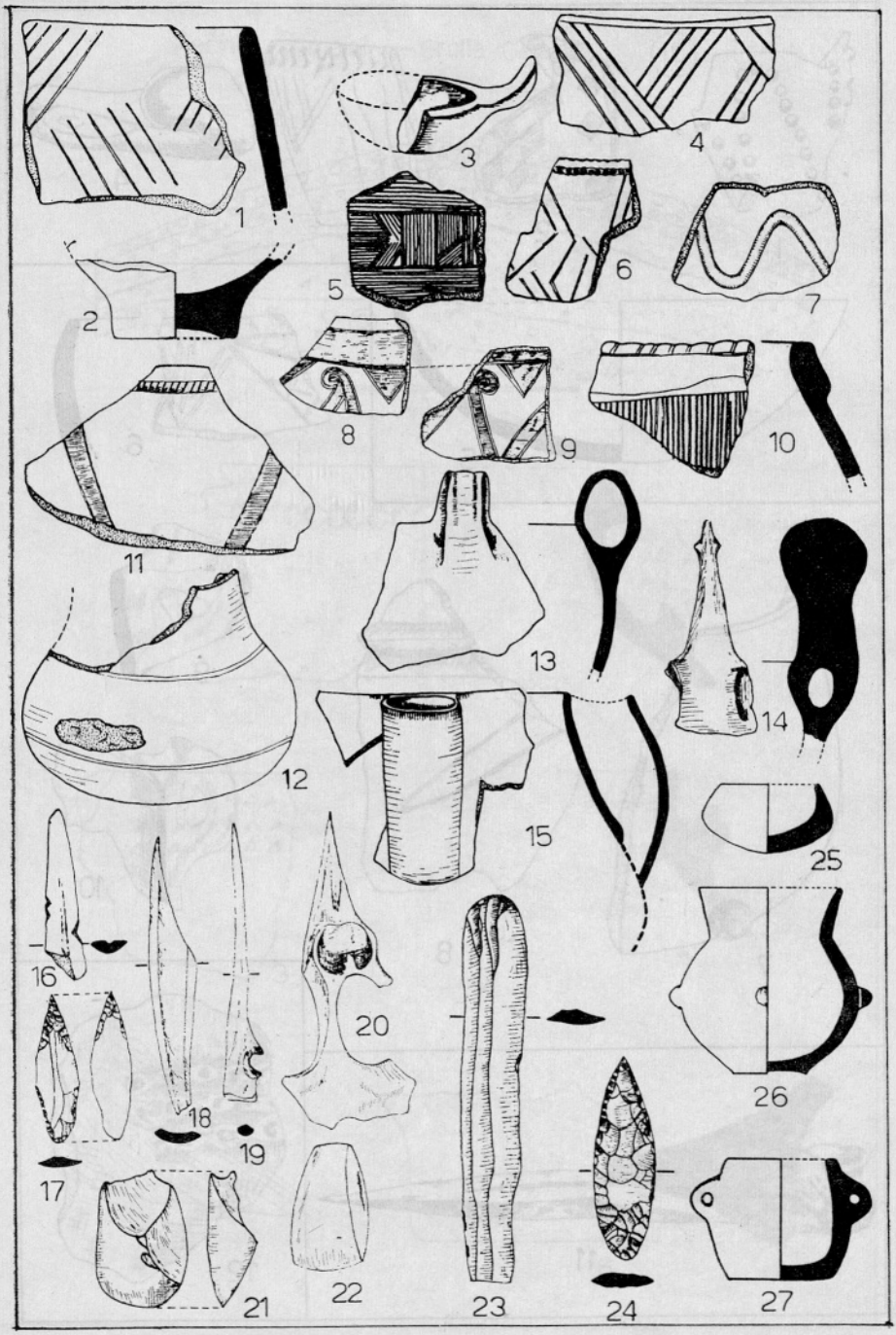

Pečina pod Muzarji — Grotta dell'Orso (19).
1—15, 25—27 keramika — Ton, 16, 18—20 kost — Knochen, 17, 21—24 Kamen — Stein

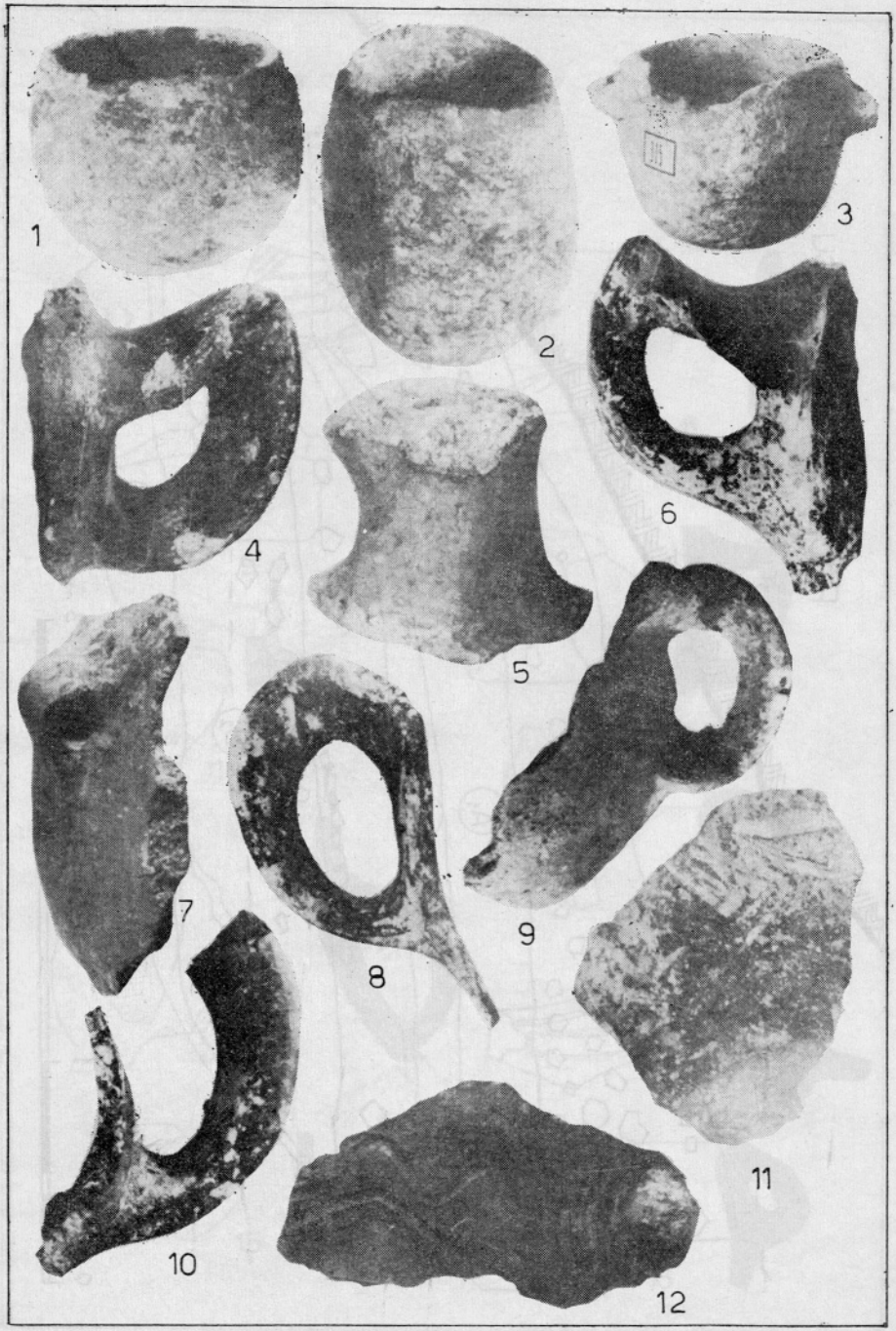

Pečina pod Muzarji — Grotta dell' Orso (19).
Vse keramika — alles Ton

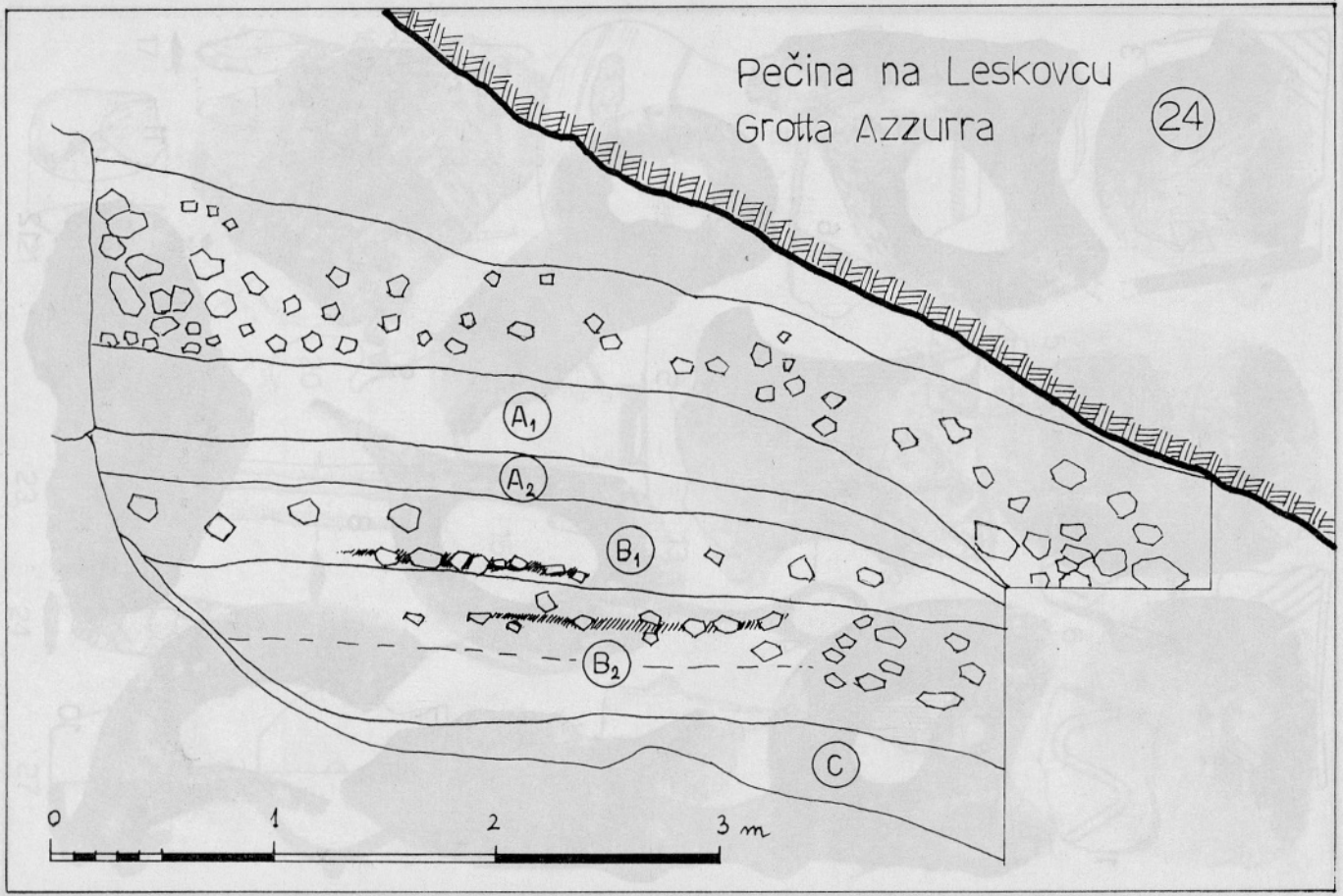

Kulturne plasti vhodnega dela Pečine na Leskovcu (po Cannarelli) — Kulturschichten im Eingangsraum der Höhle Pečina na Leskovcu — Grotta Azzurra (nach Cannarella)

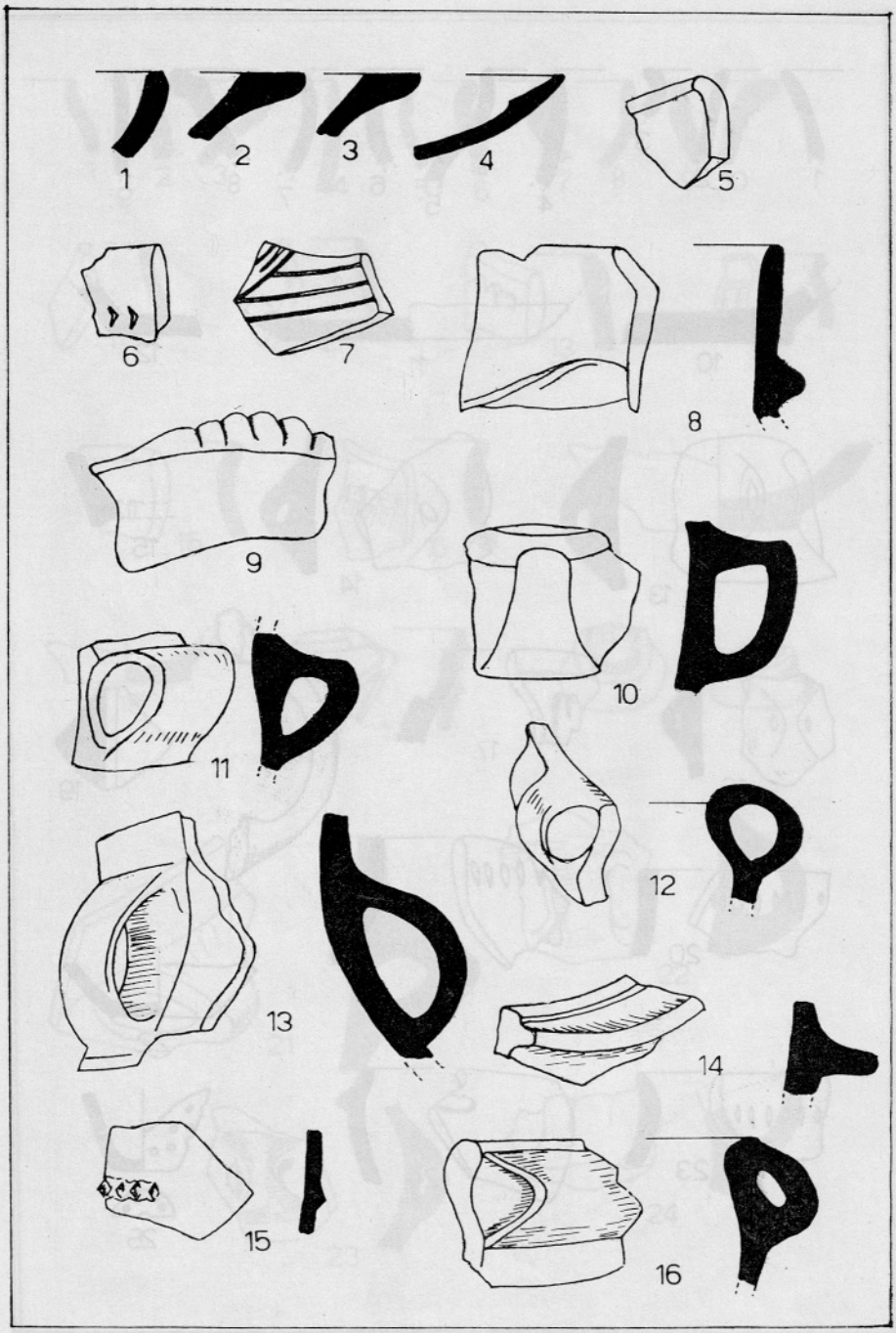

Pečina na Leskovcu — Grotta Azzurra (24), kulturna plast A 1 — Kulturschicht A 1.
Vse keramika — alles Ton

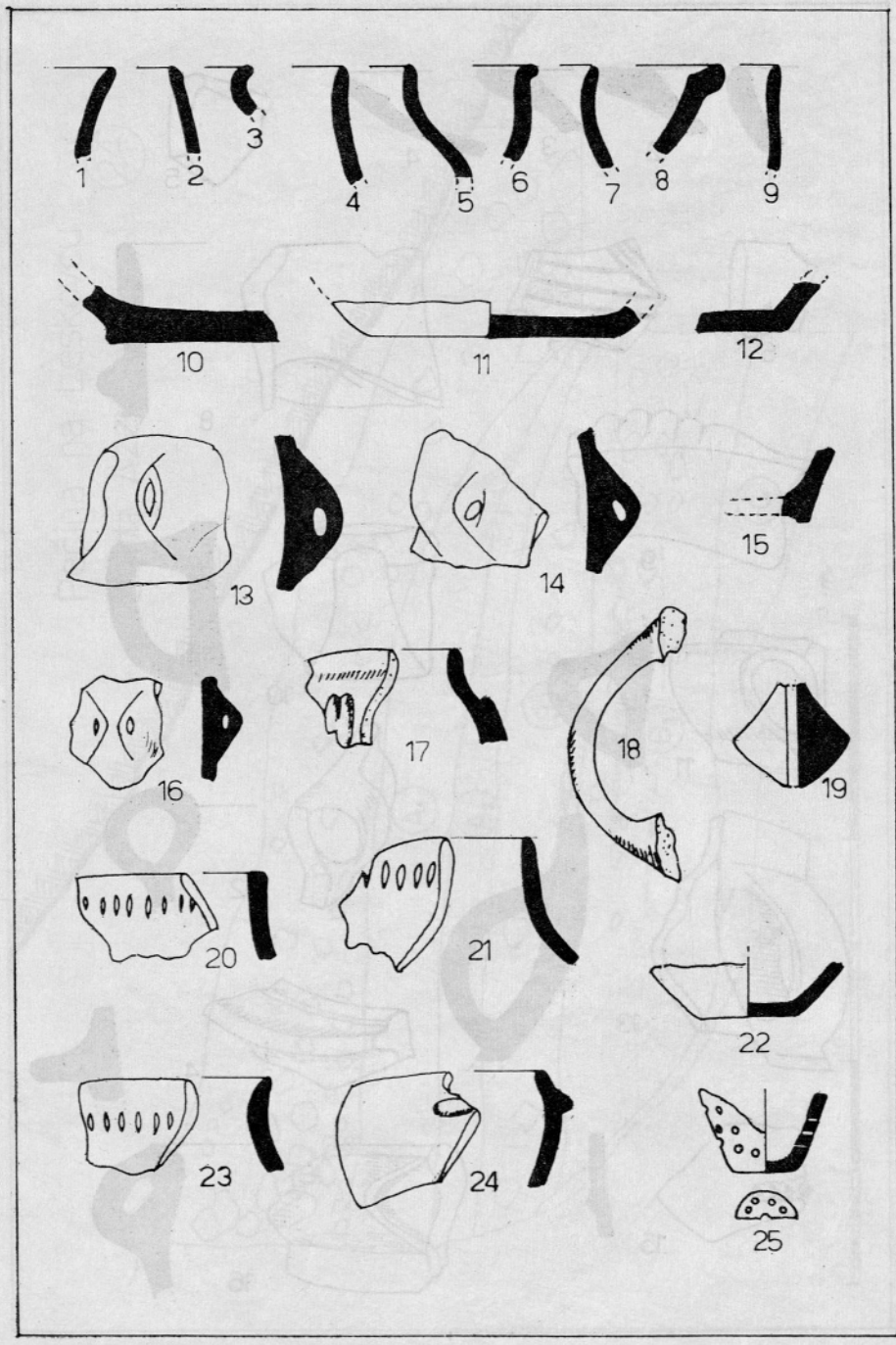

Pečina na Leskovcu — Grotta Azzurra (24), kulturna plast A 2 — Kulturschicht A 2.
Vse keramika — alles Ton

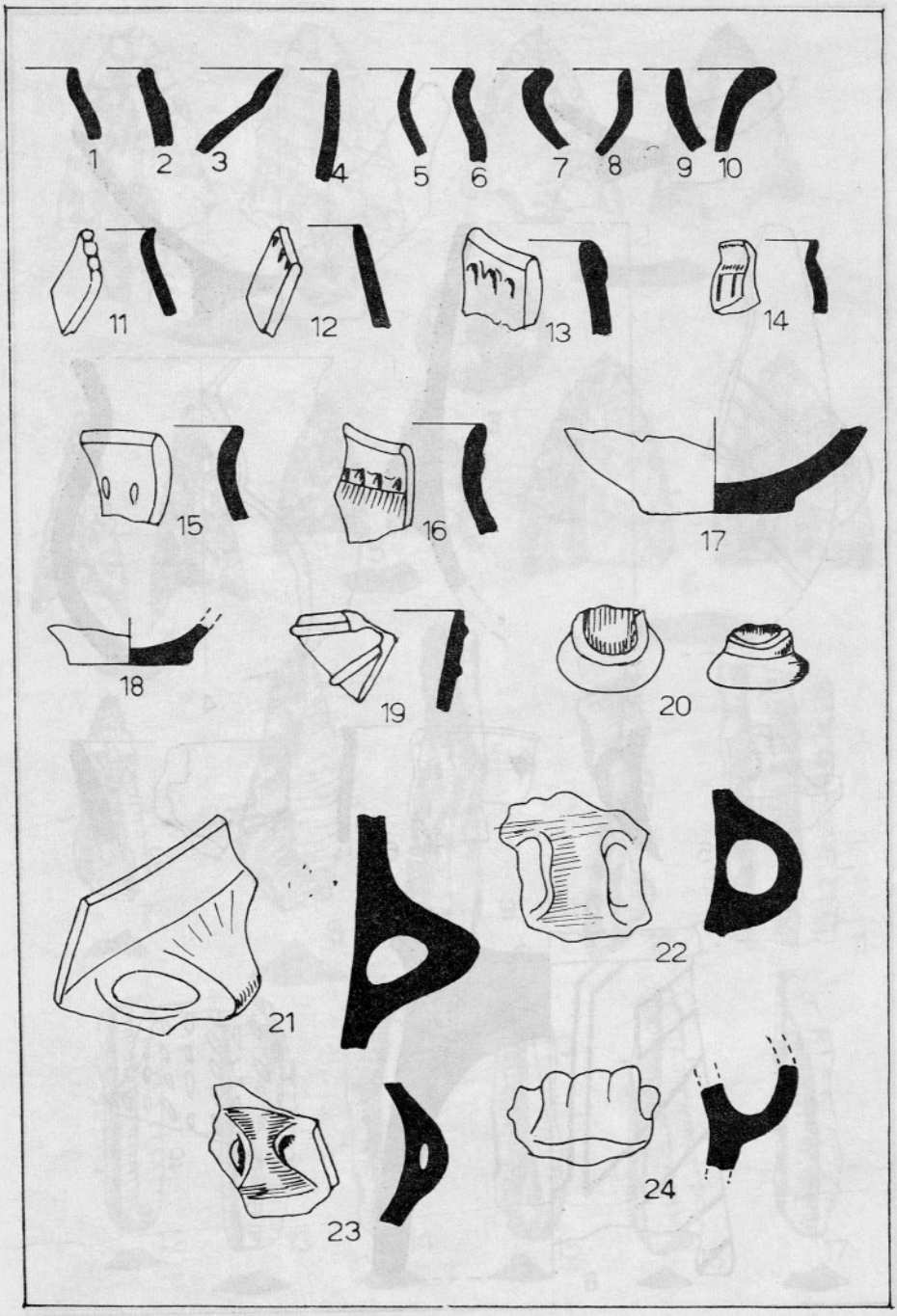

Pečina na Leskovcu — Grotta Azzurra (24), kulturna plast B 1 — Kulturschicht B 1.
Vse keramika — alles Ton

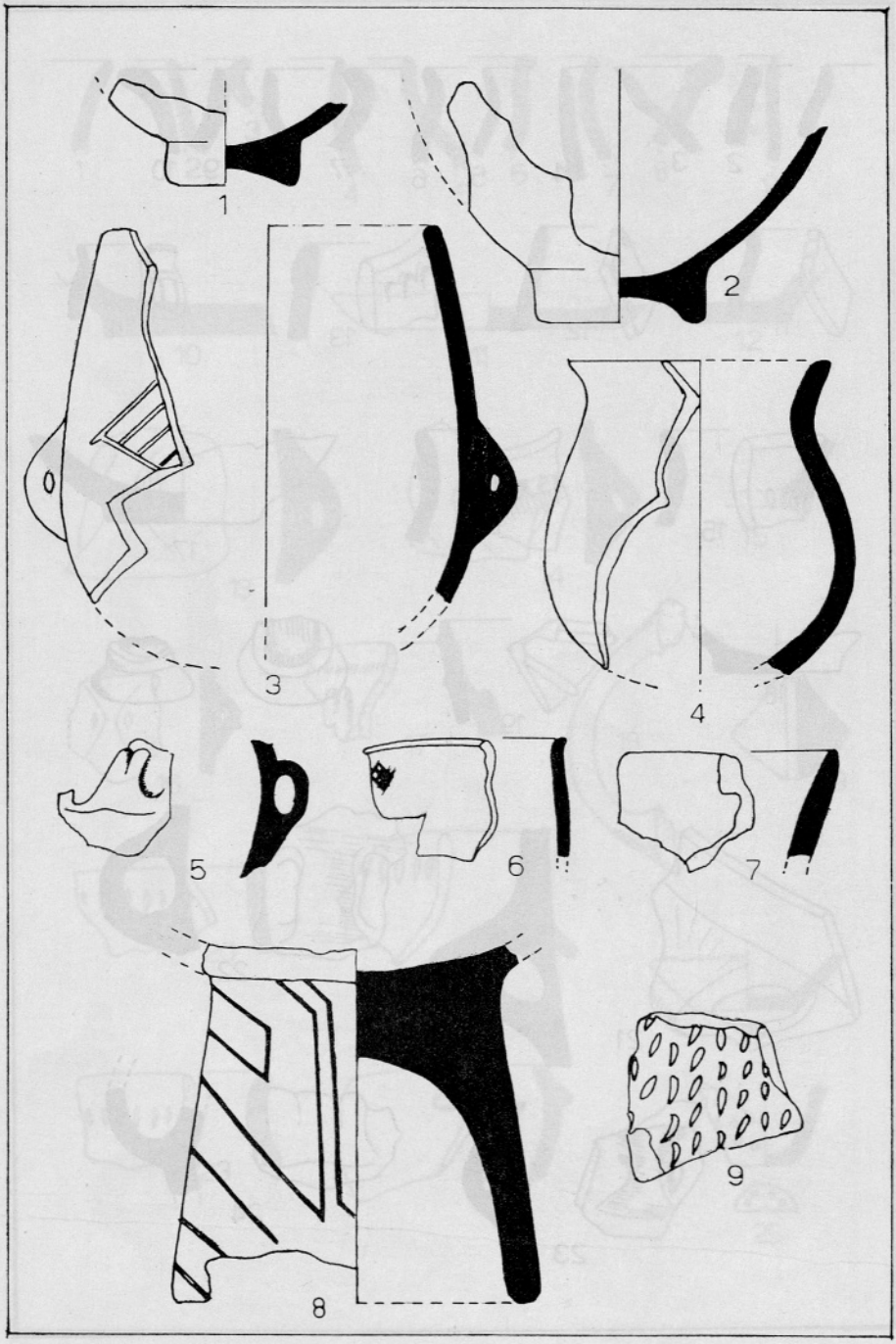

1—8 Pečina na Leskovcu — Grotta Azzurra (24), kulturna plast B 2 — Kulturschicht B 2. 9 Pečina pod Muzarji — Grotta dell' Orso (19)
Vse keramika — alles Ton

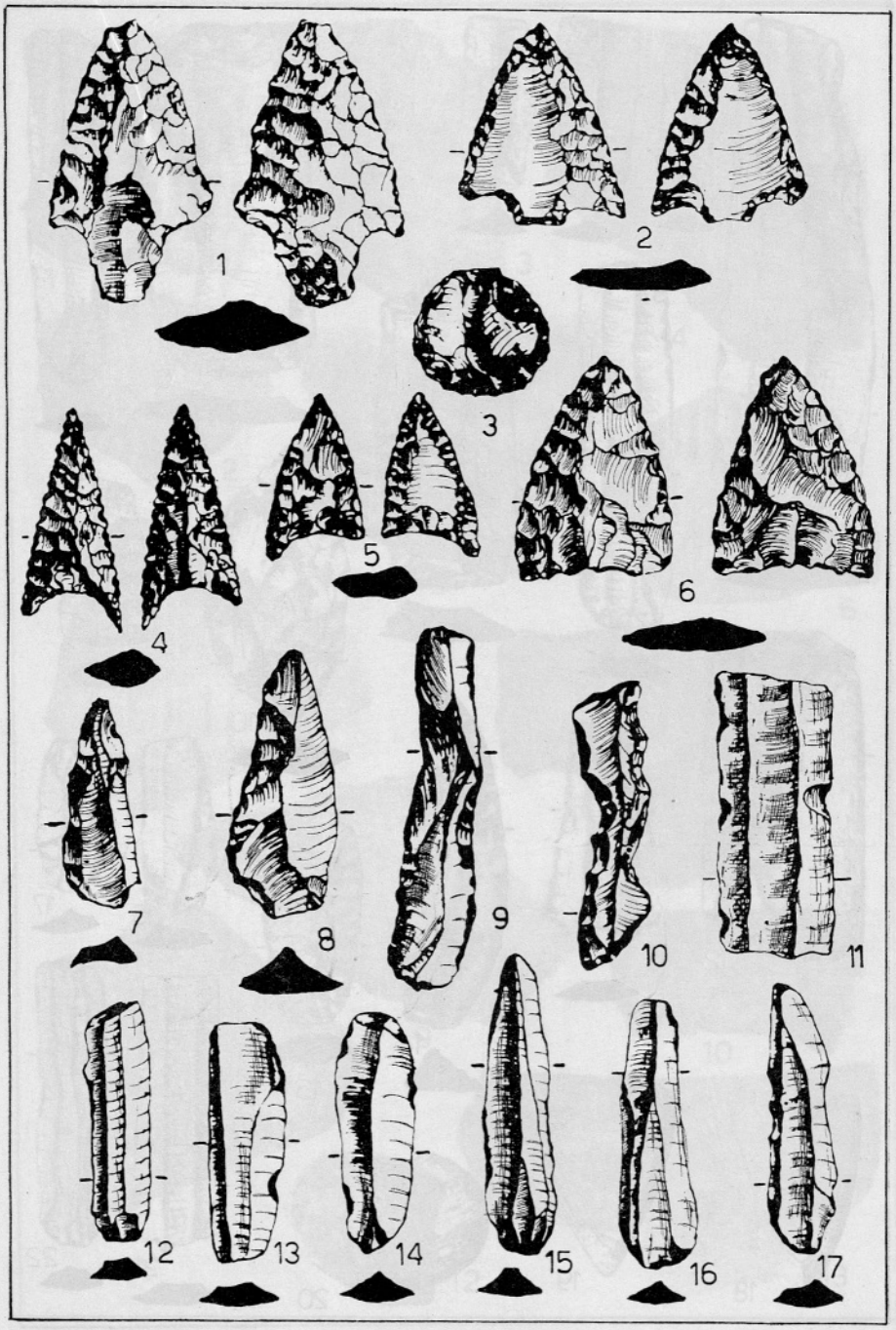

Pečina na Leskovcu — Grotta Azzurra (24)
Vse kamen — alles Stein

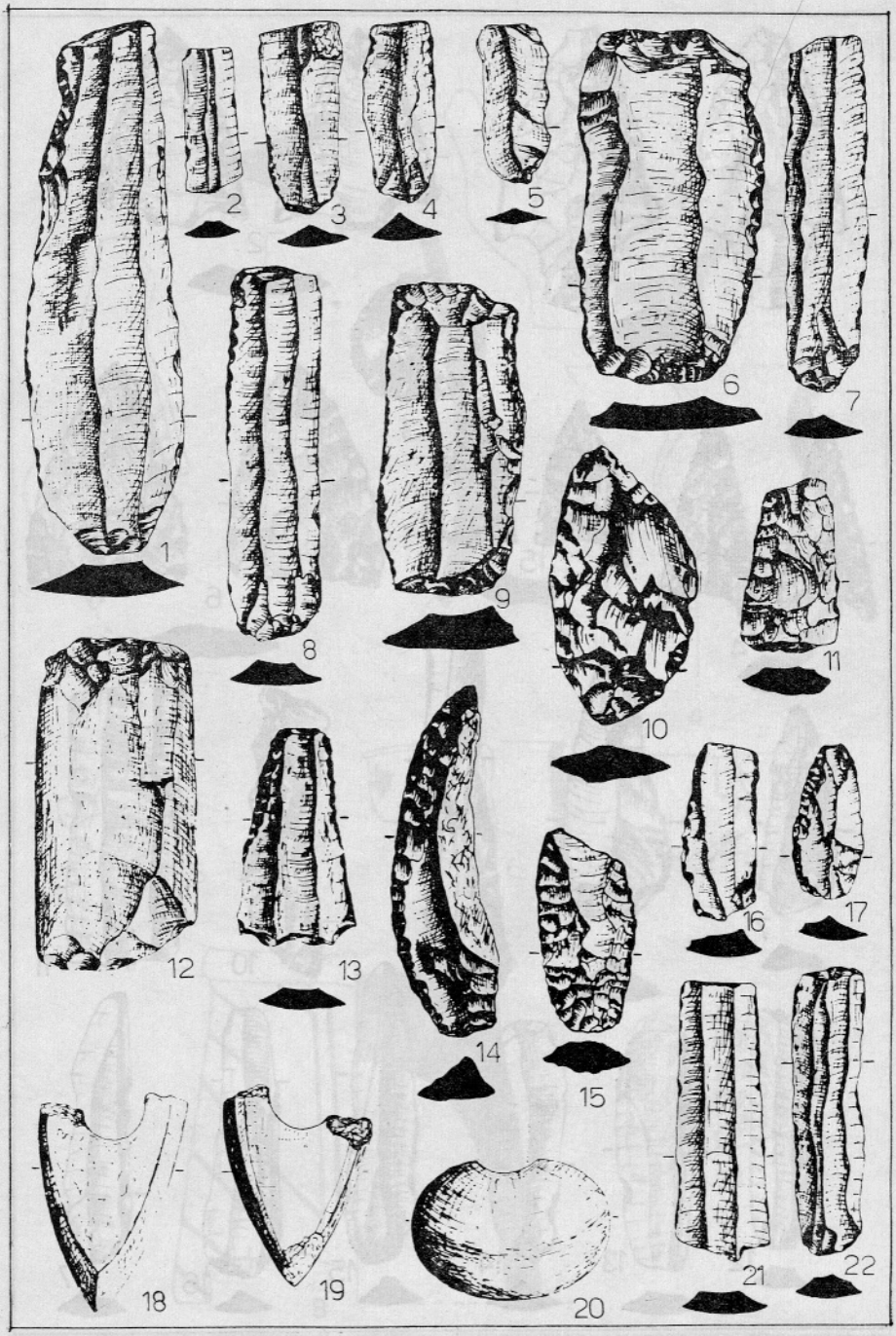

Pečina na Leskovcu — Grotta Azzurra (24)
Vse kamen — alles Stein

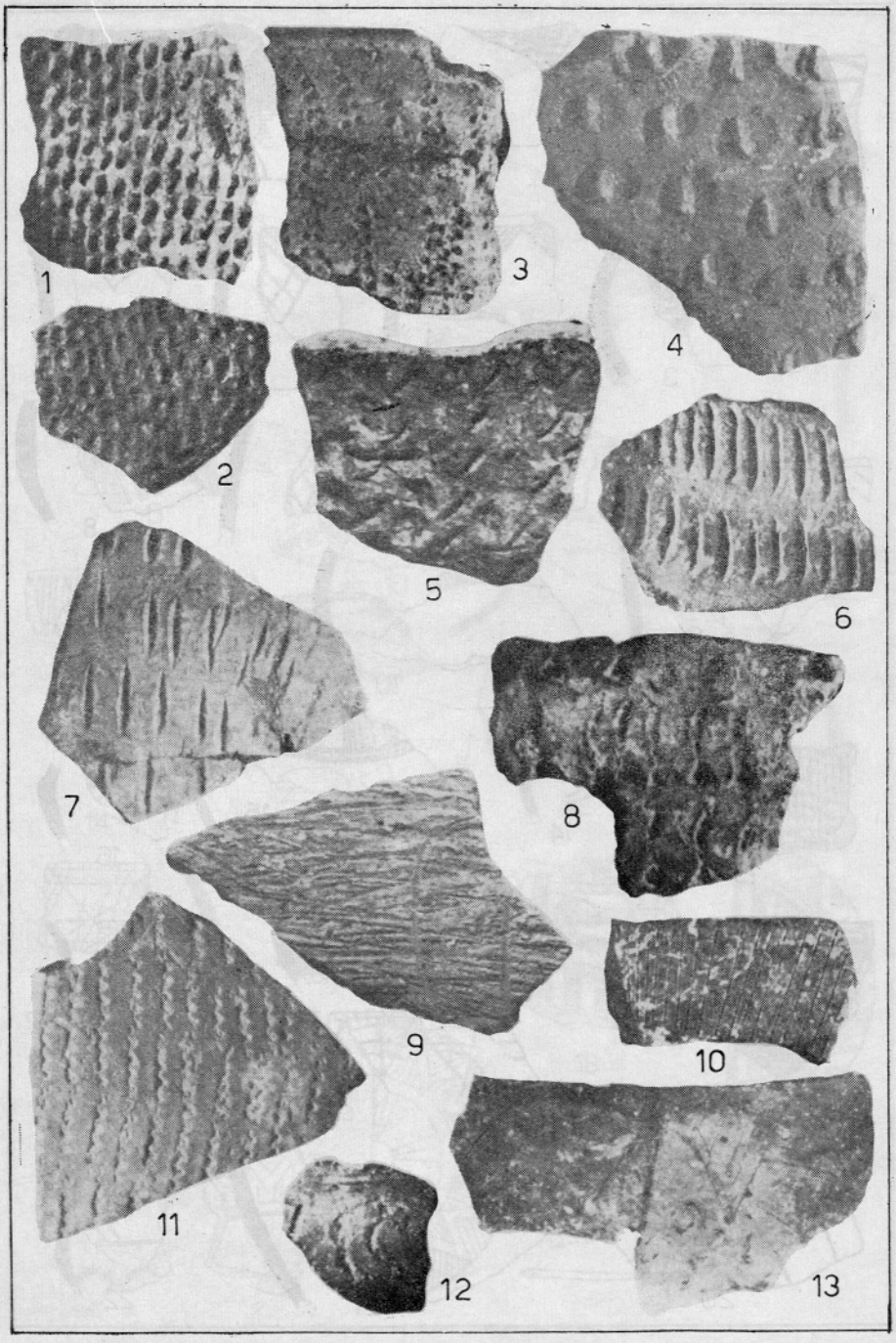

Pejca v Lašci — Caverna del Pettirosso (31)
Vse keramika — alles Ton

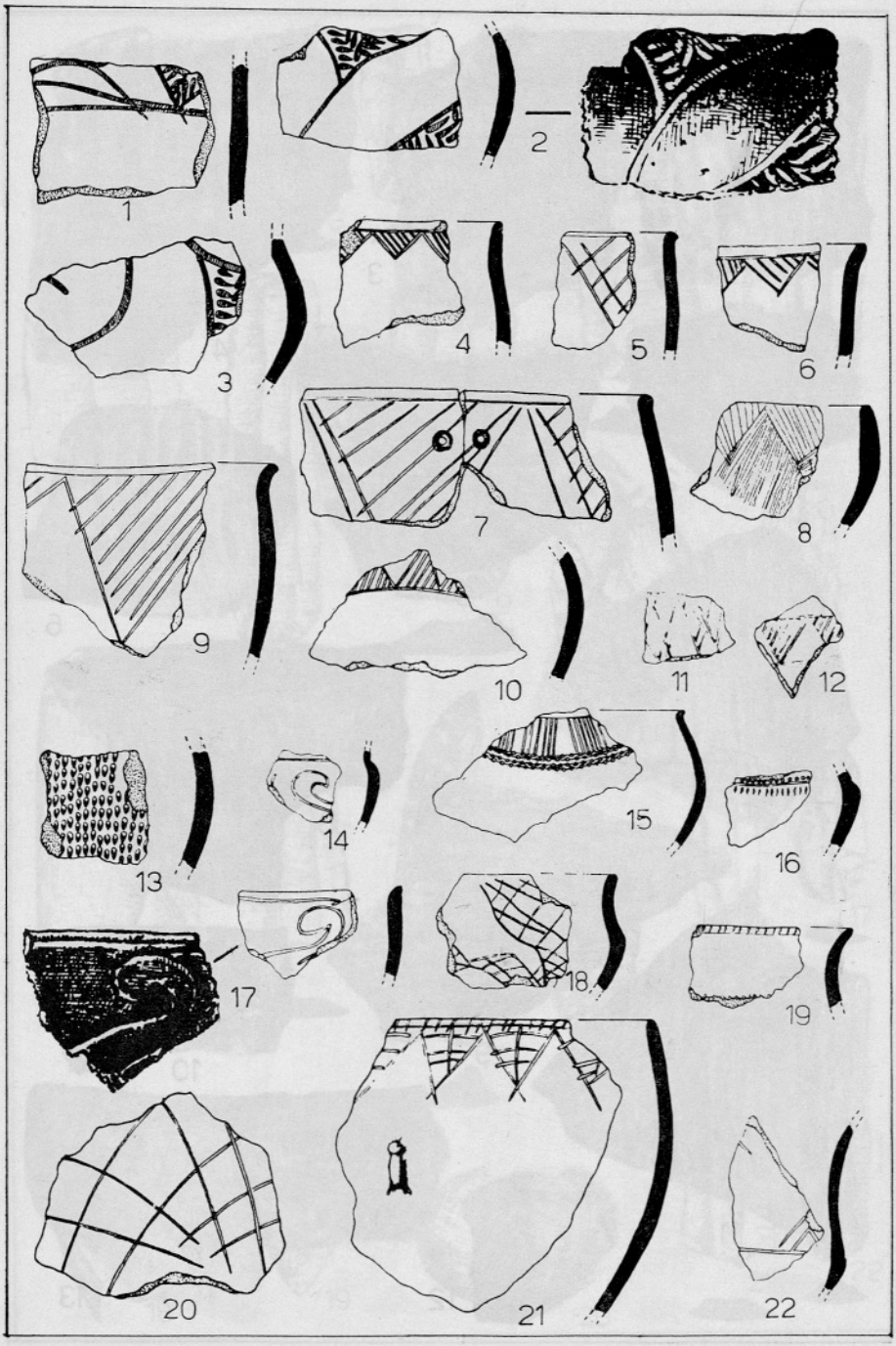

Pejca v Lašci — Caverna del Pettirosso (31)
Vse keramika — alles Ton

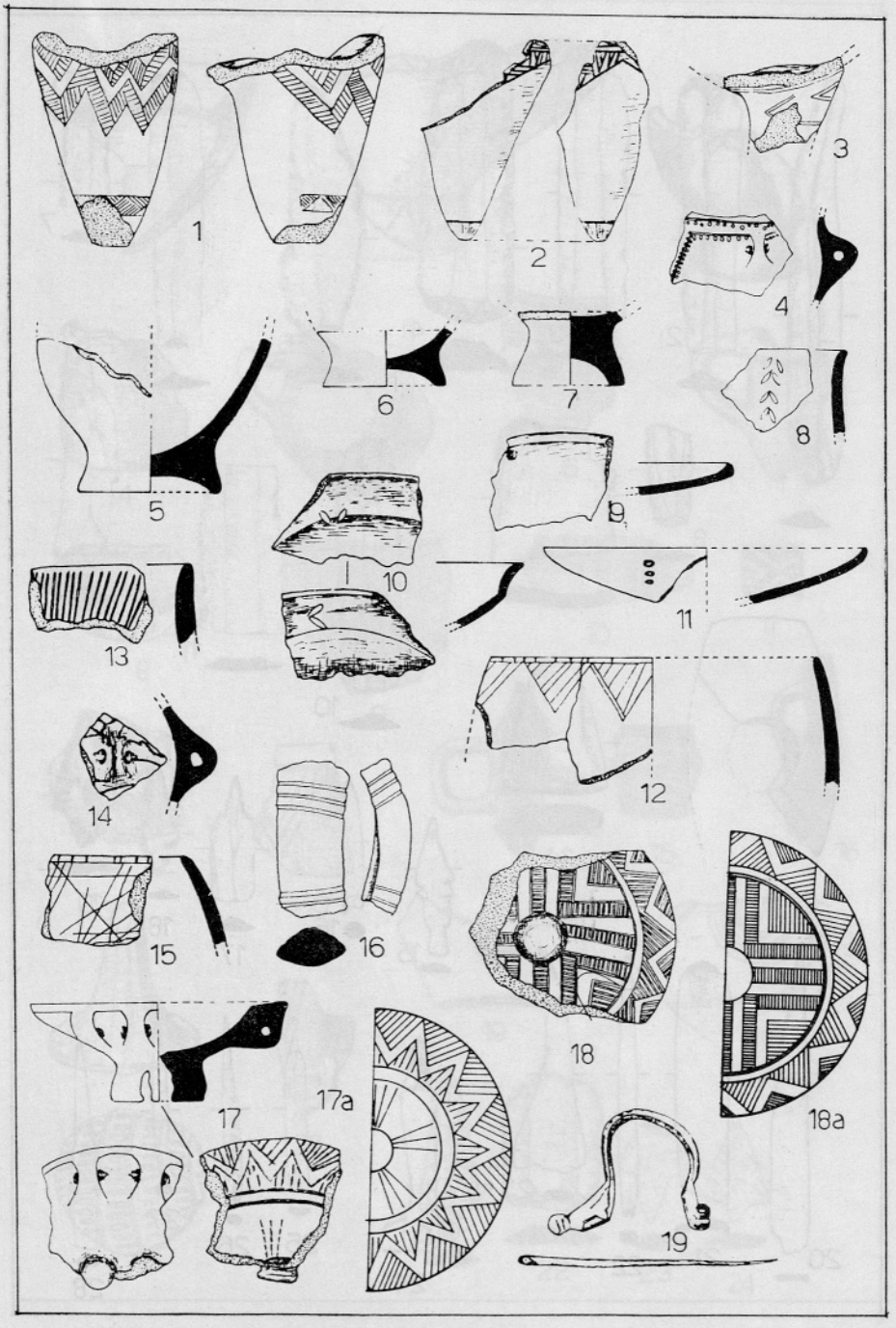

Pejca v Lašci — Caverna del Pettirosso (31)
1—18 a keramika — Ton, 19 bron — Bronze

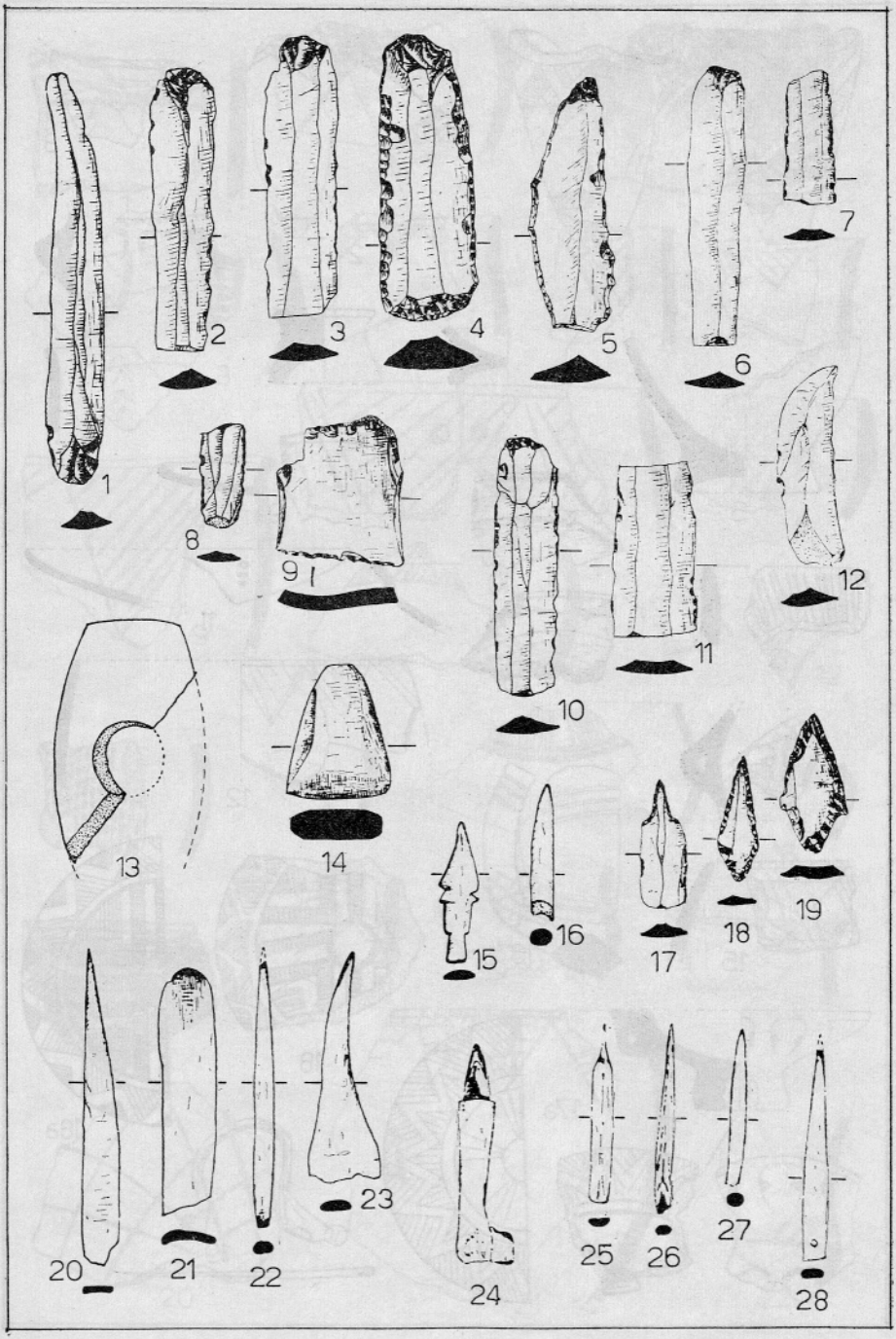

Pejca v Lašci — Caverna del Pettirosso (31)
1—14, 17—19 kamen — Stein, 15—16, 20—28 kost — Knochen

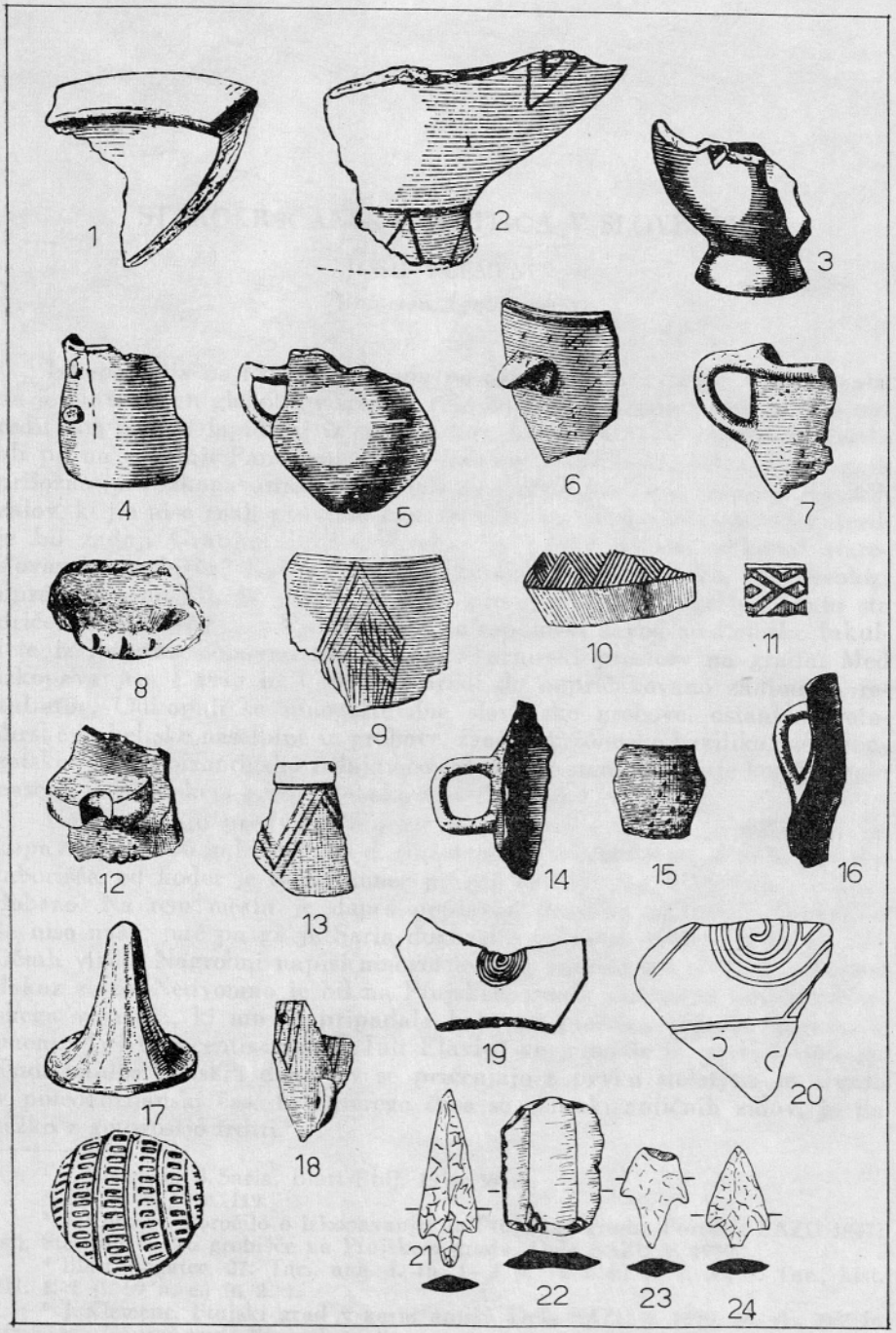

Terezijina jama — Caverna Teresa (35)
1—20 keramika — Ton, 21—24 kamen — Stein

STAROKRŠČANSKA SVETIŠČA V SLOVENIJI

JOSIP KLEMENC
Univerza, Ljubljana

Izkopavanja na Ptujskem gradu po drugi svetovni vojski so dokazala, da je bil naseljen globoko v srednji vek. Že prejšnji lastnik gradu si je naredil tam manjši lapidarij iz spomenikov, ki so jih našli na samem gradu ali pa na sosednji Panorami,[1] ki jo loči od gradu samo cesta. Ob raznih priložnostnih izkopavanjih so naleteli na močno porušene ostanke rimskih zidov, ki jih niso znali pravilno raztolmačiti, na rimske denarje, od katerih je bil zadnji Gratijan itd. V. Skrabar je l. 1909 deloma odkopal staroslovansko grobišče.[2] Ker pa ni smel kopati dovolj globoko, so arheologi upravičeno mislili, da je v zemlji še precej slovanskih grobov. Zato sta pričela l. 1946 SAZU iz Ljubljane in antropološki zavod medicinske fakultete iz Zagreba ponovno raziskovati »Turnirski prostor« na gradu. Med izkopavanjem l. 1946 in l. 1947 so prišli do nepričakovano zanimivih rezultatov. Odkopali so mnogoštevilne slovanske grobove, ostanke protoilirske in keltske naselbine in grobove, zgodnjekrščansko baziliko, zahodnogotske stavbe, bizantinsko trdnjavico itd. Vse to nam dokazuje kontinuiteto naselja na Ptujskem gradu globoko v srednji vek.[3]

Nas zanimajo predvsem objekti kasne antike, ki jih je dokazalo izkopavanje l. 1946 in l. 1947. Na d. (južnem) dravskem bregu je stalo legijsko taborišče, od koder je odšla konec prvega stoletja leg. XIII. Gem. v Vindobono. Na tem mestu je danes poplavno dravsko področje. Taborišča še niso našli, pač pa ga je Saria dokazal s potekom vodovoda in po antičnih virih.[4] Nagrobni napisi mnogoštevilnih legionarjev so tudi zadosten dokaz za to. Nedvomno je bil na Ptujskem gradu dislociran oddelek rimskega vojaštva, ki mu je pripadala bakrena ploščica vojaške opreme z imeni »Titi Crescentis« in »C. Iuli Flavi«,[5] verjetno še iz prvega stoletja. Tudi najdbe rimskih denarjev se pričenjajo s prvim stoletjem in segajo v poteodozijanski čas. Iz katerega časa so ostanki antičnih zidov, je pa težko z gotovostjo trditi.[6]

---

[1] J. Klemenc, B. Saria, Blatt Ptuj, 1936, 39 ss.
[2] ZHVSt 8, 1910, 119.
[3] J. Korošec, Poročilo o izkopavanju na Ptujskem gradu. Poročila SAZU 1947; isti, Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu. Dela SAZU 1. 1950.
[4] Blatt Rogatec, 27. Tac., ann. I. 16, 1—2 (l. 14 n. e.) in I. 23, 5. Tac., hist. III. 1. 1 (l. 69 n. e.) in 2. 1.
[5] J. Klemenc, Ptujski grad v kasni antiki. Dela SAZU 4, 1950, 46, ris. 29/7 in str. 33 ss. (Naprej samo Ptujski grad).
[6] Blatt Ptuj, 40.

Zgodnjo krščansko baziliko nam dokazujejo poleg jarkov za njene temelje tudi še kameniti predmeti (sl. 1), ki so ležali po vsem raziskanem prostoru.[7] Posebno nam to dokazujejo deli dveh starokrščanskih oltarjev. Od teh je manjši, a izrazitejši fragment gotovo iz V. stoletja.[8] V Ptuju samem so našli med izkopavanjem pri Hawelkovi hiši več kosov oltarne pregraje zgodnjekrščanske škofijske cerkve. Na Ptujskem gradu so ostanki take pregraje zelo skromni,[9] pač pa so našli dele dveh oltarnih plošč, po-

Sl. 1. Ptuj — Ptujski grad. Deloma odkopano podnožje starokrščanske menze. Levo: odkrit slovanski skelet št. 250 in situ.

Abb. 1 Ptuj — Ptujski grad. Teilweise freigelegter Fuß einer altchristlichen Mensa. Links: freigelegtes slawisches Skelett Nr. 250 in situ.

škodovan kapitel, dele dveh stebrov, fragment oblationariuma[10] itd. Iz najdb in po jarkih za temelje lahko ugotovimo, da je imela zgodnjekrščanska cerkev na Ptujskem gradu dve apsidi in tri ladje, mozaični tlak in da je bila pokrita z opeko. Zgrajena je bila pa takrat, ko so po bitki pri Odrinu l. 378., kjer je bila rimska vojska pod poveljstvom cesarja Valensa popolnoma uničena, Visigoti ogrožali tudi naše kraje. Goti do Petovija niso prodrli, čeprav so starejši zgodovinarji tako mislili.[11] Zelo verjetno je, da

[7] J. Klemenc, Ptujski grad, 11.
[8] J. Klemenc, o. c., 15.
[9] J. Klemenc, o. c., 43, 6, T. 16: 1.
[10] J. Klemenc, o. c., T. 16, 17, 18.
[11] R. Egger, Die Zerstörung Petaus durch die Goten. Jahreshefte des oesterr. arch. Inst. 18, 1915, 253, kjer navaja tudi vso tozadevno literaturo.

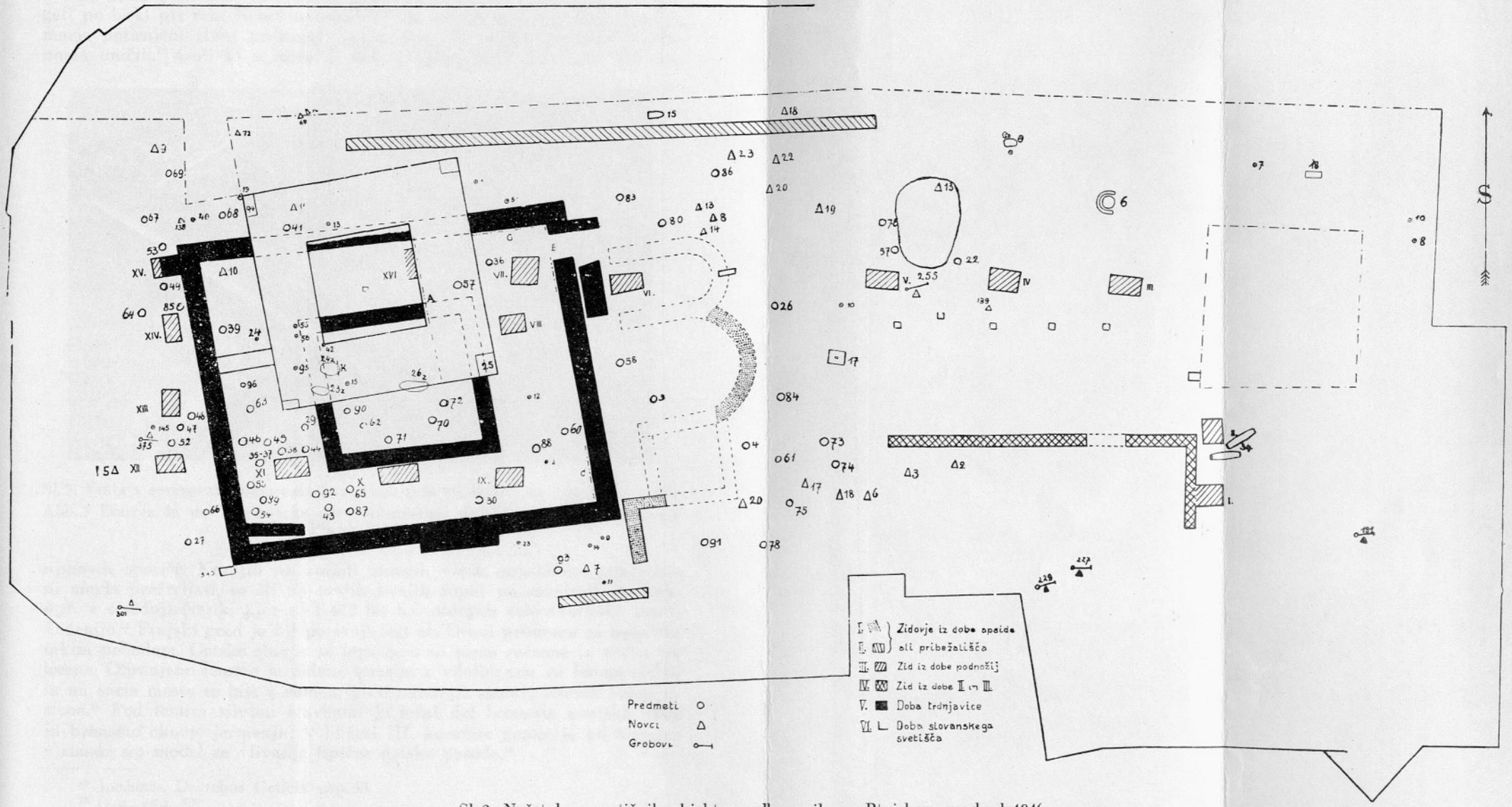

Sl. 2. Načrt kasnoantičnih objektov, odkopanih na Ptujskem gradu l. 1946.
Abb. 2 Plan der auf dem Ptujer Schloßberg 1946 freigelegten spätantiken Bauten.

J. KLEMENC

STAROKRŠČANSKA SVETIŠČA V SLOVENIJI

ALTCHRISTLICHE HEILIGTÜMER IN SLOWENIEN

Sl. — Abb. 2

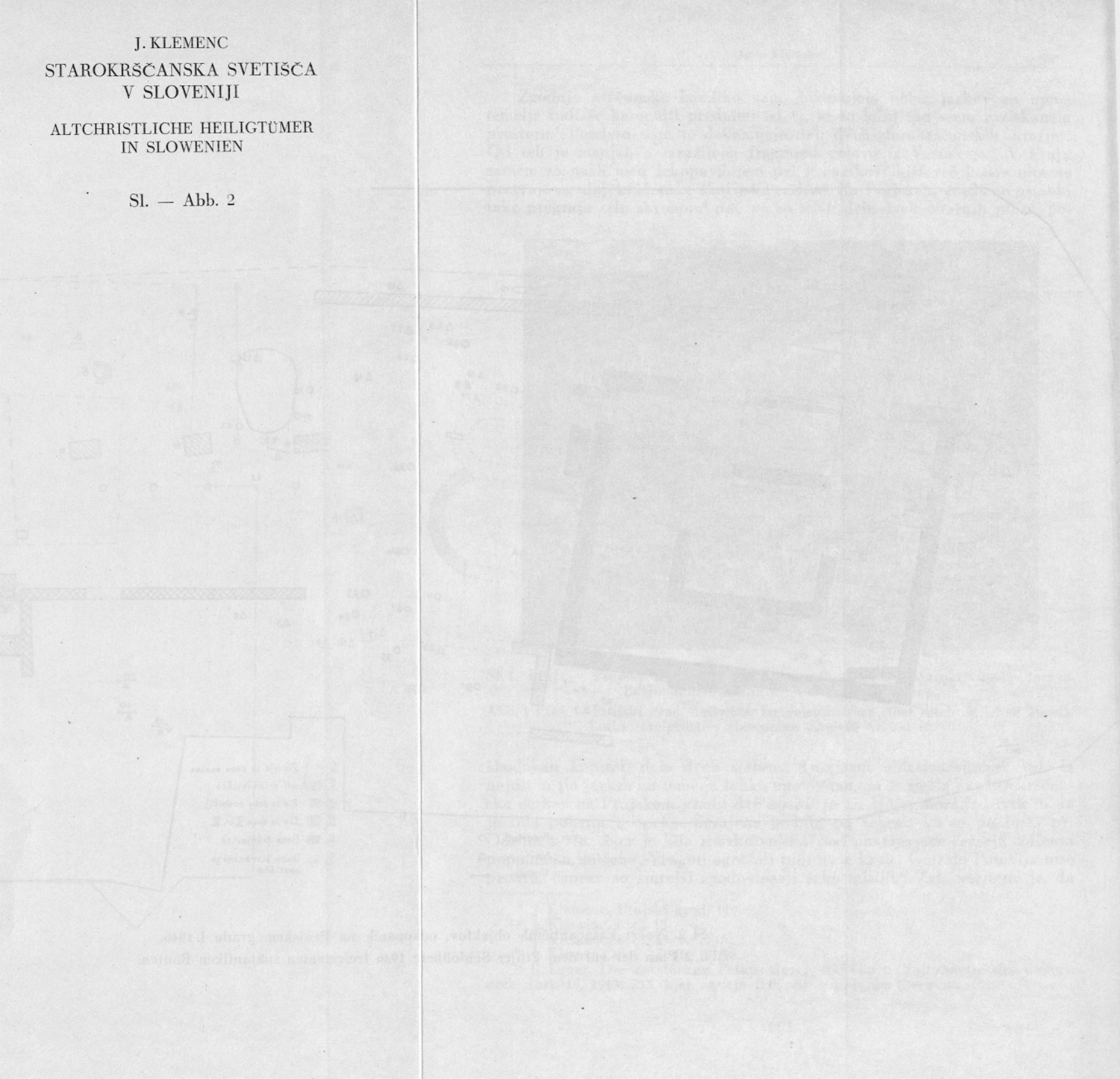

so hunske čete dvakrat (l. 451 in l. 452) gospodarile v Ptuju in so takrat temeljito porušile baziliko na gradu. Njene gradbene ostanke in fragmentirane spomenike so kasneje porabljali povsod, posebno pa pri utrjevalnih delih.

Po Atilovi smrti so se Hunom podložna plemena, v prvi vrsti Ostrogoti po bitki pri reki Netad osvobodili.[12] Še enkrat so jih k obali Črnega morja potisnjeni Huni poskušali podjarmiti, ali so jih Ostrogoti popolnoma uničili.[13] Goti so se naselili tudi v Panoniji in Petovij je bil eno

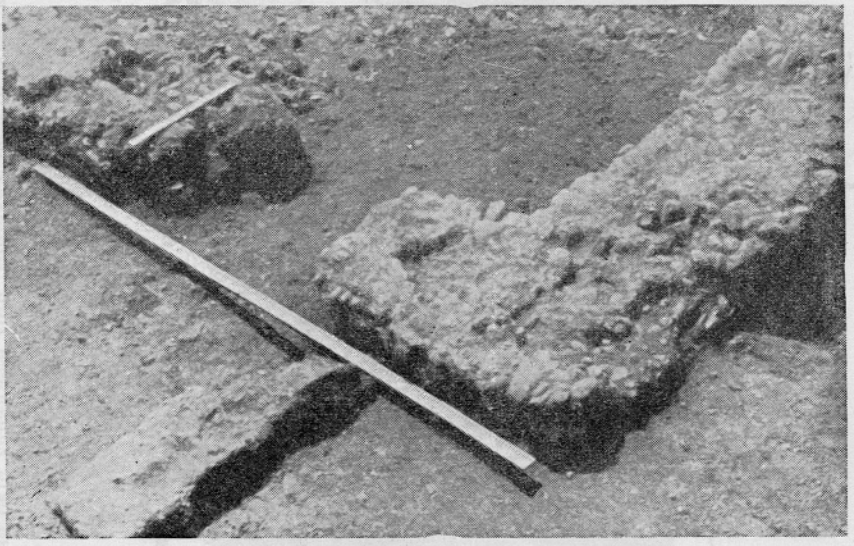

Sl. 3. Vrata v severovzhodnem oglu zunanjega zidu trdnjavice na Ptujskem gradu.
Abb. 3 Einigen in der Nordstecke der Außenmauer der klienen Befestigung auf dem Ptujer Schloßberg.

njihovih oporišč. Ker jih pa zaradi mnogih vojsk opustošena pokrajina ni mogla preživljati, so šli na svojih konjih ropat po sosednjih deželah, npr. v sosednji Norik, kjer so l. 472 po Kr. oblegali celo škofijsko mesto Teurnijo.[14] Ptujski grad je bil po svoji legi ob Dravi primeren za oporišče takim pohodom. Gotske stavbe iz tega časa so samo začasne in večinoma lesene. Ohranjene imamo le zidane temelje z vdolbinami za lesene stebre in na enem mestu so bili v rumeni glini temnejši sledovi lesenih kolov za stene.[15] Pod temi zasilnimi stavbami je ležal del bronaste konjske uzde in bronasto okovje jermenja; v bližini III. kamnite gmote je bil vgrajen v rimski sip model za vlivanje tipične gotske posode.[16]

[12] Jordanes, De rebus Geticis, cap. 50.
[13] O. c., cap. 52.
[14] R. Egger, Frühchristliche Kirchenbauten im südl. Norikum, 10. R. Noll, Eugippius, Vita s. Severini, Berlin (1963), cap. 17, 4 in str. 131.
[15] J. Klemenc, Ptujski grad, 20 ss, T. 4, 5.
[16] O. c., 47, risba 29, št. 5 in str. 48. ris. 29 št. 1—4.

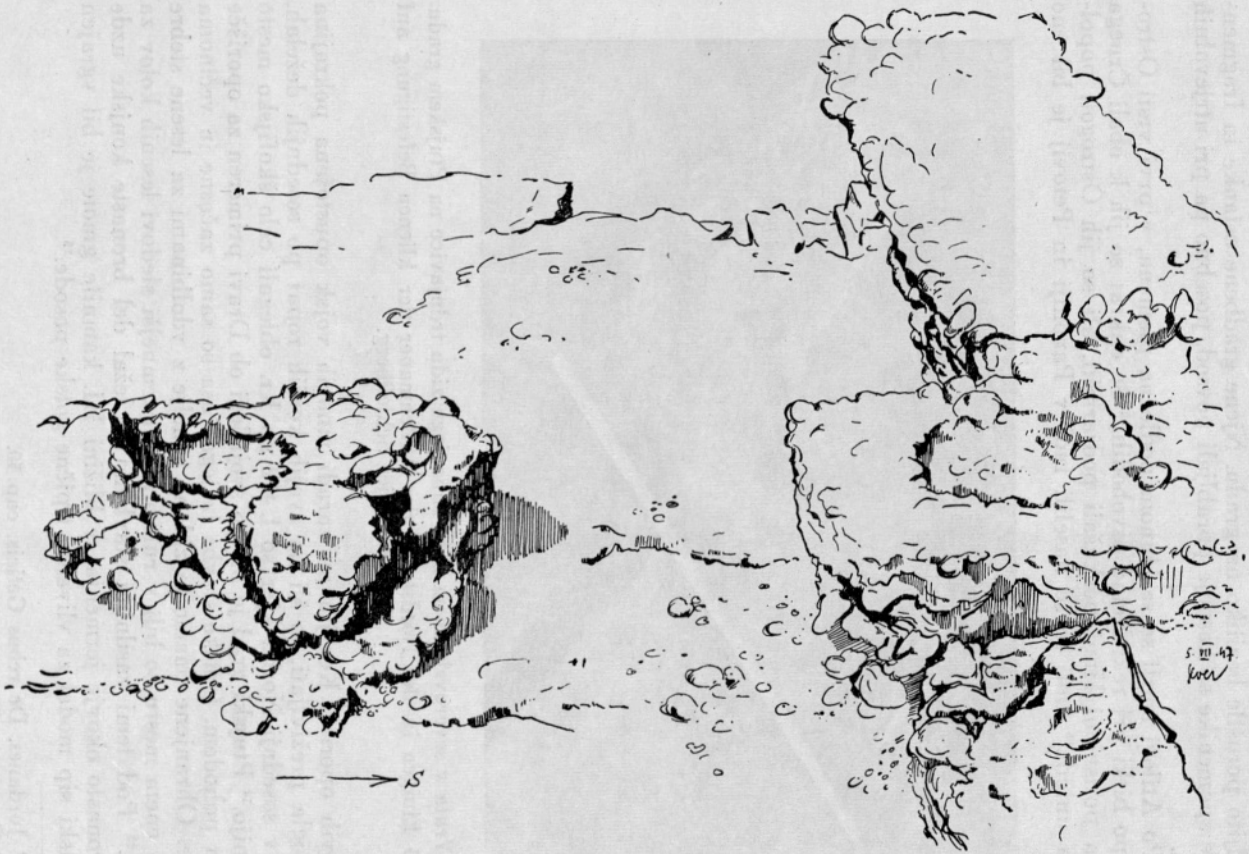

Sl. 4. Vrata v severovzhodnem oglu zunanjega zidu trdnjavice na Ptujskem gradu.
Abb. 4 Eingang in der Nordostecke der Außenmauer der kleinen Befestigung auf dem Ptujer Schloßberg.

Prav na zahodu raziskovanega prostora na gradu je bila zgrajena majhna trdnjavica (sl. 2), od koder je posadka s strelnim orožjem obvladala cesto, ki je vodila k dravskemu mostu.[17] Da je bila ta trdnjavica precejšna ovira sovražniku, dokazujejo tudi puščice, ki so se odbile od njenega obzidja.[18] Vzidana je bila v rimski sip,[19] a pod njo je bila ilirska plast, ki

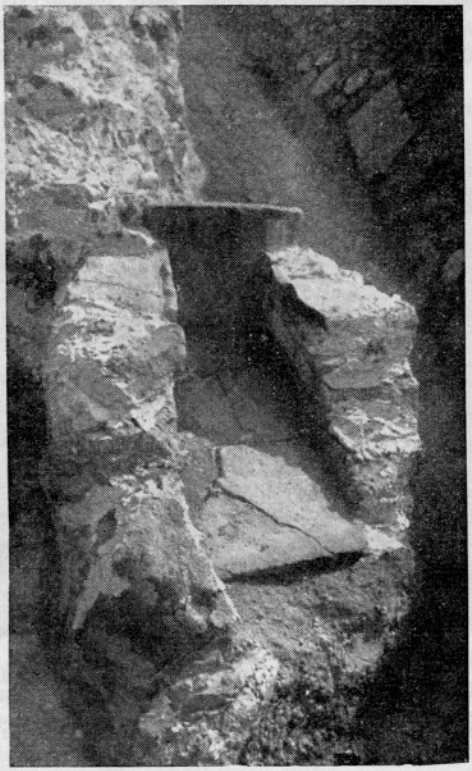

Sl. 5. Rimski otroški grob na jugozahodnem oglu zunanjega zidu trdnjavice.
Abb. 5 Römisches Kindergrab in der Südwestecke der Außenmauer der kleinen Befestigung.

jo dokazuje ilirsko ognjišče št. XIX.[20] Zidovje je bilo povprečno debelo do 1,10 m, a na nekaterih mestih je bilo debelejše, kjer so vključili v zidovje nekatere zidane gmote. Tloris trdnjavice je nekoliko nepravilen četverokotnik s stranicami 21,15 × 17,75 × 20,90 × 17,80 m. Zunanji vhod (sl. 3) v trdnjavico je bil na njenem severovzhodnem vogalu; bil je obokan in razmeroma ozek, le 1,20 m širok (sl. 4). Na zidanih temeljih je stala

[17] O. c., str. 48, T. 21: 1, 2 in risba 31 sl. 6.
[18] O. c., 31, 47.
[19] O. c., 23.
[20] J. Korošec, Predzgodovinska naselbina na Ptujskem gradu. Dela SAZU 6, 1951, karta in ris. 22.

palisadna ograja in na posebno važnih mestih, npr. ob vratih[21] in vogalih, tudi leseni stolpi. Dobro je ohranjen rimski tlak iz steptane ilovice in pod njim ilirski, ki ga dokazujejo ognjišča. Od tega zunanjega zidovja je samo deloma porušen severni zid, kolikor so ga odstranili zaradi hodnika slovanskega svetišča.

Notranja stavba trdnjavice je bila tudi nepravilen četverokotnik s stenami 9,56 × 8,26 × 8,50 × 8,18 m. Zid je bil močan od 0,95 do 1 m. V popolni dolžini 9,56 m je ohranjena le južna stena. Vzhodna in zahodna

Sl. 6. Vdolbina 98 za navpični tram v zahodnem notranjem zidu trdnjavice.
Abb. 6 Vertiefung 98 für den wertikalen Balken in der westlichen Innenmauer der kleinen Befestigung.

stena sta v svojem severnem delu porušeni in so zato ohranjeni deli pri zahodni steni dolgi le 3,75 m, pri vzhodni pa 4,25 m. Manjkajoče dele so porušili, ko so gradili hodnik staroslovanskega svetišča, preostali del severne stene pa je vgrajen v notranji blok staroslovanskega svetišča.[22] Vhod v notranjo stavbo trdnjavice je bil na južni strani, in sicer med vdolbinama 78 in 75, prav blizu zidane gmote št. X.[23]

Že sam gradbeni material, dravske oblice, nam pove, da je bila trdnjavica zgrajena v kasni antiki, kjer ni bilo niti časa niti denarja za kamen lomljenec. V globini 2,95 m so bile v dveh vrstah položene dravske oblice, nanje so polili tekočo apneno maso s kosi, nato zopet plast oblic itd.[24]

[21] J. Klemenc, Ptujski grad, 24, T. 6: 1, 2, ris. 21, točka a.
[22] O. c., 26.
[24] O. c., 27, T. 8: 2 in ris. 25.
[24] O. c., 28, T. 9: 1, ris. 19

Ob jugozahodnem vogalu zahodnega zidu je bil prizidan k zahodni steni otroški grob (108 × 28 cm) z nekoliko otroških kosti (sl. 5). Otrok je bil pokopan, ko je trdnjavica že stala.[25]

Ta mala trdnjavica je bila opazovalnica, da je lahko obvestila posadko pri mostu o prihodu sovražnika. Tudi ga je lahko znatno ovirala pri njegovem napredovanju. Značilnost kasnoantičnih utrdb je, da leži notranji tlak trdnjave višje kot zunanja površina in je zato nemogoče priti s podkopi v njeno notranjost. To je značilno tudi za našo trdnjavico. Da je bil

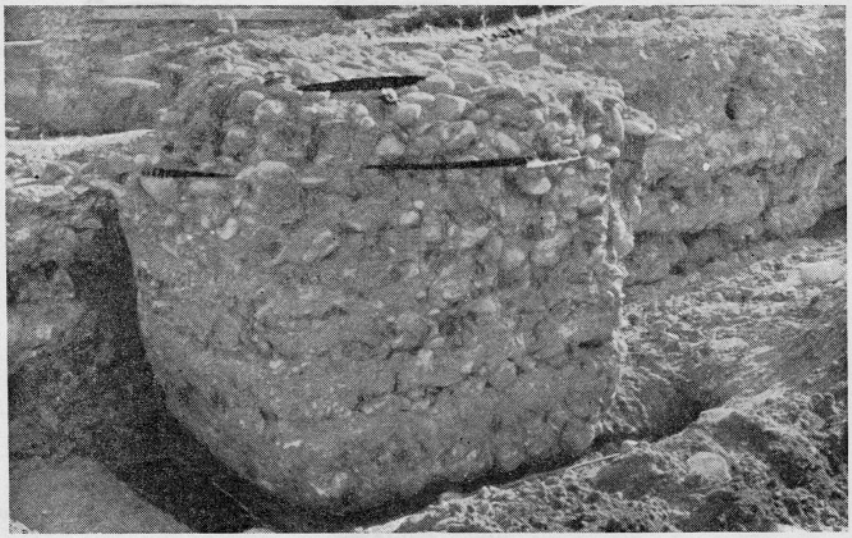

Sl. 7. Rimski ostanki temeljev št. X ob južnem notranjem zidu trdnjavice na Putjskem gradu.

Abb. 7 Römische Fundamentreste Nr. X an der südlichen Innenwand der kleinen Befestigung auf dem Ptujer Schloßberg.

notranji tlak višji, nam dokazujejo nedotaknjena ilirska ognjišča, ki so bila še ohranjena pod trdnjavico.[26] Obrambni jarek, ki je ravno pri bolj zgodnjih utrdbah blizu zidovja, je v kasni antiki precej oddaljen od utrdbe ali ga pa sploh ni. Pri naši trdnjavici ga zaradi strmega pobočja sploh ni bilo treba. Nad zidovi so se dvigale 4 m visoke palisade. Pri vratih in vogalih so stali leseni stolpi, ki so bili tako veliki, da so stali na njih lahko metalni stroji. Pri naši trdnjavici so stali stolpi gotovo tam, kjer so vzidane v zid že prej stoječe zidane gmote. S tem je bil povečan in okrepljen temelj stolpa. Verjetno je, da so bili stolpi zaradi klimatičnih razmer pokriti z opeko. Ravno tako je bila streha centralne zgradbe iz opeke, stene so bile pa lesene. Vojaki so si kurili z ogljem.[27]

[25] O. c., 29, T. 12, ris. 27.
[26] O. c., 30, ris. 28
[27] O. c., 31 ss.

Glede kronologije treh najvažnejših antičnih stavb na gradu smo že omenili, da je bila starokrščanska bazilika zgrajena šele po l. 378 n. e. ali pa celo kasneje. Porušili so jo Huni l. 451 ali pa 452. Kamnita, zidana podnožja (sl. 6) lesenih stebrov za začasna stanovališča, so si zgradili Visigoti še pred Teoderikom. Kako dolgo so stale te stavbe, ne vemo. Pač pa so vzidali zidane gmote (sl. 7) v trdnjavico njeni graditelji, mogoče celo Teoderikovi Goti, ki so dobro poznali bizantinsko vojno tehniko, ali pa sami Bizantinci. Na vsak način je pa bila trdnjavica zgrajena pred letom

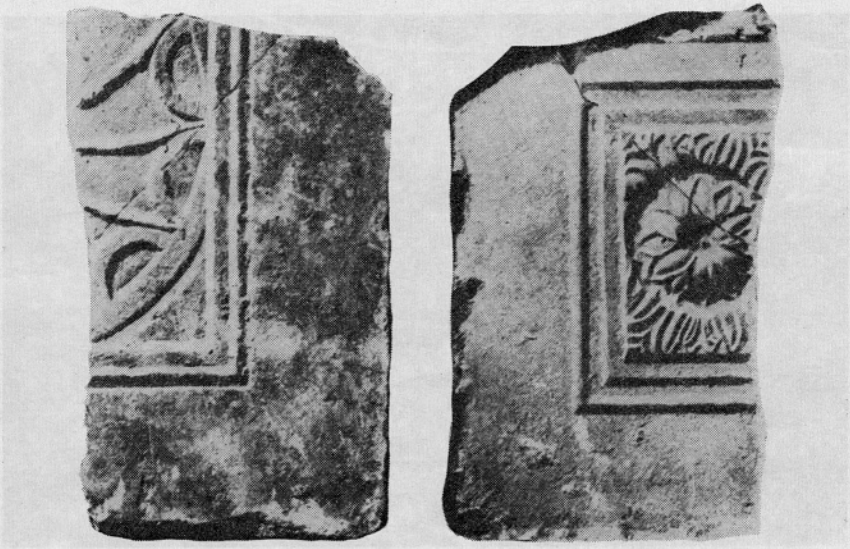

Sl. 8. Steber korne pregraje ranokrščanske bazilike v Ptuju, s trsom, golobom in križem.

Abb. 8. Säule der Chorschranken der frühchristlichen Basilika in Ptuj, mit Weinstock, Taube und Kreuz.

546, ko je Bizant odstopil te kraje Langobardom.[28] Mogoče je bila Langobardom še potrebna ta trdnjavica, nikakor pa ne Slovanom, saj je njihovo ozemlje segalo na severu do Donave, a proti zahodu daleč v Norik.

Trdnjavica na Ptujskem gradu je samo del kasnoantičnih utrdb. Ptuj je vojaško pomembna točka ravno zaradi svojega prehoda čez Dravo. Ravno pri Ptuju je premagal Teodozij I. komesa Marcellina, brata uzurpatorja Maximusa.[29]

V samem mestu Poetoviju pod gradom imamo dokazanih več kasnoantičnih stavb. Antični viri, t. j. Ammianus Marcellinus (XIV, 11, 19 sl.) pripoveduje, da je prišel l. 354 cesar Gallus na svojem potovanju h Constantiusu v Gornji Italiji v Poetovijo »venit Petabionem, oppidum Nori-

[28] Procopius, De bello Gothico III. c. 33. Paul. Diaconus, Hist. Langobard., l. I., c. 22. J. Klemenc, o. c. 73. op. 67, 2 z drugo literaturo.

[29] Ambrosius, epist. 40, 23. (Migno, P. L. XVI. Sp., 1157): .... Sisciae Petavione victus est.

corum«. Stanoval je v palači zunaj mesta: »qua palatium est extra muros«, od koder so ga odpeljali v Pulo. Kje je stala ta palača, ni gotovo, mogoče na Gornjem Bregu, že iz območja rimskega taborišča, kjer so l. 1963 odkopali večjo rimsko vilo.[30]

Poleg profanih stavb je bilo v Poetoviju več zgodnjekrščanskih bazilik. Saj omenja sv. Hieronim v svojem delu »De viris Illustribus« 74 (Migne P. L. XXIII, 719) poznanega škofa Viktorina iz Poetovija: »Victorinus Poetoviensis episcopus . . . martyrio coronatus est.«[31]

Sl. 9. Prednja in zadnja stran korne pregraje antične bazilike pod proštijsko cerkvijo v Ptuju.

Abb. 9 Vorder- und Rückwand der Chorschranken in der antiken Basilika gefunden unter der Propsteikirche in Ptuj.

Kristjani so se zbirali najprej v hišah privatnikov, v oratorijih. Šele po Konstantinovem tolerančnem ediktu so pričeli graditi svoja svetišča in molilnice. Že omenjeno baziliko na Ptujskem gradu so zgradili takrat, ko so pričeli tudi grad utrjevati, druge pa so nastale že prej. Starokrščanska bazilika v samem mestu je stala na istem mestu, kjer je danes proštijska cerkev sv. Jurja,[32] samo da je bila mnogo manjša. L. 1930 so našli del oltarnega podnožja iz barbarskega peščenca prav pri proštijski cerkvi. Kamen je zaradi svojih velikih dimenzij (2 × 1,50 × 0,70 m) ostal najbrž v prvotnem položaju.[33] Ob prednjo stran sta bila prislonjena dva fragmenta marmornate 10 cm debele plošče iste velikosti kot podstavek in sta gotovo pokrivali njegovo prednjo stran (sl. 8). V podstavku je bila votlina za relikvije, ki jo je pokrivala marmorna plošča, menza[34], od ka-

[30] Blatt Ptuj, 53.; AV 15—16, 1964—65 (1965) 273.
[31] Migne, P. L. XXIII. 719.
[32] ČZN 28, 1933, 124.
[33] W. Schmid, Ptujske krščanske starožitnosti. ČZN 31, 1936, 103, sl. 14.
[34] O. c. 104, sl. 15 a.

tere so našli tudi precejšen fragment (25 × 12 × 8 cm). Fragmente marmorne korne ograje, ki je ločila ladjo od prezbiterija, so našli v zidu bližnje Hawelkove hiše. H korni ograji spada tudi srednji del stebra (sl. 9) iz pohorskega marmorja (50 × 31 × 26 cm) okrašen z reliefom vinske trte in grozdi. Trta raste iz posode z dvema ročajema. Na vrhu sedi golob, čez njegove prsi je položen reliefni križ z nekoliko razširjenimi konci.[35] V ruševinah iste hiše so našli kos druge marmorne plošče, s profiliranim in vzvišenim robom, ki je del druge oltarne menze.[36] Verjetno je to oltar stranske ladje.

Iz vseh teh najdb sledi, da je bila ta bazilika s tremi ladjami, glavno ladjo so ločili od stranskih stebri s kapiteli, od katerih so našli dva močno

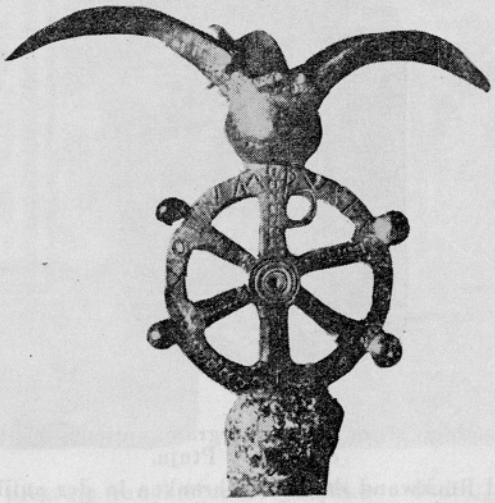

Sl. 10. Pusinijev svečnik iz pokopališke cerkve v Rogoznici.
Abb. 10 Pusinius-Leuchter aus der Friedhofskirche in Rogoznica.

poškodovana in več fragmentov.[37] Del korne ograje je gotovo tudi marmorna plošča, ki so jo našli, ko so rušili Hawelkovo hišo. Ta plošča (54 × 42 cm) je bila okrašena z reliefi. Na eni strani veže močno vbočen krog vrsto delnih polkrogov, nameščenih ob njegovem obodu. Med polkrogi se stekajo lahno upognjene vezi k sredini, kjer so se vezale s krogom, v katerem je bil medaljonski križ.[38] Na drugi strani je v profiliranem okvirju rozeta iz listov granatnega jabolka, okrog nje so stilizirani listi. Nad tem okvirom je videti del drugega okvira, ki je bil verjetno ravno tako izpolnjen (verjetno s križi, golobi, venci in črkami A in Ω).[39]

[35] O. c., 106
[36] O. c., 104, op. 9.
[37] O. c., 107. W. Schmid datira te kapitele v V. stoletje (o. c. 108.).
[38] O. c., 106, T. 17 a.
[39] O. c., 117, T. 17 b.

Zelo lepe kovinaste predmete so pa odkrili, ko so kopali l. 1868 v Rogoznici predor, kjer vodi železnica čez cesto pri kovačevi domačiji. To sta dva masivna bronasta svečnika s Kristusovim monogramom. Na enem je bil (premer 6,1—6,2 cm) sredi in na spodnji strani stene monograma pritrjen železen drog do svinčenega zalitka, s katerim je bil svečnik pritrjen v kamniti steber. Vrhnji del droga se je končal s konico za svečo. Svečnik (sl. 10) na vrhu bronastega kolesa je bil vlit obenem z njim in je imel obliko štirilistnatega lilijinega cveta. Na sprednji strani kolesa je pa napis »Votum Pusinio posuit«, druga prednja stran kolesa pa je izpolnjena s krogi.

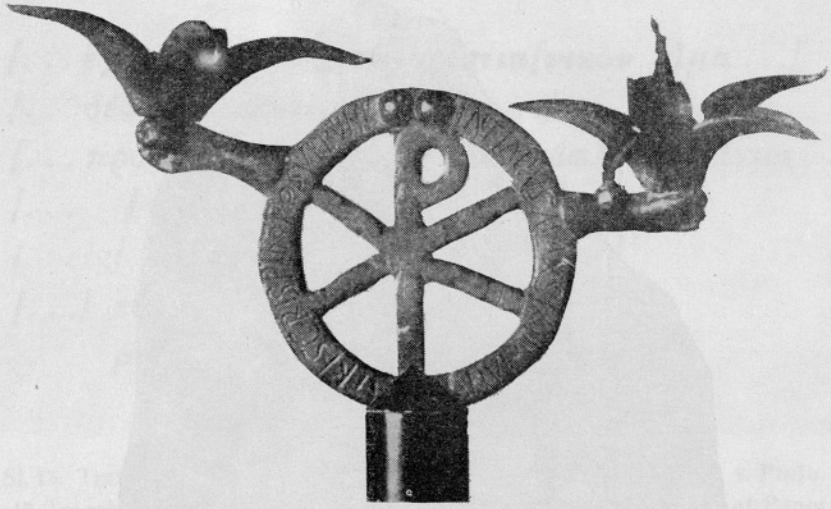

Sl. 11. Intimijev in Maximilijanov svečnik iz pokopališke cerkve v Rogoznici.
Abb. 11 Intimius und Maximilians-Leuchter in der Friedhofskirche von Rogoznica.

Kolo drugega svečnika (sl. 11) je ulito obenem z dvema rokama, od katerih je bil v vsaki pritrjen z železno šipko peterolisten bronast cvet za svečo. Verjetno se je vsak list končal s srebrno polkroglico, od katerih pa je samo ena ohranjena. Na vrhu sprednje strani kolesa sta pritrjeni dve srebrni polkroglici. Na spodnji strani kolesa je napis: »Intimius, Maximilianus fratres Crispino posuerunt«. Drugi prazni prostor in Kristusov monogram je izpolnjen s črticami.[40] Intimius in Maximilianus sta obljubila ta svečnik tistemu Krispinu, ki je pobegnil za Dioklecijanovega preganjanja v Soissons, kjer je bil tudi obglavljen. Svečnika sta bila postavljena v drugi polovici IV. stoletja.[41]

Najdbe starokrščanskih predmetov so splošno zelo redke pa je zelo verjetno, da je na tem mestu stala starokrščanska pokopališka cerkev.[42]

[40] O. c., 108 ss., T. 24, 25.
[41] Fr. Kovačič, Petovij in Celeja v starokrščanski dobi. Strena Buliciana 390, sl. 1, 2.
[42] W. Schmid, o. c., str. 110. J. Klemenc, Ranokrščanske bazilike v Ptuju. Koledar družbe sv. Mohorja 1950, 114.

V bližini Ornigove pristave na Zgornjem Bregu (kat. št. 299)[43] so našli štiri kose spomenika iz pohorskega marmorja. Po obliki črk in vsebini, kakor tudi prerezu plošče, ki ima 4,2 cm širok in 9 cm visok rob, moremo soditi, da je spomenik nedvomno iz IV. ali pa V. stoletja n. e. Abramić[44] in prof. Egger[45] mislita, da je to kos starokrščanske arhitekture (ambon). Zato je treba tam v bližini iskati starokrščansko baziliko.[46]

Na vrhu Panorame je gotovo stala starokrščanska bazilika, ki jo dokumentirajo mnogoštevilne najdbe.[47] To ni bila pokopališka cerkev, čeprav so odkopali pri oranju l. 1952 fragmentirano marmorno ploščo z nagrobnim

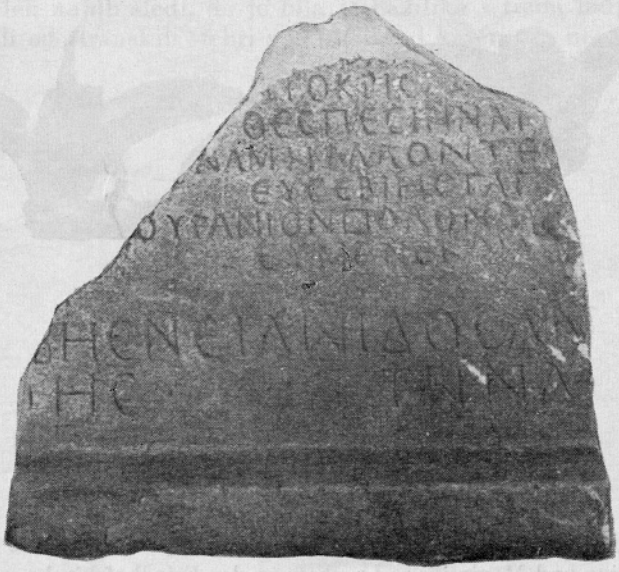

Sl. 12. Nagrobna plošča s Panorame v Ptuju z grškim napisom (Viktorin).
Abb. 12 Grabplatte auf Panorama in Ptuj mit griechischer Inschrift (Viktorin).

(sl. 12) grškim napisom. Prof. Alić ga opravičeno pripisuje ptujskemu škofu (sl. 13) mučencu Viktorinu.[48] Že l. 1936 so našli na Panorami dele korne pregraje. Pri zaščitnem izkopavanju na vrhu Panorame l. 1948, preden so pričeli kopati temelje za novi rezervoar, so našli nekaj fragmentiranih marmornih stebrov (Ptuj, inv. Mestnega muzeja št. 502 itd.), dele plošč oblicionarija itd.[49] Na Panorami so našli še kasneje, jeseni l. 1953, ko je Osolnikova zadruga preorala severovzhodno pobočje, ki še ni bilo raziskano, mnogo važnih spomenikov, ki pričajo o antični starokrščanski

[43] Blatt Ptuj, 54, št. 74.
[44] M. Abramić, Novi natpisi iz Ptuja. ČZN 26, 1931, 201.
[45] R. Egger, Spomenik iz krščanskega Poetovia. ČZN 29, 1934, 58.
[46] J. Klemenc, Koledar Mohorjeve družbe 1950, 114 ss.
[47] W. Schmid, o. c., 115, sl. 26 a in 26 b.
[48] R. Bratanič, Nove najdbe iz Ptuja. AV 4, 1953, 283.
[49] J. Klemenc o. c. (Koledar Mohorjeve družbe 1950, 114. sl.). R. Bratanič, Prilog k topografiji Poetovija. Abramićev zbornik, Split 1957, 160.

baziliki. Traktor je izoral temelje mnogih stavb in marmornih fragmentov, ki jih je inventariziral R. Bratanič in deloma tudi publiciral.[50] Tudi l. 1954 so pri ponovni obdelavi tega zemljišča našli še več marmornih fragmentov starokrščanskega inventarja.

L. 1933 je prof. W. Schmid nadaljeval izkopavanje na Sp. Hajdini, kjer je odkril več stavb, med njimi tudi starokrščansko dvoransko cerkev s polkrožno eksedro za duhovščino. Na vzhodni strani je imela ta stavba še

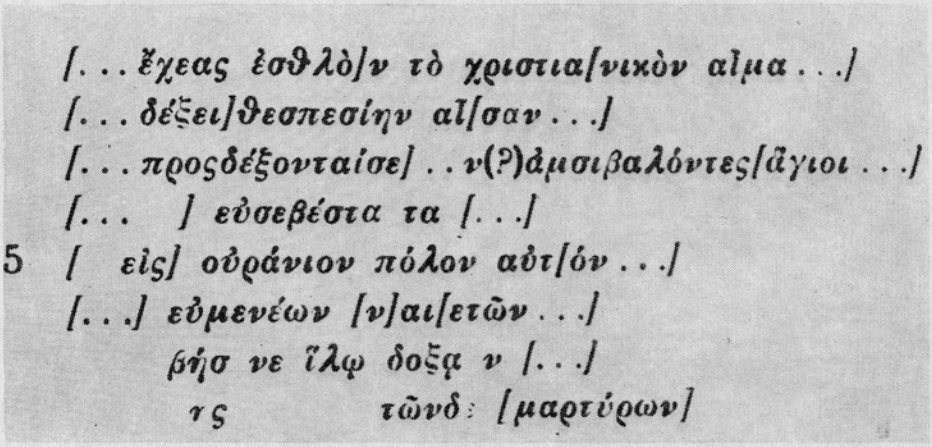
/. . . ἔχεας ἐσθλὸ/ν τὸ χριστια/νικὸν αἷμα . . ./
/. . . δέξει/θεσπεσίην αἶ/σαν . . ./
/. . . προςδέξονταίσε/ . . ν(?)ἀμσιβαλόντες/ἅγιοι . . ./
/. . . / εὐσεβέστα τα /. . ./
/ εἰς/ οὐράνιον πόλον αὐτ/όν . . ./
/. . ./ εὐμενέων /ν/αι/ετῶν . . ./
βήσ νε ἴλῳ δοξᾳ ν /. . ./
τς τῶνδ: /μαρτύρων/

Sl. 13. Transkribirani napis grške nagrobne plošče s Panorame v Ptuju.
Abb. 13 Transkription der griechischen Inschrift von der Grabplatte auf Panorama in Ptuj.

diakonikon in prothesis. Zelo slabo ohranjeni temelji so bili 30—70 cm globoko. Stavba naj bi bila zgrajena iz ruševin bližnjega Jupitrovega hrama, ker so našli tam več oltarnih fragmentov Jupitrovega kipa.[51]

Nekako sredi pota iz Petovija v Emono ob jantarski cesti na prehodu čez Savinjo ali že v Noriku je gospodovala stara keltska naselbina, ki je postala pod cesarjem Klavdijem »Municipum Claudia Celeia«.[52] Za časa Keltov je bilo tukaj važno trgovsko središče, kar dokazuje tudi kovnica keltskih denarjev. Ta pomen je mesto zadržalo tudi še v dobi Rimljanov, dokler je ni zadela ista usoda kakor Petovij in Emono — razrušili so jo Huni.

Mesto si je vendar kmalu opomoglo, o tem nam posebno pričajo ostanki starokrščanske bazilike, ki so jih našli, ko so kopali temelje za poštno poslopje severozahodno od železniške postaje (l. 1897).[53]

[50] R. Bratanič, Nove najdbe iz Ptuja. AV 5, 1954, 361 ss.
[51] W. Schmid, Poetovio. ČZN 30, 1935, 142 ss.
[52] V. Hoffiller, B. Saria, AIJ (1938), 2.
[53] Riedl, Reste einer altchristlichen Basilika im Boden Celeja's. MZK 24, 1898, 219 ss. J. Orožen, Zgodovina Celja, Celje (1927) 32 ss. V. Hoffiller, B. Saria o. c. 31 ss.

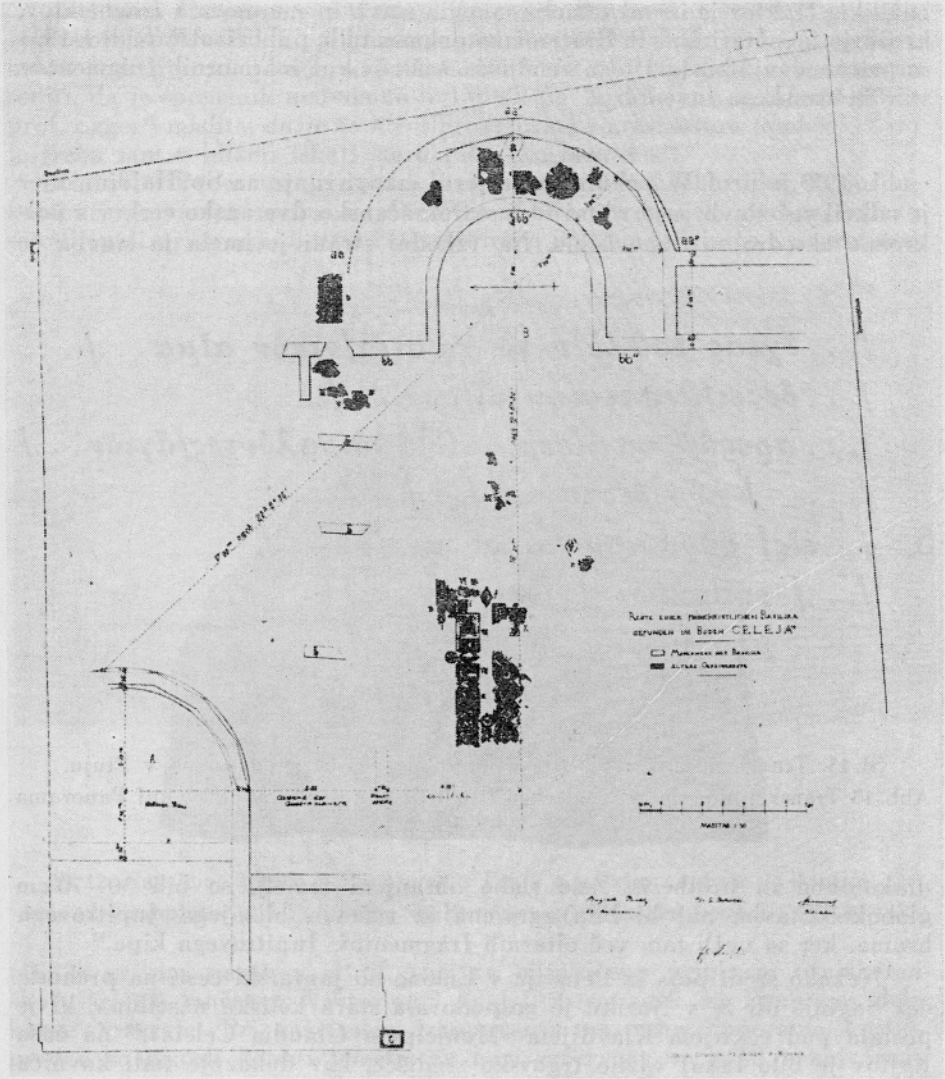

Sl. 14. Ohranjeni temelji dveh starokrščanskih bazilik iz Celja.
Abb. 14 Die erhaltenen Grundmauern zweier altschristlichen Basiliken in Celje.

Gradbeni ostanki bazilike so ležali 30 do 90 cm globoko (sl. 14), v isti globočini so našli tudi ostanke mnogih mozaikov. Ohranjeni temelji zunanjega apsidalnega zidu so bili široki 50—60 cm, visoki pa ca. 50 cm, iz skrilastega apnenca, notranji zidovi pa so nekoliko slabši. Temeljni ostanki stebrov nam dokazujejo, da je imela bazilika tri ladje, od katerih je bila srednja široka 6.40 m. Širina cele cerkve znaša 13 m, cela bazilika pa je bila dolga ca. 29 m. Takrat niso izkopali vse stavbe, ampak samo severni

Sl. 15. Mozaik z napisom diakona Justinijana, Celje.
Abb. 15 Mosaik mit der Inschrift des Diakons Justinian, Celje.

del srednje ladje z apsido. Baziliko je uničil požar, to dokazuje sloj žganine, raztopljeni ostanki stekla, fragmenti tegul in malte. Tlak cerkve je bil sestavljen iz mozaikov, od katerih se je ohranilo nekaj ostankov v apsidi med obema zidovoma in v srednji ladji.

V prostoru med zunanjim zidom apside in temeljem za klop duhovščine je bil ves tlak pokrit z mozaiki, od katerih je najzanimivejši in najbolj ohranjen tisti, v katerega sredini je napis v štirih vrstah (sl. 15). Kvadrat je v vogalih spodaj izpolnjen z dvema golobčkoma, v levem gornjem

vogalu pa je klepsidra. Kvadrat izpolnjuje znotraj krog, ki se tangencialno dotika vseh štirih stranic kvadrata. Iz kroga raste zgoraj navzven dvoje cvetov, krog sam pa je izpolnjen z dvojnim pleternim ornamentom. V sredini kroga je napis štirih vrst, nad katerim je zopet stiliziran golobček. Napis se glasi: IVSTINIA|(NV)S DIAC|ONVS F(ECIT) P(EDES) | CXX. Iz tega napisa zvemo, da je dal ta napis narediti diakon Justinijan.

Desno od tega mozaika je ležal dobro ohranjen drugi del mozaičnih tal, kjer je ohranjen 20 cm širok in 80 cm dolg napis v eni vrsti (sl. 16): . . .]us f(ecit) p(edes) CCXL.

Na levi strani pred apsido v glavni ladji je bil ohranjen tudi večji del precej fragmentiranega mozaika, kjer je v šestih vrstah ohranjeno napisno

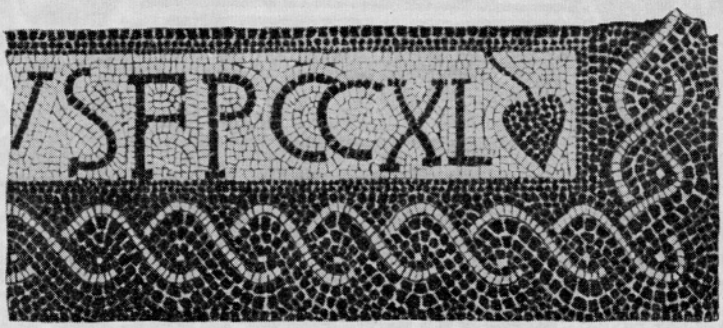

Sl. 16. Napis o 240 čevljih narejenega mozaika, Celje.
Abb. 16 Die Inschrift des 240 Fuß langen Mosaiks, Celje.

polje med raznimi krožnimi ornamenti. Vsega skupaj so ohranjeni trije napisi. Prvi v štirih ohranjenih vrstah se glasi (sl. 17):

	Drugi:	Tretji:
Leo	*Ma]xim[inus*	*Ho*
sc]olasticus	*et Bere[nice*	*[n]oratus*
et Pro]pinq[u]s	*f(ecerunt) p(edes) LXX*	*[et . . .*
[f(ecerunt) p(edes) . . .]		*f(ecerunt) p(edes) . . .]*

V kvadratnem polju desno je napis omejen z zoboreznim ornamentom. Nad napisom je ptičica — golob, ki drži kačo. Širina napisa 1.20 m (sl. 18):

. . . Maxi]mus [. . . ??
ert[i? . . .]
Simple[x et fam]
ul]i eorum Sim[p
lici]us et Maxim
in]us f(ecerunt) [p(edes) . . .]XX

Poleg omenjenega napisa je v kvadratnem polju drug napis v petih vrstah, ki se glasi (sl. 19):

Optati(a)nus
[e]t Aurelia
cum famu-
lis suis Opta[ti]a-
no et Desiderio [f(ecerunt) p(edes) . . .]X

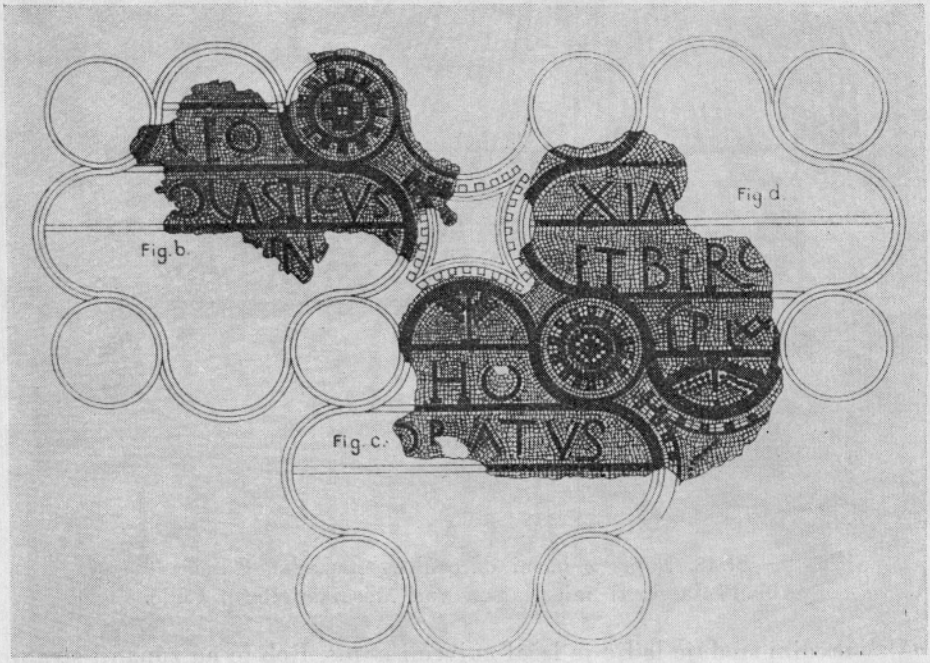

Sl. 17. Trije napisi z imeni darovalcev mozaika, Celje.
Abb. 17 Drei Inschriften mit den Namen der Mosaikstieftern, Celje

Dalje so ohranjeni fragmenti poleg ležečih napisov. Pravokotno napisno polje, omejeno z zoborezom, ima v spodnjem levem robu goloba. Ohranjena širina 1.20 m.

Abraha(m) Sir(us)
cum suis
f(e)c(it) p(edes) XC

Pravokotno napisno polje, omejeno z zoborezom. Spodaj različni geometrični ornamenti, širina 1.20 m. Napis se glasi:

Ursicinus
et Nonnosa
fecerunt p(edes) XXX

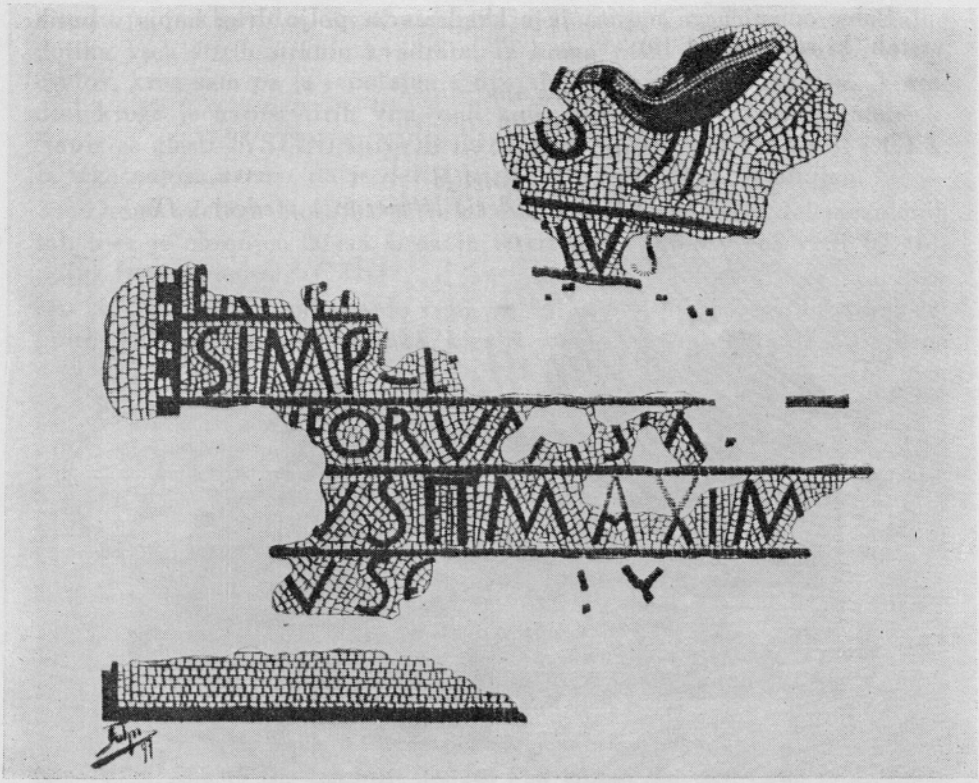

Sl. 18. Napis z imeni darovalcev mozaika, Celje.
Abb. 18 Inschrift mit Namen von Mosaikstieftern, Celje.

V sredini srednje ladje je ležal največji napis. Rob je na zunanji strani izpolnjen s pleteninastim ornamentom, na notranji pa z viticami. Napis z okvirom vred je dolg 2.5 m in širok tudi približno toliko, vendar mere niso natančne, ker sta južni in zahodni del poškodovana. Napis se glasi:

Marcellin-
us v(ir) c(larissimus) et
A]mantia [f(emina) c(larissima)
[et U]rsu[s ? . . .]
. . . . . .
[. . .] in [. . .]eria [. cu-]
m] suis f(ecerunt) [p(edes) . . .]

V desni polovici ladje so pustili v zemlji mozaični napis štirih vrst:

S[e]vera
et Anto-
nianu[s]
f(ecerunt) p(edes) CXX [. . .

Sl. 19. Napis z imeni darovalcev mozaika (Optatianus etc.), Celje.
Abb. 19 Inschrift mit Namen von Mosaikstieftern (Optatianus u. a.), Celje.

V sredini ladje sta ležala še tudi dva mozaična napisa v okroglih medaljonih (premer 60 cm):

Prvi medaljon:	Drugi medaljon:
Aur]e-	*[Ma-]*
lius ? e]t De-	*ximi]nus*
siderius ? c]um s-	*et] Ursa*
uis] f(ecerunt) p(edes) XL	*f(ecerunt) p(edes) XL*

Pri izkopavanju bazilike so našli še slabo ohranjen sarkofag. Napisi omenjajo, koliko so posamezni krščanski verniki darovali za mozaični tlak te nove bazilike. Prav blizu te bazilike je stala prejšnja, globlje fundirana in boljše zidana. Verjetno je postala premajhna, pa so zgradili poleg nje novo, večjo.

Zanimiva je tudi marmorna plošča 97 × 85 × 9 cm, ki so jo našli v apsidalnem prostoru. Mogoče je bila podnožje škofovega sedeža. Premer gladkih in kaneliranih stebrov nam priča, da so to deli stebrov, ki so nosili stene stranskih ladij in stebri iz oken ali septuma. Vse je pohorski marmor, je pa delo domače klesarske delavnice. Ohranjeno je nekoliko stiliziranih akantovih listov iz pohorskega marmora.

Način, kako je bila zgrajena omenjena bazilika z mozaiki nam nedvomno priča, da je bila zgrajena potem, ko so se prebivalci po hunski nevarnosti vrnili v Celejo. Krščanstvo je bilo v Celeji zelo močno, kar nam posebno dokazuje njihovo sodelovanje na raznih cerkvenih sinodah. Zadnji omenjeni verjetno celjski škof Johannes je sodeloval l. 379 ali 380 na sinodi v Gradežu, čeprav kot begunec.[54]

Emona je bila po antičnih virih in arheoloških objektih za časa Avgusta taborišče XV. leg. Apollinaris. Po Avgustovi smrti je bila premeščena v Karnunt na Donavi.[55] Zapuščeno, utrjeno taborišče so naselili deloma odpuščeni veterani, preselili so se pa med varne zidove tudi prebivalci kanabe. Mesto je uživalo stoletja »pax romana«, ki ga je motilo včasih divjanje Kvadov in Markomanov ali pa raznih cesarskih pretendentov npr. Maksimina Tračana (l. 238 n. e.). Mesto je ravno v boju proti omenjenemu zelo mnogo trpelo, kar nam dokazujejo mnoge plasti močne žganine. Popolnoma so ga pa porušili Atilovi Huni l. 452 na svojem maščevalnem pohodu proti Rimu.

Še neraziskano Mirje je sistematično odkopal in publiciral W. Schmid. Najnovejša izkopavanja so pa odkrila še neraziskane terene, ki so marsikaj prej pomanjkljivega dokumentirali, npr. obzidje z vrati, molilnice itd. Emonski prebivalci, ki so se rešili pred Huni, so se vrnili v porušeno mesto, ga zopet naselili, seveda v manjšem obsegu. To nam dokazujejo najnovejša izkopavanja in cerkveni pisatelji, posebno pisma sv. Hieronima, ki jih je pisal emonskim prebivalcem.[56] Iz teh pisem, ki jih je pisal Hieronim iz halkidijske puščave verjetno l. 376/77, z gotovostjo sklepamo, da je bilo v tem času, ko so bila pisma napisana, močno razvito krščansko življenje. Obstajala sta najmanj dva samostana, en moški in en ženski, z oratoriji. Pri tako razvitem meniškem življenju je v Emoni morala že takrat biti škofijska stolica, z več bazilikami. Emonski škofje so dokazani kot udeleženci

[54] Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev I. Ljubljana 1902, 94 ss., št. 85. J. Rus, Johannes, zadnji škof panonske a prvi istrske Emone. GMDS 20, 1939, 156. J. Zeiller, Les origines Chrétiennes dans les provinces danubiennes, Paris (1915), 134, 135, 138, 403, 405, 597.

[55] J. Klemenc, Limes u Donjoj Panoniji v Limes u Jugoslaviji I., Beograd 1961, 7. Isti, Zgodovina Emone v Zgodovini Ljubljane, Ljubljana 1955, 331. B. Saria, Doneski k vojaški zgodovini naših krajev v rimski dobi. GMDS 20, 1939, 120 ss, z literaturo.

[56] Fr. Ks. Lukman, Sv. Hieronima izbrana pisma I. Celje 1941, 98 ss., 11. pismo »Devicam v Emoni« — 12. pismo »Menihu Antoniju v Emoni«.

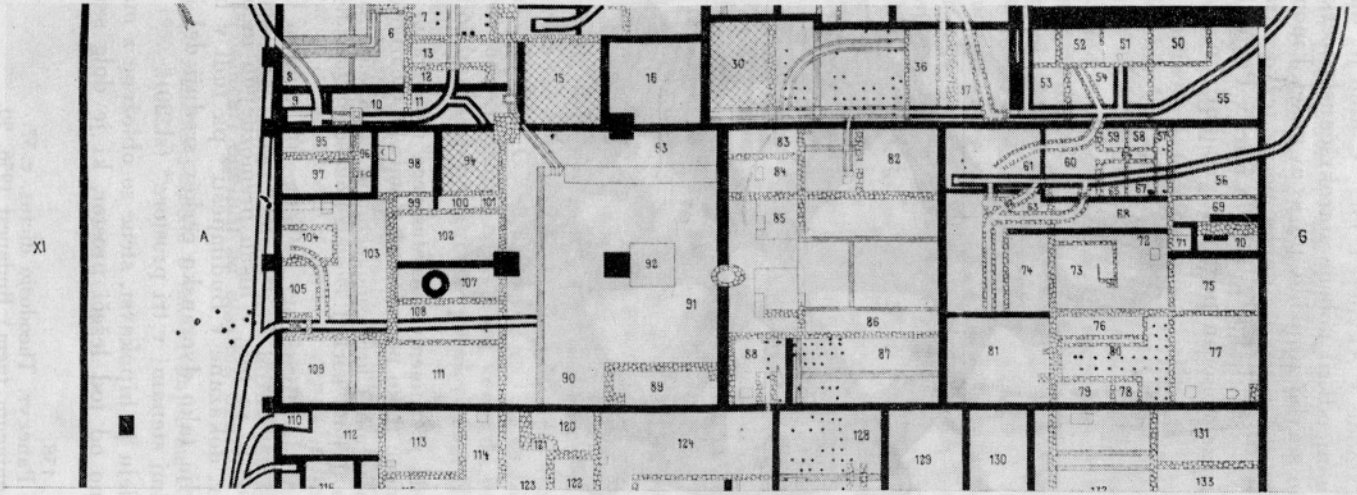

Sl. 20. Srednji trakt insule XII z ostanki ranokrščanske dvoranske cerkve v Emoni.

Abb. 20 Mitteltrakt der Insula XII mit Überresten einer frühchristlichen Saalenkirche in Emona.

mnogih sinod, npr. sinode v Akvileji l. 381.[57] Čudno je, da W. Schmid pri svojem izkopavanju ni odkril nobene starokrščanske cerkve. Verjetno je, da je iskal cerkveno stavbo z apsido, pa je ni našel. Emona je bila močno zazidana in vključena v mestno zidovje, pa je težko zgraditi troladijsko apsidalno baziliko v mestu, kakor je bilo to npr. v Ptuju. Poleg tega je bil še za časa Teodozija zelo močan poganski element[58] in je bilo zaradi tega

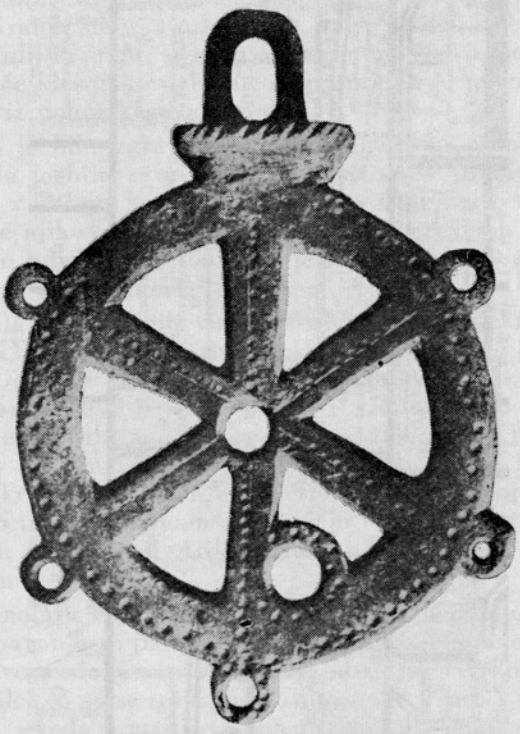

Sl. 21. Bronasti svečnik z znamenjem Kristusovega monograma v vencu. Izkopan v insuli XII v Emoni. (Foto po J. Dostal, Römische Quartalschrift 28, 1914).

Abb. 21. Bronzeleuchter mit Christusmonogramm im Kranz. Ausgegraben in der Insula XII, Emona. (Photo nach J. Dostal, Römische Quartalschrift 28, 1914).

težko spremeniti poganska svetišča v cerkve. Pač pa je bilo gotovo več dvoranskih molilnic, ki so bile v hišah premožnejših in odličnejših kristjanov. Tako so npr. dokazane v Budimpešti[59] pa tudi v bližnjem Noriku. V Emoni predstavlja tako dvoransko cerkev srednji del insule XII, ki je razdeljen z vmesnimi stenami v tri prostore[60] (sl. 20).

V vzhodnem delu je hipokavst, stene so obložene z marmorom, a tlak je mozaik. Zahodno od tod ležeči prostor, ki je dolg samo 14 m, je po-

[57] J. Zeiller, o. c. 138.
[58] Latini Pacati Panegyr. Theodosio dictus, c. 37.
[59] J. Szilagyi, Aquincum (nem.) Budapest 1956, 90.
[60] Primerjaj opis XII. insule pri W. Schmidu, Emona, Wien (1914) 151 ss.

doben veliki veži z lesenimi stebri, ki so pa imeli kamnite podstavke in s širokim vhodom proti zahodnemu delu, ki je dolg 26 m. Ta zahodni del bi bil še najbolj primeren za zbiranje vernikov, in sicer del, ki je nadaljevanje prostora št. 91 z vodnjakom. Prostori ob zahodni zunanji steni so bili verjetno s prej omenjenim dvoriščem št. 91 in vodnjakom ena sama dvorana; to nam še potrjuje dejstvo, da je vse zgrajeno v istem času, v zadnji gradbeni periodi. V tem prostoru je tlak iz mozaikov, zgrajeno je pa bilo vse v IV. stol. Velika škoda je, da ne vemo natančno, kje so našli del bronastega svečnika (sl. 21), ki je podoben obema kosoma iz Rogoznice. Tudi ta svečnik ima v vencu Kristusov monogram. V istem prostoru so našli tudi glinasto svetilko s Kristusovim monogramom. Tločrt in v insuli XXX. najdeni starokrščanski predmeti govore za to, da je bila tukaj nedvomno starokrščanska cerkev.

Podobno situacijo kot v insuli XII so ugotovili l. 1961 pri izkopavanju insule XXXI, ki je v severozahodnem kotu Emone, prav blizu mestnega obzidja in ob cesti, ki je vodila skozi mestna vrata; tlak je mozaik in sloni na hipokavstovih stebričkih, ki so iz peščenca in spada v IV. stoletje, kar nam dokazuje v bližini najdeni depot novcev. Zadnji je zastopan cesar Valentinian I. (364—375). V tem prostoru sta bili tudi dve kasnoantični glinasti svetilki, od katerih je imela ena Kristusov monogram. Gotovo je bilo v Emoni še več cerkva, saj je bilo mesto dobro utrjeno in prva trdnjava pred italskim limesom, ki je branil prehod čez Kras v Italijo.

Ko so postali naši kraji nevarni zaradi popuščanja donavskega limesa pred barbari, so pričeli prebivalci spreminjati naravno utrjene kraje v trdnjave in pribežališča. Po l. 375 je Ptujski grad dobil svoje obzidje in tudi svojo baziliko. Ponovno so utrdili veliko gradišče pri Vel. Malencah, ki obvlada prehod čez Krko. Takrat so tamkaj sezidali precej skromno cerkev, drugih zidanih stavb, razen obrambnega zidovja pa ni bilo.[61]

»Praetentura Italiae et Alpium« je sedaj precej raziskana in je izšla prva publikacija o limesu. Omenim naj še to, da so bile v večjih krajih tega limesa gotovo tudi krščanske cerkve, saj vemo da je Teodozij premolil celo noč pred odločilno bitko ob Hublju, v cerkvici na Hrušici. O tem boju nam poroča Claudian:

Te propter gelidis Aquilo de monte procellis
obruit adversas acies; revolutaque tela
vertit in auctores, et turbine reppulit hastas.
O nimium dilecto Deo, cui fundit ab antris
Aeolus armatas hyemes; cui militat aether,
et coniurati veniunt ad classica venti.

[61] B. Saria, Drugo začasno poročilo o izkopavanjih na Gradišču pri Vel. Malencih. GMDS 11, 1930, 5—12.

ZUSAMMENFASSUNG

Altchristliche Heiligtümer in Slowenien

Auf dem Schloßberg zu Ptuj wurden im Laufe der Ausgrabungsarbeiten in den Jahren 1946—1947 früher noch nicht ausgegrabene Slawengräber freigelegt, ferner protoillyrische Siedlungsreste, eine frühchristliche Basilika, spätantike Befestigungen und Überreste eines altslawischen Heiligtums (Anm. 1—3). Der Bestand frühchristlicher Bauwerke ergibt sich aus zahlreichen Gegenständen (Abb. 1), während von der kleinen Befestigung zahlreiche Grund- und sonstige Mauern erhalten sind (Abb. 3, 4, 6, 7). Der Kirchenbau auf dem Schloßberg stammt erst aus der Zeit nach dem Beginn der Völkerwanderung, während in Poetovio selbst in der Nähe der heutigen Propsteikirche Fragmente, wahrscheinlich von der ältesten Ptujer Basilika stammend, gefunden wurden. U. a. sind Teile der Chorschranken gut erhalten geblieben, u. zw. ein ornamentierter Pfeiler sowie ein Teil seiner Platte (Abb. 8, 9).

Beim Bau der Bahnstrecke in Rogoznica bei Ptuj wurden in Jahre 1868 zwei Metalleuchter mit Christusmonogramm gefunden (Abb. 10, 11). Sie stammen aus dem IV. Jh. Wahrscheinlich ist dort eine altchristliche Friedhofskirche gestanden (Anm. 41, 42).

Prof. Dr. R. Egger und M. Abramić fanden, in der Nähe des vormals Ornigschen Meierhofs Marmorfragmente, es sind Teile frühchristlicher Architektur (Anm. 44, 45, 46).

Auf dem »Panoramaberg« sind auch Reste einer altschristlichen Basilika (Anm. 47) entdeckt worden, die besonders durch eine Grabplatte mit griechischer Inschrift dokumentiert ist (Abb. 12, 13). Wahrscheinlich handelt es sich um ein Denkmal des Ptujer Bischofs Viktorin (Anm. 49, 50).

In Spodnja Hajdina stellte Prof. W. Schmid eine frühchristliche Saalkirche fest (Anm. 51). Poetovio war der Bischofssitz des Märtyrers St. Viktorin; das macht die Anzahl von fünf festgestellten altchristlichen Kirchen in der Stadt begreiflich.

Im antiken Celeja sind bisher mindestens zwei frühchristliche Basiliken nachgewiesen. Es wurden im Jahr 1897 beim Ausgraben für die Grundmauern des Postgebäudes die Überreste zweier fast zusammenhängender Basiliken — aus verschiedenen Zeiträumen — freigelegt. Den Bodenbelag bilden Mosaiksteine, deren ziemlich viele erhalten sind; allerdings fragmentiert. Sie helfen bei der Zeitbestimmung des Kirchengebäudes und beweisen die große Opferwilligkeit mancher Gläubigen. So z. B. ließ Diakon Justinian ein Mosaik mit Inschrift in der Länge von 120 Fuß legen (Abb. 15). Ein anderer opferfreudiger Christ stiftete ein Mosaik mit Inschrift, 240 Fuß lang (Abb. 16). Celeja war ebenfalls Bischofssitz (Anm. 54), was auch aus dem Gaudentiusdenkmal in St. Pavel pri Preboldu hervorgeht (AIJ Nr. 16).

Einen Großteil des antiken Emona hat W. Schmid im Jahr 1913 ausgegraben. Den Rest hat das Städtische Museum Ljubljana in den Jahren 1961—1962 freigelegt. Das christliche religiöse Leben war in Emona sehr entwickelt, was uns besonders die Briefe des Hl. Hieronymus »An die Jungfrauen in Emona« und »An den Mönch Antonius in Emona« (Anm. 56) bestätigen. Schmid hat bei seinen Ausgrabungen keine frühchristliche Basilika entdeckt, doch es hatte deren bestimmt mehrere gegeben: in der Insula XII, von W. Schmid ausgegraben, ist bestimmt eine frühchristliche Saalkirche gestanden (Abb. 20, Anm. 60), ist doch in diesen

Räumen ein metallenes Christusmonogramm (Abb. 21) ausgegraben worden. Eine ähnliche christliche Saalkirche wurde auch bei den jüngsten Ausgrabungen in der Insula XXXI im Nordwestecke Emonas, nahe bei der Stadtmauer freigelegt, wo auch eine tönerne christliche Luzerne gefunden wurde.

Geschichtsquellen, freigelegte Grundmauern und ausgegrabene Gegenstände beweisen den Bestand frühchristlicher Basiliken und auch Domkirchen in den antiken Städten Poetovio, Celeja und Emona.

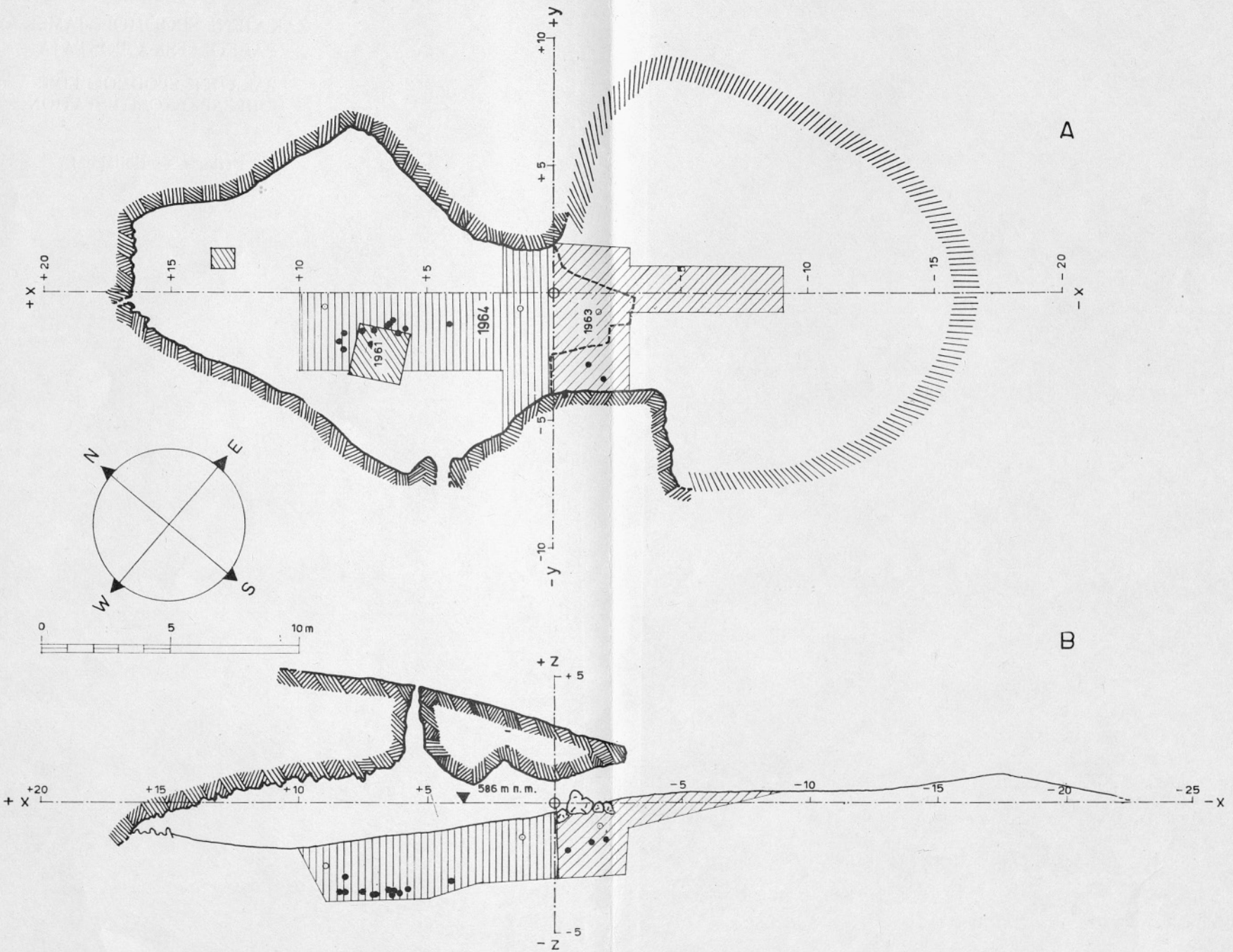

Zakajeni spodmol. A — tloris z odkopnimi fazami in mesti najdb, B — podolžni prerez z mesti najdb.
Zakajeni spodmol. A — Grundriss der Höhle mit Ausgrabungsphasen und Fundstellen, B — Längsdurchschnitt mit Fundstellen.

F. OSOLE

ZAKAJENI SPODMOL, JAMSKA PALEOLITSKA POSTAJA

ZAKAJENI SPODMOL, EINE HÖHLENPALÄOLITHSTATION

Priloga — Beilage 1

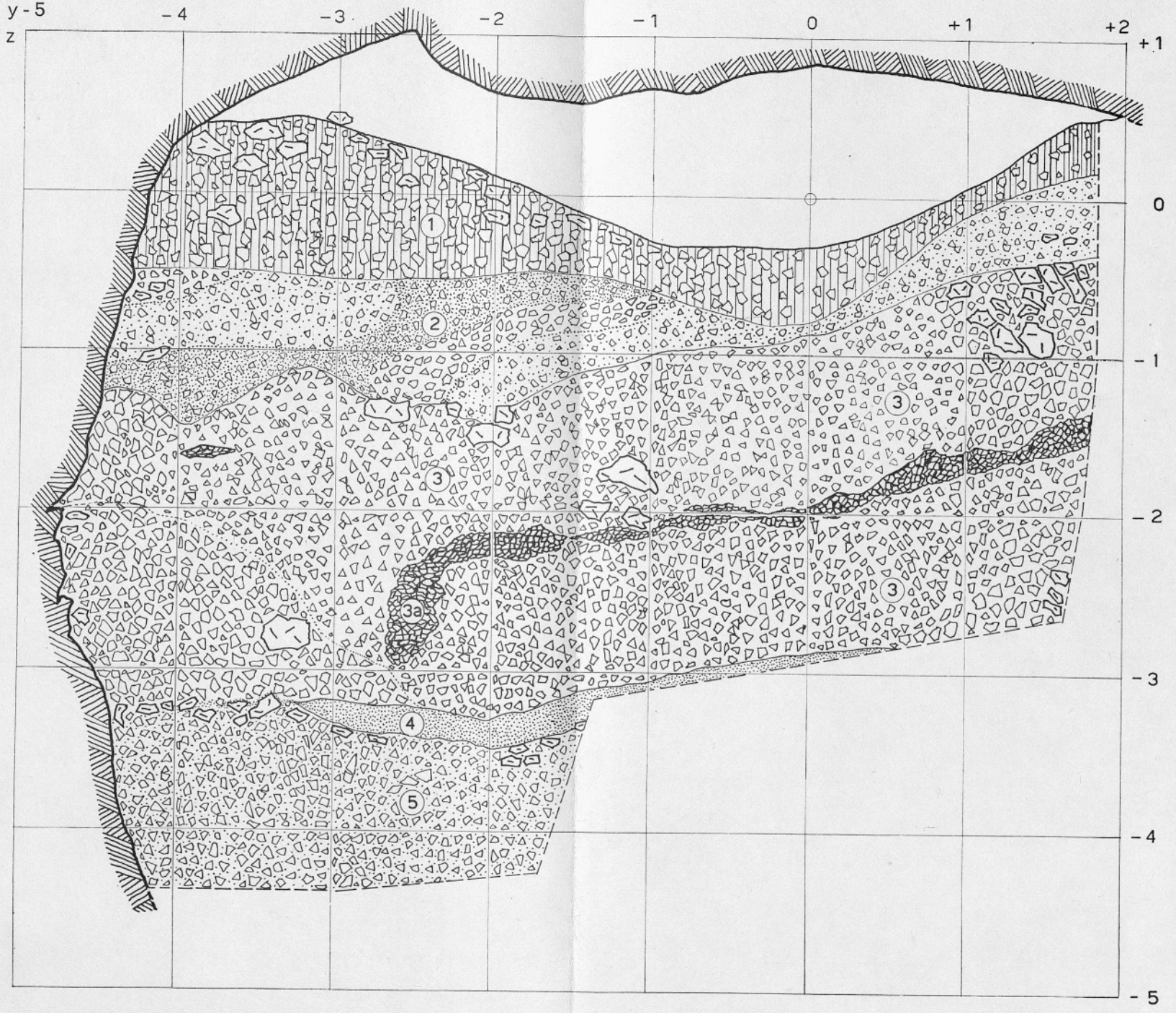

Zakajeni spodmol. Prečni profil x = 0,00 m.
Zakajeni spodmol. Querprofil x = 0,00 m.

F. OSOLE

ZAKAJENI SPODMOL, JAMSKA PALEOLITSKA POSTAJA

ZAKAJENI SPODMOL, EINE HÖHLENPALÄOLITHSTATION

Priloga — Beilage 2

Priloga 1 — Annexe 1

KAŠTELIR

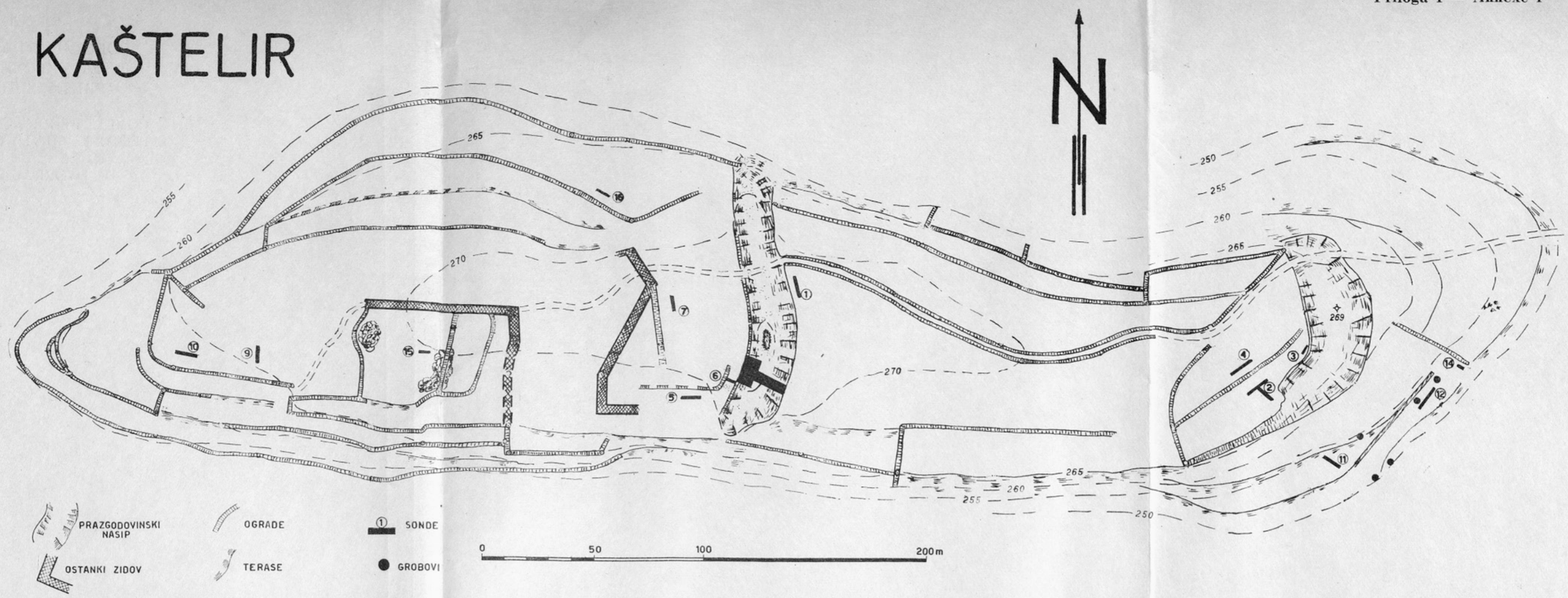

Kaštelir pri Dvorih nad Izolo — Kaštelir près de Dvori au-dessus d'Izola

Priloga 2 — Annexe 2

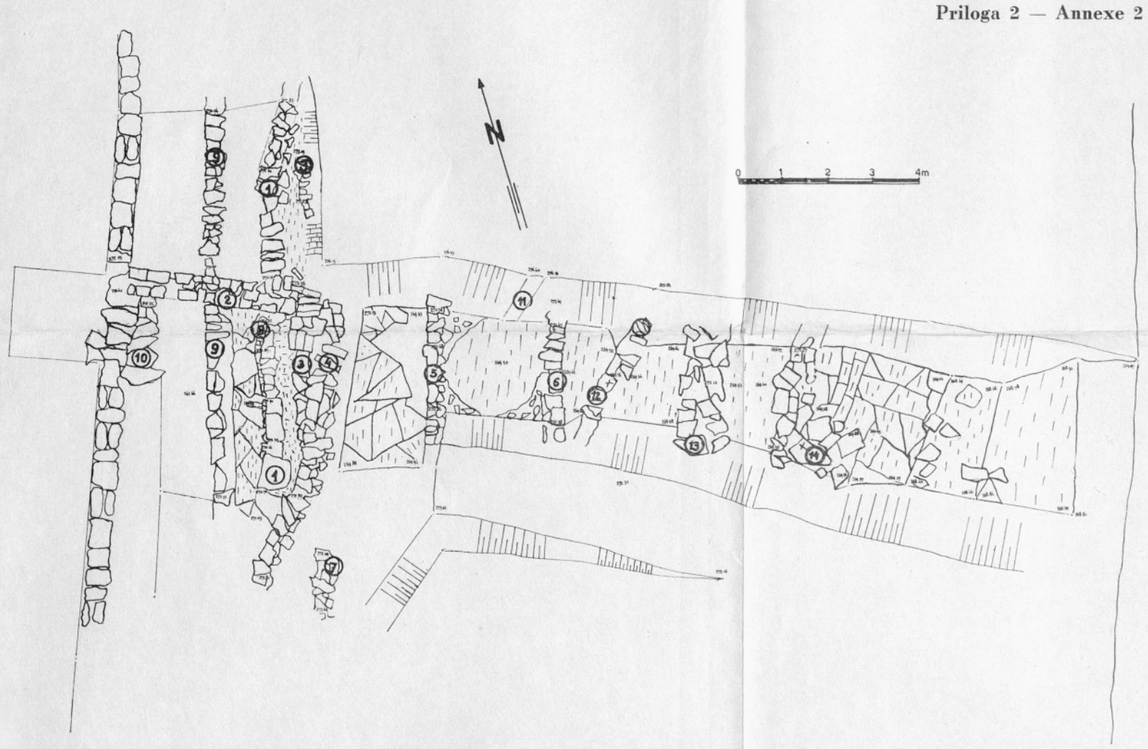

Kaštelir pri Dvorih nad Izolo. Zidovi v sondi srednjega prečnega nasipa na Kaštelirju — Kaštelir près de Dvori au-dessus d'Izola. Murs dans la sonde de la digue transversale moyenne à Kaštelir

Priloga 3 — Annexe 3

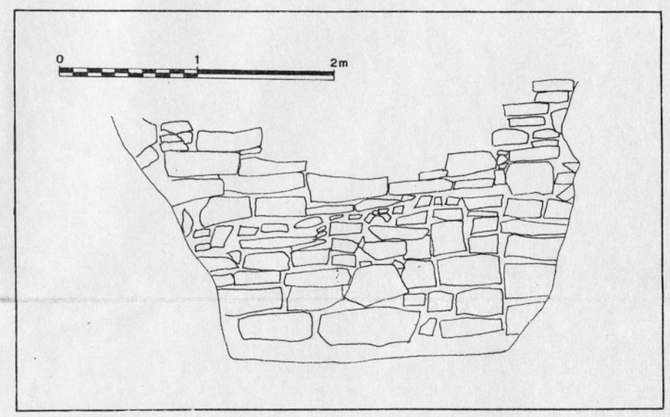

Kaštelir pri Dvorih nad Izolo. Vhodni profil ali čelna stran zidu 6 — Kaštelir près de Dvori au-dessus d'Izola. Profil est ou côté frontal du mur 6

Priloga 4 — Annexe 4

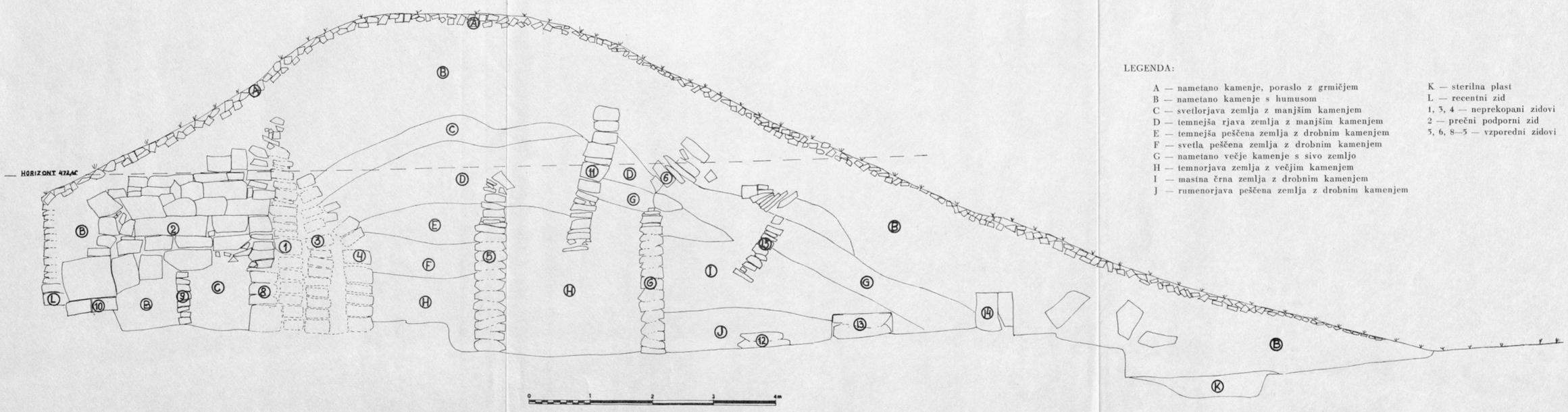

Kaštelir pri Dvorih nad Izolo. Severni profil sonde v zasipu — Kaštelir près de Dvori au-desus d'Izola. Profil nord de la sonde dans la digue

LEGENDA:

A — nametano kamenje, poraslo z grmičjem
B — nametano kamenje s humusom
C — svetlorjava zemlja z manjšim kamenjem
D — temnejša rjava zemlja z manjšim kamenjem
E — temnejša peščena zemlja z drobnim kamenjem
F — svetla peščena zemlja z drobnim kamenjem
G — nametano večje kamenje s sivo zemljo
H — temnorjava zemlja z večjim kamenjem
I — mastna črna zemlja z drobnim kamenjem
J — rumenorjava peščena zemlja z drobnim kamenjem
K — sterilna plast
L — recentni zid
1, 3, 4 — neprekopani zidovi
2 — prečni podporni zid
5, 6, 8—5 — vzporedni zidovi

E. BOLTIN-TOME

POROČILO O RAZISKOVANJIH NA SREDNJEM PREČNEM NASIPU KAŠTELIRJA PRI DVORIH NAD IZOLO

COMPTE RENDU SUR LES RECHERCHES EFFECTUÉES SUR LA DIGUE TRANSVERSALE MOYENNE DE KAŠTELIR PRÈS DE DVORI AU-DESSUS D'IZOLA

Priloga — Annexe 1—4

OBELEŽJE IN KRONOLOGIJA ANTIČNIH GROBOV NA PREŠERNOVI IN CELOVŠKI CESTI V LJUBLJANI

LJUDMILA PLESNIČAR-GEC
Mestni muzej, Ljubljana

Sredi maja 1962 je Gradbeno podjetje iz Nove Gorice pričelo pripravljalna dela za gradnjo železniškega nadvoza na Celovški cesti. Zemeljske plasti so pričeli odstranjevati 17. maja pred Delavskim domom na Prešernovi cesti. To so bila prva pripravljalna planerska dela za ureditev križišča Prešernove, Celovške in Gosposvetske ceste. Po dogovoru z investitorjem so delavci z buldozerjem odstranili le humozno oziroma nasipno plast, nato smo ročno preiskali področje. Z mehanskim odstranjevanjem vrhnjih plasti so poškodovali mnogo grobov, vendar je bil to edini način dela, saj je bil rok za raziskavo tako kratek, da bi ročno odkopali komaj eno tretjino ogroženega področja.

Po končanih pripravljalnih delih na Prešernovi cesti ter na križišču Prešernove, Celovške in Gosposvetske ceste, kjer so utrdili cestišče, so pričeli z odkopom za cestni podvoz na Celovški cesti. Zemeljske plasti so odstranjevali z bagri in buldozerji. S posebno ekipo arheologov smo sledili izkopom, da bi ob kakšni slučajni najdbi zaustavili dela. Edina najdba je bil žgani grob pred Železniško ambulanto, sicer so bile plasti na tem podvozu popolnoma nedotaknjene.

Grobovi pred Delavskim domom spadajo v sklop severozahodne nekropole, ki se je raztezala od Ajdovščine do stare Šišenske cerkve in na jugu do klasične gimnazije, prav gotovo ob cesti za Santicum (Beljak).[1] Do danes zbrani podatki o tej nekropoli kažejo, da je bilo to grobišče heterogeno. Raztresenost grobov, saj naletimo nanje od Ajdovščine, pod Gosposvetsko cesto do klasične gimnazije, ter različni načini pokopov kažejo na to, da je grobišče nastajalo v različnih obdobjih in da tu, drugače kakor v severni nekropoli, ni obstajala težnja, da bi pokopavali mrtve le vzdolž antične ceste.

Pod Gosposvetsko cesto so konec prejšnjega stoletja našli precejšnje število sarkofagov ter lokalizirali 11 grobišč.[2] Pokopališče je segalo še na Puharjevo ulico, kjer so leta 1932 odkrili skeletne in žgane rimske grobove[3] in do klasične gimnazije, saj so pri kopanju temeljev izkopali sarkofag z napisom in več žganih grobov.[4]

---

[1] J. Klemenc, Zgodovina Ljubljane I. (1955) 341.
[2] J. Klemenc, op. c. 341.
[3] F. Leben, AV 3, 1952, 310. Varstvo spomenikov 8, 1960—1961 (1963) 293.
[4] J. Hoffiller, B. Saria, AIJ (1938) št. 198.

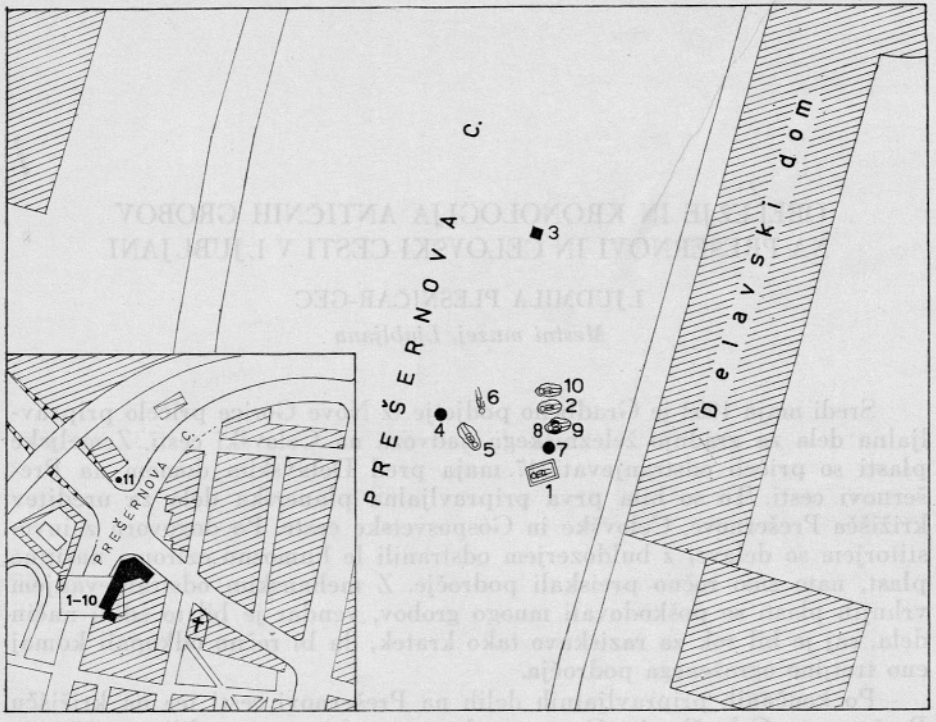

Sl. 1. Ljubljana, situacija antičnih grobov na Prešernovi in Celovški cesti.
Fig. 1. Ljubljana, situation des tombes antiques sur la Prešernova et la Celovška cesta.

V neposredni bližini, kjer so lokalizirani grobovi, ki smo jih odkopali leta 1962, so večkrat naleteli na rimske grobove. Ob nekdanji krčmi Novi svet (Neuwelt) — območje današnjega hotela Lev — so našli leta 1824 sarkofag s prejnim vretencem[5] ter nagrobnik.[6] Grobove so našli prav tako na bivši Bleiweisovi cesti (danes Prešernova) nasproti Kolizeja pri polaganju plinovoda leta 1901[7] ter v Latermanovem drevoredu na travniku med njim in železnico.[8] Iz območja Kolizeja so tudi favnova glava[9] iz brona ter številni grobovi.[10]

Skupina žganih in skeletnih grobov na Prešernovi cesti predstavlja brez dvoma grobiščno skupino, ki pa verjetno spada pod območje nekropole, ki se je razprostirala ob Puharjevi ulici, bivši Bleiweisovi cesti, Kolizeju, klasični gimnaziji in pod Gosposvetsko cesto.

[5] Illyr. Blatt. 46, 1832 (inv. NM. R 2264). V. Vodnik, MHK 1848, 91. K. Deschmann, Führer (1888) 111, 12. S. Rutar, LMS 1891, 191.
[6] CIL III, 3869
[7] A. Müllner, Argo 9, 1901, 88 (inv. NM R 3610—3614).
[8] A. Müllner, Argo 5, 1897, (inv. NM R 2517—2875—2878).
[9] J. Šašel, Kronika 6, 1958, 7, sl. 7, 6.
[10] V. Vodnik, Laib. Wochenblatt 12, 1818, 11, 12. A. Müllner, Argo 1, 1892, 32.

Razprostranjenost grobov, heterogenost pokopov ter grupacija nekaterih navaja na misel, da ne moremo govoriti o eni nekropoli s pravilno razprostranjenostjo vzdolž antične ceste, temveč o večjem številu manjših grobišč, ki so nastajala v obdobju štirih stoletij.

Opis grobov

Grob 1 (T. 1: 1)

Sarkofag iz peščenjaka s pokrovom. Pri snemanju vrhnje plasti cestišča je buldozer sarkofag pregazil in delno poškodoval pokrov. Sarkofag je ležal približno 1 m pod površino ceste. Pokrov je bil že prej nekoliko razbit in udrt do dna sarkofaga. Pokojnikove kosti so ležale razmetane in poškodovane. Orientacija sarkofaga je bila V—Z. Med kostmi so bili fragmentirani pridatki:

1. Bronasta, posrebrena sponka četverokotne oblike z deteljasto razcepljenimi vogali in plastičnim žebljičkom v sredini. Igle ni. Vel. šir. 3,1 cm. Inv. št. 1812. (T. 1: 2)
2. Fragment ustja temnovijoličaste steklene posode. Vel. dolž. 4,6 cm. Inv. št. 1815. (T. 1: 3)
3. Fragment zgornjega dela rdeče žgane pečatne oljenke. Rek. vel. dolž. 10,5 cm, premer: 6,2 cm. Inv. št. 2899. (T. 1: 4)
4. Fragment zgornje polovice grobo pečene, rdečerjave pečatne oljenke. Glina ima veliko primesi peska. Rek. vel. premer: 5,2 cm. Inv. št. 1813. (T. 1: 5)
5. Fragment zgornjega dela rumenordeče žgane pečatne oljenke. Rek. vel. premer: 6,7 cm. Inv. št. 1814. (T. 1: 6)

Grob 2 (T. 1: 7)

Skeletni pokop. Glava nagnjena na desno ramo. Roki položeni ob telesu, desna roka v krilu. Orientacija groba V—Z. Glava je bila nagnjena proti vzhodu. Velikost grobne jame: 1,80 m × 59 cm. Skelet: dolž. 1,60 cm, širina ramen: 0,43 cm, širina kolkov: 0,30 cm.

Vsi pridatki so bili fragmentirani in raztreseni po skeletu.

1. Fragment ustja temnosivo pečene posode z ravno odrezanim ustjem. Pod ustjem radialno potekajoči, majhni, gosti, podolgovati urezi. Vel. debelina stene: 0,8 cm. Inv. št. 1816. (T. 1: 8)
2. Podolgovat, nekoliko ukrivljen bronast ročaj, pravokotnega ploščatega preseka, z zakovico pritrjen na posodico ali žlico. Vel. dolž. ca 12 cm, šir. 0,5 cm. Inv. št. 1819. (T. 1: 10)
3. Pravokotna bronasta ploščica. Vel. dolž. 2,8 cm, šir. 1,5 cm. Inv. št. 1820. (T. 1: 11)
4. Fragment ustja skodele polkrožne oblike, ustje rahlo navznoter upognjeno. Stene prevlečene z rdečerjavim, slabo ohranjenim premazom. Rek. vel. premer ustja: 24 cm. Inv. št. 1817. (T. 1: 9)
5. Fragment ustja rjavo žgane posode. Ustje navzven upognjeno. Vrat horizontalno narebren. Vel. viš. 4,4 cm, šir. 5,2 cm. Inv. 1818. (T. 1: 12)

Grob 3 (T. 2: 1)

Žgani grob tegulne konstrukcije v obliki zaboja. Tegule položene tako, da so robniki navzven obrnjeni. Dno groba je bil droben prod. Buldozer ga je pri snemanju površine pregazil. Nekaj žganine je bilo raztresene zunaj groba. Nad grobom našli bronast novec (TETRICUS 270—273 n. e.), ki pa so ga verjetno naknadno zgubili ali pa je pripadal drugemu grobu. Sežgane pokojnikove kosti so bile položene v stekleno žaro. Žara in pridatki so bili položeni na prodnato dno tegulne skrinje.

1. Fragmentirana, svetlozelena steklena žara z zadebeljenim in navzven zavihanim ustjem, kroglaste oblike z navznoter upognjenim dnom. Vel. premer ustja: 15,4 cm, višina: 18,4 cm. Inv. št. 1823. (T. 2: 2)

2. Fragmentirana, modrozelena, steklena cilindrična čaša z majhnim trakastim ročajem. Ustje nekoliko navzven upognjeno, dno prstanasto. Vel. premer ustja: 15,5 cm, višina: 14.6 cm, premer dna: 10 cm. Inv. št. 1822. (T. 2: 4)

3. Fragmentirana noga trinožne skodele, črnosivo žgane gline. Noga horizontalno narebrena. Vel. viš. rek. 12 cm, šir. rek. 20,6 cm. Inv. št. 1830. (T. 2: 7)

4. Fragment vratu svetlozelenega steklenega balzamarija. Vel. viš. 3,5 cm, premer vratu: 0,9 cm. Inv. št. 2902. (T. 2: 3)

5. Fragment podolgovate, sploščene bronaste ploščice, načete z razjedajočo patino. Vel. dolž. 3,2 cm, šir. 1,5 cm. Inv. št. 1829. (T. 2: 8)

6. Bronasta zakovica z ostanki bronaste pločevine. Vel. dolž. 1,7 cm, premer: 0,2 cm. Inv. št. 2900. (T. 2: 9)

7. Fragment spodnjega dela, rumenosivo žgane posode, verjetno lončene steklenice. Vel. premer dna: 7 cm, viš. 3,7 cm. Inv. št. 1826. (T. 2: 6)

8. Fragment ustja sivo žgane posode — amfore. Ustje je rahlo navznoter upognjeno. Vel. premer ustja: 10 cm, viš. 3,2 cm. Inv. št. 1825. (T. 2: 10)

9. Fragment ustja in vratu sivorumeno žgane posode. Na vratu horizontalno plastično rebro. Vel. premer ustja: 11,4 cm, višina: 4,0 cm. Inv. št. 1827. (T. 2: 5)

Grob 4 (T. 3: 1)

Žgani grob. Pokop z navadnim vkopom. Žganina na površini 1,30 m × 0,80 m. Pokojnik je bil verjetno sežgan na kraju pokopa. Med sežganimi pokojnikovimi kostmi in pepelom je ležalo oglje velikih vej. Buldozer je grob pregazil in stisnil. Med žganino je bila le tulasta bronasta zapestnica (zgubljena med deli) in fragment lončka.

1. Bronasta zapestnica (zgubljena med izkopavanji).

2. Steklen, svetlozelen balzamarij s hruškasto razširjenim spodnjim delom in dolgim cilindričnim vratom z navzven upognjenim ustjem. Vel. premer dna: 4,2 cm, viš. 11,6 cm. Inv. št. 1821. (T. 3: 2)

Grob 5 (T. 3: 6)

Skelet. Glava močno poškodovana, druge kosti slabo ohranjene. Glava nagnjena na desno ramo. Skelet je ležal v smeri V—SZ. Dolžina grobne jame: 1,80 m. Roki sta bili položeni ob telesu. Ob levi nogi sta ležala lonček in fragmentirana oljenka. Pridatki:

1. Rumenosivo žgana čaša bikonične oblike. Pod ravno odrezanim ustjem 2 vrsti dvojnih, horizontalnih kanelur. Dno prstanasto. Vel. premer ustja: 7 cm, premer dna: 4,5 cm, viš. 8,2 cm. Inv. št. 1835. (T. 3: 5)

2 Dno in del zgornjega dela rdečerjavožgane, grobe oljenke. Vel. dolž. 10,3 cm, najv. šir. 6 cm, viš. 2,6 cm. Inv. št. 1834. (T. 3: 3)

Grob 6 (T. 3: 4)

Skeletni pokop. Skelet izredno slabo ohranjen in orientiran v smeri S—J z rahlim odklonom proti vzhodu. Lobanja popolnoma fragmentirana. Ohranjen le del levega humerusa, desnega radiusa, nekaj vretenc, del kolka, fragment femurja in tibije.

Na desni strani ob nogah keramičen lonček, na levi strani oljenka. Ob levi tibiji bronast obesek. Ob nogah pasna spona. Obseg grobne jame: 2,10 m × 0,70 m. Pridatki:

1. Fragmentirana, rdečerjavo žgana, groba oljenka. Vel. dolž. 9,4 cm, šir. 6 cm. Inv. št. 1837. (T 3: 7)

2. Bronast obesek, sestavljen iz dveh ploščatih polovic, ki sta pritrjeni z zakovicami. Vel. šir. 3 cm, viš. 2 cm. Inv. št. 1838. (T. 3: 8)

3. Bronasta, ploščata, ovalna pasna spona z ohranjenim jezičkom in ploščico z zakovicami. Vel. dolž. 4,6 cm, šir. 3,8 cm. Inv. št. 1839. (T. 3: 9)

4. Fragment dna temnosivo pečene skodelice. Zunanja stena ornamentirana z barbotin tehniko. Vel. premer dna: 3 cm. Inv. št. 2903. (T. 3: 11)

5. Fragment dna sivo pečenega lončka. Dno je ravno. Vel. premer dna: 13 cm. Inv. št. 2904. (T. 3: 10)

6. Fragmentiran spodnji del rjavosivo žganega, bikoničnega lončka. Vel. premer dna: 4,7 cm, viš. 9 cm. Inv. št. 1836. (T. 3: 12)

Grob 7 (T. 4: 1)

Žgani grob, navaden vkop. Obseg grobne jame 60 × 60 cm. Pregazil ga je buldozer in deloma uničil. Med pokojnikovim pepelom atipični fragmenti stekla in keramike. Vmes fragmentiran železen žebelj; iz tega lahko sklepamo, da je bil pokop v leseni skrinji.

1. Fragment velikega ploščatega železnega žeblja s pravokotnim presekom. Vel. premer glave 4,4 cm, premer konice 0,5 cm. Ohranjena dolžina: 2 cm. Inv. št. 1842. (T. 4: 2)

Grob 8 (T. 4: 3)

Skelet. Orientacija skeleta V—Z. Glava nekoliko nagnjena proti vzhodu. Ohranjena dolžina skeleta je 1,40 m. 12 cm pod koleni je skelet uničen zaradi naknadnega vkopa. Širina ramen: 39 cm, širina kolkov: 38 cm.

Roki sta bili položeni tesno ob telesu. Skelet je bil razmeroma dobro ohranjen. Glava je bila pri kopanju precej poškodovana. Skelet je bil položen na tanko plast proda. Po vsej površini skeleta so bili raztreseni fragmenti keramike. Sam skelet ni imel pridatkov, ki bi ležali »in situ«. Verjetno so bili uničeni pri naknadnem vkopu.

Grob 9 (T. 4: 3)

Žgani grob. Grobna konstrukcija je navaden vkop. Ohranjen je bil le deloma. V grob 9 je bil vkopan in položen skelet št. 9. Ob tej priliki so grob skoraj popolnoma uničili. Raztreseni kosi keramike v grobu 8 so po vsej verjetnosti spadali k grobu 9. Premer grobne jame: 50 × 50 cm. In situ je ostalo le nekaj ožganih kosti, steklen balzamarij in fragmentiran žebelj; iz tega lahko sklepamo, da je bil pokop v leseni skrinji.

1. Fragment vratu sivožgane posode, ustje je odebeljeno in ravno odrezano. Zunanja stena ornamentirana s horizontalno, plitko kaneluro. Vel. premer ustja: 8,9 cm, viš. 2,5 cm. Inv. št. 1847. (T. 4: 4)

2. Fragment največjega oboda rjavo žgane posode. Na zunanji steni ornament podolgovatih vrezov. Vel. šir. 2,8 cm, viš. 2,8 cm. Inv. št. 1849. (T. 4: 5)

3. Fragment sivo žganega lonca (žara). Ustje navzven upognjeno. Glina mešana s kvarcitom. Vel. šir. 2,3 cm, viš. 2 cm. Inv. št. 2905.

4. Fragment največjega oboda rumenosivo žgane posode z ornamentom vertikalnih urezov. Vel. šir. 3,4 cm, viš. 2,2 cm. Inv. št. 1845. (T. 4: 7)

5. Fragment ustja in zgornjega dela polkrožne skodele z ostanki rdečega premaza. Pod ravno odrezanim ustjem horizontalna kanelura, na ramenu plastičen luskinast ornament v obliki polmeseca. Vel. šir. 2 cm, viš. 3,1 cm. Inv. št. 1846. (T. 4: 6)

6. Fragment konice zarjavelega železnega žeblja. Vel. dolž. 3,1 cm, deb. 0,5 cm. Inv. št. 1850. (T. 4: 11)

7. Svetlo zelen steklen balzamarij hruškaste oblike. Vel. viš. 6,3 cm, naj. obod: 3,1 cm. Inv. št. 1851. (T. 4: 12)

Grob 10 (T. 4: 8)

Skelet. Orientacija skeleta V—Z. Kosti izredno slabo ohranjene. Obseg grobne jame: dolž. 1,80 m, šir. 58 cm. Na desni roki dve bronasti zapestnici.

1. Bronasta zapestnica z ornamentiranima koncema v obliki stiliziranih kačjih glavic. Presek je polkrožen. Vel. premer: 4,7 cm. Inv. št. 1853. (T. 4: 9)

2. Bronasta zapestnica s ploščatima in ornamentiranima zaključkoma. Presek je okrogel. Zapestnica nekoliko sploščena. Vel. dolž. 6,4 cm, šir. 3 cm, presek: 0,3 cm. Inv. št. 1852. (T. 4: 10)

Grob 11 (T. 5: 1)

Pri snemanju zemlje z buldozerjem pred Železniško ambulanto na Celovški cesti so se iz profila zvalile po sredini odrezana amfora, lončena steklenica in steklena skodelica. Po pripovedovanju delavcev je amfora ležala tako, da je bilo njeno dno zgoraj. Pri pregledu profila nismo našli nobenega sledu o grobu, zato je lokacija določena po pripovedovanju delavcev. V amfori, ki je bila nepoškodovana, je ostalo še nekaj žganine in fragmentiranih pridatkov.

1. Odrezan, spodnji del amfore hruškaste oblike iz rumenosivo pečene gline. Zatič fragmentiran. Vel. viš. 49,5 cm, šir. 39 cm. Inv. št. 2939. (T. 5: 2)
2. Fragment ustja svetlomodrega steklenega krožnika. Ustje je navzven upognjeno. Vel. premer rek. 15 cm, viš. 1,9 cm. Inv. št. 1856. (T. 5: 3)
3. Fragment ustja rdeče žgane amfore. Ustje zadebeljeno. Vel. premer rek. 8,4 cm, viš. 2,5 cm. Inv. št. 1857. (T. 5: 5)
4. Svetlomodro zelena steklena skodelica cilindrične oblike s prstanastim dnom in navzven upognjenim ustjem. Vel. viš. 3,3 cm, premer ustja: 8,7 cm. Inv. št. 1855. (T. 5: 4)
5. Lončena steklenica, rumenosivo žgana, kroglaste oblike, s kratkim cilindričnim vratom in enim trakastim ročajem. Vel. viš. 20,2 cm, premer naj. oboda: 18,8 cm, premer ustja: 5,2 cm. Inv. št. 1854. (T. 5: 6)

NAJDBE IN KRONOLOGIJA

Grobna arhitektura in način pokopa

Kakor sem v uvodu omenila, predstavljajo grobovi pred Delavskim domom eno grobno skupino, čeprav nastopajo različne variante pokopa, kar je dokaz, da je grobišče nastajalo v obdobju več stoletij. Na tem grobišču ločimo dva načina pokopa:

1. žgane grobove,
2. skeletne grobove.

Pri žganih grobovih ločimo več variant pokopa:

a) navaden vkop, pepel in pridatki v lesenem zaboju (grob 7, 9),
b) pokop v tegulnatem zaboju (grob 3),
c) pokop z ostanki grmade (grob 4) (ustrina),
č) pokop pod amforo (grob 11).

Pri skeletnih grobovih pa nastopata dve varianti pokopa:

a) pokop v sarkofagu,
b) pokop v grobno jamo.

Žgani pokop pokojnika z različnimi variantami grobne strukture je najbolj razširjeni in najbolj številni način pokopa v Emoni, saj je znano, da vsebuje največja emonska nekropola, ki sega od Zvezde na Titovi cesti do artilerijske vojašnice za Bežigradom, le majhen procent skeletnih grobov. To so potrdila izkopavanja leta 1962 ob gradnji železniških podvozov, ko smo od skoraj 700 grobov našli komaj nekaj skeletnih pokopov.[11] Varianta žganega groba, naveden vkop v lesenem zaboju (v grobu so ležali železni žeblji), je v Emoni, kakor so potrdila izkopavanja ob gradnji železniškega podvoza na Titovi cesti, pogost pojav. V literaturi

[11] Gradivo še ni bilo objavljeno.

ni v Emoni omenjenih podobnih pokopov, predvsem zaradi tega, ker doslej niso avtorji v svojih poročilih podali tudi analize grobnih struktur, razen sumarnih podatkov o načinu pokopa.[12] Nekoliko podrobnejšo razčlenitev načina pokopa v okviru jugoslovanskih antičnih nekropol je podal D. Srejović,[13] kjer omenja možnost pokopa v lesenem zaboju (Emona, Stenjevac, Novo mesto). Nam najbližji analogni primeri so v nekropoli v Bobovku, kjer je bilo mogoče rekonstruirati celo grobno skrinjo.[14]

Druga varianta žganega groba je pokop v tegulnatem zaboju (grob 3) z žaro, ki ga lahko opredelimo kot »grobno jamo z urno«. Pokop v tegulnatem zaboju naj bi bila izključno »italska forma pokopa«, še posebej, če je v njem steklena žara, kakor v našem primeru.[15] Pokop v tegulnatem zaboju v Emoni v I. in II. stoletju je najbolj pogost pojav. Brez dvoma je bil ta način pokopa v navadi tudi pri domorodnem prebivalstvu. Analize grobnega inventarja drugega emonskega gradiva tega tipa bodo verjetno to tudi potrdile, saj so znani primeri pokopa v tegulnatem zaboju z lončeno žaro, ki je tipično domorodnega izdelka.[16] Prav gotovo pa je tako število pokopov v tegulnatem zaboju vezano ne le na ritualne navade, temveč tudi na socialne in ekonomske razmere takratnega prebivalstva.

Varianta pokopa v tegulnatem zaboju je tipična za območje Panonije Superior, Dalmacije in Makedonije. Varianto četverokotnega zaboja iz štirih tegul srečamo tudi v retijskih grobiščih v San Pietro di Stabio in Vignetto.[17]

Tretja varianta pokopa sežganega pokojnika je pokop na kraju sežiga (grob 4). Sodeč po veliki množini sežganih vej, debelini plasti oglja in pepela, je bil pokojnik pokopan na samem kraju sežiga. Vendar lahko upoštevamo še eno možnost, da so v grobno jamo, ovalne oblike, položili tudi ostanke grmade, kar je prav tako pogost pojav v grobišču Bobovek na Gorenjskem.[18]

Četrta varianta pokopa sežganega pokojnika je pokop z amforo (dollia). V krožno grobno jamo so položili žaro s pepelom in pridatki ter pokrili s spodnjim, odrezanim delom amfore. Grobovi tega tipa se pojavljajo izključno v okviru velikih mestnih središč (Emona, Ptuj, Senj, Solun, Dukla).[19] Številne analogije so znane iz Italije in tako potrjujejo izvor tega načina pokopa.[20]

Drugi, osnovni način pokopa na tem grobišču je »inhumacija«. Izmed enajstih grobov je bilo 6 skeletnih, eden izmed njih pokop v sarkofagu. Orientacija grobov 1, 2, 3, 10 je bila V—Z. Grob 5 in 6 sta bila orientirana S—J. Grob 6 z rahlim odklonom proti vzhodu. Grobni pridatki so bili

[12] E. Bónis, Die kaiserzeitliche Keramik von Pannonien. Diss. Pann. ser. II, 20, Budapest 1942, 32.
[13] D. Srejović, Starinar NS 13—14, 1962—1963 (1965) 52.
[14] P. Petru, AV 9—10, 1958—1959 (1959) 17.
[15] D. Srejović, op. c. 80.
[16] Gradivo s podvozov še ni bilo objavljeno.
[17] C. Simonett, Tessiner Gräberfelder, 1941, 188.
[18] P. Petru, op. c. 17.
[19] D. Srejović, op. c. 79.
[20] Collegari, Not. d. Scavi 4, 1928, 9 sq.

skoraj v vseh primerih položeni ob nogah pokojnika (grob 5, 6). Pri drugih ni bilo mogoče določiti prvotne lege pridatkov zaradi naknadnih vkopov. Keramični predmeti in drugi pridatki potrjujejo časovno klasifikacijo grobov. Keramične oblike posod so razmeroma bogato zastopane ter tipološko in tudi kronološko potrjujejo velik časovni razpon grobišča.

V skupino najstarejše datiranih posod spada skodelica polkrožne oblike, z rdečim premazom in barbotin luskinastim ornamentom (grob 9, T. 4: 6). To je tako imenovana keramika s tankimi stenami. Njen izvor je v dolini reke Pada ter se časovno veže na 2. četrtino I. stol. n. e.[21] S tem je tudi datirana druga keramika z istega groba (T. 4: 4, 5, 7) ter stekleni balzamarij, ki ne glede na klasifikacijo drugega materiala v tem grobu sam po sebi kaže na 2. četrtino I. stol. n. e.[22] (T. 4: 12). Tako lahko z gotovostjo smatramo grob štev. 9 za enega najstarejših v sklopu nekropole ob Delavskem domu.

V isto časovno obdobje, 2. četrtino I. stol., lahko postavimo tudi grob štev. 11, pokop pod amforo. Lončena steklenica z enim trakastim ročajem in kratko prstanasto nogo (T. 5: 6) spada časovno prav tako v 2. četrtino I. stol. n. e.[23] Steklenice z enim ročajem so italskega izvora.[24] Steklena cilindrična skodelica s prstanastim dnom in navzven zavihanim ustjem (T. 5: 4) ter fragment steklenega krožnika (T. 5: 3) potrjujeta pravilnost datacije.[25]

V nekoliko mlajše obdobje spada grob štev. 3. Pridatki v tem grobu so bili vsi fragmentirani, verjetno uničeni ob pogrebnem ritualu. Ostanki noge trinožne skodele T. 2: 7) ter fragmenti drugih posod so tipični za drugo polovico I. stol. n. e. ali pa prvo pol. II. stol. Trinožna skodela je praitalska oblika, ki je bila razširjena po provincah z variantami kratkih ali daljših nog. V Panoniji so trinožne skodele razširjene v času zgodnjega imperija, v uporabi pa so še v II. stol., posamezni primerki segajo celo v III. in IV. stoletje.[26] Izhodišče za datiranje tovrstnih skodel pri nas pa je trinožna skodela z insule XXX v Ljubljani.[27] Bila je del denarnega depozita, katerega najmlajši novec je bil Neronov aureus, kovan leta 56. Depozit je bil zakopan po tem letu, verjetno že v šestdesetih ali najkasneje sedemdesetih letih I. stoletja. Skodela z insule XXX je bila na nizkih nogah. Primerek z groba št. 3, kjer je ohranjena le noga, pa je bil na višjih nogah, zunanja stena nog pa horizontalno narebrena in tako lahko smatramo, da je skodela z groba štev. 3 mlajšega izvora. Točna datacija groba štev. 3 je na podlagi preostalega materiala zelo težka. Fragmenti steklenih posod, predvsem žare (T. 2: 2) in čaše z ročajem (T. 2: 4) se pojavljajo, če primerjamo drugo emonsko gradivo, ki še ni publicirano,

[21] A. Schörgendorfer, Die Römerzeitliche Keramik der Ostalpenländer (1942), T. I, 13. B. Ugo, N. Lamboglia, La necropoli Romana di Isasco presso Varigotti nel Finalese. Rivista di studi Liguri 22, 1956, 63. E. Bónis, op. c. 44. N. Lamboglia, Recensioni v. C. Simonett, Tessiner Gräberfelder. Rivista di studi Liguri 9, 1943, 182.

[22] N. Lamboglia, op. c. 192. C. Simonett, op. c. Min. C. 14, 193.

[23] N. Lamboglia, Recensioni, op. c., 189.

[24] E. Bónis, op. c. 53. B. Vikić-Belančič, Starinar NS 13—14, 1962—1963 (1965) 107.

[25] C. Simonett, op. c. Cadra 28, 162. N. Lamboglia, Recensioni, op. c., 192.

[26] E. Bónis, op. c. 184, 185, T. IV, 2. A. Schörgendorfer, op. c. 136.

[27] E. Pegan, Lj. Plesničar, Situla 8, 1965, 107.

in analogne primerke, skozi vse I. in II. stoletje.[28] Nov element za okvirno datacijo tega groba in vsega inventarja pa je novec, ki je ležal nad grobom (TETRICUS 270—273 n. e.). Novec je bil verjetno naknadno izgubljen in ni mogel spadati k inventarju tega groba ali pa je prišel slučajno v to plast s prekopavanjem terena.

V skupino grobov iz I. in II. stoletja spada brez dvoma tudi žgani grob štev. 7. Popolnoma uničeni pridatki niso mogli dati nobene osnove za natančnejšo datacijo pokopa. V to skupino spada tudi grob štev. 4, čeprav so bili vsi pridatki uničeni in je ostal le steklen balzamarij (T. 3: 2). Ta tip balzamarija z dolgim vratom in razširjenim spodnjim delom sledimo skozi vse I. stol. in začetek II. stol. n. e. Pojavlja se z novcem Germanika,[29] Klavdija, Domicijana in Trajana.[30]

V sklop mlajših, kasnoantičnih grobov spadajo vsi skeletni pokopi pred Delavskim domom. Čeprav je prebivalstvo pod vplivom krščanstva že prevzelo pokop nesežganega trupla, smo pri vseh skeletnih pokopih zasledili tradicijo polaganja pridatkov v grobove.

Najbogatejši s pridatki je prav gotovo grob štev. 6. Bronasta pasna spona (T. 3: 9) spada v vrsto pasnih spon z lokom v obliki violine, datirane v IV. stol. n. e.[31] Datacijo potrjujejo drugi predmeti v tem grobu, vrč (T. 3: 12)[32] ter grobo izdelana oljenka (T. 3: 7).

V skupino mlajše datiranih grobov, v 2. pol. IV. stol., spada tudi grob s pokopom nesežganega trupla štev. 10. Oba primerka bronastih zapestnic (T. 4: 9, 10), ena z zaključkoma kačjih glavic in druga s ploščatima zaključkoma z vrezanim geometričnim ornamentom, sta tipična za to obdobje. Oba primerka sta pogost pojav panonskih najdišč.[33]

V isto časovno obdobje spada verjetno tudi skeletni grob štev. 5. Fragmentirana oljenka izredno slabe izdelave (T. 3: 3), žig popolnoma zbrisan,[34] po Loeschkeju tip X, ne more biti osnova za datacijo. Ovalna oblika in razmeroma dolg nos kažejo na obdobje IV. stoletja. Sivorumeno žgana čaša na nizki prstanasti nogi pa v objavljenem materialu nima analogij (T. 3: 5).[35]

V skupino mlajše datiranih grobov sodi brez dvoma tudi grob štev. 1, pokop v sarkofagu. Fragmenti pečatnih oljenk tipa Loeschke X,[36] (T. 1: 4, 5, 6) le okvirno lahko datirajo čas pokopa, in to IV. stol. n. e.

---

[28] P. Petru, A. Valič, AV 9—10, 1958—1959 (1959), T. 1: 1. B. Filarska, Szkla Starożytne, 1952, T. XXXIV.

[29] C. Simonett, op. c. 81, Muralto, Liverpool unten, 14.

[30] F. Fremersdorf, Das naturfarbene blaugrüne Glas in Köln (1958) 43, T. 90.

[31] I. Mikl, AV 15—16, 1964—1965 (1965) T. 3: 4. Intercisa II, 1957, 460, T. 101: 13. V. Stare, AV 3, 1952, 137, risba 3, 4.

[32] A. Schörgendorfer, op. c. 52, T. 37, 460.

[33] S kačjo glavico: Drnovo, inv. štev. NM R 355, R 407, R 338. I. Mikl, op. c. T. 3: 3, 3 a. Intercisa II, 1957, sl. 90. S ploščato glavico: Drnovo, inv. štev. NM R 359 b, R 332, R 363, R 340. Intercisa II, 1957, sl. 90.

[34] S. Loeschcke, Lampen aus Vindonissa (1919) 255. D. Ivany, Die Pannonische Lampen (1935) 10, Typus XVII.

[35] Podobno oblikovana z ornamentom kanelur je čaša iz Drnovega, sedaj v Narodnem Muzeju v Ljubljani, inv. štev. R 853.

[36] S. Loeschcke, op. c. 255.

ZAKLJUČEK

Kot sem že omenila, predstavlja skupina žganih in skeletnih grobov na Prešernovi cesti pred Delavskim domom prav gotovo grobiščno skupino, ki je spadala pod območje nekropole, ki se je razprostirala ob Puharjevi ulici, bivši Bleiweisovi cesti, Kolizeju, klasični gimnaziji in pod Gosposvetsko cesto.

Heterogenost pokopov, razprostranjenost ter grupacija nekaterih grobov dokazujejo, da ne moremo govoriti o eni nekropoli s pravilno razprostranjenostjo vzdolž antične ceste, temveč o večjem številu manjših, morda rodbinskih grobišč, ki so nastajala v obdobju več stoletij. Primer rodbinskega pokopa sta morda groba štev. 8 in 9, čeprav ju loči različni ritual pokopa in daljše časovno obdobje. Pred Delavskim domom ločimo 2 načina pokopa: pokop sežganega in pokop nesežganega trupla. Čeprav nastopajo v načinu pokopa sežganega trupla različne prej naštete variante rituala, lahko rečemo, da je bil ta način pokopa v navadi skozi vse I. in II. stol. n. e.

Skupina mlajše datiranih grobov — pokop nesežganega trupla spada po možni opredelitvi drugega gradiva v grobovih, v četrto stoletje, verjetno v čas, ko je bilo krščanstvo državno priznana religija. Razen enega groba, štev. 8, ki pa je bil naknadno uničen in zato verjetno brez pridatkov, imajo vsi skeletni grobovi pridatke. Čeprav je prebivalstvo pod vplivom krščanstva prevzelo pokop nesežganega trupla, je polaganje predmetov v grob pokojniku ostala zakoreninjena navada.

Čeprav so grobovi pred Delavskim domom le delček velike nekropole, lahko opazimo neki časovni hiatus med žganimi in skeletnimi grobovi. Ta praznina obsega vse III. stol. n. e. Upoštevati pa moramo, da so bili nekateri grobovi predhodno uničeni in da ne razpolagamo z vsem materialom, ki bi pokazal neprekinjeni obstoj tega delčka nekropole.

RÉSUMÉ

Caractère et chronologie des tombes antiques sur la Prešernova et la Celovška cesta à Ljubljana

Les tombes romaines devant le Foyer Ouvrier à Ljubljana forment un groupe de sépulture qui faisait partie du domaine de la nécropole s'étendant le long de la rue Puhar, de la Prešernova cesta (l'ancienne route Bleiweis), du Colisée, du Lycée classique et sous la Gosposvetska cesta.

L'hétérogénéité des inhumations, l'extension et le groupement de certaines tombes démontrent qu'on ne peut parler ici d'une seule nécropole d'extension régulière le long de la route antique, mais d'un plus grand nombre de moindres nécropoles, peut-être familiales, qui se sont formées dans une période de plusieurs siècles. Dans ce secteur, on distingue deux modes d'inhumation: l'inhumation du corps incinéré et celle du corps non incinéré. Dans le mode de l'inhumation du corps incinéré se montrent diverses espèces de rites. D'après les restes des objets ajoutés, on peut dire que ce mode d'inhumation était en usage aux 1er et 2e siècles de notre ère. Le groupe des tombes de date plus récente, l'inhumation du corps non incinéré, fait partie, selon la détermination possible du reste des matériaux dans les tombes, du quatrième siècle.

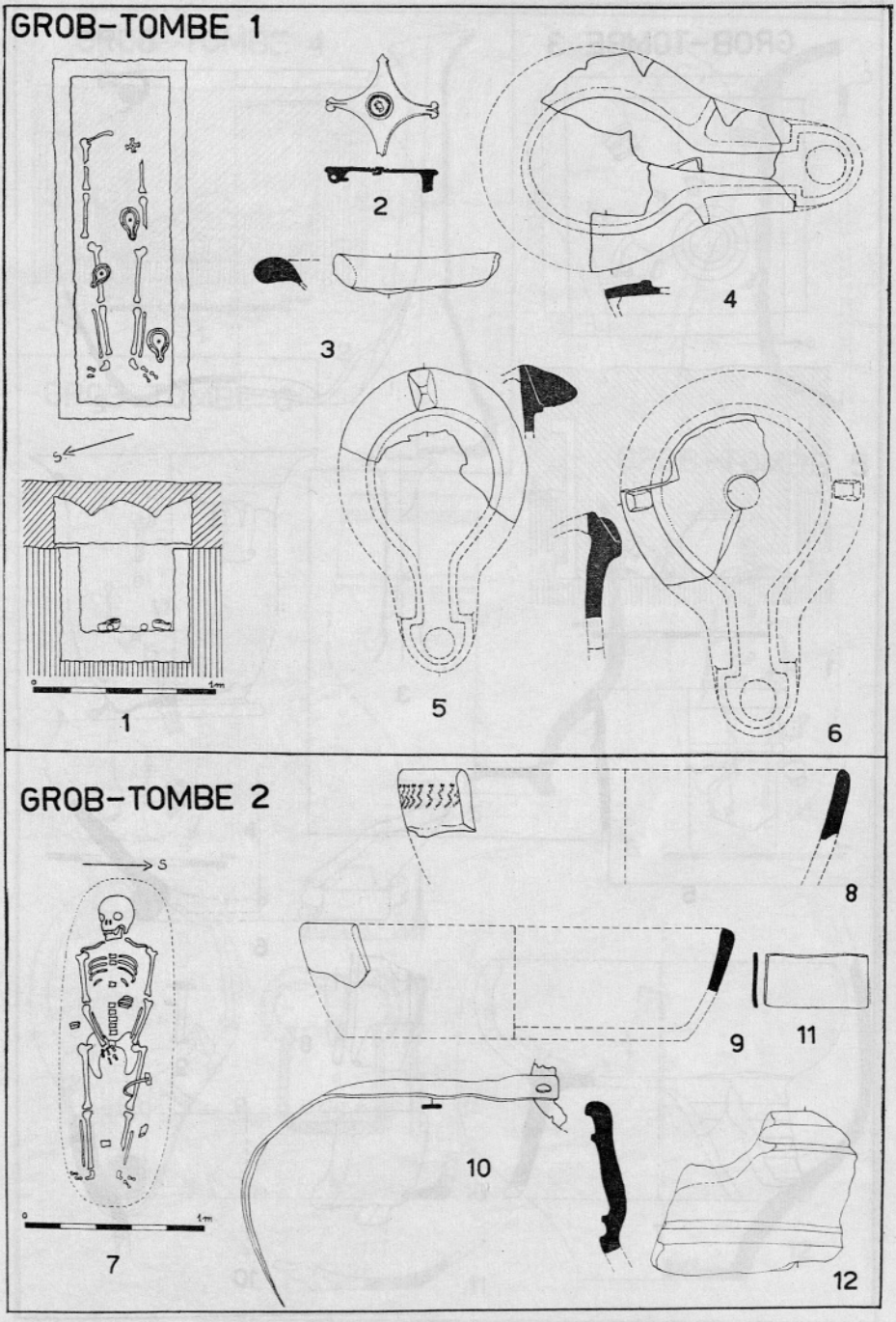

Ljubljana, Prešernova cesta. 2, 10, 11 bron — bronze; 3—6, 8, 9, 12 glina — argile. 2—6, 10—12 = ½; 8, 9 = ¼

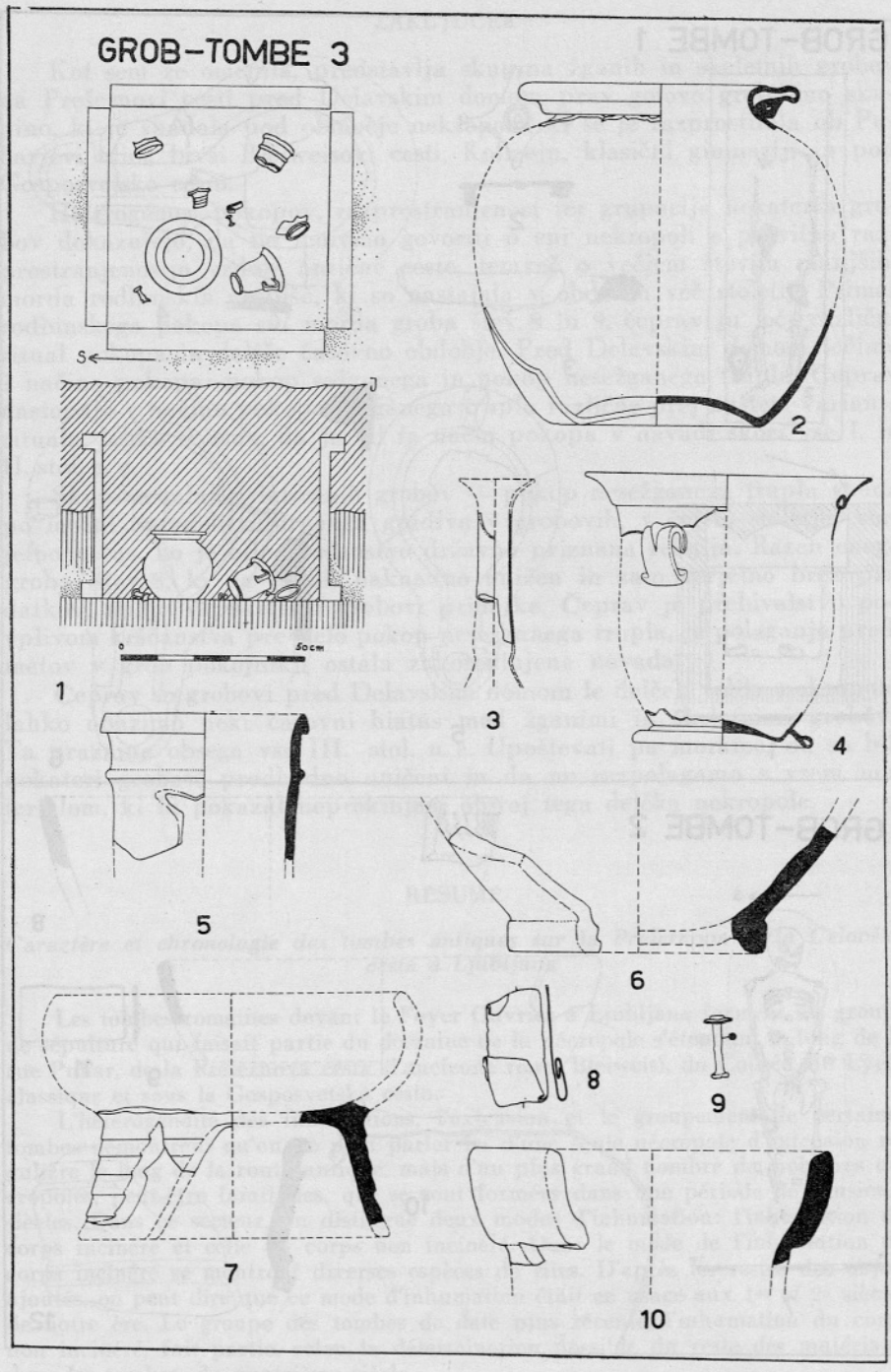

Ljubljana, Prešernova cesta. 2—4 steklo — verre; 5—7, 10 glina — argile; 8, 9 bron — bronze. 2, 4, 5, 7 = ¼; 3, 6, 8—10 = ½

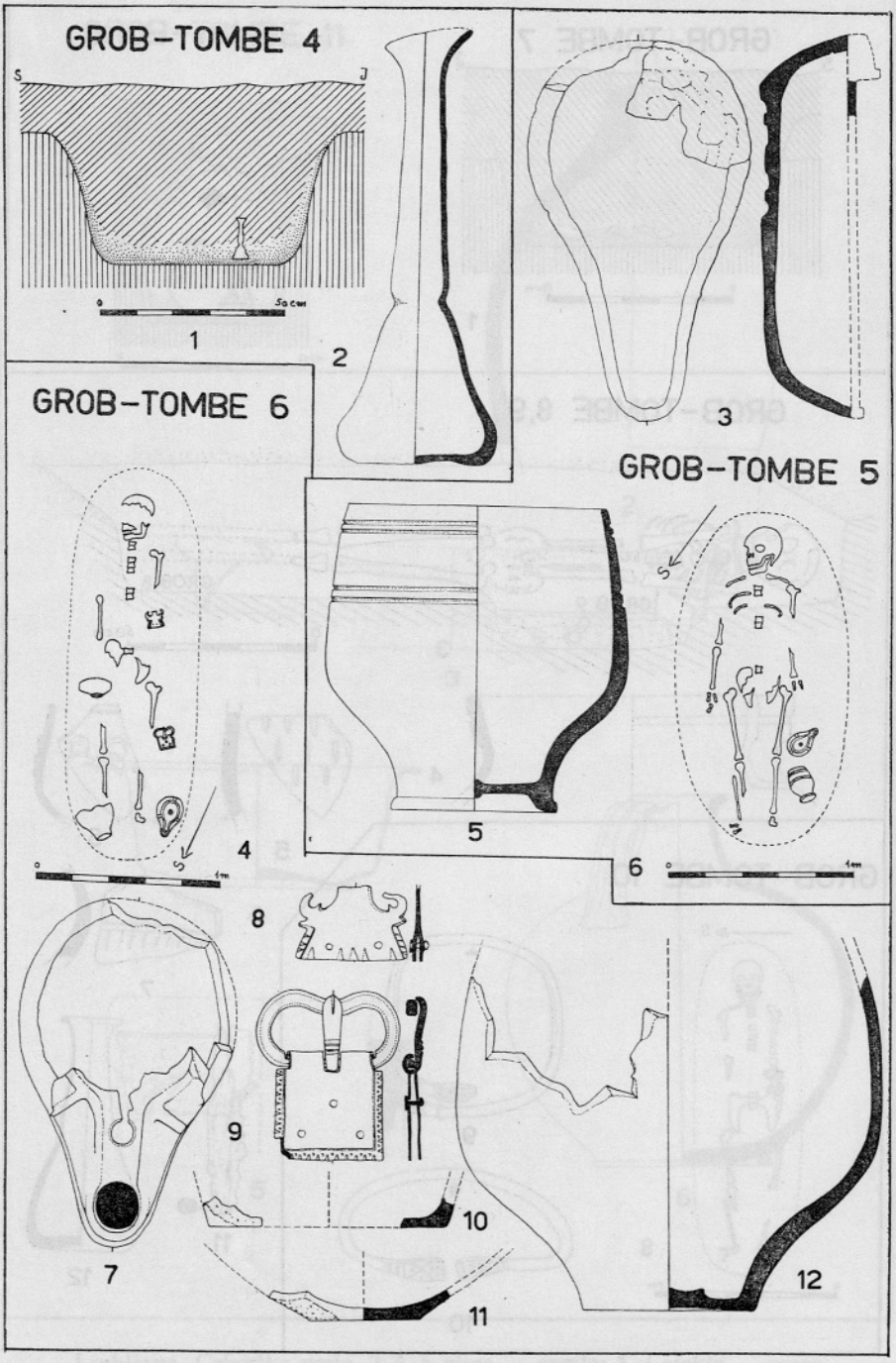

Ljubljana, Prešernova cesta. 2 steklo — verre; 3, 5, 7, 10—12 glina — argile; 8, 9 bron — bronze. 2, 3, 5, 7—9, 11, 12 = ½; 10 = ¼

T. 4.

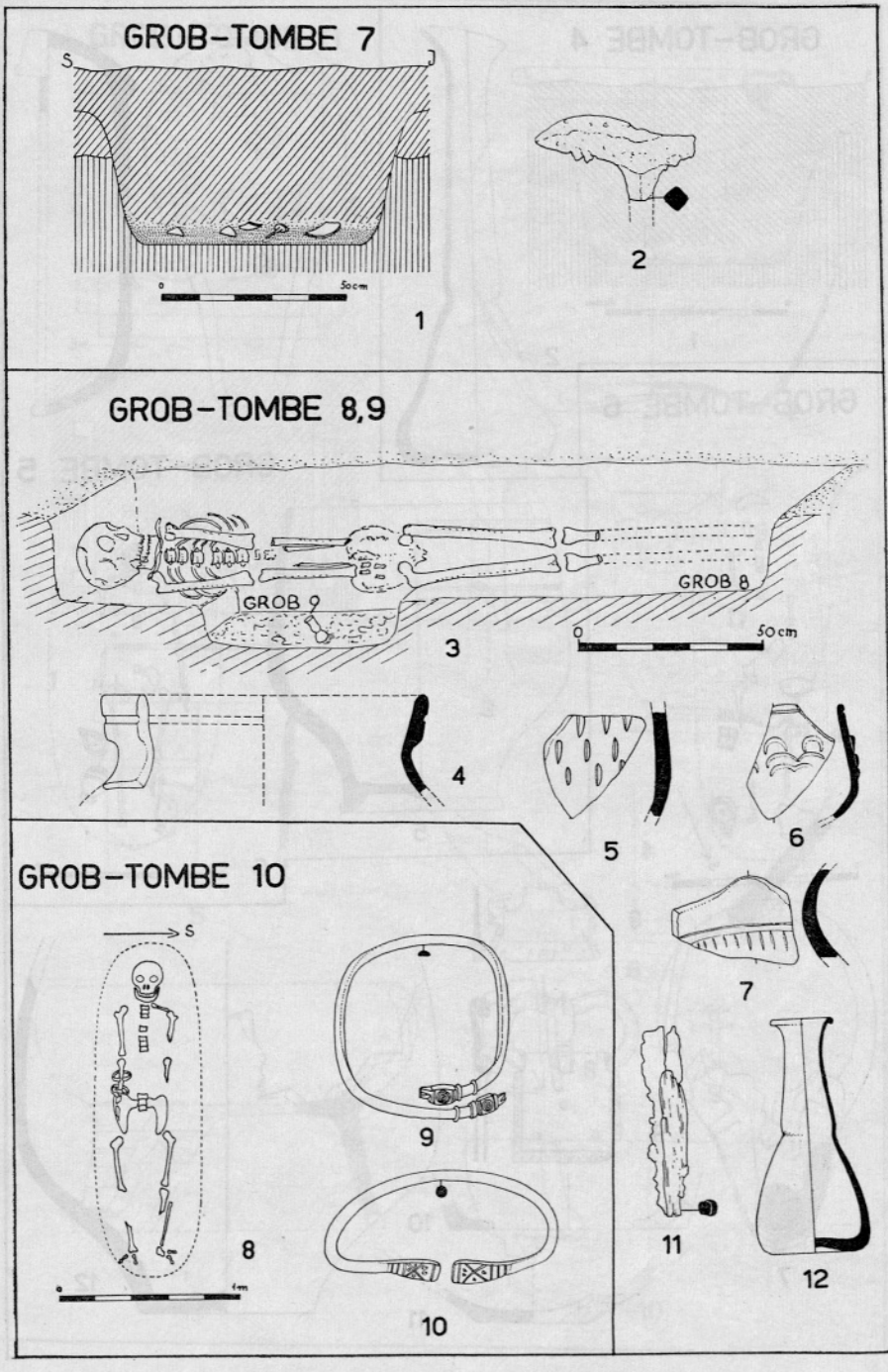

Ljubljana, Prešernova cesta. 2, 11 železo — fer; 4—7 glina — argile; 9, 10 bron — bronze; 12 steklo — verre. 2, 4—7, 9—12 = ½

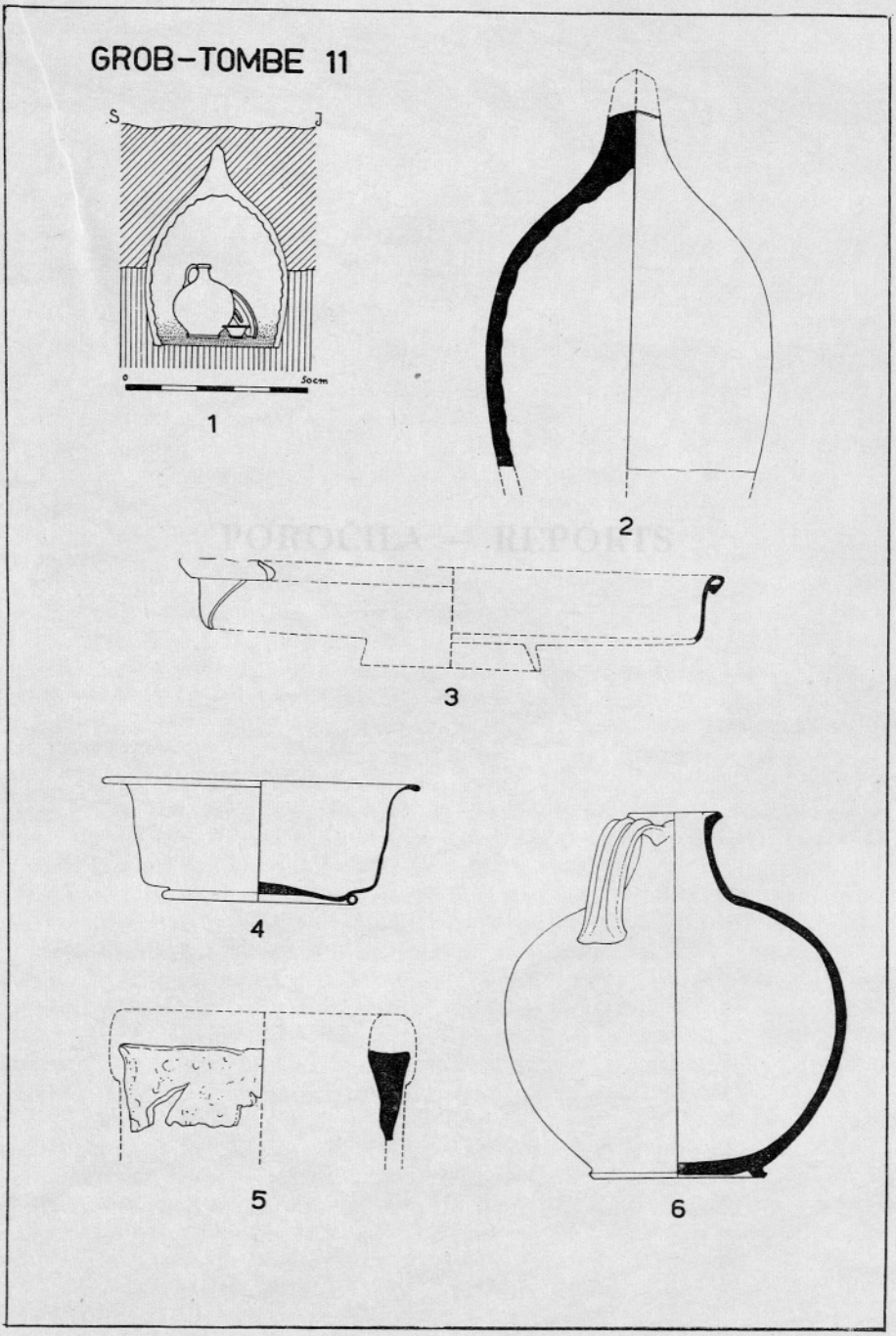

Ljubljana, Celovška cesta. 2, 5, 6 glina — argile; 3, 4 steklo — verre.
2 = 1/10; 3, 4 = ½; 5, 6 = ¼

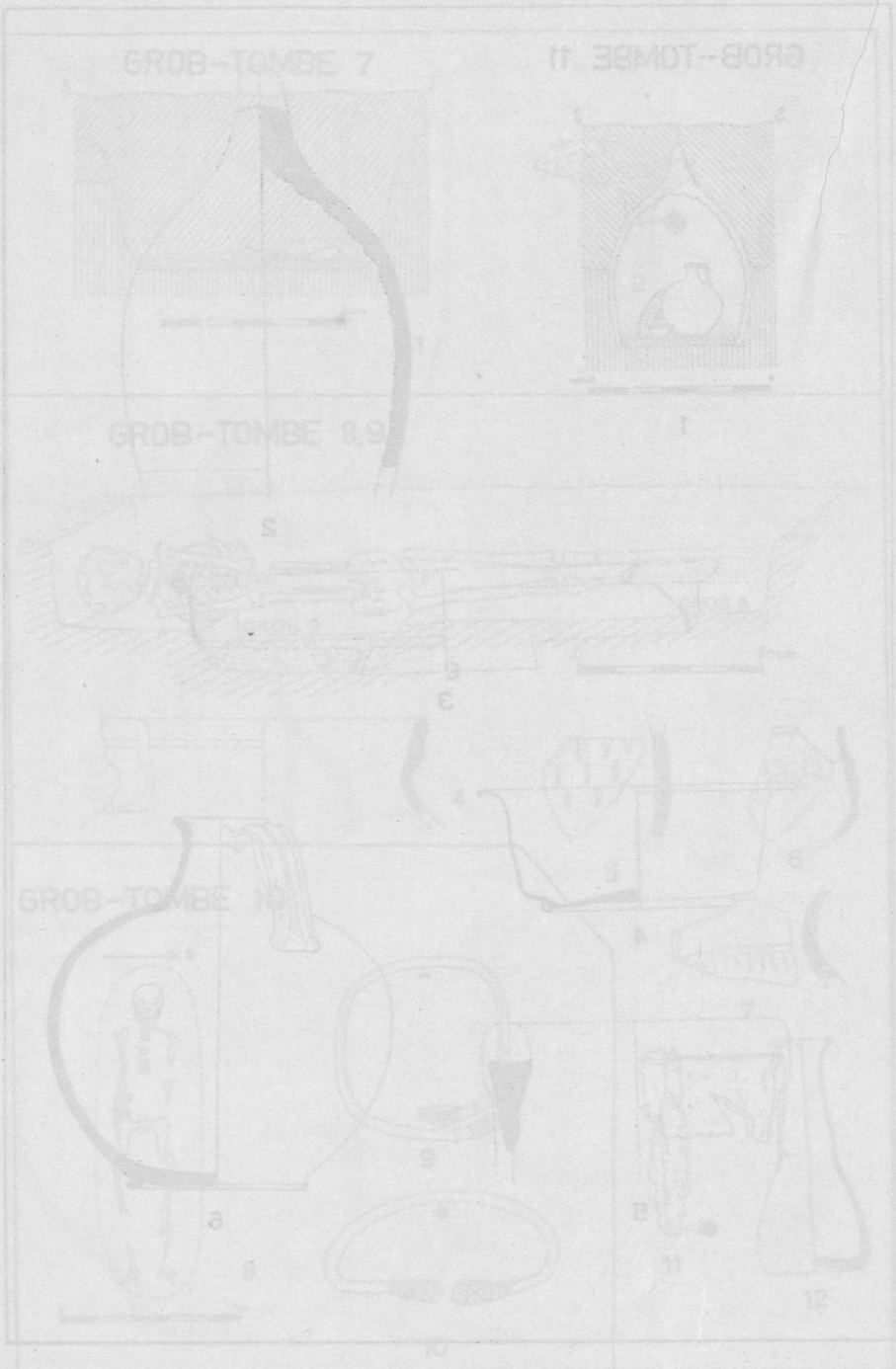

POROČILA — REPORTS

ŽARNI GROBOVI V BRŠLJINU

TONE KNEZ
Dolenjski muzej, Novo mesto

Pri gradnji proge za industrijski tir k novo zgrajeni steklarni INIS v Bršljinu pri Novem mestu so delavci dne 26. 4. 1963 na parc. štev. 110/2 k. o. Bršljin našli žgane grobove.[1] O najdbi so obvestili upravo Dolenjskega muzeja, ki je takoj poskrbela za zaščitno izkopavanje. Pri tem smo odkrili štiri prazgodovinske žarne grobove. Grobovi so bili vkopani v zemljo brez reda, njihova medsebojna razdalja je znašala približno 3 metre. Vsi štirje grobovi so bili najdeni na globini med 50—60 cm pod rušo. Grobovi so bili položeni na neobdelane kamnite plošče, nekateri pa tudi obdani s kamnitimi ploščami. Natančne grobne konstrukcije in podrobnosti v posameznih grobovih niso znane, ker so bili grobovi pri delih z buldožerjem že deloma poškodovani in nekoliko premaknjeni iz prvotne lege.

Grob 1 (sl. 1). Na več manjših neobdelanih kamnitih ploščah smo našli črepinje ene posode in nekaj žganine. Ker je bil grob pri gradbenih delih že poškodovan, nam celotni grobni inventar ni znan. Najdbe v grobu:

1. Dno in spodnji del ostenja sivorjave posode, verjetno amfore. Posoda je narejena iz dobro prečiščene gline, zunaj in znotraj na površini dobro zglajena. Premer dna 9,6 cm, ohranjena višina 10,4 cm (T. 1: 1). Drugih pridatkov ali vsaj fragmentov nismo našli.

Grob 2 (sl. 2). Na dveh nepravilnih pravokotnih kamnitih ploščah sta bili položeni dve keramični posodi. Tudi ta grob je bil pri gradbenih delih že nekoliko poškodovan. Po najdbah in situ sodeč, je grob vseboval dve keramični posodi: prva je bila za žaro s pokojnikovim pepelom, v drugo pa so bili položeni bronasti pridatki in nekaj drobnih, nedoločljivih živalskih kosti. Poškodbe in deformacije kovinskih predmetov na površini dokazujejo, da so bili ti predmeti v ognju. Pridatki v grobu:

1. Fragmenti dna in ostenja sivorjave, zaobljene keramične posode — amfore? Fragmenti kažejo, da je bila posoda na trebuhu okrašena s finimi pokončnimi urezi (T. 1: 4). Oblika in velikost posode ni znana.

2. Precej fragmentov posode z debelim ostenjem, iz slabo prečiščene gline, ki vsebuje dosti zrnc peska. Na prelomu so fragmenti na notranji strani sivočrne, na zunanji strani pa rdečerjave barve. Fragmenti pripadajo verjetno večjemu grobemu loncu. Posode ni mogoče rekonstruirati.

3. Droben svitek bronaste žice, fragment manjše fibule očalarke. Premer svitka 2,3 cm, debelina žice 2 mm (T. 1: 6).

[1] Varstvo spomenikov 9, 1962—1964 (1965) 169 s.

4. Večji fragment tordirane ovratnice kvadratnega preseka, z navzven zavitim koncem. Ohranjena dolžina 10 cm, premer 5 mm. (T. 1: 2).

5. Bronasta, nesklenjena zapestnica iz masivne okrogle žice. Zaradi ognja je zapestnica na površini deloma poškodovana. Okrašena je s snopom osmih drobnih paralelnih prečnih zarez. Premer zapestnice 7 cm, debelina 6 mm (T. 1: 3).

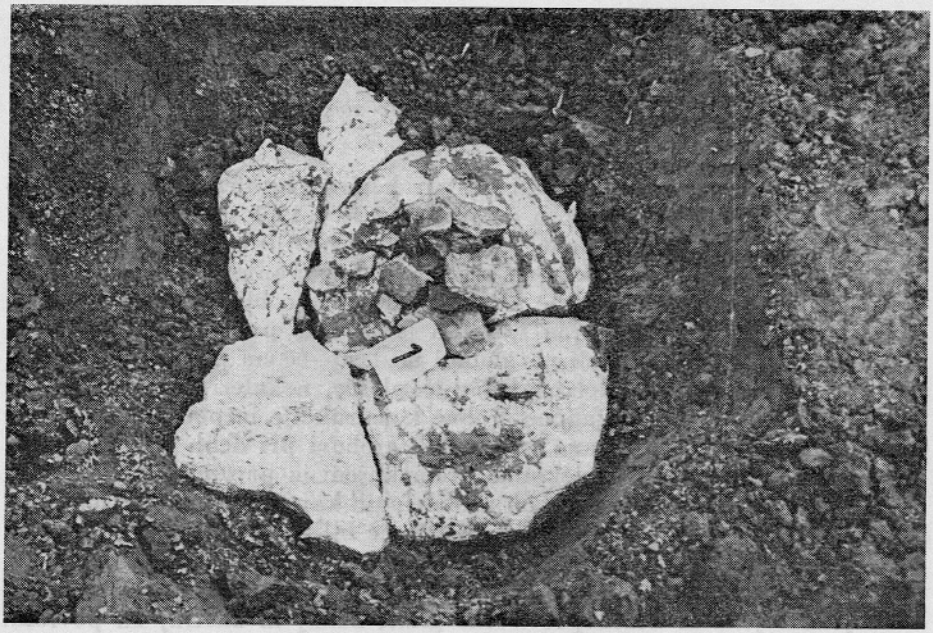

Sl. 1: Bršljin. Žarni grob 1. — Abb. 1: Bršljin. Urnengrab 1.

6. Fragmentarno ohranjena dvojnokrižna pasna spona iz tanke bronaste pločevine. Ohranjen je kavelj za spenjanje in prvi par rogljev. Pasna spona je po oseh obeh rogljev in po vzdolžni osi okrašena z vrsto drobnih, iztolčenih pikic ali bunčic. Ohranjena dolžina 3,7 cm, širina 4,4 cm (T. 1: 5a, b).

7. Na več delov razlomljen in poškodovan votel obroč (ovratnica, nanožnica?) iz bronaste pločevine z navznoter uvihanima koncema. Premer obroča 12,5 cm, debelina obroča 12 mm (T. 1: 8).

Grob 3 (sl. 3) je bil od vseh grobov najbolje ohranjen. Na kamnito ploščo sta bili postavljeni dve keramični posodi: lonec in amfora. Grob je bil z dveh strani obdan s kamnitimi ploščami. Ne vemo povsem zanesljivo, če je bil grob tudi pokrit s kamnito ploščo. V loncu je bila na dnu shranjena žganina in nato zasuta z zemljo, v amfori pa so bili spravljeni kovinski pridatki in zasuti z zemljo. V grobu smo našli tele predmete:

1. Nekoliko asimetrično oblikovan lonec jajčasto-ovalnega profila s poudarjenim ravnim dnom in pošev izvihanim ustjem. Narejen je iz rjave

gline, ki je močno mešana s peskom. Izdelava je robustna, površina ni zglajena. Zdi se, da je bil lonec na zunanji strani prevlečen s črnim premazom. Višina 17 cm, premer dna 9,6 cm, premer ustja 16 cm (T. 1: 13).

2. Zelo skrbno izdelana trebušasta amfora z visokim, rahlo navzven razširjenim vratom. Dva trakasta ročaja vežeta vrat in rame amfore. Posoda je izdelana iz dobro prečiščene gline ter je zunaj in znotraj skrbno,

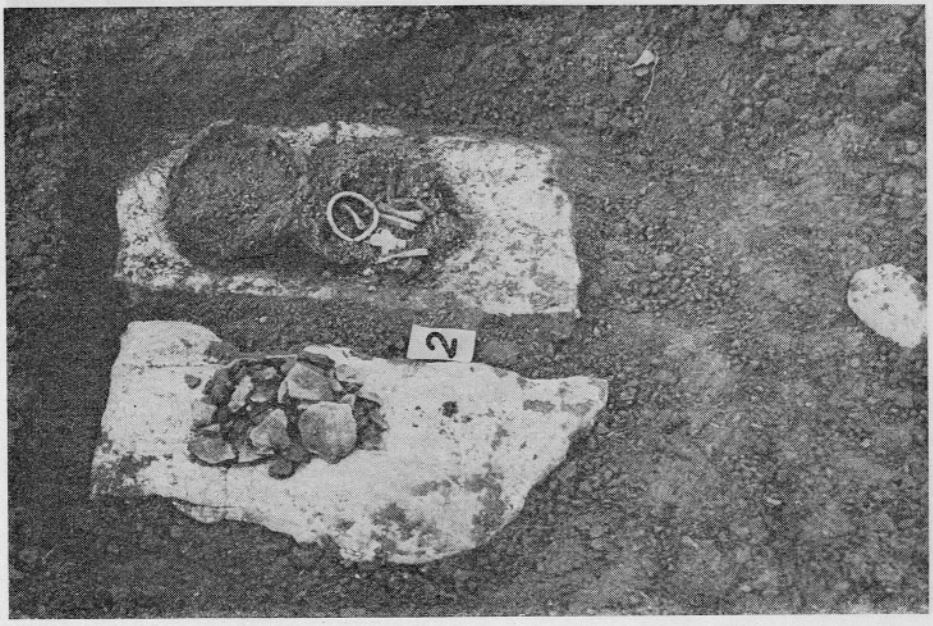

Sl. 2: Bršljin. Žarni grob 2. — Abb. 2: Bršljin. Urnengrab 2.

do sijaja zglajena. Amfora je črnosive barve. Višina 16,8 cm, širina z ročaji 19,2 cm, premer dna 7,6 cm, premer ustja 14,6 cm (T. 1: 9).

3. V ognju poškodovan in deformiran svitek bronaste žice — fragment večje fibule očalarke. Premer svitka 4 cm, debelina žice 2—3 mm (T. 1: 11).

4. Večji kos lokasto oblikovane masivne tordirane bronaste žice — del ovratnice. Površina ovratnice je poškodovana zaradi delovanja ognja. Dolžina 10 cm, premer do 5 mm (T. 1: 12).

5. Dva fragmenta obročka s prepletom za lase iz drobne bronaste žice (Noppenring). Premer obročka 4,5 cm, debelina žice do 2 mm (T. 1: 10).

6. Precej fragmentov zavite drobne bronaste žice, ki pripadajo verjetno zgoraj opisanemu obročku za lase.

Grob 4 (sl. 4). Na kamniti plošči nepravilne ovalne oblike sta bili položeni dve keramični posodi, ki sta ob odkritju bili najdeni le še v fragmentih. Poleg fragmentov teh dveh posod smo našli še žganino in drobce uvite bronaste žice. Najdbe v grobu:

1. Fragmenti dna in ostenja amfore iz rjavosive gline. Vrat amfore je rahlo navzven upognjen. Nastavki obeh ročajev so ohranjeni. Amfora je bila neokrašena ter zunaj in znotraj lepo zglajena. Rekonstrukcija ni možna.

2. Več fragmentov keramične posode (verjetno lonec?) iz temnosive, slabo prečiščene gline, ki vsebuje nekaj peska. Rekonstrukcija ni možna.

Sl. 3: Bršljin. S kamnitimi ploščami obdan žarni grob 3.
Abb. 3: Bršljin. Urnengrab 3 mit Steinplattensetzung.

3. Droben fragment zavite tanke bronaste žice — mogoče del obročka za lase? Velikost 2,1 × 1,6 cm (T. 1: 7).

Opisani grobovi v Bršljinu sodijo nedvomno v skupino žarnogrobiščnih nekropol v Sloveniji, znanih pod imenom ruško-dobovska skupina. Najbližje paralele zanje najdemo v Ostrožniku[2] in Slepšku[3] pri Mokronogu ter v Dobovi.[4] Najdba teh grobov je toliko bolj pomembna, ker na Dolenjskem grobov iz tega časa skorajda nismo poznali, če izvzamemo neobjavljeno gradivo iz okolice Mokronoga. Hkrati so to grobovi, ki so bili izkopani v doslej najbolj zahodnem delu Dolenjske. Žal nam niso v podrobnostih znane grobne konstrukcije, ker so bili grobovi že deloma porušeni. Dejstvo je, da so bili vsi grobovi položeni na ploščate skale, grob 3 pa je bil ograjen s kamnitimi ploščami. Domnevamo, da so bili tudi drugi grobovi na isti

[2] M. Hoernes, WPZ 2, 1915, 113.
[3] l. c., 114 s.
[4] F. Starè, AV 2, 1951, 61 ss.; F. Starè, Razprave SAZU 3, 1953, 111 ss.; F. Starè, Situla 1, 1960, 81 ss.

način obdani s ploščami, verjetno pa tudi pokriti s kamnito ploščo. Grobni inventar bršljinskih grobov ne prinaša bistvenih novosti v okviru oblikovnega zaklada kulture žarnih grobišč. Važna je najdba dvojnokrižne pasne spone (T. 1: 5 a, b), ki je povečala število le-teh v Sloveniji na trinajst.[5] Ugotovili smo, da so vsi grobovi vsebovali po dve posodi: amforo in lonec. Amfore so izdelane iz dobro prečiščene gline, skrbno izdelane, na površini

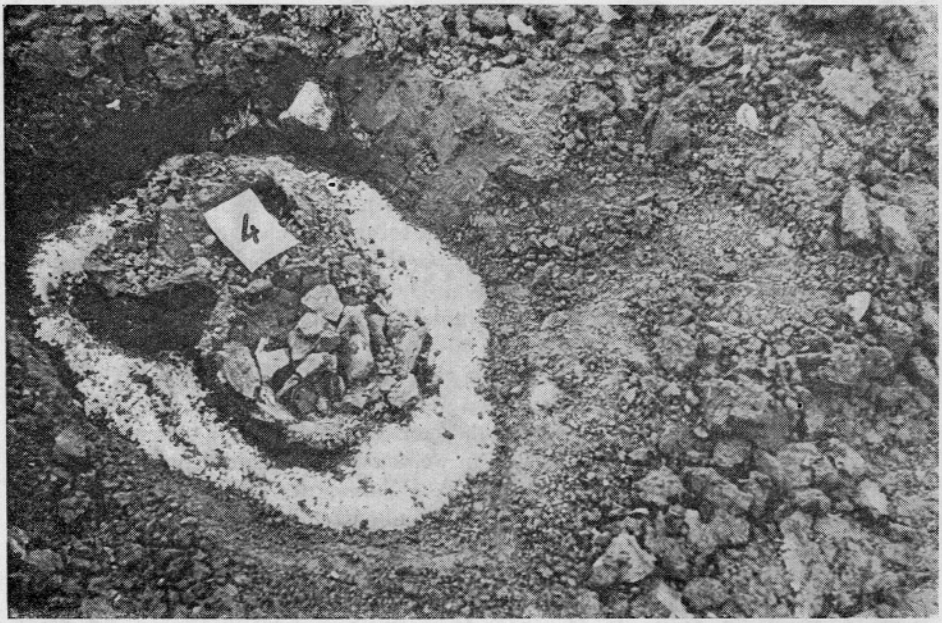

Sl. 4: Bršljin. Žarni grob 4. — Abb. 4: Bršljin. Urnengrab 4.

fino zglajene, temnosive ali črne barve. Lonci pa so izdelani iz gline, mešane s peskom, bolj grobo izdelani, površina ni zglajena. Barva loncev je temnorjava.

V tipološkem pogledu (dvojnokrižna pasna spona!) sodijo bršljinski grobovi v dolenjsko skupino (Slepšek, Ostrožnik) žarnogrobiščnih nekropol z alpsko- balkansko komponento, ki se v keramičnih oblikah naslanja na gradivo v Dobovi, občutno pa se razlikuje od sočasne mariborske skupine (Ruše, Pobrežje). Prav iz te dolenjske skupine se je razvila klasična halštatska kultura na Dolenjskem. Kronološko pa sodijo bršljinski grobovi v časovni horizont Ha B 1 (po Müller-Karpeju), torej v X. stoletje pred n. št. S temi grobovi smo dobili na Dolenjskem manjkajoči vezni člen med depojskimi najdbami najstarejše faze žarnogrobiščne kulture iz Črmošnjic in Jurke vasi ter žarnimi grobovi na Mestnih njivah v Novem mestu,[6] do horizonta halštatskega knežjega groba z oklepom prav tako v Novem mestu v naslednjem časovnem zaporedju:

[5] F. Starè, Situla 1, 1960, 95.
[6] T. Knez, AV 17, 1966 (1967) 51 sq.

depojska najdba v Črmošnjicah: Ha A 1
depojska najdba v Jurki vasi: Ha A 2
žarni grobovi v Bršljinu: Ha B 1
žarno grobišče na Mestnih njivah v Novem mestu: Ha B 3 (po Müller-Karpeju) = Ha C 1 (po Gabrovcu)[7]
grob z oklepom iz Novega mesta—Kandije: Ha C 2 (po Gabrovcu).

ZUSAMMENFASSUNG

Gräber der Urnenfelderzeit in Bršljin

Beim Bau der Glasfabrik in Bršljin bei Novo mesto, im Frühjahr 1963, stiessen die Arbeiter auf prähistorische Gräber. Eine sofortige Schutzgrabung ergab vier Brandgräber der Urnenfelderzeit, deren Grabkonstruktionen bei Bauarbeiten schon teilweise vernichtet worden waren. Die Gräber lagen auf unbehauenen Steinplatten, Grab 3 war auch mit Steinplatten umstellt (siehe Abb. 1—4). Alle vier Gräber wurden in einer Tiefe von 50—60 cm unter dem Rasen aufgefunden und lagen bis zu drei Meter voneinander entfernt. Das Grabinventar ist ziemlich einheitlich: Jedes Grab enthielt zwei keramische Gefäße: eine Amphora aus feingeschlemmtem Ton mit schwarzgeglätteter Oberfläche und einen Topf aus rauherem Ton. Die vier Gräber aus Bršljin weisen wir zeitlich der jüngeren Urnenfelderkultur Sloweniens zu, bekannt unter dem Namen der Dobova—Ruše Gruppe. Der doppelkreuzige Gürtelhaken (T. 1: 5a, b) gibt den Gräbern noch eine nähere Bestimmung zur Unterkrainer Gruppe der slowenischen Urnenfelderkultur mit balkanischem Einschlag, woraus sich später die klassische Hallstattkultur Sloweniens entwickelt hat. Chronologisch setzen wir die Gräber aus Bršljin in die Zeitstufe Ha B 1 (nach Müller-Karpe). Mit diesen Gräbern bekamen wir in der Gegend von Novo mesto das fehlende Bindeglied von den beiden Hortfunden der älteren Urnenfelderkultur aus Črmošnjice und Jurka vas zu den Urnengräbern von Novo mesto—Mestne njive und zum Panzergrab aus Novo mesto—Kandija in nachstehender chronologischer Reihenfolge:

Hortfund aus Črmošnjice: Ha A 1
Hortfund aus Jurka vas: Ha A 2
Gräber der Urnenfelderzeit in Bršljin: Ha B 1
Urnengräberfeld in Novo mesto—Mestne njive: Ha B 3 (nach Müller-Karpe) = Ha C 1 (nach Gabrovec)
Panzergrab von Novo mesto—Kandija: Ha C 2 (nach Gabrovec).

[7] S. Gabrovec, AV 15—16, 1964—1965 (1965) 33; S. Gabrovec, Germania 44, 1966, 25.

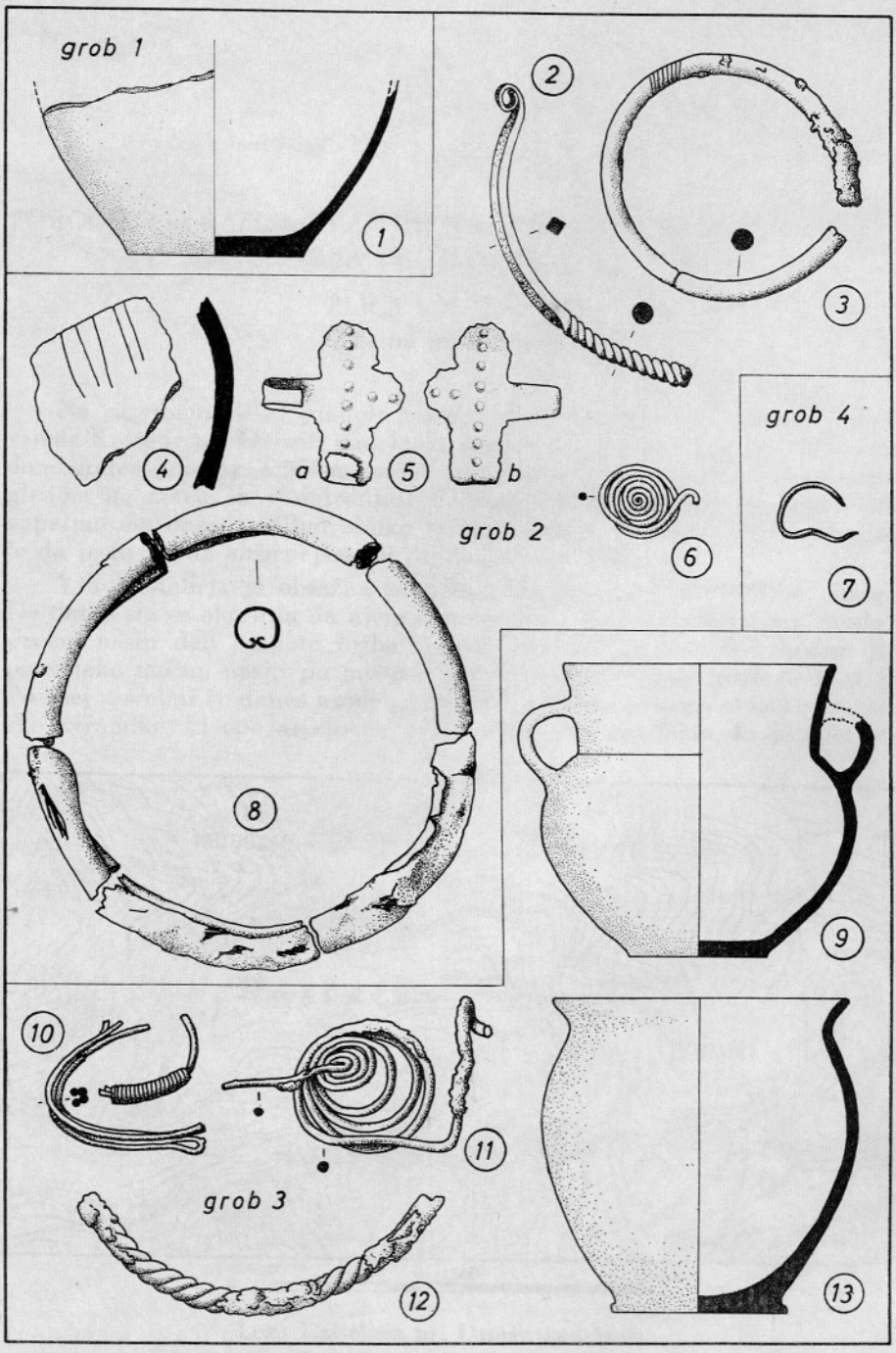

Peršljin. 1, 4, 9 keramika — Ton; 2, 3, 5—8, 10—12 bron — Bronze.
1, 9, 13 = ¼; 2—8, 10—12 = ½

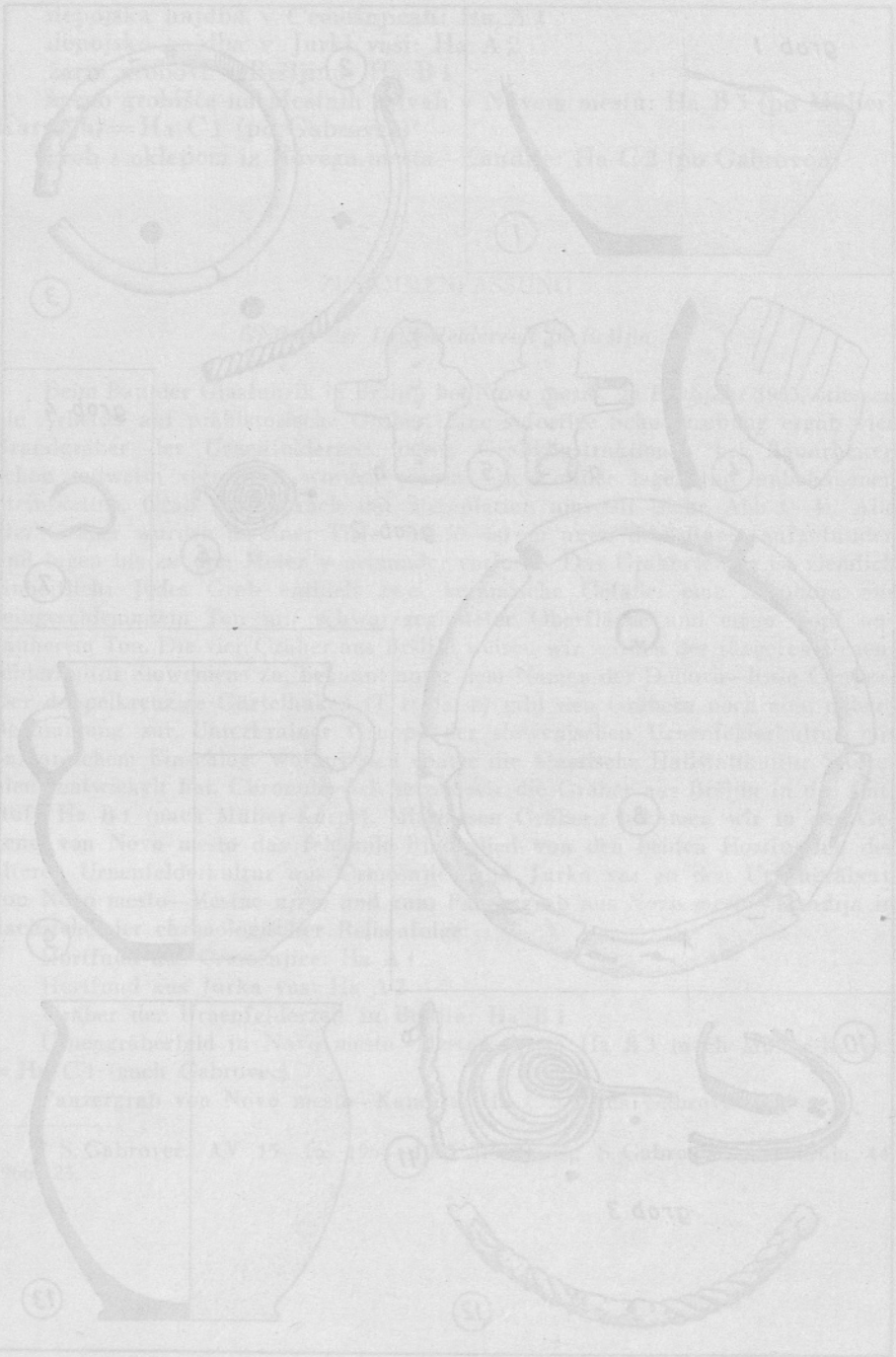

POROČILO O RAZISKOVANJIH NA SREDNJEM PREČNEM NASIPU KAŠTELIRJA PRI DVORIH NAD IZOLO

ELICA BOLTIN-TOME
Mestni muzej, Piran

Na razgibani flišni planoti nekako sredi med Izolo in Sečovljami zavzema Kaštelir pri Dvorih nad Izolo, imenovan tudi Kaštelir nad Kortami, dominanten položaj. Z 269 m nadmorske višine je to najvišja točka, z razgledom na morje in v notranjost slovenske Istre. Podolgovata kopa nad vzpetino mu daje značilno obliko večjega dela kaštelirjev bližnje okolice, le da je tu veliko obširnejša kot drugod. (Glej sl. 1 in 2.)

Vrh Kaštelirja je obsežna planota elipsoidne oblike s 1230 m obsega. Do danes sta se ohranila na njem dva nasipa precejšnjih dimenzij. Srednji prečni nasip deli planoto hriba v večji zahodni in manjši vzhodni del, prav tako močan nasip pa omejuje njeno vzhodno stran (priloga 1, sl. 3). Po vsej površini še danes najdemo številne ostanke prazgodovinske in rimske keramike, ki opozarjajo na prazgodovinsko naselbino, ki je odigrala

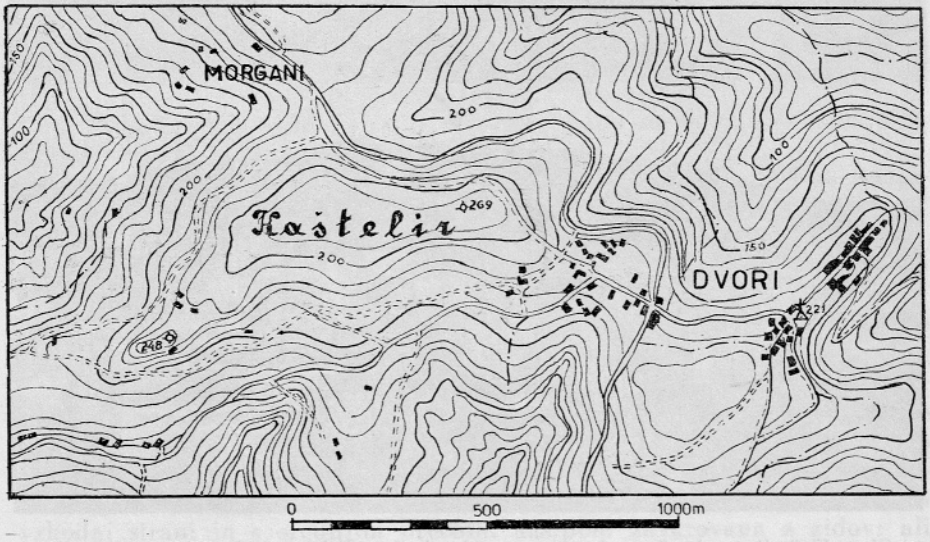

Lega Kaštelirja pri Dvorih nad Izolo.
Situation du Kaštelir près de Dvori au-dessus d'Izola.

Sl. 1. Pogled na kopasti vrh Kaštelirja s severozahodne strani.
Fig. 1. Vue du sommet en monceau du Kaštelir du côté nord-ouest.

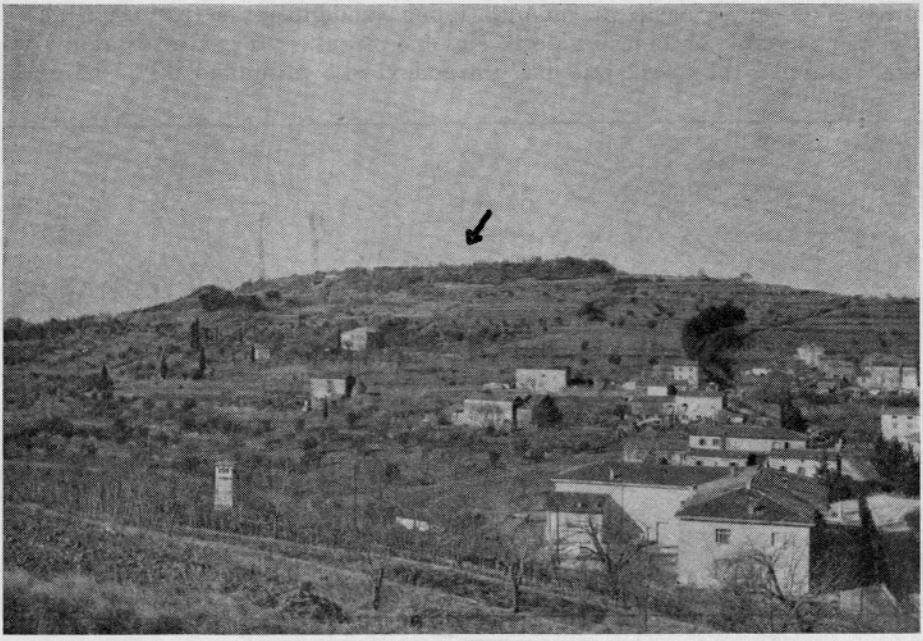

Sl. 2. Kaštelir z obsežno planoto na vrhu hriba. Slikano z Dvorov nad Izolo.
Fig. 2. Kaštelir avec son vaste plateau au sommet de la colline. Prise de vue de Dvori au-dessus d'Izola.

svojo vlogo še v času rimske okupacije Istre. Še danes pripovedujejo domačini, da je bila na Kaštelirju »stara Izla«. Omenjene najdbe z ohranjenima nasipoma so bile tudi vzrok, da je že C. Marchesetti uvrstil Kaštelir pri Dvorih nad Izolo med prazgodovinske naselbine severnega predela Istre. Avtor je skušal v svojem delu »I castellieri preistorici di Trieste e della regione Giulia« prvi opisati zgodovino preteklosti istrske pokrajine s precejšnjim delom Krasa.[1] V problematiko posameznih kaštelirjev se v

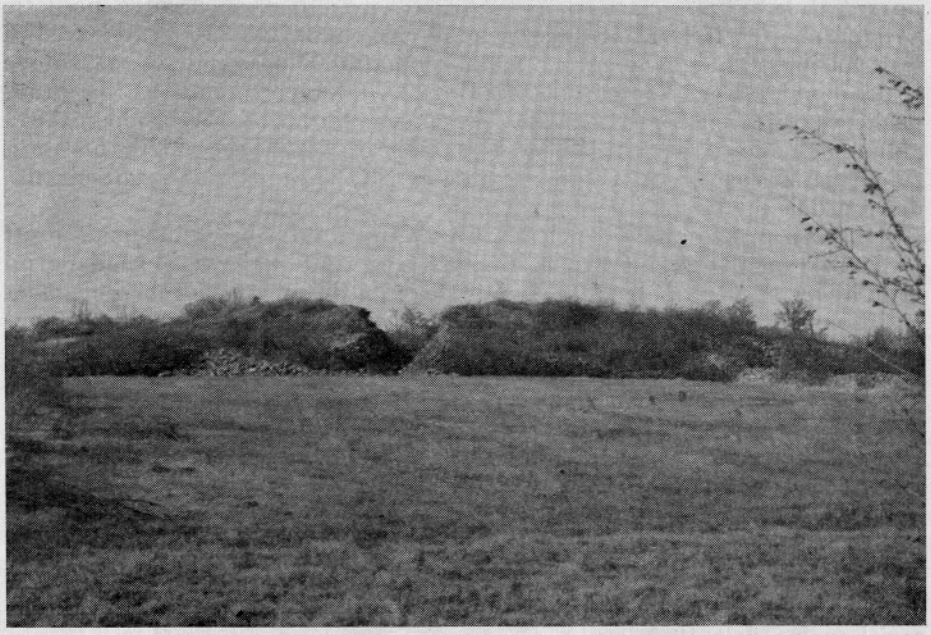

Sl. 3. Srednji prečni nasip Kaštelirja z delno zasuto sondo po končanih izkopavanjih.

Fig. 3. Digue transversale moyenne de Kaštelir avec une sonde partiellement comblée après la fin des fouilles.

glavnem ni spuščal, kajti za to bi bila potrebna obsežnejša sistematična raziskovanja na njih.

Sondažno je prvi raziskoval šele Mestni muzej v Piranu leta 1956 in 1957 na samem vrhu Kaštelirja kot v njegovi bližnji okolici.

Znano je, da so bile prazgodovinske naselbine na vrhovih naših hribov zavarovane z ustreznimi fortifikacijskimi objekti. Sledove oziroma njihove ostanke srečamo tudi na našem Kaštelirju. Omenjena prečna nasipa s svojo obsežnostjo že od daleč vzbujata pozornost. Z ozirom na razmeroma položna pobočja hriba lahko domnevamo, da je bila naselbina razen na vzhodni strani in s srednjim prečnim nasipom zavarovana z zidovi ali

[1] C. Marchesetti, I castellieri preistorici di Trieste e della regione Giulia (1903) 74.

nasipi tudi na drugih treh straneh. Njihovih ostankov do sedaj še nismo zasledili. Možno je, da so odvišno kamenje prebivalci bližnjih vasi uporabili pri zidavi svojih hiš, pri urejevanju poljskih ograd ali pri urejevanju teras na pobočjih hriba. Edino ob južnem robu platoja smo na enem mestu zasledili pod današnjo površino zemlje večje kamene bloke, ki so bili morda nekdaj sestavni del obrambnega zidu. Žal pa je teren v arheološkem pogledu tu še preslabo raziskan, da bi to domnevo lahko imeli za gotovo.

Raziskovalna dela v samem prečnem nasipu je Mestni muzej v Piranu opravljal leta 1960, zlasti pa 1962. Jeseni leta 1959 je namreč podjetje »Vodna skupnost« iz Kopra začelo kopati dve manjši sondi prav v sredini tega nasipa. Kmalu pod njegovo današnjo površino so naleteli na zidove iz lepo naloženega kamenja. Ta najdba je potrdila domnevo, da hrani nasip v svojem jedru še ostanke prvotnega, morda še prazgodovinskega zidu. Da ne bi z nadaljnjim nesistematičnim kopanjem uničili prvotnih zidov, je Zavod za spomeniško varstvo SRS pravočasno preprečil nadaljnja dela.

Srednji prečni nasip se vleče po vsej širini vrha hriba od južne proti severni strani in je dolg 120 metrov. Severno od poljske poti, speljane po vrhu hriba, se nasip polagoma znižuje, tako da do severnega roba polagoma že izgine. Površina nasipa, ki je sedaj pokrita z večjim kamenjem, je porasla z gostim grmičevjem. Njegova povprečna višina je 5 m. Od najvišje točke se nasip po vsej dolžini v loku polagoma spušča proti vzhodu na današnji nivo planote. Na zahodni strani pa ga 6 m od današnje najvišje točke omejuje 1,54 m visok zid, ki so ga po vsej verjetnosti zgradili kmetje v zadnjem času, da bi preprečili padanje kamenja na njivo, ki leži ob njegovem vznožju. Spodnji del nasipa je 22,8 m širok.

S prvimi izkopavanji jeseni 1960. leta je bilo treba le preprečiti rušenje že odkritega dela notranjega zidu, ki ga je izkopalo podjetje »Vodna skupnost« na vzhodni strani nasipa. Sonda je bila majhna, zaščitna dela so trajala le 10 dni. Rezultati teh del pa so kljub temu dali pobudo za raziskovalna dela 1962. leta.

Glavni namen zadnjih raziskovalnih del je bil, da bi s pomočjo najdb v prečnem prerezu nasipa ugotovili način gradnje prvotnega fortifikacijskega objekta in ga tudi časovno opredelili, kar bi nam bilo v veliko pomoč pri datiranju vse naselbine. Že delno izkopana sonda je bila tako razširjena, podaljšana po vsej širini nasipa in poglobljena do temeljne kamenine. Med kopanjem se je kamenje sproti rušilo, zato ni bilo mogoče dobiti lepo navpičnih profilov. V nivoju današnje zgornje površine nasipa je bila sonda po končanem izkopu dolga 22,8 m, na vzhodni strani široka povprečno 5 m, njeno dno ob temeljni kamenini pa le 2,5 m. Zahodno stran je bilo treba razširiti proti severu in proti jugu do širine 11 m, cela sonda pa je s tem dobila obliko črke T (priloga 2).

Po vsej dolžini prečne sonde so bili odkriti ostanki enajstih med seboj vzporedno potekajočih zidov, ki so na priloženem profilu severne stene sonde označeni s številkami 1, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 12, 13 in 14, ter dva zidova štev. 11 in 15, ki jih vidimo le še v profilu (priloga 4). Kolikor se je dalo ugotoviti, so bili zidovi štev. 10, 13 in 14 grajeni dvovrstno iz večjega lomljenega kamenja. Ostanki teh treh zidov so danes najnižje ohranjeni in zelo poškodovani, tako da je težko določiti tudi njihovo prvotno širino

(priloga 2). Zid štev. 10 ima ohranjeno le eno plast kamenja in je 80 cm širok, zid 13 je v najširšem delu širok 1 m in 40 cm visok. Po vsej verjetnosti je bil ohranjeni zid 14, ki je v svojem spodnjem delu tudi sedaj precej poškodovan, prvotno tudi širši. Danes je širok le še 62 cm.

Sl. 4. Podporni zid 2 s skupino zidov 1, 3 in 4.
Fig. 4. Mur de soutènement 2 avec le groupe des murs 1, 3 et 4.

Od severa proti jugu so usmerjeni tudi ozki zidovi, označeni na profilu (priloga 4) s štev. 3, 4, 5, 6, 8, 9 in 12. Od prej omenjenih se ločijo po širini kot tudi po načinu gradnje. Tu vidimo le enovrstno naloženo kamenje, ki je manjše od kamenja, ki sestavlja dvovrstni zid. Mogoče je spoznati tudi čelno oziroma prednjo stran posameznega zidu. Kamenje je na čelni strani lepo naloženo (priloga 3). Na isti način se zdi, da sta bila

grajena tudi zidova 11 in 15. S spodnjim delom segata le deloma v plast H in I.

Vsi do sedaj navedeni, med seboj vzporedni zidovi, so bili le sestavni del celotne konstrukcije. Bili so namreč med seboj oddaljeni največ 2 m, prostor med njimi pa je bil napolnjen s kamenjem ali močno stlačeno peščeno zemljo, mešano z večjim ali manjšim kamenjem. Od vseh vzporednih zidov pa se loči tako po smeri kot funkciji zid 2, ki teče pravokotno na smer prejšnjih zidov (priloga 4, sl. 4). Od drugih je močnejši in grajen dvovrstno iz večjih lomljenih blokov. Z zidom 1 se tudi organsko spaja. Po vsej verjetnosti je bil za podpornik na notranji strani obzidja.

Za gradnjo teh zidov je bil uporabljen lapor, ki sestavlja skupaj s plastjo rahlega peščenjaka flišne sklade, iz katerih je zgrajeno vse Šavrinsko gričevje. To kamenje je lahko lomljivo in ga zato ni bilo treba posebej obdelovati. Plast laporja je ponekod precej debela, tako da ni bilo težko dobiti kamenja ustrezne velikosti. Iz te vrste kamenja, ki je po potrebi le grobo obdelano, so zgrajene tudi današnje stavbe v teh krajih.

HIPOTEZA O TREH GRADBENIH FAZAH ZIDOVJA

Po razvrstitvi posameznih zidov, njih orientaciji in plasteh med vrstami posameznih vzporednih zidov lahko domnevamo način gradnje tega fortifikacijskega objekta in faz njegovega nastajanja. S pomočjo medsebojne povezave posameznih zidov bi bilo mogoče spoznati, da je zidovje v današnjem obsegu nastajalo v različnih časovnih obdobjih.

Nekako na sredini oziroma pod najvišjim delom današnjega nasipa sta vzporedna zidova 5 in 6. Sta razmeroma visoko ohranjena, kot vidimo na profilu, vendar sta v zgornjem delu porušena (priloga 4). Možno je, da sta prav ta zidova s plastjo H, to je s kamenjem napolnjenim vmesnim prostorom, bila prvotni in najstarejši objekt naselbine. V pomoč nam je tudi orientacija obeh zidov. Kamenje zidu 5 je položeno drug na drugega tako, da je njegova prednja, to je gladka stran obrnjena proti zahodu. Isto opazimo pri vzporednem zidu 6, le da je njegova zunanja stran obrnjena proti vzhodu. Kot vidimo na profilu severne stene sonde, se plast H razteza tudi med zidovoma 5 in 4. Tu je plast na najglobljem mestu visoka le 1,2 m, medtem ko je med zidovoma 5 in 6 višja. Domnevamo lahko, da je bil z zidom 4 ta najstarejši objekt že zelo zgodaj za 2 m razširjen in s tem tudi okrepljen. Tudi zid 4 ima svojo čelno — gladko stran obrnjeno navzven, to je proti zahodu kot zid 5, kjer je bilo verjetno tudi težišče naselbine. Iz rezultatov, dobljenih s sondažnimi izkopavanji v letih 1956, 1957 in 1962, namreč domnevamo, da je bila že prazgodovinska naselbina, vsaj njen glavni del na zahodni strani platoja Kaštelirja, če smatramo srednji prečni nasip za mejo med vzhodnim in zahodnim delom. V plasti H tudi ni bilo drobnih predmetov in tudi ne predmetov keramike, ki so bili raztreseni na vseh gornjih plasteh med vzporednimi zidovi.

Vzhodno in zahodno od domnevno prvotnega zidovja so razvrščeni še drugi zidovi, ki so prav tako enovrstno grajeni in med seboj vzporedni (priloga 4). Po vsej verjetnosti je bilo zidovje kasneje v celoti popravljeno,

to je razširjeno in povišano. Zidu 4 se tesno prilega zid 3, ki je v sklopu skupine treh prvotno tesno se prilegajočih zidov 1, 3 in 4 in je 2,8 m visoko ohranjen. Samo na enem mestu se je dalo ugotoviti, da je tudi njegova čelna stran obrnjena proti zahodu. Notranja stran na novo urejenega zidovja naj bi bila tako omejena z zidom 3. Zvišan in hkrati razširjen pa naj bi bil z zidovoma 11 in 15, ki sta vidna le še v profilu. Morda pa je bila njegova zunanja vzhodna stran zid 13, ki je žal zelo poškodovan, vendar pa kljub temu lahko vidimo, da je bil širši od do sedaj navedenih vzporednih zidov (priloga 2).

Navedeno tako imenovano drugo gradbeno fazo zidovja si skušamo razložiti tudi s pomočjo zemeljskih plasti, ki izpolnjujejo prostor med posameznimi vzporednimi zidovi. Plast D, to je plast stlačene peščene zemlje, mešane s kamenjem, se vleče od zidu 3, ki omejuje zidovje na zahodni strani prav do zidu 6. V tej plasti kot tudi v plasteh E in F med zidovoma 4 in 5, ki se komaj opazno ločita od plasti D, so raztreseni slabo ohranjeni fragmenti prazgodovinske kaštelirske keramike.

V plasteh nasipa najdeni ostanki glinastih posod so ohranjeni le fragmentarno. Groba kaštelirska keramika je zastopana s fragmenti črno in rdeče pečenih posod, kjer je glina močno mešana z drobnimi zrnci peska. Ročaji posod so krožno ali polkrožno oblikovani, ovalnega prereza in pripadajo posodam iz rdečerjavo in črno pečene gline (T. 3: 2, 3). Ustja posod so večinoma bolj ali manj odebeljena in zavihana navzven (T. 3: 4, 5, 6). Sledovi okrasa so ohranjeni le na redkih fragmentih. Na ostankih rdeče pečenih posod pa pogosto zasledimo okras iz dveh vzporedno potekajočih plastičnih reber (T. 3: 12, 13, 14). V nekaj primerih sta zgornja in spodnja stran fragmenta lepo zglajeni (T. 3: 12). V glavnem prevladuje motiv vrezanih linij in plastičnih reber z globokimi vtisi. Na nekaj fragmentih je zastopan tudi luknjičasti ornament. Ti fragmenti so iz bolje očiščene, črno žgane gline in so pripadali dvema skodelicama, od katerih je imela ena okras le na ramenu (T. 3: 8), druga, od katere se nam je ohranil le majhen del ustja z delom ostenja, pa je bila verjetno ornamentirana po vsej zunanji površini ali vsaj v zgornjem delu (T. 3: 9). Podoben luknjičasti ornament srečamo tudi na posodah situlaste oblike iz grobišča v Mostu na Soči (Sv. Luciji),[2] v Istri pa v Nesakciju, Picugih in na Kaštelirju pri Bujah.[3] Te žare se datirajo v periodo Este II—III. Sodeč po opisu in slikovnem gradivu skušamo v isto ali še bolj zgodnje obdobje uvrstiti tudi na našem Kaštelirju najdene fragmente z luknjičastim ornamentom.

V to skupino keramike lahko uvrstimo tudi skodelo z odebeljenim dnom na zunanji strani. Glina posode je rjavkasto pečena, zunanja površina je okrašena s poševno proti dnu speljanimi temneje uglajenimi pasovi. Ti pasovi se končajo pri prav tako temnejšem pasu, ki obrobija dno posode s spodnjim delom ostenja (T. 1: 3).

Od plasti, ki jih zasledimo med posameznimi zidovi, pa se močno loči plast I, to je plast mastne črnikaste zemlje, ki napolnjuje prostor med zidovoma 6 in 13. Ob južni steni sonde, kjer je zid 6 nižje ohranjen, sega

[2] C. Marchesetti, Scavi nella necropoli di S. Lucia. Boll. Soc. Adr. 15, 1893, T. 4: 3, 10, T. 5: 6, 10.

[3] Jadranski zbornik 2, 1957, 388 ss, T. 23: 2 .

ta plast deloma tudi preko njega. To potrjuje domnevo, da zid 6 v mlajši gradbeni fazi ni imel važnejše vloge.

Ob zahodni steni zida 6 tik pod njegovim zgornjim robom so bili najdeni v plasti mastne črnikaste zemlje fragmenti slikane keramike. Ti so nam dragocen dokument za časovno opredelitev fortifikacijskega objekta, čeprav so bili kot drugi že omenjeni ostanki keramike tudi ti najdeni v sekundarnem položaju. Bili so brez reda raztreseni v zemlji. Ta vrsta keramike je bila do sedaj na Kaštelirju neznana. Po barvi keramike in ornamentu lahko sklepamo, da so pripadali najmanj dvema posodama istega tipa. Sestaviti je bilo mogoče le spodnji del posode z nogo. Glina te posode je svetlordeče pečena, zunanja stran je zglajena in poslikana z ornamentom temnorjave barve (T. 1: 1). Isti posodi sta verjetno pripadala še dva manjša fragmenta, ki jima geometrični ornament temnorjave barve na svetlorjavi podlagi pokriva vso zgornjo površino (T. 2: 3, 5), in podobno ornamentiran fragment ostenja posode z delom ročaja okroglega prereza, ki ima na zgornji strani speljane tri temnorjave linije (T. 1: 2). Drugi trije fragmenti slikane keramike so iz nekoliko temneje pečene gline (T. 1: 4, T. 2: 1, 2). Konično navzven zapognjeno ustje posode ima z ornamentom temnorjave barve okrašeno vso svojo zunanjo površino (T. 1: 5). Na fragmentu na tabli 2: 1 je ornament slabše ohranjen, vseeno pa na njem lahko ločimo dve barvi. Na rdeče zglajeni podlagi je pod ozkim pasom temnorjave barve temnordeč rob obrobljen s temnorjavima linijama. Skoraj na vseh najdenih fragmentih te vrste keramike srečamo kot ornament kombinacijo romba z različno debelimi linijami.

Opisani fragmenti so po načinu pečenja in ornamentiki sorodni apulski keramiki. Najbližje analogije najdemo v Istri v grobovih kaštelirja II v Picugih[4] in v Nesakciju pri Pulju—Vizače.[5] Karto razprostranjenosti apulske keramike na področju vzhodne jadranske obale in zaledju Caput Adriae daje sedaj O. H. Frey.[6] Po Freyu sodi ta keramika časovno še v starejši halštat.

V skupino boljše keramike, najdene v nasipu tudi v plasti I, moramo uvrstiti še fragmente posode estenskega tipa z rdečimi in črno grafitiranimi pasovi, ki so med seboj ločeni s plitvimi rebri (T. 2: 4). Ta keramika je mlajša od prejšnje in je tipična za Este III. Novo časovno opredelitev dajeta sedaj G. Fogolari in O. H. Frey.[7] Po analizi obeh avtorjev lahko vidimo začetke te keramike v zgodnjem VI. stoletju. Estenska keramika je imela precejšen vpliv ne samo na istrsko območje, ampak predvsem na bližnji svetolucijski krog kot tudi na ves jugovzhodni alpski predel. Najbližji primer tega tipa posode poznamo iz Picugov v Istri[8] in Mosta na Soči (Sv. Lucije) pri Tolminu.[9]

Najvišje proti vrhu nasipa sega danes 3 m visok zid 1, ki se je prvotno tesno prilegal k zahodni steni zida 3 (priloga 4). Omenjeni zid se z zidom 2,

[4] A. Amoroso, Atti e mem. 3, 1889, 238, T. 3: 2.
[5] A. Puschi, Atti e mem. Vol. unico, 1905, 96, sl. 74.
[6] O. H. Frey, Germania 44, 1966, 48 ss, sl. 12.
[7] Studi Etruschi 33, 1965, 237 ss.
[8] A. Amoroso, Atti e mem. 3, 1889, T. 3: 3.
[9] C. Marchesetti, Scavi nella necropoli di S. Lucia presso Tolmino (1893) T. 4: 1, 3, 4, 5.

ki je postavljen nanj pravokotno, tudi organsko spaja (sl. 4, 5). Vse kaže, da je zid 2 bil podporni zid, ker je tudi močnejši in grajen dvovrstno iz večjih blokov laporja. Kamniti bloki tudi tu niso med seboj vezani, ampak so grajeni v suhozidni tehniki. V nasprotju s prejšnjimi zidovi so tu bloki

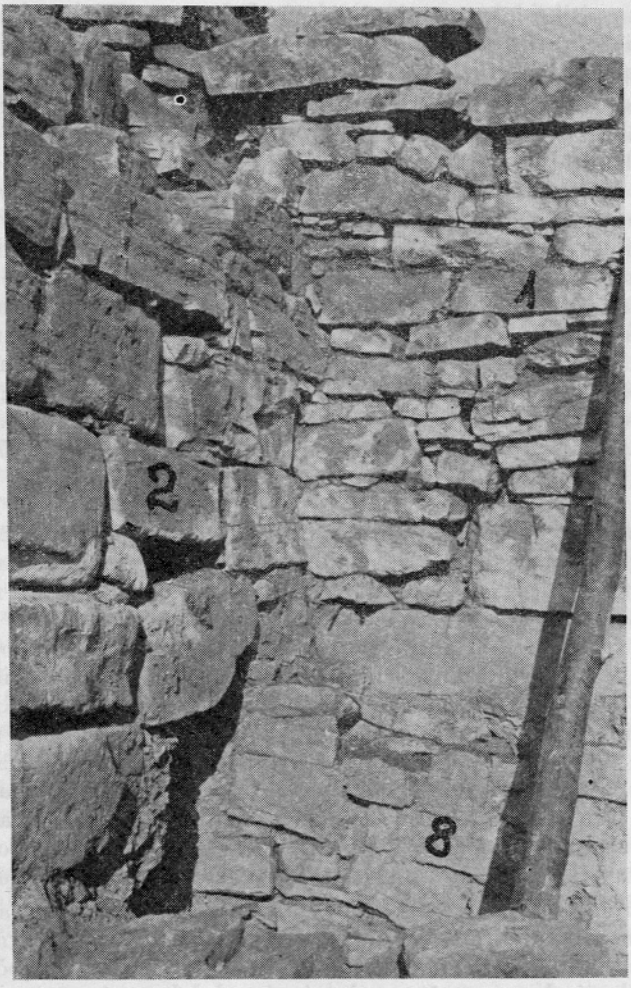

Sl. 5. Podporni zid 2, spojen s pravokotno nanj postavljenim zidom 1.
Fig. 5. Mur de soutènement 2, relié au mur 1 venant sur lui à angle droit.

pravilneje postavljeni. Da bi z najdbo še enega podpornega zidu domnevo potrdili, smo ta del sonde razširili proti jugu in severu. Žal pa zidu nismo našli, ker smo morali prej končati izkopavanje. Podporni zid 2 (priloga 4) je postavljen preko nizkega zidu 10, 90 cm visokega zidu 9 in 1 m visokega zidu 8. V priloženem profilu severne stene sonde (pr. 4) pa vidimo, da je

bil prostor med vzporednima zidovoma 8 in 9 izpolnjen s peščeno zemljo oziroma s plastjo C, ki jo vidimo tudi na nasprotni strani skupine zidov 1, 3 in 4 in v kateri je bil najden del ročaja rimske amfore. Najmlajši gradbeni fazi tega obrambnega objekta, ki ji skušamo pripisati zidove št. 1, 2, 8, 9 in 10, pa morda lahko dodamo še po vsej verjetnosti prvotno močnejši iz večjih kamnitih blokov grajeni zid 13. Čeprav je danes zelo poškodovan in o njegovi višini ne smemo sklepati, lahko domnevamo, da je morda bil zunanja stena najmlajšega objekta.

Do sedaj ohranjeni in odkriti del objekta v nasipu prekriva razmeroma debela plast B, ki sega na zahodni strani sonde prav do temeljne kamenine. To je plast ruševin, mešanih s humusom, v kateri so bili raztreseni med fragmenti keramike iz starejše železne dobe tudi ostanki grobe rimske keramike. Isto opazimo tudi v nižje ležeči plasti C. Zastopani so fragmenti rimskih amfor s številnimi ročaji, ustji in drugimi deli. Pogosta so tudi dna amfor ter manjši kosi rimske opeke. Vsi fragmenti so slabo ohranjeni, tako da ni bilo mogoče ugotoviti oblike posod, ki so jim pripadali. Ostanki boljše keramike tega časa so zelo redki. V plasti sta ležala le dva kosa, ki sta pripadala skodelicama na nizki nogi, izdelanima iz terre sigillate. Na manjšem dnu (T. 3: 17) se vidijo še sledovi noge, na dnu pa so ohranjene črke BAT... kot ostanek pečata. Okras je le deloma viden tudi na fragmentu dna nekoliko večje nizke skodelice (T. 3: 16).

Navedene teze o treh gradbenih fazah tega fortifikacijskega objekta na Kaštelirju ne moremo in ne smemo imeti za dokončno. Podatki, ki nam jih je dala ta ozka prečna sonda ne zadostujejo, da bi lahko z gotovostjo govorili o načinu gradnje vsega objekta kot tudi ne o časovni pripadnosti posameznih zidov, torej o njegovem nastajanju. Govorimo lahko le o načinu gradnje, ki je bil tu uporabljen. Prostor med dvema vzporednima vrstama zidov je bil napolnjen s kamenjem ali gramozom, tako da so bili posamezni vzporedni zidovi le sestavni deli celotne konstrukcije. Soroden način utrjevanja je bil ugotovljen v zadnjih letih na Gradišču blizu Saleša na Tržaškem Krasu.[10] Staro zidovje je bilo odkrito 1 m pod razvalinami. Prostor med dvema vzporednima zidovoma je bil tudi napolnjen s kamenjem ali gramozom. Medtem ko je zidovje Gradišča pri Salešu široko le 3 m, je tudi v najstarejši gradbeni fazi debelina našega zidovja večja.

Dosedanja sondažna raziskovanja na obsežnem platoju Kaštelirja[11] so nam dala prav tako skromne naselbinske podatke. Razen fragmenta keramike še niso bili odkriti temelji stavb in tudi ni bilo mogoče ugotoviti kulturnih plasti. Vsa površina platoja je obdelana in zato stratigrafija uničena. Fragmenti prazgodovinske in antične keramike so bili najdeni v zelo slabem stanju in tudi v sekundarnem položaju. V večini primerov smo naleteli na temeljno flišno plast že 20 do 50 cm globoko. Le v redkih predelih je bila plast zemlje debelejša. Vzrok za to moramo iskati tudi v delovanju erozije, ki je pogost pojav na vseh naših gradiščih. Vse do sedaj znane najdbe kažejo, da je bila tu naselbina vsaj že v starejšem halštatu

[10] D. Cannarella, Rivista della citta di Trieste 13, 1962, N. 5—6—7, 15.
[11] E. Boltin, AV 9—10, 1958-59 (1959) 237, 238.

in je bila po vsej verjetnosti že v tem času zavarovana z razmeroma močnim obzidjem. Ali je bila naselbina takrat po vsej površini obširne planote ali samo na njeni zahodni strani, je težko reči. Možno je tudi, da je bil gosteje naseljen zahodni del, ki je bil na vzhodu omejen z današnjim srednjim prečnim nasipom in tudi s krajšim nasipom na vzhodnem robu platoja, verjetno tudi hrani jedro starega prazgodovinskega ali antičnega objekta. V tem pogledu bi bila dragocena izkopavanja krajnega vzhodnega nasipa. O težišču naselbine na zahodni strani kaštelirske planote govori tudi orientacija posameznih zidov in tudi obstoj celotnega zidovja na tem mestu. Domnevamo lahko, da je zahodna stran obrambnega objekta predstavljala hkrati tudi njegovo notranjo stran že v obdobju starejšega halštata, to je v času, ki mu pripisujemo prvi dve gradbeni fazi.

O začetkih naselbine na Kaštelirju lahko zaenkrat samo še domnevamo. Uporabljati moramo izključno le keramično tu najdeno gradivo. Čeprav zaenkrat še ni bilo mogoče ugotoviti oblike posod, katerim so tu najdeni fragmenti pripadali, ustrezajo pa s svojo strukturo materialu, najdenemu na drugih istrskih kaštelirjih. Po keramičnem gradivu lahko domnevamo, da je segala naselitev od starejšega halštata do vključno antičnega obdobja. Starejše halštatsko obdobje je zastopano z apulsko keramiko, mlajše z estensko, najmlajše antično obdobje pa s fragmenti amfor, opek ter druge slabo ohranjene antične keramike. Morda bi lahko temu najmlajšemu obdobju pripisali tudi predvideno najmlajšo gradbeno fazo zidovja. Groba keramika, katere primere vidimo na T. 3: 1, 2, 3, pa ne izključuje možnosti, da je bil Kaštelir naseljen že v predhalštatskem obdobju, v kasnobronastem ali celo v srednjebronastem obdobju.

Kako daleč segajo popravila zidovja, zaenkrat še ni mogoče govoriti. Posamezni zidovi kot elementi objekta se zaenkrat še ne dajo združevati v celoto, zato je tudi naš poskus rekonstrukcije še hipotetičen. Tudi časovno še ni mogoče tolmačiti razlike, ki so vidne v gradnji posameznih zidov, zato je hipotetična tudi kronologija posameznih faz. Zidovje je bilo mogoče zgrajeno že v halštatu, pozneje pa so ga širili in popravljali. Po vsej verjetnosti segajo popravila obzidja še v antično obdobje. Nimamo pa dokazov, da bi natančneje opredelili zadnjo gradbeno fazo.

Videli smo, da z dosedanjimi raziskovanji, ki so bila le sondažnega pomena, še ni mogoče odgovoriti na številna vprašanja, ki zajemajo problematiko našega Kaštelirja. Le z obsežnimi sistematičnimi raziskovanji na njegovem platoju in z izkopom nasipov bi bilo mogoče ugotoviti čas obstoja naselbine, njen obseg v različnih obdobjih, konstrukcijo obeh nasipov in vlogo, ki jo je odigral Kaštelir v času rimske okupacije Istre.

RÉSUMÉ

Compte rendu sur les recherches effectuées sur la digue transversale moyenne de Kaštelir près de Dvori au-dessus d'Izola

Sur le plateau en flysch mouvementé, à peu près au centre entre Izola et Sečovlje, Kaštelir près de Dvori au-dessus d'Izola occupe avec ses 269 m d'altitude une position dominante. La cime allongée au-dessus de l'elévation lui donne

la forme caractéristique de la plus grande partie des castelars des proches alentours, à la différence qu'ici il est un peu plus vaste qu'ailleurs. La digue transversale moyenne d'aujourd'hui partage le vaste plateau au sommet de la colline en parties orientale et occidentale. Une seconde digue tout aussi forte limite son côté oriental.

Le Musée Municipal de Piran a exécuté en 1962, dans la partie méridionale de la digue moyenne une importante sonde en forme de la lettre T. La sonde avait 22.8 m de long sur toute la largeur de la digue. Au côté est elle avait 5 m de largeur et au côté ouest 11 m. Ces murs s'étendent jusqu'à la roche de fondement vers la surface supérieure de la digue et ils ont de 0,36 m à 3 m de hauteur. Les murs conservés les plus hauts sont les murs 1 et 3. Au mur 1 est lié aussi le seul mur 2 venant sur lui à angle droit, construit à l'aide de grands blocs de pierre non liés entre eux, posés sur deux rangs. Tous les murs parallèles entre eux sont, par contre, construits sur un rang et également non liés entre eux. Les espaces entre eux sont remplis de pierres ou de graviers. Dans ce mode de construction, les murs n'étaient que des parties composantes de la construction entière de l'ouvrage. La couche supérieure plus épaisse de pierres mêlées d'humus recouvre toutes les couches inférieures de terre entre les murs et tous les murs conservés.

A l'aide des couches de pierres et de gravier entre les murs particuliers parallèles entre eux et de la céramique trouvée dans ceux-ci et par l'orientation des murs particuliers, il est possible de supposer trois phases de construction de l'ouvrage transversal moyen. La première phase de construction serait formée par les restes des murs 4, 5, 6, la deuxième par les murs 3, 11, 12, 13, 15. On pourrait attribuer la troisième et la plus jeune phase, avec les murs 1, 2, 8, 9, 10 et 14, à la base de la céramique antique trouvée dans les couches B et C, à l'époque antique.

Dans les couches inférieures de la digue, on a trouvé des restes de vase d'argile de l'âge de fer ancien; dans les couches B et C seulement prédominaient les fragments de la céramique antique. On n'a pas trouvé de restes d'objets métalliques. Les fragments d'argile appartenaient avant tout à la céramique grossière des castelars, seulement dans la couche de terre grasse noirâtre se trouvaient des restes de céramique apulienne peinte et trois fragments de vases du type esthénique avec des bandes rouges et de graffites. Tous les fragments trouvés gisaient mêlés aux pierres et à la terre, donc déjà en position secondaire.

Sur la base des restes des vases d'argile, trouvés dans les couches de la digue, ainsi que dans les recherches de sondage en 1956 et 1957, nous pouvons conjecturer que Kaštelir était déjà peuplé dans l'ancienne période de Hallstatt, à laquelle nous attribuons les deux premières phases de construction, et qu'il vivait encore dans l'antique période de l'Istrie. Tout indique que le centre de gravité de la localité était au côté ouest du plateau de Kaštelir, aussi bien dans la préhistoire que plus tard dans l'antiquité. Il était peut-être peuplé même auparavant, c'est-à-dire à l'âge de bronze tardif ou moyen. Mais nous n'avons pas de preuves pour déterminer avec plus de précision la dernière phase de construction. Les murs particuliers, comme éléments de l'ouvrage, ne peuvent pas pour le moment être liés en un tout avec sûreté, c'est pourquoi notre essai de reconstruction est encore hypothétique, tout comme la chronologie des phases particulières.

De nombreuses questions qui s'ouvrent à nous par les recherches de sondage à Kaštelir près de Dvori au-dessus d'Izola, ne pourront être résolues que par de vastes recherches systématiques sur ce territoire.

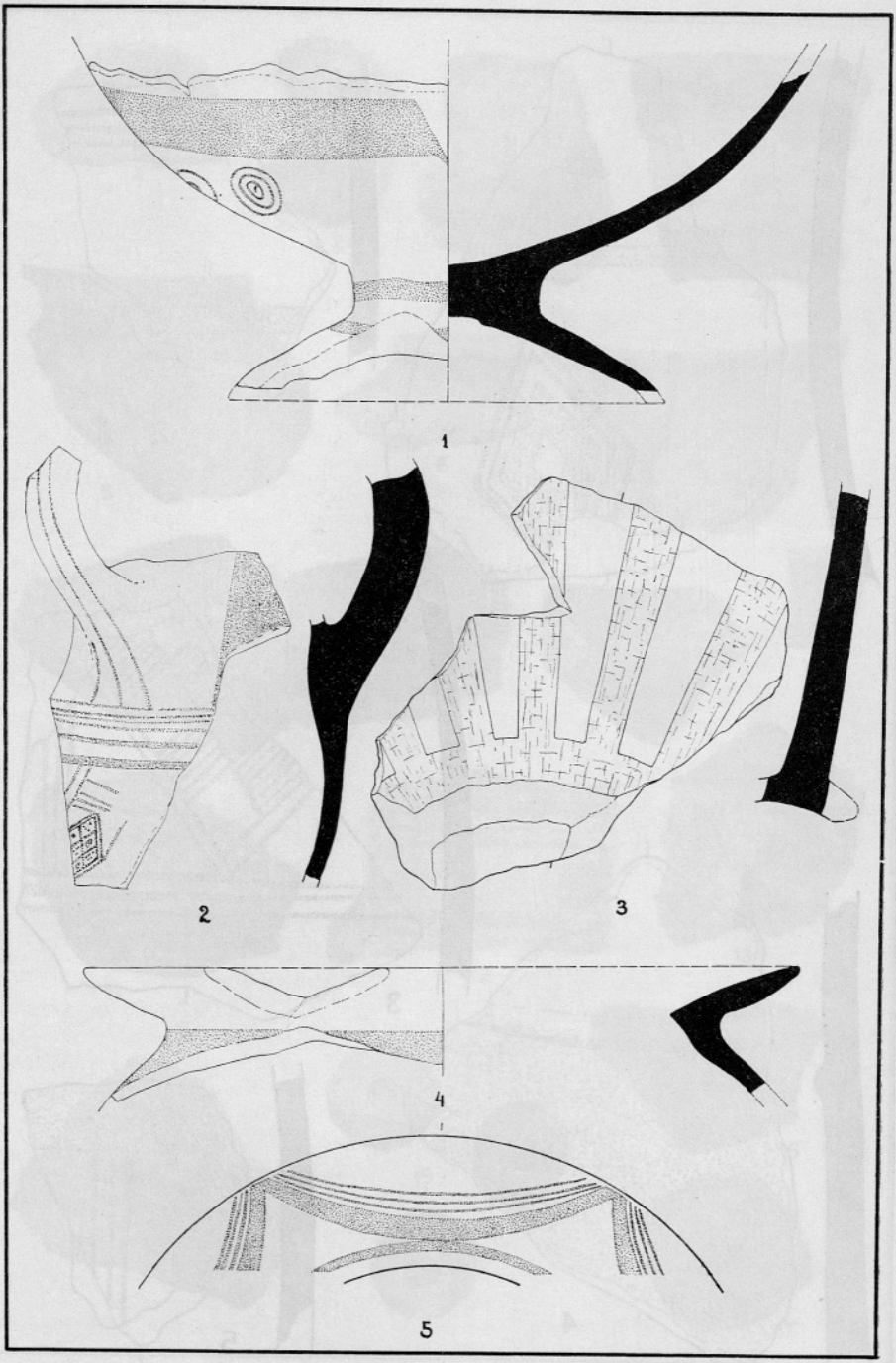

Kaštelir pri Dvorih nad Izolo.
1—5 glina — argile. 1—5 = ½

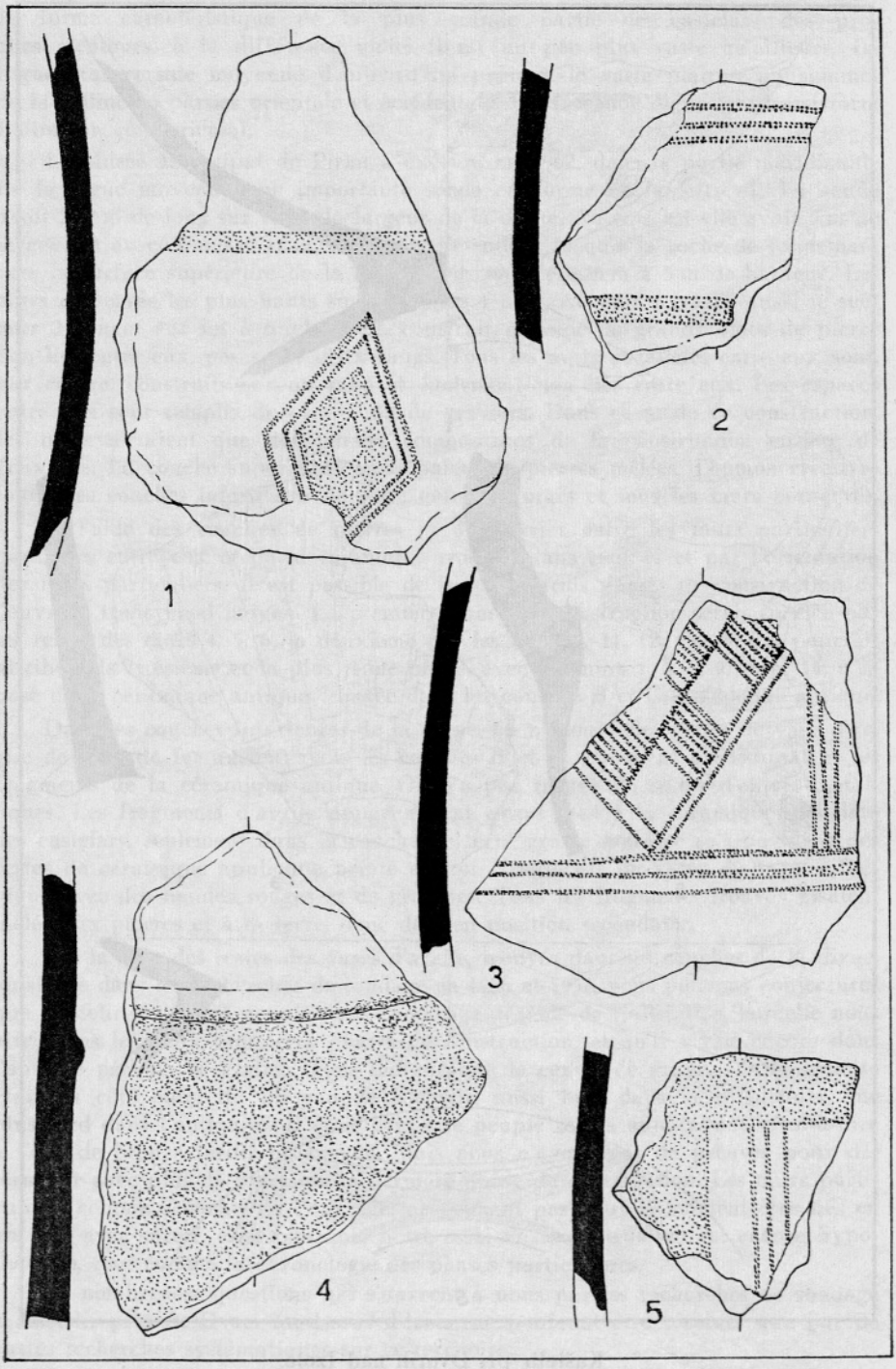

Kaštelir pri Dvorih nad Izolo.
1—5 glina — argile. 1—5 = 1/1

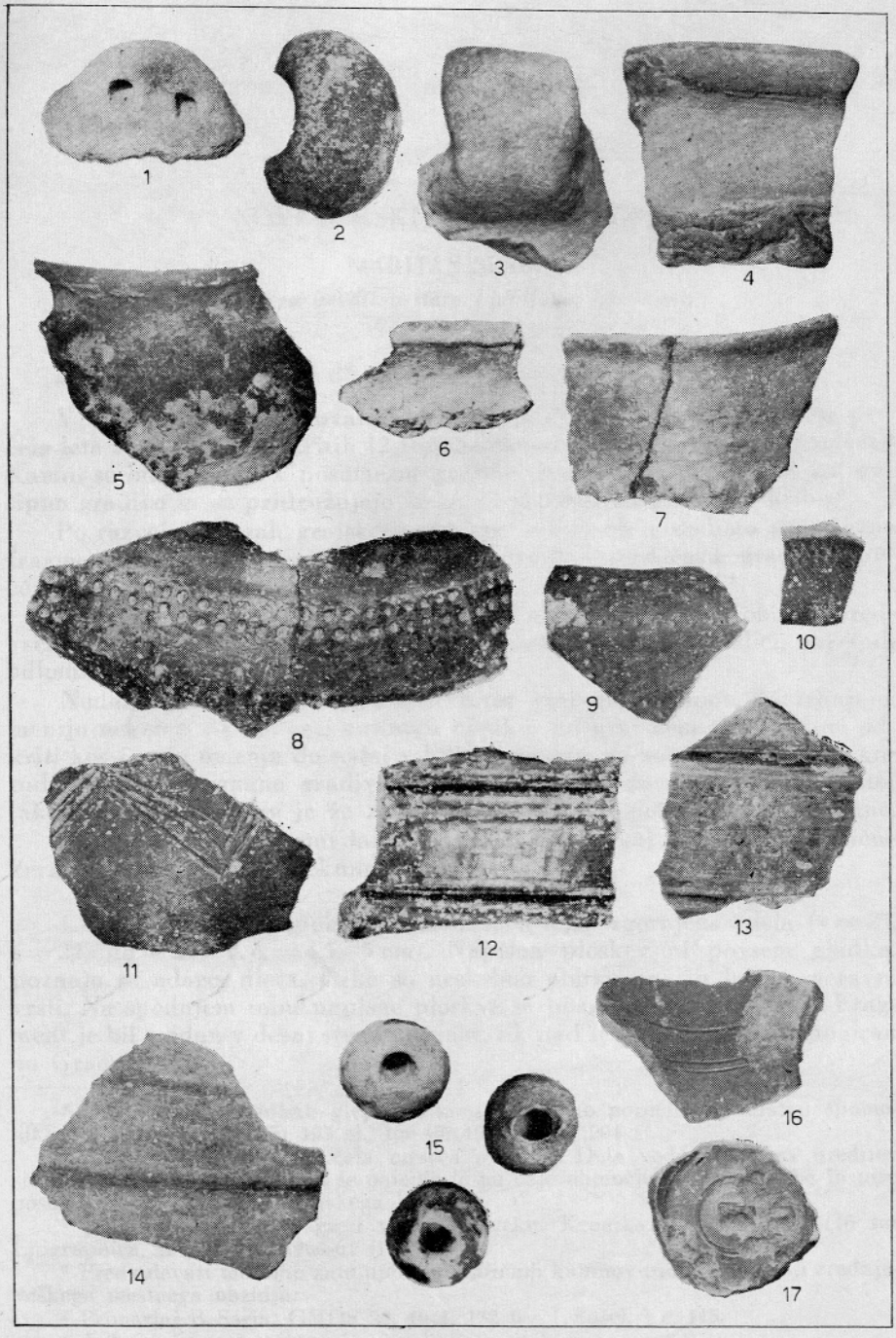

Kaštelir pri Dvorih nad Izolo.
1—17 glina — argile. 1—17 = ½

NOVI RIMSKI NAPISI V EMONI

MARIJAN SLABE
Zavod za ureditev stare Ljubljane, Ljubljana

Ljubljanski grad*

V času zadnjih raziskovalnih del na Ljubljanskem gradu, ki so se pričela leta 1964, je bilo odkritih 12 fragmentov antičnega kamnitega gradiva.[1] Kamni so bili vzidani v posamezne grajske stene ali pa porabljeni kot nasipno gradivo in se pridružujejo že znani skupini na grajskem hribu.[2]

Po razvojnih fazah grajskega objekta, v katerih zasledimo posamezne fragmente, lahko sklepamo, da so jih vzidavali v vseh časih gradenj, precejšnje število pa jih izvira iz najstarejše gradbene periode.[3]

Osnovni vir spomenikov so razvaline Emone ter njena grobišča, predvsem je prišlo v poštev grobišče ob nekdanji Florijanski ulici, saj tudi odlomki nagrobnikov prevladujejo.[4]

Nadalje pa ostaja nerazjasnjen izvor votivnih kamnov, ki izhajajo, menijo nekateri, iz nekega kultnega objekta na grajskem vrhu.[5] Novi odkriti kos are, ki omenja do sedaj v Emoni nepoznano boštvo Hygiejo, kakor tudi že doslej poznano gradivo še vedno ne daje dovolj opore za obstoj takega objekta, čeprav je že zaradi dominantnosti položaja zelo verjetno.

Med drugimi najdbami lahko navedemo še nekaj fragmentov antične keramike, ki so ležali v sekundarni legi.

1. Ara iz sivega apnenca, odlomek levega zgornjega dela (v = 25, š = 22, db = 20; v. č. = 4,5—5 cm). Napisna ploskev ni povsem gladka, poznajo se udarci dleta. Črke so neskrbno oblikovane in leže v neravni vrsti. Na spodnjem robu napisne ploskve se poznajo še ostanki črk. Fragment je bil vzidan v desni steni kazemat, tik nad lesenim podom; deponiran na Gradu.

* O navedenih najdbah glej tudi konservatorsko poročilo v Varstvu spomenikov 9, 1962—1964 (1965) 193 sl., ter 10, 1965 (1966) 201 sl.

[1] Raziskovanja so se pričela meseca avgusta. Dela vodi Zavod za ureditev stare Ljubljane. Raziskave so se omejile le na ožje območje grajske stavbe in niso posegale v širši teritorij grajskega hriba.

[2] J. Šašel, Ljubljanski grad v starem veku. Kronika 10, 1962, 112—116 ter Epigraphica, AV 11—12, 1960-61 (1961) 201.

[3] Predvidevati moramo zato uporabo antičnih kamnov tudi pri gradnji srednjeveškega mestnega obzidja.

[4] Primerjaj B. Saria, GMDS 22, 1941, 132 ter J. Šašel, l. c. 115.

[5] J. Šašel, l. c. 115, 116.

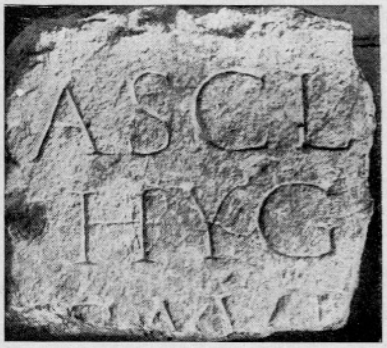

Asclę[pio et] | *Hyg[iae sacr(um)]* | *C. Aur[elius-*

1 (gl. str. 179)

2. Nagrobnik iz apnenca, fragment iz osrednjega napisa (v = 21, š = 25, d = 9; v. č. = 5,5—6 cm). Napisna ploskev gladko obdelana, črke so lepo in pravilno oblikovane. Napis je bil vzidan v zunanjo fasado severovzhodne obrambne stene, do sedaj je bil zasut. Hranjen na Gradu.

-]getia[—] | [—] *. ccai[* —

2

3. Nagrobnik iz sivega apnenca, ostanek spodnjega dela (v = 36, š = 19; v. č. = 4 do 4,5 cm). Črke so slabo vidne, ker je napisna ploskev močno poškodovana. Spomenik je vzidan v zahodni zunanji fasadni steni, desno od zunanjega vhoda v kazemate in se tam tudi nahaja.

4. Gradbeni napis iz apnenca, ohranjen odlomek (v = 30, š = 38, d = 50; v. č. = 25—27 cm), ki ima ohranjeni le dve črki, eno od teh polovično. Fragment je izredno zanimiv zaradi monumentalnosti črk. Vzidan je bil v ostanek prečnega zidu v prostoru desno od vhoda iz dvorišča v kazemate. Trenutno je deponiran na Gradu.

5. Odlomek antičnega napisa iz sivega apnenca (v = 41, š = 44; v. č. = 11,5 cm). Edina v celoti ohranjena črka je lepo in skrbno izdelana; viden je tudi ostanek druge črke. Odlomek je bil vzidan v levi steni glavnega stopnišča z dvorišča v palacij, danes shranjen v grajskem depoju.

— *in fr(onte)*] *p(edes)* [—] | [*in a*]*g(ro) p(edes) XX*[*?*] | [—] . *M*[.]*IV*[*?*] .

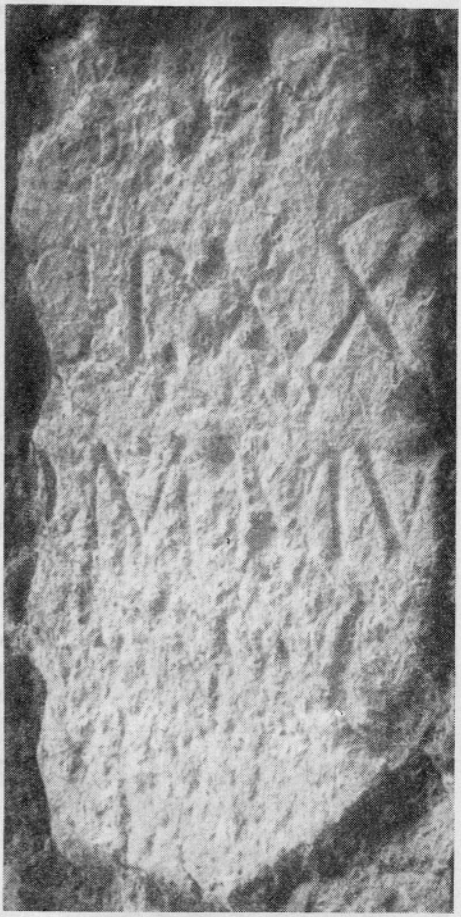

3 (gl. str. 180)

—] *I O*[—

4 (gl. str. 180)

—] | *H(oc) m(onumentum) [h(eredem) n(on) s(equetur)]*.

5 (gl. str. 180)

6. Nagrobnik iz sivega apnenca, ohranjen odlomek iz osrednjega dela (v = 26, š = 25, d = 22; v. č. = 5,5 do 7 cm). Črke so dokaj pravilno oblikovane, napisna ploskev delno zasigana. Najden je bil v nasipnem gradivu, neposredno ob novo odkritem vhodu z gotskim portalom v kazemate; deponiran na Gradu.

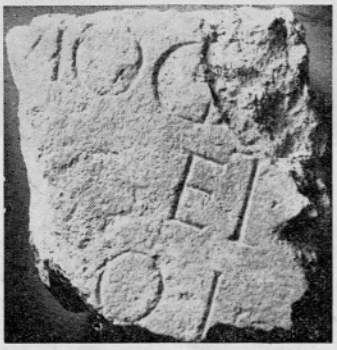

—] *Mog*.[—] | *et* [—] | [—] *o*.*i*.[—

6

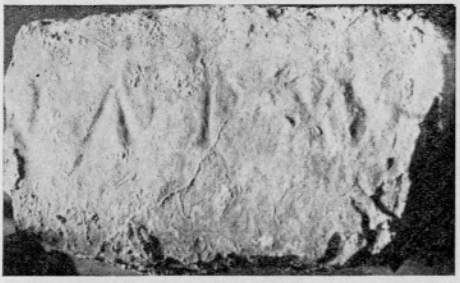

— *i*]*n a(gro) p(edes) XX.*

7 (gl. str. 183)

7. Grobni mejnik iz sivega apnenca, odlomek (v = 18, š = 31, d = 25; v. č. = 4 cm). Zaradi izlizanosti in delne zasiganosti površine ploskve so črke zelo slabo vidne. Kamen je ležal v nasipu, v neposredni bližini prej omenjenega odlomka; hranjen na Gradu.

8. Nagrobna plošča iz apnenca, odlomek srednjega dela (v = 32, š = 42; v. č. = 5,5—6 cm). Napisna ploskev precej gladko obdelana, črke skoraj pravilno kvadratno oblikovane. Vzidan je bil v levi steni pod ometom, pred notranjim vhodom v kazemate, deponiran na Gradu.

—]*uscio* .[—] | [— *F*]*ortunat*[—].

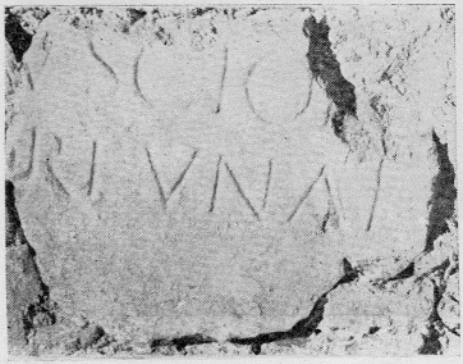

8

9. Nagrobnik, fragment spodnjega levega dela iz sivega apnenca (v = 33, š = 27, d = 20; v. č. = 4 cm). Vrhnja površina kamna nasekana

— *fe*]*cerun*[*t* —] | [*et*] *lib*(*ertis*) *li*[*b*(*ertabus*)*q*(*ue*) *suis*].

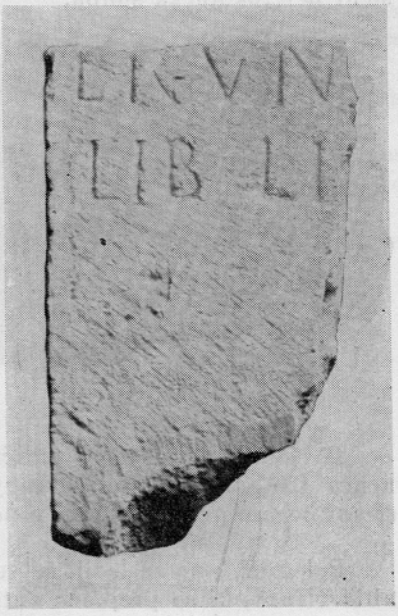

9

s klesarsko pilo. Na levi strani je viden 1,5 cm širok izklesan rob. Kamen je bil vzidan v notranjo okrepljeno steno pod nekdanjim zunanjim vhodom v peterokotni stolp; deponiran na Gradu.

10. Nagrobnik iz sivega apnenca, ohranjeni sestavljivi trije odlomki spodnjega dela (v = 40, š = 75, d = 17; v. č. = 5,5 do 6 cm). Spomenik je gladke površine, lepo izdelanih črk, s pilastroma ob strani. Najden je bil v nasipu pod tlakom, v prostoru zahodnega trakta, imenovanega »kovačnica«; hrani se v grajskem depoju.

—] | [*sibi*] *et suis* v(*ivus*) *f*(*ecit*). | *L*(*ocus*) *m*(*onumenti*) *q*(*uo*)-*q*(*uo*)v(*ersus*) *p*(*edes*) *XXX*. | *H*(*oc*) *m*(*onumentum*) *h*(*eredem*) *n*(*on*) *s*(*equetur*).

10

11. Fragment spomenika z reliefno upodobitvijo iz sivega apnenca (32 × 32 cm). Površina je delno poškodovana, kamen je odbit na vseh štirih straneh, datacija in namen trenutno nejasna. Odlomek je vzidan v notranji steni peterokotnega stolpa.

11

12. Odlomek verjetno antičnega reliefnega nagrobnika iz sivega apnenca (26 × 29 × 34 cm), ohranjen le desni zgornji del. Kamen ima ob strani bogato prefiliran rob, v polju ploskve je močna poglobitev.

Poleg teh smo zasledili še večje število raznih nekarakterističnih kamnitih členov, ki so prejkone antični.

Mestni trg 3

13. Ara iz sivorjavega podpeškega apnenca, ohranjen gornji del, v = 16, š = 29, v. č. = 3,7 do 4 cm. Črke so neenake in nepravilno izdelane, *pi* v ligaturi. Na posameznih obrobnih mestih je opaziti še ostanke črk. Kamen je bil vzidan pod ometom 75 cm desno od glavnega vhoda in 108 cm od tal. Kamen bo prezentiran na istem mestu, v Ljubljani na Mestnem trgu 3.

Asclepio | *et Hygiae* | [*sacr(um)* —

13

RÉSUMÉ

Nouvelles inscriptions romaines d'Emona

Au temps des recherches effectuées au Château de Ljubljana, commencées en automne 1964, sous la direction de l'Institut pour l'aménagement du vieux Ljubljana, on a découvert des restes d'antiques pierres à inscriptions et de parties de construction.

Les restes de pierres ont été encastrés dans les murs du château ou bien utilisés comme matériaux de remblayage.

La découverte la plus intéressante est représentée par les deux inscriptions qui mentionnent la déesse Hygieia, qui était jusque là inconnue sur le territoire d'Emona.

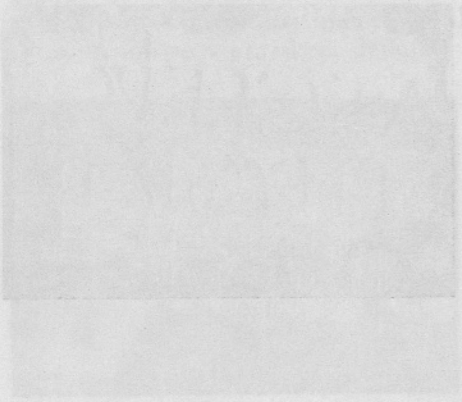

EPIGRAFSKE NAJDBE V PTUJU IN OBMOČJU V LETIH 1965—1966

ZORKA ŠUBIC
Pokrajinski muzej, Ptuj

1. Fragmenta votivnega reliefa, posvečenega Mitri. Ohranjena sta: a. levi zgornji vogal z doprsjem Sola en face ter z delom polkrožnega svoda, nakazanega s plastičnim rebrom (v. 14, š. 16, deb. 3.5 cm) — shema upodobitve kot pri AIJ 303 —, pod doprsjem Sola je vidna glava Kauto-

D(eo) i(nvicto) M(ithrae) A[—] | *et Aur(elius) V* [—].

Vičava pri Ptuju.

pata; b. levi spodnji vogal s fragmentiranim dvovrstičnim napisom (v. 8, š. 15, deb. 3.5, v. črk 2.5 cm). Pohorski marmor. Najdena 1965 na Vičavi v Ptuju ob izkopu za kanalizacijo ob robu parcele št. 441/3 k. o. Krčevina. Shranjena v Pokrajinskem muzeju v Ptuju, inv. št. 843. Omenjena v Varstvu spomenikov 10, 1965, (1966) 203.

2. Votivna ara s profilirano (na treh straneh) bazo in ovršjem ter nastavkom s posvetilom *Cauti* med ogelnima akroterijema. Pohorski marmor. V. 80, š. 47, deb. 30 cm. Viš. črk 3 in 2 cm, razmik vrst 2,5 in 3 cm. Najdena 1965 ob izkopu za stanovanjsko stavbo na parceli št. 290/29 k. o. Zg. Breg v Ptuju, v neposredni bližini III. mitreja na Zg. Bregu. Shranjena v Pokrajinskem muzeju v Ptuju, inv. št. 838. Omenjena v Varstvu spomenikov 10, 1965 (1966) 203.

Cauti. | *Pro salute Fl(avii)* | *Hermadionis* | *et Aviti Syriac(i)* |[5] *et filiorum* | *Felix libert(us).*

Zg. Breg, Ptuj.

3. Pokrov pepelnice v obliki strehe, delno poškodovan (18 × 94 × 73 cm), pohorski marmor. Na oglih akroteriji; na eni vzdolžni stranici v obeh akroterijih miniaturno doprsje (obraz poškodovan), na robu posvetilo *D(is) m(anibus)* z vmesno bršljanovo vitico. Najden 1965 na parc. 312/16 k. o. Zgornji Breg ob izkopu za temelje hiše; shranjen v Pokrajinskem muzeju, inv. št. 839. Omenja Varstvo spomenikov 10, 1965 (1966) 205 sl.

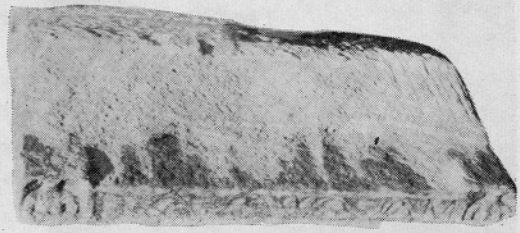

D(is) M(anibus)

Zg. Breg, Ptuj.

4. Fragment napisa z nagrobnika. Pohorski marmor. V. 21, š. 47, deb. 58 cm, viš. črk 6 cm. Najden leta 1966 na Vidmu pri Ptuju ob podiranju vzhodne stene obzidja farne cerkve sv. Vida. Shranjen v Pokrajinskem muzeju v Ptuju, inv. št. 864.

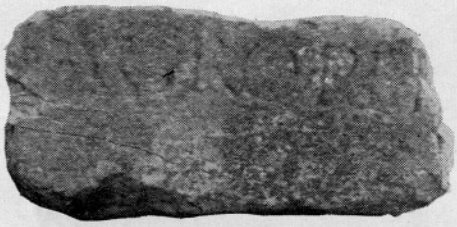

— *i]n agro ped[es* —].

Videm pri Ptuju.

5. Fragment napisne plošče, na vseh straneh odkrušen. Pohorski marmor. V. 16, š. 16, deb. 7 cm, ohranjena viš. črk 11 cm. Najden leta 1965 v Ptuju na Panorami ob izkopu za nasad jablan v jami V/24. Shranjen v Pokrajinskem muzeju v Ptuju, inv. št. 845.

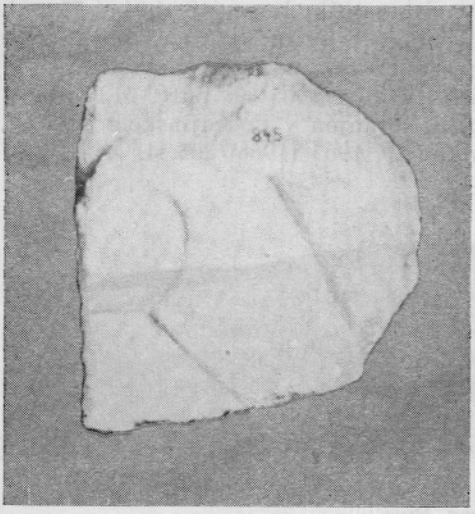

—]*ru*[—

Panorama, Ptuj.

6. Nagrobni fragment polja z napisom, ki je mestoma odluščen, na levi strani sled 10 cm širokega okvirnega roba. Ohranjenih je 8 vrst napisa. Pohorski marmor. V. 76,5 cm, š. 66—68, deb. 25—21,5 cm, viš. črk 7—6—4 cm, razmik vrst 3 cm. Najden leta 1966 na Vidmu pri Ptuju ob podiranju vzhodne stene obzidja farne cerkve sv. Vida. Shranjen v Pokrajinskem muzeju v Ptuju, inv. št. 863.

.AN.L.F T.
ATTV
AN XXX.ETI
VI
AN . III
. TVI . I NI
INA TCDT
LI

Videm pri Ptuju.

ZUSAMMENFASSUNG

Epigraphische Neufunde aus Poetovio und Umgebung (1965—1966)

Texte und genauere Fundortbestimmung s. oben. Funde sind im Museum in Ptuj aufbewahrt.

1. Votivrelief mit Darstellung des Stiertötenden Mithras, zwei Fragmente. Fundort: Vičava bei Ptuj.

2. Dem *Cautes* gewidmete Votivara, gefunden dicht beim III. Mithräum von Poetovio.

3. Dachförmiger Deckel einer Aschenkiste. Gefunden in Zgornji Breg bei Ptuj.

4. Grabsteinfragment aus der Kirchenmauer in Videm bei Ptuj.

5. Inschriftfragment, vom Hügel Panorama bei Ptuj.

6. Fragment einer Grabstele aus der Kirchenmauer in Videm bei Ptuj.

RIMSKI NAPIS Z VZNOŽJA PTUJSKEGA GRADU

IVA MIKL CURK
Zavod za spomeniško varstvo SRS, Ljubljana

Delavci so 20. V. 1964. našli pri podiranju obzidja na južnem vznožju Ptujskega gradu ob Rajičevi ulici fragment napisne plošče iz pohorskega marmora.[1] Plošča ni bila vzidana v zid, ležala je v zemeljski plasti tik ob njem, v prsti, ki je bila pomešana z mnogimi recentnimi in maloštevilnimi arheološkimi ostalinami, naplavljenimi s pobočja in primešanimi plasti s prekopavanji. Ni bila torej najdena in situ, vendar gotovo izvira bodisi z grajskega pobočja, temena ali vznožja.

Plošča je po obliki pravokotna, višina je 46 cm, ohranjena širina 39 cm, debelina 8 do 10 cm. Širina roba znaša 8 cm, profilacije 3,5 cm, višina črk pa je 4,5 do 3,6 cm. Ohranjeni del napisa se glasi:

LOCA FO [.....] | SVO REDI [.....] | T. FL. EXSVP [.....] | VICTORIN [.....] | ARRIANO [ET PAPO CO(n)S(ulibus)]

Dasi treh vrst ne moremo zadovoljivo dopolniti, je vsekakor jasno, da je pred nami posvetilni napis, ki govori o obnovitvi nekega javnega prostora ali obnovitvi tega prostora v prvotni namen leta 243.[2] Napis navaja imeni verjetno dveh posvetiteljev.

Po obliki in navedbi konzulata je novi napis blizu napisu, najdenemu leta 1936 na severnem grajskem pobočju (AIJ 347).[3] Napisni plošči sta si po obliki, po obliki črk, razporeditvi vsebine itd. podobni, le leta 1936 najdena je manjša. Čeprav sta plošči močno fragmentirani (od prve je ohranjena vsa leva, od druge pa spodnji del desne polovice) in je od obeh pred nami drugi del teksta, vidimo po ohranjenih fragmentih imen, da napisa nista bila identična. Po obliki in najdišču pa smemo domnevati, da sta sodili k istemu objektu ali ureditvi.

Tako obe skupaj, čeprav ostane najzanimivejše iz njunih besedil, namreč, iz kakšnega objekta sta, trenutno nerazloženo, pojasnjujeta, da je bil leta 243 na Ptujskem gradu obnovljen neki javni objekt ali prostor in

[1] Varstvo spomenikov 9, 1962—1964 (1965) 196.

[2] W. Liebenam, Fasti consulares (1909) 29.

[3] V. Hoffiller, B. Saria, AIJ (1938) 160, štev. 347; J. Klemenc, B. Saria, Blatt Ptuj, 1936, 40.

Sl. 1. Ptuj. Fragment napisne plošče, najden l. 1964. ob vznožju Ptujskega gradu.

Abb. 1. Ptuj. Fragment einer Inschrifttafel, gefunden im Jahr 1964 am Fuß des Ptujer Schloßberges.

to s pomočjo več donatorjev. Že ta podatek pa prikazuje v jasnejši luči vlogo Ptujskega gradu v antiki[4] in njegov položaj v urbanistični podobi mesta; tudi zaradi tega je nova najdba pomembna.

ZUSAMMENFASSUNG

Eine römische Inschrift vom Fuß des Ptujer Schloßberges

Am 20. Mai 1964 wurde bei einer Mauerdemolierung am Fuß des Ptujer Schloßberges an der Rajičeva ulica eine fragmentierte Widmungsplatte aus Pohorjemarmor gefunden. Sie lag in Erde, die mit rezenten und archäologischen Überresten vermischt war, also nicht in situ, war aber wahrscheinlich von Anfang an auf dem Schloßberg gewesen. Ihre Maße: Höhe 46 cm, erhaltene Breite 39 cm, Dicke 8—10 cm, Rand 8 cm, Profilierung 3,5 cm, Höhe der Lettern 3,6—4,5 cm. Die Inschrift ließ sich nicht zufriedenstellend ergänzen, jedenfalls aber trug die Platte eine Widmung anläßlich der Erneuerung eines öffentlichen Gebäudes oder Raumes. Nach Form und Inhalt ähnlich ist ihr die verwandte Platte AIJ 347. Die Inschriften waren nicht identisch, müssen aber zum selben Gebäude gehört haben. Beider Inschriften Inhalt und Fundort gestatten die Annahme, daß im Jahr 243 auf dem Ptujer Schloßberg ein öffentliches Gebäude oder ein solcher Raum bestanden hat; diese Einzelheit ist von Bedeutung für das Studium von Poetovios Gestalt in der Antike.

[4] J. Klemenc, B. Saria, Blatt Ptuj, 1936, 40; J. Klemenc, Ptujski grad v kasni antiki. Dela SAZU 4, 1950; J. Šašel, Kronika 9, 1961, 120 ss.

RIMSKODOBNA NAJDBA V ŠENČURJU PRI KRANJU

ANDREJ VALIČ
Gorenjski muzej, Kranj

4 km vzhodno od mesta Kranja ob cesti proti Kamniku, na ravnem polju v Šenčurju pri Kranju,[1] na ledini *v Kamnici* — parc. št. 760/1, k. o. Šenčur — je bil slučajno odkrit pri zidavi hiše sarkofag z napisom iz peščenca (sl. 1 in risba A na prilogi). Ležal je ca. 0,30 m pod njivsko površino, usmerjen proti vzhodu, z odklonom 28° proti jugu. Na vzhodni krajši stranici kamnite skrinje je izrezana odprtina s pokrovom. V rakvi sta vznak ležala dva pokojnika,[2] verjetno pokopana zaporedno. Pod desno dlanjo iztegnjene roke boljše ohranjenega moškega skeleta (skelet št. 1) je bil bronast novec Konstantina Velikega (306—337 n. št.), kovan 334—335 n. št.[3] Drugi skelet je bil komaj še zaznaven. Od lobanj je bil ohranjen samo fragment, ki je pripadal skeletu št. 1. Smer Z—V z lobanjo na zahodni strani (risba C na prilogi). S preprosto vrezano tabulo ansato okvirjen štirivrstni napis na rakvi je slabo ohranjen, predvsem zaradi mehkega gradiva, ki ga je uporabljal klesar. Prvi dve vrstici od zgoraj navzdol sta zaradi mehaničnega delovanja atmosferilij popolnoma izlizani. Na dnu skrinje je bilo ca. 5 cm čistega humusa kot sediment, ki ga je nanosila voda.

Opis najdb:

Skelet št. 1

Slabo ohranjen skelet. Zaradi robustnosti kosti in bolj izrazitih kostnih hrapavin za nasadišče mišic gre verjetno za moški skelet. Telesna višina (merjena na podlagi radija in ulne desne roke) znaša 1,70 m. Določitev starosti je problematična, ker ni ohranjena lobanja. Iz ostanka, kjer je razvidna samo ena sutura, ki ni zarasla, bi bila verjetna starost pod 40 let (?).

Skelet št. 2

Zelo slabo ohranjen. Določitev telesne višine nemogoča, ker ni ne ene dolge cevaste kosti, prav tako ni mogoče določiti starosti, ker ni ohranjena lobanja. Spol?

---

[1] A. Valič, Varstvo spomenikov 9, 1962—1964 (1965) 196, 197.

[2] Analiziral Tone Pogačnik, sodelavec antropološkega inštituta Univerze v Ljubljani. Na tem mestu se mu zahvaljujem.

[3] Analiziral Aleksander Jeločnik, vodja numizmatičnega kabineta Narodnega muzeja v Ljubljani. Na tem mestu se mu zahvaljujem.

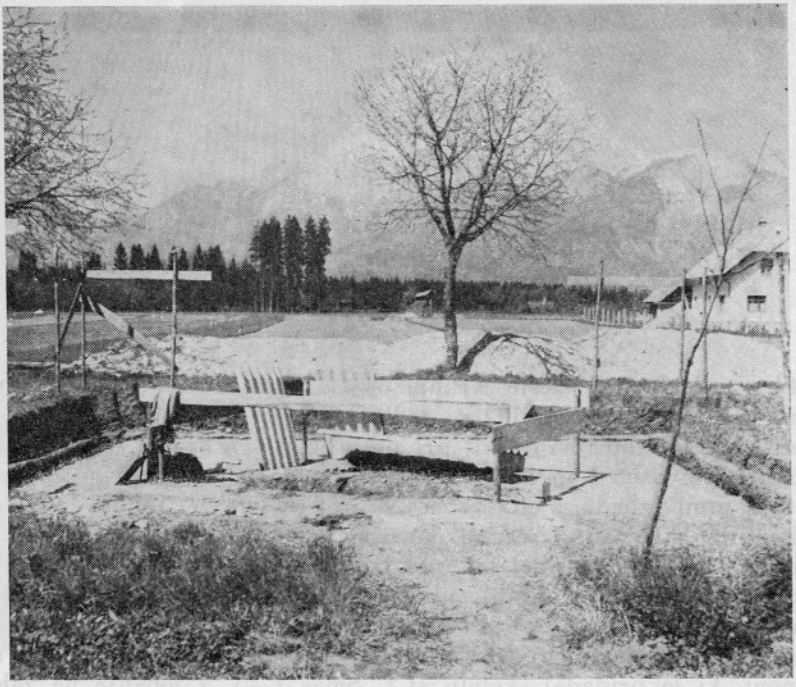

Sl. 1. Mesto sarkofaga v gradbeni jami, zahodno od vasi Šenčur pri Kranju.
Abb. 1. Der Ort des Sarkophages in der Baugrube, westlich des Dorfes Šenčur bei Kranj.

Če primerjamo napis z antropološko ugotovitvijo starosti skeleta št. 1 (pod 40 let), bi mogli sklepati, da je bil skelet št. 2 starejša oseba, verjetno pa sta oba v sorodstvenem odnosu. Zanimiva je tudi primerjava dolžine skeleta št. 1 z notranjo dolžino rakve (1,75 : 1,70 m).

Bronast novec
Vladar: Constantinus I. (306—337 n. št.)
Kovnica: Aquileia (?)
Nominal: aes
Leto kovanja: 334—335 n. št.
Priznak: (A Q P) ?
Citat: LRBC 650
Teža: 1,80 g
Premer: 1,9 mm
Oksidacija: III
Averz: CONSTANTI NVSMAXAVG
Reverz: GLOR IAEXERC ITVS (2 prapora)

Opis sarkofaga

Kamnita skrinja in pokrov — izdelan v obliki dvokapne strehe z akroteriji — sta iz sivorjavega miocenskega peščenca. Spodnji del skrinje (rakve) izklesan enovito z izrezanim oknom na krajši stranici, njegovo polnilo je ohranjeno, bilo je odmaknjeno v notranjost. Pokrov in skrinja sta klesana v navpični klesarski tehniki s koničastim dletom. Notranja stran pokrova je izklesana v banjast svod, ki ga okvirja pravokotni robnik.

Zunanje mere skrinje: dolžina 1,90 m, širina 0,73 m, višina 0,62 m.
Notranje mere: dolžina 1,75 m, širina 0,52 m, višina 0,48 m.
Mere pokrova: dolžina 2,06 m, širina 0,84 m, vrh slemena 0,31 m.
Teža sarkofaga znaša 3 t (glej risbo B na prilogi).

Napis:[4]

Na podolžni stranici je napis v preprosto vrezani tabuli ansati (39 krat 157 cm; višina črk = 4,5—7,5 cm), napis, ki pričenja na njenem levem robu, ne sega pa do desnega.

Črke so delno kurzivne, neenakomerne, v posameznih partijah obrušene. V desnem oglu tabule ansate nad 1. vrstico je morda sled črke *m(anibus)*, odgovarjajoči *d(is)* ni opazen. 1 V skoraj povsem obrušeni vrstici so opazne le posamične negotove črke in neznatne sledi: tako morda prva *n* (ali *m* ali *a*), šesta in osma *u*. 2 Pred *vit*, mislim, je pika; pred njo morda *ra*, prostor bi odgovarjal — in nekatere sledi črk tudi — za *[mise]ra*.

Sl. 2. Šenčur pri Kranju. Stranica sarkofaga z napisom.
Abb. 2. Šenčur bei Kranj. Längswand mit der Inschrift.

[.....]*imus*
[.]*o*[.....] *vit(a) dum vixxit*
euandus marcellianum
vixxit annos lxv.

[4] Za pomoč se zahvaljujem J. Šašlu.

K frazi *vitam vivere* prim. Diehl 1521; k načinu pisanja z dvema *x* ib. vol. III str. 608. 3 pričetek; ker morda — sicer jasno vrezanih — črk ne razbiramo pravilno, prvi besedi ne najdemo smisla, domnevnih možnosti je več, a nobena ne zadovoljuje; prvi *e* je lahko tudi ligiran *et*, posebej, ker je vidna pika za njim.

Verjetno gre za tekst iz IV. stoletja, morda je krščanski.

Kraj do sedaj ni bil poznan v arheološki literaturi, če izvzamemo slučajno najdbo bronastega novca Maksimina Tračana (235—238 n. št.) ob domnevni rimski cesti med Šenčurjem in Vogljami.[5] V širšem okolju znane manjše najdbe iz žganih grobov severno od vasi na Lužah,[6] dalje pred vhodom v dolino Kokre v Tupaličah pri Preddvoru,[7] jugovzhodno v Lahovčah »na Kalvariji«,[8] severozahodno v Britofu pri Kranju z nagrobno ploščo[9] in Predosljami z novcem.[10] Te najdbe datirajo v I. in II. stoletje. Edine najdbe, ki se časovno skladajo s šenčursko, so slučajno najdeni novci v Predosljah[11] pri Kranju in tretji v Kamniku (Šutna),[12] eden pa v Kranju, odkrit v sipu l. 1959 pri zaščitnem izkopavanju na dvorišču Petrčkove hiše — na mestu današnje mestne tržnice.[13]

Opis novca

Constantinus I. Magnus (306—337 n. št.)
Mala bronca premera 18 mm
Kovan v Sisciji, III. officina
Averz: Napis na krožnici
CONSTANTINVS AVG
cesarjev portret z lovorovim vencem na desno
Reverz: Napis na krožnici
PROVIDENTIAE AVGG
trdnjavska vrata
Spodaj: SIS

Vas leži v ravnini, na šenčurskem polju in je bila v bližnji preteklosti izrazito poljedelska, verjetno je bilo tako tudi v antiki. Bolj zgodnje arheološko gradivo sicer dokazuje tod antično življenje, vendar osamljena najdba zaenkrat zbuja probleme, ki jih bosta rešila čas in naključje. Od kod je kamen, iz katerega je izdelana grobna skrinja? V geološki karti Slovenije[14] zasledimo, da je najbližja analogna miocenska kamnina v Tunjicah pri Kamniku ter v Moravčah. Položaj sarkofaga v prečnem profilu (risba A na prilogi), gladke ploskve na vrhnji strani strehastega pokrova

[5] A. Müllner, Argo 1, 1892, 80.
[6] A. Valič, 900 let Kranja, spominski zbornik (1960) 37.
[7] A. Valič, Varstvo spomenikov 9, 1962—1964 (1965) 187; T. 10: 4—7.
[8] M. Kos, GMDS 20, 1939, 230; S. Rutar, LMS 1890, 120.
[9] A. Valič, 900 let Kranja, spominski zbornik (1960) 36.
[10] A. Valič, AV 7, 1956, 445.
[11] Numizmatični vestnik 3, 1960, 92.
[12] Prav tam 3, 1960, 91 (Novec Maximina Traxa).
[13] Analiziral Albin Pogačnik, sodelavec Numizmatičnega vestnika. Na tem mestu se mu zahvaljujem.
[14] Geološka karta Slovenije.

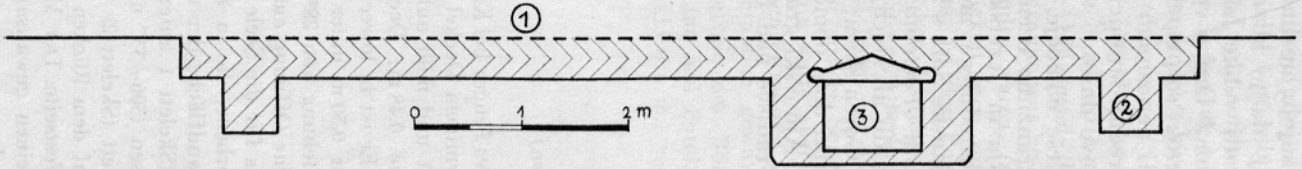

RJAV HUMUS — BRAUNER HUMUS

HUMUS S PRODOM — HUMUS MIT SCHOTTER

(1) NJIVA — ACKER

(2) IZKOP TEMELJA — FUNDAMENTGRUBE

(3) SARKOFAG — SARKOPHAG

A

C

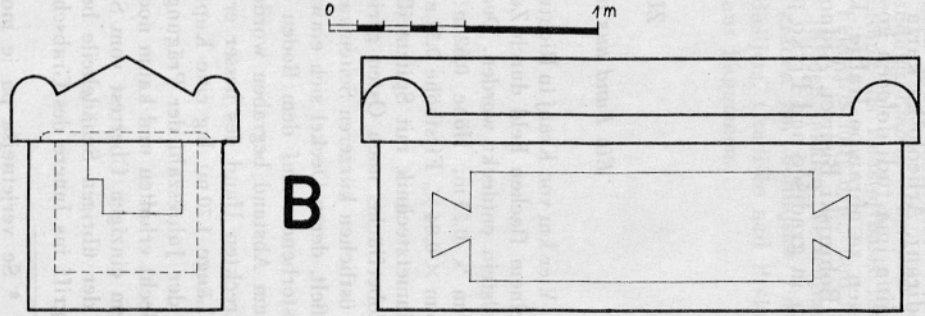

B

in izlizanost prvih dveh vrstic v okvirjenem napisu dokazujejo, mislim, če upoštevamo intenzivno mehanično delovanje atmosferilij, da je bil spomenik vidno postavljen; s časom pa se je ugrezal zaradi velike lastne teže vse globlje, dokler ni bil popolnoma prekrit s humusom.* Drugo vprašanje postavlja izropanost sarkofaga. Kakšni nagibi in vzroki so pripeljali do takega dejanja in kdaj? Prav tako nam je ostalo tudi nepoznano življenjsko bivališče pokojnikov. Izrezano okno na krajši prednji stranici ob nogah ima svoj pomen v religioznem obredu za pokojnikovo dušo.

Najdba v Šenčurju pri Kranju je pomembna za širše območje. Do sedaj je prevladovalo mnenje, da je bila Gorenjska le tranzitno ozemlje, s prehodnimi dolinami in potmi povezana preko Ljubelja in Jezerskega s Koroško, preko Trojan *(Atrans)* s Štajersko, preko osrednjega mesta Emone z Dolenjsko, preko Bohinja in doline Soče ter poljanske Sore s Primorsko in Furlanijo, ob strani strateško važne ceste *Emona—Poetovio*. To mnenje je relativno, kar trdimo le na podlagi manjših najdb ali slučajnih sondiranj. Arheološka karta kaže dokajšnjo dinamiko na Gorenjskem; pokrajina ima tudi določen gospodarski pomen. V kasni antiki dobi območje pomen za obrambo Italije; k utrdbam je treba šteti npr. Ajdovski gradec pri Bohinjski Bistrici, Ajdno nad Potoki pri Žirovnici, Gradišče nad Bašljem in gradišče nad Pivko pri Naklem.

ZUSAMMENFASSUNG

Ein Fund aus der Römerzeit in Šenčur bei Kranj

Vier km von Kranj in Richtung Kamnik ist westlich des Dorfes Šenčur bei Kranj in einem flachen Feld durch Zufall ein Sarkophag mit dachförmigem Deckel aus Sandstein entdeckt worden. Der Sarkophag trägt eine Inschrift und mißt außen: 1,90 m × 0,73 m, Höhe 0,62 m; innen: 1,75 m × 0,52 m, Höhe 0,48 m; Deckel: 2,06 m × 0,84 ×, Firsthöhe 0,31 m; Gewicht des Sarkophags 3 t. Er ist in lotrechter Steinmetztechnik mit Spitzmeißel angefertigt und lag ungefähr 0,30 m unter der Erdoberfläche, nach Osten gerichtet mit einer südlichen Abweichung von 28°. In der östlichen kürzeren Seitenwand des steinernen Schreins ist eine Öffnung ausgemeißelt, deren Deckel sich einwärts öffnet; sie diente dem Ritus für die Seele des Verstorbenen. Auf dem Boden des Schreins lagen zwei Verstorbene, die in zeitlichem Abstand begraben worden waren. Unter der rechten Handfläche der ausgestreckten Hand des besser erhaltenen männlichen Skelettes (Skelett 1 unter 40 J.; Länge 1,70 m) lag eine Kupfermünze Konstantins des Grossen (306—337 u. Z.) mit der Jahreszahl der Prägung 334—335 u. Z. Das zweite Skelett (Skelett 2) war schlecht erhalten und kaum noch wahrnehmbar. Beide lagen auf dem Rücken mit einem einzigen Überrest vom Schädel des Skeletts 1 an der Westseite. Der Mangel der übrigen Schädelteile beider Skelette läßt sich durch einen gewaltsamen Eingriff ins Innere des Grabschreins erklären. Die beiden Begrabenen waren mit-

* Še verjetnejša pa je morda razlaga, da je bil porabljen dva- ali trikrat zapored.

einander verwandt; der Grabeigentümer war Skelett 2, wenn wir die anthropologische Feststellung für Skelett 1 mit der Inschrift vergleichen. Die rechte Längswand trug außen eine vierzeilige Inschrift. Die ersten zwei Zeilen sind abgenutzt. Der Sarkophag war anfänglich ringsumher sichtbar; später sank er wegen seines Eigengewichts ein oder wurde eingegraben, als der Verstorbene 2 darin bestattet wurde.

Der Ort war bisher in der archäologischen Literatur unbekannt und der dortige Fund wirft gewisse Probleme auf. Bekannt sind übrigens kleinere Funde in der Umgegend (Kranj, Luže, Britof, Predoslje, Tupaliče, Lahovče) aus jenem Zeitraum, was besagt, daß diese Ortschaften untereinander durch Vizinalwege verbunden waren. Zweifellos war der Eigentümer ein Kolonist seiner Wirtschaftstätigkeit nach wohl ein Ackerbauer auf dem fruchtbaren flachen Land. Vorderhand ist der Fund vereinzelt, immerhin aber bedeutsam für die Vorgänge im antiken Zeitraum und im weiteren Bereich Oberkrains. Bisher herrschte die Ansicht vor, Oberkrain sei bloß ein Durchzugsgebiet gewesen, durch gangbare Täler und Wege mit Steiermark, Kärnten, dem Küstenland und Unterkrain verbunden, und an der Seite der strategischen Straßenverbindung *Emona—Poetovio*. Oberkrain hatte aber auch volkswirtschaftliche Bedeutung als Rohstoffbasis für die Eisengewinnung (Bohinj), durch seine Viehzucht, Feldwirtschaft usw.; und in der Spätantike gewann Oberkrain auch Bedeutung in der lokalen Verteidigungsstrategie des Römischen Imperiums (Ajdovski gradec bei Bohinjska Bistrica, Ajdna nad Potoki bei Žirovnica, Gradišče nad Bašljem, Gradišče nad Pivko bei Naklo u. a. m.) gegenüber der drohenden Gefahr aus Pannonien.

NAJDBE NOVCEV V SLOVENIJI

EFREM PEGAN

1.

NAJDBA RIMSKIH NOVCEV, PTUJ 1962

80 novcev, AE, AR rimskega imperija
Zakop po letu 134
Verjeten zakop v obdobju 134/138

Avgusta leta 1962 so naleteli pri gradnji stanovanjske hiše v Novem naselju ob Grajeni v Ptuju (parc. 503/14 k. o. Krčevina) v humozni plasti na lonec rimskih novcev. Najdbo so takoj po odkritju raznesli in le posegu osebja Pokrajinskega muzeja v Ptuju se je zahvaliti, da je bil za znanstveno obdelavo rešen precejšen del depozita. Tu obdelano gradivo predstavlja v najboljšem primeru dve tretjini najdbe; zanesljivo manjka več denarijev, kljub poizkusom jih ni bilo mogoče rešiti za zbirke ptujskega muzeja.[1]

Najdba obsega novce od Vespazijana do Hadrijana, in to večje število sestercev, asov, dupondijev ter dva denarija. Depozit po sestavi ne pomeni kake posebnosti. Zastopani so vsi značilni bronasti nominali in pa srebro, ki je bilo seveda bolj številno pred raztrošenjem najdbe.

Datacija zakopa nam ne dela težav. Kronološko zadnji novci, ki so bili emitirani v obdobju 134/138, namreč skoraj da ne kažejo znakov obtoka. Številne emisije tega štiriletnega obdobja zaradi enotne tipologije, ki se togo drži stilnih elementov za vsa štiri leta, in pa titulature, ki se v tem času tudi ne spreminja, do danes ni uspelo podrobneje razčleniti; zato emisij v okviru tega štiriletnega obdobja ni mogoče točneje opredeliti. Da je bil depozit zakopan pred nastopom vlade Antonina Pija, je mogoče sklepati že iz tega, ker novci njegovih, že od vsega početka zelo številnih emisij, v najdbi niso zastopani. Nagla distribucija novih emisij rimske kovnice je dosegla že v sorazmerno kratkem času tudi denarni obtok v provinci. Poetovij pa je bil seveda nedvomno v tesnih gospodarskih stikih z rimsko metropolo in vso Italijo. Prav zato pa je mogoče datirati zakop najdbe še pred Hadrijanovo smrtjo.

[1] Na tem mestu se prisrčno zahvaljujem I. Miklovi (Ptuj) in A. Jeločniku (Ljubljana), da sta mi odstopila objavo najdbe in posredovanje arheoloških podatkov. Zahvalo dolgujem tudi Z. Šubic (Ptuj).

Nekoliko več možnosti nam ostane odprtih za vzrok zakopa. Kriza v Daciji leta 143 ne more priti v poštev, ker je časovno odločno preveč odmaknjena. Da je najdba prišla v zemljo zadnja leta Hadrijanove vlade, pa potrjuje tudi sorodna najdba iz same Italije, kjer so se nove emisije pomešale med denarni obtok verjetno že v samem mesecu emitiranja. Značilno je, da je ta najdba s severa Italije, iz Castagnara v provinci Verona.[2] Štela je 1129 denarijev in 20 aureusov od Nerona do vključno Hadrijanovih emisij iz obdobja 134—138; zadnje so številčno z drugimi novci te najdbe v prav takem sorazmerju kot v naši najdbi. Na dlani je torej, da je zakop obeh depozitov tudi hkraten. K depozitom iz tega časa je treba prišteti še majhno najdbo iz rimskega taborišča pri Brigetiu, katerega zadnji datirani provincialni novci so bili emitirani v obdobju 132—134.[3] L. Barkóczi, ki postavlja najdbo v sklop večjih sorodnih depozitov, ugotavlja, da so ti v zvezi s še nepoznanim historičnim dogodkom; ta kaže, da so v drugi polovici Hadrijanove vlade okoli leta 134 Quadi v območju limesa pri Aquincumu in Brigetiu poskušali z manjšimi napadi, ki naj bi bili predigra velikim kasnejšim vpadom. Barkóczi najdbe iz Castagnara ne omenja, je pa tudi razumljivo, saj je geografsko zelo oddaljena od depozitov na Madžarskem. Šele najdba iz Poetovija nam te depozite zbliža in dopušča sklep, da gre tu za skupni historični dogodek, ki je bil vzrok zakopom od Aquincuma do severne Italije. Omeniti je treba, da je bil maja leta 134 Hadrijan v Rimu, že poleti ali jeseni istega leta pa je odrinil na vojno v Judejo. Seveda je lahko tudi odsotnost cesarja in dela armade posreden povod za nemire in vpade prek meja. Ni namreč mogoče misliti na neposreden vdor Quadov v samo Italijo že tako zgodaj;[4] vseprej pa je mogoče sklepati na nemire v notranjosti imperija, s katerimi so bili v vzročni zvezi vpadi barbarov in pa obratno. Ti vpadi, več ali manj povezani z nemiri v notranjosti imperija, so se morali začeti pred velikim, tri desetletja kasnejšim vpadom Quadov in Markomanov; to je mogoče povzeti tudi iz antičnega vira.[1] Najdba je tako predvsem v historičnem pogledu dragocen prispevek za proučevanje zgodovine drugega stoletja v naših krajih, njena vrednost pa se bo povečala ob evidentiranju nadaljnjih najdb[5] iz tega časovnega obdobja saj nam bo dalo še jasnejšo sliko o malo znanih historičnih dogodkih tega časa.

[2] L. Rizzoli, Castagnaro (Verona) Tesoretto monetale, Riv. Ital. Num. 1914, 349 ff.

[3] L. Barkóczi, Hadrianus-kori éremlelet Brigetioból. (Novčna najdba iz časa Hadrijana v Brigetiu). Num. Közl., 56—57, 1957—1958, 17—19.

[4] Vita Marci, XII, 13, *Bellum Marcomanicum confecit sed? diu eorum qui aderant, arte suspensum est.* Glej W. Zwikker, Studien zur Marcussäule v Arch.-Hist. Bijdragen, Amsterdam 1941, 38 ff. Obširneje o problemu uporov staroselcev in tesne povezave teh nemirov in barbarskih vpadov sem skušal prikazati v članku o najdbi iz Strmice v Dalmaciji (v rokopisu).

[5] Še o enem depozitu iz tega časa so se nam ohranili skopi podatki (F. Pichler, Steierische Münzkunde, Bd. II, Graz 1867, p-XVII, Pichla-Perbersdorf, Mitth. IV, 257. Sassthaler Fund. cfr. Beilage IV, p. 242. St. Stephan, Sassthal, Domitianus, Hadrianus Mm 50. J.-B. 1845. Much. III, 400, Mitth. III, 37 [Waldegg], vgl. die Br. 50, J.-B. 1846, Mitth. V, 123). Najdba je še tembolj zanimiva, ker je iz neposredne okolice Poetovija. Ni dvoma, da so bili na tem področju še številni drugi depoziti tega časa, o katerih pa so se vsi podatki žal kot vedno izgubili (cfr. Pichler, ibid.)

KATALOG

		Nominal	Emitiran	RIC	Teža	Pol. žiga	
1	Vespasianus	denarij	72/ 73	42	3,1	180	T. 1: 1
*2	Vespasianus	dupond.	69/ 79	tip 481	12,2	180	
*3	Vespasianus	dupond.	77/ 78	782(b)	9,6	180	
4	Titus	sesterc	80/ 81	100	22,4	180	
5	Domitianus	sesterc	81	233 a	24,4	180	
*6	Domitianus	dupond.	84/ 96	tip 245(a)	10,8	180	
7	Domitianus	sesterc	85/ 96	tip 253	18,6	180	
8	Domitianus	sesterc	92/ 94	401	24,5	150	
9	Domitianus	dupond.	92/ 94	405	12,4	150	
10	Domitianus	sesterc	95/ 96	412	24,3	180	
*11	Nerva	sesterc	96/ 98	tip 54	26,4	180	
12	Nerva	sesterc	97	102	23,8	180	
13	Nerva (za Divus Augustus)	sesterc	96/ 98	135	23,9	210	
14	Traianus	dupond.	101/102	428	10,9	180	
15	Traianus	sesterc	101/102	432	27,3	180	
16	Traianus	sesterc	101/102	432	26,9	180	
17	Traianus	sesterc	101/102	432	25,5	180	
18	Traianus	sesterc	101/102	432	24,6	180	
19	Traianus	sesterc	101/102	432	22,3	180	
20	Traianus	sesterc	103/111	439	27,3	180	
21	Traianus	sesterc	103/111	492	25,4	180	
*22	Traianus	sesterc	103/111	492	23,7	180	
23	Traianus	sesterc	103/111	500	27,1	150	
24	Traianus	sesterc	103/111	501	26,7	210	
*25	Traianus	sesterc	103/111	503	28,3	150	
*26	Traianus	sesterc	103/111	503	28,1	150	
*27	Traianus	sesterc	103/111	503	26,1	150	T. 1: 27
*28	Traianus	sesterc	103/111	503	25,3	180	
*29	Traianus	sesterc	103/111	534	26,0	150	
30	Traianus	sesterc	103/111	557	25,8	180	
*31	Traianus	sesterc	103/111	557	25,3	180	
*32	Traianus	sesterc	103/111	564	27,8	180	
*33	Traianus	sesterc	103/111	569	26,5	180	

[2] Položaj žiga je nezanesljiv
[3] Kovnica Lugdunum
[6] tip RIC 245 (a), brez egide
[11] Novec je bil v antiki močno poškodovan (globoki udarci na reveru)
[22] RIC 492 brez draperije na levi rami
[25] RIC 503 draperija na levi rami; brez egide
[26] RIC 503 brez egide
[27] RIC 503 toda draperija na levi rami
[28] RIC 503 egida
[29] RIC 534 egida
[31] RIC 557 toda s hrbtne strani
[32] RIC 564 draperija na levi rami
[33] RIC 569 draperija na levi rami

		Nominal	Emitiran	RIC	Teža	Pol. žiga
*34	Traianus	sesterc	103/111	569	19,8	180 T. 1: 34
*35	Traianus	dupond.	112/117	626	13,2	210
36	Traianus	sesterc	112/117	627 (BM)	27,9	210
37	Traianus	sesterc	112/117	627 (BM)	26,3	180
38	Traianus	sesterc	112/117	627 (BM)	24,0	210
39	Traianus	sesterc	114/117	642	28,3	180
40	Traianus	sesterc	114/117	642	27,5	180
41	Traianus	sesterc	114/117	652	25,4	180
42	Traianus	sesterc	114/117	672	23,1	210
*43	Traianus	dupond.	103/117	?	10,8	?
*44	Hadrianus	sesterc	117	540	24,2	180
45	Hadrianus	sesterc	117	541	22,6	180
46	Hadrianus	sesterc	118	550	24,4	180
47	Hadrianus	sesterc	118	551 a	26,7	180
48	Hadrianus	sesterc	118	560 a	28,8	210
49	Hadrianus	sesterc	118	560 a	27,8	180
50	Hadrianus	sesterc	119	563 b	26,7	150
51	Hadrianus	sesterc	119	563 b	25,2	150
52	Hadrianus	sesterc	119/121	586 a	28,9	180
53	Hadrianus	sesterc	119/121	586 c	26,5	150
54	Hadrianus	sesterc	119/121	589 b (BM)	26,4	180
55	Hadrianus	sesterc	119/121	594 a	25,9	150
56	Hadrianus	sesterc	119/121	594 b (BM)	23,2	180
57	Hadrianus	sesterc	119/121	594 b (BM)	21,6	180
58	Hadrianus	dupond.	119/121	601 c	13,9	180
59	Hadrianus	dupond.	119/121	604 a	12,6	150
*60	Hadrianus	dupond.	119/121	605 (f)	13,8	150
61	Hadrianus	sesterc	121/122	610	27,2	150
*62	Hadrianus	sesterc	121/122	614 var.	27,0	180 T. 1: 62
63	Hadrianus	sesterc	125/128	634	29,5	180
64	Hadrianus	sesterc	125/128	635 (e!)	27,4	180
*65	Hadrianus	sesterc	125/128	637 var.	29,6	150
*66	Hadrianus	sesterc	125/128	637 (b!)	23,8	150
67	Hadrianus	dupond.	125/128	655	13,6	150
68	Hadrianus	sesterc	132/134	710 l	26,3	150 T. 1: 68
69	Hadrianus	sesterc	134/138	765 f	26,3	180
70	Hadrianus	sesterc	134/138	767 a	23,8	150
71	Hadrianus	sesterc	134/138	779 d	26,3	210
72	Hadrianus	sesterc	134/138	750 d	24,6	180
73	Hadrianus	as	134/138	805 d	14,3	150

[34] RIC 569 draperija na levi rami
[35] RIC 626 draperija na levi rami
[43] Na averu močno potolčen na glavi
[44] RIC 540 draperija na levi rami
[60] RIC 605 (f) draperija na levi rami
[62] RIC 614 (b) draperija na levi rami
[65] RIC 637 var. egida
[66] RIC 637 (b!) draperija na levi rami

		Nominal	Emitiran	RIC	Teža	Pol. žiga
74	Hadrianus	sesterc	134/138	810 e (BM)	25,2	150 T. 1: 74
75	Hadrianus	sesterc	134/138	849 f	25,4	330
76	Hadrianus	sesterc	134/138	897 f (BM)	26,5	180 T. 1: 76
77	Hadrianus	sesterc	134/138	968(b)	25,3	150
78	Hadrianus	sesterc	134/138	970 b	24,7	180
79	Hadrianus	denarij	134/138	970 c	29,6	150
80	Hadrianus	sesterc	134/138	244 (b!)	3,3	180 T. 1: 80

2

NAJDBA RIMSKIH NOVCEV, VIPAVA 1960
106 antoninijanov
zakop pozno jeseni 284

Jeseni 1960 so pri gradnji odpadne jame za Zdravstvenim domom v Vipavi št. 55 odkrili rimske novce, in sicer 106 antoninijanov iz druge polovice III. stoletja. Najdba je ležala prosto v zemlji, pri tem ni bilo mogoče ugotoviti nobenih ostankov posode ali podobnega, zato je najverjetneje, da so bili novci prvotno shranjeni v usnjeni mošnji, ki je propadla. Zaradi teh okolnosti so bili novci izredno močno oksidirani. Skupaj z njimi so našli tudi fragment fibule; to bi morda govorilo za to, da je najdba znesek denarnice, ki je prišla v zemljo po nesrečnem naključju, ne pa da jo je kdo zakopal z namenom, da jo skrije. Depozit je bil znanstveni obdelavi dosegljiv skoraj v celoti, saj je, kolikor je bilo mogoče ugotoviti, le malo novcev prišlo v zasebne roke in v izgubo.[1]

V s e b i n a najdbe ne kaže nobenih posebnosti. Novci segajo od Karina tja nazaj do Avrelijana oz. Galijena. Popolnoma manjkajo zelo pogosti novci iz obdobja 268—270 cesarjev Klavdija II. in Kvintila. V najdbi ni emisij galskih vladarjev tega časa niti predreformnih antoninijanov Avrelijana, čeprav so sicer antoninijani tega vladarja v sorazmerju z drugimi novci v najdbi dobro zastopani. To ponovno potrjuje, da so slabe kove iz obtoka izločevali. Temu v prid govori tudi edini novec izpred Avrelijanove reforme, Galijenov antoninijan iz let 259/268, ki je dobre izdelave in čistine ter je bil kljub sorazmerni starosti še v obtoku. Značilno je tudi, da v najdbi ni nobenega denarija.

Razmerje med novci posameznih vladarjev je glede na dolžino njihove vlade in pa na monetarne razmere povsem normalno. Severina je zastopana z enim primerkom proti 32 antoninijanom Avrelijana, kar je nekako tako kot v drugih sorodnih najdbah. Tacitovih antoninijanov je 10, Probus pa je zastopan kot vedno najmočneje, s kar 57 novci. Zadnji trije vladarji so

[1] Zahvaljujem se višjemu kustosu A. Jeločniku, ki mi je najdbo prepustil v objavo, dalje ing. arch. T. Bitencu za ljubeznivost, da je o odkritju depozita sporočil Narodnemu muzeju v Ljubljani, in pa najditelju Ivanu Pračku, ki je junija 1961 najdbo odstopil Narodnemu muzeju in posredoval podatke o okoliščinah pri odkritju depozita.

udeleženi: Karus s tremi ter Numerijan in Karin vsak s po enim antoninijanom, kar je tudi v razmerju glede na kratko, komaj dveletno obdobje, kolikor je bilo časa, da so novci prišli v obtok še pred zakopom najdbe.

Kovnice so zastopane ustrezno svoji geografski oddaljenosti od kraja zakopa. Avrelijanovi antoninijani so predvsem iz Mediolana in Siscije, toda tudi iz Serdike, Kizika in »nepoznane kovnice«. Tacitus je zastopan s kovnicami Rim, Ticinum in z enim antoninijanom iz galske kovnice, Probovi antoninijani so iz kovnice Rim, Ticinum in Siscija. Štirje antoninijani Kara in Karina pa so iz rimske kovnice, medtem ko je edini novec Numerijana iz kovnice Ticinum.

Vrednost depozita je danes mogoče določiti le z velikimi rezervami. Razmerje antoninijana do aureusa v tem času ni povsem zanesljivo. Vrednost antoninijana pa je tudi iz leta v leto zelo variabilna. Vsekakor število nekaj nad 106 antoninijanov ni pomenilo dosti denarja in imamo tu opraviti kvečjemu s célo ali pa delom mesečne plače. Glede na sestavo in vrednost najdbe bi bila ta še najbolj primerna za denarni znesek, ki ga je pri sebi nosil vojak. Predvsem manjkanje denarijev in pa selekcija antoninijanov po obliki, teži in velikosti govori, da je denar izhajal iz vojaških blagajn, ki so za izplačila vojski manjše in slabše antoninijane, pa tudi nominale pod to vrednostjo izločale, medtem ko so bili v zasebnem obtoku še številni slabi antoninijani poleg drugih enot.[2]

Čas in vzrok zakopa. Po sestavi in obsegu je najdba zelo zaključena in prepričljivo ter nedvoumno kaže na zaključni datum že s samim količinskim zmanjševanjem primerkov zadnjih let. Za to govore predvsem mlajši novci; ti nas kar silijo k temu, da iščemo zakop v letu, ko so emitirali zadnje datirani novec najdbe, tj. antoninijana Karina iz leta 283/284. Za to govori tudi ohranjenost novcev, saj je bila tedaj, ko so prišli v zemljo, zelo dobra. Današnjo izredno slabo čitljivost moramo pripisati samo izredno močni koroziji. Najdba je bila zakopana 283/284 in ne neposredno za tem; to se tudi natanko ujema z že znanimi historičnimi dogodki, kot bodo potrdila poznejša izvajanja. Jeseni 284 se v Panoniji dvigne *corrector Histriae et Venetiae, Marcus Aurelius Iulianus*, ki ga je zgodovina obsodila kot tirana.[3] Njegovo početje ni uspelo in v odločilni bitki *in campis veronensibus* ga je spomladi 285 popolnoma porazil Karin; ta je bil na pohodu iz Rima proti Dioklecijanu, ki se je takrat mudil na vzhodu, po smrti Numerijana pa resen pretendent na prestol.[4] Ne vemo, kolikšno ozemlje je obsegala Julijanova kratkotrajna oblast. Znano je le, da je imel v oblasti Panonijo.[5] Vsi njegovi kovi so bili emitirani v kovnici Siscija.[6] Julijanov pohod proti Karinu je potekal prek severozahodne Pa-

[2] Antoninijan je kot znano nominal, s katerim je bila v tem času plačana vojska, tako kot je za taka plačila kasneje rabil folis.

[3] Aur. Victor, *Caes.* XXXIX, 110; Julijan se je uprl »*Cari morte cognita*«; *Epit de Caes.* XXXVIII, 6; RE, Aurelius n. 75, st. 2456, 21; Mattingly CAH 12, 323; za njegov uradni položaj glej Mommsen, Eph. ep. I, p. 140.

[4] RE ibid.; CAH ibid.

[5] Program novčnih emisij proklamira poleg stereotipnih propagandističnih gesel samo PANNONIA.

[6] cfr. RIC V_2 123, 129, 579, 593, T 20; Delbrück, Die Münzen von Maximinus bis Carinus, 181, 191, 210; T 31 A, ter K. Pink, Aufbau VI/2, Num. Zeitschr. 80 (1963), 49, 50. Karinove emisije so v tej kovnici prekinjene za nekaj mesecev in

nonije in po najbližji poti v Italijo. Pot je še najverjetneje peljala prek današnje vipavske doline in od tu dalje proti veronskim poljanam, kjer je bil premagan.[7] Komu je denar pripadal in zakaj je prišel v zemljo, je težko ugibati. Julijanova vojska je bila najverjetneje plačana že z njegovim denarjem, v najdbi pa ni nobenih pod njim izdanih novcev. Lahko sklepamo, da je denar prišel v zemljo v zvezi z Julijanovo uzurpacijo, in sicer kasno jeseni 284. Dogodki tega časa — v primerjavi z drugimi obdobji — najbrže niso bili zelo krvavi in verjetno tudi niso segali izven Panonije, razen če izvzamemo ožji pas proti Italiji, kjer so prodirale Julijanove čete, in pa področje samega vojaškega konflikta v severni Italiji, kjer je bil Julijan premagan brez hujšega boja.[8] Prav gotovo je moralo biti že več najdb, toda poleg naše se nam jih je ohranilo — da bi zanje vedeli — le še šest. Najdba iz Mokronoga,[9] ki je bila po obsegu mnogo večja od naše, je bila zakopana ob istem času. Čeprav je bila obdelana le sumarično, v obliki poljudne notice, nam doslej znano dovoljuje, da zanesljivo rekonstruiramo datum zakopa. Tudi v mokronoški najdbi kljub njeni obsežnosti, saj je vsebovala več kot 4500 novcev, ni nobenega Julijanovega antoninijana.[10] O najdbi iz Zgornjih Gorč pri Braslovčah so se nam ohranili le skopi podatki, vendar pa zadostujejo, da najdbo uvrstimo med depozite, ki so bili zakopani v zvezi z omenjenimi dogodki.[11] Vemo le, da je vsebovala 500 antoninijanov od Valerijana do Karina. Toda tudi tu je število dovolj veliko, da bi najdba lahko vsebovala novce Julijana, če ne bi bila ta zakopana že ob njegovi uzurpaciji. Tretja najdba, katere novci naj bi bili zakopani ob istem času, je bila odkrita v kraju Šimanovci v okraju Zemun, torej mnogo bolj južno od zgoraj omenjenih. Vsebovala je več kot 4000 antoninijanov od Galijena do Karina.[12]

Julijan kuje serije lepih aureusov in antoninijanov; to kaže, da so bile že od prvih njegovih emisij razmere v kovnici konsolidirane, ker ni nikakršnih znakov za zasilno kovanje.

[7] Aur. Victor, *Caes.*, XXXIX, 10.

[8] Aur. Victor, *Caes.*, XXXIX, 10.

[9] J. Šašelj, O najdbi rimskih denarjev v Mokronogu, Slovenski Narod 1880, št. 9, 10 (za podatek se zahvaljujem A. Jeločniku); glej tudi Slov. Narod 1879, št. 209, 217, 230, ter J. Brunšmid, Vjesnik hrv. arh. dr. 15, 1913/1914, 270, ter Vjesnik hrv. arh. dr. 2, 1880, 31.

[10] Poskus rekonstrukcije je danes zelo otežkočen, ker je Šašelj dal samo opis reverov, ki so bili v najdbi. Po Brunšmidu so bili v najdbi Mokronog novci naslednjih vladarjev: (cfr. Vjesnik hrv. arh. dr. 2, 1880, 31 »Dopisi«), Gallienus (332), Salonina (22), Saloninus (2), Postumus (2), Victorinus (3), Claudius II. (390), Quintillus (8), Aurelianus (473), Severina (5), Tetricus I. (14), Tetricus II. (6), Tacitus (?), Florianus (?), Probus (največ v najdbi; novce zadnjih treh vladarjev je še pred Brunšmidovim pregledom odkupil Missong na Dunaju), Carus (7), Numerianus (6) in Carinus (3).

[11] Knabl v MHVSt 2, 1851, 155: »wurde vor einigen 70 Jahren bei 500 Stück römischer Münzen aus der Periode der 30 Tyrannen ausgegraben ...« in dalje: »Sie sind durchgehends Subärate und tragen die Bildnisse der Kaiser Valerianus, Gallienus, Saloninus (!), Klaudius Gothicus, Quintillus, Aurelianus, Probus, Carus und Carinus. Demnach stammt der Fund aus den Jahren 254 bis 284 n. Chr.« Glej tudi Seidl, Chronik v Archiv f. Kd. öst. Geschichtsquellen 9, 1853, 130.

[12] Najdba je bila le delno objavljena. J. Brunšmid, Našašća XXXVII, Vjesnik hrv. arh. dr. 13, 1913/1914, 269, objavlja 2264 novcev, ki segajo do Proba. Brunšmid pa dalje ugotavlja, da je večji del najdbe, in to večinoma mlajših in bolje ohra-

Naslednje tri najdbe so zelo majhne, vendar jih moramo zaradi okolnosti pritegniti. Kot bodo potrdila poznejša izvajanja, so bile namreč zakopane ob istem času, četudi v njih najmlajši novci iz zadnjih let manjkajo. Prva je iz Emone[13] in šteje le 29 antoninijanov, vsebuje pa novce od Avrelijana do vključno Proba. Manjkajo emisije zadnjih štirih let do Julijanove uzurpacije, toda najmlajši Probovi novci[14] so iz sedme emisije, torej kovani po letu 280. Znano je, da je osma emisija z grškimi signaturami iz leta 281 (?) v Sisciji zelo šibka. V naslednjem in zadnjem letu Probove vlade pa je delovanje vseh kovnic v imperiju skrajno omejeno, številne pa sploh prenehajo kovati.[15] Tako tudi ni mogoče pričakovati, da bi bile v številčno tako majhni najdbi zastopane te sorazmerno šibke emisije. Zaradi majhnega obsega najdbe pa prav tako ne moremo pričakovati novcev Kara in njegove družine. Razen tega pa začno pod Karom izdajati prve obsežnejše emisije antoninijanov v Sisciji šele leta 283, torej dokaj pozno, da bi jih v tako majhni najdbi, kot je emonska, našli že po enem letu. Teoretično sicer ne bi bilo izključeno,[16] da bi ta najdba bila zakopana šele po Dioklecijanovem nastopu; vendar je to še veliko manj verjetno, saj bi potem tembolj pričakovali novce Kara in sinov ali pa vsaj večji odstotek Probovih antoninijanov, če že ne tudi novcev prve tetrarhije. Kar bi nas pri tem motilo, je tudi Galijenov antoninijan, ki ga v tem času in v tako majhni najdbi ne bi mogli več pričakovati. Iz navedenega upravičeno tudi emonsko najdbico lahko prištevamo k depozitom, ki so prišli v zemljo pozno jeseni leta 284 ob Julijanovi uzurpaciji. Iz istih razlogov pa moremo sem prištevati tudi dve še manjši najdbici, ki jih že zaradi evidence moramo tu omeniti. Najdba iz Donjega Petrovca[17] šteje le 38 novcev. Emonski je presenetljivo podobna, le da vsebuje še en Galijenov antoninijan, kot je to primer pri vipavski. Zanimivo, da so tudi tu najmlajši Probovi novci iz sedme emisije v Sisku, torej emitirani po letu 280. Druga najdba pa je iz

njenih novcev od Proba do Karina odšlo na Madžarsko. Tako je najdba štela več kot 4000 novcev. Glej tudi Num. Közlöny, 8, 1909, 144 »Prhovo« in »Simonovci«.

[13] W. Schmid, Ein kleiner Weisskupfermünzenfund aus Emona (Laibach in Krain). Berl. Münzblätter, IV, 1911, Heft 110, 2—4.

[14] W. Schmid, op. cit., p. 3, št. 19, 20, 22, 24. K temu je treba še omeniti, da od 29 novcev Schmid ni mogel določiti pet antoninijanov; tako tudi ni izključeno, da so med temi bili tudi še kasnejši Probovi kovi ali pa celo kak novec Kara ali sinov. Najdba je v posesti Nemškega viteškega reda na Dunaju in je sedaj ni moč preverjati.

[15] K. Pink, Aufbau VI/1; Probus, Num. Zeitschr. 73, 1949, 53, 54, in 72. Pinkove ugotovitve o jakosti šeste oz. sedme in osme emisije v Sisku in drugih kovnicah navedene tri najdbe, kakor tudi najdba iz Vipave popolnoma potrjujejo.

[16] Primerjaj nekoliko kasnejše najdbe iz Mačje Grede, cfr. J. Brunšmid, Vjesnik hrv. arh. dr. 9, 1906/7, 226—240 in najdbi Venèra, cfr. L. A. Milani, Il ripostiglio di Venèra, Atti d. Reale Accad. dei Lincei CCLXXVII, 1879—80 (1880) ter Dambel, cfr. Q. Perini, Münzenfund von Dambel, Monatsblatt der num. Ges. in Wien, 145, 1895, 246, ter številne druge.

[17] J. Brunšmid, Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji, XXXVII—XL, Vjesnik hrv. arh. dr. 13, 1913/1914, 269. Nahođaj rimskih bakrenih novaca iz druge polovine trećega stoljeća iz Donjih Petrovaca (kotar Ruma). Da je tu vsebovan še en Galijenov novec najbrže ni povsem slučajno. Kot Brunšmid že navaja, je najdba bila verjetno večja, kot je bil njemu v obdelavo predloženi del.

NOVČNI DEPOZITI ZAKOPANI OB UZURPACIJI JULIJANA TIRANA

število	lokaliteta	časovni razpon najdbe
4500*	MOKRONOG	Gallienus . . . . . Carinus
4000*	ŠIMANOVCI	Gallienus . . . . . Carinus
500*	ZG. GORČE	Valerianus . . . . . Carinus
105	VIPAVA	Gallienus . . . . . Carinus
38*	D. PETROVCI	Gallienus . . . . . Probus*
29	EMONA	Aurelianus . . Probus*
10	VINKOVCI	Claudius . . . . . Probus*
*ali več		(253—260) (276—282) (282—285) (253/260/268) (270—275) *7 emisija zakop: (268—270) po 280— nov. 284

Vinkovcev[18] in je seveda kot grobna priloga po obsegu tudi zelo majhna. Šteje le 10 antoninijanov od Klavdija II. do Proba, razmerje pa je takšno, kot ga nujno pričakujemo pri zakopu ob Julijanovi uzurpaciji, medtem ko so najmlajši novci zopet iz iste emisije kot pri najdbah iz Emone in Donjih Petrovcev.[19]

Po porazu Julijana pri Veroni spomladi 285 je Karin napredoval prek severovzhodnih meja Italije v Panonijo, kjer se je spoprijel na Margusu z Dioklecijanom. Ni nam znano, če so ostanki Julijanove vojske še nudili Karinu odpor, čeprav je jasno, da je Julijan ob odhodu proti Italiji pustil v prisvojenem delu Panonije posadke vojske. Vemo, da Karin prodre do Siska, kjer se za kratko ustavi in tod kuje nove emisije v obeh kovinah in tudi multiple. Kot je pri Julijanovih kovih opaziti neko afiniteto do predhodnih Karovih, Karinovih in Numerijanovih emisij v tej kovnici, tako je to mogoče opaziti tudi pri prvih Karinovih emisijah, ki so sledile Julijanovim; Karin uporablja zopet dva revera, ki ju poznamo iz zadnjih emisij pred Julijanovo uzurpacijo.[20] To govori za domala nepretrgano delovanje kovnice, ki za ves čas zaposluje tudi iste pečatorezce.[21] Iz tega pa je mogoče sklepati, da v Sisku niti ob Julijanovi uzurpaciji niti po tem, ko je Karin ponovno zavzel mesto, niso nastale večje spremembe ali neredi

[18] J. Brunšmid, Colonia Aurelia Cibalae, Vjesnik hrv. arh. dr. 6, 1901, 159, 160.

[19] 2 Klavdija, 3 Avrelijanov, 1 Tacit in 2 Proba. Eden od dveh Probovih antoninijanov spada v sedmo emisijo, torej je kovan tudi po letu 280.

[20] K. Pink, Aufbau VI/2, Num. Zeitschr. 80, 1963, 40, ter isti v Vjesnik za arh. i hist. dalm. 56—59, 1954—1957 (1957) 93, 94.

[21] To je razvidno iz stilne kontinuitete, cfr. Pink, op. cit., 50, trditev na str. 49, op. 80, ni točna, razen če misli pri tem na sorodne stilne elemente.

in se je vojaški konflikt, če je sploh izbruhnil, moral odigrati severno ali južno od tod. S Trojan nam je poznana najdba Julijanovega aureusa, za katero pa, žal, ne vemo, ali je posamična najdba ali del depojske.[22] Ohranjenost novca govori za drugo. V prvem ali drugem primeru je najverjetneje, da je aureus prišel v zemljo šele po Julijanovem spopadu, ko je Karinova vojska osvajala ozemlje. Iz tega bi bilo mogoče sklepati, da so v tem času branile postojanko na Trojanah čete, ki jih je Julijan pustil za seboj v zasedenih predelih, ko je odšel na neuspeli pohod proti Rimu. Seveda bo za potrditev te domneve potrebno še več dokaznega gradiva. Zanimivo bi bilo omeniti še najdbo, katere najdišče sicer ni znano, vendar vse kaže, da je bila odkrita dosti bolj južno. »V Sremu« naj bi bili med obema vojnama odkrili večjo količino aureusov, med katerimi je bilo kot najmlajših nekaj Julijanovih novcev. O najdišču, ki je bilo po nekaterih podatkih bolj južno od Sremske Mitrovice, žal, točnejših podatkov nimamo. Ti bi nam sicer lahko namigovali na razširjenost Julijanove oblasti v smeri proti jugu. Posamično najdbo Julijanovega aureusa poznamo iz Srbije, ta pa je zaradi močne izrabljenosti gotovo prišel v zemljo že dosti kasneje in zato s historičnimi dogodki okrog Julijana nima neposredne zveze.

Iz zgornjih izvajanj je torej mogoče ugotoviti tole: Naša najdba iz Vipave je prav tako kot najdba iz Mokronoga, Zgornjih Gorč, Emone, Donjega Petrovca in Vinkovcev prišla v zemljo v zvezi z Julijanovo uzurpacijo jeseni leta 284, medtem ko so druge najdbe iz časa po padcu Julijana in v zvezi s Karinom, ko je osvajal ozemlje in se boril z ostanki Julijanovih čet, še preden je izbruhnil usodni konflikt z novim uzurpatorjem Dioklecijanom na Margusu. Razen tega pa je iz okolnosti, v kakršnih je bila najdba odkrita in zaradi njene strukture mogoče sklepati, da je bil denar naše najdbe vsebina vojaške denarnice, ki ni bila zakopana namenoma, temveč je po nesrečnem naključju prišla v zemljo.[23] Za to, na videz hipotetično trditev pa govori tudi fragment fibule, ki je bila sestavni del vojaške opreme[24] in je bil najden skupaj z odkritimi novci.

[22] MHVK, 1846, 12, 67, ter A. Müllner, Emona, (1879) 83.

[23] Za podoben primer glej: A. Müllner, Münzfund am Grunde des neuen Gimnasialgebäudes, Argo 7, 1899, Zeitschrift für krainische Landeskunde, 55—56, kjer opisuje najdbo dveh okostij, ki sta ležali eno vrh drugega in očitno nista bili pokopani, ampak so jih morale prekriti ruševine, kot so to zgovorno pričale okolnosti. Tesno ob bokih sta bila dva skupka zlepljenih novcev, ki so bili nedvomno vsebina že davno preperelih denarnic. En zvitek je vseboval majorine, drugi pa centenionale in red. folise iz srede 4. stol. Oba sta prišla v zemljo ob Magnencijevem prodiranju prek Emone v letih 351/352.

[24] Za uporabo fibul, ki jo pripisujejo izključno vojaškim osebam, glej S. Reinach, Dict. Ant. gr. et. rom. II, 2, 2003 sq. s. v. fibula.

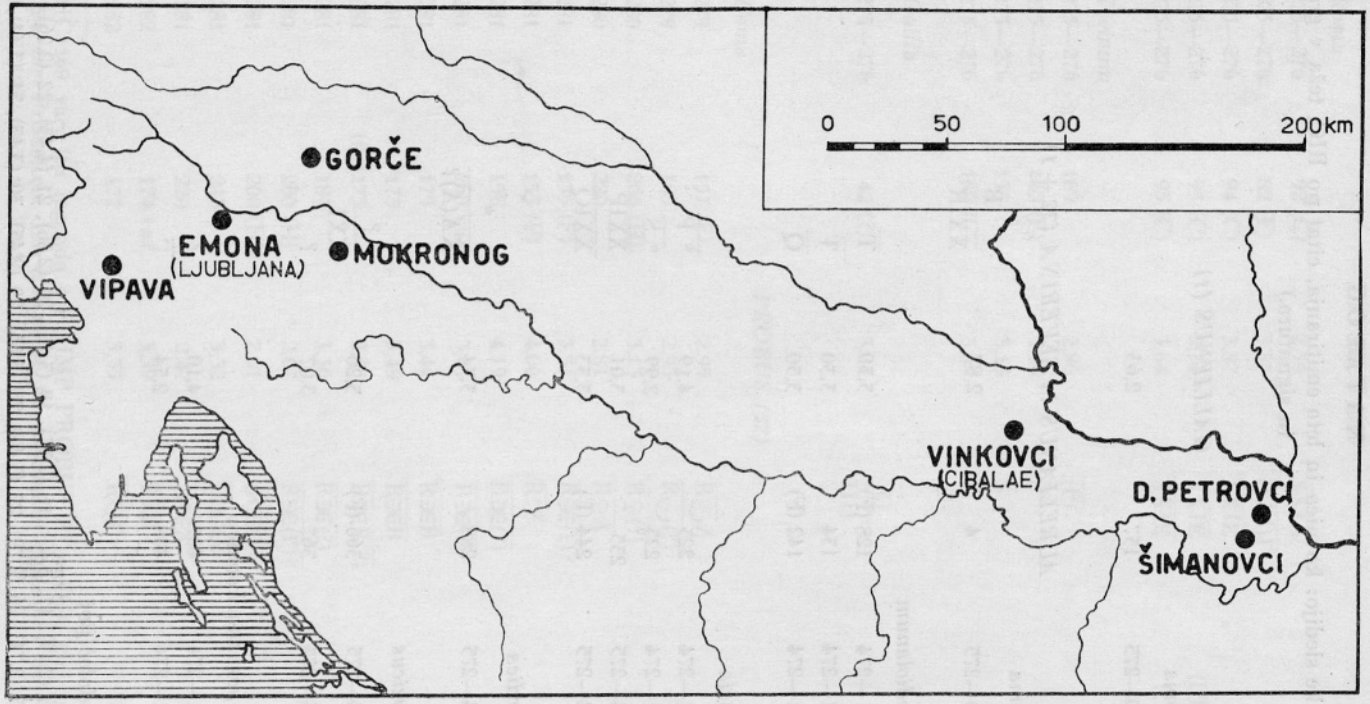

Novčni depoziti, zakopani ob uzurpaciji Julijana Tirana jeseni 284 n. e.

Münzfunde, die im Zusammenhang mit der Usurpation des Julianus im Herbst 284 u. Z. vergraben wurden.

KATALOG

(Rubrike sledijo: kovnica in leto emitiranja, citat po RIC, teža v gramih in signatura.)

GALLIENUS (1)

Roma

1	270—275	157	2,63	

AURELIANUS in SEVERINA (32 + 1)

Roma

2	270—275	4	2,87	$\frac{B}{XXIR}$

Mediolanum

3	271—274	128 (F)	3,39	$\overline{T}$
4	271—274	134	3,30	$\overline{T}$
5	271—274	142 (F)	3,30	$\overline{Q}$

Siscia

6	271—274	225	4,19	$\overline{*\ P}$
7	271—274	225	2,99	$*\ \overline{S}$
8	274—275	255	3,01	$\overline{XXIP}$
9	274—275	244 (F)	3,33	$\overline{XXIQ}$

Serdica

10	274—275	288	3,54	$\frac{*}{KA(A)?}$

Kyzicus

11	274—275	366 (F)	3,20	$\frac{?}{XXI}$
12	274—275	367	3,07	?

Nepoznana kovnica

13	271—274	407	4,10	?
14	271—274	408	2,54	$\overline{\Gamma}$

Nedoločljivi

15 (2,77), 16 (2,19), 17 (3,42), 18 (2,57), 19 (3,10), 20 (2,86), 21 (4,45), 22 (2,26), 23 (3,07), 24 (4,39), 25 (2,71), 26 (2,79), 27 (3,45), 28 (3,66), 29 (2,45), 30 (3,13), 31 (3,44), 32 (3,23), 33 (2,55), 34 (1,91).

TACITUS (10)

	Roma				
35	275—276	92 (C)	2,59	$\overline{\text{XXIA}}$	
36	275—276	82 (F)	3,37	$\overline{\text{(XXI)}\Gamma}$	
37	275—276	94 (C)	3,87	$\overline{\text{XXIE}}$	
38	275—276	95 (C)	2,74	$\overline{\text{XXIE}}$	(UBERITAS!)
39	275—276	95 (C)	3,64	$\overline{\text{XXIE}}$	(UBERTAS!)
	Ticinum				
40	275—276	169	2,86	$\overline{\text{(P)}}$	
41	275—276	145 (F)	3,84	$\overline{\text{S}}$	
42	275—276	155	3,13	$\overline{\text{S}}$	
43	275—276	160 (C)	3,08	$\overline{\text{T}}$	
	Gallia				
44	275—276	42 (?)	3,04	$\frac{(.)}{\text{IIII}}$	

PROBUS (57)

	Roma				
45	279	157 (F)	2,95	$\overline{\text{R}\smile\text{Z}}$	
46	279	185	2,95	$\overline{\text{R}\smile(?)}$	
47	280	200 (H)	3,13	$\overline{\text{R}\underset{\frown}{\circ}(?)}$	
48	280	220	2,81	$\overline{\text{R}\underset{\frown}{\circ}\text{A}}$	
49	281	155 (F)	3,31	$\overline{\text{R}\exists\in(\xi)?}$	
50	281	155 (F)	4,06	$\overline{\text{R*Z}}$	
51	281	158	4,19	$\overline{\text{R}\exists\in(?)}$	
*52	281	169 var.	3,45	$\overline{\text{R}\exists\in(\text{E})}$	
53	281	175	3,44	$\overline{\text{R}\exists\in\text{B}}$	
54	281	175	3,49	$\overline{\text{R}\exists\in\text{B}}$	
55	281	tip 175	2,25	$\overline{\text{R}\exists\in\text{B}(?)}$	
56	281	185	3,30	$\overline{\text{R}\exists\in(?)}$	
57	281	200 (H)	2,67	$\overline{\text{R}\exists\in(\Gamma)?}$	
58	281	200 (H)	2,61	$\overline{(\text{R})\exists\in(?)}$	
59	281	215	3,32	$\overline{(\text{R})\exists\in\xi}$	
60	281	220	2,47	$\overline{\text{R}\exists\in\text{A}}$	
*61	282	174 var.	3,39	$\overline{\text{REB}}$	
62	282	177	3,35	$\overline{\text{RQ}\Gamma}$	

[52] RIC 169 var. (tu legenda 4 F: IMP PROBUS PF AVG), glej pravilno pri Cohen 254 ter P. Bastien, La trouvaille de monnaies romaines de Thibouville, GALLIA, 20, 1962, 267, no. 2394.

[61] RIC 174 var. (tu legenda 7 F: PROBUS PF AVG

*63	282		187	3,87	$\overline{\text{RV}\Delta}$
64	?	tip	158	3,66	?
65	?	tip	173/175	2,60	?
66	?	tip	187	2,96	?
	Ticinum				
67	277		336	3,31	$\overline{\text{(P)XXT}}$
68	278		348 (G)	4,74	$\overline{\text{TXXT}}$
69	278		430 (G)?	3,65	$\overline{\text{?(Q)XXT}}$
70	279		531	3,59	$\overline{\text{AXXI}}$
71	282		499 (H)	3,27	$\frac{\text{(V)}\quad *}{\text{(T)XXI}}$
72	?	tip	435 (A)	3,30	?
	Siscia				
73	279		671 (F)	2,85	$\overline{\text{XXIVI}}$
74	279		703	3,45	$\overline{\text{XXIГ}}$
75	279		725	3,52	$\overline{\text{XXIP}}$
76	279		737 (H)	3,63	$\overline{\text{XXIQ}}$
*77	279		818 (H)	2,86	$\overline{\text{XXIP}}$
78	280		646 (H)	4,42	$\frac{\text{S}}{\text{K A}}$
79	280		706 (F)	3,26	$\frac{\text{P}}{\text{XXI}}$
80	280		715 (G)	3,15	$\frac{\text{VI}}{\text{XXI}}$
81	?		632 (H)	3,03	$\overline{\text{XXI(?)}}$
82	?		632 (H)	3,46	$\overline{\text{(XX)I(?)}}$
	Nedoločljivi				

83 (3,81), 84 (3,73), 85 (3,65), 86 (3,57), 87 (3,40), 88 (3,39), 89 (3,38), 90 (3,29), 91 (3,16), 92 (3,04), 93 (2,85), 94 (2,81), 95 (2,77), 96 (2,75), 97 (2,56), 98 (2,39), 99 (2,34), 100 (2,27), 101 (2,23).

CARUS (3)

	Roma				
102	282—283		38	3,08	$\overline{\text{(KAB)}}$
103	282—283	tip	41/42	2,02	$\overline{\text{(}\Delta\text{KA)}}$
104	282—283		45	3,94	?

[63] RIC ne pozna te signature, pomotoma (?) A; cfr. K. Pink, Aufbau VI/1, Num. Zeitschr. 73, 1949, 59, ter P. Bastien, Thibouville, p. 267, no. 2408—9.

[77] Brez ščita pod konjem.

CARUS za NUMERIANA (1)

	Ticinum			
105	282—283	366 (C)	3,11	$\overline{\text{VIXXI}}$

CARINUS (1)

	Roma			
*106	283—284	238	2,09	$\overline{\text{KAZ}}$

	ROMA	SISCIA	TICINUM	MEDIOLANUM	CYZICUS	SERDICA	GALLIA	NEPOZNANA KOVNICA	NEDOLOČENI	skupaj
Gallienus	1									1
Aurelianus		4		3	2	1		2	20	32
Severina	1									1
Tacitus	5		4				1			10
Probus	22	10	6						19	57
Carus	3									3
Numerianus			1							1
Carinus	1									1
skupaj	33	14	11	3	2	1	1	2	39	106

[106] Poprsje nejasno. Emitiran august 283 do novembra 284. (Boginja drži tehtnico in rog obilnosti), cfr. K. Pink, Aufbau VI/2, Num. Zeitschr. 80, 1963, 34—37.

ZUSAMMENFASSUNG

Münzfunde in Slowenien

Römischer Münzfund, P t u j 1962
80 Münzen AE, AR der röm. Kaiserzeit
Vergrabungszeit: nach 134; vermutlich zwischen 134 und 138

Im August 1962 wurde in Ptuj (in dem römischen Poetovio) in einem Topf ein Fund römischer Münzen gehoben. Er bestand aus über einhundert Münzen: Assen, Dupondien, Sesterzen und Denaren, von denen 80 der wissenschaftlichen Bearbeitung zugänglich geworden sind. Die jüngsten Münzen, die durchweg nur ganz geringe Abnützungsspuren aufweisen, gehören zu den 134—138 geprägten Emissionen des Hadrian; diese sehr starken Emissionen konnten bisher innerhalb der genannten vier Jahre chronologisch noch nicht genauer geordnet werden. Anderseits spricht das Fehlen der am Anfang der Regierung des Antoninus Pius so zahlreichen Emissionen dafür, dass der Schatz noch während der lezten Regierungsjahre Hadrians (und nicht erst nach seinem Tode) vergraben worden ist.

Das Fehlen historischer Ereignisse und die mangelnde Überlieferung aus jener Zeit legen eher private als politische Gründe für die Hortung des Schatzes nahe. Die dakische Krise des Jahres 143 passt zeitlich keineswegs. Bekanntlich weilte Hadrian 134 in Rom, im nächsten Jahre zog er ins Feld nach Judäa. Damit könnte die Hortung des Schatzes in Verbindung stehen, doch wäre es zu gewagt, den Abzug des Kaisers auf den judäischen Kriegsschauplatz als Ursache für irgendwelche Unruhen in Italien anzunehmen; zum mindesten hätten wir darüber keine Nachricht. Hier verhelfen uns die anderen Münzfunde jener Zeit zu einem etwas klareren Bild.

In Italien selbst kennen wir aus Castagnaro in der Provinz Verona[2] einen grösseren Fund, der 1129 Denare und 20 Aurei zählte. Die lezten Münzen gehören den hadrianischen Emissionen aus den Jahren 134—138 an, die zu den anderen Prägungen des Fundes im gleichen Verhältnisse stehen wie in unserem Münzschatze. Es liegt also nahe, dass jene Hortung gleichzeitig mit der unseren geschah. Merkwürdig ist, dass auch dort keine einzige Münze von Antoninus Pius dabei ist. Da der Fund aus Italien stammt, wo die neu emittierten Münzen unseres Wissens stets schon in wenigen Monaten massenhaft in den Münzumlauf eintraten, haben wir im Münzfund von Castagnaro einen sicheren Anhaltspunkt für die Datierung, gleichzeitig aber auch einen Beweis für die Vergrabung unseres Schatzes noch vor dem Regierungsantritt des Antoninus Pius. Poetovio, welches in regem Verkehr mit Italien und selbst mit Rom stand, hatte sicher keine wesentlich andere Zusammensetzung des Geldumlaufes.

Eine zweite Parallele bietet ein kleiner Münzfund aus dem Militärlager aus Brigetio, dessen jüngste Provinzialmünzen in den Jahren 132—234 emittiert worden sind.[3] Auch er ist zusammen mit den beiden erwähnten Funden zu betrachten. Dass hier die lezten Emissionen Hadrians aus den Jahren 134—138 nicht vertreten sind, liesse sich aus dem geringen Umfang des Depots und aus seiner provinziellen Herkunft erklären. Es könnte sich darin aber auch eine zeitliche Folge von Ereignissen spiegeln.

Barkóczi, der mehrere ähnliche Depositen nennt, meint, dass die Hortung mit einem bisher unbekannten historischen Ereignis zusammenhänge: er weist

daraufhin, dass in der zweiten Hälfte der Regierung Hadrians um 134 di Quaden in der Umgebung des Limes bei Aquincum und Brigetio kleine Einfälle versuchten, die als Vorspiel zu den späteren Markomannenkriegen zu betrachten sind. Den Fund von Castagnaro erwähnt Barkóczi nicht. Das ist wegen der geographischen Entfernung verständlich. Erst unser Fund aus Poetovio bringt ihn in eine nähere Verbindung mit den pannonischen Hortungen. Es wird aber dabei sofort klar, dass in Italien mit einer Quadengefahr keineswegs so früh zu rechnen ist. Es wird sich vielmehr um innere Unruhen, wohl als Ursache und Wirkung der quadischen Drohungen handeln, wie ich an Hand des Fundes von Strmica zu begründen versucht habe (derzeit noch im Manuskript).

Der Fund aus Ptuj ist also hauptsächlich in historischer Hinsicht bedeutsam. Eine weitere Betrachtung der Münzfunde aus den lezten Jahren der Regierung Hadrians bis zum Aufkommen der severischen Dynastie wäre sehr erwünscht, denn sie könnte über weitere noch unbekannte Ereignisse dieser Zeit aufklären, Ereignisse von viel eher innen — als aussenpolitischer Bedeutung.

Ein Fund römischer Münzen, Vipava 1960
106 Antoniniane
Vergrabungszeit: Spätherbst 284

Im Herbst 1960 wurden beim Bau der Heilanstalt in Vipava 106 Antoniniane des III. Jh. gefunden. Reste von einem Topf oder Behälter konnten keine festgestellt werden; die Münzen, neben dem Fragment einer spätrömischen Fibel, lagen völlig frei in der Erde und waren deswegen äusserst stark korrodiert. Wie festgestellt, wurden beinahe alle gefundenen Münzen für die wissenschaftliche Bearbeitung gerettet, nur wenige gingen verloren.

Die Zusammensetzung des Fundes bringt nichts Neues. Die Münzen — durchwegs Antoniniane — reichen von Carinus bis zurück zu Aurelianus und Gallienus. Es fehlen die Emissionen des Claudius II. und Quintillus sowie die Prägungen der gallischen Kaiser, ausserdem stammt von den zahlreich vertretenen Antoninianen Aurelians kein einziger aus der Zeit vor der Reform. Wie bei mehreren analogen Funden fehlen auch hier die ganz verschlechterten Antoniniane, ebenso Teilstücke und höhere Nominale. Dagegen finden wir noch einen früheren guthaltigen Antoninian des Gallienus, und dies obwohl das Stück schon relativ alt und der Fund verhältnissmässig klein ist. Wir haben es also mit einer Geldsumme zu tun, deren Zusammensetzung für die streng selektionierten Gelddepots der Militärkassen charakteristisch ist. Diese Zusammensetzung unterscheidet sich wesentlich von dem gleichzeitigen allgemeinen Geldumlauf für die Zivilbevölkerung. Dieser enthielt nämlich, wie die Streufunde zeigen, einen bedeutenden Prozentsatz an verschlechterten Antoninianen des Gallienus und Quintillus und sehr häufig die ganz degradierten Emissionen des Aurelianus für DIVO CLAUDIO. Auch gallische Kaiser, besonders Tetricus und Postumus, kommen im zivilen Geldumlauf häufig vor, ganz im Gegensatz zum militärischen.

Der Anteil der Münzen einzelner Kaiser zeigt normale Verhältnisse, so 1 : 32 für Severina und Aurelianus. Entsprechend sind die Antoniniane des Tacitus vertreten, und wie üblich am stärksten die Münzen des Probus mit 57 Stück = mehr

als 50 Prozent. Die jüngsten Münzen sind wegen ihrer erst kurzen Umlaufszeit schwach vertreten.

Auch der Anteil der einzelnen Münzstätten ist ganz normal und entspricht der geographischen Entfernung vom Vergrabungsort.

Bedeutender als der münzgeschichtliche ist der historische Wert unseres Fundes aus Vipava. Zeit und Ursache der Vergrabung sind unschwer festzustellen: Die jüngste Münze des Fundes war zwischen August 283 und November 284 emittiert, und in diesem Jahr kamen die Münzen unseres Fundes auch in die Erde, im Einklang mit den historischen Ereignissen jener Zeit. Im Spätherbst 284 usurpierte die Gewalt in Pannonien der *corrector Histriae et Venetiae, Marcus Aurelius Iulianus*, unterlag aber bereits im Frühjahr 285 auf den Feldern von Verona gegen Carinus, der gegen den neuen Gegenkaiser Diocletianus ins Feld zog. Wie weit das von Julian besetzte und verwaltete Gebiet reichte, liegt ganz im Dunkel. Auf jeden Fall umfasste es Histrien und Venetien und wohl auch ganz Pannonien. Er besass die Münzstätte Siscia, wo er stattliche Serien von Aurei und Antoninianen prägte.

In engem Zusammenhang mit der Usurpation des Julianus steht auch unser Münzfund. Von dieser Usurpation, die in der Geschichte nur spärlich erwähnt wird, haben sich mehrere Münzdepots erhalten, die wir als einzige zuverlässige Dokumente jener Ereignisse betrachten dürfen. Aus dem nördlichstem Teil Pannoniens kennen wir ausser unserem drei weitere Münzfunde. Der erste ist der Fund von Zgornje Gorče, der in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts gehoben wurde und von welchem 500 Antoniniane bekannt sind, die von Valerianus bis Carinus reichten. Ein weiterer kleiner Münzfund ist uns aus Emona bekannt, und etwas südlicher davon liegt der dritte Fundort Mokronog, wo im Jahr 1880 über 4500 Antoniniane entdeckt wurden, auch sie von Gallienus bis Carinus reichend. — Viel südlicher liegen demgegenüber die Fundorte Vinkovci, Donji Petrovci und Šimanovci. Aus Vinkovci kennen wir einen Grabfund mit nur 10 Antoninianen und aus Donji Petrovci 38 Antoniniane als Teil eines grösseren Fundes. Im südlichsten dieser drei Orte, in Šimanovci wurde ein Depot mit über 4000 Antoninianen gehoben, dessen älteste Münze wiederum zu Gallienus und dessen jüngste zu Carinus gehörte. Wie uns die übersichtstabelle zeigt, reichen die grossen Funde von Mokronog, Šimanovci und Zgornje Gorče sowie der kleinere aus Vipava bis Carinus. Dagegen stammen bei den kleinen Funden von Donji Petrovci, Emona und Vinkovci die jüngsten Münzen von Probus. Wie sich aber bei näherer Betrachtung herausstellt, gehören die jüngsten Münzen aller drei Funde der sechsten Emission des Probus an, die erst 280 oder später beginnt. Diese sehr umfangreiche Emission ist in allen Funden, auch mit späterem Vergrabungsdatum, ganz besonders stark vertreten. Die siebente Emission von 281 ist dagegen bekanntlich in der naheliegenden Münzstätte Siscia sehr schwach und die achte Emission in allen Münzstätten ganz unbedeutend, ja mehrere Münzstätten wurden zu jener Zeit sogar geschlossen. Wir müssen daher in den drei kleinen Münzfunden die seltenen Münzen der schwachen siebenten und achten Emission nicht unbedingt erwarten. Aus demselben Grund fehlen auch die Münzen des Carus und seiner Familie, deren stärkere Emissionen in Siscia erst im Jahr 283 beginnen, also offensichtlich zu spät sind, um in so kleinen Funden bereits nach einem Jahr vertreten zu sein. Entsprechend sind auch die älteren Gepräge vertreten.

Einige weiteren Schätze, von denen wir nur spärliche Notizen besitzen, gehören einer etwas späteren Zeit an und enthalten auch schon Münzen des

Julianus. Sie stammen aus der Zeit nach der Besiegung Julians auf den veronensischen Feldern, stehen also nicht in direktem Zusammenhang mit den Vergrabungsursachen unseres Fundes. Auf dem Anmarsch des Carinus gegen Diocletianus, mit dem er am Margus zusammenstiess, hatte Carinus unterwegs noch mit den zurückgebliebenen Truppen Julians zu kämpfen. Wie sich anderseits aus der Münzprägung ersehen lässt, lief die Tätigkeit des Ateliers Siscia die ganze Zeit über ruhig weiter. Die kurzfristige Prägung des Julian ist von guter Qualität und keinewegs eine Notprägung. Nach der Niderwerfung des Usurpators nahm die Münzstätte ihre gewohnte Tätigkeit wieder auf. Bei beiden Herrschaftswechseln verwendete man teilweise die vorhergegangenen Münztypen, und beide Male ist die stilistische Affinität überzeugend. Daraus lässt sich schliessen, dass die Kämpfe die Stadt nicht betroffen haben und die Tätigkeit der Münzstätte ungestört blieb.

Aus dem Angeführten kommen wir zu folgenden Ergebnissen. Unser Münzfund aus Vipava und die Funde aus Mokronog, Zgornje Gorče, Emona, Donji Petrovci und Vinkovci stehen in engstem Zusammenhang mit der Usurpation Julians im Spätherbst 284. Etwas spätere Funde kamen bei der Wiedererroberung Pannoniens durch Carinus in die Erde, nachdem Julianus im Frühjahr 285 während des Feldzuges gegen den neuen Gegenkaiser Diocletianus bei Verona besiegt worden war. Schliesslich lässt sich aus den Fundumständen, dem Vorhandensein des Fragmentes einer Bronzefibel und der Struktur unseres Schatzes folgern, dass es sich um den Inhalt der Geldbörse eines Kriegers handelt, die durch einen unglücklichen Zufall in die Erde kam, nicht aber als Münzschatz absichtlich vergraben wurde.

T. 1.

Najdba rimskih novcev, Ptuj 1962.
Römischer Münzfund, Ptuj 1962.

KOLOKVIJ O PALEOLITIKU V SLOVENIJI
COLLOQUY OF THE PALAEOLITHIC IN SLOVENIA

KOLOKVIJ O PALEOLITIKU V SLOVENIJI

Namen kolokvijev Slovenskega arheološkega društva je, da povezujejo v času zdrobljenih znanstvenih prizadevanj vsa dognanja izvedencev ter dajo hkrati pregled stanja proučevanj v posameznih panogah starinoslovja. Gledano s širših vidikov nam bo moglo gradivo teh kolokvijev pri prihodnjih skupnih prizadevanjih rabiti za osnovo sinteze zgodovinskih dogodkov in njihovih spremnih manifestacij pri orisu arheoloških dob Slovenije.

V skladu s povedanim je imel razgovor o starejši kameni dobi Slovenije dne 22. oktobra 1965 in ogled paleolitskih postojank na Krasu naslednjega dne še posebej namen prikazati v najširšem smislu izročilo in okolje, v katerem so živeli in ustvarjali svoje kulture in civilizacije prvi prebivalci naše ožje domovine. To dediščino slovenskega prostora so prikazali S. Brodar z razčlenitvijo pleistocena, M. Brodar s problematiko ilovic, F. Osole z orisom poselitve Slovenije v pleistocenu, A. Šercelj z razvojem vegetacije v pleistocenu, I. Rakovec s sesalno favno v pleistocenu, Z. Dolinar z novimi pogledi na razvoj človeka v pleistocenu in E. Cevc z orisom paleolitske umetnosti. Spričo ozke povezanosti takratnih kultur s sosednjimi pokrajinami sta prikazala M. Malez paleolitik Hrvatske in A. Broglio paleolitik Severne Italije. Glede na zemljepisno lego naše domovine na stičišču Srednje Evrope, Panonije, Balkanskega in Apeninskega polotoka imamo namreč še posebno nalogo opazovati arheološko izročilo tudi s tega gledišča.

Prav zato pomenijo ti razgovori o določeni panogi korak naprej v dejavnosti slovenskih arheologov, saj se je že obeh dosedanjih, keltskega in paleolitskega, tvorno udeležilo skoraj celotno članstvo. Paleolitski kolokvij ima pri teh stremljenjih še posebno mesto tudi zato, ker je F. Osoletu, ki je zasnoval in izpeljal pripravljalna dela, uspelo pritegniti tudi druge strokovnjake za pleistocen, ki so s svojimi prispevki osvetlili okolje in čas, v katerem se na našem območju pojavi prvič človek.

Ker na kolokviju ni bil poudarek samo na kulturnem razvoju, ampak so zajeli predavatelji tudi favno in floro ob geografskih in geoloških pogojih, pomeni ta razgovor tudi organizacijsko novost v dejavnosti slovenskega arheološkega društva. Zato je prav, da so se prireditelji naslednjih kolokvijev oslonili na izkušnje in dobre strani kolokvija o paleolitiku. Tudi druga arheološka obdobja so si prizadevali prikazati s širših vidikov okolja in pogojev, ki jih je dajal naš prostor za razvoj človeških združb in njihove dejavnosti v preteklosti.

Zamisel kolokvijev, na katerih obravnavamo posamezna arheološka obdobja Slovenije, je dobila svojo pozitivno oceno s tem, da so se kolokvija udeležili poleg slovenskih arheologov še raziskovalci iz Makedonije, Srbije, Hrvaške in zamejstva. To pa je tudi poroštvo, da so bila pravilno naložena družbena sredstva, ki jih je prispeval za pripravo in izvedbo kolokvija Sklad SR Slovenije za pospeševanje kulturnih dejavnosti in za objavo gradiva Sklad SR Slovenije za pospeševanje tiska in založniške dejavnosti. Ker so se zadnja leta močno skrčila družbena sredstva za terenska raziskovanja, pomeni za slovenske arheologe skupno delo pri zaokroženi obravnavi arheoloških dob Slovenije edinstveno priliko, da v danem položaju poizkušajo ustvariti podstát za nadaljnje poglobljeno proučevanje spomeniškega bogastva Slovenije.

Peter Petru
Predsednik ADS

RAZČLENITEV PLEISTOCENA

SREČKO BRODAR

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana

Namen kolokvijev, ki jih od časa do časa prireja slovenska podružnica Arheološkega društva Jugoslavije, ni samo ta, da pretresajo problematiko posameznih arheoloških epoh, katera zanima predvsem samo ožji krog za določeno kulturno obdobje specializiranih arheologov, temveč v ne najmanjši meri tudi ta, da seznanijo z bistvenimi izsledki in problemi posebnega raziskovalnega področja tudi vse druge, katerim je to strokovno področje bolj ali manj odmaknjeno. Zlasti ta širši namen imamo pred očmi, ko začenjamo razgovor o paleolitiku Slovenije.

Medtem ko se vse druge periode arheološkega raziskovanja vključujejo v geološko sedanjost, pripada časovni okvir paleolitika še končnim fazam geološke preteklosti. Te so, kakor bomo še videli, zelo problematične, čeprav jih zmerom bolj in bolj spoznavamo. Vsekakor pa dosežena spoznanja, h katerim so znaten delež prispevala tudi arheološka raziskovanja, že sedaj v veliki meri osvetljujejo dobo paleolitskih kultur. Med drugim je prav geološka razčlenitev te dobe izredno pomembna, kajti samo ta more ustvariti dobro podlago za pravilno paleolitsko kronologijo. Dokončno razčlenitveni problem vsekakor še ni rešen, njegovo današnje stanje pa bo bolj razumljivo in utemeljeno, če v kratkem in splošnem orisu predočimo, kako je prišlo do današnjih spoznanj in domnev. Ker sodijo paleolitske postaje Slovenije, med katerimi sta zlasti Potočka zijalka na Olševi in Mokriška jama v Savinjskih Alpah pomembno posegli v razčlenitveno problematiko, v sklopu celotne paleolitske dobe k že razmeroma poznim fazam, je geološka razčlemba le-teh za nas še prav posebne važnosti in ji je zato treba dati večji poudarek.

Novi vek zemeljske zgodovine ali kenozoik razčlenijo geologi v terciar in kvartar. Več deset milijonov let trajajoči terciarni dobi, v kateri so se razvijali šele predhodniki človeka, sledi razmeroma kratka, okroglo le zadnji milijon let obsegajoča kvartarna doba, v kateri se človek pojavi prvič in živi v njej še danes. Nekateri jo imenujejo zato tudi antropozoik. Glavnina kvartarne dobe pripada v geološkem smislu pleistocenu (diluviju), samo njeno zadnje desettisočletje pa holocenu (aluviju). V klimatskem pogledu je pleistocen istoveten z ledeno dobo, v kulturnem pa s paleolitikom ali staro kameno dobo. Če govorimo o razčlembi pleistocena ali ledene dobe, gre potemtakem tudi za časovno razčlenitev paleolitika ali stare kamene dobe.

Komaj sredi preteklega stoletja je prodrlo spoznanje, da je zelo toplemu terciarju sledila v pleistocenu izredno močna ohladitev, ki je povzročila napredovanje debele ledne odeje iz skandinavskega severa preko Vzhodnega morja daleč v severne predele evropskega kontinenta in so takrat zaledenele tudi Alpe. S tem spoznanjem obenem se je splošno utrdilo tudi naziranje o enkratnosti in enotnosti tega pojava. Šele na prehodu v tekoče stoletje je zamenjala to monoglacialistično pojmovanje pleistocena sedaj že dokazana poliglacialistična teorija. Na osnovi geomorfoloških študij v Alpah, proučevanja moren in fluvioglacialnih teras ter z upoštevanjem paleolitskih najdb v sedimentih je P e n c k obenem z B r ü c k n e r j e m pravilno sklepal, da ledni prodor ni bil samo enkraten, temveč se je nekajkrat ponavljal. Pleistocen ali ledeno dobo je razčlenil v štiri poledenitvene (glacialne) dobe, ki jih je označil po imenih alpskih rek kot günz, mindel, riss in würm. Mednje je uvrstil tako kot danes ali še bolj tople medledene (interglacialne) dobe, günško-mindelsko, mindelsko-riško in riško-würmsko. Za časovno in jakostno razmerje vseh teh faz je bila takrat možna edino le relativna presoja. Tako je na primer glede na morenske nasipe utegnila biti predzadnja, riška poledenitev najmočnejša, glede na preperino tal pa predzadnja, mindelsko-riška medledena doba najdaljša in najbolj topla. Na višku zadnje, würmske poledenitve je P e n c k sprva domneval slabotnejši toplejši presledek (laufenski), v umikalni fazi würmskega ledu pa samo nekoliko močnejši toplotni presledek (achenski), kateremu je sledil spet znatnejši ledni sunek (bühlski). Kasneje je oba toplejša presledka črtal in zato nekaj let pred smrtjo, ko so že prevladovali novi pogledi popolnejše razčlenitve pleistocena, uvrstil visokogorsko paleolitsko postajo Potočko zijalko na Olševi v svoj zadnji riško-würmski interglacial, za katerega naj bi bila značilna tako imenovana »preplava jamskih medvedov«. Sicer pa je P e n c k zagovarjal pozicijo staropaleolitskih pestnjaških kultur v mindelsko-riškem interglacialu, tako imenovani mrzli moustérien v riški poledenitvi in tako imenovani topli moustérien v riško-würmskem interglacialu.

Tik pred prvo svetovno vojno in zlasti pa še po njej se je raziskovanje pleistocena močno razmahnilo. Po eni strani so se množile teorije o vzrokih poledenitev, ki pa še do danes niso pojasnjeni (še najbolj verjetna je vzročna zveza s sončnim sevanjem). Po drugi strani pa so raziskovalci začeli iskati poleg geomorfoloških, stratigrafskih paleontoloških in arheoloških prijemov še nove metode za pojasnitev poledenitvenih pojavov, v prvi vrsti zadnje poledenitve. V ospredje je stopilo zlasti proučevanje puhlic, v njih se pojavljajočih poilovljenih pasov (laimencon) ter njihove paleontološke in arheološke vsebine. Še zmerom v okviru P e n c k o v e razdelitve pleistocena so se začela kazati stremljenja po čim podrobnejši in popolnejši razčlenitvi pleistocena.

Leta 1919 je S o e r g e l objavil rezultate proučevanja ilmskih teras v Turingiji in na teh terasah odloženih puhlic. Po njegovih predpostavkah je vsaka mrzla doba zaradi bornosti vegetacije in zato močnega učinkovanja zmrzali povzročila obilo kameninskega gradiva, ki so ga reke v dolinah nasipavale, v sledečih toplih dobah pa potem erodirale in odnašale. Po obratnem sklepu ustreza torej prod vsake terase mrzlemu poledenitvenemu obdobju. Za časa vsakokratnih poledenitvenih sunkov so vetrovi na

starejših višjih terasah odlagali puhlico, ki se je zmerom v naslednji topli dobi bolj ali manj globoko poilovila. Tako je Soergel — na prvi pogled v nasprotju s Penckovo razdelitvijo — ugotovil kar 11 poledenitvenih sunkov in 10 vmesnih, v večji ali manjši meri toplih obdobij.

Popolnoma neodvisno od Soerglovih zaključkov pa je prav takrat profesor nebesne mehanike v Beogradu Milanković na osnovi sprememb zemeljske ekliptike, perihela in ekscentricitete zemeljske poti izračunal in narisal krivuljo sončnega sevanja na nekatere zemljepisne širine v zadnjih 600 tisoč letih. Presenetljivo je ta krivulja pokazala poledenitvene sunke in vmesna toplejša obdobja, ki so se v glavnem prav dobro ujemali s Soerglovo krivuljo poteka ledene dobe. Še bolj pa je presenečalo, ko se je pokazalo, da je Milankovićevo in Soerglovo krivuljo možno uskladiti tudi z dokaj enostavno Penckovo razdelitvijo. Günško poledenitev prikaže Milankovićeva krivulja v obliki dveh poledenitvenih sunkov (stadialov), med katera se vriva toplejši presledek (interstadial). Podobno se z enim interstadialom razčlenita tudi mindelska in riška poledenitev, medtem ko se pokaže zadnja, würmska poledenitev razdeljena na tri stadiale z dvema interstadialoma. To so stadiali W I, W II in W III, v katerih so bile odložene mlajše puhlice I, II in III, ter interstadiala W I/II in W II/III, v katerih sta se poilovljali bolj ali manj globoko puhlici I. in II. Penckove medledene dobe predstavljajo v Milankovićevi krivulji daljša zelo topla obdobja. Povsem v skladu z 11 poledenitvami (po Soerglu) prekinja mindelsko-riški del krivulje tik pred rissom slabotnejši poledenitveni sunek, prariss, riško-würmski interglacial pa kratko pred würmom poledenitveni sunek prawürm.

Nikakor se ni čuditi, da je ta tako imenovana popolna razčlenitev pleistocena, pridobljena po eni strani z eksaktnimi astronomskimi računi, po drugi strani pa geološko krepko utemeljena, žela kljub nekaterim dosti tehtnim ugovorom splošno priznanje. To zlasti še tudi zategadelj, ker s tem niso bile z absolutnim številom let časovno določene samo poledenitve in medledene dobe, temveč tudi vsi interstadiali. Kar se tiče uvrstitve paleolitskih kultur v Soerglovo in Milankovićevo shemo, gredo v njej staropaleolitske kulture pestnjakov tudi še v riško-würmski interglacial. V tem pa vznikne in se razvije tudi »topli moustérien«, kateremu sledita v würmu I »mrzli moustérien« s specializiranim klasičnim neandertalcem in od würmskega interstadiala I/II do konca zadnje poledenitve mlajši paleolitik. V krivulji popolne razčlenitve pleistocena zavzemajo tople dobe (interglaciali in interstadiali) tudi mnogo desettisočletij, medtem ko je posameznim poledenitvenim sunkom odmerjenih največ po 4 do 11 tisoč let. Tako gre na primer würmu I samo 8 tisoč let (pred 118—110 tisoč leti), a sledečemu interstadialu W I/II kar 36 tisoč let (pred 110—74 tisoč leti). Prav v slednjega pa bi bilo uvrstiti Potočko zijalko in Mokriško jamo in bi šla njuni aurignaški vsebini potemtakem starost vsaj 74—80 tisoč let.

Precej istočasno kot Soergel in v ostri polemiki z njim je po prvi svetovni vojni Bayer utemeljeval svojo biglacialno teorijo, katero so geologi že spočetka, prahistoriki pa kasneje odklonili. Omenimo jo, ker je Bayer med svoje argumente prevzel tudi aurignaško kulturo v Potočki zijalki in ker so nekateri têrmini njegove sheme prešli v kasnejše raz-

člembe würmske poledenitve. Bayer priznava samo dve veliki poledenitveni dobi, ki ju loči izredno dolgo trajajoči interglacial. Očitno je poenotil günško in mindelsko poledenitev ter prav tako riško in würmsko, vmes pa postavil Penckovo mindelsko-riško medledeno dobo s kulturami pestnjakov in »toplim moustérienom«. Svojo zadnjo poledenitveno dobo pa je še nadalje razčlenil na dva poledenitvena sunka, in sicer moustierski sunek (Penckov riss z »mrzlim moustérienom«) in solutréenski sunek (Penckov würm), ki ju loči daljši in znatno topli »aurignaški presledek«, imenovan takô ustrezno aurignaški kulturi Potočke zijalke v visokih Alpah. Ta »aurignaški presledek« se pokaže v mlajših puhlicah kot göttweigški poilovljeni pas. V starejši puhlici moustierskega sunka nastopajo še moustérienske kulture, v zgornjem delu poilovljenega pasa pa že starejši aurignacien. Šele nad poilovljenim pasom se v puhlici solutréenskega sunka pojavi mlajši aurignacien. Ta Bayerjeva shema se, kakor smo že rekli, ni mogla uveljaviti, toda njegov göttweigški poilovljeni pas je obdržal tudi pri kasnejših poskusih razčlenjevanja würma še zelo pomembno vlogo in jo ima še danes, čeprav se je pred nedavnim izkazalo, da poilovljeni pas göttweigškega ležišča ni interstadialen, temveč izrazita tvorba zadnjega, riškowürmskega interglaciala.

Po drugi svetovni vojni je zanimanje za kvartar in posebno za probleme ledene dobe vsestransko močno naraslo. Geomorfologiji, paleontologiji in arheologiji so se pridružile nove veje znanosti. Te so vsaka s svoje strani poskušale reševati pleistocensko problematiko. V paleontologiji so na primer zlasti češki raziskovalci posvetili posebno pozornost moluskom v pleistocenskih plasteh. V sedimentih zadnjega interglaciala so ugotovili značilne toplodobne vrste polžev, tako imenovano *Banatica*-favno, v odkladninah začetnega würma in tudi würmskega interstadiala I/II še zmerno toplo, toda s hladnejšimi elementi pomešano *Striata*-favno in šele v würmu III ekstremno mrzlo *Columella*-favno. S tem se je potrdilo, da je bil končni würm najhladnejši.

Podrobno proučevanje morenskih nasipov, zlasti v Alpah, je sprožilo vprašanje, ali ni Soerglovega würma I šteti še kot stadial predzadnje, riške poledenitve (tako imenovani mlajši riss) in göttweigški poilovljeni pas smatrati za interglacialno tvorbo, katero so pokrili sedimenti würmske poledenitve. Toda če razglabljajo raziskovalci moren, ali je bil würm I jačji od würma II ter ali niso morene würma II pregazile moren würma I, njihovi têrmini ne pomenijo enako označenih Soerglovih poledenitvenih sunkov, pač pa se nanašajo na višek in umikalne štadije (brandenburški, frankfurtski ali poznanjski in pomorjanski na severu, züriški, killwangenski in schlierenski v Alpah) maksimalne razprostranjenosti würmskega ledu do vključno Soerglovega würma III. Enaka nomenklatura za različna poledenitvena dogajanja vsekakor ni mogla koristiti, temveč je preglednost vse problematike le še izredno zamotala.

V znatni meri je prispevala k reševanju pleistocenske razčlembe tudi zmerom bolj izpopolnjena granulacijska analiza tako jamskih kakor tudi drugih sedimentov. Njeni rezultati omogočujejo razlikovanje plasti, ki so nastajale v poledenitvenih ali toplejših obdobjih. Določevanju poledenitvenih period je prav tako zelo koristen študij krioturbacijskih pojavov,

katere poznamo tudi že v jamskih plasteh. Obetajoče so se začele nadalje tudi pedološke raziskave pleistocenskih sedimentov. Te so v puhlicah ugotovile neke komplekse, od katerih je posebne važnosti kompleks Stillfried A (oziroma Oberfellabrun) nad göttweigškim poilovljenim pasom. Zelo pomembno so posegli v razčlembeno problematiko rezultati palinoloških raziskav. Glede na pelodne spektre v glacialnih, posebno pa še v interglacialnih ter interstadialnih sedimentih je mogoče primerjati razna nahajališča drugo z drugim ter jim odrediti klimatski značaj dobe za časa njihovega nastanka.

Glede določevanja absolutne starosti sedimentov in kultur v njih pa je prišlo do popolnega preokreta. Že zmagovita Milankovićeva krivulja je po smrti Soergla in z uvedbo radiokarbonske C^{14} metode za določanje starosti organskih ostankov stopila povsem v ozadje in ima danes le še prav malo privržencev. S C^{14} datacijami lesnega oglja iz paleolitskih ognjišč so časovno absolutno datirani tudi sedimenti, v katerih so bila ognjišča odkrita. Teh datacij, ki se za posamezna kulturna obdobja medsebojno prav dobro ujemajo, poznamo doslej že kar precej. Žal pa je določanje absolutne starosti z današnjimi napravami še omejeno. Najdbam v starejših sedimentih prisodi izvid samo datacijo: več kot 55 tisoč let. Zanimivo pa je, da so se datacije v primeri z Milankovićevo krivuljo približno za polovico zmanjšale oziroma skrajšale. Tako je na primer za aurignaška najdišča, ki so po kulturni vsebini Potočki zijalki zelo blizu, ugotovljenih s C^{14} metodo samo nekaj nad 30 tisoč let, medtem ko ji gre po Milankovićevi krivulji najmanj nad 74 tisoč let. Pomembne, vendar s C^{14} datacijami ne povsem skladne, so tudi na osnovi O^{18} dognane datacije pleistocenskih morskih sedimentov.

Z vsemi po novih metodah doseženimi dognanji se popolna razčlenitev pleistocena ni samo obdržala, temveč se je le še bolj izpopolnila. Posamezni avtorji pa so jo po svojih izsledkih vsak po svoje priredili, kar velja še prav posebno za najbližjo würmsko poledenitev. Za potek le-te so narisali razne krivulje, ki upoštevajo bodisi skrajno mejo kontinentalnega ledu v posameznih fazah, bodisi spremembe ločnice večnega snega ali pa izračunane temperature, katere bi poedinim fazam ustrezale. Še zmerom v skladu s popolno razčlenitvijo je francoska razčlemba würmske poledenitve, čeprav pozna ta kar štiri poledenitvene sunke in tri vmesne interstadiale. Po izsledkih Bordesa se namreč že würm I popolne razčlenitve razčleni na dva poledenitvena sunka W I in W II, ki ju loči interstadial W I/II. Francoska stadiala W III in W IV ustrezata potemtakem srednjeevropskemu würmu II in III, interstadiala W II/III in W III/IV pa interstadialoma W I/II in W II/III. Toda tudi v Srednji Evropi uvajajo avtorji v svoje razčlembe nove têrmine, ki jih je pa zlahka uskladiti z nomenklaturo po Soerglu. Pri Brandtnerju na primer sledi za riško-würmskim interglacialom moustérien vsebujoči stari würm (W I popolne razčlenitve), v katerem se je odlagala puhlica z zmerno toplo *Striata*-favno. Za temu sledečo toplejšo in bolj vlažno fazo (W I/II pop. razčl.), katera dopušča delni razvoj gozda in ji je proti koncu uvrstiti kulturo aurignacien, uvaja nov têrmin F-topla doba (po fellabrunskem kompleksu, prej göttweigški interstadial). V naslednji puhlici srednjega

würma (W II pop. razčl.) z mlajšim aurignacienom izraža stepna favna zopetno ohladitev in povečanje kontinentalnosti. Samo zastoj v postopni ohladitvi se kaže nato v paudorfskih poilovljenih tleh (W II/III pop. razčl., paudorfski interstadial), maksimalno würmsko poledenitveno fazo pa predstavlja *Columella*-favno vsebujoča najmlajša puhlica (W III pop. razčl.).

Prav zadnje stanje würmskega razčlenitvenega problema pa izražajo krivulje, ki sta jih v zadnjem času z upoštevanjem številnih radiokarbonskih datacij objavila Woldstedt (1962) in Gross (1964). Po Woldstedtu pride do würmske poledenitve po koncu riško-würmskega (Eem) interglaciala nekako pred 72 tisoč leti. Razdeliti jo je v stari würm (W I), srednji würm (W II), mlajši würm (W III). V starem würmu, ki se konča pred 53 tisoč leti, sta izraziti dve toplejši obdobji, interstadiala Amersfoort in Brörup. Srednji würm se začne z razmeroma dolgo trajajočim toplejšim obdobjem, katero ustreza göttweigškemu interstadialu, nadaljuje se potem z močnimi ohladitvami in konča z interstadialoma Arcy in Paudorf pred 25 tisoč leti. V izrazito mrzlem mlajšem würmu pride do maksimalne poledenitve pred 20 tisoč leti, konča pa se z oscilacijami po allerödskem presledku pred 10 tisoč leti. Samo nekoliko drugače razčleni svojo krivuljo Gross. Stari würm se tudi pri njem konča s poledenitvenim sunkom za brörupskim interstadialom pred okroglo 50 tisoč leti. Sledeči srednji würm (prej veliki interstadial W I/II ali göttweigški interstadial), katerega prekinja več še ne povsem dognanih hladnejših faz, se konča pred 30 tisoč leti. Glede na radiokarbonsko datacijo aurignaciena I v ogrski jami Istállóskö 30.670 ± 500 let sodi vanj še naša Potočka zijalka, utegne pa biti bliže dataciji okrog 34 tisoč let v avstrijski Salzofenhöhle. Mlajši würm se začne s poledenitvenim sunkom (W II), kateremu sledita paudorfski interstadial (W II/III) pred okroglo 25 tisoč leti in maksimalni sunek v vsej würmski poledenitvi (W III) pred 20 tisoč leti. Konča se z oscilacijami po allerödskem presledku pred 10 tisoč leti. Naša kraška gravettienska postaja Ovčja jama, datirana za sedaj še neuradno s 17 tisoč leti, pripada potemtakem fazi, ki je sledila maksimalnemu sunku.

Napredek v razčlenjevanju dobe paleolitskih kultur je, kakor smo videli posebno za čas zadnje poledenitve, že prav znaten in ohrabrujoč. Toda Penckova klasična razdelitev pleistocena je še zmerom v veljavi in se samo vedno bolj izpopolnjuje. V sedimentih bavarskih Alp so bile kasneje spoznane poledenitve in vmesne toplejše dobe, ki so še starejše od njegove günške poledenitve. S tako imenovanimi donavskimi poledenitvami in nekaterimi še bolj starimi mrzlimi fazami se je ledena doba močno podaljšala, morebiti celo do poldrugega milijona let. Mejo pliopleistocena vidimo danes že v prvi ohladitvi v začetku morskega calabrija in kontinentalnega villafranchija.

Razdelitev pleistocena v zaokrožene večje odseke je bila doslej zelo neenotna. Raziskovalci so vsak po svojem vidiku združevali posamezne poledenitve in medledene dobe v večje enote, kar je povzročilo precejšnjo zmedo. Zato se zdi razdelitveni predlog Woldstedta, ki upošteva tudi najbolj zgodnje poledenitve z vključenim villafranchijem, zelo umesten.

Po tem predlogu je razlikovati stari, srednji in mlajši pleistocen. Stari pleistocen, za katerega je v glavnem značilna *Meridionalis*-favna in je morda trajal do milijona let, združuje najbolj zgodnje poledenitve in njim pripadajoče vmesne tople dobe z günško poledenitvijo v zaključeno celoto. Srednjemu pleistocenu pripadajo günško-mindelska (Cromer) topla doba, mindelska poledenitev, mindelsko-riška (Holstein) medledena doba in riška poledenitev. Zavzema časovni obseg 300—400 tisoč let, označuje pa ga v glavnem *Antiquus*-favna. In končno povezuje mlajši pleistocen riško-würmsko (Eem) medledeno dobo z würmsko poledenitvijo. Značilna je v njem *Primigenius*-favna in traja 100—120 tisoč let. Doba za njim, zadnjih 10 tisoč let, pripada že holocenu.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Gliederung des Pleistozäns

Im Rahmen des Kolloquiums über das Paläolithikum in Slowenien, das auch den Archäologen sämtlicher anderer Kulturperioden zur Information dienen sollte, gibt der Verfasser einen kurzen Überblick über die bisherigen Gliederungsversuche und über den gegenwärtigen Stand der Gliederung des Pleistozäns. Da die Paläolithstationen Sloweniens zum Grossteil dem Jungpleistozän zuzuteilen sind, wird dabei auf die Gliederung der Würmeiszeit besonderer Nachdruck gelegt.

OLŠEVIEN

MITJA BRODAR
Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana

Govoriti o olševienu, posebni začetni kulturni stopnji mlajšega paleolitika, je prav gotovo hvaležna naloga, saj so prav naše najdbe iz tega kulturnega obdobja bistveno vplivale na paleolitsko problematiko v Evropi. Po drugi strani pa je manj hvaležna zato, ker je s kratkimi besedami nemogoče prikazati ves boj nasprotujočih si mnenj o njem, ki traja že skoraj 40 let. Nadaljnja izvajanja so le skop prikaz najbolj značilnih faz vsega dogajanja. Močno poenostavljena je tudi aktualna problematika.

V začetku tega stoletja sta P e n c k in B r ü c k n e r postavila novo teorijo o poteku pleistocena. Ugotovila sta, da so se poledenitve štirikrat ponovile (günz, mindel, riss in würm), med njimi pa so bile tri tople interglacialne dobe (günz-mindel, mindel-riss in riss-würm). Njuna teorija se je splošno uveljavila in drži v glavnem še danes. Za problem olševiena prihajata v poštev le zadnji riško-würmski interglacial in pa zadnja würmska poledenitev. Ko so nato temu novemu geološkemu tolmačenju prilagajali tudi kulturni razvoj, je v začetku prevladala francoska razlaga, po kateri spadata ves kompleks moustériena in ves mlajši paleolitik v würmsko poledenitev. Moustérienska kultura naj bi zavzemala njen večji del, mlajši paleolitik pa naj bi nastopil šele po višku poledenitve, ko se je led že začel umikati, in naj bi trajal do konca poledenitve. Aurignacien bi kot začetek mlajšega paleolitika spadal potemtakem še v izrazito glacialno okolje, kar dokazujejo tudi številne najdbe severnega jelena v francoskih aurignaških postajah.

Do leta 1904 so splošno menili, da v območju Alp zaradi poledenitev sploh ni pričakovati paleolitskih najdb. Toliko večje je bilo presenečenje, ko je tega leta E. B ä c h l e r zasledil paleolitsko postajo v jami Wildkirchli, v višini skoraj 1500 m. Brez dvoma je bila poselitev jame mogoča le v topli dobi, ko v Alpah ni bilo ledu ali se je že umaknil v najvišje predele. Za to odkritje so prišli novi geološki pogledi na razčlenjenost ledene dobe ob pravem času. Na njihovi podlagi so novo visokoalpsko postajo ter kasneje še nekaj drugih brez nadaljnjega uvrstili v zadnji, riško-würmski interglacial. Za takratna naziranja je bila kulturna ostalina najdišča skromna in primitivna. Primerjava s francoskim mlajšim paleolitikom sploh ni prihajala v poštev, a tudi francoski moustérien se je zdel že mnogo naprednejši. Ker tudi s kulturami pestnjakov ni bilo zveze, je preostala le uvrstitev v praemoustérien, ki je v Srednji Evropi po mnenju O b e r m a i e r j a v zadnjem interglacialu nadomeščal pestnjaške kulture.

Danes sicer vemo, da niti geološka niti arheološka klasifikacija ne ustrezata, toda tedaj sta se odlično ujemali in zato se je tako tolmačenje tudi uveljavilo. To še tem prej, ker je bilo v močno oporo prodirajočim nazorom.

Edini vidnejši nasprotnik Penckove geološke razčlenitve ledene dobe je bil dunajski prahistorik J. Bayer. Po njegovi teoriji o razvoju pleistocena se deli ledena doba z velikim vmesnim interglacialom samo na dve glavni poledenitvi. A tudi glede zadnje poledenitve je prišel do zaključkov, ki se niso skladali s Penckovo geološko in še manj s francosko kulturno tezo. Njegovi terenski rezultati in razlaga profilov so kazali, da za časa aurignaške kulture ni moglo biti poledenitve, nasprotno je takrat morala vladati topla klima. V geološki interpretaciji razvoja njegove zadnje poledenitve je to dosledno upošteval in dokazoval, da je bila ta prekinjena s krajšim toplim presledkom — interstadialom. Značilno ga je imenoval aurignaški presledek, ker so po njegovem mnenju prav aurignaške postaje spadale vanj. Zaradi takih prevratnih nazorov pa je bil močno osamljen in so ga tudi hudo napadali.

Ob takem stanju je bila leta 1928 odkrita Potočka zijalka. Njene koščene konice, ki so po številu presegale vse do takrat znane srednjeevropske najdbe skupaj, so bile zadosten dokaz, da gre za mlajši paleolitik — aurignacien. To je bilo zaradi ostrega nasprotja z drugimi primitivnejšimi alpskimi najdbami novo veliko presenečenje. Ugotovitev, da gre za aurignacien, ni bila niti v začetku pa ves čas do danes nikdar sporna. Pa tudi ugotovitev, da je bilo v Potočki zijalki zaradi njene višine in lege ob robu poledenelega ozemlja življenje možno samo v topli dobi, ni mogla in ne more biti sporna.

Boljšega potrdila za svoje nazore si Bayer ni mogel želeti. V njegovi interpretaciji Potočke zijalke ni bilo nobenih težav, nasprotno, vse se je dobro ujemalo. Švicarske postaje s praemoustérienom sodijo v interglacial, kot mnogo mlajša pa gre aurignaška kultura Potočke zijalke v topli presledek zadnjega glaciala. Zaradi velike višine postaje 1700 m je po našem mnenju ta presledek seveda toliko poudarjen, da dobi skoraj že značaj medledene dobe.

V nekaterih najdiščih Srednje Evrope so bile razne koščene konice odkrite že prej, toda le posamezno ali vsaj v manjšem številu. Zato so ostale ob strani in se ni nihče z njimi posebej bavil. Imeli so jih enostavno za aurignacienu pripadajoči inventar. Ob velikem številu koščenih konic v Potočki zijalki na Olševi pa se je Bayer domislil še drugih takih najdb. Postaje Mamutova jama, Mladeč, Wildhaus, Badelhöhle, Lokve in Potočka zijalka so dale koščene konice, ki so si bile dovolj podobne, da jih je mogel imeti za isti tip. Imenoval ga je mladečka konica (Lautscher Spitze). Navedene postaje je združil v novo kulturno skupino, olševien, ki naj bi bil začetna stopnja mlajšega paleolitika v Srednji Evropi.

Kmalu po objavi prvih rezultatov in mnogo pred zaključkom izkopavanj v Potočki zijalki je Bayer leta 1931 umrl. Ker je bila njegova biglacialna teorija geološko nevzdržna, je bila takoj po njegovi smrti pozabljena in z njo vred pa žal tudi ideja toplega presledka z aurignaško kulturo. Edine sprejemljive razlage tako ni bilo več. Brez nje so ostale takrat nesporne ugotovitve v švicarskih jamah v očitnem in globokem nasprotju z ugotovitvami v Potočki zijalki. Po eni strani bi morala biti prae-

moustérien in aurignacien v interglacialu istočasna, po drugi pa bi moral človek obiskovati Potočko zijalko v času, ko je bila ločnica večnega snega pod jamo in ta vsa zaledenela.

Če ni dvoma, da gre v Potočki zijalki za aurignacien, je pa tudi jasno, da ta aurignacien ni tak, kakor ga imamo v francoskih najdiščih. To razliko je Bayer izrazil s postavitvijo olševiena. Drugi pa so si prav s to facialno razliko poskušali pomagati iz kronološke zagate. Olševske postaje imajo malo kamenega inventarja in še v tem skoraj ni klasičnih tipov francoskega aurignaciena. Ker so obiski zaledenele jame očitno nemogoči, so raje izbrali možnost, da gre za primitivno začetno obliko aurignaciena (naziv olševien so v glavnem obdržali), ki bi mogla pripadati še interglacialu. Torej istočasnost praemoustériena in olševiena, in sicer v interglacialu.

Pozneje je prišla predvsem z deli Soergela in Milankovića do velike veljave tako imenovana popolna razčlenitev pleistocena, ki je würmsko poledenitev razdelila na tri mrzle stadiale z dvema toplima presledkoma. Ker je pozicija mlajšega paleolitika v interglacialu le preveč motila, je na podlagi teh novih naziranj kmalu prišlo do spremembe. Prvi in večji interstadial je v praksi nekako nadomestil Bayerjev presledek in sčasoma je pri večini raziskovalcev prevladalo prepričanje, da pripadata Potočka in olševien prav temu presledku. Položaj švicarskih visokoalpskih postaj pa je ostal trdno v interglacialu. Tudi položaj francoskega aurignaciena kot mrzlodobne kulture ni bil omajan. Prisojali so ga v splošnem drugemu glacialnemu sunku, ki je prvemu toplemu presledku sledil.

Šele nekako po letu 1950 so se nazori začeli počasi spreminjati. Geološke razmere (sedimentacija, favna) v vseh visokoalpskih postajah so si tako podobne, da le težko dovoljujejo znatnejšo časovno razliko. Latentno vprašanje istočasnosti švicarskih in nekaterih drugih postaj (Drachenhöhle, Salzofenhöhle i. dr.) s Potočko zijalko se je spet ostro postavilo. Razreševanje pa je šlo tokrat v drugo smer. Analize sedimentov, ugotavljanje radioaktivnega ogljika v ostankih lesnega oglja in še drugi argumenti so polagoma spodjedli desetletja veljavno tezo, da švicarske visokoalpske postaje ne morejo biti kasnejše od interglaciala. Pri tem se vedno bolj uveljavlja mnenje, da so sploh vse visokoalpske postaje le interstadialne starosti, torej vendarle istočasne. Edina izjema je morda še Drachenloch v višini 2445 m, a po našem mnenju je tudi ta postaja istočasna z drugimi. Te istočasnosti vsekakor ni jemati dobesedno, kajti topli interstadial je trajal najmanj 10.000 let, verjetno pa še precej dalj. V profilu Mokriške jame se pojavi olševska kultura šele v drugi polovici ali celo v zadnji tretjini tega interstadiala. Pred nastopom aurignaciena je še precej tisočletij, v katerih se je mogla razvijati primitivnejša kultura švicarskih in drugih visokih postaj. Zanimivo je, da ostaja vprašanje te kulture z velikim časovnim premikom naprej, s pomladitvijo za ves poledenitveni nihaj, precej ob strani, čeprav je jasno, da bi bilo treba revidirati tudi mnenje glede praemoustériena.

Obenem so se spet znatno spremenili nazori o poteku würmske ledene dobe. Kmalu po zadnji vojni je bila skoraj čez noč zavržena Milankovićeva teorija. Njen pomen je prevzela analiza radioaktivnega ogljika. Klasičnim

geološkim metodam so prišle na pomoč nove vede, pedologija in v znatni meri palinologija. Prejšnje gledišče, trije ledeni sunki in dva topla presledka, je bilo verjetno le nekoliko preveč togo. Prehodi med enim in drugim stanjem so trajali dolgo, kar je bilo premalo upoštevano. Sedanja interpretacija kaže würmsko poledenitev, ki polagoma zmerom bolj narašča in proti koncu dosti hitro popusti. Vso krivuljo sestavlja vrsta manjših in večjih, toplejših in hladnejših oscilacij. Toda tako tolmačenje strelja mimo cilja, saj Potočka zijalka in druge visokoalpske postaje v njej nimajo prostora. Zares čudno je, da nastajajo teorije, ki ne upoštevajo dejstev. Že sama Potočka zijalka je dovolj močan argument, ki ga resen znanstvenik ne bi smel prezreti. Razen tega je pa preteklo tudi že nekaj let, odkar je bila pri nas odkrita druga olševska postaja, že omenjena Mokriška jama. V enakih okoliščinah kakor v drugih alpskih jamah, v plasteh s kostmi jamskega medveda, so bile v njej odkrite cele in precepljene koščene konice. Tako je odpadla možnost vsakega izmikanja, češ da je Potočka zijalka nerazložljiva izjema in se kot taka pač ne ujema s splošno teorijo. Na našem ozemlju imamo zdaj dve olševski postaji in vsaj za Vzhodne in Centralne Alpe z obrobnimi predeli je neovržno, da je bila klima za časa njihove poselitve topla, če že ne toliko, kot je danes, pa vsaj ne bistveno manj.

Kronološki problem, ki ga je sprožila Potočka zijalka, potemtakem še zmerom ni rešen. Je še vedno aktualen in pereč, kakor že vseh 40 let. Ker gre za veliko prelomnico paleolitika, to je za začetek mlajšega paleolitika, pa problem ni omejen samo na alpski prostor, temveč ima splošen pomen.

Zaradi osnovne važnosti je bil ves čas doslej v ospredju samo problem časovne uvrstitve. Problem kulturne klasifikacije je bil sicer tudi ves čas živ, toda vendarle nekako v senci. Kot že rečeno, je Bayer združil vse do takrat znane podobne najdbe v novi kulturni skupini, v olševienu. Toda teh postaj je bilo razmeroma malo in argumentacija za postavitev nove skupine se je zdela mnogim premalo upravičena. Takrat, kakor žal pogosto tudi še danes, je veljalo pravilo, da je treba vsako najdbo primerjati s francoskimi in jo na tej podlagi klasificirati. V Franciji se začne aurignacien, ki mu pripada tudi olševski inventar Potočke zijalke, s koščenimi konicami, ki imajo precepljeno bazo. V olševskih postajah, ki naj bi bile začetek mlajšega paleolitika v Srednji Evropi, pa so nastopale le konice z neprecepljenim bazalnim delom, torej mladečkega tipa. Postavljalo se je zato vprašanje, ali je bil razvoj v Srednji Evropi drugačen kot v Franciji, ali gre za časovne razlike v nastopanju poedinih tipov in ali je skupna karakteristika olševskih postaj dovolj pomembna za obstoj samostojne kulturne skupine.

V kronološkem pogledu nova najdba v Mokriški jami razen v podrobnostih ni prinesla nič novega, utrdila je le položaj Potočke zijalke. Drugače pa je v kulturnem pogledu. Glede na koščene konice je bilo mogoče Mokriško jamo brez težav uvrstiti med olševske postaje. Prvi čas se je zdelo, da ostaja novo najdišče v kulturnem pogledu le v okviru že znane problematike, čeprav ni bilo mogoče prezreti oblikovne razlike koščenih konic obeh postaj. Prav oblika koščenih konic pa je v splošnem še malo proučena. Ker je v srednjeevropskih najdiščih razmeroma le malo koščenih

konic in so vse najdbe raztresene po velikem prostoru, se z njihovo tipologijo še nihče ni podrobneje bavil. Razen tega najbrž tudi zato, ker vsak poskus takoj pokaže, da je definicija oblike koščene konice zelo težavna. Vsako koščeno konico z nepreceplјeno bazo so v Srednji Evropi označili enostavno kot mladečko konico. V našem primeru pa je problem postavljen mnogo ostreje. Koščenih konic obeh naših postaj, ki sta si krajevno zelo blizu, nikakor ni mogoče metati v isti koš. Če izvzamemo odlomke, ki so premajhni za utemeljeno in zanesljivo primerjavo, so vse koščene konice iz Mokriške jame vendarle drugačne od koščenih konic iz Potočke zijalke. To presenetljivo spoznanje je zahtevalo nekaj časa, da se je moglo povsem utrditi. Sprožilo je pa tudi vprašanje, kako je v tem pogledu drugod po svetu v drugih najdiščih. Ker se na objavljene slike zlasti starejših najdb ni zmerom zanesti, marsikaj pa sploh leži samo v raznih muzejskih in drugih zbirkah, bi mogel dati pravilen odgovor samo točen pregled vsega, vsepovsod raztresenega gradiva. Toda že po obisku vsekakor znatnega števila inozemskih muzejev in drugih ustanov, ki hranijo v svojih zbirkah koščene konice, moremo dokaj zanesljivo trditi, da razlika med koščenim inventarjem Potočke zijalke in Mokriške jame ni niti slučajna niti omejena samo na naše ozemlje. Razlika je splošna, povsod je mogoče razlikovati postaje, ki imajo eno ali drugo vrsto koščenih konic. Ob teh ogledih se je pokazalo, da so njihove oblike sploh zelo raznovrstne. Morda gre za samo dva osnovna tipa z variantami, morebiti celo za več samostojnih tipov. Ali pa bi imela eventualno izdelana tipologija tudi kronološko kulturno vrednost, je nadaljnje vprašanje, še popolnoma nenačeto in mu za sedaj niti osnov reševanja še ni videti.

Če povedano povzamemo, je današnje stanje v problemu olševiena v glavnem naslednje. V kronološkem pogledu moremo govoriti o istočasnosti vseh visokoalpskih postaj v okviru interstadiala. Ker zadnja prirodoslovna raziskovanja kažejo, da v vsem würmu ni bilo toliko toplega obdobja, da bi bil takrat mogoč obisk visokoalpskih jam, smo prišli v novo zagato, katere rešitev je videti v treh smereh. Geološka in druga prirodoslovna raziskovanja utegnejo priti spet do spoznanja, da je würm vendarle globlje deljen. Ali pa bo treba rešiti le nesporazum v terminologiji, ker se isto obdobje imenuje včasih interglacial in drugič interstadial. Zdi se, da časovni obseg würma ni za vse raziskovalce isti. Naše mnenje k temu pa je, da bo razen tega treba odstopiti tudi od enotnega razvoja ledene dobe po vsej Evropi in postaviti več razvojnih shem za posamezne regije.

Drugače pa je v kulturnem pogledu. Olševien je bil postavljen kot kulturna skupina mladečkih konic, torej koščenih konic z nepreceplјeno bazo. Vsekakor je bila ena koščena konica s preceplјeno bazo odkrita tudi v Potočki zijalki, vendar že po B a y e r j e v i smrti. Kasneje se je v raznih najdiščih število najdb obeh tipov sicer le počasi, toda vendarle večalo. Oba tipa pa ima le malo postaj, v katerih njuna medsebojna stratigrafska lega ni zmerom ista, kakor se zdi, da je to v Franciji. Zato je medsebojni odnos obeh tipov še vedno meglen. Ker je tudi malo najdišč, ki bi vsebovala razen koščenih konic še kaj več kamenega orodja, je kulturni odnos do francoskega aurignaciena še močno nejasen. Če k temu dodamo še več kot verjetnost, da je na obeh področjih med kulturama precejšnja časovna razlika, je primerjava še toliko težja in so sklepi toliko bolj negotovi. Vse-

kakor pa pri sedanjem stanju tudi v Srednji Evropi ni več mogoče ločeno obravnavati obeh tipov, ker gre za enoten kulturni pojav. Olševien je danes francoskemu aurignacienu gotovo bližji, kakor je bil prvotno. Bilo bi vsekakor zelo koristno, če bi bile francoske aurignaške koščene konice proučene s srednjeevropskega gledišča.

Opozoriti pa je treba še na razmeroma nov kulturni pojav. V zadnjih letih je bilo odkritih nekaj najdišč, v katerih so bile ugotovljene koščene konice skupno z dvostransko obdelanimi kamenimi artefakti szeletske kulture. Pojavilo se je mnenje, da so prve stopnje mlajšega paleolitika pravzaprav szeletske. Vsaj na prostoru, ki ga je szeletska kultura zavzemala, naj bi bili olševski elementi kasnejši. Razpravljanje o medsebojnem odnosu in vplivu pa je za sedaj še v prvih začetkih.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Olschewien

Die Problematik des Olschewiens ist eine zweifache. Einerseits wird die Frage gestellt, welchem Zeitabschnitt des Jungpleistozäns diese jungpaläolithische Kulturgruppe zuzuteilen ist. Nach der Darstellung der bisherigen Auffassungen, die den Änderungen in der Beurteilung des Verlaufes der letzten Eiszeit angepasst wurden, wird die Zeitstellung des Olschewiens und übrigens jeglicher Kulturfunde in den hochalpinen Stationen im ausgiebig warmem Würminterstadial angenommen. Anderseits handelt es sich um die Stellung des Olschewiens im Rahmen der Aurignackultur. In einigen, wenn auch wenigen, mitteleuropäischen Olschewastationen erscheinen nicht nur die für das Olschewien charakteristischen Knochenspitzen vom Lautscher Typus, sondern auch die Aurignacknochenspitzen mit gespaltener Basis. Ihre stratigraphische Lage ist jedoch im Gegensatz zum Westen nicht immer die gleiche. Infolge der in den Olschewastationen beobachteten allgemeinen Dürftigkeit an Steingeräten sind deshalb die Beziehungen zum Aurignacien Frankreichs noch sehr unklar, wobei auch mit einer grösseren Zeitdifferenz zu rechnen ist. Im Olschewien Mitteleuropas sind jedenfalls beide Typen der Knochenspitzen als eine einheitliche Kulturerscheinung aufzufassen. Die Frage des Verhältnisses Olschewiens zum Szeletien und ihrer gegenseitigen Beeinflussungen ist erst angeschnitten.

ORIS POSELITVE SLOVENIJE V PLEISTOCENU

FRANC OSOLE
Univerza, Ljubljana

Ko se je v Evropi v starejšem pleistocenu pojavil človek, je obstajala možnost tudi poselitve Slovenije. Brez dvoma je, da so bili klimatski, vegetacijski in favnistični pogoji v tem obdobju, in to vsaj v toplih interglacialih tudi v Sloveniji dovolj ugodni za bivanje še tako kulturno nizko stoječega našega prednika. Postavlja se vprašanje, zakaj tudi pri nas še nismo odkrili niti najskromnejših znamenj njegove prisotnosti. Možnih odgovorov je tu več. Naj navedemo prvega, ki pa je najmanj verjeten, da kljub ugodnim življenjskim pogojem tedanji prebivalci Evrope iz nam še neznanega vzroka sploh niso poselili naših krajev. Bolj gotovo pa je, da se sedimenti, ki bi lahko vsebovali pestnjaške kulture niso ohranili, oziroma kolikor še obstajajo, do danes niso bili v zadostni meri razkriti in raziskani. Ta zadnja možnost je toliko bolj verjetna, ker pri nas zelo pomanjkljivo ali skoraj ne poznamo pleistocenskih sedimentov, ki bi bili starejši od riškega glaciala, razen nekaj lokalnih izjem. Iz navedenega sledi, da obstajajo pri nas prav minimalne možnosti, da bi odkrili kulturne horizonte s staropaleolitskimi kulturami. Sicer obstojita kamniti orodji, ki sta bili odkriti v Jami v Lozi pri Orehku v takih stratigrafskih okoliščinah, ki ne izključujejo njune dokaj visoke starosti. Orodji sta tipološko težko opredeljivi, kažeta pa nesporne sledove intencionalne obdelave, zato ju imamo tudi za izdelek človeških rok. Nahajali sta se v zelenkasti flišni ilovici, vodnem sedimentu, ki ga poznamo iz večine raziskanih jam na obrobju Pivške kotline. Skoraj v vseh primerih je ta sediment podlaga avtohtonim, po večini krioklastičnim jamskim sedimentom. Njegovo starost ocenjujemo le posredno, in sicer po najdbi kostnih ostankov povodnega konja (*Hippopotamus pentlandi*) v podobni flišno prodnati odkladnini v Postojnski jami. Po ugotovitvah I. Rakovca naj bi živel *Hippopotamus pentlandi* v Pivški kotlini, ki naj bi bila takrat ojezerjena, najkasneje v mindelsko-riškem interglacialu. Če vse te ugotovitve drže, o tem za sedaj ni nobenega pomisleka, bi bili omenjeni orodji iz velikega, predzadnjega interglaciala in torej dokaz prve prisotnosti pračloveka na slovenskih tleh. Da sta bili orodji najdeni in situ je gotovo, kako pa sta zašli v tak sediment, ki ga sicer poznamo kot v vseh pogledih sterilnega, pa je drugo vprašanje.

Že nekoliko bolj trdni so dokazi o prisotnosti ledenodobnih lovcev pri nas iz sledeče, riške ledene dobe. V eni najpomembnejših slovenskih paleolitskih postaj, v Betalovem spodmolu, ki ga je raziskal S. Brodar, so bila

odkrita kamena orodja, pet po številu, v isti plasti s kostnimi ostanki jamskega medveda in medveda vrste *Ursus* cf. *deningeri*. Kronološko pripada ta plast z omenjenimi orodji riškemu glacialu, za kar govori njena stratigrafska pozicija in paleontološka vsebina. Tipološko je orodja prisodil S. Brodar tayacienu — pramoustérienu. Poleg pravkar omenjenega, kronološko dokaj zanesljivo opredeljenega kulturnega horizonta iz riške ledene dobe, bi v to časovno obdobje sodila tudi najdba dveh kamenih artefaktov iz Kostanjevice ob Krki, ki sta bila odkrita skupno s kostmi ožje nedoločljivega proboscida. Plast z najdbami pripada vsekakor glacialnemu obdobju, ni pa mogoče določiti ali riškemu ali že würmskemu.

Priče o poselitvi slovenskega ozemlja v zadnji medledeni dobi, to je iz riško-würmskega interglaciala, so sicer še maloštevilne, so pa neprimerno zanesljivejše kot za starejša obdobja pleistocena. Kot najmočnejši dokaz velja vsekakor tako imenovana B kultura iz že omenjenega Betalovega spodmola, ki jo S. Brodar v tipološkem pogledu prisoja levallois-moustérienu. Važnejša kot dejstvo, da B kultura časovno pripada zadnji medledeni dobi, iz katere imamo le še en sam dokaz o prisotnosti pračloveka na naših tleh, in sicer skromno ognjišče v Črnem kalu, pa je ugotovitev, da je to najstarejša tipološko določno opredeljiva kamena industrija v Sloveniji. Kljub temu, da je inventar B industrije iz Betalovega spodmola dokaj številen, kar izpričuje, da so njegovi tvorci sorazmerno dolgo bivali v jami, je ta postaja do danes edino in še vedno povsem osamljeno najdišče te srednje paleolitske kulturne stopnje v Sloveniji in bržkone tudi v Jugoslaviji.

Z nastopom würmske ledene dobe se podatki o poseljenosti Slovenije močno pomnože in razširijo skoraj na vso njeno površino. To je namreč doba moustériena, kultura neandertalca, ki je v relativno kratkem času osvojil večino Evrope. Njegova ekspanzijska sila je morala biti dokajšnja, predvsem če upoštevamo skopo odmerjeni čas od njegovega pojava do končnega izginotja. Pri tem pa ne smemo pozabiti na okoliščino, da se je neandertalec pogosteje zatekal v podzemeljske jame in abrije kot njegovi predniki. V jamah pa, kakor je splošno znano, so sedimenti manj izpostavljeni destruktivnim naravnim silam in je njihovo raziskovanje lažje in bolj načrtno že zaradi ostro omejenega prostora kakor na planem, kjer so take najdbe večinoma povsem naključne. Število najdišč z moustérisko kulturno ostalino iz starejšega würma je v Sloveniji prav zadovoljivo. Topografsko jih lahko razdelimo na dve področji: na kraško ozemlje in na gorati predalpski svet. S prvega področja, tj. s Krasa, naj kot prvo navedemo zopet Betalov spodmol. Iz te paleolitske postaje sta znana dva močna moustérienska kulturna horizonta, ki ju je S. Brodar poimenoval horizont C in D. Predvsem prvi ima mnogo skupnih potez z moustérienskim inventarjem iz francoske postaje La Quina (Charente), kar daje hipotezi, da je nosilec te paleolitske kulturne stopnje prišel v naše kraje z zahoda, nekaj opore. V neposredni bližini Betalovega spodmola, v Otoški in Postojnski jami so bili na več mestih ugotovljeni sledovi bivanja pračloveka. Moustéroidni značaj kamenih orodij in njihova stratigrafska lega nas opravičujeta, da tudi ti dve najdišči uvrščamo med nekdanja zatočišča neandertalca. Tudi v Parski golobini, ki leži prav tako na obrobju Pivške kotline

kot pravkar obravnavane tri postaje, večino odkritih orodij prisojamo moustérienu iz prvega mrzlega sunka würmske ledene dobe. Naslednje pomembno moustériensko najdišče iz istega obdobja je Črni kal nad Koprom. Ta paleolitska postaja, kjer je bilo izvedeno le zaščitno izkopavanje v zelo omejenem obsegu, je dala za sedaj le en sam kamnit artefakt, dovršeno izdelano moustériensko ročno konico, ki je tipološko in kronološko popolnoma zanesljivo opredeljiva. Že dolgo znana je moustérienska postaja Pod kalom pri Nabrežini, ki leži že onstran jugoslovansko-italijanske meje.

Nič manj pomembne iz poselitvenega ozira pa niso moustérienske postaje oziroma najdišča iz slovenskega alpskega predgorskega sveta, ki ustvarjajo, preko na žalost še neraziskanega in mnogo obetajočega Posotelja naravno povezavo z bogatimi hrvaškimi najdišči severno od Save. Večina, kot so Njivice pri Radečah, Mornova zijalka pri Šoštanju, Špehovka pri Zg. Doliču in Jama pod Herkovimi pečmi pri Radljah, je bila odkrita in raziskana že med obema vojnama. Osamljena najdba moustérienske ročne konice na planem iz Blatnega vrha pri Jurkloštru pa datira iz leta 1960.

Številne do danes pri nas ugotovljene paleolitske postaje z moustérienskimi horizonti prepričljivo dokazujejo, da si je neandertalec izbral tudi Slovenijo za svoj življenjski prostor. Šele z njegovim prihodom opravičeno lahko govorimo o poseljenosti Slovenije v ledeni dobi. Vsi starejši dokazi o prisotnosti pračloveka pri nas so tako redki in časovno tako vsaksebi, da o poseljenosti v pravem pomenu besede ni mogoče govoriti.

Dokaj številna in še do neke mere enakomerno razporejena srednjepaleolitska najdišča so v pravem nasprotju z najdbami, ki naj bi dokazovale kontinuiteto poselitve na Slovenskem v prvih obdobjih mlajšega paleolitika. Prav skromne in tipološko težko opredeljive najdbe iz tega časa poznamo na Krasu: iz Parske golobine (plast 5 in 4), Betalovega spodmola (industrija E), Otoške jame in drugod. Za to zgodnjo mlajšepaleolitsko kulturno ostalino, ki bi jo lahko označili kot aurignacien v najširšem smislu, je značilno, da vsebuje mnogo odbitkov in odkruškov in le malo pravih orodij, ki pa imajo po obdelavi in habitusu že mlajšepaleolitski značaj. Nekako v tem času, to je v toplem presledku, ki smo ga še nedavno označevali kot göttweigški interstadial ali interstadial W I/II, nekateri raziskovalci pleistocena ga danes imenujejo srednji würm, doseže naše kraje val tipičnega ali klasičnega aurignaciena, verjetno z vzhoda. Ta kultura, za sedaj znana v Sloveniji le iz Potočke zijalke in Mokriške jame, torej le iz alpskega sveta, ima določene specifičnosti, zaradi česar jo združujemo v poseben facies, imenovan »olševien«.

Čim bolj se približujemo končnim fazam pleistocena, toliko gostejša postaja mreža paleolitskih najdišč v Sloveniji. Pripomniti pa moramo, da razen gravettiena iz končnega odseka würmskega glaciala ne poznamo pri nas nobene druge kulturne stopnje mlajšega paleolitika. Solutréen in magdalénien sta, vsaj za sedaj, na teritoriju Slovenije popolnoma neznana.

Na prve sledove gravettienske kulturne stopnje je zadel že S. Brodar pred drugo svetovno vojno, ko je v letih 1936 in 1937 izkopaval v jami Špehovki. V najmlajši pleistocenski plasti je odkril dve kurišči z več mikrolitskimi nožički s topo retuširanim hrbtom. Stratigrafske, paleontološke in

tipološke okoliščine so mu narekovale, da je gravettienski kulturni horizont tega najdišča časovno opredelil v drugo polovico würmskega glaciala. Prav tako sodi k tej kulturni stopnji in zelo verjetno v isto časovno obdobje mikrolitsko rezilce, ki je bilo leta 1938 odkrito ob odkopu skoraj kompletnega mamutovega skeleta v rečni strugi Nevljice pri Kamniku. Tako časovno opredelitev najdbe potrjuje dejstvo, da so bili v najdišču odkriti tudi ostanki severnega jelena, ki se je pri nas pojavil, po najnovejših ugotovitvah, proti koncu zadnjega glaciala. Ta ugotovitev in okoliščina, da poznamo v Sloveniji iz mlajšega würma le gravettien, nas opravičuje, da mu prisojamo tudi rogovilo severnega jelena z umetnimi vrezi, odkrito že pred prvo svetovno vojno v opekarni pri Vrhniki. Vsa pred drugo svetovno vojno odkrita gravettienska najdišča leže zunaj klasičnega kraškega ozemlja. Po vojni pa je veljala vsa naša pozornost mnogo obetajočemu Krasu, predvsem zakrasenemu obrobju Pivške kotline. V zadnjih dveh desetletjih je bilo na tem sorazmerno majhnem prostoru odkritih in raziskanih skoraj polovico vseh slovenskih paleolitskih postaj.

Če pričnemo zopet z Betalovim spodmolom, naj navedemo, da je v tej paleolitski postaji S. Brodar odkril poleg več srednje- in mlajšepaleolitskih horizontov tudi ostanke plasti z gravettienom, ki jih je že preje načel F. Anelli. V plasteh z gravettiensko litično industrijo so bili ugotovljeni kostni ostanki severnega jelena, alpskega svizca, polarne lisice in jamskega medveda, ki pa je bil že zelo redek. Sicer skromna gravettienska industrija je bila odkrita tudi v 15 km oddaljeni Parski golobini. Tudi tu se je med spremljajočo favno nahajal *Ursus spelaeus;* zato imamo gravettienska horizonta teh dveh postaj za nekoliko starejša od drugih najdišč iz postojnskega okoliša, od koder ostankov te pleistocenske živali ne poznamo več.

Med vidnejše rezultate povojnih odkritij sodijo vsekakor paleolitske postaje na južnem obrobju Pivške kotline. Njihovo pomembnost poudarjamo zato, ker smo z njimi dobili serijo paleolitskih postaj, ki v svojih sedimentih vsebujejo skoraj izključno le pozno ali tardigravettiensko kulturno ostalino. To so Jama v Lozi pri Orehku, Ovčja jama in Zakajeni spodmol pri Prestranku ter Županov spodmol pri Sajevčah. Kostni fragmenti iz teh postaj pripadajo skoraj izključno alpskemu svizcu in severnemu jelenu. Druge živalske vrste kot *Bos* seu *Bison, Lepus timidus, Alopex lagopus* in druge, so zastopane le s posameznimi primerki. Ta izrazito arkto-alpska favna nakazuje ekstremno rigorozne klimatske razmere. V naših geografskih širinah in v nadmorski višini okoli 580 m, kjer leže te postaje, si jih lahko predstavljamo le na višku poledenitvenega sunka. V našem primeru gre za zadnjo maksimalno ohladitev v okviru würmskega glaciala. S to našo časovno opredelitvijo se sklada tudi absolutna datacija 17.590 ± 500 let (KN-48) pred našim štetjem. Dobili smo jo z radiokarbonsko analizo C^{14} lesnega oglja s spodnjega kurišča v Ovčji jami. S prisotnostjo poznega gravettiena na Krasu, ki časovno ustreza magdalénienu v Srednji in Zahodni Evropi, pa je deloma razumljiva njegova popolna odsotnost pri nas. Podoba je, vsaj tako kažejo dosedanji izsledki paleolitskih raziskovanj v sosednji Italiji in pri nas, da tega ozemlja ni nikoli dosegel magdalénienski kulturni val. Nadomeščal ga je

naprej se razvijajoči gravettien, ki je tu ohranjal kulturno in naselitveno kontinuiteto kot tardi- in končno kot epigravettien.

Končno naj navedemo, da trenutno že razpolagamo s konkretnimi dokazi o neprekinjenosti poselitve našega ozemlja od konca paleolitika do neolitika. Do nedavnega smo poznali v Sloveniji mezolitsko kulturno zapuščino le iz Špehovke. Pred nedavnim pa sta bili na Krasu odkriti kar dve novi mezolitski najdišči. Prvo na planem, imenovano Dedkov trebež, v neposredni bližini Prestranka. Drugo, imenovano Pod Črmukljo, je l. 1965 uspešno raziskal M. Brodar pod razsežnim abrijem pri Šembijah nad Ilirsko Bistrico.

Mreža paleolitskih postaj v Sloveniji je še dokaj redka. Mestoma se precej zgosti, drugod se zopet močno razredči. Obstajajo pa tudi velike povsem prazne površine, kjer do danes še ne poznamo najskromnejših sledov poselitve v ledeni dobi, npr. velik del Gorenjske, vsa vzhodna Štajerska in Pomurje. Dvema glavnima vzrokoma lahko prisodimo to neenakomerno razporeditev paleolitskih najdišč oziroma nekje njihovo popolno odsotnost. Deloma je tega kriva geološko-morfološka zgradba določenih predelov, kjer se niso mogle razviti kraške podzemeljske jame, ki so najpogostnejša najdišča starokamenodobnih kultur, npr. v Pomurju, ali področje iz kakršnih drugih vzrokov ni bilo primerno za poselitev. Velika razredčenost tovrstnih najdišč ali pa celo njihova popolna odsotnost pa je v mnogih primerih, kot npr. na Dolenjskem, posledica skoraj popolne neraziskanosti terena.

Tudi velike vrzeli, ki danes obstajajo v našem paleolitskem spektru, so verjetno v veliki meri predvsem izraz premajhne raziskovalne dejavnosti na tem področju. Vsekakor pa moramo ugotoviti, to nakazujejo izsledki dosedanjih raziskovanj na področju ledenodobnih kultur v Sloveniji, da obstojijo vsaj teoretične možnosti, zapolniti do neke mere obstoječe praznine na terenu in kolikor toliko zgostiti kronološko zaporedje paleolitskih kultur na Slovenskem.

ZUSAMMENFASSUNG

Ein Abriß der Besiedlung Sloweniens im Pleistozän

Im Überblick der bisherigen altsteinzeitlichen Funde in Slowenien stellt der Autor fest, daß sichere Beweise für eine Besiedlung des Landes im Altpleistozän bisher noch fehlen. Sehr bescheiden sind sie auch für die Zeit des Rißglazials (Fundstelle Betalov spodmol). Der älteste typologisch bestimmbare lithische Kulturinhalt gehört dem R/W (Eem) Interglazial an (Levallois-Moustérien aus der Höhle Betalov spodmol). Erst mit Anfang des Würmglazials kann man von einer altsteinzeitlichen Besiedlung Sloweniens sprechen. Die kulturelle Hinterlassenschaft des Neandertalers wurde einerseits im Bereich des gebirgigen Alpenvorlandes (Špehovka, Mornova zijalka, Blatni vrh, Njivice u. a.), anderseits auch im Karstgebiet (Betalov spodmol, Parska golobina, Črni Kal u. a.) festgestellt. Sehr spärlich sind die Beweise für die Besiedlung in den frühen Phasen des Jung-

paläolithikums. Nur zwei hochalpine Aurignac-Stationen (Potočka zijalka und Mokriška jama) sind mit Sicherheit diesem Zeitabschnitt zuzusprechen. Erst mit Spätgravettien im W III und im Spätglazial wird das Besiedlungsnetz, besonders im Karstgebiet, dichter (Jama v Lozi, Ovčja jama, Betalov spodmol, Parska golobina, Zakajeni spodmol, Županov spodmol, Špehovka u. a.). Die schon dem Postglazial angehörende mesolithische Industrie ist aus dem Voralpengebiet (Špehovka Höhle) und aus dem Karstgebiest (Abri Pod Črmukljo und Freilandstation Dedkov trebež) bekannt.

IL PALEOLITICO DELL' ITALIA SETTENTRIONALE

ALBERTO BROGLIO
Università di Ferrara, Ferrara

L'Italia settentrionale comprende quattro differenti regioni: la Liguria ed il Carso triestino, che rappresentano le possibili zone di contatto con l'Europa occidentale-atlantica e con l'Europa centrale-balcanica; il versante meridionale delle Alpi; il versante settentrionale dell'Appennino tosco-emiliano. Numerosi depositi paleolitici, di notevole interesse, si trovano lungo la riviera e nelle valli delle Alpi liguri, nelle Prealpi venete, nei Colli Berici ed Euganei, nel Carso triestino, e lungo le valli dell'Appennino tosco-emiliano.

In questa relazione cercheremo di riassumere i risultati delle ricerche sul Paleolitico di queste regioni, sulla base di quanto publicato da vari Autori.

PALEOLITICO INFERIORE

Le industrie del Paleolitico inferiore sono note soltanto attraverso pochi reperti raccolti *in situ* (Quinzano, Lughezzano, Ponte di Veia sui Monti Lessini; Rio Correcchio sull'Appennino bolognese) e materiali più abbondanti raccolti in superficie in varie località dei Monti Lessini e dell'Appennino bolognese (Scarabelli 1850, 1890; Vaufrey 1928; Graziosi 1939; Zorzi, Pasa 1944; Leonardi 1954; Battaglia 1955; Zorzi 1959; Broglio, Laplace, Zorzi 1963).

Queste industrie comprendono sia strumenti bifacciali, sia grandi schegge ottenute colla tecnica clactoniana; non sembra tuttavia prudente, data la scarsità dei materiali allo stato attuale delle ricerche, tracciare un quadro di queste industrie o anche pretendere di fissarne in modo preciso l'attribuzione ai complessi noti.

PALEOLITICO MEDIO

Molto più abbondanti sono i reperti del Paleolitico medio. Tralasciando i materiali raccolti al di fuori di un contesto stratigrafico o troppo scarsi per permetterne una diagnosi, che si ritrovano in Piemonte (Lo Porto 1957) Lombardia (De Minerbi, Maviglia, 1954; Fusco 1958), nel Veneto (Leonardi 1956; Battaglia 1957; Zorzi 1959; Leonardi, Broglio 1962) e lungo il versante settentrionale dell'Appenino

(Mochi 1922; Graziosi 1931; Malavolti 1950; Severi, Benedetti 1956; Mansuelli, Scarani 1961; Leonardi, Broglio 1962 b), si possono fare le seguenti considerazioni.

1. Nell'area ligure gli Autori hanno distinto le seguenti facies.

a) Industrie musteriane di tecnica levalloisiana, riferite alla fine dello interglaciale riss-würmiano o all'inizio del glaciale würmiano presenti nei livelli inferiori delli depositi del Balzi Rossi (Boule, Cartailhac, Verneau, De Villeneuve 1906; Cardini 1938) e della Grotta del Colombo di Toirano (Ciappella 1958; Radmilli 1963).

b) Industrie musteriane tipiche, di tecnica levalloisiana, ricche di raschiatoi, presenti nei focolari D ed E della Grotta del Principe, nella Caverna delle Fate e nella Grotta dell' Arma presso Bussana (Isetti, De Lumley, Miskovsky 1962).

c) Industria musteriana denticolata, di tecnica levalloisiana, relativamente ricca di raschiatoi, presente nel Riparo Mochi (Bordes 1963).

d) Industria musteriana di tecnica e di facies levalloisiana, di tendenza nettamente laminare, presente a Sanremo (Isetti 1961).

2. Nell'area veneta sono state individuate le seguenti facies.

a) Industria musteriana di tecnica levallois, riferita alla fine dello interglaciale riss-würmiano o all'inizio del glaciale würmiano, presente nella Buca Fonda di Quinzano (Leonardi 1942).

b) Industrie musteriane a forte indice di raschiatoi, di tipo La Quina, presenti nella Cava orientale di Quinzano e sul Monte Loffa (Battaglia 1932; Graziosi 1939; Zorzi, Pasa 1944).

c) Industrie musteriane di tecnica levalloisiana, a forte indice di raschiatoi, presente nei Ripari Mezzena e Zampieri, e nella Grotta del Broion (Leonardi 1962; Palma Di Cesnola 1962; Broglio 1965).

d) Industria musteriana denticolata con caratteri arcaici, presente negli strati inferiori della Grotta maggiore di San Bernardino (Leonardi 1959 a; Leonardi, Broglio 1962 a).

e) Industria musteriana microlitica, a forte indice di raschiatoi, con discreto numero di denticolati e di forme protoleptolitiche, presente negli strati superiori della Grotta maggiore di San Bernardino (Leonardi, Broglio 1962).

f) Industria musteriana caratterizzata da strumenti a dorso, presente nella Grotta minore di San Bernardino (Bartolomei, Broglio 1964).

g) Industrie musteriane di tecnica levalloisiana classificate provvisoriamente come »Musteriano alpino« presenti nella Cava degli Orsi e nella Grotta Obar de Leute (Maviglia, Presa 1954; Battaglia 1956; Leonardi, Broglio 1962 a).

3. Nel Carso triestino è nota soltanto l'industria musteriana della Caverna Pocala (Battaglia 1934, 1953), di tecnica levalloisiana, a forte indice di raschiatoi, assieme alla quale sono state trovate alcune ossa utilizzate. Quest'industria è stata attribuita al »Musteriano alpino«.

4. Le industrie musteriane del versante settentrionale dell'Appennino sono state raccolte tutte in superficie, e quindi le attribuzioni hanno un carattere relativo. Probabilmente sono rappresentati più complessi, di età diverse (Graziosi 1931; Leonardi, Broglio 1962 b).

A conclusione di questa rapida rassegna delle industrie musteriane dell'Italia settentrionale crediamo opportune le seguenti osservazioni.

a) Il maggior numero di industrie musteriane dell'Italia settentrionale sembra attribuirle ad un complesso di tecnica levalloisiana, a forte indice di raschiatoi, che si differenzia sia dal Musteriano tipico (per la maggior abbondanza di raschiatoi) sia dal Musteriano La Quina (per la scarsità degli strumenti carenoidi). All'interno di questo complesso è possibile distinguere varie industrie che si differenziano soprattutto per i valori degli indici dei raschiatoi lunghi, dei raschiatoi e dei denticolati.

b) Alcune industrie sembrano estranee a questo complesso: quelle (molto povere) che potrebbero documentare la presenza di un'industria tipo La Quina di facies classica; il Musteriano di tecnica e di facies levalloisiane a tendenza laminare di Sanremo; l'industria dei livelli superiori della Grotta di San Bernardino; l'industria della Grotta minore di San Bernardino.

c) L'Italia settentrionale, allo stato attuale delle ricerche, non pare interessata dalla diffusione di industrie caratteristiche dell'Europa occidentale atlantica, come il Musteriano di tradizione acheuleana ed il Musteriano La Ferrassie, e di un'industria caratteristica della penisola italiana, il Pontiniano.

Queste conclusioni hanno evidentemente un valore provvisorio, legato allo stato delle ricerche.

PALEOLITICO SUPERIORE

Le industrie del Paleolitico superiore sono meno diffuse di quelle del Paleolitico medio. Grazie però a recenti lavori di carattere generale esse sono meglio note (Laplace 1958, 1959, 1964, 1966; Broglio 1961; Broglio, Leonardi 1963).

Complessi pre-aurignaziani. La fase arcaica del Paleolitico superiore è rappresentata da due industrie profondamente diverse. L'industria della Grotta A di Veia (Broglio, Laplace, Zorzi 1963) comprende grattatoi carenati, grandi punte a dorso (Châtelperron), e lame a ritocco erto marginale, assieme ad un abbondante substrato dominato dai denticolati. Essa è stata interpretata come una facies regressiva del Sintetotipo leptolitico (Laplace 1958).

L'industria dello strato G del Riparo Mochi (Blanc 1953; Laplace 1958, 1964, 1966) comprende assieme a forme tipicamente aurignaziane (grattatoi a muso e carenati) un numero fortissimo di lamelle a ritocco erto marginale. Essa si trova, nella serie del Riparo Mochi, in posizione sottostante all'Aurignaziano tipico, ed appartiene all'insieme delle industrie aurignacoidi con abbondanti lamelle a dorso marginale, che si ritrovano dai Pirenei alla Crimea.

Aurignaziano. All'Aurignaziano possono essere riferite soltanto la industria dello strato F del Riparo Mochi (Blanc 1953; Laplace 1964, 1966) e le industrie con punte a base fenduta, probabilmente simili alla precedente, dei Balzi Rossi (Boule, Cartailhac, Verneau, De Villeneuve 1906; Lacorre, Barral 1948). L'industria dello strato F del Riparo Mochi rappresenta una facies classica della fase arcaica dell'Aurignaziano occidentale.

Gravettiano. La fase antica del Gravettiano, allo stato attuale delle ricerche, è sconosciuta in Italia. Gli strati D e C del Riparo Mochi contengono rispettivamente un'industria gravettiana evoluta a bulini di Noailles e un'industria gravettiana finale (Blanc 1953; Laplace 1964, 1966). Al Gravettiano sono stati attribuiti, a causa della loro posizione stratigrafica, alcuni strumenti raccolti nella Sala Grande della Grotta del Broion (Leonardi 1954, 1962).

Mentre i complessi preaurignaziani, aurignaziani e gravettiani della Italia settentrionale si possono facilmente correlare con gli analoghi complessi dell'Europa occidentale atlantica sia per le loro caratteristiche tipologiche e strutturali che per la loro posizione stratigrafica, i complessi successivi si presentano differenti, prolungando per tutto il Paleolitico, e anche oltre, le forme del Gravettiano finale, senza quelle profonde mutazioni che si verificano nelle industrie dell'Europa occidentale. I complessi epigravettiani italici sono stati suddivisi, soprattutto grazie al lavoro di analisi di G. Laplace (Laplace 1959, 1964, 1966), in una fase antica, in una fase evoluta ed in una fase finale.

Epigravettiano — fase antica. La fase antica dell'Epigravettiano è rappresentato da un livello con punte a faccia piana, presente negli strati 6—4 della Caverna delle Arene Candide (Cardini 1964; Laplace 1959, 1964, 1966), e da un livello a punte a dorso e *cran*, presente negli strati 3—1 delle Arene Candide e nelle grotte di Trene e di Paina (Cardini 1964; Leonardi, Mancini, Pasa 1959; Leonardi, Pasa, Broglio, Roncheti 1962; Laplace 1959, 1964, 1966). L'industria della Grotta di Trene comprende anche una foglia di lauro solutreana, l'unica trovata in Italia.

Epigravettiano — fase evoluta e fase finale. La fase evoluta e la fase finale dell'Epigravettiano italico sono rappresentate da complessi regionali talora notevolmente differenziati. Non è certo, allo stato attuale delle ricerche, se sia possibile correlare taluni fenomeni, come la diffusione delle forme protogeometriche, e l'inflazione delle forme geometriche, che potrebbero essere apparsi nelle diverse regioni in momenti differenti. Purtroppo, a differenza di quanto si verifica nell'Italia centro-meridionale, nell'Italia del Nord mancano finora ampie serie epigravettiane, che offrano la visione dei fenomeni evolutivi di questi complessi.

In Liguria, lo strato A del Riparo Mochi, i livelli »mesolitici« delle Arene Candide e gli strati paleolitici dell'Arma dello Stefanin contengono forme protogeometriche e geometriche, e grattatoi circolari (Cardini 1946; Blanc 1953; Laplace 1959, 1964, 1966).

Nel Veneto le industrie della Grotta C di Veia e del Riparo Battaglia comprendono forme protogeometriche; rari grattatoi subcircolari sono presenti solo nella seconda industria. L'industria degli strati superiori del Riparo Tagliente è caratterizzato dall'importanza delle forme protogeometriche; geometrici e grattatoi circolari sono molto rari anche in questa industria (Broglio, Laplace, Zorzi 1963; Broglio 1964; Mezzena 1964).

Anche nel Carso triestino, le recenti ricerche nella Grotta Azzurra di Samatorza hanno rivelato un'industria epigravettiana finale (Radmilli 1963 a).

Il Paleolitico superiore dell'Italia settentrionale è dunque abbastanza ben noto, soprattutto grazie alle recenti ricerche che hanno permesso di precisare la successione delle industrie dei Balzi Rossi, ed hanno rivelato nuovi depositi. Molti complessi sono tuttavia poco conosciuti, a causa della rarità delle industrie che li rappresentano. Sono inoltre da precisare i termini dell'evoluzione delle industrie epigravettiane, la cui attribuzione cronologica è in molto casi incerta.

Bibliografia

Battaglia R., 1932. Note su alcune industrie paleolitiche della cerchia alpina e delle Alpi Apuane. Atti Acc. Veneto-Trentina-Istriana, XXII.

Battaglia R., 1939. L'uomo fossile nel Veneto. Il giacimento pleistocenico di Carotta a Quinzano presso Verona. Atti R. Ist. Veneto SS. LL. AA., XCIII.

Battaglia R., 1953. Le ossa lavorate della Caverna Pocala nella Venezia Giulia e il problema del Musteriano Alpino. Bull. Paletn. Ital., n. s. VI.

Battaglia R., 1955. Manufatti litici di tipo clactoniano del Preappennino emiliano e del Promontorio garganico. In mem. di F. Malavolti.

Battaglia R., 1956. Manufatti paleolitici di tipo clactoniano dei Colli Euganei e dell'Altopiano di Asiago. Mem. Acc. Patav. SS. LL. AA., LXVIII.

Battaglia R., 1957. I più antichi abitatori del Veneto. Mem. Acc. Patav. SS. LL. AA., LXIX.

Blanc A. C., 1938. Nuovo giacimento paleolitico e mesolitico ai Balzi Rossi di Grimaldi. Rend. Acc. Lincei, XXVIII.

Blanc A. C., 1953. Il Riparo Mochi ai Balzi Rossi di Grimaldi. Le industrie. Palaeontographia italica, bozze di stampa (43 tavv.).

Bordes F., 1963. Le Moustérien à denticulés. Arheološki Vestnik, XIII—XIV, pp. 43—49.

Boule M., Cartailhac E., Verneau R., De Villeneuve L., 1906. Les Grottes de Grimaldi.

Broglio A., 1961. Ricerche statistiche e nuovi orientamenti sull'evoluzione del Paleolitico superiore dell'Europa occidentale. Ann. Univ. Ferrara, n. s., sez. XV, I.

Broglio A., 1964. Il Riparo »Raffaello Battaglia« presso Asiago. Riv. Scienze Preistoriche, XVIII.

Broglio A., 1965. Le industrie musteriane della Grotta del Broion. Mem. Museo Civ. St. Nat. Verona, XII.

Broglio A., Laplace G., Zorzi F., 1963. I depositi quaternari del Ponte di Veia. Le industrie. Mem. Museo Civ. St. Nat. Verona, X.

Broglio A., Leonardi P., 1963. Les industries leptolithiques preaurignaciennes, aurignaciennes et gravettiennes en Italie. Centenaire d'Aurignac.

Cardini L., 1931. Il Paleolitico superiore della Barma Grande di Balzi Rossi. Arch. Antropol. Etnologia, LX—LXI.

Cardini L., 1938. Recenti scavi dell'Istituto Italiano di Paleontologia Umana alla Barma Grande di Grimaldi. Arch. Antropol. Etnol. 68.
Cardini L., 1941. Ricerche paletnologiche nella Caverna delle Arene Candide. Arch. Antropol. l'Etnol. 70.
Cardini L., 1946. Gli strati mesolitici e paleolitici della Caverna delle Arene Candide. Riv. Studi Liguri 12.
Chiappella V., 1958. Scavi nella Caverna del Colombo (Toirano). Riv. di Studi Liguri 24.
De Minerbi L., Maviglia C., 1954. Manufatti musteriani nelle Caverne del Buco del Piombo. Riv. Scienze Preist. 9.
Fusco V., 1958. Reperti litici di facies paleolitica in una grotta dell'Alta Brianza. Archeologia.
Graziosi P., 1931. Stazioni preistoriche sulle terrazze del Panaro e del Samoggia e loro rapporti con i giacimenti paleolitici emiliani. Arch. Antropol. Etnol. 40—41.
Graziosi P., 1939. Un giacimento paleolitico a Quinzano presso Verona. Arch. Antropol. Etnol. 69.
Graziosi P., 1951. Les industries paléolithiques à dos rabattu et le passage du Paléolithique au Mésolithique en Italie. Bull. Soc. Préhist. Française 48.
Isetti G., 1961. Una stazione paleolitica nel centro di Sanremo. Riv. Studi Liguri 28.
Isetti G., De Lumley H., Miskovsky J. C., 1962. Il giacimento musteriano della Grotta dell'Arma presso Bussana (Sanremo). Riv. Studi Liguri 28.
Lacorre F., Barral L., 1948. Aperçus nouveau sur les industries et les ages des squelettes de la Grotte des enfants à Grimaldi. Riv. Studi liguri 14.
Laplace G., 1958. Recherches sur l'origine et l'évolution des complexes leptolithiques. Le problème des Périgordiens I et II et l'hypothèse du Synthétotype aurignaco-gravettien. Essai de tipologie analithique. Quaternaria 5.
Laplace G., 1959. Solutréen et foyers solutréens. A propos de l'origine des industries solutréennes. Bull. Soc. études Rech. Préhist. Les Eyzies.
Laplace G., 1964. Les subdivisions du Leptolithique italien. Étude de typologie analithique. Bull. Paletn. Ital. 73.
Laplace G., 1966. Recherches sur l'origine et l'évolution des complexes leptolithiques. Ecole française de Rome, Mélanges Archéol. Histoire, suppl. 4.
Leonardi P., 1951. La Grotta del Broion nei Coli Berici (Vicenza). Nuova stazione preistorica con industria paleolitica gravettiana. Riv. Scienze Preist. 6.
Leonardi P., 1954. Manufatti del Paleolitico inferiore in un deposito costiero dell'Appennino bolognese-romagnolo. Ann. Univ. Ferrara, N. S, sez. IX, 1.
Leonardi P., 1954. Nuove ricerche sulla stratigrafia e sulle industrie del Paleolitico superiore della Grotta del Broion nei Colli Berici (Vicenza). Riv. Scienze Preist. 9.
Leonardi P., 1956. Il Paleolitico dell'Italia Padana. Atti I Conv. Interr. Padano Paletnologia.
Leonardi P., 1958. Témoignages de l'Homme de Neanderthal dans l'Italie du Nord. Hundert Jahre Neanderthaler.
Leonardi P., 1959. Industria micromustieriana denticolata in situ nella Grotta di S. Bernardino presso Mossano nei Colli Berici Orientali. Atti Ist. Veneto SS. LL. AA. 117.
Leonardi P., 1959 a. Risultati della prima campagna di scavo nella stazione mustieriana di S. Bernardino nei Colli Berici Orientali. Atti Ist. Veneto SS. LL. AA. 117.
Leonardi P., 1962. Nuova stazione mustieriana con resti di Leone speleo nella Grotta del Broion sui Colli Berici (Vicenza). Atti Acc. Naz. Lincei.
Leonardi P., Broglio A., 1962. Il Bernardiniano, nuova industria litica musteriana. Atti Ist. Veneto SS. LL. AA. 119.
Leonardi P., Broglio A., 1962 a. Le Paléolithique de la Vénétie. Ann. Univ. Ferrara, sez. XV, suppl. vol. 1.
Leonardi P., Broglio A., 1962 b. Ricerche sul Paleolitico emiliano. Preistoria dell'Emilia e Romagna.

Leonardi P., Mancini F., Pasa A., 1959. Il Covolo Fortificato di Trene nei Colli Berici orientali (Vicenza), stazione preistorica con industria gravettiana. Bull. Paletnol. Ital. 131.
Leonardi P., Pasa A., Broglio A., Ronchetti G., 1962. La stazione preistorica del Covolo di Paina nei Colli Berici (Vicenza). Riv. Scienze Preistoriche 17.
Lo Porto F. G., 1957. Tracce del »Mousteriano Alpino« in una Grotta del Monfenera, presso Borgosesia. Riv. Studi Liguri 23.
Malavolti F., 1950. Reperti musteriani del territorio bolognese. Emilia Preromana 2.
Mansuelli G. A., Scarani R., 1961. L'Emilia prima dei Romani. Il Saggiatore.
Maviglia C., 1939. Il Paleolitico superiore nel giacimento pleistocenico del Buco del Piombo. Atti Soc. Ital. SS. NN. 78.
Maviglia C., 1940. Sulla presenza di oggetti litici preistorici nella Caverna del Buco del Piombo. Atti Soc. Ital. SS. NN. 79.
Maviglia C., Presa G., 1954. Una stazione musteriana sull'Altopiano dei Sette Comuni. Riv Scienze Preist. 9.
Mezzena F., 1964. Oggetti d'arte mobiliare del Paleolitico scoperti al Riparo Tagliente in Valpantena (Verona). Riv. Scienze Preist. 19.
Mochi A., 1922. Sull'età geologica del musteriano scoperto dallo Strobel nel Preappennino parmense. Bull. Paletn. Ital. 42.
Palma Di Cesnola A., 1962. Gli scavi nel Riparo Zampieri presso Avesa. Mem. Museo Civ. St. Nat. Verona.
Radmilli A. M., 1960. Considerazioni sul Mesolitico italiano. Ann. Univ. Ferrara, n. s. sez. XV, 1.
Radmilli A. M., 1963. La Preistoria d'Italia alla luce delle ultime scoperte.
Radmilli A. M. 1963 a. Il Mesolitico nel Carso Triestino. Atti VII Riun. Scientifica Ist. Ital. Preist. Protostoria.
Scarabelli G., 1850. Intorno alle armi antiche di pietra dura che sono raccolte nell'Imolese. Ann. Sc. Nat. Bologna, s. III, 2.
Scarabelli G., 1890. Sulle pietre lavorate a grandi schegge del Quaternario presso Imola. Bull. Paletn. Ital. 16.
Severi P., Benedetti B., 1956. Il Paleolitico modenese. Rass. frignanese di cult. e di studi reg. I.
Vaufrey R., 1928. Le Paléolithique italien. Arch. Inst. Paléont. Humaine 3.
Zorzi F., 1959. Un'amigdala acheuleana scoperta a Lughezzano di Valpantena nel quadro del Paleolitico inferiore e medio veronese. Mem. Museo Civico St. Nat. Verona 6.
Zorzi F., 1960. Preistoria veronese. Insediamenti e stirpi. Verona e il suo territorio.
Zorzi F., Pasa A., 1944—1953. Il deposito quaternario di Villa di Quinzano presso Verona. Bull. Paletn. Ital., n. s. 8, pp. I, II, IV.

POVZETEK

Paleolitik Severne Italije

V Severni Italiji razlikuje avtor štiri paleolitske regije, v Liguriji, na južnih pobočjih Alp in severnih obronkih toskansko-emilianskih Apeninov ter na Tržaškem Krasu. Industrije starejšega paleolitika so znane le z alpskega in apeninskega področja. Najdb in situ ni mnogo, bolj pogostne so površinske. Razen pestnjakov se pojavljajo veliki odbitki, ki razodevajo clactonski način odbijanja. Prideliti jih točno znanim kompleksom starejšega paleolitika ni možno. Mnogo bolj številne so najdbe srednjega paleolitika. Na omenjenih področjih ugotavlja avtor več takih, toda raznovrstnih industrij. V glavnem nastopajo v Severni Italiji moustérienske industrije levalloiške tehnike in posebno znatnega indeksa strgal, s čimer se razlikujejo tako od tipičnega moustériena kakor tudi od moustériena La Quina. Medsebojno se ločijo glede na različno visok indeks strgal, pojavlja pa se pri nekaterih tudi dentikulacija. Razen teh nastopajo še drugi tipi moustérienskih industrij, vse pa kaže, da manjkata tako moustérien z acheulsko tradicijo in moustérien tipa La Ferrassie kakor tudi italijanski pontinien. Razprostranjenost mlajšepaleolitskih industrij je sicer bolj omejena kot srednjepaleolitskih, so pa v zadnjem času dosti dobro raziskane. Med praaurignaške komplekse spadata dve industriji, ki se med seboj bistveno razlikujeta. Ugotovljen je tudi klasični aurignacien, katerega koščene konice so bazalno precepljene. Znana so nadalje najdišča tako razvitega kakor tudi finalnega gravettiena. Medtem ko je možno severnoitalijanske praaurignaške, aurignaške in gravettienske komplekse tipološko in stratigrafsko z lahkoto vzporejati z analognimi kompleksi atlantske Zahodne Evrope, so kasnejši kompleksi tu precej drugačni. Italijanski epigravettien razčlenjuje G. L a p l a c e na tri faze. Njegova starejša faza je v nekaterih najdiščih Severne Italije ugotovljena, v enem od teh pa je bila odkrita tudi solutréenska lovorovolistna konica, edina na italijanskem ozemlju sploh. Razvita in končna epigravettienska faza, v katerih se pokažejo že protogeometrični in geometrični tipi, doslej na severu Italije v večjih serijah nista bili odkriti. Na Tržaškem Krasu so pred nedavnim odkrili industrijo finalnega epigravettiena v Pečini na Leskovcu (Grotta Azzura) pri Samatorci. Mlajši paleolitik Severne Italije je potemtakem dobro znan, vsekakor pa so mnogi kompleksi še malo razjasnjeni. Posebno razvoj in kronologija epigravettienskih industrij sta v mnogih primerih še negotova.

PALEOLITSKA NALAZIŠTA HRVATSKE

MIRKO MALEZ

Geološko-paleontološka zbirka i laboratorij za krš JAZU, Zagreb

Uvod

Poznavanje i istraživanje paleolita započinje u Hrvatskoj otkrićem krapinskog nalazišta. Ovo otkriće dogodilo se posve slučajno na završetku prošlog stoljeća.

Na Hušnjakovom brdu u samom mjestu Krapini kopao se pijesak za potrebe gradnje kućâ i nasipavanje ulica, pa se prilikom vadjenja pijeska naišlo na jednu veću polupećinu, koja je posve do vrha bila ispunjena raznim pleistocenskim naslagama. U tim naslagama bile su uložene brojne životinjske kosti i zubi, kremeni artefakti i drugi nalazi, koji su kod eksploatacije pijeska došli u ruke radnika, a preko njih do ondašnjeg krapinskog učitelja S. Rehorića. On je sakupio jednu kolekciju raznih kostiju iz pijeska na Hušnjakovom brdu i to poslao u Zagreb onda već poznatom hrvatskom geologu i paleontologu Dragutinu Gorjanović-Krambergeru. To je bilo 1895. godine. No kako je Gorjanoviću to vrijeme bio zauzet drugim poslovima, on se tek četiri godine kasnije, tj. 1899., navraća u Krapinu, da pregleda nalazište gdje su otkrivene kosti. I toga dana, a to je bilo u srijedu 23. kolovoza 1899. godine, otkrio je Gorjanović jedan od najvećih paleoantropoloških nalazišta u Evropi i ujedno prvi paleolitski lokalitet na području današnje Jugoslavije.

Već prilikom svojeg prvog posjeta Gorjanović je u otvorenom profilu pleistocenskih naslaga na Hušnjakovom brijegu opazio više ognjišta, a iz sedimenata je sakupio uz brojne životinjske kosti i jedan zub pračovjeka, te više kremenih artefakata. Na temelju tih nalaza on je zaključio, da je u ovoj polupećini nekada davno boravio pračovjek, pa je još iste godine i to svega za nekoliko dana od otkrića (2. rujna 1899.) započeo sa sistematskim iskopavanjima i istraživanjima polupećine na Hušnjakovom brdu.

Istraživanja u Krapini vršio je Gorjanović sve do 1905. godine. Na Hušnjakovom brdu sabrao je vrlo bogati paleontološki, paleoantropološki i paleolitski materijal, kojeg je Gorjanović obradio u brojnim naučnim raspravama (vidi popis njegove literature o Krapini u radu M. Maleza, 1965 a, str. 309—324). Najznačajniji Gorjanovićev rad o paleolitskoj kamenoj industriji krapinskog nalazišta objavljen je 1913. god. pod naslovom »Život i kultura diluvijalnoga čovjeka iz Krapine u Hrvatskoj« (Djela JAZU, 23, Zagreb 1913). U toj monografiji prikazao

je Gorjanović jedan dio sakupljenog paleolitskog inventara iz naslaga polupećine na Hušnjakovom brdu i on smatra, da je krapinska kamena industrija jedinstvena, te da ona pripada isključivo musterijenu.

Drugo paleolitsko nalazište na području Hrvatske otkriveno je 1911. godine u pećini Bukovac kod Lokava u Gorskom kotaru. U toj pećini otkriveni su po prvi puta sigurni tragovi o boravku paleolitskog lovca na području Dinarskog krša. T. Kormos (1912) spominje iz ove pećine uz ostatke pleistocenskih životinja i jedan koštani šiljak, probušene kosti i ognjišta, što ukazuje da je na ovom lokalitetu zastupljen gornji orinjasen (Aurignacien II).

Dugo vremena bila su Krapina i pećina Bukovac jedina nalazišta paleolita u Hrvatskoj. Godine 1928. njima se pridružuje treće nalazište — pećina Vindija kod Voće sjevernije od Ivanca. Paleolitski inventar na ovom lokalitetu otkrio je S. Vuković. On je više od trideset godina s manjim prekidima vršio iskopavanja u pećini Vindiji, pa je tokom vremena sakupio vrlo zanimljivi paleontološki i paleolitski materijal, koji je pohranjen u Prethistorijskom odjelu Gradskog muzeja u Varaždinu.

Tridesetih godina ovog stoljeća bio je otvoren kamenolom u Vuglovcu zapadnije od Ivanca i kod miniranja otvorila se jedna manja pećina, koja je bila ispunjena pleistocenskim sedimentima. Iz tih sedimenata sabrani su osteološki ostaci pećinskog medvjeda i koštani šiljci gornjeg paleolita.

Osnovne podatke i djelomičnu problematiku ovih četiri paleolitskih lokaliteta u Hrvatskoj prikazao je S. Brodar (1938) u sastavu ostalih paleolitskih nalazišta Jugoslavije. Krapina, pećina Vindija i Vuglovec, takodjer su registrirane kao paleolitske stanice na prvom publiciranom listu Ptuj 1 : 100.000 Arheološke karte Jugoslavije (J. Klemenc, B. Saria, 1936). Kratki pregled nekih paleolitskih nalazišta u pećinama dao je u novije vrijeme F. Osole (1965).

God. 1933. objavio je B. de Lengyel prethodni izvještaj o svojim pokusnim sondiranjima u nekim pećinama Učke i Kvarnera, tj. područja koje se u to vrijeme nalazilo pod okupacijom Italije. On je u pećini Oporovini na sjevernoj strani Lovranske drage otkrio zube pećinskog medvjeda zajedno s drugim prethistorijskim nalazima. Detaljnija istraživanja na ovom nalazištu nisu još do danas vršena.

Pred sam početak Drugog svjetskog rata vršio je u 1940. god. u Šupljatoj pećini kod Markuševca nedaleko Zagreba pokusna iskopavanja antropolog F. Ivaniček. Poslije rata (1945. god.) nastavio je sondiranja, ali su ona nakon kratkog vremena prekinuta. On je u sedimentima ove pećine naišao na brojne kosti i zube pećinskog medvjeda, zatim na njegove razbijene i opaljene kosti, te ognjišta sa pepelom. Na taj način on je u neku ruku ustanovio prvu prethistorijsku stanicu u neposrednoj blizini Zagreba.

To bi uglavnom bila sva nalazišta paleolita i istraživanja poduzeta u tom pravcu do Drugog svjetskog rata. Ratne prilike posve su onemogućile bilo kakva terenska istraživanja. Prvih godina nakon završetka rata istraživanja paleolita ograničena su samo na iskopavanja u pećini Vindiji kod Voće.

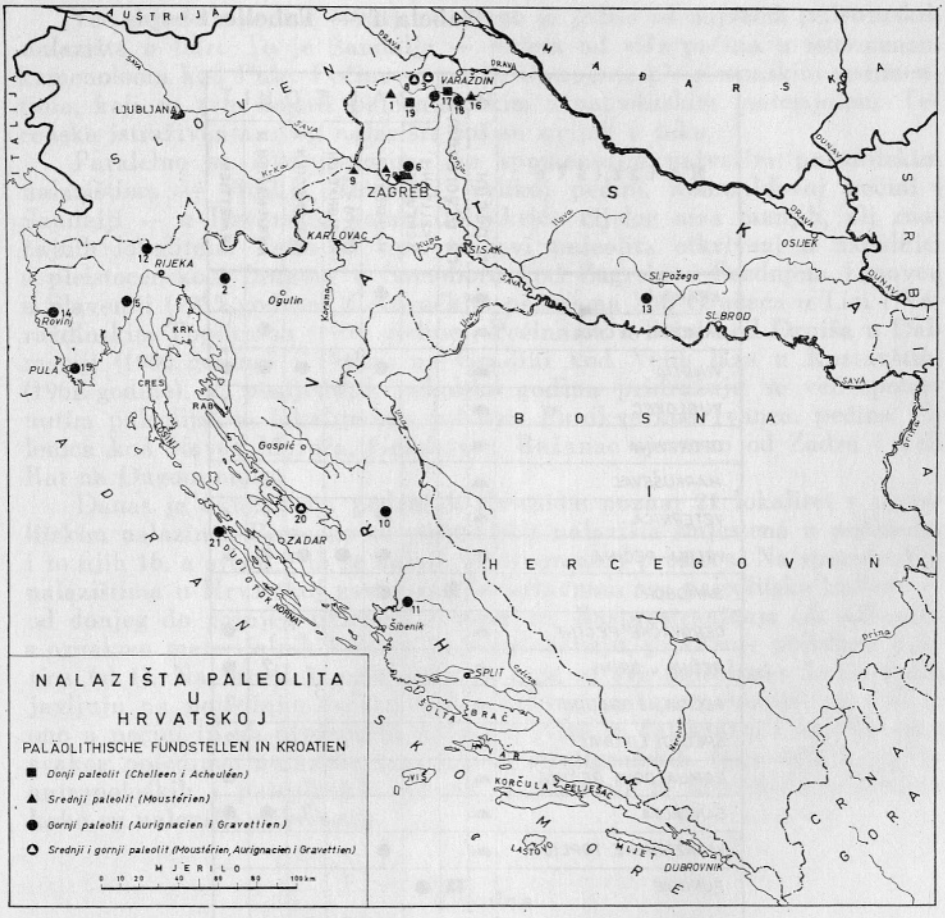

1 Krapina
2 Bukovac pećina
3 Vindija
4 Vuglovec
5 Oporovina
6 Markuševac
7 Veternica
8 Velika pećina
9 Samobor
10 Cerovačke pećine
11 Pećine u Brini
12 Pećina na Gradini
13 Srednji Lipovac
14 Romualdova pećina
15 Šandalja
16 Varaždinske Toplice
17 Punikve
18 Vilenica
19 Golubovec
20 Ražanac
21 Veli Rat

Tek 1951. god. dolazi do otkrića bogatog paleolitskog nalazišta u pećini Veternici iznad Gornjeg Stenjevca kod Zagreba. Ovim odkrićem započinje intenzivniji rad na istraživanju paleolita u Hrvatskoj. Iskopavanja u Veternici vršena su sve do 1955. god. i do sada su iz tog lokaliteta obradjeni i publicirani opći speleološki odnosi nalazišta, sedimentno ispunjenje i njegova stratigrafija, faunistički ostaci, a djelomično i paleolitski nalazi (M. Malez, 1965 a, 1958, 1959 a, 1961 a, 1963 a, 1965 a i 1965 b).

Nakon završetka terenskih istraživanja u Veternici započeta su sistematska iskopavanja u Velikoj pećini kod Goranca na Ravnoj gori u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Prva sondiranja u toj pećini poduzeta su još 1948. god. (M. Malez, 1951) i tada je ustanovljeno, da je to jedan zna-

Tabela 1 — Tabelle 1

Nalazište	u pećini	na otvorenom	PALEOLIT						
			CHELLÉEN I ACHEULÉEN	MOUSTÉRIEN	PROTO – AURIGNACIEN	AURIGNACIEN I	AURIGNACIEN II	GRAVETTIEN
KRAPINA	●			●				
BUKOVAC PEĆINA	●						●	
VINDIJA	●			●		●	●	●
VUGLOVEC	●							?
OPOROVINA	●							?
MARKUŠEVAC	●						?	
VETERNICA	●			●		?	?	
VELIKA PEĆINA	●			●	●	●	●	●
SAMOBOR		■		●				
CEROVAČKE PEĆINE	●							●
PEĆINE u BRINI	●						?	●
PEĆINA na GRADINI	●							?
SREDNJI LIPOVAC	●							?
ROMUALDOVA PEĆINA	●							●
ŠANDALJA	●					?	●	●
VARAŽDINSKE TOPLICE	●			●				
PUNIKVE		■	●					
VILENICA	●				?	?		
GOLUBOVEC		■	?					
RAŽANAC		■		●	?	●	●	
VELI RAT		■				●	●	

Paleolitska nalazišta Hrvatske.
Paläolithische Fundstellen in Kroatien.
● — Höhlen- ■ — Freilandstationen

čajan i perspektivan speleološki objekt za paleolitska istraživanja. Iskopavanja u Velikoj pećini trajala su s manjim prekidima sve do 1963. god.

U 1959. god. poduzeta su rekognosciranja u pećinama zapadne i južne Istre. Tom je prilikom izvršeno sondiranje u Romualdovoj pećini u Limskom kanalu. U sedimentima je ustanovljena gornjopleistocenska fauna i otkriveni su tragovi paleolita, pa su u 1960. god. nastavljena iskopavanja u toj pećini.

Već slijedeće godine (1961) otkriveno je jedno od najvećih paleolitskih nalazišta u Istri. To je Šandalja — sistem od više pećina u istoimenom kamenolomu kod Pule. Pećine su posve ispunjene pleistocenskim sedimentima, koji su vrlo bogati paleontološkim i paleolitskim materijalom. Terenska istraživanja ovog nalazišta još su uvijek u toku.

Paralelno sa iskopavanjima na spomenutim najvećim paleolitskim nalazištima — Vindiji, Veternici, Velikoj pećini, Romualdovoj pećini i Šandalji — u Hrvatskoj dolazi do otkrića cijelog niza manjih, ali značajnih lokaliteta. Tako su npr. tragovi paleolita otkriveni u zajednici s pleistocenskom faunom u Samoboru kod Zagreba i Srednjem Lipovcu u Slavoniji (1955. godine), Cerovačkim pećinama kod Gračaca u Lici i Varaždinskim Toplicama (1956. godine), Pećinama u Brini kod Drniša u Dalmaciji (1960. godine) i Pećini na Gradini kod Velih laza u Kastavštini (1961. godine). U posljednjih nekoliko godina pridružuju se već spomenutim paleolitskim lokalitetima još ovi: Punikve kod Ivanca, pećina Vilenica kod Novog Marofa, Golubovec, Ražanac sjeverno od Zadra i Veli Rat na Dugom otoku.

Danas je ukupno na području Hrvatske poznat 21 lokalitet s paleolitskim nalazima. Pretežno su paleolitska nalazišta smjestena u pećinama i to njih 16, a svega 5 ih se nalazi na otvorenom prostoru. Na spomenutim nalazištima u Hrvatskoj zastupane su uglavnom sve paleolitske kulture — od donjeg do gornjeg paleolita i mezolita. Rasprostranjenje tih nalazišta s oznakom materijalnih kultura koje sadržavaju, prikazuje priložena kartica (sl. 1). Na tabeli 1. prikazano je koje se sve paleolitske kulture pojavljuju na pojedinim nalazištima i kakvog je tipa nalazište, tj. dali je ono u pećini ili na otvorenom prostoru. Niže je dat kratki i osnovni opis svakog pojedinog nalazišta s prikazom stratigrafskih, faunističkih, paleoantropoloških i paleolitskih odnosa, a zadržan je kronološki redoslijed kako su nalazišta otkrivana.

Krapina

U zapadnom dijelu samog mjesta Krapine, a uz desnu obalu potoka Krapinice, uzdiže se manji brežuljak nazvan Hušnjakovo. Na njegovoj sjeveroistočnoj strani, odmah nešto poviše nekadašnjeg Kneipovog kupališta, nalazila se oveća polupećina, koja je posve bila ispunjena raznim sedimentima. Ova polupećina leži oko 23 metra iznad današnjeg nivoa potoka Krapinice. Geografski položaj nalazišta je 46° 9′ 58″ sjeverne širine i 13° 31′ 45″ istočne dužine od Pariza, a baza polupećine leži na 120 m apsolutne visine.

Cijelo Hušnjakovo brdo izgradjeno je iz miocenskih pješčenjaka i konglomerata, koji su debelo uslojeni i blago nagnuti prema jugoistoku. U geološkoj prošlosti i to najvjerojatnije u srednjem pleistocenu tekao je potok Krapinica znatno više nego danas, pa je on tada erozionim djelovanjem izdubio veću polupećinu uzduž ploha slojevitosti u pješčenjaku. Uslijed postepenog snižavanja erozione baze potok je sve dublje usjecao svoje korito i tada je samo povremeno, za vrijeme vrlo visokog vodostaja, preplavljivao polupećinu.

Na tlu polupećine bila je najprije nataložena naslaga potočnog valuća, pijeska i mulja, sa ostacima ljuštura školjaka roda *Unio*, te kostima i zubima dabra *(Castor fiber)*. Debljina ove naslage iznosila je 0,80 m, a D. Gorjanović-Kramberger (1913, str. 2) označio je ovu taložinu kao »kompleks I«. Na tome je ležala 8 m debela serija raznih pjeskuljastih ilovača, koje su sadržavale brojne životinjske i ljudske kosti, artefakte, ognjišta itd. D. Gorjanović-Kramberger (1913, str. 2) je cijelu ovu seriju označio kao »kompleks II«. U toj sedimentnoj seriji on je razlučio tri zone: Najnižu, u kojoj su prevladavali ostaci toplodobnog nosoroga *(Dicerorhinus kirchbergensis = Rhinoceros merckii)*, srednju sa ostacima divljeg goveda *(Bos primigenius)* i gornju, u kojoj su dominirali ostaci pećinskog medvjeda *(Ursus spelaeus)*. Gorjanović u svojim brojnim djelima i raspravama daje uvijek samo jedan i to pojednostavljeni shematski profil kroz sedimentno ispunjenje polupećine na Hušnjakovom brdu, no u njegovim terenskim bilješkama sačuvano je oko 15 raznih profila i skica s tog nalazišta. Kod revizije stratigrafskih, paleontoloških i drugih odnosa ovog lokaliteta, a koja je upravo u toku, biti će prikazani i interpretirani svi sačuvani Gorjanovićevi profili, skice i drugi podaci, jer daju mnoge nove i potpunije poglede na ovo značajno nalazište.

U drugom sedimentnom kompleksu, tj. u osam metara debeloj seriji raznih pjeskuljastih ilovača, sabrana je vrlo bogata gornjopleistocenska fauna. Cjelokupna fauna ovog nalazišta nije do sada detaljno paleontološki obradjena, no pregledom sakupljenog osteološkog i odontološkog materijala u depou Geološko-paleontološkog muzeja u Zagrebu, ustanovljene su ove gornjopleistocenske životinje: *Marmota marmota, Castor fiber, Glis glis, Cricetus cricetus major, Canis lupus, Ursus arctos priscus, Ursus spelaeus, Mustela foina, Lutra* cf. *vulgaris, Panthera pardus, Felis silvestris, Dicerorhinus kirchbergensis, Palaeoloxodon* cf. *antiquus, Equus caballus fossilis, Sus scrofa, Megaceros giganteus, Alces alces, Cervus elaphus, Capreolus capreolus, Bos primigenius, Emys* sp., *Aves* i *Mollusca*. Iz gornjeg popisa je vidljivo, da su u krapinskoj fauni zastupljeni predstavnici tople klime *(Dicerorhinus kirchbergensis, Palaeoloxodon* cf. *antiquus* i dr.), zatim umjerene klime (većina faunističkih predstavnika) i hladne klime *(Marmota marmota* i *Alces alces)*.

Naslage polupećine na Hušnjakovom brdu sadržavale su i vrlo brojne osteološke ostatke pračovjeka neandertalskog tipa. Prema D. Gorjanović-Krambergeru (1913, str. 2) ležali su ostaci pračovjeka pretežno oko jedan metar poviše najdonjeg naplavnog potočnog kompleksa (I). Sakupljeno je oko 650 komada zubi i kostiju svih skeletnih dijelova. Gorjanović je mislio da oni pripadaju bar desetorici individuuma razne starosti, uzrasta i spola. Kasnije su neki autori ustanovili da je u sakupljenom materijalu zastupano 23—28, a neki drže čak oko 40 individuuma. Pretežno su sve ljudske kosti i to osobito lubanje i cjevanice, razbijene i opaljene vatrom, pa Gorjanović (1913, str. 37), a i neki drugi autori, vide u tome tragove kanibalizma.

Proučavajući bogati paleoantropološki materijal D. Gorjanović-Kramberger (1913, str. 6) bio je mišljenja, da su u okolici krapinske

polupećine živjele za vrijeme pleistocena dvije rase neandertalaca. Jedna od njih bila je visokog uzrasta i posjedovala je visoke čeljusti, dok je druga rasa bila nešto nižeg rasta i imala je niske čeljusti. Prva spomenuta rasa imala je dolihokefalnu lubanju, a Gorjanović je ovu rasu nazvao *Homo neanderthalensis (= primigenius)* var. *spyensis*, jer pokazuje veliku sličnost sa neandertalcima iz Spya u Belgiji. Druga rasa iz Krapine ima brahikefalnu lubanju, pa ju je Gorjanović označio kao novu i posebnu varijaciju, nazvavši je *Homo neanderthalensis (= primigenius)* var. *krapinensis*. Cjelokupni paleoantropološki materijal iz Krapine trebalo bi danas revidirati i prikazati u novom svjetlu i modernijim filogenetskim svaćanjima.

Faunistički ostaci u zajednici s paleoantropološkim nalazima i paleolitskom kulturom mogu poslužiti za stratigrafsko članjenje naslaga ovog lokaliteta. D. Gorjanović-Kramberger (1913, str. 5) o starosti krapinskog nalazišta piše: »Značaj pak krapinske faune nosi oznaku t. zv. ‚tople faune', koju nam valja svrstati u treće (Riss-Würmsko) interglacijalno doba.« Medjutim, danas treba na osnovu novijih podataka iz ovog nalazišta, kao i njegovom usporedbom s okolnim sličnim istraženim lokalitetima (Veternica i Velika pećina), pomaknuti na više krapinski pleistocen u stratigrafskoj shemi rasčlanjivanja. Neki autori (E. W. Güenther, 1959; M. Malez, 1963 a) drže, da je vremenski raspon krapinskog nalazišta od gornjeg dijela Riss-Würmskog interglacijala do završetka Würm I stadijala.

U naslagama krapinskog lokaliteta sakupljeno je preko 600 komada sileksa, no pretežno su to odbitci, a manji dio pripada obradjenim artefaktima. D. Gorjanović-Kramberger (1913) opisao je samo oko 150 komada artefakata, iako ih u depou Geološko-paleontološkog muzeja u Zagrebu ima znatno više. On je za obradu izabrao tipičnije, bolje obradjivane i retuširane komade. Petrografski materijal iz kojeg su izradjeni krapinski artefakti vrlo je različit. Pretežni broj artefakata izradjen je odbijanjem i obradom potočnog valuća, koje se nalazilo u neposrednoj blizini polupećine, tj. u koritu potoka Krapinice. Kremene valutice dovaljao je spomenuti potok sa sjevera iz gorskih dijelova Strahinčice i Brezovice, a potječu iz pograničnih zona eruptivnih masa. Artefakti su izradjeni iz raznog finozrnatog zelenkastog eruptivnog kamenja, vulkanskog tufa, finozrnatog i gustog crnog, sivog i smedjeg kremena. Zatim iz raznih rožnjaka, opala, jaspisa, kalcedona i kvarcita.

Krapinski paleolitski inventar vrlo je raznolik i u njemu nalazimo sve vrste i tipove orudja i oružja srednjeg paleolita. D. Gorjanović-Kramberger (1913) izdiferencirao je u tom inventaru ove tipove: Jezgre, diskove, batiće ili ručne klinove, strugala (jednostrano ili dvostrano retuširana), razne šiljke, grebala, noževe, pile i svrdla. Pretežni dio krapinskih artefakata čine razna strugala i ručni šiljci (T. 1), a zatim slijede brojčano drugi tipovi artefakata. Jedan dio artefakata načinjen je od kremenih odbitaka na kojima je još vidljiva zaobljena površina prvobitne valutice, a drugi dio artefakata načinjen je od odbitaka koji su dobiveni odbijanjem od pripremljene jezgre i na njima se redovito okorina ne opaža. Najveći broj artefakata nosi jednostranu retušu, samo manji dio orudja retuširan je dvostrano. Medju sakupljenim sileksima ima osim tipičnih

artefakata i nešto nukleoartefakata, vrlo mnogo atipskih komada, zatim neretuširanih odbitaka klaktonskog tipa itd. Cjelokupni paleolitski materijal iz Krapine zahtijeva danas jednu osnovnu obradu sa statističkom analizom i usporedbom prema istovremenim paleolitskim kulturama drugih poznatih nalazišta u Evropi.

Kojem kulturnom stupnju paleolita pripada krapinska kamena industrija, bila je česta tema brojnih prethistoričara. Sam njezin istraživač D. Gorjanović-Kramberger (1913, str. 34) o njoj piše ovo: »Što se napose Krapine tiče, to smo za njezinu moustériensku industriju učinili vjerojatnim, da je ona ondje više tisuća godina trajala, pa da nam ona, s obzirom na prisutnost nekih tipova starijeg lica, koji sjećaju na acheuléen, dopušta u njoj vidjeti cjelokupnu, tipsku i klasičnu moustériensku industriju, jednaku takovim industrijama Španije (Castillo), Francuske i sjeverne Italije«. Dakle Gorjanović drži da je u Krapini zastupljen klasični musterijen. Medjutim neki su autori ovu industriju označavali »kasno-chelléenskom bez ručnih klinova«, drugi su u krapinskoj industriji vidjeli i tipičnih acheuléenskih oblika, treći je drže za donji aurignacien itd. Buduća svestrana obrada sakupljenog paleontološkog i paleolitskog materijala vjerojatno će osvijetliti i riješiti mnoge dosadašnje probleme krapinskog paleolita.

Bukovac

Pećina Bukovac nalazi se kod Lokava u Gorskom kotaru. Ulaz joj leži na sjeverozapadnoj padini brda Sleme na oko 864 m apsolutne visine, a nedaleko ceste iznad tunela Sleme. Formirana je u uslojenim trijaskim vapnencima. Pećinski ulaz je prostran i kroz njega se dolazi u horizontalni kanal, koji je širok 4—6 m. Taj kanal dugačak je oko 50 m i na kraju se proširuje u jednu 20 m dugačku poprečnu dvoranu tako, da tlocrt ove pećine ima oblik slova T. U istočnoj strani dvorana se nastavlja u kosi 30 m dugački kanal. Po bočnim stijenama završnog dijela pećine opažaju se tzv. »medvjedja brušenja« (Bärenschliff).

God. 1911. je madjarski paleontolog T. Kormos (1912) zajedno sa šumarom L. Szilágyem izvršio pokusna sondiranja na dva mjesta u pećini Bukovac. Prvu manju sondu iskopali su u prednjem dijelu pećine, ali bez ikakva rezultata. Druga veća sonda iskopana je u poprečnoj dvorani na završetku pećine, a prekopana je kroz pet raznih naslaga.

Najzanimljivija naslaga je smedja pećinska ilovača (sloj c), koja leži ispod sigaste ploče. Ona sadrži brojne kosti i zube pećinskog medvjeda *(Ursus spelaeus)*, a uz njega otkriveni su u toj naslazi još ostaci fosilnog smedjeg medvjeda *(Ursus arctos priscus)*, leoparda *(Panthera pardus)*, običnog jelena *(Cervus elaphus)*, nekog zeca *(Lepus* sp.) i alpske snježne jerebice *(Lagopus alpinus /= mutus/)*.

U navedenoj naslazi otkriveno je više tragova o boravku paleolitskog lovca u toj pećini. Otkrivene su mnoge opaljene i raskoljene životinjske kosti, zatim je sakupljeno više kostiju pećinskog medvjeda koje su probušene, a osobito je važan nalaz jednog šiljka iz jelenjeg roga. U jednom ognjištu ležalo je više komada drvenog ugljena od omorike i mnogo nagorjelih kostiju.

Najznačajniji paleolitski nalaz iz Bukovac pećine je šiljak iz jelenjeg roga. On je 12,6 cm dugačak, na najširem mjestu, koje je približno u sredini, širok je 2,8 cm, a na bazi 1,6 cm; debljina ovog šiljka približno je 1 cm. Njegova baza je odlomljena. Šiljak ima pomno obradjen vrh, pa je on zajedno sa bočnim rubovima lijepo uglačan. Prednja strana ovog šiljka je plitko konveksna, a stražnja je plitko konkavna.

Svi sakupljeni paleontološki i paleolitski nalazi u ovoj pećini ipak nisu dosta dovoljni za jedno tačno vremensko datiranje. Od paleolitskih nalaza svakako je najvažniji šiljak iz jelenjeg roga. O. Kadić (1934, str. 138) navodi, da ovaj šiljak imade izvjesnu sličnost sa koštanim šiljcima iz Janković pećine u Mađarskoj i da spomenuti koštani artefakt iz Bukovac pećine vjerojatno pripada jednom odjelku solutrenske kulture. Prema navodima S. Brodara (1938, str. 149) nalaze iz Bukovac pećine odredili su Kormos, Maška i Gorjanović-Kramberger kao stariji magdalénien, a J. Bayer ih je uvrstio u aurignacien i to u okvir Olševske kulture. Istog mišljenja je i S. Brodar, koji drži da je u Bukovac pećini zastupana ista kultura kao i u Potočkoj zijalki na Olševi. U duhu rasčlambe paleolita u Hrvatskoj mislim da je najbolje ako šiljak s ostalim nalazima iz Bukovac pećine uvrstimo u gornji orinjasen (Aurignacien II).

U Bukovac pećini poduzeo sam u 1956. god. istraživanja s ciljem, da sakupim što više stratigrafskih i paleontoloških podataka, koji bi poslužili za rješavanje pojedinih problema geologije kvartara, jer je područje Gorskog kotara u tom pogledu slabo poznato (M. Malez, 1959 b, str. 347 do 349). Tom prilikom iskopao sam u pećini tri sonde: prvu na ulazu u pećinu, drugu na 52 m dužine od ulaza i treću u poprečnoj dvorani na mjestu ranije Kormosove sonde. Stratigrafski odnosi sedimentnog ispunjenja približno su isti kao što ih navodi T. Kormos (1912). Prva i druga sonda dale su relativno malo paleontološkog materijala, no u trećoj sondi sakupljeno je mnogo kostiju i zubi pretežno od pećinskog medvjeda. Zanimljivo je napomenuti, da i pokraj najpomnijeg pretraživanja sedimenata, nisu otkriveni nikakvi tragovi, kao npr. artefakti, opaljene kosti ili ugljeno trunje, a koji bi ukazivali na boravak paleolitskog lovca u ovoj pećini. Naša istraživanja su pokazala, da je Bukovac pećina u gornjem pleistocenu prvenstveno služila brojnim generacijama pećinskih medvjeda za brlog, a to dokazuje velika količina njihovih kostiju i »medvjedja brušenja« na bočnim stijenama završne poprečne dvorane i njezinih odvojaka. Paleolitski nalazi, što ih je u toj pećini otkrio T. Kormos, dokazuju, da je ovaj lokalitet tek po koji puta posjetio i gornjopaleolitski lovac s ciljem, da u pećini ulovi kojeg pećinskog medvjeda za svoje životne potrebe. Prema tome pećina Bukovac spadala bi u grupu prolaznih paleolitskih lovačkih stanica.

Vindija

Vindija je vrlo značajna pećina u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, a nalazi se sjevernije od Ivanca kod sela Donja Voća. Ulaz joj leži na oko 275 m apsolutne visine na jugozapadnoj strani Krisnjakovog vrha (379). Formirana je u gromadastom litotamnijskom vapnencu, a ima oblik prostrane

podzemne dvorane, koja je dugačka preko 50 m, široka oko 25 m i visoka u centralnom dijelu preko 10 m. Njezin ulaz je polukružno zasvodjen, a širok je oko 16 m. Tlo pećine je manje-više horizontalno i pokriveno debelim sedimentnim ispunjenjem.

Iskopavanja u pećini Vindiji započeo je S. Vuković još 1928. godine. O postignutim rezultatima napisao je više prikaza (S. Vuković, 1935, 1950, 1954, 1961 i 1962), no treba napomenuti, da od ovog lokaliteta još nisu dovoljno proučeni stratigrafski odnosi, nije do sada obradjena cjelokupna pleistocenska fauna itd. Od faunističkih elemenata iz ove pećine obradjeni su do sada jedino ostaci pećinske hijene (M. Malez, 1961 b) i djelomično pećinskog medvjeda (M. Herak, 1947).

Stratigrafski odnosi Vindije najjasnije su istaknuti u jednom profilu u završnom dijelu pećine, a koji je udaljen 30,5 m od ulaza (S. Vuković, 1935, str. 77). Tu je iskopavanjima zahvaćeno osam naslaga u debljini od 4,35 m. Potpuniji profil sedimenata u kojem su naslage više izdiferencirane i veće debljine (8,50 m) navodi S. Vuković (1962, str. 12) iz pretpećinskog terena neposredno pred ulazom u pećinu. Sve do sada poznate naslage Vindije nastale su za vrijeme gornjeg pleistocena, postpleistocena i holocena. Toplije ili hladnije faze gornjeg pleistocena više su ili manje istaknute u profilu naslaga; tek će detaljna faunistička analiza i ostala sedimentološka ispitivanja dati potrebne podatke za potpunije stratigrafsko rasčlanjivanje naslaga pećine Vindije.

Pleistocenska fauna Vindije osobito je bogata vrstama, pa iako još nije posve obradjena, ipak je potrebno spomenuti neke značajnije faunističke predstavnike. U taložinama su najbrojniji ostaci pećinskog medvjeda *(Ursus spelaeus)* i on čini preko 95 % svih nalaza u toj pećini. Neke naslage Vindije sadržavaju toplodobnu faunu, osobito ostatke toplodobnog nosoroga *(Dicerorhinus kirchbergensis)*, divljeg goveda *(Bos primigenius)*, srne *(Capreolus capreolus)*, divlje svinje *(Sus scrofa)* itd. Druge naslage opet sadržavaju predstavnike hladnije klime, kao što su npr. vunasti nosorog *(Coelodonta antiquitatis)*, alpski svizac *(Marmota marmota)*, sniježni zec *(Lepus timidus)*, sniježna jarebica *(Lagopus* sp.) itd. Osim navedenih životinja u naslagama ima pretežno klimatski indiferentnih faunističkih tipova, a značajniji su velika pećinska mačka *(Panthera spelaea)*, pećinska hijena *(Crocuta spelaea)*, vuk *(Canis lupus)*, zatim razne kune, jeleni, neki glodavci, ptice itd.

U pleistocenskim taložinama Vindije sakupljen je do sada vrlo bogati paleolitski materijal. Pretežni sadržaj paleolitskih kultura čine kameni artefakti iz raznih vrsta kremenih stijena, a manji dio čine koštane rukotvorine. Najtipičnije kremene artefakte paleolitskih kultura i mezolita objavio je S. Vuković (1950 i 1961). Za artefakte iz najdonjih naslaga autor piše (S. Vuković, 1950, str. 241): »Medju najstarijom kamenom industrijom donjih slojeva spilje Vindije susrećemo dvije vrste artefakata, jednu, koja je izradjena izravno iz jezgre, i drugu, koja je izradjena iz sekundarnoga kalotinskog materijala. Promotrimo li ovu pojavu, doći ćemo do zaključka, da se tu radi o moustérienskoj kamenoj industriji, u kojoj uz kalotinske artefakte susrećemo još i neznatan broj artefakata nucleo oblika, kao degeneriranu ostavštinu prijelaznih oblika od gornjo-acheu-

léenske kamene industrije k moustérienskoj industriji. Osim toga, malobrojna zaostala tehnika naveruganih oštrica prema pretežnom broju artefakata s jednostranom obradbom još više govori u prilog našoj tvrdnji o pripadnosti ove industrije u moustérien.«

Ovu musterijensku kulturu iz Vindije autor dokumentira s jednim nukleoartefaktom (ručna sjekira), dva ručna klina (to su u stvari ručni šiljci!), tri ručna šiljka, jednom plosnatom sjekirom i tri razna strugala. Iz ovog kratkog pregleda vidi se, da u musterijenu Vindije prevladavaju ručni šiljci i razna strugala (T. 2), a isti slučaj je u Krapini i pećini Veternici.

Na taložinama s musterijenskom kulturom leže naslage koje sadržavaju kremene i koštane artefakte orinjasena. S. Vuković (1950, str. 248) navodi: »Drugi kulturni stupanj, koji se pojavljuje na Voći, jest aurignacien, a dolazi kao nastavak na moustérien. Kameno orudje i oružje ovoga kulturnog stupnja, uz stanovit broj surovih instrumenata, izradjenih od bjelutka, zastupano je tipski vrlo lijepim i pomno obradjenim primjercima iz naročito biranog materijala. Tu susrećemo više vrsta artefakata, kao što je: šiljak, strugalo, svrdlo, nož i dlijeto«. Od artefakata opisuje samo dva strugala, jedan šiljak i jedan dvostrani nož. Koštani artefakti iz ovih naslaga još nisu publicirani.

Najgornje pleistocenske naslage Vindije sadržavaju prema S. Vukoviću (1950, str. 248) artefakte magdaléniena: »Kao treći i posljednji paleolitski kulturni stupanj za spilju Vindiju utvrdjen je magdalénien. Kamena industrija ovoga stupnja sastoji se uglavnom od pretežnog broja oštrica, medju kojima se uz lijepe tipske primjerke nalazi i stanoviti broj atipskih primjeraka.« Od artefakata opisuje samo jedan jednostrani nož i dva dvostrana noža. Medjutim, ova tri artefakta nisu dovoljno karakteristična, a da bi dokazivali pojavu magdaléniena na ovom lokalitetu u pravom smislu te kulture. Koštani artefakti ove kulture takodjer nisu do sada publicirani, a oni bi u tom smislu bili od presudne važnosti za dokaz o prisutnosti tipičnog magdaléniena u Vindiji. Po mojem mišljenju na ovom je nalazištu zastupljen gravettien, koji se pojavljuje i u nedalekoj Velikoj pećini na Ravnoj gori.

Iz sive gline lesnog izgleda, koja je debela 115 cm i leži ispod humusa, objavio je S. Vuković (1961) 56 komada kremenih i jedan koštani artefakt, koje on uvrštava u mezolit. Medjutim, u opisanim artefaktima zastupljene su tipične »gravetke«, a i drugi oblici artefakata završnog gravettijena, pa vjerojatno većina opisanih artefakata (iz zone *c* i *b*) pripada gravettijenu, po svoj prilici njegovoj završnoj fazi. Na ovakvu tvrdnju ukazuje i usporedba s nedalekom Velikom pećinom, u kojoj naslaga d (svijetlomaslinasta pjeskuljasta ilovača lesnog izgleda) sadržava kremene i koštane rukotvorine gravettijenske kulture.

Nema sumnje da je pećina Vindija vrlo značajan paleolitski lokalitet u Hrvatskoj. Poželjno je da se terenska istraživanja u toj pećini čim prije završe, te da se bogati sakupljeni paleontološki i paleolitski materijal obradi i objavi, jer on zajedno s naučnim materijalom iz Krapine, Veternice i Velike pećine, čini osnovu cjelokupnog paleolita u sjeverozapadnoj Hrvatskoj.

Vuglovec

Selo Vuglovec leži zapadnije od Ivanca, a smjestilo se na sjevernom podnožju Ivančice. Južnije od sela otvoren je 1930. g. kamenolom u svijetlosivom gornjotrijaskom dolomitičnom vapnencu i po vlasniku kamenolom je nazvan »Severov«. Prilikom miniranja otvorila se u stijeni jedna manja pećina, koja je posve bila ispunjena pleistocenskim sedimentima. U ovim sedimentima bile su uložene kosti i zubi pećinskog medvjeda *(Ursus spelaeus)* i običnog jelena *(Cervus elaphus)*, a uz njih su otkrivene rukotvorine u obliku lijepo obradjenih koštanih šiljaka, te jedno ognjište. Ovaj sav materijal sakupio je pokojni O. Hrazdira iz Ivanca. Materijal iz ovog nalazišta nije do danas objavljen. Koštani šiljci pripadaju gornjem paleolitu, najvjerojatnije gravettienu. Ovaj lokalitet spominje S. Vuković (1935, str. 80) i J. Klemenc, B. Saria (1936, str. 79).

Oporovina

Pećina Oporovina nalazi se na Učki i to s lijeve strane duboke doline nazvane Lovranska draga. Geografski položaj pećine je 45° 16′ 34″ sjeverne širine i 14° 15′ 46″ istočne dužine od Greenwicha, a ulaz joj leži na 325 m apsolutne visine. Opis pećine nalazi se u radu M. Maleza (1960 a, str. 211—213).

Prva pokusna sondiranja u Oporovini izvršio je 1929. godine B. de Lengyel (1933) iz Rijeke i tom je prilikom otkrio prvu prethistorijsku stanicu na Kvarnerskoj obali. On je tom prilikom sabrao prethistorijske predmete, osobito koštane i kremene rukotvorine. U gornjim naslagama otkrio je fragmente keramike i obradjene životinjske kosti. U dubljim naslagama otkrio je čvrsto zbijena i prirodnim cementom povezana ležišta kostiju zajedno s kućicama morskih puževa roda *Turbo, Patella* i *Fissurella*. Nadalje spominje da je u tim naslagama otkrio zube pećinskog medvjeda *(Ursus spelaeus)* i odbitke kremena.

Prema Lengyelu (1933) pretežni dio nalaza iz Oporovine pripada najstarijem neolitu, a možda i gornjem paleolitu. On ne isključuje mogućnost, da su čvrsti i zbijeni kostonosni slojevi iz dubljih horizonata iskopane sonde pleistocenske starosti. Poneki obradjeni kremen sličan je prema Lengyelu tzv. »alpskom musterijenu«. Koštane rukotvorine iz Oporovine Lengyel povezuje s koštanom kulturom pećine Wildkirchli u Alpama. Iz kratkog i nepotpunog izvještaja ovog autora ne može se utvrditi, što pripada neolitu, a što paleolitu. Stratigrafiju ovog nalazišta on uopće nije prikazao. Za vrijeme naših speleoloških istraživanja na Učki u 1953. g. (M. Malez, 1960 a) postojao je još u Oporovini otvoren profil naslaga na mjestu ranije iskopane Lengyelove sonde. U profilu se jasno luče šest naslaga, od kojih je nadublja crvenkasta kompaktna ilovača prekopana svega 30 cm, a sadržava kosti i zube pećinskog medvjeda. Potrebno je u toj pećini izvršiti detaljna istraživanja, jer je to vrlo perspektivan objekt za paleolitske nalaze.

Markuševac

Pod ovim nazivom misli se ustvari na Šupljatu peć, koja leži na desnoj obali potoka Markuševca, a udaljena je oko 1800 m u pravcu sjeverozapada od mjesta Markuševca na južnoj padini Medvednice. To je manja pećina, a sastoji se iz jedne nepravilne dvorane, koja je nastala uzduž pukotina u tektonski poremećenim modrikastosivim karbonskim vapnencima.

Prvo sondiranje u Šupljatoj peći izvršio je J. P o l j a k (1933, str. 258 i 259). On je ustanovio više naslaga, a neke od njih sadržavale su ostatke pećinskog medvjeda *(Ursus spelaeus).*

Kasnije je u toj pećini (1940. i 1945. godine) vršio iskopavanja antropolog F. I v a n i č e k. U pećini je iskopao dvije sonde i tom je prilikom sabrao brojne kosti i zube pećinskog medvjeda. Naslaga koja je sadržavala ostatke pećinskog medvjeda bila je ispunjena zdrobljenim i opaljenim kostima, a I v a n i č e k je uz to naišao na jedno ognjište i koštane šiljke. Na taj način on je ustanovio prve tragove paleolita u neposrednoj blizini Zagreba. Medjutim, rezultate svojih iskopavanja nije do sada objavio. U 1961. godini mi smo u toj pećini ponovo poduzeli sondiranja i izvještaj o tim iskopavanjima je publiciran (M. M a l e z , 1963 b, str. 255—258), dok naučna obrada sakupljenog materijala još nije završena.

Veternica

Veternica je najveća pećina u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, a leži 9 km zapadnije od centra Zagreba u jugozapadnom dijelu Medvednice. Njezin geografski položaj je 45° 50′ 36″ sjeverne širine i 15° 32′ 24″ istočne dužine od Pariza, a ulaz joj leži na 306 m apsolutne visine. Pećina se sastoji iz sistema horizontalnih kanala, hodnika i dvorana u ukupnoj duljini od preko 2000 metara. Nastala je na transgresiji izmedju gornjotrijaskih dolomitičnih vapnenaca i tortonskih naslaga (litavca) i to erozionim djelovanjem podzemnog potoka, koji ponire na malom krškom polju Ponikve u zapadnom dijelu Medvednice. Morfološki opis pećine Veternice, njezini geološki, hidrološki, speleogenetski i mikroklimatski odnosi, prikazani su detaljnije u posebnom radu (M. M a l e z , 1965 b).

Iskopavanja u Veternici započeta su u 1951., a završena u 1955. godini. Ona su vršena samo u prednjem njezinom dijelu i pretpećinskom terenu. Početni dio pećine ispunjen je raznim kvartarnim naslagama, debljine preko 4 metra, a taložene su od riškog glacijala do holocena. Detaljan opis kvartarnih naslaga pećine Veternice s paleontološkim i paleolitskim inventarom, prikazom granulometrijskih i kemijskih analiza, te stratigrafskim položajem svake naslage, dat je takodjer u gore spomenutom radu (M. M a l e z , 1965 b). Na temelju sedimentološke, paleontološke, paleolitske i druge dokumentacije, uvrštene su naslage u S o e r g e l o v sistem članjenja kvartara, a koji je nadopunjen po Z e u n e r u i drugim autorima.

Sedimentno ispunjenje početnog dijela Veternice dijeli se na holocenske i gornjopleistocenske naslage. Na kamenoj podlozi početnog dijela

pećine leži naslaga iz završetka riške glacijacije (Riss II). Na toj naslazi leži sloj kompaktne ilovače, koja je nastala za vrijeme ris-virmskog interglacijala; taj sloj je bogat ostacima toplodobne faune i artefaktima primitivnog musterijena. Ovaj sloj prekrivaju naslage iz virmskog glacijala, a rasčlanjene su na tri stadijala i dva interstadijala. Osobito je dobro istaknut posljednji ili treći stadijal (Würm III), a sadržava tipične faunističke ostatke predstavnika glacijalne klime. Na kompleksu naslaga iz virmske glacijacije leži sloj koji je nataložen u ranom postglacijalu, a fauna je predstavljena šumskim oblicima umjerenog podneblja i nekim životinjama alpske faune. Holocenske naslage odijeljene su od gornjopleistocenskih debelom kristaliničnom sigastom pločom, a izlučena je u atlantiku. Holocenu pripadaju dva sloja humusa, koji uz predstavnike današnje faune sadržavaju i razne prethistorijske nalaze iz neolita, bronČanog, željeznog i rimskog doba.

Za vrijeme višegodišnjih iskopavanja sabran je u Veternici mnogobrojan i značajan paleontološki materijal. Njegovim proučavanjem (M. Malez, 1963 a) dobila se potpunija slika o faunističkim odnosima, koji su vladali na našem području za vrijeme gornjeg pleistocena i holocena. U sakupljenoj kvartarnoj fauni Veternice uspjelo je determinirati 94 raznih rodova, vrsta i podvrsta, a od toga broja 77 predstavnika pripada gornjopleistocenskoj fauni, 17 holocenskoj fauni, a samo 10 predstavnika je zajedničkih.

U faunističkom spektru kvartarne faune Veternice skoro 75 % svih nalaza zauzimaju ostaci vrste *Ursus spelaeus*, a tek onda dolaze po konstatiranom broju individuuma ostali *Carnivora*, zatim *Artiodactyla*, *Rodentia* itd. Sakupljeni fosilni ostaci pretežno pripadaju vertebratima, a posve neznatni broj invertebratima. Medju vertebratima s golemom većinom dominiraju sisavci *(Mammalia)*, dok su ptice *(Aves)* i vodozemci *(Amphibia)* zastupljeni vrlo malobrojno. Invertebrati predstavljeni su skupinom *Gastropoda*. Pleistocenska fauna Veternice osobito je značajna u taksonomskom, stratigrafskom, paleoklimatološkom, paleogeografskom i drugim pogledima, a sastoji se od izumrlih životinja (9 vrsta), zatim od životinja koje danas više ne nastavaju naše krajeve (25 rodova i vrsta) i konačno ona se sastoji od životinja koje su se do danas zadržale na širem području Medvednice (43 rodova i vrsta).

Faunistički ostaci iz naslaga *(j, i, h)* nastali za vrijeme ris-virmskog interglacijala, prvog virmskog stadijala i interstadijala, pretežno potječu od lovačkog plijena paleolitskih stanovnika Veternice. U navedenim naslagama odkriveni su uz kosti i zube raznih životinja i brojni artefakti musterijenske kulture, zatim ognjišta, pougljenjene kosti, kremeno iverje i nukleusi, što sve dokazuje da je Veternica bila naseljavana paleolitskim lovcima za vrijeme taloženja donjeg sedimentnog kompleksa u početnom dijelu pećine. Naslage iz trećeg virmskog stadijala osobito su bogate skeletnim ostacima pećinskih medvjeda iz svih stadija ontogenetskog razvitka, jer je u to vrijeme pećina isključivo služila ovim životinjama za brlog.

Konstatacijom nekih životinja karakterističnih za polarne krajeve u gornjopleistocenskim naslagama Veternice ustanovljena je ujedno i njihova

najjužnija granica areala rasprostranjena za vrijeme maksimalnog zahladjenja u virmskoj glacijaciji. Biološko-ekološka analiza kvartarne faune pokazala je, da se ona sastoji iz heterogenih ekoloških tipova životinja. To je uzrokovano samim položajem pećine, jer su u njezinoj okolici za vrijeme gornjeg pleistocena i holocena postojali razni biotopi. U najdonjoj fosilonosnoj naslazi Veternice ustanovljena je karakteristična toplodobna životinjska zajednica iz Riss-Würmskog interglacijala, a u višim gornjopleistocenskim naslagama iz Würmske glacijacije dolaze faunističke zajednice umjerenog i izrazito hladnog podneblja. Osobito su naslage iz trećeg virmskog stadijala markirane s predstavnicima izrazito glacijalne klime, pa se na osnovu nalaska takve faune može zaključiti, da je ta faza virmske glacijacije bila najhladnija u našim krajevima.

Veternica je značajna i kao paleoantropološki lokalitet (M. Malez, 1965 a). U tamnoj žutosmedjoj ilovači (sloj *h*) otkrivena je zajedno s musterijenskim artefaktom (strugalom iz lidita) izrazito dolihocefalna kalota, koja po svojim morfološkim osebinama pripada neantropu iz skupine *Homo sapiens fossilis.*

Paleolitski inventar pećine Veternice dosta je bogat i raznolik, a do sada je prikazan samo djelomično (M. Malez, 1958 i 1959 a). Osobito je donja sedimentna serija Veternice (sloj *h, i, j*) bogata artefaktima, ognjištima i drugim tragovima o boravku paleolitskih lovaca u ovoj pećini. Ognjišta, artefakti, nukleusi i kremeni odbici bili su uglavnom koncentrirani u početnoj dvorani Veternice i pretpećinskom terenu. U lijevom hodniku predvorja otkriveni su samo pojedinačni nalazi artefakata.

U donjem sedimentnom kompleksu (sloju *h, i, j,*) sakupljeno je više stotina sileksa, od kojih veći broj pripada obradjenim i tipološki formiranim artefaktima. Kremeni materijal od kojeg su izradjeni artefakti vrlo je raznolik u petrografskom pogledu. Veći dio artefakta izradjen je iz finozrnatih, gustih i amorfnih kremenih stijena, raznobojnih jaspisa, rožnjaka, lidita, crnog efuzivnog eruptiva porfirne strukture itd. Jedan znatan broj artefakata izradjen je iz bijelog kvarcita i redovno su takvi artefakti grublje obrade. Za pripremu nukleusa i izradu artefakata upotrebljeno je potočno valuće i na mnogim kamenim alatkama još se opaža ostatak zaobljene i glatke površine ranije valutice. Kod obrade pretežno je korištena tehnika odbijanja, a odbijeni komadi uglavnom su stepeničasto retuširani. Nukleoartefakti su rijetki i susreću se samo u najdonjoj kulturnoj naslagi (sloju *j*). Paleolitski stanovnici Veternice pronalazili su kremene valutice za izradu artefakata u aluvijalnim naplavinama Save, gorskim potocima Medvednice i pliocenskim konglomeratima koji se protežu uzduž južnih padina Medvednice.

Donji sedimentni kompleks Veternice, tj. slojevi *h—j*, sadržavali su brojne nalaze materijalne kulture srednjeg paleolita, pa su oni na osnovu tipologije i načina obrade podijeljeni u tri stupnja musterijenske kulture. U najdonjem sloju *j* sabrani su nukleoartefakti s naizmjeničnom (cik-cak) retušom, zatim dvostrano obradjeni ručni šiljci i artefakti klaktonskog tipa, pa je paleolitski materijal iz ovog sloja uvršten u »primitivni musterijen«. Sloj *i* sadržavao je artefakte »tipičnog musterijena«, a predstavljen je tipičnim ručnim šiljcima, raznim tipovima strugala, grebalima,

diskovima i koštanim retušerima. Na bazalnom dijelu ručnih šiljaka redovito je sačuvana okorina prvobitne valutice. Artefakti su isključivo jednostrano stepeničasto retuširani. Paleolitski inventar iz sloja *h* uvršten je u »visoko razvijeni musterijen«, a sastoji se iz ručnih šiljaka, strugala, grebala, rezala, koštanih retušera itd. Artefakti posjeduju detaljniju, potpuniju i finiju obradu, baza na ručnim šiljcima je odbijena, često fasetirana, a uz stepeničastu retušu upotrebljena je plitka školjkasta. Prosječno su artefakti iz sloja *h* veličinom manji od artefakata iz dubljih slojeva *i* i *j*, što vjerojatno ukazuje na početak mikrolitizacije. U cjelini gledano paleolitski inventar Veternice imade sve karakteristike musterijenske kulture. Kamena industrija pretežno je zastupana ručnim šiljcima i raznim strugalima (T. 3), te pokazuje velike sličnosti s paleolitskim materijalom iz Krapine (T. 1) i pećine Vindije (T. 2).

U Veternici je otkriveno i više tragova koji ukazuju, da su paleolitski stanovnici ove pećine njegovali i »kult pećinskog medvjeda« (M. Malez, 1959 a).

Velika pećina

Vrlo značajan paleolitski lokalitet u sjeverozapadnoj Hrvatskoj je Velika pećina kod Goranca na Ravnoj gori, a udaljena je 12 km u pravcu SZ od Ivanca kod Varaždina. Geografski položaj pećine je 46° 17' 10" sjeverne širine i 16° 2' 22" istočne dužine od Greenwicha, a leži na 428 m apsolutne visine.

Velika pećina sastoji se iz dvije horizontalne dvorane ukupne duljine oko 20 m, a nastala je uzduž brojnih pukotina u gornjotrijaskim dolomitičnim vapnencima.

Sedimentno ispunjenje debelo je preko 10 metara i na osnovu sedimentoloških, paleontoloških i paleolitskih karakteristika jasno je izdvojeno 16 naslaga (slojevi *a* do *p*). Naslage su taložene od ris-virmskog interglacijala do holocena. Pojedine tople i hladne faze gornjeg pleistocena markirane su odgovarajućim sedimentima i faunističkim zajednicama. U pleistocenskoj fauni pretežu ostaci pećinskog medvjeda (više od 90 %) i od ove životinje sabrano je nekoliko hiljada kostiju i zubi. Na osnovu proučavanja samo izoliranih zubi odraslih pećinskih medvjeda, dobiven je približan broj ovih životinja u pojedinim pleistocenskim naslagama Velike pećine i ustanovljeni su ostaci od 453 odraslih primjeraka pećinskih medvjeda (M. Malez, 1965 c). Gornjopleistocenska fauna Velike pećine sastoji se iz ovih rodova i vrsta: *Marmota marmota, Canis lupus, Canis* cf. *aureus, Alopex* cf. *lagopus, Vulpes vulpes, Ursus arctos priscus, Ursus spelaeus, Ursus* sp., *Martes* sp., *Gulo gulo, Crocuta spelaea, Lynx lynx, Panthera spelaea, Leopardus pardus, Sus scrofa, Megaceros giganteus, Cervus elaphus, Alces alces, Rangifer* sp., *Bos primigenius, Bison priscus, Rupicapra rupicapra* i *Capra ibex.*

Velika pećina je i značajan paleoantropološki lokalitet, jer je u sloju *j* otkriven fragmenat desne frontalne kosti sa nadočnim rubom, koji pripada nekom neandertaloidnom hominidu (M. Malez, 1965 a). U najnovije vrijeme odredjena je u Groningenu pomoću radiokarbonske analize apsolutna starost ugljena iz ognjišta u kojem je ležao spomenuti ljudski ostatak i

dobivena je starost od 34.000 godina. Ovaj podatak pokazuje da je nalaz fosilnog čovjeka iz Velike pećine čak nešto stariji od poslednjih neandertalaca u Krapini, kojima je takodjer odredjena u najnovije vrijeme apsolutna starost od oko 30.000 godina (P. K. Oakley, 1965).

U pleistocenskim naslagama Velike pećine otkrivene su brojne paleolitske rukotvorine i ostali tragovi o boravku paleolitskih lovaca u ovoj pećini. Velika pećina je jedno od rijetkih nalazišta na kojemu se susreće skoro cijeli slijed paleolitskih materijalnih kultura i to sve od musterijena do mezolita (M. Malez, 1966 a i 1967).

U najdonjim naslagama Velike pećine (slojevi *k—p*), koje su taložene u interglacijalu Riss-Würm i prvom virmskom stadijalu (Würm I) sabrane su kremene rukotvorine, koje po svojoj tipologiji i načinu obrade ukazuju na tzv. »zupčasti musterijen« (moustérien à dénticulés). To je prvo nalazište ovakvog tipa musterijena u Jugoslaviji i uopće u jugoistočnoj Evropi. Velika pećina čini u neku ruku vezu izmedju nalazišta zupčastog musterijena u Španiji, Francuskoj i Italiji s nalazištima ovakvog tipa musterijena na području Kavkaza i Srednjem Istoku.

Najgornji dijelovi naslage *k* i naslaga *j* sadržavala je relativno malo paleolitskih nalaza, pa su artefakti iz ovih naslaga na osnovu stratigrafske i kronološke superpozicije, kao i položaja u paleolitskim materijalnim kulturama ovog nalazišta, uvršteni u protoaurignacijen.

U naslagama *i* i *h* sakupljene su brojne kamene i koštane rukotvorine, konstatirana su ognjišta, a i ostali tragovi, koji dokazuju da je Velika pećina bila takodjer korištena od paleolitskih lovaca za vrijeme drugog virmskog stadijala (Würm II) i drugog virmskog interstadijala (Würm II/III). Iz ovih naslaga osobito su karakteristične koštane rukotvorine. One su isključivo zastupane koštanim šiljcima s raskoljenom bazom (T. 4: 1, 2), a takav tip šiljaka »provodan« je za donji orinjasen, tj. za aurignacien I. Do sada su takvi koštani šiljci s raskoljenom bazom otkriveni u Jugoslaviji samo u dvije alpske pećine u Sloveniji (Potočka zijalka i Mokriška jama). Otkriće koštanih šiljaka s raskoljenom bazom u Velikoj pećini od posebnog je značaja za proučavanje geografskog rasprostranjenja donjeg orinjasena u jugoistočnoj Evropi.

Naslage *g* i *f*, koje su taložene za vrijeme trećeg virmskog stadijala (Würm III), sadržavaju takodjer brojne kamene i koštane rukotvorine, kao i ostale tragove o boravku paleolitskih lovaca. Koštani artefakti iz ovih naslaga karakteristični su za gornji orinjasen, tj. za aurignacien II (T. 4: 3).

U naslagama *e* i *d*, koje su nataložene na završetku trećeg virmskog stadijala i u ranom postglacijalu, otkrivene su kamene i koštane rukotvorine karakteristične za gravettiensku materijalnu kulturu. Medju kremenim artefaktima iz ovih naslaga nalaze se tipični gravetinirani komadi i oni dokazuju sigurnu pripadnost spomenutoj gornjopaleolitskoj kulturi. Koštani šiljci često su ukrašeni spiralnim ornamentom (T. 4: 4). Za sada su Velika pećina i Vindija jedina nalazišta gravettienske kulture na području sjeverozapadne Hrvatske.

Naslaga *c*, koja je nataložena u kasnom postglacijalu, a infiltrirana je sigom u atlantikumu, sadržavala je više kremenih i koštanih rukotvorina

mezolitskog facijesa. Osobito su zanimljivi okrugli koštani šiljci sa spiralnim ornamentom na apikalnom vrhu. Isti takvi šiljci otkriveni su i u obližnjoj pećini Vindiji kod Voće, a iz toga se može izvući zaključak, da su obje pećine bile naseljene istovremeno i s istim nosiocima materijalne kulture.

U najgornjem humusnom kompleksu naslaga (slojevi *b* i *a*) iz holocena, sabrani su vrlo brojni nalazi iz neolita, eneolita, brončanog, željeznog i rimskog doba. Ovi nalazi dokazuju da je Velika pećina bila korištena od brojnih ljudskih generacija i tokom holocena. Sakupljeni materijal ovih mladjih materijalnih kultura potrebno bi bilo detaljno proučiti, jer bi vjerojatno njegovim istraživanjem i obradom bilo unijeto više svijetla u pojedine probleme prethistorijske arheologije sjeverozapadne Hrvatske.

Srednji Lipovac

Selo Srednji Lipovac leži 6 km sjevernije od Nove Kapele u Slavoniji. Oko 700 m istočnije od sela proteže se dolina potoka Jezer i na kraju te doline, a na lijevoj strani spomenutog potoka nalazi se manja polupećina zvana Kamenika. Polupećina je u litotamnijskom vapnencu, orijentirana je prema zapadu, a leži oko 14 m iznad današnjeg nivoa potoka Jezer. Polupećina je ranije bila veća, no eksploatacijom kamena za gradjevinske potrebe danas je svedena na posve neznatne dimenzije.

Spomenuta polupećina ispunjena je relativno debelim kvartarnim sedimentima, a neki od njih osobito su bogati gornjopleistocenskom faunom (M. Malez, 1957 i 1966 b). U preko 10 metara debelom profilu naslaga jasno se razlučuje šest slojeva. Naslage *d* i *e* bogate su ostacima raznih životinja, a zastupljeni su ovi rodovi i vrste: *Talpa europaea, Lepus* sp., *Ochotona pusilla, Spalax leucodon, Citellus citellus, Arvicola terrestris, Microtus arvalis-agrestis, Cricetus* sp., *Canis lupus, Ursus spelaeus, Crocuta spelaea, Cervus elaphus, Bison priscus, Aves* i *Amphibia.* Ova faunistička zajednica ukazuje na stepski karakter, a vremenski je uvrštena u završni dio Würm III stadijala.

U gornjem dijelu crvenkastosmedje ilovače (sloj *e*) otkriveno je mnogo razbijenih i opaljenih kostiju, komadića drvenog ugljena i više koštanih šiljaka, od kojih su neki protolitskog izgleda. Uz to je sabran samo jedan odbitak kremena bjelutka. Svi ovi nalazi ukazivali bi na prisutnost gornjopaleolitskog lovca na ovom lokalitetu. Sakupljeni nalazi nisu dovoljni za tačnu odredbu materijalne kulture, no vremenski bi to po svoj prilici odgovaralo gravetijenu ili možda gornjem orinjasenu.

Samobor

Jedno lijepo izradjeno strugalo musterijenskog tipa otkriveno je 1956. g. prilikom kopanja temelja za novu školu na lokalitetu zvanom Podstražnik, koji leži na pleistocenskoj riječnoj terasi u samom Samoboru (M. Malez, 1956 b). Ovaj artefakt ležao je 3,10 m duboko u svijetlosmedjoj pjeskuljastoj ilovači. Načinjen je iz svijetlosivog gustog opala oolitske strukture.

Na bazalnoj strani artefakta opaža se površina nekadašnje valutice. Obradjen je stepeničastom retušom i pokriven patinom. Uz njega je otkriveno ugljeno trunje i više neobradjenih kremenih odbitaka.

Nešto sjeverozapadnije i u podnožju spomenute terase otkrivene su u manjem gliništu obližnje ciglane u sivozelenim do maslinastim ilovačama brojne kosti i zubi pleistocenskih životinja. One su ležale na dubini izmedju 7 i 8 metara, a pretežno pripadaju mladim nedoraslim primjercima mamuta *(Mammonteus primigenius)*. Osim mamuta otkriveni su ostaci bizona, losa i divljeg konja. Najvjerojatnije su ova dva nalaza — artefakt i faunistički ostaci — u medjusobnoj povezanosti, jer se može pretpostaviti da su paleolitski lovci imali svoje naselje na terasi, a kosti i zubi pleistocenskih životinja su ostatak njihovog lovačkog plijena.

Cerovačke pećine

Najveće pećine u Hrvatskoj su Cerovačke pećine kod Gračaca u Lici. Leže 4 km jugoistočno od Gračaca na sjeveroistočnoj padini Crnopca (1404) u Velebitskom masivu. Gornja pećina leži iznad željezničke pruge Gračac—Knin i dugačka je oko 1200 m, Srednja pećina nalazi se u samom usjeku pruge i dugačka je 390 m, a Donja pećina leži ispod pruge i dugačka je preko 2000 m (M. M a l e z , 1965 d). Ostaci paleolitskog lovca otkriveni su u Cerovačkoj gornjoj pećini, kojoj ulaz leži na 671 m apsolutne visine.

Za vrijeme gornjeg pleistocena Cerovačke pećine služile su kao brlog brojnim generacijama pećinskih medvjeda. One spadaju u grupu tipičnih »medvjedjih pećina«. U naslagama iz trećeg virmskog stadijala uklopljene su brojne lubanje, donje čeljusti, kralješci, rebra i ekstremitetne kosti pećinskih medvjeda iz svih faza njihovog ontogenetskog razvitka. U pleistocenskoj fauni ovih pećina čini pećinski medvjed *(Ursus spelaeus)* gotovo 99 % svih nalaza. Uz ostatke pećinskog medvjeda sakupljeni su pojedinačni ostaci ovih životinja: *Panthera spelaea, Ursus arctos priscus, Mustela* sp., *Equus* sp., *Cervus elaphus, Rupicapra* sp. itd.

U Cerovačkoj gornjoj pećini, na lijevoj strani dvorane što se nalazi na 400 m dužine, pronadjena je u sloju crvenkastosmedje ilovače ispod debele sigaste ploče, a zajedno s mnogim kostima pećinskih medvjeda i drugih pleistocenskih životinja, jedna fosilna čovječja kost (M. M a l e z , 1956 b, 1965 a i 1965 d). To je cijela i dobro sačuvana desna tibija, koja pripada neantropu iz skupine *Homo sapiens fossilis*. Ova čovječja kost otkrivena je u sigurno utvrdjenim pleistocenskim naslagama i to u zajednici s karakterističnom gornjopleistocenskom faunističkom zajednicom. Čovječja tibija uklopljena je u sediment istovremeno kada i kosti pećinskih medvjeda i drugih životinja. Prema tome ona bi najvjerojatnije pripadala lovcu na pećinske medvjede.

Nadalje postoje još neki nalazi koji takodjer dokazuju prisustvo fosilnog čovjeka u ovoj pećini za vrijeme gornjeg pleistocena. Na istom mjestu gdje je otkrivena čovječja kost nadjena su dva koštana šiljka i jedno koštano »dugme«. Oba su šiljka načinjena iz cjevanice neke veće životinje, a dugačka su oko 10 cm. Jedan od njih bio je dugo u upotrebi, jer je znatno izlizan, a drugi ima na bazi sa svake strane po jednu udu-

binu, pa se pomoću veziva mogao pričvrstiti na kolac i služiti kao koplje. Uz sve spomenute nalaze sabrane su opaljene i pougljenjene kosti i ugljeno trunje, dakle nepobitni dokazi o prisustvu čovjeka za vrijeme gornjeg pleistocena u toj pećini.

Velika količina kostiju pećinskih medvjeda i dobro istaknuta »medvjedja brušenja« u Cerovaškim pećinama dokazuju, da su one služile kao boravišta i skloništa tih životinja u gornjem pleistocenu kroz vrlo dugi vremenski period. Pećinski medvjed bio je glavna lovna životinja čovjeka u to doba na širem alpskom području, pa tako i u našim krajevima. Nema sumnje, da je ondašnji »lovac na pećinske medvjede«, kako to dokazuju spomenuti nalazi, povremeno ulazio i u Cerovačke pećine za plijenom, služeći se lučima i bakljama za rasvjetu. Prema dosadašnjim istraživanjima Cerovačke pećine su zapravo bile samo prolazne lovačke stanice, a nikako stalna boravišta gornjopaleolitskog čovjeka. Vjerojatno je paleolitski lovac zaglavio u Cerovačkoj gornjoj pećini, a njegove su kosti bile postmortalno razbacane i izmiješane s medvjedjim kostima. To je ujedno prvi nalaz gornjopaleolitskog čovjeka na području Like.

Pećine u Brini

Oko 4 km zapadnije od centra Drniša leže tri pećine na desnoj strani kanjonske doline rijeke Čikole, a nazvane su »Pećine u Brini«. Njihovi ulazi leže na oko 250 m apsolutne visine. Pećine su nastale erozijom vode uzduž slojnih ploha i pukotina u debelo uslojenim gornjokrednim vapnencima. Sve tri pećine imadu oblik horizontalnog rova i tlo im je pokriveno raznim kvartarnim sedimentima. U 1960. godini izvršena su pokusna sondiranja (M. Malez, 1960 b) i tom je prilikom ustanovljeno pet naslaga u njihovom sedimentnom ispunjenju. Ujedno je sakupljen bogat paleontološki materijal u kojem su determinirani ovi rodovi i vrste: *Erinaceus* sp., *Crocidura* sp., *Lepus timidus, Marmota marmota, Alactaga* sp., *Cricetus* sp., *Arvicola scherman, Microtus* sp., *Ursus spelaeus, Mustela* sp., *Crocuta spelaea, Equus caballus fossilis, Asinus hydruntinus, Sus scrofa, Cervus elaphus, Alces* sp., *Bovidarum* gen. et spec. ident. i *Capra* cf. *ibex*. Osim spomenutih sisavaca otkriveni su i ostaci brojnih ptica, amfibija i puževa. Ova faunistička zajednica sastoji se iz hladnih i umjerenih tipova životinja i djelomično ukazuje na stepski karakter biotopa, koji je postojao u okolici ovih pećina za vrijeme gornjeg pleistocena.

U četvrtoj i petoj naslazi, koje su gornjopleistocenske starosti, otkriveni su tragovi koji nesumljivo dokazuju, da su pećine posjećivali paleolitski lovci. U tim je naslagama osim raznih životinjskih kostiju otkriveno i mnogo ugljenog trunja, te opaljenih kostiju. Od naročitog je značaja i važnosti otkriće više kamenih artefakata, koji su izradjeni iz raznog finozrnatog kremenog materijala. Uz strugala i oštrice otkrivena su i dva nukleusa; jedan od njih predstavlja nukleoartefakt. Kremeni materijal za izradu artefakata potječe od potočnih valutica i rožnjačkih opalnih konkrecija, koje su na više mjesta u Dalmaciji uložene u mezozojskim i tercijarnim vapnenim stijenama. Prilikom sondiranja otkrivena je jedna lijepa oštrica iz lidita, druga iz pjegastog svijetlozelenkastog jaspisa, a

treća iz gustog i finozrnatog sivoplavkastog rožnjaka. Lijepo retuširano strugalo izradjeno je iz zrnatog opaliziranog kremenog materijala, koji potječe od jedne konkrecije iz gornjokrednih ili eocenskih vapnenaca. Osim gotovih izradjenih artefakata sakupljeno je i više raznog kremenog iverja. Svi otkriveni artefakti pripadaju mladjem paleolitu i to najvjerojatnije orinjasenu ili možda čak ranom gravetijenu. Sigurno datiranje paleolitske industrije biti će moguće nakon završenih sistematskih iskopavanja u tim pećinama, osobito nakon obrade sedimentoloških odnosa i faunističkog materijala.

Pećina na Gradini

Pećina na Gradini nalazi se kod Velih Laza u Kastavštini. Dugačka je oko 50 m, a sastoji se iz dvije horizontalne dvorane, koje su odijeljene sigastom nakupinom. Nastala je erozivnim i korozivnim djelovanjem vode u sivim gornjokrednim vapnencima. Ulaz pećine leži na 393 m apsolutne visine.

Godine 1960. izvršena su u drugoj dvorani ove pećine pokusna sondiranja i tom prilikom ustanovljeni su pleistocenski sedimenti s ostacima ovih životinja: *Marmota marmota, Canis lupus* i *Ursus spelaeus* (M. Malez, 1960 c). Starost ovih naslaga pripisana je trećem virmskom stadijalu.

U naslagi tamnosmedje ilovače otkriveno je zajedno s kostima i zubima pećinskog medvjeda i jedno manje ognjište s ugljenim trunjem i pougljenjenim fragmentima životinjskih kostiju. Taj nalaz dokazuje da je pećinu posjećivao paleolitski lovac u gornjem pleistocenu. U okviru iskopane sonde nisu otkriveni kremeni ili koštani artefakti, no buduća sistematska iskopavanja u toj pećini biti će vjerojatno i u tom pravcu plodonosna.

Varaždinske Toplice

U zapadnom dijelu Varaždinskih Toplica nalaze se kamenolomi u vapnenoj sedri. Prilikom kopanja sedre često se nailazi na pukotine i manje šupljine, koje su ispunjene raznim sedimentima. Na jednu takvu šupljinu naišao je 1955. god. S. Vuković (1957) i u njoj je ustanovio tri naslage. Na granici izmedju crvenkastosmedje ilovače (sloj *b*) i sivozelenkaste gline (sloj *c*) otkrio je uklopljene kosti i zube pećinskog medvjeda *(Ursus spelaeus)*, a u ranije odkopanom materijalu u podnožju šupljine pronašao je više artefakata. Kasnije je našao u naslazi crvenkaste ilovače neke druge pukotine jedan kameni artefakt, kojeg S. Vuković (1957, str. 127) sa sigurnošću opredjeljuje u musterijen. On je iz otvorenih profila pukotina i šupljina u sedri sakupio i opisao šest artefakata, koji imaju pretežno karakter srednjopaleolitskih rukotvorina.

Romualdova pećina

Romualdova pećina nalazi se na završetku Limskog kanala kod Rovinja u Istri. Njezin geografski položaj je 45° 7′ 44″ sjeverne širine i 13° 14′ 17″ istočne dužine od Greenwicha, a ulaz joj leži na 120 m apsolutne visine.

Pećina ima oblik horizontalnog nešto vijugavog i dobro prohodnog kanala duljine oko 100 m. Nastala je erozivnim i korozivnim djelovanjem vode uzduž brojnih dijaklaza i slojnih ploha u gornjojurskim vapnencima.

Tlo pećine ispunjeno je raznim sedimentima. Pokusna sondiranja provedena su 1960. i 1962. godine (M. Malez, 1962). Najdublja naslaga je smeđežuti sitnozrni kremeni pijesak, koji leži na kamenom dnu pećine. Na pijesku leži žućkastocrvena masna ilovača, a na njoj deblji sloj tamnosmeđe ilovače s kostima pleistocenskih životinja; taj sloj prekrivaju dvije naslage kompaktnih ilovača bez osteoloških ostataka.

Iz sloja tamnosmeđe ilovače sabrano je mnogo osteološkog materijala u kojem su determinirani ovi rodovi i vrste gornjopleistocenskih životinja: *Talpa europaea, Erinaceus europaeus, Lepus timidus, Microtus* sp., *Arvicola terrestris, Castor fiber, Canis lupus, Canis* sp., *Vulpes vulpes, Ursus arctos priscus, Ursus spelaeus, Martes martes, Meles meles, Crocuta spelaea, Felis silvestris, Lynx* sp., *Panthera spelaea, Equus caballus germanicus, Sus scrofa, Cervus* cf. *elaphus, Alces alces, Capreolus* sp., *Rupicapra* cf. *rupicapra, Capra* cf. *ibex, Aves, Amphibia, Pisces* i *Mollusca.* Ovo je tipična gornjopleistocenska faunistička zajednica, a kako se u njoj nalaze životinje koje ukazuju na hladniju klimu (snježni zec, vuk, los, divokoza i kozorog), uvrštena je ova naslaga vremenski u Würm III stadijal. U faunističkom spektru dominira pećinski medvjed i njegovi ostaci čine gotovo 90 % svih nalaza. U završnom dijelu pećine nalaze se na bočnim stijenama »medvjedja brušenja«, koja ukazuju da je pećina služila kao brlog brojnim generacijama pećinskih medvjeda.

U pećini je do sada iskopano pet sondi na raznim mjestima. Značajan nalaz otkriven je u četvrtoj sondi, koja se nalazi na završetku dugoljaste dvorane prije ulaza u završni pećinski kanal. U sloju tamnosmeđe ilovače s ostacima gornjopleistocenske faune otkriven je jedan čovječji zub i to M_1 dext. juvenilnog individuuma. Obzirom na geološku starost sloja, popratnu faunu i odontološke karakteristike spomenutog zuba, najvjerojatnije da on pripada gornjopaleolitskom lovcu iz skupine *Homo sapiens fossilis* (M. Malez, 1965 a).

Na samom završetku pećine u petoj iskopanoj sondi otkriveni su i paleolitski nalazi. Oni su predstavljeni jednim lijepo obradjenim »gravetiniranim« mikrolitom geometrijskog oblika, jednom kremenom lamelom u obliku oštrice i probušenim jelenjim očnjakom, tj. »grandlom«. Spomenuti artefakti po stratigrafskom položaju, načinu obrade i tipologiji pripadaju gravettienskoj kulturi i to najvjerojatnije ranom gravettienu.

Šandalja

Pod imenom »Šandalja« obuhvaćeno je više »fosilnih« pećina, koje su otkrivene prije nekoliko godina u kamenolomu na istoimenom brdu nedaleko Pule. Geografski položaj Šandalje je 44° 52′ 57″ sjeverne širine i 13° 53′ 48″ istočne dužine od Greenwicha, a leži na 72 m apsolutne visine.

Srednja otkrivena pećina je najveća i bila je posve do stropa ispunjena raznim sedimentima, koji su osobito bogati paleontološkim i paleolitskim materijalom. U sedimentnom ispunjenju jasno se luči osam slojeva, koji su

taloženi u Würmu i ranom postglacijalu. Stratigrafski pregled naslaga i njihov odnos prema paleolitskim kulturama i relativnoj kronologiji prikazan je u radu M. Maleza (1964).

Najgornja naslaga je svijetlosmedja šupljikava zemlja bez kamenja, koja je sve do stropa ispunila nekadašnju pećinu. Osteološki ostaci u njoj vrlo su rijetki; otkriveno je samo nekoliko fragmentarnih kostiju u donjem dijelu ove naslage. Uz njih sakupljeno je i nekoliko sileksa.

Ispod ovog sloja leži debela naslaga (sloj *b*) kompaktne i zbijene smedje ilovače, u kojoj ima samo mjestimice uloženog kamenja, uglavnom većih blokova. Taj sloj prepun je osteoloških ostataka raznih životinja, a vrlo je bogat i paleolitskim artefaktima i drugim tragovima o boravku čovjeka u nekadašnjem pećinskom prostoru.

Sve životinjske kosti u tom sloju su razbijene, a mnoge od njih su opaljene vatrom ili posve pougljenjene. U osteološkom materijalu pretežno su zastupani veliki sisavci, dok uz bočne stijene pećine ima jedino više ostataka od mikromamalija, ptica, amfibija, gastropoda itd. Do sada su iz sakupljenog materijala determinirane ove životinje: *Talpa europaea, Crocidura* sp., *Chiroptera, Lepus timidus, Lepus* sp., *Arvicola terrestris, Microtus* sp., *Marmota marmota, Castor fiber, Canis lupus, Canis* sp., *Vulpes vulpes, Vulpes* sp., *Ursus arctos priscus, Ursus spelaeus, Martes martes, Mustela nivalis, Meles meles, Felis silvestris, Lynx lynx, Panthera spelaea, Equus caballus fossilis, Sus scrofa, Cervus elaphus, Megaceros giganteus, Alces alces, Capreolus capreolus, Bos primigenius, Bison* sp., *Capra* sp., *Aves, Bufo* sp., *Rana* sp., *Testudo* sp., *Pisces, Gastropoda* i *Lamellibranchiata*. To je do sada vrstama najbogatija gornjopleistocenska fauna na području Istre.

Sivomaslinasta i finotinjčasta ilovača (sloj *c*) sa vrlo mnogo kamenja, koja posjeduje izgled pećinskog lesa, takodjer je fosilonosna i ispunjena sileksima. Fauna ovog sloja *c* je nešto različitija od predhodnog sloja; divlji konji i veliki preživači rijetko se nalaze, ali su zato ostaci glodavaca i ptica brojniji. Od velikih preživača otkriveni su u tom sloju ostaci sjevernog jelena *(Rangifer tarandus)*, koji je važan indikator za hladnu klimu. Osim njega otkrivene su brojne kosti i donje čeljusti sniježnog zeca *(Lepus timidus)* i rosomaha *(Gulo gulo)*. U donjem dijelu sloja *c* pojavljuje se u većem broju i pećinski medvjed *(Ursus spelaeus)*. I u tom sloju sakupljeno je mnogo paleolitskih artefakata, nukleusa, a napose mnogo kremenih odbitaka. Ostali dublji slojevi (*d*—*h*) takodjer posjeduju paleontološke i paleolitske nalaze, ali je njihova količina znatno siromašnija, nego u naslagama *b* i *c*.

Spomenuta kompaktna smedja ilovača (sloj *b*) s brojnim osteološkim ostacima sadržava i veliki broj tragova o boravku paleolitskih lovaca u nekadašnjoj pećini. U prvom redu to su ognjišta, koja su osobito česta u gornjem dijelu sloja *b*. Sistematskim otkopavanjem otkrivena su četiri lijepo istaknuta i formirana ognjišta. Ona su bila obložena kamenim blokovima, koji su opaljeni vatrom, a unutar njih ležalo je ugljeno trunje, pepeo, te zdrobljene i pougljenjene životinjske kosti. Okolo ovih ognjišta ležale su razbacane razne veće životinjske kosti, od kojih su cjevanice redovito po duljini raskoljene ili su im odbijeni zglobovi. U nivou ognjišta naslaga je upravo prepuna sileksa, a jedan znatan dio obradjen je u arte-

fakte. Položaj spomenutih ognjišta visoko u profilu naslaga dokazuje, da su paleolitski lovci koristili pećine u Šandalji za svoja skloništa tako dugo, dok ona nije bila skoro posve do stropa ispunjena sedimentima.

Paleolitskih sileksa sakupljeno je u navedenom sloju (*b*) nekoliko hiljada. Kremeni materijal vrlo je različit u petrografskom pogledu, no pretežno su zastupljene finozrnaste i amorfne kremenaste stijene, kao jaspisi, rožnjaci, opali, kalcedoni itd. Medju artefaktima zastupljene su tipične gravetke (T. 5), zatim razni tipovi nožića i oštrica, strugala, grebala, šiljaka, svrdla, ubadača itd. Od koštanih artefakata otkriveno je više lijepo izradjenih šiljaka, a neki od njih posjeduju ornamente u obliku paralelnih ureza. Sakupljeno je i više probušenih životinjskih zubi, a medju njima i »grandla«. Artefakti po načinu obrade i tipologiji pripadaju raznim fazama gravettienske kulture. Paleolitski inventar Šandalje posve se podudara i liči gravettienu, koji je otkriven na nekim lokalitetima u Sloveniji (F. O s o l e, 1963) i sjevernoj Italiji (P. L e o n a r d i, A. B r o g l i o, 1962). U Istri su tragovi gravettienske kamene industrije otkriveni do sada samo u Romualdovoj pećini u Limskom kanalu, ali Šandalja je znatno veće i bogatije nalazište. Osim toga u dubljim naslagama Šandalje (sloj *d—h*) pojavljuju se artefakti, koji su po svojoj tipologiji slični nekim facijesima aurignaciena.

Jedan od vrlo značajnih nalaza otkriven je u Šandalji prilikom iskopavanja u jesen 1963. god. (M. M a l e z, 1965 a). Približno u sredini sloja *b*, tj. u kompaktnoj smedjoj ilovači zajedno sa životinjskim kostima i artefaktima gravettienske kulture otkrivena su dva fragmenta čovječje kalote. Kasnija iskopavanja u 1965. i 1966. godini upotpunila su nalaze fosilnog čovjeka u Šandalji. Na osnovu anatomskih i odontoloških karakteristika svi dosada sakupljeni ostaci pripadaju naprednom fosilnom čovjeku *(Homo sapiens fossilis).* U najnovije vrijeme izvršena je u Groningenu radiokarbonska analiza ugljena iz ognjišta u sredini sloja *b* i dobivena je starost od 12.300 godina. Dalnja terenska istraživanja ovog lokaliteta još su u toku.

Punikve

Na području sela Punikve istočnije od Ivanca sabrao je S. V u k o v i ć (1963 a) u vododerinama i na oranicama više artefakata. On piše (str. 23 i 24): »Na tome je nalazištu sakupljena jedna vrlo stara paleolitska kamena industrija razasuta po površini zemlje, a ta tipološki najbolje odgovara i najbliže stoji donjopaleolitskim kamenim kulturama — najvjerojatnije ranom acheuleenskom kulturnom stupnju sa još vidljivo izraženom cheleenskom tradicijom. Zastupana je ručnim klinovima (Faustkeil), ručnim šiljcima (Handspitze), primitivnim i jednostrano ukošenim cjepačima (Spalter), golemim grebalima (Kratzer) i drugim primitivnim orudjima. Sve su to orudja oblikovana za udaranje, a glavna im je karakteristika glomaznost i surova obrada. Usprkos svojoj surovosti, grubosti i primitivnosti, kameni artefakti iz nalazišta Punikve pokazuju jednu potpunu, cjelovitu i tipičnu paleolitsku kamenu industriju (kulturu) koja je mogla nastati jedino za donjeg odsjeka paleolitika«.

S. Vuković (1963 a, str. 24) dalje napominje, da na lokalitetu ne postoje stratigrafski odnosi i tragovi diluvijalne faune i svoju determinaciju paleolitske kulture osniva isključivo na tipološkim karakteristikama sakupljenih artefakata, jer navodi: »Bazirajući dakle cijelo svrstavanje paleolitskih kamenih artefakata iz nalazišta Punikve jedino na njihovoj tipologiji, stavio sam ih u donji paleolitik — time da stoje najbliže ranom acheuleenskom kulturnom stupnju. Najviše povoda za to svrstavanje dao mi je artefakt prikazan na tabli I (vidi T. 6 u ovoj raspravi). To je vrlo lijepo obradjen i tipičan primjerak ručnog klina (Faustkeil) eliptičnog ili ovalnog oblika. Izradjen je iz kremena koji je jače patiniran i raznobojan od bijelo-žuto-smedje do sive boje. Njegova duljina iznosi oko 17 centimetara, širina oko 8,5 centimetara, a debljina nešto više od 3,5 centimetara. On se razlikuje od ostalih paleolitskih kamenih artefakata iz tog nalazišta po tome, što je u poredjenju s njima znatno ljepše oblikovan i pomnije obradjen. Obostranom obradom dorzalne i ventralne strane postignuta je kod tog ručnog klina valovito naverugana oštrica koja obilazi artefakt cirkumlateralno. Zanimljivo je da ova valovita naveruganost oštrice nije ni najmanje narušila lijep i pravilan eliptični oblik ovog klina. Njegova je dorzalna ploha lahko ispupčena ili konveksna, a obradjena je dugim lamelasto plitkim odlomima koji se većinom pružaju od ruba oštrice prema srednjem polju artefakta. Kao dokaz da je za izradbu ovog ručnog klina korištena kremena valutica mogu da posluže još mjestimično zaostali tragovi okorine na dorzalnoj plohi. Ventralna je ploha nešto manje konveksna, a njezina je obrada više stepeničastog karaktera. Komparacije za ovaj naš primjerak ovalnog ručnog klina i dokaze za njegovu pripadnost ranom acheuleenskom kulturnom stupnju nalazimo u ručnim klinovima ovalnog oblika iz St. Acheul-a«.

U spomenutoj raspravi opisuje Vuković samo sedam artefakata i napominje (str. 28), da su to najtipičniji i najljepši primjerci paleolitskih kamenih orudja iz nalazišta Punikve.

Vilenica

Pećina Vilenica nalazi se u Vrtarovu kamenolomu u selu Moždjencu kod Novog Marofa. Geografski položaj Vilenice je 46° 8′ 10″ sjeverne širine i 14° 0′ 2″ istočne dužine od Pariza, a leži na oko 260 m apsolutne visine.

Ovaj lokalitet istraživao je S. Vuković (1963 b) u 1961. i 1962. godini. On navodi da je pećina Vilenica uskog i dugog oblika, pretežno ima oblik vijugavog kanala, koji je blago nagnut od juga prema sjeveru. Pećina probija greben koji je izgradjen iz miocenskih vapnenaca i pješčenjaka. Vilenica je imala dva ulaza, jedan sa sjeverne, a drugi s južne strane grebena. U južnom dijelu pećine odvajala se od uskog kanala jedna pokrajna prostorija, kojoj je površina iznosila oko 40 m². Vremenom je kod intenzivne eksploatacije kamena pećina posve nestala.

S. Vuković (1963 b, str. 5 i 6) je u preostalom dijelu pokrajnje prostorije otkrio na njezinoj sjevernoj strani sačuvane i intaktne naslage, pa dalje navodi: »Nakon pažljivog istraživanja ovih naslaga otkrio sam u

njima niz od deset slojeva, unutar kojih su ustanovljena tri paleolitska kulturna stratuma. Sadržaj paleolitskih kulturnih stratuma činio je pepeo i ugljen ognjišta, zatim paleolitski kameni artefakti i zubi spiljskog medvjeda *(Ursus spelaeus* Ros.)«.

U prvoj naslagi (*a*) otkrio je Vuković fragmente rimske keramike, jedan kameni i jedan koštani artefakt, nukleus, zatim zube konja, dabra i fragmenat roga srndača. Naslaga je aluvijalne starosti.

Druga naslaga (*b*) nije sadržavala nikakvih nalaza, a Vuković drži da je nastala u atlantikumu.

Treća naslaga *(c)* takodjer nije sadržavala nikakvih nalaza, a po starosti je uvrštena u pleistocen.

U četvrtoj naslazi (*d*) nalazili su se raspršeni ostaci ugljena i pepela. Pretežno u donjem dijelu naslage nadjeni su kameni artefakti, te raspadnute kosti i zubi pećinskog medvjeda. Vuković je ovu naslagu označio kao »prvi paleolitski stratum«, a u njoj su sabrani osim artefakta od kvarcita i jedan fragmentarni koštani artefakt. U istom sloju na drugom dijelu dvorane otkrivena su dva artefakta iz maslinastozelenog kremena.

Peta naslaga *(e)* bila je takodjer bez ikakvih paleontoloških ili paleolitskih nalaza. Šesta naslaga (*f*) izgledom je posve ista s taložinom *d*, a sadržavala je kamene artefakte i ostatke pećinskog medvjeda. Vuković je ovu naslagu označio kao »drugi paleolitski kulturni stratum«.

Sedma naslaga *(g)* posve je izgledom jednaka s naslagom *e*; paleontološki i paleolitski ostaci u njoj nisu pronadjeni. Osma naslaga *(h)* jednaka je po sedimentološkim osebinama ranije spomenutim naslagama *d* i *f*. Naslaga je sadržavala mnogo ugljenog trunja i pepela, kamene artefakte i rastrošene kosti pećinskog medvjeda. Vuković je ovu naslagu označio kao »treći ili najdonji paleolitski kulturni stratum«. Deseta naslaga *(i)* bila je takodjer bez paleontoloških i paleolitskih nalaza, a ležala je direktno na matičnoj stijeni od miocenskih vapnenaca.

S. Vuković (1963 b, str. 15, tabela) pokušava ove naslage uvrstiti u stratigrafsku shemu članjenja kvartara i paleolitsku podjelu kultura, a osnova za to su mu samo tri artefakta (jedan ubadač iz lidita i dva oštrična grebala). Iz njegovog tabelarnog prikaza je vidljivo da paleolitski inventar iz sloja *h* pripada posljednjoj fazi »hladnog mousteriena«, iz sloja *f* »Szeletienu«, starijem i srednjem aurignacienu, a iz sloja *d* »kasnom aurignacienu i gravettienu«.

Iz pećine Vilenice opisuje S. Vuković (1963 b, str. 10—16) paleolitsku kvarcnu industriju. Navodi da se po tehnici obrade može ova kamena industrija podijeliti na jednoplošno, dvoplošno i višeplošno odbijene (obradjene) artefakte. U navedenom radu spomenuti autor opisuje samo jednoplošne artefakte iz trećeg paleolitskog kulturnog stratuma, tj. iz naslage *h*. On navodi (str. 11): »Jednoplošno ili jednostrano odbijeni artefakti ove kvarcove industrije svojom jednostavnošću i neuobičajenim oblicima više podsjećaju na neke vrste pseudoartefakte, nego na stvarne rukotvorine čovjeka. To su bez sumnje po obliku i obradi najjednostavniji artefakti što uopće mogu postojati«. Iz trećeg stratuma on opisuje 35 komada na razne načine raskoljene, odnosno prebijene kvarcitne valutice, pa uvijek veći dio artefakta čini okorina ili obla ploha valutice, a manji dio je odlomljena

ploha s oštrim rubovima. Taj rub mogao se upotrebljavati kao strugalo, grebalo itd.

Osim spomenutih prelomljenih kvarcnih valutica, koje su gotovo bez artificijelnog karaktera, otkrivena su u taložinama pećine Vilenice i tri nesumljiva artefakta, koji sigurno dokazuju da je ovaj lokalitet posjećivao paleolitski lovac. U najdonjem trećem paleolitskom stratumu otkrio je Vuković jedan artefakt načinjen iz lidita, a predstavlja ubadač u kombinaciji s malenim strugalom. Druga dva artefakta otkrio je u prvom paleolitskom stratumu, načinjena su iz maslinastozelenog kremena i predstavljaju oštrična grebala. Uz ove kremene artefakte otkriveni su i koštani artefakti, ali za odredbu kulturnom stupnju nisu povoljni.

Golubovec

U Geološko-paleontološkom muzeju u Zagrebu pohranjeno je nekoliko kremenih artefakata, koje je sakupio F. Koch na području Golubovca, kada je početkom ovog stoljeća zajedno s D. Gorjanović-Krambergerom vršio geološko snimanje lista Krapina u. Zlatar, mjerila 1 : 75.000. Artefakti su izradjeni iz sivog do mliječno bijelog opala, a pokriveni so tamnosivom patinom. Na svima se opaža zaobljena površina prvobitne valutice, a posjeduju bulbus i retušu. Po obliku to su jednostavni ručni klinovi, strugala i nukleoartefakti. Prije četiri godine dobio sam od geologa J. Ogulinca jedno veće strugalo trapeznog oblika, koje je takodjer izradjeno iz sivog opala, a potjeće iz Golubovca. Svi do sada sakupljeni komadi liče na donjopaleolitske artefakte, medjutim, premalo je materijala za tačno odredjivanje paleolitske kulture. Nužno je potrebno u buduće na tome lokalitetu izvršiti sabiranje materijala, te treba prikupiti stratigrafske i druge podatke.

Ražanac

Pod ovim imenom obuhvaćeno je područje s paleolitskim artefaktima koje se proteže južno od Ražanca izmedju sela Posedarja i Ljupča, odnosno na tromedji selâ Radovin, Slivnica i Jovići. Š. Batović (1965), koji je sakupio kremene artefakte na spomenutom području napominje, da su to površinski nalazi i da je najviše kremenih izradjevina sakupio na lokalitetima Bojana i Bili brig uz koje su smješteni najzapadniji zaseoci Slivnice, Kneževići i Veržići, te na podnožju Beretinove gradine kod Radovina.

Pretežni dio sakupljenih sileksa izradjen je iz žućkastog kremena u kojem se opažaju još ponegdje fosilni foraminiferi (numuliti), što ukazuje da su za izradu korištene rožnjačke konkrecije iz eocenskih naslaga Dalmacije. Sakupljeno je više stotina neretuširanih sileksa, a uz njih i veliki broj retuširanih i potpuno definiranih artefakata. Pretežni dio obradjenih artefakata pripada raznim strugalima. Sakupljeni su nukleusi i na hiljade odbitaka. Š. Batović (1965, str. 206) drži da većina artefakata iz ovog područja pripada srednjem paleolitu, tj. musterijenu, ali se pojavljuju i rukotvorine gornjeg paleolita.

Veli Rat

Prilikom paleontološkog istraživanja koštanih breča na sjevernom dijelu Dugog otoka u 1965 godini, otkrio sam na lokalitetu Panjorovica više desetaka artefakata i na stotine neretuširanih sileksa. Taj lokalitet nalazi se u neposrednoj blizini svetionika na Velom Ratu.

Kremeni artefakti i neretuširani sileksi leže na površini terena i razasuti su na oko 500 m². Izradjeni su iz bijelog, sivog i žutog rožnjaka, koji se pojavljuje u obliku konkrecija uloženih u gornjokrednim naslagama sjevernog dijela Dugog otoka. Artefakti su predstavljeni ručnim šiljcima, raznim strugalima i rezalima. Na osnovu tipologije i načina obrade može se zaključiti da pripadaju musterijenu i orinjasenu. Obrada materijala iz ovog lokaliteta još je u toku.

Literatura

Batović Š., 1965. Prvi paleolitski nalazi u sjevernoj Dalmaciji. Diadora 3. Zadar.

Brodar S., 1938. Das Paläolithikum in Jugoslawien. Quartär 1. Berlin.

Gorjanović-Kramberger D., 1913. Život i kultura diluvijalnoga čovjeka iz Krapine u Hrvatskoj. Djela JAZU 23. Zagreb.

Güenther W. E., 1959. Zur Altersdatierung der diluvialen Fundstelle von Krapina in Kroatien. Ber. über die 6. Tagung der Deutschen Ges. f. Anthropologie.

Herak M., 1947. Starost i sistematske značajke spiljskog medvjeda Hrvatske. Geol. vjesnik 1. Zagreb.

Kadić O., 1934. Der Mensch zur Eiszeit in Ungarn. Jahrb. der kgl. ungar. geolog. Anstalt 30, 1. Budapest.

Klemenc J., Saria B., 1936. Archaeologische Karte von Jugoslawien: Blatt Ptuj. Beograd—Zagreb.

Kormos T., 1912. Die ersten Spuren des Urmenschen im Karst-Gebirge. Földt. Közl. 43. Budapest.

Lengyel de B., 1933. Scoperta delle vestigia dell'uomo preistorico nelle caverne della riviera liburnica. Atti del I. congr. speleolog. nazionale. Trieste.

Leonardi P., Broglio A., 1962. Le Paléolithique de la Vénétie. Annali dell' Universitá di Ferrara, (N. S.), sec. 15, 1. Ferrara.

Malez M., 1951. Mačkova špilja u Velikoj Sutinskoj. Naše planine 4/5. Zagreb.

Malez M., 1956 a. Die Höhle Veternica eine neue paläolithische Fundstelle in Kroatien. Bull. scient. 3/1. Zagreb.

Malez M., 1956 b. Paläolithikum in Samobor bei Zagreb. Bull. scient. 3/2. Zagreb.

Malez M., 1956 c. Erster Fund des oberdiluvialen Menschen im dinarischen Karst. Bull. scient. 3/2. Zagreb.

Malez M., 1957. Höhlenhyänenfund in Slawonien. Bull. scient. 3/3. Zagreb.

Malez M., 1958. Neki noviji rezultati paleontološkog istraživanja pećine Veternice. Palaeontologia Jugoslavica 1. Zagreb.

Malez M., 1959 a. Das Paläolithikum der Veternicahöhle und der Bärenkult. Quartär 10/11 (1958/59). Bonn.

Malez M., 1959 b. Speleološka istraživanja krša u 1956. god. Ljetopis JAZU 63. Zagreb.

Malez M., 1960 a. Pećine Ćićarije i Učke u Istri. Acta geol. 2. Zagreb.

Malez M., 1960 b. Entdeckung des ersten paläolithischen Fundortes in Dalmatien. Bull. scient. 5/4. Zagreb.

Malez M., 1960 c. Rad na speleološkom istraživanju u Hrvatskoj. Ljetopis JAZU 64. Zagreb.

Malez M., 1961 a. Pećina Veternica kao paleolitsko nalazište s tragovima kulta medvjeda. Drugi Jug. speleol. kongres, Split i Dalmatinska Zagora 1.—4. VI. 1958. Zagreb.

Malez M., 1961 b. Pećinska hijena iz Vindije kod Voće. Geol. vjesnik 14. (1960). Zagreb.
Malez M., 1962. Romualdo Cave, a new significant pleistocene site in Istria. Bull. scient. 7/6. Zagreb.
Malez M., 1963 a. Kvartarna fauna pećine Veternice u Medvednici. Palaeontologia Jugoslavica 5. Zagreb.
Malez M., 1963 b. Istraživanje pleistocenske stratigrafije i faune u 1962. godini. Ljetopis JAZU 69. Zagreb.
Malez M., 1964. Šandalja bei Pula — ein neuer und wichtiger paläolithischer Fundort in Istrien. Bull. scient. 9/6. Zagreb.
Malez M., 1965 a. Nalazišta fosilnih hominida u Hrvatskoj. Geol. vjesnik 18/2 (1964). Zagreb.
Malez M., 1965 b. Pećina Veternica u Medvednici. I. Opći speleološki pregled. II. Stratigrafija kvartarnih taložina. Acta geol. 5. Zagreb.
Malez M., 1965 c. Novi opći varijacioni raspon vrste Ursus spelaeus Rosenm. & Heinroth. Geol. vjesnik 18/1 (1964). Zagreb.
Malez M., 1965 d. Cerovačke pećine. Izd. Speleol. dr. Hrvatske, 1. Zagreb.
Malez M., 1966 a. Über das Paläolithikum der Höhle Velika pećina auf der Ravna Gora in Nordwest-Kroatien. IV. Congrès Internat. de Spéleologie, Ljubljana 12.—28. IX 1965. (U tisku).
Malez M., 1966 b. Die Gattung Ochotona Link. 1795 (Lagomorpha Brandt 1855) in Jugoslawien. Bull. scient., Sec. A 11, 1/2. Zagreb.
Malez M., 1967. Paleolit Velike pećine na Ravnoj gori u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Arheološki radovi i rasprave JAZU 4/5. Zagreb.
Oakley K. P., 1965. Radiocarbon Dating of Fossil Hominids. Proc. of the Sixth Inter. Conf. Radiocarbon and Tritium Dating. Pullman.
Osole F., 1965. Mlajši paleolitik iz Ovčje jame. Arheološki vestnik 15/14. Ljubljana.
Osole F., 1965. Les stations paleolithiques dans des grottes en Yougoslavie. Naše jame 7. Ljubljana.
Poljak J., 1935. Nekoje pećine Zagrebačke i Samoborske gore. Hrvatski planinar 29 godište. Zagreb.
Vuković S., 1935. Istraživanje prethistorijskog nalazišta u spilji Vindiji kod Voće. Spomenica varaždinskog muzeja. Varaždin.
Vuković S., 1950. Paleolitska kamena industrija spilje Vindije. Historijski zbornik 3. Zagreb.
Vuković S., 1954. Istraživanje pretpećinskog terena Vindije. Speleolog 1. Zagreb.
Vuković S., 1957. Tragovi spiljskog medvjeda i kulture ljudi paleolitske dobe na teritoriju Varaždinskih Toplica. Arheološki vestnik 8/2. Ljubljana.
Vuković S., 1961. Mezolitska kamena industrija spilje Vindije. Godišnjak Grad. muz. Varaždin 1. Varaždin.
Vuković S., 1962. Prilog spilje Vindije rješavanju kronologije krapinskog diluvija. Arheološki radovi i rasprave JAZU 2. Zagreb.
Vuković S., 1963 a. Paleolitska kamena industrija nalazišta Punikve kod Ivanca. Godišnjak Grad. muz. Varaždin 2/3. Varaždin.
Vuković S., 1963 b. Istraživanje paleolitskog lokaliteta spilja Vilenica u godini 1962. Godišnjak Grad. muz. Varaždin 2/3. Varaždin.
Vuković S., 1963 c. Hrvatsko zagorje u prethistoriji. Naše planine 9/10. Zagreb.

ZUSAMMENFASSUNG

Paläolithische Fundstellen in Kroatien

Die Kenntnis und Erforschung des Paläolithikums in Kroatien begann mit der Entdeckung der Fundstelle Krapina durch den bekannten Geologen und Paläontologen D. Gorjanović-Kramberger am 23. August des Jahres 1899.

Die zweite paläolithische Fundstelle entdeckte im Jahre 1911 der ungarische Paläontologe T. Kormos in der Höhle Bukovac bei Lokve im Gorski kotar. Zu diesen zwei Fundstellen kam im Jahre 1928 die Höhle Vindija bei Voća, worin S. Vuković paläolithische Artefakte entdeckte. Einige Jahre nachher wurden in einer Höhle des Severischen Steinbruches bei Vuglovec, unweit von Ivanec, dann in der Höhle Oporovina an der Učka und in der Šupljata pećina bei Markuševac, in der Nähe von Zagreb, paläolithische Funde gemacht.

Nach dem zweiten Weltkrieg begann eine intensive Erforschung des Paläolithikums in Kroatien und es wurde eine ganze Reihe von paläolithischen Fundstellen entdeckt. Heute sind im Gebiete Kroatiens schon 21 Lokalitäten mit paläolithischen Funden bekannt; 16 dieser Fundstellen befinden sich in Höhlen und nur 5 liegen im Freien.

In Kroatien sind alle paläolithischen Kulturen — vom alten bis zum jungen Paläolithikum und Mesolithikum — vertreten. Geräte des alten Paläolithikums der Chelléen- und Acheuléen-Form wurden im Freien in Punikve bei Ivanec und in Golubovec entdeckt. Das mittlere Paläolithikum ist durch die Moustérien-Kultur (Handspitzen und verschiedene Schaber) vertreten. Hauptfundorte sind: Krapina, Vindija, Veternica, Velika pećina, Samobor, Varaždinske toplice und Ražanac in Dalmatien. In der Velika pećina erscheint das Moustérien à denticulés. Feuerstein- und Knochenartefakte der Aurignacien-Kultur wurden in der Bukovac Höhle in Gorski kotar, in den Höhlen Vindija bei Voća, Velika pećina auf Ravna gora, Šandalja bei Pula, Vilenica bei Novi Marof, Ražanac nördlich von Zadar und in Panjorovica auf Dugi otok entdeckt. Knochenspitzen mit gespaltener Basis sind aus der Höhle Velika pećina zu erwähnen. Das jüngste Paläolithikum ist überwiegend vertreten durch die Gravettien-Kultur in den Fundorten Vindija, Velika pećina, Cerovačka gornja pećina bei Gračac, Pećine u Brini bei Drniš, Romualdo-Höhle im Limkanal und Šandalja bei Pula. Die paläolithischen Funde aus Vuglovec, Oporovina, Markuševac, Pećina na Gradini und Srednji Lipovac gehören dem Endabschnitt des Paläolithikums an.

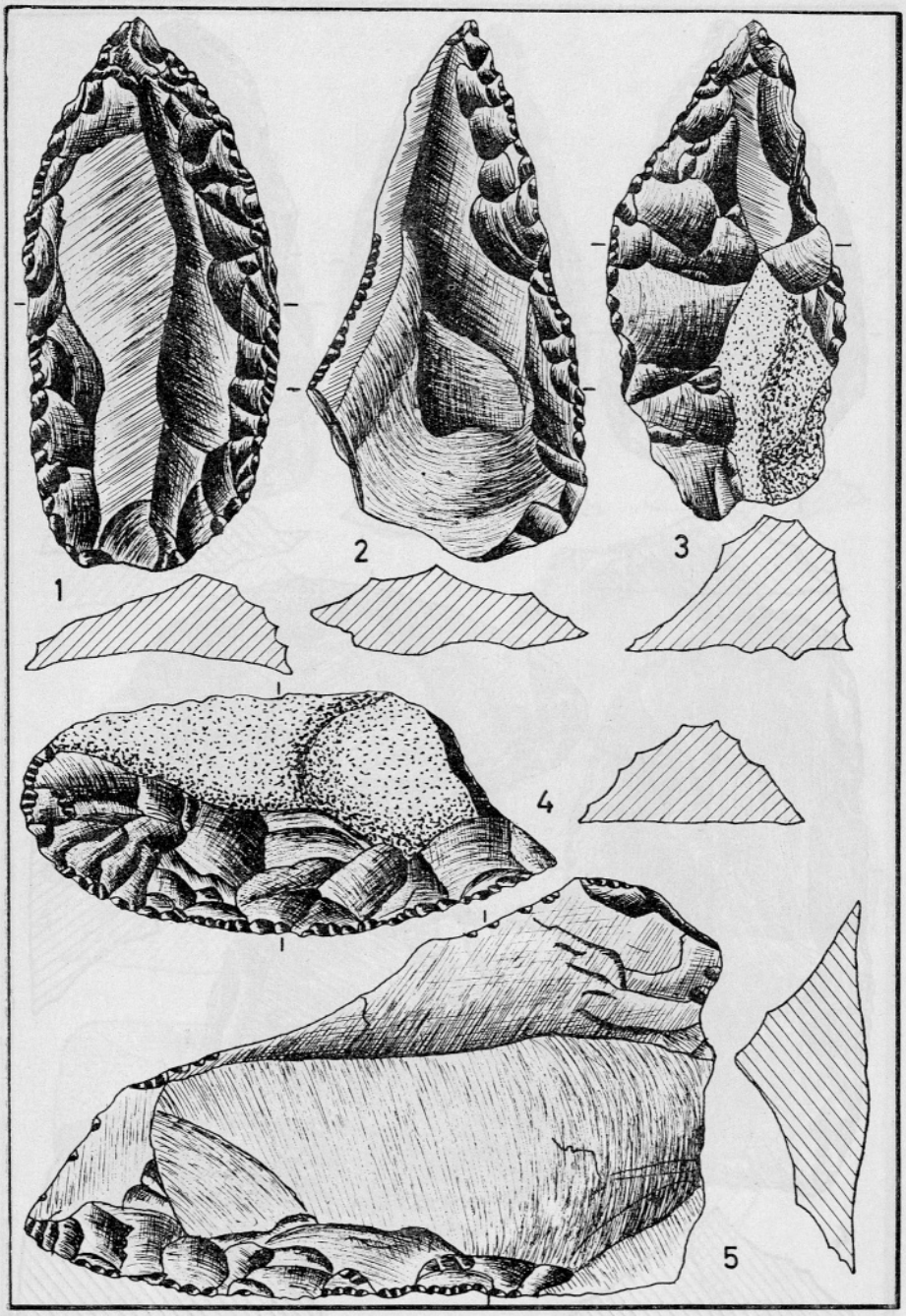

Musterijenski ručni šiljci i strugala iz Krapine.
Moustérienhandspitzen und Schaber aus Krapina. 1—5 = 1/1

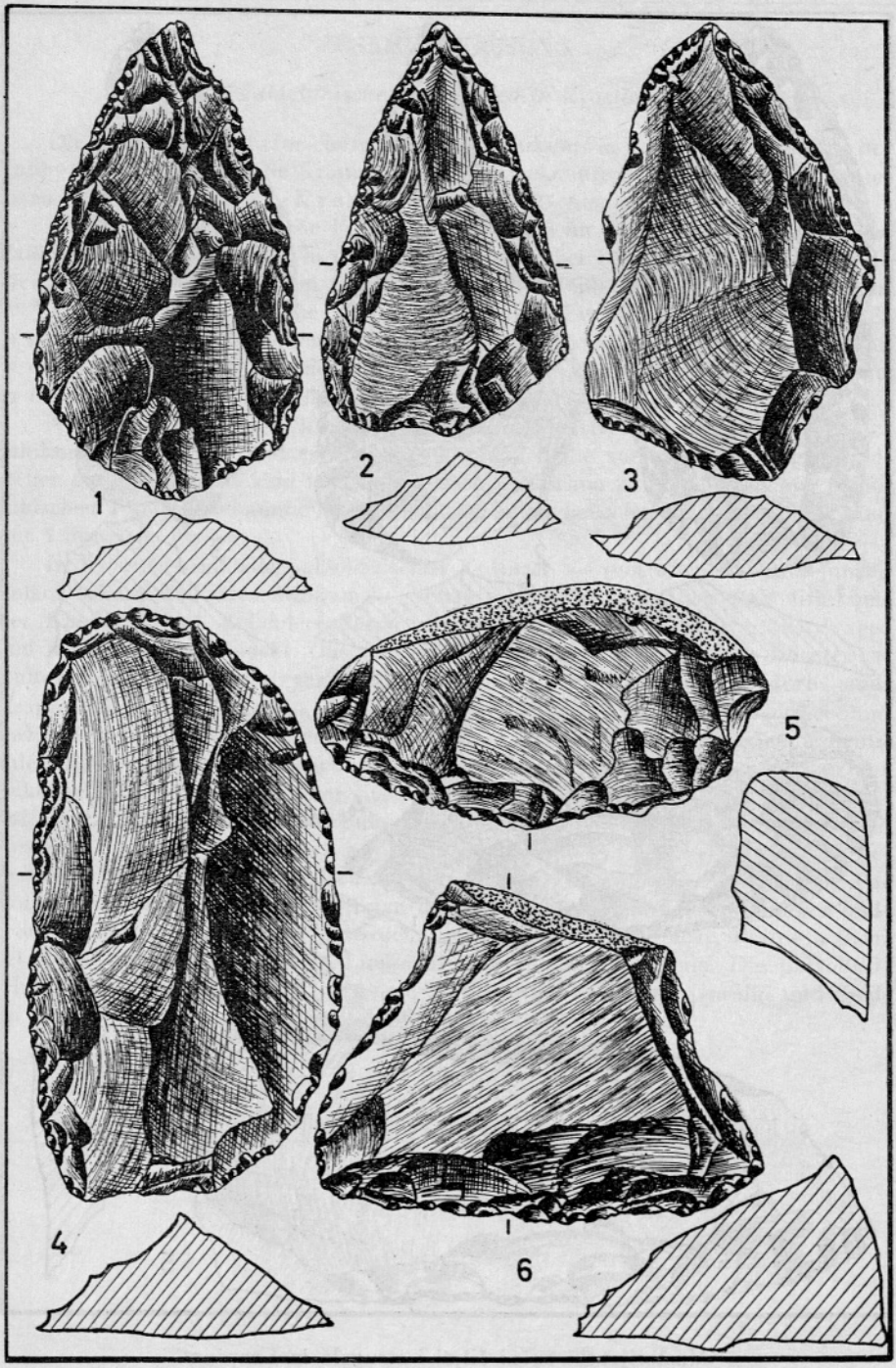

Musterijenski ručni šiljci i strugala iz pećine Vindije.
Moustérienhandspitzen und Schaber aus der Höhle Vindija. 1—6 = 1/1

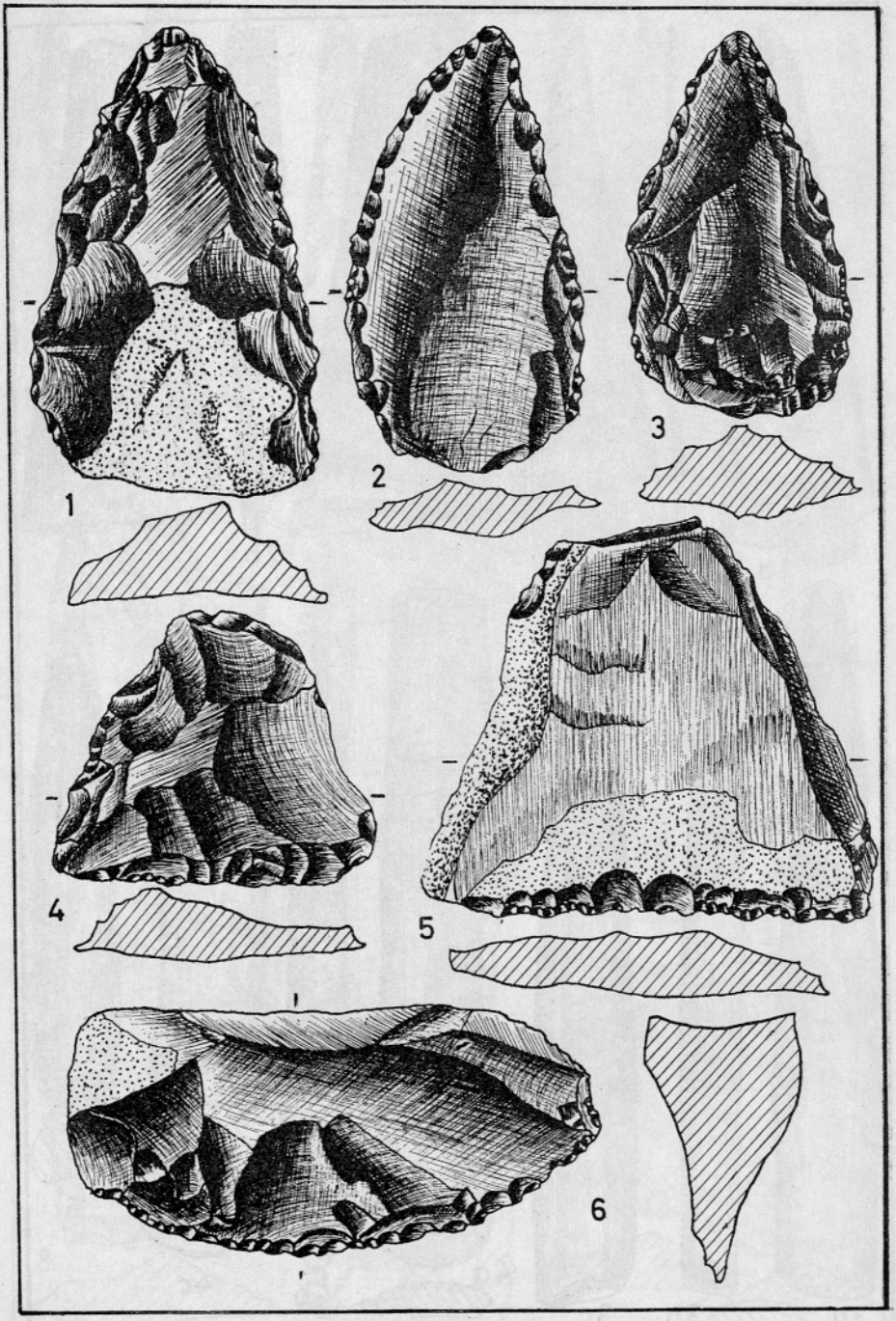

Musterijenski ručni šiljci i strugala iz pećine Veternice.
Moustérienhandspitzen und Schaber aus der Höhle Veternica. 1—6 = 1/1

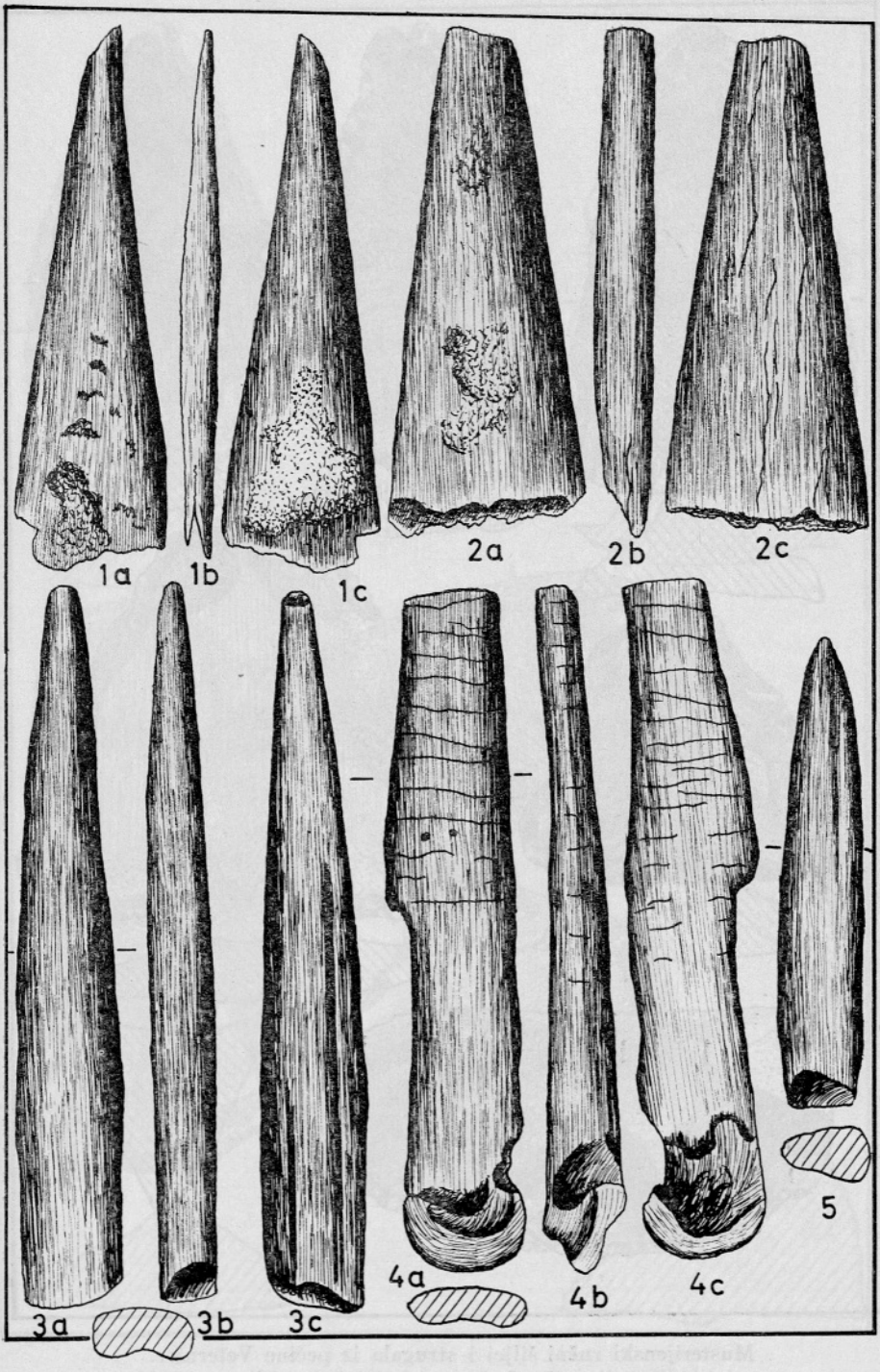

Koštani šiljci iz Velike pećine na Ravnoj gori.
Knochenspitzen aus der Höhle Velika pećina auf Ravna gora. 1—5 = 1/1

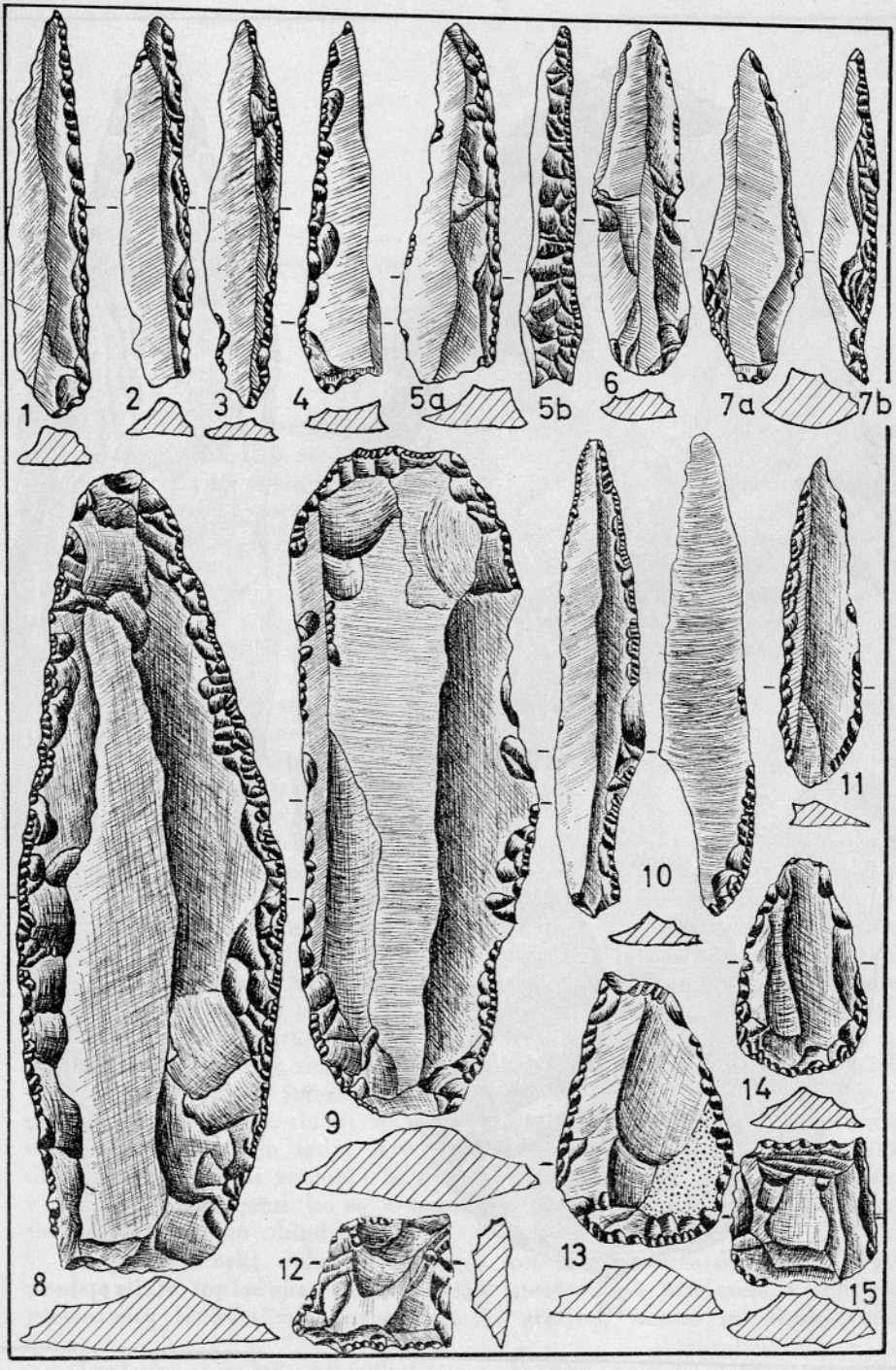

Razni tipovi artefakata gravettienske kulture iz Šandalje.
Verschiedene Typen von Artefakten der Gravettienkultur aus Šandalja. 1—15 = 1/1

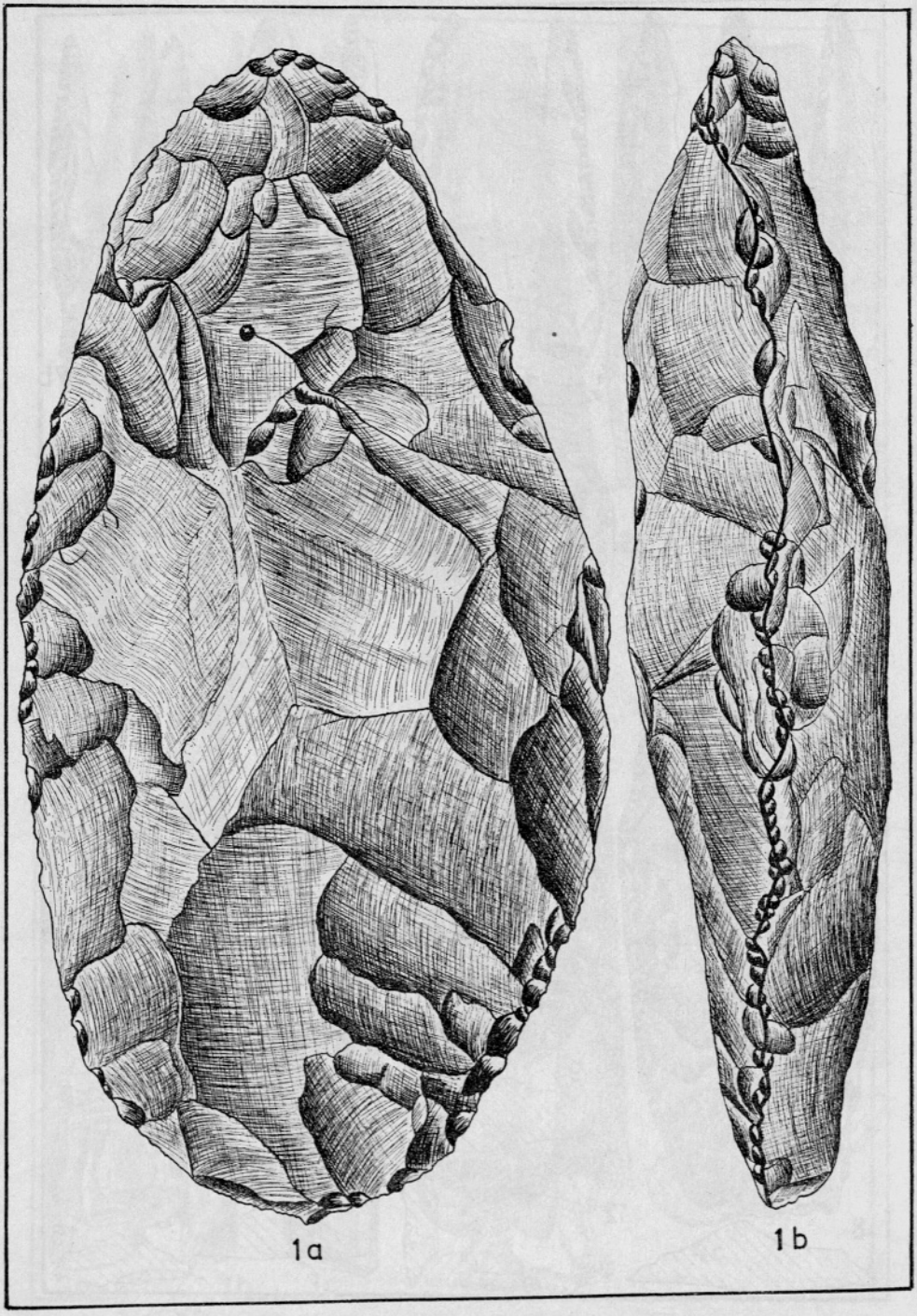

Ovalni ručni klin iz nalazišta Punikve kod Ivanca.
Ovaler Faustkeil von der Fundstätte Punikve bei Ivanec. 1 a, b = 1/1

SESALSKA FAVNA SLOVENIJE V PLEISTOCENSKI DOBI

IVAN RAKOVEC
Univerza, Ljubljana

V najstarejšem terciarju so bile sesalske favne v Evropi še podobne severnoameriškim. Ko se je v srednjeeocenski dobi ločila Evropa od Severne Amerike, so postajale razlike med favnami obeh kontinentov čedalje večje. V zgornjem eocenu se je evropski kontinent spojil z azijskim. Sesalske favne so se v Evropi krepile in oživljale odslej predvsem z novimi rodovi in vrstami, ki so prihajali iz Azije v več selitvenih valih. Tak vdorni val sesalcev se je pojavil v Evropi v začetku miocenske dobe, to je pred približno 22 milijoni let. Takrat so se pokazali pri nas prvi trobčarji in primitivni predniki medvedov, jelenov in svinj. Ob pričetku pliocenske dobe, pred nekako 8 milijoni let, se je pojavil na evropskih tleh nov val sesalcev. Med njimi so bili posebno številni divji konji rodu *Hipparion.* Ob prehodu iz terciarne dobe v kvartarno, torej v začetku pleistocena, kar je bilo pred nekoliko več kakor enim milijonom let, ko je pri nas mnogo sesalskih rodov in vrst izumrlo, so prišle iz Azije nove skupine sesalcev, predvsem govedo *(Leptobos)* in nekoliko pozneje še sloni *(Archidiskodon meridionalis)* in divji konji *(Allohippus stenonis).* Madžarski paleontologi so ugotovili še nadaljnje štiri selitvene valove, ki so zajeli v pleistocenu Evropo. Zadnji od teh je bil že na prehodu pleistocena v holocen.

Zaradi večkratnega pojavljanja poledenitev v pleistocenski dobi so se sesalske favne v srednji Evropi takrat mnogo bolj menjavale kakor v prejšnjih geoloških dobah, hkrati pa tudi diferencirale. Prvi pogoji za diferenciacijo sesalcev v tem smislu, da so se pričele nekatere vrste prilagojevati hladnejšemu podnebju, medtem ko je velika večina ostala navezana na toplejše kraje, so bili sicer dani že tedaj, ko so se izoblikovali klimatski pasovi na severni in južni polobli. Vendar to prilagojevanje takrat še ni doseglo take stopnje, da bi že mogli govoriti o kakih izrazitejših mrzlodobnih sesalcih. Šele tedaj, ko so nastopile poledenitve v pleistocenski dobi, so se začeli ti razločki naglo stopnjevati, dokler niso dosegli viška v mlajšem pleistocenu, ko se je ozračje z nastopom razsežnejših poledenitev izredno močno ohladilo.

V pleistocenski dobi ločimo zato več skupin sesalske favne. Prvo predstavljajo toplodobni sesalci, drugo mrzlodobni, predvsem v mlajšem pleistocenu razločujemo razen tega še gozdno, stepno in visokogorsko favno.

Toplodobne so bile v prvi vrsti vse sesalske vrste, ki so preživele pliocensko dobo. Ti pliocenski relikti so bili za toplotne spremembe tako ob-

čutljivi, da niso mogli vzdržati hladnejšega podnebja v günškem glacialu in so zato že v začetnem delu pleistocena izumrli. Toplodobni so bili tudi tisti potomci pliocenskih vrst, ki so se na evropskih tleh pokazali šele v pleistocenski dobi in tu vzdržali samo toliko časa, dokler jih ni hladnejše podnebje pregnalo v toplejše kraje ali dokler niso izumrli. Nekateri od teh so se v naslednjih toplejših medledenih dobah vračali v srednjo Evropo. Z viškom predzadnje ali riške poledenitve je iz srednje Evrope izginila večina takih sesalcev, medtem ko so se v južni Evropi ohranili nekateri še v zadnjo, würmsko poledenitveno dobo.

Za večje temperaturne spremembe manj občutljive sesalce spoznamo v glavnem po tem, da se njihovi ostanki kažejo tudi v plasteh, ki so bile odložene v času posameznih poledenitev. Zato je pri presoji takih živalskih vrst potrebno upoštevati poleg drugih okoliščin še geografsko lego njihovih najdišč. Taki sesalci nastopajo v severnem delu srednje Evrope, to je severno od Alp, večinoma samo v plasteh medledenih dob in toplotnih presledkov ali interstadialov posameznih glacialov, medtem ko jih najdemo v južnem delu tudi v plasteh stadialov.

Prvotno toplodobni sesalci so postajali mrzlodobni s prilagajanjem na hladnejše klimatske razmere, in to v različnih oddelkih pleistocenske dobe. Sčasoma so bili v tem oziru že tako specializirani tipi, da se niso več mogli prilagoditi na toplejše podnebje. Nova domovina takih sesalcev je postala predvsem pokrajina, ki je mejila neposredno na poledenelo ozemlje. V poledenitvenih dobah, ko so ledeniki zavzeli znatno večji obseg, pa so se razširili tudi po srednji Evropi.

Pravih pliocenskih reliktov iz najstarejšega pleistocena, to je iz razdobja pred günško poledenitvijo, v Sloveniji doslej še ne poznamo. Ostanki mastodonta vrste *Bunolophodon arvernensis* so znani sicer že iz več najdišč na Štajerskem in v Prekmurju, vendar jih še ni mogoče povsem zanesljivo pripisati pleistocenski dobi kljub precej visoki stopnji specializacije, ki so jo dosegli njihovi molarji.

Iz starega pleistocena, ki obsega günško in mindelsko poledenitev z vmesno (günško-mindelsko) medledeno dobo, poznamo za sedaj le primitivnega medveda vrste *Ursus mediterraneus* iz breče v razpokah krednih apnencev pri Vrhovljah blizu italijanske meje. Njegovi potomci, črni medvedi, žive danes v Tibetu in ni torej pri nas odkrita vrsta v nobenem ožjem sorodstvu s poznejšim jamskim in rjavim medvedom.

Mindelski poledenitveni dobi, če ne še kakemu starejšemu razdobju, moremo prišteti ostanek losa vrste *Libralces* aff. *gallicus* iz jezerske gline v viški opekarni. Glede na široko razpetino velikega rogovja imajo paleontologi to vrsto in njej sorodne za stepne živali, ki so bile prilagojene nekoliko hladnejšemu podnebju.

Tudi iz srednjega pleistocena, ki obsega mindelsko-riško medledeno dobo in riško poledenitev, je iz naših krajev znanih doslej le malo sesalskih vrst.

Iz mindelsko-riške medledene dobe izvirajo ostanki povodnega konja *(Hippopotamus)*, ki so bili sredi preteklega stoletja odkriti v Postojnski jami. Bili so tipični toplodobni sesalci, kakršni so še dandanes, saj so tudi pozimi navezani na nezamrznjene vode. Iz južne Evrope so se bili razširili proti severu do Moravskega, srednje Nemčije in srednje Anglije. Ob

koncu mindelsko-riškega interglaciala so izginili iz srednje Evrope. V tem interglacialu so bila na našem Krasu precejšnja jezera, ki so omogočala življenje povodnim konjem. Ko so se ob koncu dobe, če ne že poprej, jezera osušila, so te živali poginile. Njihove ostanke so kasnejše vode odplavile v Postojnsko jamo.

Z nastopom riškega glaciala so se začeli v Evropi med takratno favno bolj in bolj uveljavljati mrzlodobni sesalci. Pri nas so se tedaj pokazali prvi mamuti. V dravski dolini pri Vuhredu odkrita spodnja čeljust predstavlja prehodno razvojno stopnjo med vrstama *Mammonteus trogontherii* in *Mammonteus primigenius*. Iz še nekoliko mlajšega dela riške dobe je okostje mamuta *(M. primigenius)*, ki so ga pred leti našli v jezerski glini pri Bobovku nedaleč od Kranja. Tudi ta kaže na svojih zobeh še primitivno stopnjo razvoja.

Mamuti vrste *Mammonteus trogontherii*, iz katerih se je razvila vrsta *M. primigenius*, so se začeli v mindelskem glacialu, ko je zavzela poledenitev v Evropi zelo velik obseg, prilagojevati na mrzlo podnebje in postali stepne živali. Mamuti vrste *M. primigenius* pa so bili že tako prilagojeni, da jih štejemo med prave mrzlodobne sesalce. V hudih zimah so prepotovali večkrat velike daljave, da so se mogli prehraniti. Tako jih je zanesla pot marsikje daleč proti jugu. Proti koncu pleistocena so dosegli celo srednjo Italijo.

Prvi jamski medvedi *(Ursus spelaeus)* se pojavijo v Sloveniji v riškem glacialu. Njihove ostanke iz te dobe poznamo iz Betalovega spodmola pri Postojni. Na spodnji čeljustnici iz tega najdišča vidimo še primitivne znake, ki spominjajo na njihovega neposrednega prednika, na *Ursus deningeri*.

V isto poledenitveno dobo, toda v njen toplotni presledek ali interstadial, spada spodnja čeljustnica srne, ki je bila odkrita v jami pri Črnem kalu v severni Istri. Kolikor dovoljuje ohranjeni ostanek, ga moremo pripisati vrsti *Capreolus* cf. *süssenbornensis*, predhodnici današnje vrste. Po bolje ohranjenih delih okostja iz Süssenborna v srednji Nemčiji so mogli paleontologi dognati, da je bila takratna srna precej večja od danes živeče in da je imela tudi nekoliko drugačno rogovje.

Vsa druga sesalska favna iz slovenskih najdišč, in te je velika večina, pripada mlajšemu pleistocenu, ki obsega riško-würmsko medledeno dobo in zadnjo, würmsko poledenitev.

Iz breče v breznu, razkritem v kamnolomu (Kanegra) pri Sečovljah poznamo bogato favno, ki vsebuje tele vrste: poljskega zajca *(Lepus* cf. *europaeus)*, voluharje *(Arvicola italicus, Microtus agrestis)*, volka *(Canis lupus)*, lisico *(Vulpes vulpes)*, jamskega medveda *(Ursus spelaeus)*, jamskega leva *(Panthera spelaea)*, divjo mačko *(Felis silvestris)*, jamsko hijeno *(Crocuta spelaea)*, nosoroga *(Dicerorhinus kirchbergensis)*, divjo svinjo *(Sus scrofa)*, orjaškega jelena *(Megaloceros giganteus)*, damjeka *(Dama dama)*, navadnega jelena *(Cervus elaphus)*, losa *(Alces alces)*, srno *(Capreolus capreolus)*, tura *(Bos primigenius)* in stepnega bizona *(Bison priscus)*. Med favno je posebno zanimiv damjek, ki je edini primer te vrste v Sloveniji. Severni jelen *(Rangifer tarandus)*, ki ga omenjajo raziskovalci iz tega najdišča, je glede na novejše ugotovitve precej dvomljive vrednosti. Kakor v večini brezen je tudi tu favna močno pomešana in je ni mogoče stratigrafsko natančneje opredeliti. Če pustimo severnega jelena vnemar,

lahko trdimo, da obsega bržkone del zadnjega interglaciala in starejšo polovico zadnjega glaciala.

Med sesalsko favno iz zadnje medledene dobe, ki jo poznamo iz kraških jam južnozahodne Slovenije, predvsem iz Betalovega spodmola in iz jame pri Črnem kalu, so zastopani volkovi, lisice, jamski medvedi, jamske hijene, jamski levi, nosorogi vrste *Dicerorhinus kirchbergensis*, divje svinje, orjaški jeleni, navadni jeleni in losi. Da je bilo takrat še kolikor toliko toplo podnebje, dokazuje nosorog imenovane vrste, ki na koncu tega interglaciala izgine iz srednje Evrope. V južni Evropi najdemo njegove ostanke marsikje še v plasteh iz würmske dobe. Pri nas se je ta nosorog ohranil edinole pri Črnem kalu še v prvi interstadial würmskega glaciala.

V Betalovem spodmolu se na prehodu iz zadnjega interglaciala v prvi würmski stadial pri nas prvikrat pojavijo predstavniki visokogorskega sveta, alpski svizci *(Marmota marmota)* in snežni zajci *(Lepus timidus)*.

V zadnji interglacial spada nadalje breča v Kamnitniku pri Škofji Loki. V njej je bilo odkritih več sesalskih ostankov, med njimi bobrovi *(Castor fiber)* in nosorogovi vrste *Dicerorhinus kirchbergensis*. Isti dobi in isti vrsti je treba prišteti nosorogove zobe in kosti iz Dolarjeve jame pri Logatcu.

Najdbe iz Betalovega spodmola, Parske golobine in iz jame pri Črnem kalu dokazujejo, da so v prvem würmskem stadialu živeli na našem Krasu poleg jamskega medveda, ki je močno prevladoval, še volkovi, jamski levi, risi, jamske hijene, hermelini, orjaški jeleni, navadni jeleni in turi. Iz Parske golobine poznamo tudi alpske svizce in snežne zajce.

Alpski svizci so bili pri nas v zadnji ledeni dobi zelo razširjeni, kar dokazujejo še številna druga najdišča v Sloveniji. V okolici Bleda, pri Javorju nedaleč vzhodno od Ljubljane, pri Trbovljah, v Potočki zijalki in v Ajdovski jami pri Krškem so se ohranili celo rovi, njihova bivališča iz takratne dobe. V nekaterih od teh so ležala skoraj celotna njihova okostja. Snežni zajci so se, kakor meni S o e r g e l , že zelo zgodaj prilagodili mrzlemu podnebju. Za časa poledenitev so se razširili celo v srednjo Evropo. Ob koncu riškega glaciala se niso vsi umaknili proti severu, marveč so se nekateri zatekli v višje lege Alp, kjer so našli podobno okolje, kakršnega so imeli na visokem severu. Iz teh se je razvila alpska podvrsta snežnih zajcev *(Lepus timidus varronis)*, to je planinski zajec, ki je nekoliko manjši od nordijske podvrste *(L. timidus timidus)*. V würmski poledenitvi so prišli planinski zajci z visokih Alp v nižine, toda tudi nordijski ali polarni so se takrat širili proti jugu. Medtem ko so v zadnjem würmskem stadialu zastopani na Madžarskem samo ostanki nordijske podvrste, so bili v naših krajih razširjeni le planinski zajci.

Vsekakor je zanimivo, da med favno iz Potočke zijalke (1700 m) v vzhodnih Karavankah, ki je bila odkrita v tamkajšnjem najnižjem horizontu in ki pripada prvemu würmskemu stadialu, še niso zastopani alpski svizci in planinski zajci. Iz tega horizonta poznamo doslej samo krta *(Talpa europaca)*, netopirje *(Myotis myotis, Eptesicus serotinus?)*, voluharja *(Microtus agrestis)*, jamskega medveda *(Ursus spelaeus)* in risa *(Felis lynx)*.

Precej bogatejša je favna iz prvega würmskega interstadiala. V najnižjem horizontu tega oddelka so bili odkriti krt *(Talpa europaea)*, več vrst rovk *(Sorex alpinus, S. araneus, S. minutus, Crocidura* sp.), netopir

(Myotis myotis), polh *(Glis glis)*, podlesek *(Muscardinus avellanarius)*, več vrst voluharjev (*Arvicola* aff. *scherman, Pitymys subterraneus ?, Microtus agrestis, M. arvalis, M. incertus, M. nivalis)* in jamski medved. V višjem horizontu so ležali ostanki alpskega svizca, volka, jamskega medveda, kune *(Mustela* sp.), navadnega jelena, gamsa *(Rupicapra rupicapra)* in natančneje nedoločljivega bovida. Iz naslednjega horizonta poznamo poljskega zajca *(Lepus europaeus)*, alpskega svizca, volka, lisico, jamskega medveda in moškatnega goveda *(Ovibos moschatus)*. V nadaljnjem višjem horizontu so bili odkriti ostanki alpskega svizca, snežne miši *(Microtus nivalis)*, volka in jamskega medveda. Iz še višjega horizonta izvirajo ostanki alpskega svizca, snežne miši, volka, jamskega medveda in natančneje nedoločljive kune. V najvišjem horizontu pa so bili ugotovljeni ostanki alpskega svizca, volka in jamskega medveda.

Najštevilnejši med vsemi vrstami je jamski medved, ki je zastopan z 99 %. Gamsa in moškatno govedo poznamo pri nas za zdaj samo iz Potočke zijalke.

Med navedeno favno nas moškatno govedo najbolj preseneča, ker predstavlja Potočka zijalka doslej edino najdišče te vrste v Jugoslaviji in hkrati edino v južnem delu Alp. Razen tega leži najviše od vseh do zdaj znanih nahajališč. Pripomniti je še treba, da so ostanki te izrazito mrzlodobne vrste (devet izoliranih zob iz zgornje čeljusti) ležali v plasti prvega würmskega interstadiala. Glede na vse to ni dvoma, da jih je takratni človek prinesel iz severneje ležečih krajev, morda z Moravskega, kjer so nam najbližja najdišča te vrste. Potemtakem moškatnega goveda ne smemo šteti med pleistocensko favno Slovenije.

Tudi favna iz Mokriške jame (1500 m) v Savinjskih Alpah pripada v glavnem prvemu würmskemu interstadialu. Poleg neštetih kosti jamskega medveda, ki se pokaže tu že v prvem stadialu, so bili odkriti v jami ali neposredno pred njenim vhodom še pičli ostanki volka, jamskega leva in kozoroga *(Capra ibex)*. Prav v zgornjih plasteh, ki segajo že v začetni del drugega würmskega stadiala, pa so ležali razen jamskega medveda in volka še ostanki kune zlatice *(Martes martes)*.

Na toplejše podnebje kaže favna iz istega interstadiala, ki je bila odkrita v Parski golobini (ca. 550 m) v Pivški kotlini, kar je zaradi znatno nižje nadmorske višine povsem razumljivo. Med njo so zastopani jež *(Erinaceus europaeus)*, rovka *(Crocidura* sp.), planinski zajec *(Lepus timidus varronis)*, alpski svizec, hrček *(Cricetus cricetus)*, voluhar *(Arvicola terrestris)*, ježevec *(Hystrix* cf. *cristata)*, volk, lisica *(Vulpes vulpes crucigera)*, jamski medved, ris, kuna zlatica, podlasica *(Mustela nivalis)*, dihur *Mustela putorius)*, jazbec *(Meles meles)*, jamska hijena, divji konj *(Equus* sp.), divja svinja, navadni jelen, srna, los in tur. Ježevec je bil tu prvikrat ugotovljen na slovenskem ozemlju. Zanimivo je, da so bili poleg jamskega medveda takrat cervidi najštevilnejši.

Iz jame pri Črnem kalu izvirajo iz prvega würmskega interstadiala poleg drugih tudi ostanki kozoroga. Take ostanke poznamo še iz Mornove zijalke pri Šoštanju, iz jame nad Rašico pri Črnučah ter iz Jame treh bratov ob Kolpi južno od Kočevja, ki jim pa natančnejše geološke starosti ne moremo določiti.

Kakor kažejo najdbe iz naših najdišč, je bil jamski medved v prvem würmskem stadialu ter prvem würmskem interstadialu najbolj pogosten in najbolj razširjen.

V zadnjem würmskem stadialu, ko je postalo podnebje najhladnejše v mlajšem pleistocenu, prevladajo med favno mrzlodobni sesalci. Tej dobi pripada živalstvo, ki je bilo odkrito v Ovčji jami pri Prestranku in v Jami v Lozi pri Orehku, in sicer planinski zajec, alpski svizec, snežna miš, polarna lisica (pičli ostanki kažejo sicer na dve vrsti, na stepno lisico *(Vulpes corsac)* in na polarno *(Alopex lagopus)*, vendar je slednja vrsta verjetnejša glede na drugo favno), rjavi medved podvrste *Ursus arctos priscus*, kuna zlatica, jazbec, severni jelen *(Rangifer tarandus)* in bovidi, med katerimi je bržkone zastopan stepni bizon *(Bison priscus)*. Ostanki jamskega medveda se v Betalovem spodmolu pojavljajo samo v začetnem delu tega stadiala.

Najznačilnejši predstavniki mrzlodobne favne z visokega severa, ki so verjetno šele v zadnjem stadialu prispeli v naše kraje, so severni jelen, polarna lisica in žeruh *(Gulo gulo)*.

Severni jeleni so bili prvotno navezani na toplo podnebje, toda že proti koncu pliocena so se nekateri med njimi prilagodili hladnejšemu podnebju in sčasoma postali polarne živali. Iz prvotne domovine, Severne Amerike, so se polagoma razširili v Azijo in od tam v Evropo. V srednji Evropi so se pojavili proti koncu mindelskega glaciala. Največjo razširjenost so dosegli v zadnjem würmskem stadialu. Najjužnejše področje, ki so ga zavzeli na južni strani Alp, je okolica zgoraj omenjenih najdišč v Pivški kotlini. Na koncu würmske poledenitve so se severni jeleni umaknili iz srednje Evrope proti severu, in to mnogo pozneje kakor vse druge nordijske vrste.

Polarna lisica je od vseh sesalcev najbolj prilagojena na mraz. Lastno temperaturo obdrži, kakor so s poskusi dokazali, še pri —80°C. Na mrzlo podnebje je bila prilagojena že v riškem glacialu. Takrat se je prvikrat pokazala v srednji Evropi. Pogostnejša je postala tu v würmskem glacialu. Na Madžarsko je prispela šele v poznejšem oddelku würma. V Sloveniji se pokaže na koncu würmske poledenitve, v zadnjem würmskem stadialu, toda njeni ostanki so pri nas zelo redki. Doslej jih poznamo le iz Betalovega spodmola, Ovčje jame in iz Jame v Lozi.

Tudi žeruh, ki zaide poleti na tundrska področja, pozimi pa se drži tajge, je bil v zadnjem glacialu razširjen v naših krajih. To dokazujejo najdba njegovega okostja v nekem 82 m globokem breznu pri Kostanjevici na Krasu ter ostanki iz Križne jame pri Ložu.

Iz poznega glaciala, in sicer iz starejšega dryasa izvirajo ostanki zajca (verjetno planinskega zajca), alpskega svizca in severnega jelena, ki so bili odkriti v Zakajenem spodmolu pri Prestranku.

Iz würmske poledenitvene dobe poznamo iz najdišč na prostem le maloštevilne najdbe sesalskih ostankov. V glini neke opekarne na Vrhniki so v prvih letih tega stoletja odkrili rogovje severnega jelena. Iz Nevelj pri Kamniku izvira skoraj popolno mamutovo okostje, ki je sedaj v Prirodoslovnem muzeju v Ljubljani, in ostanek severnega jelena, kar kaže na mlajši oddelek würmske poledenitve. V Kostanjevici na Dolenjskem

so bili izkopani pičli ostanki mamuta, ki ne dovoljujejo specifične določitve.

Večkratno pojavljanje poledenitev v pleistocenski dobi in v zvezi s tem tudi pomanjkanje hrane v nekaterih pokrajinah Evrope je sprožilo preseljevanja mnogih sesalskih vrst. Poleg že omenjenih selitev s severa proti jugu in v nasprotni smeri poznamo tudi take z vzhoda na zahod. Pri selitvah iz vzhodnih pokrajin Evrope v zahodne je velika večina sesalcev v pleistocenski dobi ubrala pot, ki je vodila severno od Alp. Mnogi od teh (na primer severni jeleni) so se razširili do najjužnejših mej Francije, nekaj jih je prešlo celo na Pirenejski polotok. Dosedanje najdbe pleistocenskih sesalcev v Sloveniji kažejo, da so se nekateri selili z vzhoda na zahod tudi južno od Alp. Razen slovenskega ozemlja so uporabljale živali seveda tudi področja Hrvatskega Primorja in okopnelega Jadrana. Severni Jadran je bil namreč za časa zadnjih treh poledenitev kopno ozemlje. Zaradi kopičenja ledu na kopnem v času poledenitev je bilo oceanom odvzete toliko vode, da se je njih gladina občutno znižala. V würmski dobi se je gladina morja znižala za 90—100 m, medtem ko se je v riški in mindelski celo za 115—120 m. V medledenih dobah pa, ko so kopneli ledeniki in se je njih obseg znatno skrčil, se je morska gladina ponovno zvišala. Nastopile so transgresije, ki so dosegle današnjo obalno črto ali jo morda celo prekoračile.

Na tak način okopnelega Jadrana niso naseljevali samo tisti sesalci, ki so se v poledenitvenih dobah selili s Panonskega nižavja na zahod, marveč je bil severni Jadran tudi tisti življenjski prostor, kamor so se iz naših krajev umikale živali, ki so bile prilagojene na toplejše podnebje. V interglacialnih dobah, ko je bil dosežen maksimum transgresije, pa je bil prehod s Panonskega nižavja na Apeninski polotok možen samo preko ozemlja današnje Slovenije.

Razen večjih selitev moramo upoštevati tudi manjše, ki so jih sprožili toplotni presledki ali interstadiali v poledenitvenih dobah, in seveda še sezonske, ki so bile vsako poletje in zimo. Predvsem sezonskim selitvam moremo pripisati nastanek tako imenovanih mešanih favn, katerih ostanki pripadajo deloma toplodobnim, deloma mrzlodobnim sesalcem in ki so bili odloženi marsikje v eni sami plasti. To je dalo svoj čas mnogim raziskovalcem povod, da so začeli dvomiti o vrednosti posameznih sesalskih vrst za presojo nekdanjih klimatskih razmer.

SUMMARY

The Mammal Fauna of Slovenia in the Pleistocene Epoch

Mammal remains from the Oldest Pleistocene (Villafranchian) have not been so far known in Slovenia. *Bunolophodon arvernensis* known from several finding-places, cannot be quite reliably attributed to the Pleistocene.

From the Old Pleistocene (G, G/M, M) we know at present only *Ursus mediterraneus* from the breccia in the fissures of cretaceous limestones at Vrhovlje near the Italian frontier and *Libralces* aff. *gallicus* from the lake-clay in the brickworks of Vič near Ljubljana.

From the Middle Pleistocene (M/R, R) there have been also known only few mammal species in Slovenia up to now. From the Mindel-Riss Interglacial there are the *Hippopotamus* remains, discovered in the Postojna Cave in the mid 19th century. With the beginning of the Riss Glacial, cold-loving mammals began pushing forward more and more. The intermediate degree of development between *Mammonteus trogontherii* and *M. primigenius* is indicated by a lower jaw-bone, discovered near Vuhred in the Drava Valley. The mammoth skeleton, found in the lake-clay at Bobovek near Kranj, dates from a somewhat younger part of the Riss Glacial. *Ursus spelaeus* also appears first in Slovenia in the Riss Glacial. Its remains from this age are known from the cave Betalov spodmol near Postojna. To the Interstadial of the Riss Glacial belongs the lower jaw-bone of *Capreolus* cf. *süssenbornensis* discovered in the cave near Črni kal in Northern Istria.

All the other mammal fauna from Slovene finding-places, i. e. the most of it, belongs to the Young Pleistocene (R/W, W).

The mammal fauna of the Last Interglacial (R/W) is known from Karst caves of southwestern Slovenia, specially from the cave Betalov spodmol and from the cave at Črni kal. This mammal fauna comprises wolves, foxes, cave bears, cave hyenas, cave lions, rhinoceroses *Dicerorhinus kirchbergensis*, wild boars giant stags, common deer and elks.

The findings from the cave Betalov spodmol, the cave Parska golobina and the cave Črni kal prove that in the first Würm Stadial (W I) the Karst of southwestern Slovenia was inhabited by wolves, cave lions, lynxes, cave hyenas, ermines, giant stags, common deer and aurochs — besides the strongly prevailing cave bear. In the cave Parska golobina, the representatives of the high-mountain regions *Marmota marmota* and *Lepus timidus* — appear first in those times. Among the fauna of the Potočka zijalka cave (1700 m.) in the Eastern Karavanke only the following species have been so far known from this Stadial: *Talpa europaea, Myotis myotis, Eptesicus serotinus?, Microtus agrestis, Ursus spelaeus,* and *Felis lynx.*

The fauna of the first Würm Interstadial (W I/II) is richer. In the strata of this epoch in the Potočka zijalka cave the following mammals have been discovered: *Talpa europaea, Sorex alpinus, S. araneus, S. minutus, Crocidura* sp., *Myotis myotis, Glis glis, Muscardinus avellanarius, Arvicola* aff. *scherman, Pitymys subterraneus?, Microtus agrestis, M. arvalis, M. incertus, M. nivalis, Lepus europaeus, Marmota marmota, Canis lupus, Vulpes vulpes, Ursus spelaeus, Mustela* sp., *Cervus elaphus,* and *Rupicapra rupicapra.* The most numerous is the cave bear, viz. 99 %. The isolated teeth of *Ovibos moschatus* (also found in the Potočka zijalka cave) had been almost surely brought there from northern places. The fauna from the Mokriška jama cave (1500 m.) in the Savinja Alps likewise belongs mostly to the first Würm Interstadial. Beside the innumerable bones of the cave bear (which already appears here in the first Stadial), in the cave or immediately before its entrance poor remains of wolf, cave lion and stone-buck have been also discovered. In the upper strata, reaching into the initial part of the second Würm Stadial (W II), pine-marten remains were lying beside cave bears and wolves.

Warmer climate is indicated by the fauna of the same Interstadial, discovered in the Parska golobina cave (about 550 m.) in the Pivka basin and

comprising: *Erinaceus europaeus, Crocidura* sp., *Lepus timidus varronis, Marmota marmota, Cricetus cricetus, Arvicola terrestris, Hystrix* cf. *cristata, Canis lupus, Vulpes vulpes crucigera, Ursus spelaeus, Felis lynx, Martes martes, Mustela nivalis, M. putorius, Meles meles, Crocuta spelaea, Equus* sp., *Sus scrofa, Cervus elaphus, Capreolus capreolus, Alces alces,* and *Bos primigenius.* Besides the cave bear the cervides are the most numerous here.

In the cave near Črni kal, from the first Würm Interstadial, besides others, remains of the stone-buck have been discovered. This mammal, also known: from the cave Mornova zijalka near Šoštanj, the cave above Rašica near Črnuče, and the cave Jama treh bratov on the Kolpa river south of Kočevje, renders it impossible to determine an exacter geological age.

In the last Würm Stadial (W III) the cold-loving mammals prevail among the fauna of Slovenia. This epoch includes the species, discovered in the Ovčja jama cave near Prestranek and in the cave Jama v Lozi near Orehek, the Alpine hare, the Alpine marmot, the snow-mouse, the polar fox (the poor remains however indicate two species, viz. the steppe-fox *(Vulpes corsac)* and the polar fox *(Alopex lagopus),* yet the latter is more probable, in view of the remaining fauna), the brown bear *(Ursus arctos priscus),* the pine-marten and the reindeer. Among the indeterminable bovides *Bison priscus* seems to be represented. Cave bear remains appear in the cave Betalov spodmol only in the beginning of this Stadial.

From the late Glacial, viz. from the older Dryas, there are the remains of *Lepus* (probably *Lepus timidus), Marmota marmota* and *Rangifer tarandus,* discovered in the cave Zakajeni spodmol near Prestranek.

The repeatedly appearing Glacials in the Pleistocene Epoch and the consequent lack of food in some regions of Europe caused migrations of many mammal species. Besides the north-south and south-north migrations, east-west migrations are known. While moving from Eastern Europe westwards, most of the mammals of the Pleistocene took a route north of the Alps, and some of them moved to the south of the Alps, as has been indicated by previous findings of Pleistocene mammals in Slovenia. In the Glacials many animals, accustomed to a warmer climate, also withdrew to the northern Adriatic, which had just then become dry land.

NOVI POGLEDI NA RAZVOJ ČLOVEKA

ZLATA DOLINAR
Univerza, Ljubljana

Človek, taksonomsko rod Homo, je sistematsko pripadnik primatov, najvišjega reda (ordo) sesalskega razreda. Ta uvrstitev je upravičena in potrjena z vidikov primerjalne anatomije, fiziologije, psihologije ter primatologije, ki je postala samostojna raziskovalna smer v okviru antropologije. Človek, z biološkega gledišča primat, je kakor vse opice prilagojen na tropsko ali subtropsko klimo. Enako so bili v času in prostoru prilagojeni njegovi predhodniki, vsi primati, ki so kontinuirano vodili do današnjega človeka, kakor tudi vse aberantne oblike divergentno se razvijajočih izumrlih oblik. Tej ugotovitvi sledi nujen sklep, da moramo iskati prednike človeka v tropskih predelih Zemlje. Ob tem se vsiljujeta dve vprašanji: kateri in kakšen primat je evolucijski predhodnik človeškega rodu in kako je s tropskim zemeljskim pasom za časa razvoja višjih primatov.

Naj najprej osvetlimo vprašanje prednikov družine Hominidae. Ob resnem upoštevanju evolucije pričakujemo, da se vsi fosilni ostanki prednikov razlikujejo od današnjih hominidov, in sicer glede na razvojno stopnjo v več ali manj značilnostih. Iz poznavanja razvoja današnjih živalskih in človeških primatov si ustvarjamo podobo opice iz terciarja, ki ustreza zahtevam prednika človeštva. To je primat, ki kaže poleg nekaterih današnjim višjim opicam lastnih značilnosti še znake sposobnosti sprememb v smislu hominizacije, to je učlovečenja. Pri tem primatu ne pričakujemo oblik hiperspecializacije na drevesni način življenja, ne brahiacije in spremljajočih znakov v zvezi s tem načinom lokomocije. Iščemo pa pri teh fosilnih opicah prve znake vzravnavanja telesa in prehajanje k dvonožnemu načinu lokomocije.

V zvezi z razporeditvijo klimatskih pasov v zemeljski zgodovini ne smemo pozabiti, da je bilo terciarno obdobje znatno toplejše od današnjega in so zato uspevale v Evropi tropske rastline in tudi ta kontinent oživljale opice. S tem Evropa ni izključena kot zibelka človeštva, saj se je prav v terciarju razvijala živahna divergentna radiacija primatskih vrst in dajala nove in nove možnosti vitalnim sesalcem velikih možganov, ki dojemajo okolico predvsem z vidom in jo raziskujejo s sprednjimi okončinami.

Dokazni material fosilnih kosti hominidov in višjih primatov daje sicer določeno sliko razvoja človeka, vendar opažamo še vrzeli zaradi pomanjkanja najdb, npr. v pliocenu. Glede na mnoštvo nedvomno adaptivnih radiacij v pleistocenu bi za jasno razumevanje medsebojnih posameznih variacij želeli še mnogo več materiala tudi iz ledene dobe.

Omenili smo že, da pričakujemo in iščemo prednike človeka v širokem pomenu, hominidov ali človečnjakov, v terciarnih plasteh. Pleistocenske najdbe nam vedno bolj potrjujejo, da je v ledeni dobi živel človek, bitje, ki je že prešlo prag učlovečenja. Pleistocenski primati, predniki današnjega človeka, so še na različnih razvojnih stopnjah, vendar hominidi. Dosegli so že pokončno držo z dvonožno hojo in glede možganske prostornine absolutno presegli današnje opice. Še jasneje pa so jih prekosili z relativno množino možganov, kar jim je zaradi anatomskih in fizioloških visokih inteligenčnih potencialov omogočilo, da so izdelovali orodje in tako postali »kulturna« žival. Kultura nam je odločilni kriterij, ki bo najdbi priznal stopnjo hominidnosti, sicer pa jo bomo opredelili v družino, ki je morda še predhodna hominidom. Na tem mestu je opozoriti tudi na nova spoznanja zadnjih desetih let, ki so bistveno podaljšala trajanje pleistocena. Od 600.000 let je novejše znanje geologije, paleontologije, paleolitika in zlasti metode absolutnih datacij na osnovi izotopov narekovalo novo oceno starosti pleistocena, ki seže že do 2 milijonov let. Temu obdobju laže prisodimo pospešeno povečanje možganske prostornine hominidov in cerebralizacijo do današnjih povprečkov prostornine. Tudi radiacija v območju vrste človek je bolj razumljiva v dobi 2 milijonov let kakor v borih 600.000 letih.

Inventar najdb fosilnih opic v terciarju je sorazmerno boren. Razen tega poznamo v mnogih primerih le zobe in posamezne fragmente okostij. Ti primati, jasno, niso bili močno podobni niti današnjim opicam niti današnjim ljudem. Redke značilnosti so se ohranile do današnjega časa. Toda vse karakteristike nimajo enake vrednosti za sistematsko opredelitev najdbe. Poznavanje antropogeneze, organske evolucije in paleontologije nam pomaga pri ocenah pomena posameznih značilnosti v okviru evolucijskega procesa vrste.

Oligocen je prvo terciarno obdobje, ki prihaja v poštev za življenje opic, za oblike, iz katerih izhajajo današnje Pongidae (človeku podobne opice) ter Hominidae. Te fosilne najdbe poznamo iz Fayuma v Egiptu, vendar so tako pomanjkljive, da se pri njih ne bomo ustavljali.

Bolj zanesljive so najdbe iz miocena. Afrika je bila področje adaptivnih radiacij v tem času, približno pred 30 milijoni let. Dveh rodovnih členov človeškega razvoja iz tega časa ne moremo prezreti, to sta rodova Proconsul in Dryopithecus. Od prvega rodu poznamo iz Afrike tri vrste. Ena kaže v evolucijsko smer šimpanza, druga v smer gorile in tretja vrsta v smer hominidov, vendar na tem mestu ne nameravamo utemeljevati teh gledišč. Rod Dryopithecus je bil razširjen razen v Afriki tudi v Indiji in Evropi, postavljajo ga v miocen ter začetek pliocena. Kakor pri rodu Proconsul poznamo tudi pri nekaterih vrstah rodu Dryopithecus, da niso bili tipični brahiatorji in niso imeli specializiranih znakov današnjih opic, temveč so bili prebivalci tal ter nosili znake razvoja v pokončnost telesne drže. Molarji primatov tega rodu so toliko tipični, da poznamo terminus »Dryopithecov vzorec zobovja«, kar pomeni ozko zvezo z razvojno potjo človeškega zobovja. Kljub tem dragocenim podatkom še čakamo popolnejših najdb, ki naj bi potrdile našega prednika iz miocena. Vsekakor je tu še Oreopithecus, najdba iz miocena-pliocena, odkrita v Toscani v Italiji. Od tega poznamo popolno okostje. Tudi ta primat je bil sposoben po-

končne drže in vsaj do neke mere dvonožne lokomocije, njegove čeljusti in zobovje kažejo očitno zvezo s človekom. Podrobnejša analiza pa ga ne izključuje iz antropogeneze, ne postavljajo ga pa v direktno linijo človeških prednikov.

V pleistocenu najdemo že samostojno hominidno razvojno vejo, ločeno od skupnega debla človeku podobnih opic. Tedaj se pojavijo bitja pokončne drže in relativno velike možganske prostornine. Ta vzamejo v proste roke kamen ali vejo, si z njo pomagajo pri lovu in obrambi, si prirejajo hrano ter do določene mere prirejajo svoja bivališča. V mislih imamo skupino, imenovano Australopithecinae. Ime ji je dal prvi najditelj prof. Dart, ker je s tem menil južno opico, katere prvi primerki so bili najdeni v južni Afriki. Še desetletja po prvi najdbi leta 1925 je bilo sporno, ali so Australopithecinae hominidi ali pa so posebna vmesna skupina med antropomorfi in človečnjaki. Najdbe pripadnikov te skupine se množijo. Opaža pa se variabilnost vsaj na nivoju vrste, če že ne na nivoju rodu. Množijo se tudi najdišča, v katerih kostne ostanke te skupine spremlja kamena kultura. Ta rod je živel po vsej Afriki in očitno tudi na področju azijskih tropov. Leta 1964 objavljena najdba v Vzhodni Afriki je dobila ime Homo habilis. Očitno jo je najditelj Leakey želel jasno opredeliti za človeka in jo ločiti od skupine avstralopitecin. Po filogenetsko važnih znakih je Homo habilis nekoliko naprednejši od večine drugih avstralopitecin, obenem je po dataciji tudi najstarejši. Afriški raziskovalci so temu prisodili takoj po odkritju lovsko-nabiralsko kulturo in izdelovanje artefaktov, ki so bili odkriti v najdiščih že prej znanih avstralopitecin. Tem pa so sploh odrekli sposobnost za izdelovanje orodij. Koliko se primat Homo habilis bistveno razlikuje od velike skupine variabilnih avstralopitecin, je še vprašanje. Gotovo tudi ni, če mu bo to ime ostalo. Za splošno shemo človeške evolucije ni važno, ali priključimo to novo Leakeyjevo najdbo k avstralopitecinam ali jo obravnavamo kot samostojnega človeškega prednika, živečega za časa spodnjega pleistocena v Afriki. Avstralopitecine ne izgubijo pomembnosti, če so tudi divergentno se razvijajoča slepa veja primatov z očitnimi znaki hominizacije.

Iz dobe, ko so na afriški celini do druge polovice pleistocena še živele avstralopitecine, poznamo že pitekantropa, sedaj imenovanega Homo erectus. Ob odkritju prve najdbe na otoku Javi leta 1891 je ta evolucijska oblika dobila ime opica-človek, kar naj bi označevalo vmesni položaj tega primata. Ta opredelitev ni bila upravičena, saj razen ugotovljene vzravnanosti in kulture prekriva tudi variacija možganskih prostornin spodnje področje variacije neandertalca in današnjega človeka. Razen tega so pripadniki te evolucijske stopnje, kolikor vemo doslej, prodrli v zmerno tople pasove in bili sposobni živeti v ekoloških pogojih, na katere niso bili biološko prilagojeni. To pa je izključno samo človeška odlika. Ostanke fosilnega človeka rodu Homo erec. in sledove ognjišč so našli v plasteh druge medledene dobe tudi na Kitajskem. Ta Homo erectus je najstarejši znani uporabnik ognja. Še druge najdbe so znane tudi iz Afrike in Evrope in izvirajo vse iz prve polovice pleistocena. Homo erectus je glede na veliko geografsko razširjenost sorazmerno malo variabilen, čeprav obstojijo manj pomembne razlike med najdbami na oddaljenih geografskih področjih.

Veliko večjo raznolikost vidimo v najdbah iz mlajše polovice pleistocena, ko postanejo razlike filogenetsko manj važnih znakov časovno in v različnih najdiščih znatnejše. To je čas »pametnega človeka« z imenom Homo sapiens. Najdemo ga v vsem starem svetu v tropski, subtropski in zmerno topli klimi. S svojo sposobnostjo prirejati si okolje, ustvarjati svojo mikroklimo v šotorih in kočah je mogel kljubovati tudi mrazu in snegu, z orodjem ter s smiselno organizacijo pa preiti v lovsko ekonomiko tam, kjer je mraz zaviral rastlinsko rast in vire nabiralne kulture. Fosilni človek vrste sapiens je dosegel možgansko prostornino današnjega človeka v isti variacijski širini in najbrž tudi s podobnim povprečjem. Najdbe vrste Homo sapiens, podvrste neandertalensis kakor tudi podvrste sapiens, so relativno številne, zlasti iz würma, in to po vsem starem svetu. Popolnih lobanj je malo, njihove možganske prostornine so ocenjene le po rekonstrukcijah. Glede na to je s statističnega gledišča povprečje možganske prostornine le orientacijska ocena, ne pa njihova statistična srednja vrednost.

Le še besedo ali dve o problemu, ki se je dozdeval do nedavnega zelo važen v paleoantropologiji: to je odnos neandertalca do njegovega vrstnika sapiensa, fosilnega in današnjega. Iz predhodnih izvajanj je razvidno, da je za filogenijo človeka to vprašanje izgubilo na pomembnosti. Stadij Homo erectus sta prešli obe vrsti. Ko se odkritja mlajšepleistocenskih najdb množijo, prihaja vedno bolj do izraza spoznanje, da mnogih ni mogoče neprisiljeno prideliti podvrsti neandertalec ali sapiens. Skratka, če upoštevamo vēs mlajši pleistocen in najdbe vseh lokalitet, dobimo bogato serijo sapiensov, ljudi z različnimi kamenimi kulturami, velikih možgan in morfoloških različkov v nepretrgani seriji. Skrajne variacije teh imamo lahko za aberantne forme, ki so jim pripisovali pomen posebne vrste v taksonomskem smislu. Le presenetljivo bi bilo, če izoliranost in razlike v klimi in ekologiji ne bi privedle v zvezi s selekcijo do morfoloških razlik med redko naseljenimi ljudmi širom po starem svetu. Adaptivne radiacije so razumljive in se kažejo do neke mere v variabilnosti današnjega človeka vrste Homo sapiens, podvrste sapiens.

SUMMARY

The new view of human evolution.

The article discusses the evolution of the mankind as seen from the point of view of the evolution of the living beings of this world. It covers the hominids and their primate ancestors as stages in the evolution which has ultimately led to the species »sapiens« of the genus Homo. From the fossil remains of the Tertiary primates which had obviously reached their first human form with their erect posture and with their movement by means of their posterior extremities, we pass over into the period of the Pleistocene. The Ice Age is the period of the development of the brain (cerebralization) of the primate who walked erect and who used his anterior extremities for work, collecting and hunting his food. This

primate is already a human, a member of the family of the hominids. He produced and used tools and thus he became the producer of the culture. From this viewpoint the author evaluates the importance of the whole group of the Australopitheci that have become known so far. During the Pleistocene, the Homo erectus emerges, a human form which with the dimensions of his skull reaches the values of the present day man and which with his culture was able to occupy newer and newer regions. The biological adaptation to the life in the tropics had lost its acuteness because the man was now able to overcome it actively with his defense against the cold by means of his clothing, protected places, and with the fire. The subsequent more numerous and chronologically younger findings show the large variety of forms of the species Homo sapiens. The radiations of adaptability had during the Upper Pleistocene still certainly had a decisive role in connection with various life environments and isolations. From this period morphologically different human forms and their various stone cultures have now become known to us. In spite of the culture which has influenced in its own way the subsequent development of the man, the factors of the evolution that dominate the living beings of this world have not completely lost their importance for the man, a fact especially true for the older stone age.

RAZVOJ KVARTARNE VEGETACIJE

ALOJZ ŠERCELJ

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana

Slovensko ozemlje je v geobotaničnem oziru posebno zanimivo, ker se prav tu prekrivajo trije florni areali: alpsko-arktični, mediteranski in panonski. Seveda ne smemo pri tem pozabiti, da je današnje stanje v vegetaciji le trenutna slika, le ena stopnja v dolgotrajnem razvoju in boju za obstoj, ki je bil prav v pleistocenskih periodah posebno oster in neizprosen.

Terciarne flore so potrebovale desetine milijonov let za pomembnejše spremembe in premike v sestavu tedanjih rastlinskih združb, kvartarno rastlinstvo pa je doživelo celo večkratne spremembe v komaj milijon let trajajočem obdobju v pleistocenu.

Večkratni ohladitveni sunki (stadiali) so v Evropi pregnali rastlinstvo in živalstvo na skrajni jug, v interstadialnih in interglacialnih toplih periodah pa se je mogel živi svet naseljevati nazaj v pokrajine, odkoder ga je pregnal led in mraz. Na novo se naseljujoče rastlinstvo si je moralo vsakikrat na novo ustvarjati življenjske pogoje, ker so bile konkurenčne možnosti vsakikrat drugačne.

Med rastlinami so nekatere, ki rade živijo same zase, brez stikov z drugimi in neodvisno druga od druge. To so po večini tako imenovane pionirske rastline v puščavah, na peščinah in predvsem na periglacialnih površinah. Večina rastlin pa je zelo družabnih in med seboj povezanih s tisočerimi nevidnimi vezmi, tako da ena brez druge ne morejo. V »zaprti« vegetaciji se torej spletajo trdne družbene vezi, ki ohranjajo in dvigajo rastlinske individue ter jim omogočajo obstoj.

In prav te družbene vezi so bile raztrgane in razrahljane ob pleistocenskih ohladitvah, da so se rastline morale reševati pred mrazom ne kot skupnost, temveč kot vrstni individui, vsaka vrsta zase. Prav tako je tudi naseljevanje nazaj bilo individualno in šele na mestu so se sklepale družbene vezi, ki so bile prej že potencialno dane. Če je prejšnje rastlinstvo v tem konkurenčnem boju prehitela katera druga, morda nova vrsta, so prišli staroselci v to novo družbo kot tujci; ti se po večini niso mogli prilagoditi ter so kot izobčenci morda še nekaj časa vegetirali, toda v novo družbo niso bili sprejeti in so slej ali prej izginili odtod.

Takšne so bile osnovne sociogenetske sile v razvoju flor v vsej geološki preteklosti. Niso torej vse rastline izginjale od nas zaradi samih sprememb podnebja, temveč večkrat zaradi družbene izolacije in zaradi talnih, to je edafskih sprememb.

V staropleistocenskih sedimentih iz Slovenije pogostokrat odkrivamo vegetacijo, ki je po sestavi skoraj enaka današnjim gozdovom v severovzhodnih delih ZDA na prav isti zemljepisni širini, kot je bila pri nas. In tam se je ohranila oziroma bolje rečeno obnavljala po vsakem ohladitvenem sunku do danes. Pri nas pa je to isto vegetacijo izrinila od vzhoda prihajajoča »evrosibirska flora«, ki je v obkolitvenem »manevru« z enim sunkom pometla staro vegetacijo v severni, srednji in zahodni Evropi, vse do atlantske obale, a je dolgo stiskala obroč okrog južnovzhodnih Alp, kjer je staropleistocenska flora še dolgo časa imela zatočišče. Prav to postopno izrivanje prvotne terciarne vegetacije je specifično tudi za naše ozemlje.

Študij razvoja kake vegetacije sloni v glavnem na dveh paleontoloških metodah. Paleobotaniki že dolgo časa preučujejo makroskopske rastlinske ostanke, predvsem odtise listov, fosilne plodove in fosilne lesove ter oglje. Rezultati teh preiskav so v toliko pomanjkljivi, ker so take najdbe navadno nakopičenja ali napljavljenja odmrlih rastlinskih delov, brez kakršnegakoli količinskega razmerja do žive vegetacije, ki je tedaj uspevala. Zato iz tako imenovanih tanatocenoz ne moremo sklepati na razmerje posameznih elementov v sestavu tedanje flore. Biocenoza je torej lahko bila popolnoma drugačnega sestava, kot ga kaže navadno v kratkem času nakopičeni fosilni material — tanatocenoza.

Nasprotno pa nam pelodne analize že od vsega začetka dajejo sliko povprečne vegetacije bodisi ene kratke dobe, lahko tudi obdobja nekaj sto ali tisoč ali celo milijonov let; če nam gre za to, bomo lahko izluščili povprečje ene daljše periode; predvsem pa nam gre za razvojni proces in sukcesije, to je notranje spremembe v florah posameznih pokrajin.

Ob važnih, že objavljenih diagramih lahko zasledujemo glavne stopnje razvoja pleistocenskih flor pri nas od začetka pleistocena oziroma od prvega interglaciala do danes.

Nadrobno preučevanje značilnosti posameznih faz nam daje tudi vpogled v stratigrafijo in kronologijo pleistocena. Če pa vemo, kako posamezne rastline ali rastlinske združbe reagirajo na podnebne spremembe, bomo iz njih izluščili še klimatske posebnosti, kar gotovo ni malo važno za presojo okolja, v katerem je živel in se naseljeval pleistocenski človek.

Glavne poteze naših precej specifičnih kvartarnih flor so:

a) Iglavci močno prevladujejo že od konca pliocena; vendar moramo vedeti, da so bili v različnih fazah tu različni iglavci s prav posebnimi ekološkimi zahtevami.

b) Terciarni ali tegelenski elementi so izginjali iz naše flore postopno (ne nenadno); ta proces še danes ni v celoti končan.

c) Tik ob koncu pliocena in takoj v začetku holocena močno prevladujejo listavci, včasih do popolne dominacije.

Vegetacijske značilnosti, ki jih razberemo iz posameznih diagramov.

Pelodni diagram vrtine T_9 iz Velenja, globoke 160 m, predstavlja najmlajši pliocen in seže z zgornjim delom celo v villafrankij, to je najstarejši pleistocen. V vegetaciji tega dela diagrama močno prevladujejo bukev

(30 %), smreka, cedra, nasprotno pa kaže diagram že razmeroma nizke vrednosti drugih terciarnih elementov, kar bi dalo sklepati na reuwersko fazo. Posebno močvirska cipresa (Taxodium) in duglazija (Pseudotsuga), ki sta v pliocenu Kočevja in Kanižarice še močno prevladovali (do 80 %), sta tu že docela reducirani.

Vegetacija najstarejšega, zanesljivo interglacialnega, torej tudi gotovo pleistocenskega profila iz Bukovice pri Ilirski Bistrici je opisana v delu: Staropleistocenska flora iz Bukovice pri Ilirski Bistrici. Glavni zastopniki tedanje flore so bili oreškar (Carya), Tsuga, cedra (Cedrus), krilati oreškar (Pterocarya), medtem ko so drugi terciarni elementi in bukev močno nazadovali ali sploh izginili. Na podlagi pelodne vsebine in predvsem po razmerju med »terciarnimi« in »kvartarnimi« elementi sem ta diagram uvrstil v »tegelenski« interglacial, imenovan po sedimentih in flori pri opekarni Tegelen na Holandskem. Po alpski kronologiji je to donavsko-günški interglacial.

Sedimenti iz opekarne Zalog pri Novem mestu vsebujejo sicer precej podobno vegetacijo, toda cedre v njej že ni. Od »tegelenskih« elementov so ostale v njej še Carya (oreškar), Tsuga in Pterocarya, precej pa se jih je že izgubilo. V vegetaciji se vedno močneje pojavlja tako imenovani terciarni karakter, s Querco-Caryetumom, ki mu sledi že bolj kvartarni Querco-Carpinetum, združba z gabrom. Po primerjavi s sosednjimi italijanskimi diagrami je bilo mogoče ta diagram uvrstiti v kromerijski, to je günško-mindelski interglacial.

Z mindelsko poledenitvijo pa se že začenja naš glavni diagram z Ljubljanskega barja, ki registrira poslej bolj ali manj neprekinjeno vegetacijo. To je diagram druge, 130-metrske vrtine. (V evropski literaturi je znan le še en diagram, ki seže neprekinjeno tako daleč nazaj, namreč diagram iz Padula v južni Španiji.) V ta diagram z Barja lahko poslej vključujemo in z njim primerjamo vse druge doslej znane diagrame iz Slovenije. Diagram od Dolgega mostu pri Viču se lepo vključuje v glavni diagram in se popolnoma ujema z M/R, to je mindelsko-riškim ali velikim interglacialom. Vegetacija, ki jo razberemo iz diagramov, je že izgubila večino tegelenskih elementov, le Tsuga je prav v tej fazi še celo napredovala in dosegla maksimum 37 % pelodne vrednosti. Bukev je v mindelsko-riškem interglacialu skoraj popolnoma izginila odtod.

Če še naprej zasledujemo razvoj vegetacije na glavnem diagramu, od M/R naprej, bomo opazili, da je poslej večina listavcev izginila iz diagrama ter da so docela prevladali iglavci, predvsem bor. To pomeni v našem primeru ohladitev, po kronološkem zaporedju gotovo riško ledeno dobo, z manjšo toplotno oscilacijo, interstadialom R I/R II.

Po R II sledi v glavnem diagramu riško-würmski interglacial (R/W). Skoraj 40 metrov debeli sedimenti ne pomenijo v enakem sorazmerju tudi časovnega ekvivalenta, temveč je taka debelina posledica začetka naglega grezanja dna Ljubljanskega barja. Značilna vegetacija te dobe je združba hrasta in gabra, Querco-Carpinetum, pri tem je gaber prevzel vodilno vlogo starejših elementov (Carye) in uvedel kasnejšo prevlado bukve. V zelo omejenem številu so se le še mogli naseliti nekateri staropleistocenski elementi, kar je specifično za naše diagrame.

Zadnja, würmska poledenitvena perioda in njeni interstadiali so delno prikazani v velikem diagramu, a se vanj vključujejo tudi drugi diagrami iz mlajšega kvartarja. Interstadialni diagram iz Horjula je ekvivalent interstadialu v velikem diagramu, ki je tudi časovno datiran z analizo C^{14} v Groningenu na okrog 48.000 let. Glavna značilnost tega interstadiala je ponovno vraščanje bukve v našo vegetacijo.

Diagrama ročnih vrtin pri Resnikovem kanalu in Bevkah segata od začetka kasnega glaciala do srede holocena, to je subboreala. V vegetaciji je značilen oster preobrat v začetku holocena. Krivulja borovcev in iglavcev pade na minimalne vrednosti, istočasno pa naraste do popolne dominance krivulja bukve, ki uvede holocensko bukovo fazo. Faza leske in mešanega hrastovega gozda (hrast, lipa, brest) se komaj za kratek čas vrinejo med obe glavni dominantni vrsti, medtem ko je v drugih evropskih diagramih bukev dosegla višek šele 4.000 let kasneje. To pa je zopet glavna specifičnost naše holocenske vegetacije.

Nobeden od doslej analiziranih profilov pa z diagramom ne seže v današnji čas, temveč se vsi končajo nekako v koliščarski dobi, to je ob koncu subboreala; Ljubljansko barje je namreč šele tedaj začela preraščati šota, ki pa je zaradi osuševanja do danes tako skrepenela, da ni več primerna za pelodne analize.

ZUSAMMENFASSUNG

Entwicklung der quartären Vegetation

Die Arbeit enthält eine kurze Übersicht und den Inhalt der bisherigen paläofloristischen Untersuchungen in Slowenien. Mit einigen Lücken in den älteren Eiszeiten ist uns schon bisher — vor allem auf Grund von palynologischen Forschungen — die Entwicklung der Quartärvegetation vom Tertiär bis heute bekannt geworden. Dieses paläofloristische Bild ist auf Grund einer größeren Anzahl von Pollendiagrammen rekonstruiert worden.

Das Pollendiagramm des Hangenden im Bergwerk Velenje zeigt uns die Vegetation des oberen Pliozäns, d. i. des Tertiärs.

Bezeichnend für die Donau-Günz Zwischeneiszeit ist die Waldvegetation mit Carya, Eiche und daneben auch noch Tsuga und Cedrus. Diese Vegetation erscheint im Pollendiagramm aus Bukovica bei Ilirska Bistrica.

Eine ähnliche Vegetation, bloß ärmer an tertiären Elementen, ist aus Zalog bei Novo mesto bekannt; wahrscheinlich stammt sie aus dem Günz-Mindel Interglazial.

Aus der Mindel-Riß Zwischeneiszeit kennen wir schon zwei Profile vom Ljubljana Moor. Dort war die vorherrschende tertiäre Art noch Tsuga, mit 37 % in der Waldvegetation vertreten.

Aus der Umgebung von Ljubljana kennen wir etliche Profile aus dem Riß-Stadial.

Besonders gut kennen wir die Vegetation des Riß-Würms, d. i. der letzten Zwischeneiszeit. Die führende Waldgesellschaft war damals Querco-Carpinetum und sporadisch hielten sich immer noch einige Tertiärelemente auf. Die meisten Dia-

gramme aus jener Zeit stammen aus Ljubljana Moor. Auch die würminterstadiale Vegetation ist uns aus dem Bereiche des Ljubljana Moores, aus Horjul bekannt.

Eine größere Anzahl von Pollendiagrammen stellt die holozäne Vegetation dar. In dieser holozänen Waldvegetation herrscht von allem Anfang die Buche völlig vor, zu der sich später — im Atlantikum — die Tanne gesellt (Abieti-Fagetum).

Die heutige Wälder in Slowenien weisen ausgesprochene Züge anthropogener direkter oder indirekter Einflüße auf, kehren aber immer wieder zum Buchen-Tannenwald zurück, sobald der vernichtende Druck des Menschen nachläßt.

Schon dieser flüchtige Überblick über die Entwicklung unserer Waldungen zeigt, daß die Vegetationsentwicklung des slowenischen Gebietes in der letzten Million Jahren, im Pleistozän allmählich und nicht sprunghaft abgelaufen ist. Die Ädifikatoren des tertiären Waldes (Carya, Pterocarya, Engelhardtia, Taxodiaceae, Tsuga u. a.) gingen nacheinander zurück und verschwanden in den aufeinanderfolgenden Stadialen, denn sie waren nicht mehr im Konkurrenzkampf um die Besiedlung in den danachfolgenden Zwischeneiszeiten befähigt. Zugleich haben die Quartärelemente (Quercus, Carpinus, Fagus) die Vorherrschaft an Zahl und Stärke errungen.

So waren also die soziogenetischen Verhältnisse in der Entwicklung unserer Flora. Die einzelnen Waldbaumarten sind nicht plötzlich aus dem Bereich verschwunden, etwa wegen der Vereisungen selbst, obwohl jegliche Vereisung sämtliche wärmeliebenden Arten vertrieb; vielmehr liegt die Hauptursache des Verschwindens archaischer Elemente gewiß in phytosoziologischer Isolation und im Wechsel des Boden- und Edaphonzustandes. Demgemäß konnten sich die alten Pflanzen in der Gemeinschaft neuer Elemente nicht mehr durchsetzen und behaupten.

KOLOKVIJ O ZGODNJEM SREDNJEM VEKU V SLOVENIJI

COLLOQUY OF THE EARLY MIDDLE AGE IN SLOVENIA

KOLOKVIJ O ZGODNJEM SREDNJEM VEKU V SLOVENIJI

Uvodno poročilo

Na spodbudo članstva Arheološkega društva Slovenije in Medakademijskega odbora za Materialno kulturo pri Svetu akademij SFR Jugoslavije — ki je tudi finančno omogočil izvedbo — je Arheološko društvo Slovenije priredilo 3. in 4. oktobra 1966 svoj tretji kolokvij, posvečen zgodnjemu srednjemu veku v Sloveniji. Pri tem je bil drugi dan namenjen ogledu spomeniških enot na Gorenjskem z obiskom arheoloških razstav v Gorenjskem muzeju v Kranju, na blejskem Gradu in za to priložnost postavljene razstave o dejavnosti Narodnega muzeja v Ljubljani pri raziskovanju sakralnega objekta in pripadajočega grobišča na blejskem Otoku.

Izhodišče te kolektivne zamisli je bila v prvi vrsti želja vsega članstva, da v prihodnji dejavnosti društva damo poseben poudarek kolektivnemu proučevanju naših narodnih ostalin, nato tudi hotenje prikazati stanje in napredek spoznanj o zgodnjem srednjem veku, še posebej pa prikaz arheoloških spomenikov slovanskega časa, raziskanih v poslednjih letih. Velika izkopavanja na Bledu, v Kranju, Ptuju ter vrsta manjših najdb iz tega obdobja so namreč opozorila na našo poglavitno nalogo: proučevanje neposrednih narodnih spomenikov in starožitnosti. Izročilo, ki osvetljuje ta čas, pa je v tej meri bogato, da arheološki spomeniki samo dopolnjujejo umetnostno dediščino in zgodovinske vire. Že Pavel Diakon je v svoji Historia Langobardorum v nekem smislu podal opis predzgodovine in zgodovine naselitve ter prvih bojev naših slovenskih prednikov na tem ozemlju (prim. npr. Rutar, LMS 1885, 288 sl.); neprecenljiva je enkratna izpovedna vrednost Brižinskih spomenikov za naše najstarejše jezikovno izročilo; nenadomestljiv je vir Conversio Bagoariorum et Carantanorum za slovensko zgodovino 8. in 9. stoletja; viri o življenju in delu svetih bratov Cirila in Metoda ter drugi pisani viri se pridružujejo. V tem zelo široko nakazanem okviru pritiče arheologom predvsem proučevanje in členjenje neposrednih materialnih prič Slovenstva na prostoru jugovzhodnih Alp. Zato smo povabili k sodelovanju tudi Z. Vinskega iz Zagreba, ki je predaval o temi »Oružje u starohrvatskoj državi do godine 1000« in B. Marušiča iz Pule, ki je v sestavku »Nekateri problemi proučevanja zgodnjega srednjega veka v Istri« podal razvoj starožitnosti na tem prostoru.

Uvod v kolokvij so pomenili trije izčrpni in analitični prikazi o velikih kongresih zadnjih let posvečenih vprašanjem staroslovanskega izročila in zgodovine. Tako je imel † J. Korošec pripravljeno predavanje I. Kongres za slovansko arheologijo v Varšavi septembra 1965. J. Kastelic je poročal o Kongresu ob 1100-letnici Cirila in Metoda v Salzburgu, B. Grafenauer pa

o Kongresu o Velikomoravski v Brnu. Referat J. Kastelica je bil v osnovi objavljen že v Naših razgledih »Salzburški slovanski kongres« (12, 1963, št. 16, 315), referata J. Korošca in B. Grafenauerja sta pripravljena za objavo v Zgodovinskem časopisu. Sestavek Z. Vinskega bo v celoti objavljen v Materialih kongresa v Varšavi. Predavanje B. Grafenauerja, Najnovejša historična literatura in obdelava ter interpretacija virov za zgodnjesrednjeveško arheologijo je bilo v glavnem povzeto po razpravi v Hauptmannovem zborniku (»Slovansko-nemška borba za srednje Podonavje v 9. stoletju«, SAZU, I. razred. Razprave V = Hauptmannov zbornik, 1966, 37 do 76). Referat V. Šribarja, Dosedanji izsledki raziskovanj na blejskem Otoku, se je naslanjal na poročilo, ki ga je avtor objavil v Varstvu spomenikov (»Arheološka raziskovanja na blejskem otoku«, Varstvo spomenikov 10, 1965, 154—159). S prispevkom prof. B. Grafenauerja je kolokvij pričel s stvarnim prikazom naše dediščine iz teh dob. Vprašanjem slovenskih spomenikov so bili posvečeni tudi tu objavljeni referati: P. Korošec, Kulturna opredelitev slovanskega zgodnjega srednjega veka na ozemlju Vzhodnih Alp; V. Šribar, Srednjeveško grobišče v Krkavčah pri Kopru; V. Šribar, Zgodnje srednjeveško grobišče in naselbina v Podmelcu v dolini Bače; A. Valič, Staroslovanski Kranj; T. Knez, Staroslovanska najdišča na Dolenjskem in Beli Krajini; P. Korošec, Zgodnjesrednjeveške ostaline iz Tržišča pri Mokronogu; A. Bolta, Rifnik — arheološki izsledki in problematika; S. Pahič, Zgodnjesrednjeveški grobovi na Brezju pod Brinjevo goro; S. Petru, Še nekaj zgodnjesrednjeveških najdb iz Gorjancev; P. Petru, Zgodnjesrednjeveška naselbina na Polhograjski gori nad Polhovim gradcem; P. Korošec, Staroslovanske najdbe v Drulovki pri Kranju. Kolokvij je zaključil z znanstvenim povzetkom rezultatov J. Kastelic (Organizacijski problemi zgodnjesrednjeveške arheologije v luči kolokvija in nadaljnje raziskovalne naloge) in navezal na že objavljeno študijo v Arheološkem vestniku 15/16, 1964/1965, 109 ssl. V pričujoče gradivo je vključen tudi diskusijski referat prof. J. Korošca v obliki, v kakršni ga je avtor pripravil za debato in razgovor pred svojo nenadno smrtjo 11. marca 1966. Tudi tu objavljen sestavek S. Pahiča je le povzetek širšega dela o materialni kulturi kasne antike in zgodnjega srednjega veka, kakor se avtorju kaže po njegovih izsledkih na gradivu iz nekropole Brezje in drugih zapažanjih. Zaradi obsežnosti bo ta študija objavljena posebej.

Že iz povzetka vsebine kolokvija je moč razbrati kako široki so raziskovalni problemi zgodnjega srednjega veka in kako se na tem torišču bolj kot drugje prepletajo skupne naloge starinoslovja, zgodovine in drugih panog. Pri teh prizadevanjih, ki naj bi pripomogla čim bolj popolno osvetliti najstarejšo tvarno izročilo Slovencev želimo tudi arheologi prispevati svoj delež, kar dokazuje tudi tu s podporo Sklada SR Slovenije za pospeševanje tiska in založniške dejavnosti objavljeno gradivo s kolokvija.

Peter Petru
predsednik ADS

KULTURNA OPREDELITEV SLOVANSKEGA ZGODNJEGA SREDNJEGA VEKA NA OZEMLJU VZHODNIH ALP

PAOLA KOROŠEC

V tem predavanju se želim dotakniti vprašanja posameznih elementov materialne kulture vzhodnoalpskih Slovanov oziroma njihovega vrednotenja, ki se zelo pogosto veže na kulturni krog zahoda.[1]

Da bi dobili nazorno sliko, koliko je upravičeno takšno opredeljevanje, moramo analizirati te elemente in kulturne momente ter njihov razvoj na zahodu in tudi na vzhodu.

Najvažnejši med elementi so okrogle fibule, ki se pojavljajo v obeh časovnih fazah kulturnega razvoja karantanskega ozemlja. V literaturi so zelo pogosto opredeljene kot karolinške. Včasih menijo, da so import z zahoda, včasih pa, da so nastale pod njegovim vplivom.[2] Emajlirane ketlaške fibule se najpogosteje prenašajo v takšno zvezo, in to ne samo v komparaciji, temveč jih imajo kot fibule iz raznih germanskih kulturnih skupin. Pri tem se ne ozira ne na različnost tehnike, v kateri so izgotovljene in ornamentirane, ne na kronološke razlike, ki so med njimi.[3] Drugi element, ki se veže z zahodom, je ornamentika na omenjenih fibulah ter na luničastih uhanih. Le-tej se pripisuje karakter karolinške epohe. V kulturi te epohe se vidi izvor za omenjene predmete vzhodnoalpskega ozemlja. V zvezi s takšnim kulturnim vrednotenjem teh elementov delijo posebno nemški[4] in avstrijski arheologi[5] celo ves slovanski zgodnji srednji vek,

[1] Pri tem vprašanju ne jemljemo v ozir starejše literature, temveč se omejujemo samo na to, ki je iz novejšega časa.

[2] J. Kastelic, Blejska fibula s kentavrom-lokostrelcem. AV 12—13, 1962—1963 (1963), 545 sl. (dalje J. Kastelic 1963).

[3] Primerjanje, ki ga srečujemo v vseh Dinklagejevih študijah, kot so npr.: Frühdeutsche Volkskultur der Ostmark in Spiegel der Bodenfunde von Untersteiermark und Krain. MAGW 71, 1942, 17 sl. (dalje K. Dinklage 1942); Frühdeutsche Volkskultur in Kärnten und seinen Marken. Kleine Schriften 3, 1943 (dalje K. Dinklage 1943) idr.

[4] A. Strohl, Karolingerzeitliche Reihengräber in Nabburg (Oberpfalz). Germania 31, 1953, 219 sl.; Isti, Die Reihengräber der karolingisch-ottonischen Zeit in der Oberpfalz, Materialen Bayerischen Vorgeschichte für das Bayerische Landesamt für Denkmalpflege 4, Kallmünz/Opf 1954, 8.

[5] H. Dolenz, Funde aus Kärnten aus dem 7.—11. Jahrhundert. Carinthia I. 150, 1960, 733 sl. (dalje H. Dolenz 1960/4). H. Mitscha-Märheim, Bemerkungen zum frühmittelalterlichen Fundmaterial Kärnten, ibid. 751 »... in den karolingischen Friedhöfen von Krungl und Hohenberg in Steiermark ...« (dalje H. Mitscha-Märheim 1960/4).

vštevši tu tudi razvoj materialne kulture na dve kulturni fazi, in to na karolinško in otonsko.

Kakor smo že omenili, so najbolj pogosto obravnavan tip nakita fibule, ki se v grobovih karantanskega ozemlja pojavljajo v raznih izdelavah. Ko omenjamo izdelavo, moramo poudariti, da ima za nakit v splošnem ter za kulturno in kronološko opredeljevanje za grobove karantanskega ozemlja odločilen pomen. Tako razlikujemo med fibulami dve osnovni fakturi in eno, ki bi bila prehodna.[6] Toda ne glede na njihovo kulturno delitev so do sedaj najbolj znane prej omenjene emajlirane ketlaške fibule. Po izdelavi so lite iz enega kosa in imajo na zadnji strani pritrjeno iglo in spenjalec.[7] Za razliko od teh so t. i. karantanske, ki so ohranjene v manjšem številu, izdelane iz tenke pločevine, okrašene v tehniki odtiskovanja ali tolčenja. Ta pločevina je prevlečena na debelejšo ploščo iz druge kovine. Nanjo sta pritrjena igla in spenjalec.[8]

Medtem ko za lite emajlirane fibule nimamo analogije izven ozemlja, na katerem se širi ketlaška kulturna skupina,[9] najdemo za lahko tehniko drugih fibul analogije na zelo širokem področju, ki sega v razne kulturne skupine na vzhodu in na zahodu. Res je, da je motiv takšnih fibul, ki se nahaja na sprednji strani, od naših različen oziroma da ima neke specifičnosti, kar se mora povezati pač z modo in okusom njihovih nosilcev, ali bolje rečeno, s posebnostjo kulturne skupine, v kateri se je razvil. Na podlagi številnih najdb lahko vidimo, da so bile okrogle fibule posebno priljubljene na področju zahodne Panonije. Ker imajo posamezni predmeti, ki se nahajajo v njihovem spremstvu in so istega tehničnega karakterja, grške napise, so nekateri znanstveniki mnenja, da izhajajo iz določenih delavnic, ki so pod močnim vplivom bizantinske umetne obrti.[10] Takšne delavnice naj bi bile na področju Panonije v celi vrsti še živečih nekdanjih antičnih mest, katera so v svoji sredini dalje gojila veliko število umetne obrti,[11] posebno take, ki so bile v rabi proti koncu antične ere in po njej. Njihova aktivnost na tem področju je z ozirom na najdbe segala v Panoniji celo v razvito avaroslovansko periodo. Mogentiana in Sopianae se v literaturi omenjajo kot centri, ki naj bi izdelovali omenjene fibule.[12] Tamkajšnjim delavnicam se pripisuje izdelava fibul, odkritih v grobovih v

[6] P. Korošec, Arheološka slika karantanskih Slovanov — delo v obdelavi (dalje P. Korošec. Arheološka slika). Nakazano že pri P. Korošec, Poskus delitve slovanske materialne kulture na področju Karantanije, ZČ 15, 1961, 180 sl. (dalje P. Korošec 1961).

[7] ibid. 157.

[8] ibid. 159.

[9] Pri tem ne upoštevamo ketlaške fibule, najdene izven tega ozemlja, kot so primeri iz okolice Mainza, južne Bavarske ali zgornjega Palatinata (K. Dinklage 1942, T. II, sl. 11, 16, 4, 2) ali primeri iz Bosne (J. Kellner, Römische Baureste in Ilidže bei Sarajevo, sl. 36), idr.

[10] N. Fettich, Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót Basaharc. Studia Archaeologica 3, Budapest 1965, 94 (dalje N. Fettich 1965).

[11] Med takšne obrti naj bi se med drugim prištevala izdelava keramike z oblikami, ki spominjajo na grške.

[12] B. Svoboda, Poklad byzantského kovotepce v Zemianskem Vrbovku. Památky Archeologicke 44, 1953, 67 sl. (dalje B. Svoboda 1963). N. Fettich 1965, 94.

Fenéku in Keszthelyu[13] ter v grobovih s področja Baranije, kot so npr. iz nekropole Ellenda I in II, Nagyharsánya,[14] Pečuja (nekropola iz opekarne Lauber)[15] in druge. Omenjene najdbe so s svojimi grobnimi celotami ter s posameznimi elementi v ornamentiki samih fibul kronološko zanesljivo datirane v VII. in segajo do konca VIII. stoletja.[16] Fettich stoji pri kronološkem obravnavanju teh fibul na stališču, da so morale biti, čeprav se nahajajo v spremstvu nekih mlajših elementov, izdelane v VII. stoletju, tj. pred politično spremembo v avaroslovanski državi.[17] Za izdelavo nekih mlajših primerov, ki so po njem lahko nastali po vzoru omenjenih, postavlja najkasnejšo mejo na prehod v VIII. stoletje. Toda z ozirom na spremstveno gradivo, ki je odkrito v grobovih s temi fibulami v nekropoli Lauber v Pečuju, lahko domnevamo, da bi mogle celo njihove prve pojave seči v VI. stoletje.[18]

Na zahodu je poleg germanske ločne fibule ravno tako priljubljena tudi okrogla fibula. Če je izdelana iz brona, je lita, fibule iz zlata in srebra, včasih pozlačenega brona, pa so vse izdelane v tehniki vstavljanja poldragih kamnov na osnovi, izdelani iz tenke pločevine. Bogateje okrašene so celo dopolnjene s filigranom in granulacijo. Pojavljajo se tudi zelo lepi primeri, izdelani samo v tej tehniki. Fibule z litimi ornamenti so zelo redke.[19] Od vseh izstopajo fibule, izdelane v tolčeni ali tehniki odtiskovanja, ki predstavljajo v tamkajšnjem kulturnem krogu nov oziroma tuj element. Prav te bi zaradi svoje fakture, in kot bomo videli, tudi kronološko od vseh fibul zahodnega kulturnega kroga edine prišle v poštev za primerjavo z omenjenimi s karantanskega ozemlja. Takoj moramo poudariti, da se ta primerjava ne nanaša na kulturno, temveč samo na kronološko vprašanje tega tipa nakita v splošnem.[20] Med temi naj omenimo kot najbolj zanimiv in do sedaj v literaturi najbolj znan primer fibulo iz Mindena na

[13] J. Hampel, Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn, Bd. III, Braunschweig 1905, T. 177, sl. 2, 8, T. 170, sl., 7, T. 171, sl. 1—4 (dalje J. Hampel 1905). A. Alföldi, Zur historischen Bestimmung der Avarenfunde. Eur. Sept. Ant. 9, 1934, T. II, sl. 1, 3, 11 (dalje A. Alföldi 1934).

[14] Te grobove poleg groba iz Cselegörcsönya prinaša prvič N. Fettich (N. Fettich 1965, 92 sl.).

[15] A. Alföldi 1934, T. I, T. II, sl. 2, 5, 7, 10, 12, 13, 15, 16.

[16] N. Fettich 1965, sl. 158, 159.

[17] ibid. 93 sl.

[18] Kot so npr. spone z živalskim ornamentom ter zapestnice z odebeljenimi konci (A. Alföldi 1934, T. III, 1—10, 14, 16, 18).

[19] W. Jenny, Die Kunst der Germanen im frühem Mittelalter, Berlin (1940), sl. 46, 47, 53, 55, 56 a, 60, 95, 99 (dalje W. Jenny 1940). J. Werner, Die Langobardischen Fibeln aus Italien, Berlin (1950), T. 36/c 1, c 3, c 4, c 6, T. 37—44 (dalje J. Werner 1950). H. Bott, Bajuwarischer Schmuck der Agilolfingerzeit, Schriftenreihe zur bayerischen Landesgeschichte 46, München 1952, T. 5, sl. 4, 7—10, T. 6, sl. 1—6, 8, 9, 11—13, T. 7, sl. 1, 2, 4—8, T. 8, sl. 6—8 (dalje H. Bott 1952). Werdendes Abendland an Rhein und Ruhr, Essen 1956, T. 13, sl. c—i, T. 15 (dalje Werdendes Abendland). Das erste Jahrtausend, Kultur und Kunst im werdenden Abendland an Rhein und Ruhr, Düsseldorf 1962, Tafelband, sl. 136, sl. 140 a, b, sl. 150, 151, 152 a, 154 levo zgoraj, sl. 163 a (dalje Das erste Jahrtausend).

[20] W. Jenny, 1940, sl. 98, 99, 38 zgoraj; H. Bott, 1952, str. 68 in opomba 174. H. Müller-Karpe, Archäologische Zeugnisse des frühen Christentums in der Münchener Gegend, Monachium, München 1958, 49 in opomba 123 (dalje H. Müller-Karpe 1958).

Saueru.[21] Na njej (T. 2: 1) je predstavljena na tronu sedeča Marija z Jezusom in trije kralji, nad katerimi plava angel. Analogije ima v isti fibuli iz Attalensa in v primerih nekih drugih burgundskih nekropol zahodnih kantonov Švice, na katerih so včasih grški napisi.[22] Datirane so z ozirom na razne elemente v VII. stoletje, medtem ko se mlajši primeri, izdelani po njihovem vzoru, postavljajo na začetek VIII. stoletja.[23]

Ko govorimo o fibulah zahodnega kulturnega kroga, izdelanih iz tenke pločevine, naj omenimo kot zelo karakteristične primere s področja Bavarske ter nedavno odkrite z ozemlja Tirinške. Tako sta npr. poleg drugih pridatkov v grobu 164 v nekropoli Giesing[24] ter v Garmischu[25] najdeni brakteatni fibuli, ki predstavljata tri človeške figure (T. 3: 1). Pripisuje jima se krščanski karakter.[26] Bolj izrazita je predstava na fibuli iz groba 54 iz nekropole Inzig (T. 3: 2), s simbolično podobo preroka Daniela.[27] Za obe fibuli med drugim menijo, da so motivi vzeti iz profanih predstav antičnih novcev. Te fibule spadajo v čas Agilulfov.[28]

Na področju Tirinške so na nekropoli Kaltenwestheim, obč. Meinigen, odkrite fibule ravno tako s predstavami preroka Daniela (T. 2: 2). Ker se v teh grobovih javljajo tudi prvi frankovski ter z njimi tudi burgundski elementi, so datirane v VII. stoletje.[29] Če pogledamo postavljeno kronologijo zahodnega kulturnega kroga z ozirom na to, da se naše fibule glede tehnike izdelave vežejo nanj, zajemajo vsi omenjeni primeri merovinški čas,[30] periodo, ki z ozirom na prej omenjene grobove v zahodni Panoniji istočasno ustreza avaroslovanski kulturni skupini, tj. avaroslovanski periodi. To periodo smo na podlagi drugih elementov na ozemlju vzhodnih Alp opredelili kot I. časovno fazo materialne kulture Karantanije, ki zajema dobo od slovanske naselitve do okoli druge polovice VIII. stoletja. To je doba širjenja tako imenovane karantanske kulturne skupine.[31]

Drugače kakor omenjene fibule so karantanske fibule tega tipa v glavnem ornamentirane z raznimi motivi, z različnimi rozetami, z venci prepleta, z ornamenti, izdelanimi z večjimi in manjšimi vzboklinami kot imitacijo granulacije. Ti ornamenti nimajo nobene sorodnosti z drugimi okroglimi fibulami te periode v zahodnem kulturnem krogu, upoštevajoč

[21] Werdendes Abendland, sl. 15.

[22] Das erste Jahrtausend, Tafelband, 35. H. Zeiss, Trierer Zeitschrift, 1934, 63; K. Böhner, Die fränkischen Altertümer des Trierer Landes, Berlin 1958, Bd. I, str. 106 (dalje K. Böhner 1958).

[23] H. Bott, 1952, 82 in opomba 218.

[24] ibid. 81, T. 8, sl. 7; H. Müller-Karpe 1958, 46, T. 5, sl. 2. Najdena je v spremstvu uhanov (Bott H. 1952, 82, T. 13, sl. 3), zapestnice (ibid. T. 16, sl. 6) ter dveh jezičkov za jermena na nogah.

[25] H. Zeiss, Das Heilsbild in der germanischen Kunst des frühen Mittelalters, Sitzungsberichte d. Bayer. Akad. d. Wissenschaften 2/8, 1941, 34 sl.; H. Müller-Karpe 1958, 46.

[26] ibid.

[27] H. Bott 1952, 69 sl. T. 8, sl. 8.

[28] ibid. 197 sl.

[29] G. Behm-Blancke, Neue Funde in Thüringen, Ausgrabungen und Funde 3, Berlin 1958, 179. V enem grobu sta najdena dva kulturna sloja in v obeh se nahajajo fibule z likom preroka Daniela. Ker se v spodnjem ne nahajajo omenjeni mlajši elementi, se predpostavlja, da je upodabljanje lika tega svetnika še starejše.

[30] za katerega menijo, da traja od 400—751.

[31] P. Korošec, Arheološka slika, poglavje o kronologiji.

tu tudi fibule iz langobardskih grobišč v Italiji. Če primerjamo ornament naših fibul s sorodnimi iz grobišč v zahodni Panoniji, pridemo tudi tu do zaključka, da karantanske fibule predstavljajo skupino, ločeno tudi od teh vzhodnih primerov.[32] Predvsem moramo poudariti, da motivi na karantanskih fibulah, če izvzamemo fibule, ornamentirane z vzboklinami, predstavljajo odtise raznih zvitih filigranskih žic, ki dajo vtis cveta. Ta motiv je v veliki rabi na uhanih s priveskom v obliki košarice, izdelane v filigranu.[33] V isti tehniki in z dokaj kombiniranim motivom so okrašene tudi nekatere okrogle fibule iz langobardskih grobov v Italiji, ki so datirane v VII. stoletje, vendar so v svoji osnovi različne od naših.[34] Glede na to kot tudi na druge momente vidimo, da se takšni elementi vežejo v glavnem na tiste, ki jih nahajamo na predmetih starejših period v uporabi na tem ozemlju. Tako omenjeni elementi na uhanih s priveskom v obliki košarice so na ozemlju Panonije iz V. in prve polovice VI. stoletja.[35] Ravno tako krasi omenjena ornamentika v obliki prepleta na tem ozemlju tudi t. i. čebulaste in druge ločne fibule iz poznoantične periode.[36]

Poleg omenjenih fibul na karantanskem ozemlju je do sedaj najdena samo ena fibula tega tipa, ki predstavlja človeško podobo (T. 1: 1). To je fibula s kentavrom-lokostrelcem.[37] Poudariti moramo, da je fibula brez grobne celote, vendar poteka iz nekropole Bled—»brdo«, za katero vemo, da ni doživela II. časovne faze kulturnega razvoja karantanskega ozemlja.[38] Tudi na tej fibuli imamo opraviti s podobo, za katero lahko domnevamo, da ima svoj izvor v antičnem času, ki pa v poznejših stoletjih doživi renesanso. Posamezni elementi pri tej predstavi govorijo za antično osnovo, podano v stilno barbarizirani izvedbi,[39] kot je npr. izvedba lika, dolgi lasje in itifaličnost. Ne glede na to, da ima vsa predstava simboličen karakter[40] in ne krščanskega, kot so predstave na omenjenih fibulah zahodnega kulturnega kroga, jo je po izvedbi ornamentike ter obkrožanja fibule z vencem imitirane granulacije treba uvrstiti v isto periodo kot vse do sedaj ome-

[32] Razlika od naših je v tem, da so te podobne zelo nizkemu cilindru. Zgornja plošča ima drugače razporejene ornamente in zelo pogosto se uporablja numizmatični motiv v centralnem polju. Ista je le tehnika izdelave.

[33] To je t. i. omega motiv ali motiv v obliki lire.

[34] J. Werner, 1950, T. 39, c 20, c 21, na katerih naj bi predstavljal drevo življenja.

[35] A. Alflödi, Der Untergang der Römerschaft in Pannonien, Bd. II, Berlin—Leipzig 1924, T. V (dalje A. Alföldi 1924).

[36] Za centralni del okrogle fibule, ki je bil izdelan iz tenke pločevine (A. Alföldi 1934, T. I. sl. 4), ki je pri čiščenju razpadla in za katero pravi Alföldi, da predstavlja ... »lokale Überbleibsel der spätkaiserzeitlichen Presstechnik vor uns, die einst in Pannonien blühte« (ibid. 298).

[37] J. Kastelic, 1963, 545 sl. ter vsa tam navedena literatura in slike.

[38] W. Šmid, Altslovenische Gräber Krains. Carniola 1, 1908, 26 sl. (dalje W. Šmid 1908).

[39] Pri tem treba primerjati kentavre, upodobljene v herbarijih, nastale na antični tradiciji, kot je kopija Herbariuma Pseudo Apuleiusa in Antoniusa Musa iz VII. stoletja. Ta je predstavljal kopijo rokopisa iz V. stoletja, nastalega po vzoru nekega apokrifnega antičnega herbarija za laike. Na začetku karolinške periode so se takšni herbariji zelo veliko prepisovali. Tudi ta kaže vse odlike stila Ada skupine. Tu predstavljeni kentaver ima ravno tako dolge lase [Werdendes Abendland, 184/305. — Das erste Jahrtausend. Tafelband 28 (259—162)].

[40] Verjetno je kot »centaurus medicinalis«, ki daje zdravje ali telesu ali duši.

njene. Medtem ko so o izvoru zahodnih primerov različna mnenja,[41] lahko našo fibulo, ker ima isti karakter izdelave kot vse druge fibule karantanske kulturne skupine, štejemo za domače delo. Po svoji predstavi je stilno dokaj sorodna s fibulo iz Keszthelya, ki ima upodobljenega orla, nad katerim je človeški lik kot barbarizirana predstava imperatorske podobe, ki je bila karakteristična na novcih in posebno na medaljonih.[42]

S prehodno fazo na našem ozemlju se fibula karantanske skupine dokaj spreminja. V uporabi so v večini fibule z manjšim premerom. Tudi tehnika izvedbe se menja. Izdelujejo se iz debelejše pločevine, in to iz enojne[43] ali pa dvojne, s precejšnjim prostorom med obema površinama.[44] Ornament je ali odlit z odlivanjem same fibule ali je izdelan v tremolir vrezu, ki posnema po vsej verjetnosti tehniko tavsiranja ali odtis filigranske žice. Na sami fibuli se namesto v sredini vstavljene steklene jagode pojavlja polkroglasta vzboklina; ta vzboklina se z razvojem fibule tudi povečava.[45] Zanimiva je motivika, ki dobi sedaj že izrazite krščanske simbole, kot so križ, drevo življenja, ptica, orel in podobno.[46] Križ je pri naših primerih tako stiliziran, da je vsak krak na koncu razčlenjen, rekli bi v obliki »lilije«. Čeprav se takšen ornament nahaja na naših dvoramnih fibulah,[47] ki so karakteristične v zahodnem kulturnem krogu za burgundske grobove VII. stoletja, so te brez tega motiva.[48] Te fibule so bile po vsem sodeč na ozemlju vzhodnih alp zelo malo časa v uporabi. Glede na pridatke v grobovih se pri nas pojavljajo na koncu karantanske skupine in prenehajo z uporabo emajliranih predmetov.[49] Ravno tako kot dvoramne se tudi niso obdržale fibule manjšega premera, temveč se s tehničnim razvojem tudi fibule končno odlivajo in ornamentirajo z vlaganjem emajla. Uporablja se v glavnem velikost, ki je bila v navadi že v karantanski skupini. Simbolični motivi, ki se začenjajo v prehodni fazi, pridejo še bolj do izraza, in to ne samo na fibulah, temveč tudi na uhanih, ki imajo privesek, oblikovan kot lunulo. Tako se poleg križa, simboličnih ptic (orel, golob ali pav) (T. 4: 6), drevesa življenja pojavljajo tudi kompozicije, kot so predstave preroka Daniela z levi (T. 2: 2), ptica z ribo v kljunu, ali portreti ter posebno priljubljena predstava štirinožne živali z glavo obrnjeno na-

[41] Medtem ko Böhner pripisuje fibulo iz Mindena neki delavnici v Sredozemlju (Böhner 1958, 106), jo ima Hussong za domač izdelek (L. Hussong, Die Magierfibel aus Minden im Rheinischen Landesmuseum zu Trier. Vierteljahrblätter der Trierer Gesellschaft f. nützl. Forschungen 4, 1958, 21 sl.).

[42] J. Hampel, III, 1905, T. 170, sl. 2.

[43] Kot so npr. fibule iz Sv. Egidija, W. Modrijan, Die Frühmittelalterfunde (8. bis 11. Jhdt.) der Steiermark, Schild von Steier 11, 1963, sl. 13 (dalje W. Modrijan 1963); — iz Förka, K. Dinklage, Zur Vor- und Frühgeschichte des Gailtales, Funde aus Förk von der Latènezeit bis zu den Ottonen, Carinthia I 145, 1955, T. II, sl. VIII/2 itd. (dalje K. Dinklage, 1955).

[44] ki jih avstrijski arheologi imenujejo »Kapseln« (Modrijan 1963/11, 75 sl.). Ena od takšnih fibul je najdena tudi v nekropoli Bled—Pristava II v grobu 107 z obročki s S pentljo in kvačico na konceh.

[45] W. Šmid, 1908, T. III., sl. 1; P. Korošec, 1961, T. II, sl. 8.

[46] ibid. T. II, sl. 6, 7, T. III, sl. 1 idr.

[47] ibid. T. I, sl. 10. A. Valič, Staroslovansko grobišče na Blejskem gradu. Situla 7, 1964, T. XVII, sl. 1, T. XLXIX, sl. 1 (dalje A. Valič 1964), ter drugod.

[48] J. Werner, 1950, T. 45—48, T. b, sl .D 5, D 20, D 27—28, D 35, D 38, D 40, str. 63.

[49] V tej tehniki se ne pojavljajo.

zaj ali pa z vzdignjeno glavo in repom (T. 4: 3—5). Med njimi pa zapažamo, da se tudi omenjeni ornament v obliki »lilije«, čeprav stiliziran, vzdržuje naprej. Vsi ti motivi, razen zadnjega, živalski, portreti in kompozicije preživljajo določen razvoj, in to prav pri onih, ki srečujemo na fibulah prehodne faze. Bolj stilizirana kot prej je predstava drevesa življenja, ki je v mnogih primerih pod močnim vplivom predstave motiva »lilije«.[50] Pri drugih rastlinskih predstavah so podani listi in cvetovi, ki zelo pogosto spominjajo na stolčene liste na raznih kovinskih predmetih, ki izvirajo iz raznih depojev in za katere menijo, da potekajo iz panonskih delavnic. Prav tako najdemo na teh predmetih tudi ornament, ki spominja na našega v obliki »lilije«.[51] Iz teh razlogov in že omenjenih momentov bi težko sklepali, da se je ta ornament uveljavil na našem ozemlju v zvezi z dvoramno fibulo oziroma z zahoda.[52] Pri tem moramo tudi upoštevati upodabljanje krakov raznih križev, ki se v osnovi na koncu pahljačasto širijo in so karakteristični za srednje Podonavje oziroma panonsko nižino.[53] Ta oblika bi mogla imeti svoj izvor v trikotastih končnicah krakov križev, ki so na koncu zaokroženi z majhno plastično kroglico. Tak je npr. križ v 75. grobu Krungla. Ne glede na te momente je sam motiv v obliki »lilijinega« cveta značilen kot ornament na predmetih panonske nižine.[54] Tu mislijo, da je treba iskati njegov izvor na vzhodu,[55] odkoder prihajajo celo nekatere oblike nakitov.[56] Iste motive nahajamo tudi kot okras na posameznih frankosaksonskih evangelarijih iz IX. stoletja.[57] Toda danes ti motivi niso znani na zahodu v toliki meri, kot jih najdemo na področju panonske nižine in kjer so daljšo dobo v uporabi. Poleg tega se postavlja tudi vprašanje njihovega izvora na zahodu.

Kompozicijske predstave na našem ozemlju moramo pripisati krščanskemu vplivu. Tako je treba predstavo preroka Daniela z levi pripisati čaščenju svetnikov iz stare zaveze in prvih mučenikov, ki je v tej kakor v prejšnji periodi v navadi na področju severno od Alp.[58] Pri tem moramo omeniti, da tudi na področju Panonije nahajamo fibule z motivi iz stare

[50] Pod tem vplivom je ta motiv podan na uhanih, na obrobnem pasu na fibulah, tako na fibuli preroka Daniela, na fibulah iz Šmohorja, (P. Korošec, 1961, T. VII, sl. 5. Dolenc 1960/4, sl. 6/4, 11) itd.

[51] B. Svoboda, 1963, sl. 22, dokaj kompliciran.

[52] Ne samo da te fibule nimajo podobne ornamentike kot fibule iz burgundskih grobov (primerjaj navedene primere pod opombo 48), temveč je tudi ni na fibulah v tirinških grobovih (Behm-G. Blancke, T. 23, sl. a).

[53] J. Hampel, II, 1905, sl. 58, 68, 65—67, 1010. J. Korošec, Staroslovanska grobišča v severni Sloveniji, Celje (1947), sl. 25 (dalje J. Korošec 1947).

[54] J. Hampel, II, 1905, sl. 1895—1896, 1898, 1901, 1910—1912, 1914—1915. V predrti tehniki naj navedemo samo ibid. sl. 1767, 1768, 1770, 1773—1774, 1779, 1783 do 1788, 1797, 1802, 1804, 1806—1808, 1810, 1812, 1821—1826, 1832 itd.

[55] Kot so npr. posode iz Nagy-Szent-Miklósa, ibid. III, T. 289—294, 298—299, 304 itd.

[56] Gy. László omenja posamezne luničaste uhane, ki so nastali v helenističnih delavnicah Sirije ter so po bizantinskih mojstrih dospele v Panonijo. Ker mi delo ni dostopno, jemljem po B. Svobodi 1963, 79.

[57] Das erste Jahrtausend II, sl. 229, 230.

[58] Verjetno, da ti motivi prodirajo sem z misijonarji z vzhoda. O njih vemo, da so bili zelo aktivni že za časa sv. Severina. Takšni motivi so v nasprotju z motivi s področja Frankovske. Pripadajo novi zavezi in jih je treba verjetno povezati s koptskim vplivom, ki preko sev. Italije prodira na zahod.

zaveze.[59] Toda tudi ti liki delajo vtis barbariziranega stila, kar se npr. jasno vidi na neproporcionalni upodobitvi človeške postave, kot je npr. na fibuli iz Perave.[60] Tudi ta lik kaže med drugim v svojem podajanju sredozemski karakter. Res je, da najdemo podoben karakter, predvsem romanski, za katerega bi bilo bolje reči antični, tudi na likih, predstavljenih v raznih evangelijih in kodeksih, izdelanih v številnih samostanih na zahodu,[61] kjer so se, toda zelo redko, izdelovale tudi fibule, kot je fibula iz Büraberga.[62] V primerjavi z našimi so takšne fibule izrazito ikonografske,[63] medtem ko imajo naše tradicijo v t. i. numizmatičnem tipu vzhoda[64] (T. 4: 9—10). Že pri teh starejših primerih se zapaža določen barbarizirani stil z ozirom na antične predloge, ki so jim bile vzor.[65] Isti barbarizirani stil, čeprav v nekoliko blažji meri, ki se kaže prav v neproporcionalnem podajanju človeških postav, zasledimo tudi na fibulah prehodne faze na našem ozemlju, za katere lahko domnevamo, da niso delo domačih obrtnikov.[66]

Na koncu se zopet povrnimo k zahodnemu kulturnemu krogu, in to periodi, ki bi ustrezala času, ko se v karantanskem kulturnem krogu začenja t. i. prehodna faza.

Za kulturni razvoj te periode je zelo velikega pomena, kakor to poudarja Steinbach, da je »vir inluster, dux Austrasiorum Pippinus singularem obtenuit principatum« in postal »Princes Francorum« kot ustanovitelj karolinške dinastije,[67] podpiral anglosaksonsko misijo na področju Avstrazije. Po zmagi nad Nestrazijo ter po Karlovi zmagi pri Poitiersu 732. leta se ta vpliv širi z mejami frankovske države. Do največjega kulturnega razvoja pride le pod Karlom Velikim. Za razliko od merovinške periode, v kateri so na tem področju delovali iroškotski tavajoči menihi, se sedaj uveljavlja anglosaksonska-rimska misija, ki utrdi frankovsko cer-

[59] Arh. Ért. 22, 1902, 39. J. Hampel meni kot za druge, da spadajo v IV. stoletje (J. Hampel, 1905, I, str. 503).

[60] P. Korošec, 1961, T. VII, sl. 5.

[61] Das erste Jahrtausend I, 412 sl.

[62] H. Müller-Karpe, Die Emailscheibenfibel von Büraberg bei Fritzlar. Schriften zur Urgeschichte 2, Hessisches Landesmuseum, Kassel — Marburg 1949, 31; glej P. Korošec, 1961, opomba 238.

[63] in katero lahko primerjamo z medaljoni na Tassilovi kupi ali pa s podobnimi na insularnem evangelariju iz Echternacha (Das erste Jahrtausend II, T. 282, str. 62, T. 234—237, str. 55).

[64] Že J. Hampel je prišel do zaključka, da so fibule z numizmatičnim odtisom na tem področju zelo priljubljene in da se navezujejo na antiko. Predvsem prevladujejo upodobitve z denarji in medaljoni iz IV. stoletja. V ta namen se uporablja avers in revers. Te fibule stoje paralelno s fibulami s podobnimi upodobitvami iz merovinške periode na zahodu, samo s to razliko, da so iste monete tam uporabljene pri kovanju triensov in solidov, ki imajo po navadi nečitljive nadpise. J. Hampel, 1905, I, 331, sl. 836, sl. 72, sl. 1510, 1511.

[65] Posebno je ta očiten na fibuli iz Fenéka, kjer je podana scena ubijanja lintvurma — zmaja, čigar vzorec je treba po Hampelu iskati v antičnih scenah (ibid. str. 502), ter na fibuli iz Keszethelya. Tu so uporabljeni poleg lika tudi vsi atributi, karakteristični za prikaz pokojnega vladarja ali ki istočasno verjetno predstavljajo simbole krščanstva, kot sta orel in palma (ibid. A. Alföldi, 1937, 295).

[66] Pri nas je treba najprej upoštevati fibulo iz groba 86 z blejskega gradu. (Obdelano v poglavju o fibulah, P. Korošec. Arheološka slika. A. Valič, 1964, T. XVII, sl. 9).

[67] Werdendes Abendland, 133.

kev in preko nje in njenih centrov — samostanov — daje novo podobo kulturnemu razvoju zahodnega kulturnega kroga.[68] V tem času se uveljavljajo nove umetniške panoge. Slišimo sedaj o arhitekturi, slikarstvu. Pri tem se posebna pozornost daje stenskemu slikarstvu ter okraševanju knjig, medtem ko zlatarstvo izdeluje razne sakralne predmete, kot so relikvariji, prenosni oltarji ter predmeti velike vrednosti. Umetne obrti drobnih predmetov za širšo uporabo ne srečujemo več v toliki meri kot v prejšnji periodi.[69] Ohranjenih predmetov te vrste imamo relativno omejeno število, ker pod pritiskom krščanstva preneha navada, dajati pridatke v grobove srednjeevropskega centralnega področja karolinškega cesarstva. S tega območja imamo samo slučajne najdbe. Nasprotno tem momentom se izven omenjenega območja, tj. na vzhodu dalje pojavljajo predmeti v grobovih, kjer je navada, da se dajejo pridatki, ki se nanašajo na nošo, še vedno v uporabi.[70] Takšni predmeti karolinškega izvora so v glavnem ostroge, ki so več ali manj ornamentirane, spone, okovje za pasove, meči in od nakita uhani in zapestnice.[71] Ornament na njih je upodobljen pod močnim vplivom insularne umetnosti, ki ima v VIII. stoletju vodilno vlogo, kot to Werner poudarja, v krogu umetniškega ustvarjanja pri Germanih karolinškega cesarstva.[72] V ornamentalnih poljih omenjenih predmetov so liki skrčenih štirinožnih živali, katerih glave so nazaj zvite ter vrat in kolki naglašeni s posebnimi spiralnimi ornamenti (T. 4: 1, 2). Takšni živalski ornamenti, v osnovi prepleteni, so karakteristični za okovje pasov in za nakit, kot so uhani in drugi predmeti.[73] Na ozemlju naše države pripisuje Werner tej umetni obrti in tej periodi pri svoji obdelavi najdbe iz Mogorjela, predmete iz Boršta pri Gojačah.[74] Toda z ozemlja Karantanije z ozirom na širjenje njenega kulturnega kroga tej periodi lahko prištejemo najdbe, kot so fragment ostroge z Gradišča nad Bašljem,[75] ter verjetno streme iz Urlake na Osojskem jezeru in ostroge iz Beljaka Alt-Lind. Ti predmeti so ornamentirani, razen fragmenta ostroge z Gradišča nad Bašljem, v tehniki tavširanja, tehniki, karakteristični na zahodu za periodo pred karolinškim časom ter za njegovo bolj zgodnjo fazo.[76] Od mečev, ki bi časovno spadali v to periodo, lahko omenimo s področja Koroške meč iz Granilacha,[77] ki po Petersenovi skali predstavlja tip H.[78] Datirajo se v prvo polovico IX. stoletja in veljajo kot nordijski ali t. i. kontinentalni tip, ki bi mogel biti iz-

[68] ibid. 145 sl.

[69] Das erste Jahrtausend I, 430 sl.

[70] J. Werner, Ranokarolinška pojasna garnitura iz Mogorjela kod Čapljine (Hercegovina), Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu, 16, 1960—1961 (1961), 236.

[71] ibid. T. I, sl. II.

[72] ibid. 240.

[73] ibid. sl. 3.

[74] ibid. sl. 5/1—4.

[75] J. Kastelic, Najdbe zgodnjega srednjega veka v Gojačah pri Gorici, ZČ 6—7 (Kosov zbornik) 1952—1953, sl. 16, 17/c.

[76] H. Dolenz, 1960/4, sl. 7/3, 1.

[77] ibid. 746, kjer navaja dva meča s področja Koroške. Razen za primer iz Gramilacha (ibid. T. 7, sl. 2 a, b) za drugega ne prinaša ne imena najdišča in tudi ne slike.

[78] J. Petersen, De norske Vikingesverd, Kristiania 1919, 99 sl. (dalje J. Petersen 1919).

delan v neki delavnici v Porenju.[79] S področja Štajerske je meč iz Hohenberga,[80] ki po Petersenovi skali spada v tip X[81] in predstavlja bolj razvito obliko. Izvora naj bi tudi ta bil kontinentalnega.[82] Sodeč po ostalih pridatkih, najdenih v tem grobu, bi meč sodil v konec prve polovice ali v sredino IX. stoletja.

Vse te omenjene najdbe na ozemlju Karantanije predstavljajo tuj element in z ozirom na druge slovanske predmete lahko trdimo, da niso imele nobenega vpliva na razvoj materialne kulture tega ozemlja. Mogoče vplivu zahodnega kulturnega kroga, ki ga srečujemo v prehodni fazi, lahko pripišemo edini ornament v obliki prepletenega vozla na nekaterih manjših fibulah,[83] ki je značilen za knjižno ornamentiko[84] ter bolj ali manj posrečeni odtis križa ravno tako na majhnih fibulah.[85] Ta zadnja se v ketlaški skupini pojavlja samo na enem tipu fibul, ki je izdelan vedno z belim celičnim emajlom.[86] Čeprav analogij s podobnimi predmeti v zahodnem kulturnem krogu ni, oba elementa na ozemlju Karantanije nista posebno priljubljena in sta v uporabi zelo kratek čas.

Če na koncu povzamemo vse momente, ki smo jih pri tej analizi dobili, lahko trdimo, da moramo razvoj umetne obrti na področju Karantanije imeti za izraz tozadevnega umetniškega neprekinjenega ustvarjanja, ki so ga pokazali skozi obe fazi njeni nosilci oziroma karantanski Slovani. Posamezne analogne elemente med karantanskim in zahodnim kulturnim krogom, kot je npr. uporaba okrogle fibule, pa je treba pripisati vplivu antike.[87] Ta je kot na zahodu tako tudi na vzhodu bila tako močna, da je lahko kot daleč bolj razvita, uveljavljala posamezne elemente, kot so posamezne oblike in med drugim tudi posamezne tehnike okraševanja, kot je tehnika filigrana in granulacije, samo s to razliko, da na zahodu pridejo ti elementi v uporabo kot izraz prefinjenega tehničnega ustvarjanja, ker so bile izčrpane vse možnosti v tehniki odlivanja. Na področju Karantanije pa ta tehnika predstavlja končno fazo razvoja, katerega začetek lahko postavimo na konec antične periode. Tu v slovanski periodi predstavlja že njeno dekadenco, kar se kaže v njeni rustikalni izvedbi. V prehodni fazi se prekine in se končuje z odlivanjem predmetov, tehniko, ki stoji v neposredni zvezi z notranjim gospodarskim in z njim tudi z družbenim razvojem. Čeprav so ta dogajanja stala delno pod vplivom zahodnega družbenega razvoja, karakter umetne obrti, lahko rečemo, ostane, kakor smo videli, še vedno toliko svojevrsten, da ne moremo zaradi politične priključitve Karantanije frankovskemu cesarstvu tudi v

[79] ibid. 89 sl., 99 sl. H. Arbman, Schweden und das karolingische Reich, Stockholm (1937), 222 (dalje H. Arbman 1937).

[80] Omenja se tudi en meč iz Krugla, ki je propadel. W. Modrijan 1963/11, 64.

[81] J. Petersen, 1919, 158.

[82] H. Arbman 1937, 227.

[83] Kot je npr. na fibuli iz groba VIII iz Förka (K. Dinklage 1955, T. II, sl. VIII/2 in dr.).

[84] Das erste Jahrhundert II, sl. 227, 284 itd.

[85] kot je na primer iz groba 9 iz nekropole Bled—Pristava II (neobjavljeno).

[86] K. Dinklage 1942, T. II, sl. 16, 17. Isti 1955, T. I, sl. IV/2.

[87] Kar je razvidno, da je med germanskim materialom pred selitvijo ne najdemo.

umetnosti predvsem drobnih predmetov govoriti o karolinški periodi, karolinški umetnosti in podobno. Še manj bi ustrezal tu naziv otonska perioda za naslednje obdobje, ki v kulturnem pogledu pripada belobrdski kulturni skupini.

RÉSUMÉ

Détermination culturelle du haut Moyen Age slave des régions des Alpes Orientales.

Peut-on considérer certains éléments du haut Moyen Age du cercle culturel slave des régions des Alpes Orientales comme le produit de l'art carolingien, et peut-on diviser cette période en une phase carolingienne et une phase othonienne? C'est la question que l'auteur pose dans cet article. Puisque la litérature scientifique portant sur le problème traite toujours de la fibule ronde et de la technique de l'émail, l'auteur passe à l'analyse des phénomènes analogues dans les différents cercles culturels, analyse qui détermine chronologiquement ces éléments des Alpes Orientales.

On trouve ces fibules rondes, faites de tôle fine et portant différents motifs, dans le cercle culturel de l'Est comme de l'Ouest. Elles sont caractéristiques surtout pour les nécropoles de la région de Pannonie (Fenék, Keszthely, Ellend I, II, Nagyharsány, Pečuj — briqueterie Lauber etc.) et se déploient autour des centres antiques des orfèvreries encore actives (Mogentiana Sopianae etc.). Les artistes de la première phase avaro-slave, considérés comme ayant subi une forte influence byzantine, fabriquent parmi tous les bijoux des fibules rondes aussi, qui sont très semblables par la technique employée, à l'élaboration des fibules de la première phase culturelle de Carantanie. D'après les autres objets mis dans ces tombes, on considère qu'elles furent élaborées au VIIème et au début du VIIIème siècle. L'auteur pense pouvoir dater certains objets du VIème siècle déjà. Les ornements du médaillon central sont de caractère numismatique, pris des monnaies antiques.

A côté des fibules typiquement germaniques, on trouve à l'Ouest en même temps des fibules semblables, mais décorées de motifs purement chrétiens. D'où proviennent ces dernières? Certains archéologues les considèrent comme des produits fabriqués par des ateliers indigènes, mais certainement sous l'influence du Sud. D'autres cherchent leur origine d'après les inscriptions grecques, dans certains centres industriels de la Méditerranée, qui furent sous l'influence directe de Byzance. Ces fibules ont été datées également du VIIème siècle.

Les fibules trouvées dans les tombes en Bavière et en Thuringe, ornées de scènes inspirées de l'Ancien Testament, sont classées de la même période.

Selon la chronologie du cercle culturel de l'Ouest, ces fibules datent de l'époque mérovingienne qui est parallèle à la période avaro-slave en Pannonie. Sur le territoire de la Carantanie, cette époque correspond à la première phase de l'essor matériel, et comprend l'époque de l'occupation du territoire, jusqu'à la seconde moitié du VIIIème siècle — c'est la période de l'extension de la civilisation appelée carantanienne.

Les fibules de cette région sont différentes des fibules mentionnées plus haut. Elles ont des ornement en forme de rosettes, des impressions de torsades, de

couronnes perlées, qui imitent les granulations. Ces ornements n'ont aucune analogie avec les décorations des fibules toruvées à l'Est et à l'Ouest des Alpes Orientales. Il faut chercher les origines de ces fibules dans l'orfèvrerie qui était développée à la fin de la période antique sur le territoire correspondant au Sud du Danube, où les Slaves étaient installés. L'ornement comporte parfois aussi des figures humaines, par exemple la fibule décorée d'un centaure qui représente un produit d'origine antique, mais barbarisé. Ces scènes avaient même un caractère symbolique. Selon la technique de fabrication, toutes ces fibules représentent le travail des ateliers indigènes.

La phase transitoire d'essor culturel de Carantanie apporte un changement considérable à la forme de la fibule. Elles sont alors de plus petites dimensions et ont la partie centrale un peu soulevée. Les motifs sont désormais à caractère chrétien. A ce moment apparaissent les fibules à deux branches, qui ont le caractère spécifique des tombes de Bourgogne au VIIème siècle. Mais cette sorte de fibule ne se conserve pas longtemps sur le territoire de Carantanie, car elle est repoussée par l'apparition d'objets décorés en émail. De même, les autres fibules ne sont plus fabriquées après l'apparition des techniques de fonte. Dans la nouvelle phase culturelle, on retrouve des fibules de plus grandes dimensions, mais désormais elles gardent les parties centrales soulevées. Les scènes représentées sont alors purement chrétiennes, par exemple des motifs de diverses plantes, des animaux et des figures humaines. Avec les motifs symboliques de l'ancienne phase, qu'on retrouve sur les objets pannoniens, sont aussi répandues les compositions de l'Ancien Testament, comme par exemple la représentation du prophète Daniel. La façon de présenter les figures qui ont une marque romaine, c'est-à-dire antique, forme un style barbarisé.

En excluant les motifs purement chrétiens qui sont liés à l'extension du Christianisme sur le territoire des Alpes Orientales et vers le Nord, il faut chercher les origines des autres motifs également à l'Est, comme pour certains éléments du cercle culturel de l'Ouest. A l'Ouest les représentations humaines ont un caractère iconographique; par contre, les représentations analogues sur les fibules du territoire de Carantanie gardent la tradition du type numismatique.

A l'époque de la nouvelle phase culturelle du territoire de Carantanie, c'est-à-dire à l'époque de la progression de la civilisation köttlach à l'Ouest, commence la période carolingienne. Elle a subi une forte influence anglo-saxo-romaine dans le domaine de l'orfèvrerie. Désormais, pendant cette période, selon les découvertes faites dans les tombes, on s'aperçoit que la production de petits objets est de moins en moins répandue, et même s'ils apparaissent, leurs ornements représentent des animaux venant de l'art du Nord, qui n'a rien de commun avec les motifs des bijoux indigènes de la civilisation köttlach. La différence est encore plus évidente si on les confronte avec des objets carolingiens (épées, éperons, boucles de ceintures, etc.) qui ont été trouvés aussi en Carantanie. Mais ces découvertes sont ici des éléments étrangers.

D'après tous ces motifs et selon la facture des objets de la civilisation carantanienne et köttlach, l'auteur suppose que les découvertes faites sur le sol de Carantanie ne peuvent être considérées comme faisant partie de l'art carolingien, et encore moins de l'art othonien les découvertes qui en Carantanie arrivent de la civilisation appelée »belobrdo«.

1

2

1. Bled »brdo«; 2. Beljak — Perava

1

2

1. Minden — Sauer; 2. Kaltenwestheim, Meinigen

1

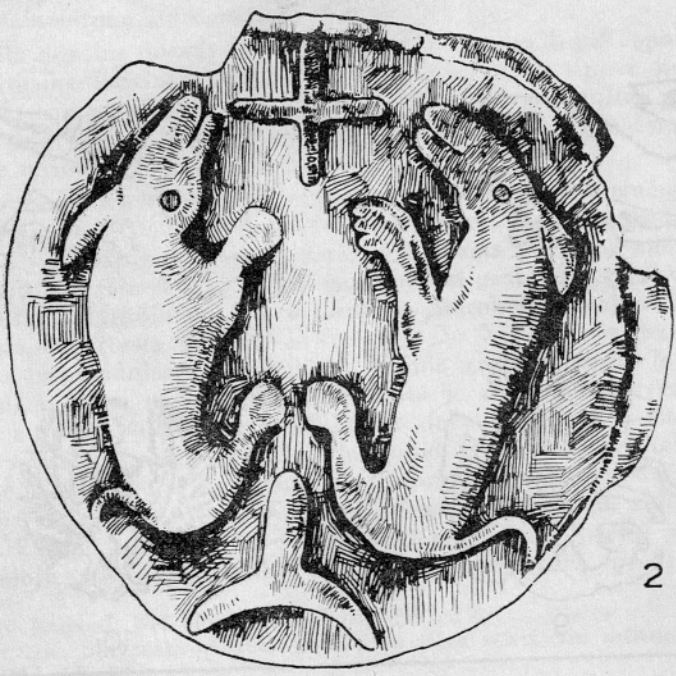

2

1. Giesing, Bay.; 2. Inzig, Bay.

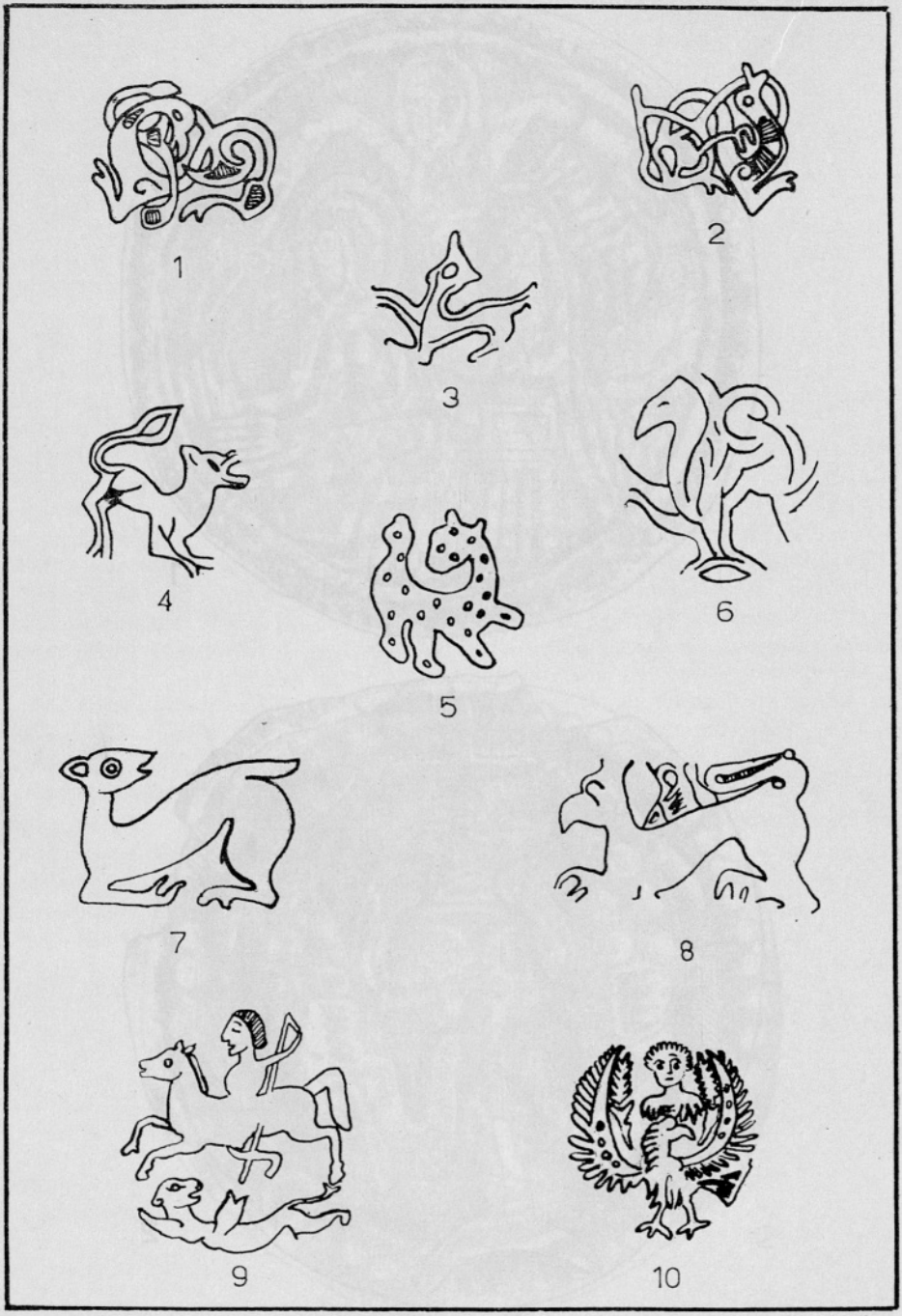

Sl.: 1—2 — upodobitve živali na karolinškem okovju, 3—4 — upodobitve živali na ketlaškem nakitu, 7—8 — živalske in 9—10 — ljudske upodobitve na predmetih avaroslovanskega obdobja

Fig.: 1—2 représentation d'animaux sur des ferrures carolingiennes, 3—6 — représentation d'animaux sur des bijoux de la civilisation köttlach, 7—8 — représentations animales et 9—10 — représentations humaines sur des objets de la période avaro-slave

NEKROPOLE VII. I VIII. STOLJEĆA U ISTRI

BRANKO MARUŠIČ
Arheološki muzej Istre, Pula

Dosada poznati pisani izvori koji se odnose na razne faze naseljavanja Slavena u Istru i na prva stoljeća njihovog života u Istri malobrojni su i škrti podacima.[1] Zbog toga su za povijesnu nauku od izvanredne važnosti građa i rezultati do kojih je došla svojim specifičnim metodom rada arheologija. Ona je već do 1951. donijela na vidjelo dana značajne i tek nedavno upotrebljene izvore.[2] Sa 1951. godinom započinje razdoblje sistematskog arheološkog rada na proučavanju ranosrednjovjekovne Istre, a taj rad obilježavaju intenzivno rekognosciranje terena, sondažni zahvati na pojedinim nalazištima i sistematska iskapanja.[3]

Temeljita analiza dosada istraženih srednjevjekovnih nekropola s područja bizantinske Istre ukazala je na postojanje dvaju tipova nekropola. Prvi pripada romanskim starosjediocima, dok je drugi rezultat političkih, društvenih, kulturnih i etničkih promjena koje su zahvatile Istru u vremenu seobe naroda.

Uvid u bitne karakteristike romanskih nekropola omogućuju rezultati iskapanja (g. 1957) na lokalitetu Kacavanac kod Dvograda (kaštel Duo Castra) na krajnim sjeveroistočnim granicama puljskog agera. Tu je bilo iskopano 50 grobova smještenih zapadno od grobljanske crkve Sv. Petra koja je bila izgrađivana u dva navrata. Starokršćanskoj fazi pripada mala kapela četvrtasta tlocrta, a vremenu X. XI stoljeća jednobrodna građevina s troapsidalnim završetkom. Većina grobova imala je pravilnu orijentaciju, a jedna manja grupa okrenuta je u pravcu sjever-jug. Svi su grobovi izrazito porodičnog značaja, što dokazuje da su u istom grobu stoljećima sahranjivani pripadnici iste porodice. Grobna arhitektura nadovezuje se na antične in kasnoantične tradicije. O tome svjedoče kamene stele, zidane grobnice s ožbukanim unutrašnjim površinama zidova i oponašanje sarkofaga s ravnim ili dvostrešnim pokrovom. Rijetki grobni nalazi pripadaju nošnji pokojnika, a neki karakteristični predmeti omo-

[1] Cfr. B. Benussi, Nel Medio Evo, Poreč (1897).

[2] B. Marušić, Slavensko-avarski napadi na Istru u svijetlu arheološke građe. Peristil 2, 1957, 63—70.

[3] Cfr. za terenska rekognosciranja: Starohrvatska prosvjeta (SP) 6, 1958, 216 i SP 8—9, 1963, 251—252. Cfr. za sondažne zahvate: Jadranski zbornik 6, 1966, 275—294; AV 6, 1955, 338 ss. (Buje) i AV 8, 1957, 65 ss. (Vižinada kod Kaštela). Cfr. za sistematska istraživanja: AV 9—10, 1958—1959, 199 ss. (Čelega kod Novigrada); SP 8—9, 1963, 68 ss. (Frančini kod Pazina).

gućuju datiranje groblja u vrijeme od V—XI stoljeća. Gotovo istu sliku pruža i nekropola na lokalitetu Frančini kod Pazina, zatim grobovi oko crkve Sv. Šimuna u Guranu kod Vodnjana i grobovi oko crkve Sv. Agneze u Betiki kod Barbarige.[4]

Nekropole drugog tipa pokazuju, usprkos zajedničkih određenih osobina s nekropolama romanskog stanovništva, sasvim drukčiji izgled.

Sl. 1. Veli Mlun, grob 83
Abb. 1. Veli Mlun, Grab 83

Sl. 2. Veli Mlun, grob 16
Abb. 2. Veli Mlun, Grab 16

Smještene su na vrhovima brežuljaka (Mejica kod Buzeta, Vrh kod Brkača, Mali Vrh iznad Sovinjskog Brda, Sv. Margerita kod Buja, Drobežija), na osamljenim padinama iznad dolina (Veli Mlun) i na područjima antičkih i kasnoantičkih ruševina (Čelega kod Novigrada, Polačine kod Ferenaca i Sv. Mihovil kod Kaštela). U njihovom sastavu nije bila nađena nikakva istovremena grobljanska crkva, a dosta česta pojava naknadno

[4] SP 8—9, 1963, 68 ss. (Frančini kod Pazina) i 121 ss. (Guran kod Vodnjana).

podignutih, uglavnom romaničkih (Sv. Margerita) ali i mlađih kapela (Sv. Mihovil), ukazuje na kontinuitet poštivanja kultnog mjesta.

Što se tiče konstrukcije grobova u najstarijim dijelovima nekropola javljaju se jednostavne jame iskopane u zemlji odnosno u laporu (sl. 3), a u najmlađim dijelovima grobovi s obložnim pločama. Najbrojniji su

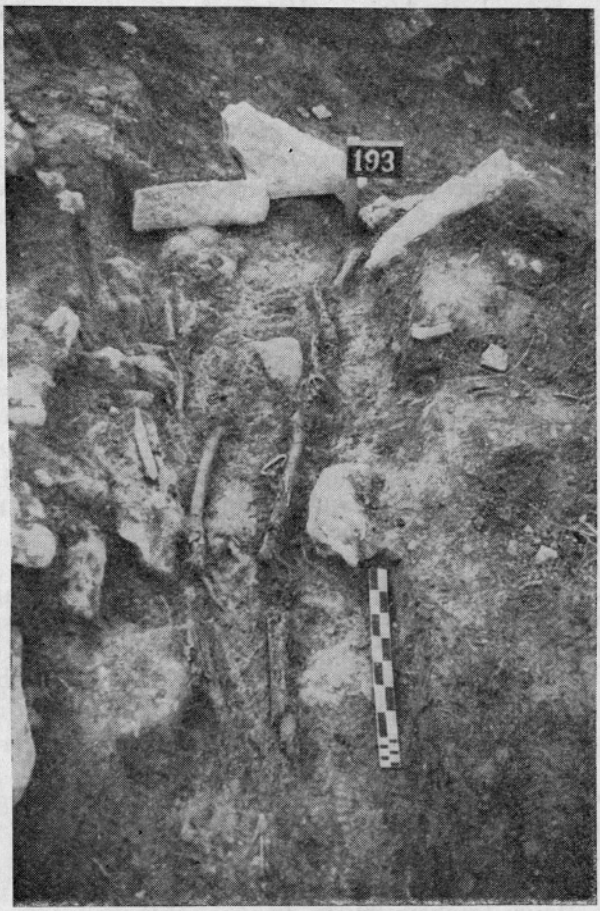

Sl. 3. Mejica kod Buzeta, grob 193
Abb. 3. Mejica bei Buzet, Grab 193

grobovi koji su bili samo djelomično obloženi kamenjem ili pločama, a sasvim nedostaju zidani grobovi i grobovi s dvostrešnim pokrovom. Antički i kasnoantički utjecaji očituju se u čestom pojavljivanju kamenih jastuka ispod glave i nogu (Mejica, Brkač, Veli Mlun, Sovinjsko Brdo, Sv. Margerita), u označivanju grobova kamenim stelama (Veli Mlun, Mejica), u omeđivanju grupe grobova suhozidnim ogradama i popločivanju površina iznad pojedinih grobova (Čelega).

Osim nekropola na redove s pravilno orijentiranim kosturima (Veli Mlun — T. 2, Sovinjsko Brdo) došle su na vidjelo dana i nekropole s različito okrenutim kosturima (Mejica, Brkač) i etažnim grobovima (Mejica), ali su i u jednom i u drugom slučaju pokojnici sahranjivani individualno, dok su naknadni pokopi i istovremena sahrana više pokojnika iznimne pojave. Mrtvaci su polagani u grobove u ležećem položaju s pogledom okrenutim prema nebu, a katkada i na desnu odnosno lijevu stranu. Izuzetak pretstavljaju dijelomice spaljeni kostur iz Velog Mluna (grob 21), zatim skvrčeni kostur iz iste nekropole (grob 31) i kostur iz Mejice (grob 24), kojem su noge od koljena nadolje položene u stojećem stavu.

U mnogim grobovima nađeni su grobni prilozi. Osim oružja (bojni noževi — sl. 1, 2 i strelice — sl. 3) i oruđa (pršljeni, noževi, kresila i kamenja za kresanje — sl. 1, 2) stavljano je u grobove i zemljano in stakleno posuđe. Zemljani lonci nađeni su u Čelegi (grob 6) i Velom Mlunu (grob 13), a stakleno suđe na Mejici (grob 36 — kalež, grob 42 — kalež kod lubanje, grob 49 — šalica i vrč, grob 63 — šalica na trbuhu, grob 65 — šalica kod lubanje, grob 112 — rog za piće iza lubanje). U Velom Mlunu nalazio se u sastavu nekropole i grob goveda (grob 86), koji je služio određenom broju mrtvaca kao grobna hrana. Nadnaravnu snagu imali su neki predmeti iskopani u Velom Mlunu. To se odnosi na perlu nađenu uz nož u grobu 9, na svinjske zube u grobovima 16 (sl. 2) i 82, na antičku zemljanu svjetilku u grobu 13 i na olovnu pločicu u obliku kotača u grobu 49. Nakit predstavljao je prilog u svim onim slučajevima kada je s obzirom na mjesto nalaza u grobu isključena mogućnost da je pripadao pokojnikovoj nošnji. Takvi su slučajevi zabilježeni negdje više (Mejica, Veli Mlun), a negdje manje (Sovinjsko Brdo) u gotovo svim nekropolama drugog tipa.

Među izrazito poganske pogrebne običaje spada i polaganje kamenih ploča iznad raznih dijelova mrtvaca, čime se je nastojao spriječiti povratak pokojnika i njegovo štetno djelovanje na zdravlje, život i imutak živih ljudi. Ovaj običaj ustanovljen je na Mejici (u 11 grobova), Velom Mlunu (u 3 groba), Sovinjskom Brdu (u 4 groba) i Sv. Margeriti (u 1 grobu).

Zli dusi istjerivani su od groblja i grobova paljenjem vatre u samim grobovima i oko njih. U Čelegi (grob 8) i Babinoj Brajdi kod Žminja (grob 2) ložena je vatra u zemljanim loncima, a veći i manji komadići ugljevlja nađeni su u Velom Mlunu (u 24 groba), Mejici (u 13 grobova) i Babinoj Brajdi (u 6 grobova).

Ritualna dekapitacija ustanovljena je u Čelegi (grob 1), Velom Mlunu (grob 89) i na Mejici (grobovi 29, 33, 65, 76 i 154).

Na preostatke antičkih poganskih vjerovanja ukazuje nalaz obola u Sovinjskom Brdu (grob 11).

U 347 istraženih grobova u nekropolama drugog tipa nađeno je 652 predmeta, kojima treba pribrojiti još 93 grobna nalaza iz uništenih grobova.

Oružje (T. 3) došlo je na vidjelo u slijedećim lokalitetima: Mejica (grob 7 — 2 strijelice: T. 3: 5; grob 82 — kratak bojni nož, grob 112 — 1 strijelica: T. 3: 3 a; grob 119 — 4 strijelice, grob 128 — 3 strijelice, grob 164 — 1 strijelica, grob 193 — 4 strijelice: sl. 3 i 2 strijelice iz uništenih grobova: T. 3: 3 b), Veli Mlun (grob 16 — kratak bojni nož s lancem:

sl. 2; grobovi 32, 64 i 82 po 1 kratak bojni nož: T. 3: 2 i grob 83 — na poleđini pojasa kratak bojni nož s lancem: sl. 1), Brkač (grob 7 — kratak bojni nož s koricama: T. 3: 1, a iz uništenih grobova 1 dugi bojni nož: T. 3: 4 i 1 strijelica), Sv. Mihovil (grob 2 — strijelica), okolina Roča (3 strijelice) i Rupe kod Grožnjana (2 strijelice). Većina strijelica (njih 14) pripada tipu s krilima, 4 su poput lista, a 6 romboidnog presjeka.

Od oruđa nađeni su i u muškim i u ženskim i u dječjim grobovima noževi (Mejica 102, Veli Mlun 27, Brkač 12, Čelega 3, Sovinjsko Brdo 1 i Babina Brajda 1 komad). Željezna kresila (Veli Mlun 9, Mejica 8 i Brkač 1 komad) i kameni za kresanje (Veli Mlun 17, Mejica 7 i Brkač 1 komad) nalaze se uglavnom u muškim, a iznimno i u ženskim grobovima (Veli Mlun, grob 89 i Mejica, grob 162). Koštani, zemljani i stakleni pršljeni iskopani su u ženskim grobovima (Veli Mlun 20, Mejica 19, Brkač 3, Ferenci 1 i Sv. Margerita 1 komad). Brojno su zastupani u grobovima obiju spolova trodjelni koštani češljevi sa zupcima u dva reda (Veli Mlun 29, Mejica 17, Čelega 7 i Brkač 4 komada). Među oruđe spadaju još igle (Mejica 7 i Veli Mlun 1 komad), šilo (Mejica), škare (Veli Mlun), pilica (Brkač) i kozmetički instrumenat (Veli Mlun).

Većina dosada nađenih zemljanih lonaca (Čelega 2 i Veli Mlun 2 komada) i ulomaka zemljanog posuđa u grobnom sipu (Čelega, Brkač i Veli Mlun) nadovezuje se, usprkos izvjesnih otstupanja u fakturi i ukrasnim motivima, na istarsku keramiku kućne proizvodnje iz VI stoljeća. Lonac iz Babine Brajde i ulomci iz Ferenaca pretstavljaju po izradi, fakturi i oblicima nešto novo u ranosrednjevjekovnom grnčarstvu Istre.

Stakleno posuđe, među kojima se nalaze i šalice s cik-cak plastičnim trakama, iz Mejice i Čelege (ulomci) vjerojatno su proizvod sjeverojadranskih staklarskih radionica.

Nakit i metalni dijelovi nošnje (T. 4, 5, 6) brojno su zastupani u nekropolama drugog tipa. Uz jednostavne, katkada na jednoj strani lagano odebljane karičice (svega 16 komada) nesastavljenih krajeva koje završavaju u šiljak ili u ušku i kvačicu (T. 4: 1, 2), javljaju se još dva tipa naušnica: prvog (svega 14 komada) pretstavljaju razne varijante naušnica s košaricom, a drugoga (svega 68 komada) lijevane naušnice s međusobno spojenim uškama na donjoj strani karičice nesastavljenih krajeva (T. 4: 11). U prvom tipu starijoj fazi pripadaju 2 zlatne naušnice s letovanom uškom i čeonom trotračnom prugom sa S motivima u filigranu i granuliranim tačkicama u zavojima (Veli Mlun, grob 88, T. 4: 4), zatim brončane karičice s letovanom uškom (Veli Mlun, grob 76, T. 4: 5) odnosno čašom (Mejica, grob 34 b, T. 4: 6), a mlađoj fazi karičice od žice s jednom (Čelega, grob 12, T. 4: 9, Mejica, grob 129, Veli Mlun, grob 5 i Brkač, grob 20, T. 4: 7) ili s tri petlje (Mejica, grob 36, T. 4: 10 i grobovi 91 i 180) i s košaricom od pločica (Veli Mlun, grob 5, T. 4: 8). Kartiranje nalaza naušnica drugog tipa pokazalo je da su one nađene uglavnom na području Istre (Mejica 24, Brkač 24, Ferenci 2, Sovinjsko Brdo 2, Modrušani 1, Tomaj 2, Dvogrd 1, Vrsar 1, Brioni 1 i nepoznata nalazišta 10 komada), dok se izvan istarskih granica javljaju samo sporadične u sjeveroistočnoj Italiji (Čedad 2, Godo kod Gemone 2, Socchieve kod Ampezza 1, Invillino 2, okolina Verone 3 i Akvileja 1 komad), na području Ravene (Forlì

1 komad), na Siciliji (Grotticella kod Sirakuze 1 i Salmi 3 komada), u Albaniji i na Egejskim otocima. Kompliciraniju varijantu drugog tipa naušnica pokazuju 2 brončane naušnice (T. 4: 12) iz Velog Mluna, nađene u grobu 65, koji je datiran na kraj VIII st. probušenom polusilikvom Konstantina V (741—775).

Narukvice (24 željeznih i 11 brončanih; T. 5) iz dva nalazišta (Mejica i Veli Mlun) nesastavljenih, različito oblikovanih (isprepleteni, s uškom i kvačicom, kijačasto odebljani, jedan kraj drugoga) i katkada ukrašenih (poprečni i cik-cak urezi) krajeva nađene su uglavnom u ženskim grobovima i na lijevoj ruci kostura.

Ogrlice (u njihovom sastavu ima najviše staklenih jagoda, nešto srebrnih polukalota, 1 jagoda je od jantara, neke su koštane, zastupani su i probušeni antički novci, već spomenuta polusilikva, ušća staklenih čašica i spirale ilirskih fibula) su veoma česti nalaz u ženskim grobovima (Mejica — u 20, Veli Mlun — u 5, Brkač — u 3 i Sv. Mihovil — u 1 grobu), a bogato ukrašene srebrne i brončane i jednostavne željezne ukosnice (Mejica 10 i Veli Mlun 5 komada; nalaze se ili kod lubanje ili na grudima) u vidu stilusa odnosno igle sa lepezastom glavicom javljaju se katkada i u muškim grobovima.

Jednokrake fibule nađene su samo u tri muška groba (Mejica, grob 112 — kod lubanje; Mejica, grob 134 — na grudima i Veli Mlun, grob 3 — na grudima), a jedna križna fibula u ženskom grobu (Sovinjsko Brdo, grob 11 — na lijevom ramenu).

Veli Mlun dao je samo 1 željezni prsten s košaricom, ali su zato prsteni veoma brojni u nalazištima Mejica (14 s pločicom, u koju je urezan krizmon ili križ, 4 u vidu karičice, 8 s umetnutim obručićem, koji je bio ispunjen staklenom jagodom i 1 s uškom, ispunjenom staklenom jagodom, ispod karičice) i Brkač (6 s pločicom ukrašenom urezanim krizmonom ili križem), a sporadično su nađeni i u Sovinjskom Brdu (1 s jagodom unutar obručića), Sv. Margeriti (1 u vidu obruča) i u Sv. Mihovilu (2 istog tipa).

Kopče i predice raznih tipova (T. 6) nalaze se i u muškim i u ženskim grobovima. Uz jednostavne željezne (19 komada) i brončane (15 komada) predice, među kojima se izdvajaju 3 željezne s uvinutim uzdužnim stranama (Veli Mlun, grob 3, T. 6: 1 i grob 83, Mejica — grob 121), 4 brončane sa štitastim trnom (Mejica, grob 170 i uništeni grob, Sovinjsko Brdo — grob 3 i Drobežija), 3 brončane s pačetvorinastom bazom trna (Mejica, grob 48 i grob 112, T. 6: 3; Veli Mlun, grob 16, T. 6: 2) i 2 brončane trapezoidnog oblika (Mejica, grob 101 i okolina Novigrada, T. 6: 4) nađene su i brončane kopče s pačetvorinastim okovom od dvojnog lima (Mejica, grobovi 73 i 82), kao i veći broj bizantinskih kopči raznih tipova. Korintske nađene su u Čelegi, Brkaču (grob 8, T. 6: 6 i u uništenom grobu), Velom Mlunu (grobovi 32 i 51) i okolini Novigrada (2 komada), sirakuške u Velom Mlunu (grob 42), Mejici (grob 12) i u okolini Novigrada (1 komad), bolonjske u Brkaču (grob 16, T. 6: 7). »Sarbretache« — kopče došle su na vidjelo u Mejici (grob 44), Velom Mlunu (grob 82, T. 6: 8) i okolini Novigrada (1 komad), kopče u vidu ažuriranog odnosno masivnog križa u Brkaču (grob 19, T. 6: 12), Mejici (grob 77) i okolini Novigrada (1 komad), dok su kopče iz Czallanyjeve grupe 16 (zmajevi u shematičnoj varijanti) za-

stupane u Velom Mlunu (grob 16, T. 6: 9), a iz grupe 17 (shematična varijanta z raznolikim životijskim parovima) u Velom Mlunu (grob 31, T. 6: 10, i grob 71, T. 6: 11) i Mejici (grob 32). U ženskim grobovima nađeni su željezni i brončani obruči (Brkač, grobovi 6, 11, 18, 20 i 4, T. 6: 13) i omega kopče (Mejica, grobovi 178 i 180). U sastav pojasne garniture pripadaju i pozlaćeni ažurirani okov s motivom lozice (okolina Novigrada, T. 6: 14), željezni i brončani jezičci remenja u vidu slova U (Veli Mlun, grobovi 51 i 82; Mejica, grob 31), željezna kopča s trokutnim okovom od dvojnog lima (Veli Mlun, grob 64, T. 6: 5) kao i kuke, obruči i lanci, koji su visjeli na pojasu.

Nalaz probušene polusilikve Konstantina V (741—775) u grobu 65 na periferiji nekropole u Velom Mlunu ukazuje da najmlađi grobovi nekropola drugog tipa pripadaju kraju VIII st. U VIII stoljeće mogu se ubrojiti još avarski okov kopče, trapezoidne brončane kopče i lonac iz Babine Brajde, a većina tipičnih nalaza može se staviti, obzirom na rezultate mnogih analiza, u VII in na početak VIII stoljeća. To se odnosi na dugi bojni nož sa izduženom drškom, na staklene šalice s plastičnim trakama, bavarsko-alpske naušnice s petljom, bizantinske kopče, ukosnice sa lepezastom glavom, češljeve sa zaokruženim letvicama i fibule. Nalazi koji bi pripadali isključivo VI st. dosada još nisu došli na vidjelo u nekropolama drugog tipa. Prema tome nekropole drugoga tipa možemo datirati u vrijeme između početka VII i kraja VIII stoljeća, što se podudara na jednoj strani s prestankom avaro-slavenskih upada u Istru (599—611), koji su prouzrokovali razrijeđenje starog i naseljavanje novog stanovništva kao i stvaranje vojne organizacije, a na drugoj strani sa završetkom bizantinske vladavine u Istri (770. ili 778. godine).

Izvršena analiza nekropola i nalaza, određena datacija i poznate povijesne činjenice dopuštaju da se pripišu dosad istraženi grobovi nekropola drugog tipa etničko mješanom sastavu bizantinskih graničara među kojima su se u značajnom broju nalazili romanizirani starosjedioci. Naime, veći dio grobnih nalaza pripada autohtonom stanovništvu, a na nove, uglavnom slavenske, doseljenike ukazuju rječito u nekropolama utvrđeni poganski pogrebni običaji i dio keramičkih nalaza. Starosjedioci predali su novo doseljenom stanovništvu tekovine razvijenije civilizacije formirane na tradicijama antike, a preuzeli su od njih poganske pogrebne običaje. Ova poslednja činjenica istovremeno dokazuje i brojčanu snagu novih kolonista, jer opisani proces barbarizacije starosjedilaca izvršen je na područjima, koja su se nalazila od V stoljeća dalje pod crkvenom upravom biskupija u bizantinskim gradovima Tergeste, Emonia i Parentium.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Nekropolen des VII. und VIII. Jh. in Istrien

Die eingehende Analyse der bisher erforschten frühmittelalterlichen Nekropolen im Gebiet des byzantinischen Istriens (Taf. 1) hat das Bestehen zweier Gruppen von Nekropolen festgestellt. Die erste gehört zweifellos den romanischen

Einwohnern an, während die zweite das Resultat der neuen politischen, gesellschaftlichen, kulturellen und ethnischen Verhältnisse ist, die sich in Istrien zur Zeit der Völkerwanderung ergaben.

Die Nekropolen der zweiten Gruppe sind an hochgelegenen Stellen (auf Hügeln und Anhöhen) oder in den Ruinen antiker Bauten angelegt. In ihrem Komplex wurde kein gleichzeitiger Sakralbau gefunden, doch befinden sich häufig auf ihrem Gebiet romanische oder noch jüngere Kirchlein. Was die Konstruktion der Gräber anlangt, sind in den ältesten Teilen der Nekropolen in den Erdboden oder Mergel gegrabene einfache Gruben vorherrschend, in den jüngsten Teilen hingegen Plattengräber. Am zahlreichsten sind Gräber, die nur teilweise mit Platten oder Steinen belegt sind; gänzlich fehlen gemauerte Gräber oder solche mit Giebeldach. Antike und spätantike Einflüsse zeigen sich in den häufigen Steinkissen unter Kopf und Füßen, in der Kennzeichnung der Gräber durch steinerne Stelen, in der Einfriedung von Grabgruppen durch Trockenmauern und im sichtbaren Steinbelag einzelner Gräber.

Außer den Reihengräberfeldern mit ostwärts orientierten Skeletten (Taf. 2) sind auch Nekropolen mit verschiedenartig orientierten Skeletten und Etagegräbern festgestellt worden; in beiden Fällen kommt fast ausschließlich die individuelle Bestattung vor, und Nachbestattungen sind Ausnahmen.

In den Nekropolen der zweiten Gruppe sind folgende Bestattungsbräuche von ausgeprägt heidnischem Charakter festgestellt worden: a) verschiedene Grabbeigaben (Abb. 1—3); b) Steinplatten unmittelbar auf einizelnen Körperteilen des Verstorbenen; c) Totenfeuer um die Gräber und in ihnen; d) rituelle Enthauptung, und e) der Grabobolus.

In den 347 erforschten Gräbern wurden 652 Gegenstände gefunden, zu denen noch 95 Grabfunde aus zerstörten Gräbern zu zählen sind. Zum Vorschein kamen Waffen (Taf. 3), Werkzeuge, Tontöpfe und Glasgefäße, Schmuck und Metallteile der Tracht (Taf. 4—6).

Das Vorkommen der durchbohrten Halbsiliqua Konstantins V. (741—775) im Grab 65 an der Peripherie der Nekropole in Veli Mlun beweist, dass die jüngsten Gräber der Nekropolen der zweiten Gruppe am Ende des VIII. Jh. gehören. Die Mehrzahl der typischen Funde kann auf Grund der Ergebnisse zahlreicher Analysen ins VII. und an den Anfang des VIII. Jh. angesetzt werden. Das gilt für den Langsachs mit langem Griff (J. Werner), den Glasbecher mit Fäden (F. Fremersdorf), die bayrisch-alpinen Ohrringe mit Schleife (W. Bott, J. Kastelic), die byzantinischen Schnallen (J. Werner, G. Csallany), die Haarnadeln mit fächerförmigem Köpfchen (H. Mitscha-Märheim), die Kämme mit abgerundeten Leistchen (H. Mitscha-Märheim) und die Fibeln (J. Werner). Ausschließlich dem VI. Jh. zugehörige Funde der Nekropolen der zweiten Gruppe nicht ans Tageslicht gelangt und demzufolge sind sie zwischen Beginn des VII. und Ende des VIII. Jh. zudatieren, was einerseits im Einklang steht mit dem Aufhören der awaro-slawischen Einfälle in Istrien (599—611) und anderseits mehr oder weniger mit dem Ende der byzantinischen Herschaft im Istrien (im J. 770 oder 778).

Die durchgeführten Analysen der Nekropolen und Funde gestatten eine vorläufige Hypothese, wonach die bisher erforschten Gräber der zweiten Gruppe dem ethnisch gemischten Komplex der byzantinischen Grenzer angehören, welche eine beträchtliche Anzahl autochthoner romanisierter Einwohner umfaßten; allerdings barbarisierten sich deren Bestattungsbräuche im Kontakt mit den neuangesiedelten

Slawen, was neben den heidnischen Bestattungssitten auch aus einigen keramischen Funden hervorgeht. Dieses Element ist außerordentlich wichtig, denn die Fundorte liegen im Bereich der damaligen Diözesen in den byzantinischen Civitates Tergeste, Emonia und Parentium, während anderseits die Slawen von der romanisierten Bevölkerung sehr rasch die Errungenschaften der höherentwickelten, auf antiken Überlieferungen aufgebauten Zivilisation übernahmen.

T. 1.

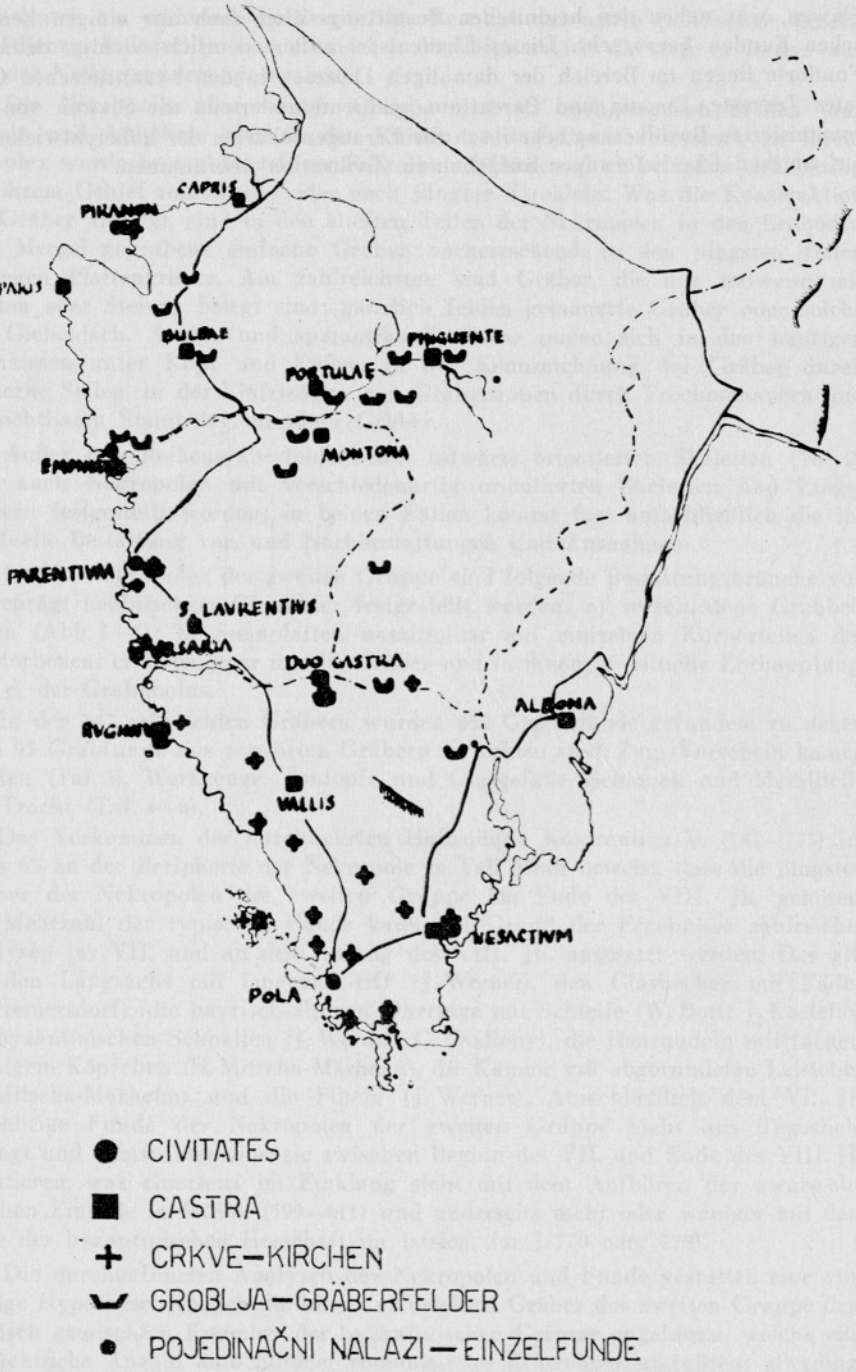

Istra u ranom srednjem vijeku — Istrien im Frühmittelalter

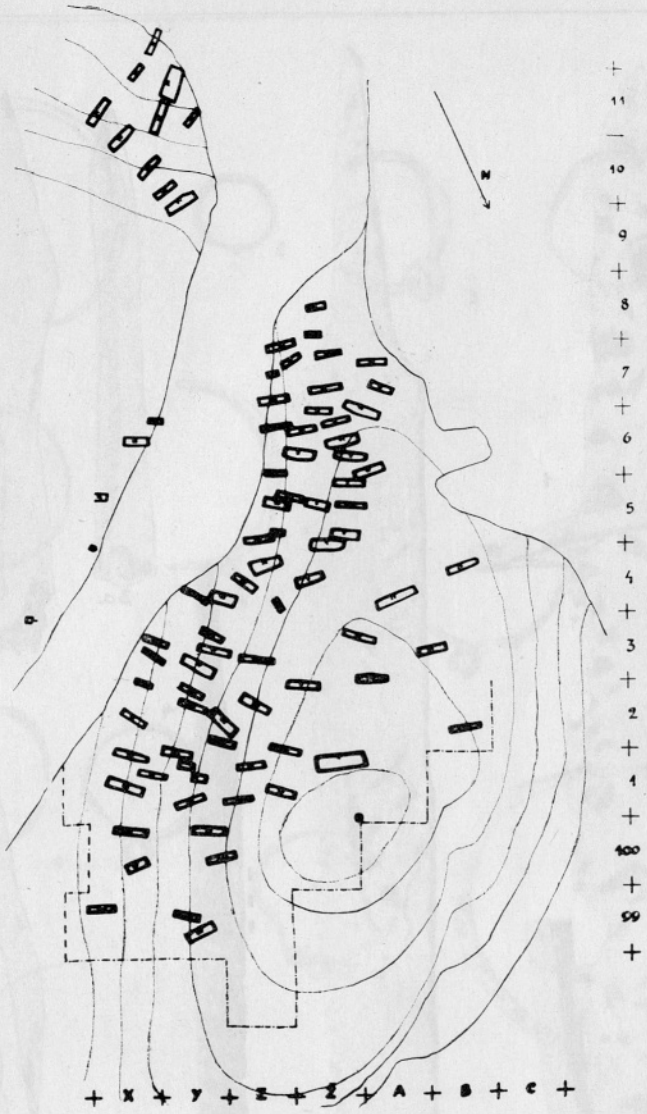

Veli Mlun, tlocrt groblja — Grundriß des Gräberfeldes

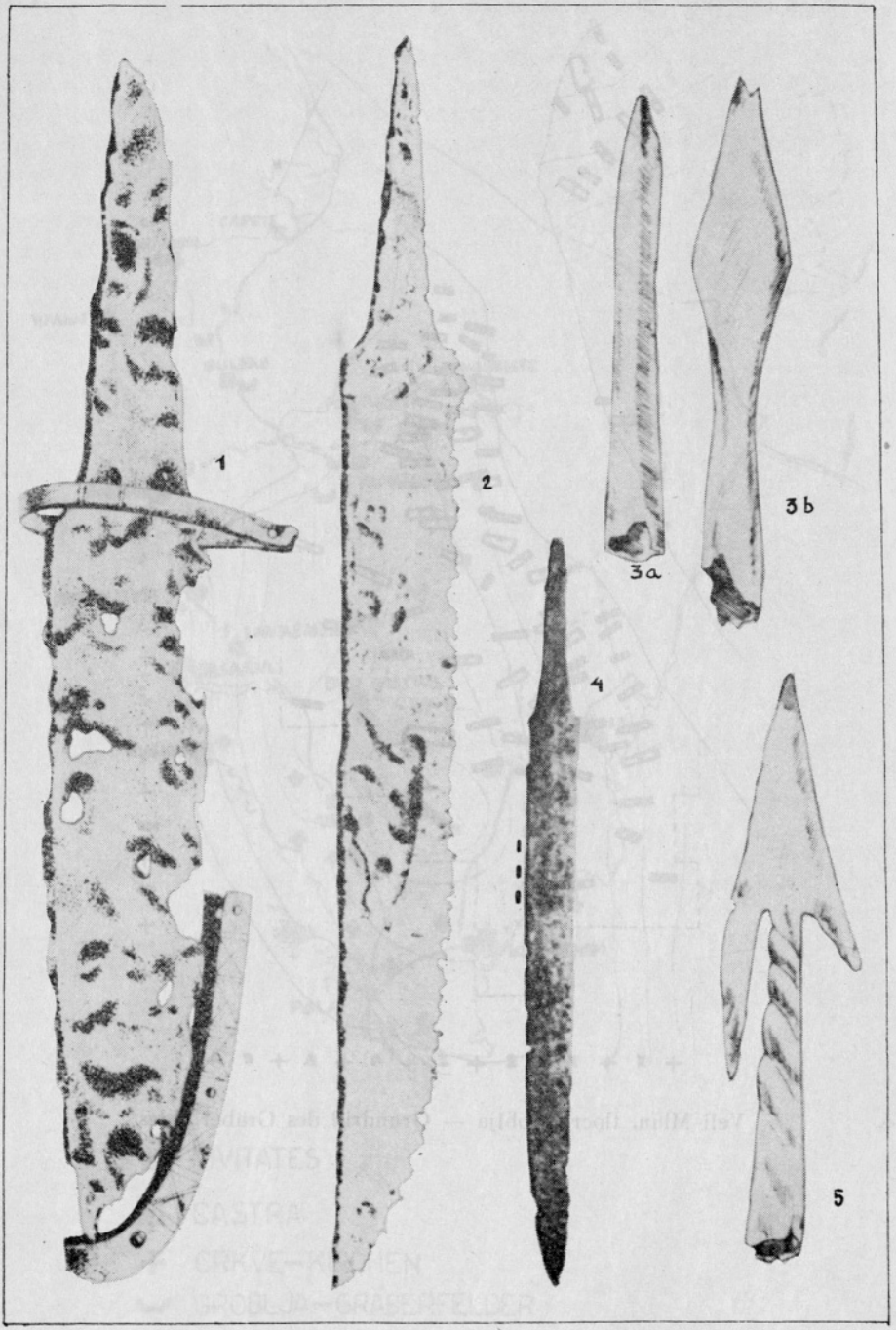

1, 4 Brkač, grob 7 i izvan groba — Grab 7 und außen Grabes, 2 Veli Mlun, grob 82 — Grab 82; 3, 5 Mejica, grob 112, izvan groba i grob 7 — Grab 112, außen Grabes und Grab 7. 1—3, 5 = ¾ 4 = 1/10

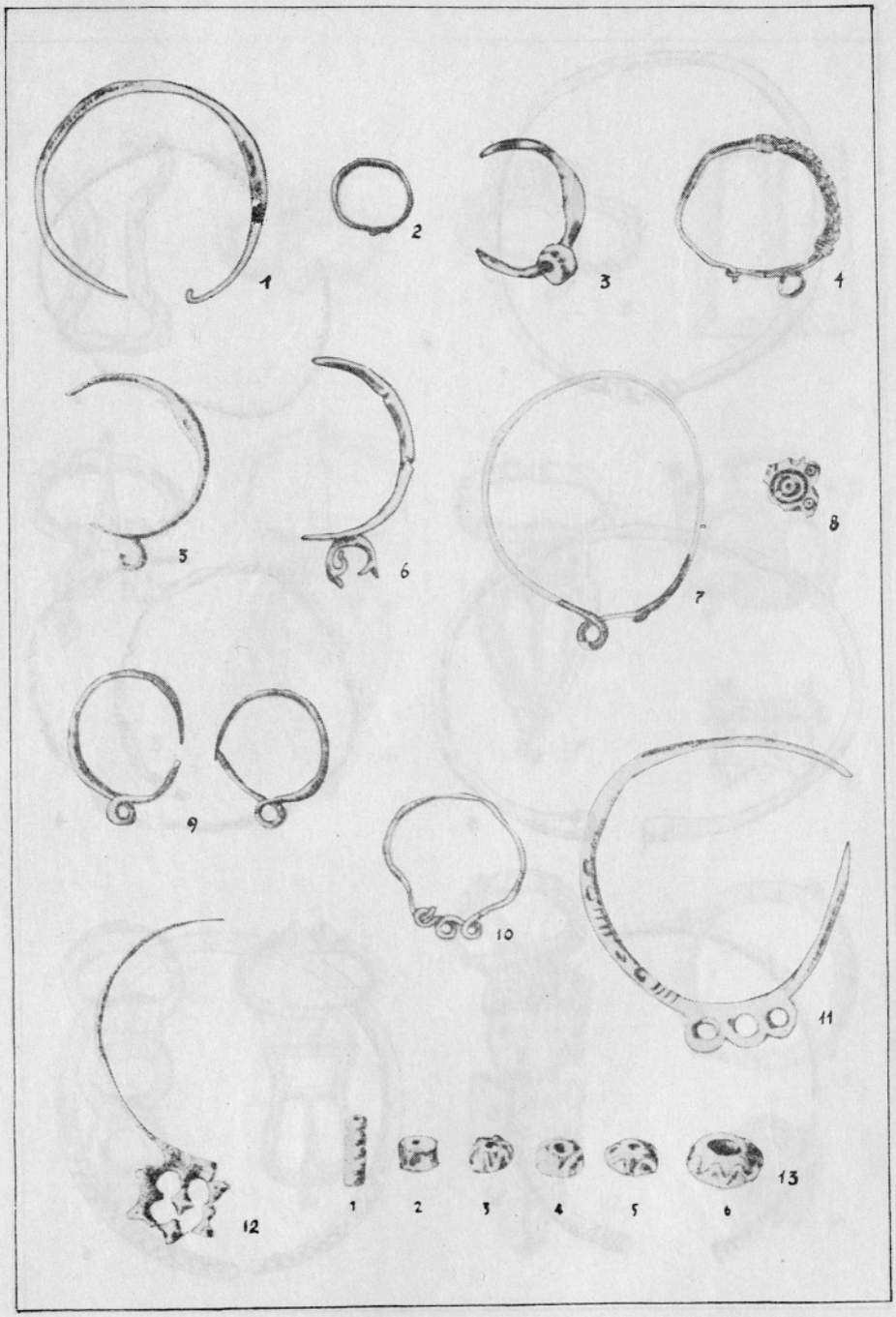

1, 3, 6, 10, 11 Mejica, izvan groba, grob 183, 34, 36, 70 — außen Grabes, Grab 183, 34, 36, 70; 2, 4, 5, 8, 12, 13 Veli Mlun, grob 38, 88, 76, 5, 65, 20 — Grab 38, 88, 76, 5, 65, 20; 7 Brkač, grob 20 — Grab 20; 9 Čelega, grob 12 — Grab 12. 1—13 = ca. ¾

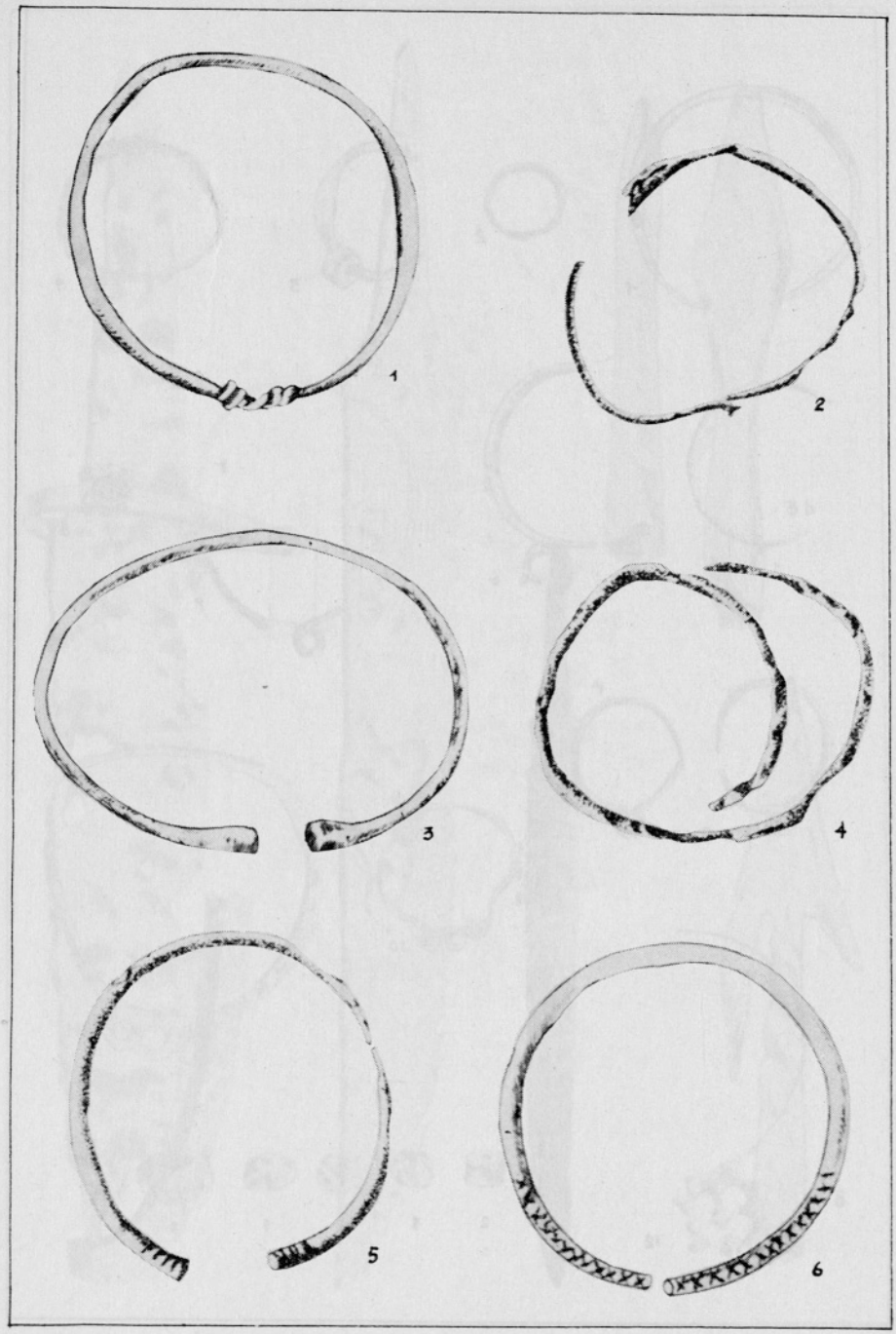

1, 3, 6 Mejica, grob 77, 72, izvan groba — Grab 77, 72, außen Grabes; 2, 4, 5 Veli Mlun, grob 17, 8, 40 — Grab 17, 8, 40. 1—6 = ca. ¾

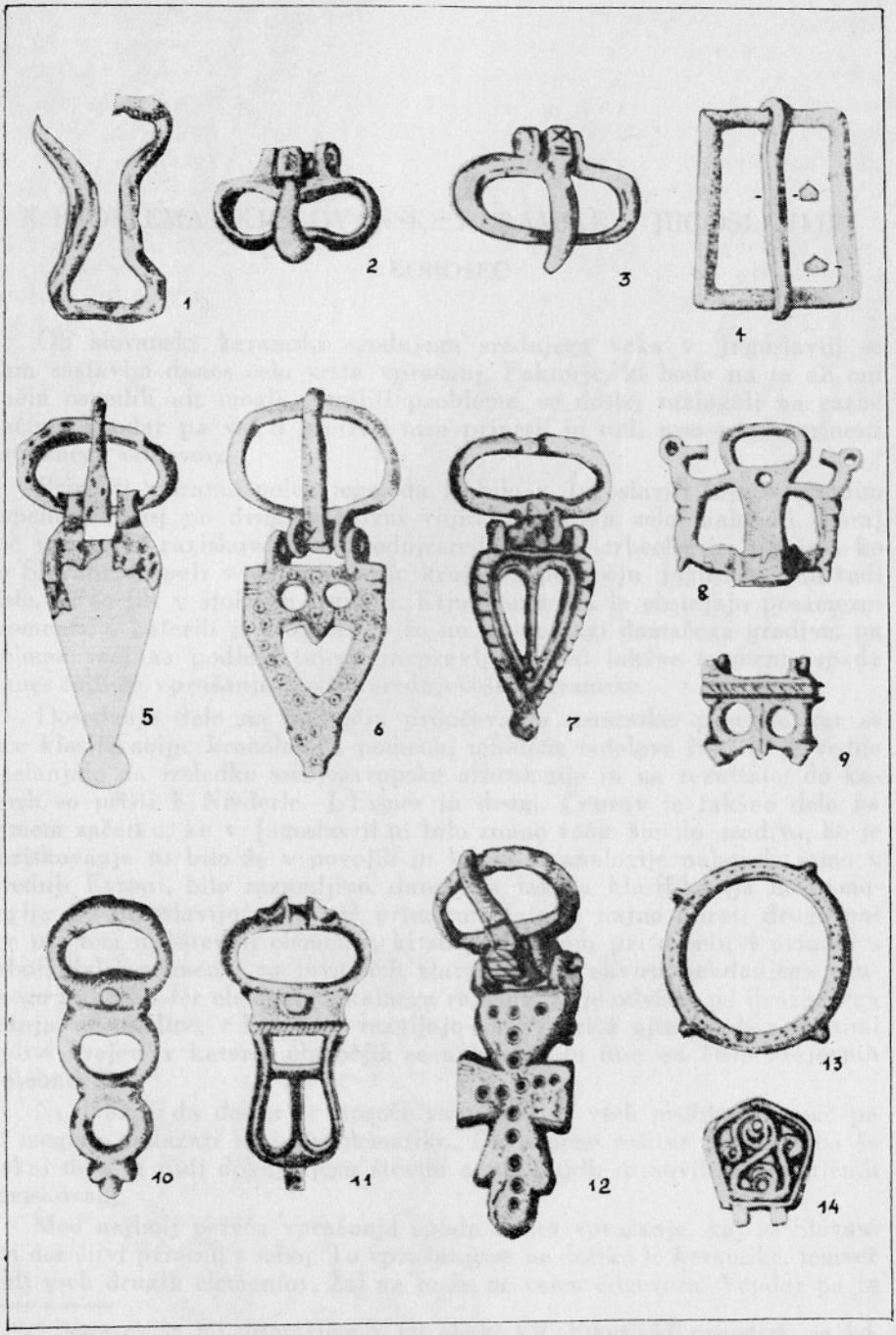

1, 2, 5, 8—11 Veli Mlun, grob 3, 16, 64, 82, 16, 31, 71 — Grab 3, 16, 64, 82, 16, 31, 71; 3 Mejica, grob 112 — Grab 112; 6, 7, 12, 13 Brkač, grob 8, 16, 19, 4 — Grab 8, 16, 19, 4; 4, 14 okolina Novigrada — Umgebung von Novigrad. 1—14 = ca. ¾

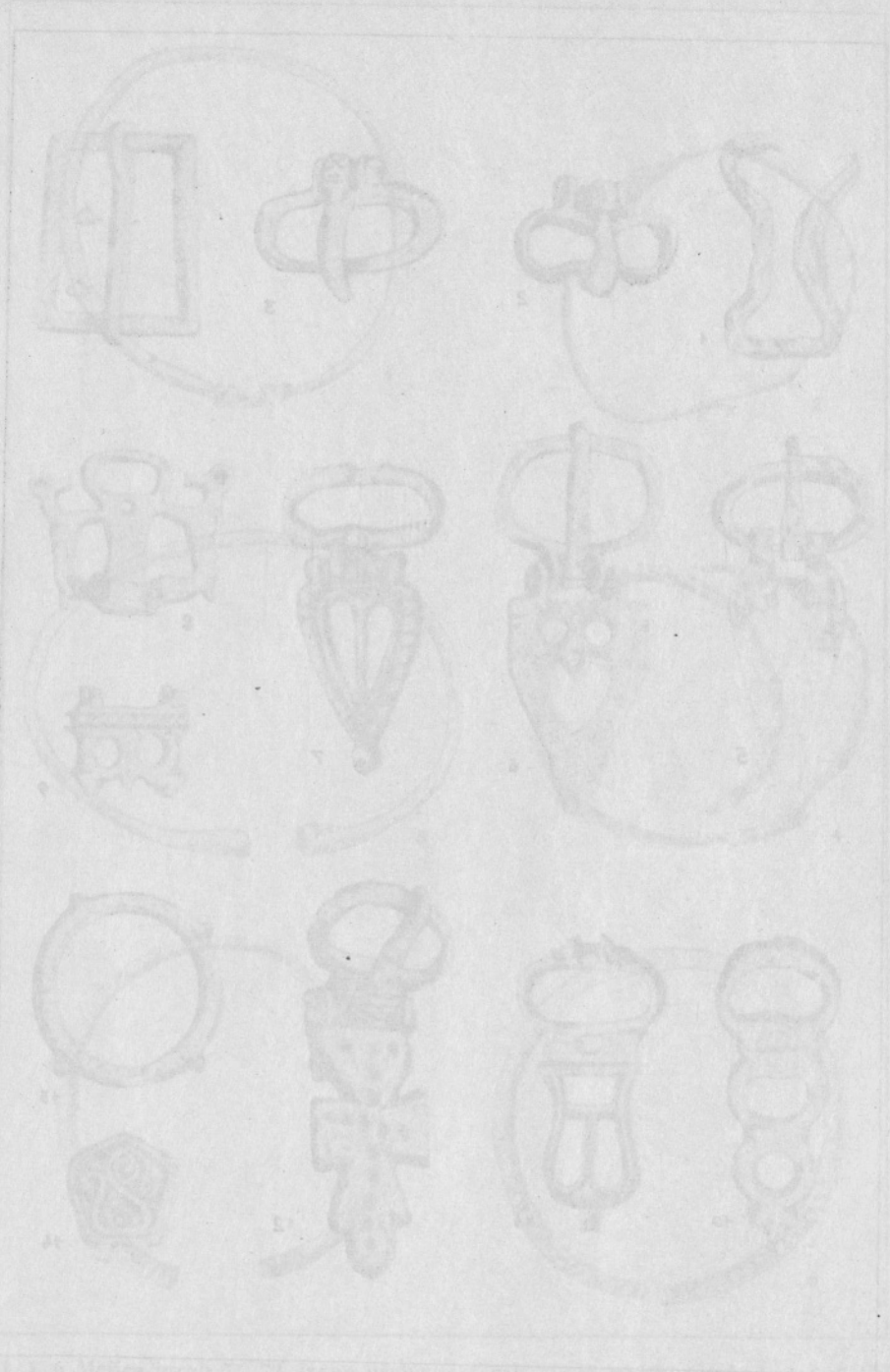

K PROBLEMATIKI SLOVANSKE KERAMIKE V JUGOSLAVIJI*

J. KOROŠEC

Ob slovanski keramiki zgodnjega srednjega veka v Jugoslaviji se nam zastavlja danes cela vrsta vprašanj. Faktorje, ki bodo na ta ali oni način osvetlili ali mogli osvetliti probleme, so doslej razlagali na razne načine. Vendar pa vsi ti pretresi niso prinesli in tudi niso mogli prinesti ustreznega odgovora.

Priznati moramo poleg tega, da je bilo v Jugoslaviji kljub začetnim uspehom takoj po drugi svetovni vojni storjenega zelo malo ali skoraj nič v zvezi z raziskovanjem zgodnjesrednjeveške arheologije, t. j. časa ko so Slovani dospeli v sedanje svoje kraje na področju Jugoslavije in tudi tiste, ki so jih v stoletjih izgubili. Kljub temu pa le obstajajo posamezni momenti, o katerih je mogoče, če že ne na podlagi domačega gradiva, pa deloma vsaj na podlagi tujega razpravljati. Med takšne momente spada danes tudi že vprašanje zgodnjesrednjeveške keramike.

Dosedanje delo na področju proučevanja keramike, posebno kar se tiče klasifikacije, kronologije, pomena, tehnične izdelave itd., se je vedno naslanjalo na izsledke srdjeevropske arheologije in na rezultate, do katerih so prišli L. Niederle, J. Eisner in drugi. Čeprav je takšno delo na samem začetku, ko v Jugoslaviji ni bilo znano večje število gradiva, ko je raziskovanje tu bilo še v povojih in ko so se analogije nahajale samo v Srednji Evropi, bilo razumljivo, danes pa takšna klasifikacija in kronologija za Jugoslavijo nista več primerni. Zato je nujno ubrati drugo pot ter pri tem upoštevati elemente, ki so jih Slovani pri doselitvi prinesli s seboj, dalje elemente tu bivajočih staroselcev v okviru nekdanjega rimskega imperija ter elemente lokalnega razvoja, ki je odvisen od družbenega stanja, od okolice, v kateri se razvijajo in v zvezi z njimi tudi z raznimi vplivi krajev, v katerih območjih se nahajajo, in tudi od čisto krajevnih posebnosti.

Ni dvoma, da danes ni mogoče razjasniti še vseh problemov, pač pa je mogoče nakazati vsaj problematiko. Do končne rešitve pa je treba še dokaj dela in tudi dokajšnjega števila novih najdb in novih sistematičnih raziskovanj.

Med najbolj pereča vprašanja spada danes vprašanje, kaj so Slovani pri doselitvi prinesli s seboj. To vprašanje se ne dotika le keramike, temveč tudi vseh drugih elementov. Žal na to še ne vemo odgovora. Vendar pa ta

* Sestavek je bil pripravljen v tej obliki kot diskusijski prispevek na kolokviju o zgodnjem srednjem veku v Sloveniji.

situacija ni videti nepremostljiva. Nekaj poskusov ugotavljanja tega najbolj zgodnjega časa že imamo. Z večjo ali manjšo verjetnostjo je označenih nekaj predmetov, predvsem kosov nakita, ki bi naj pripadali času, ko so se Slovani doselili na Balkan. Ni pa nujno, da so Slovani v resnici bili tudi nosilci takšnih predmetov, še manj pa da so jih izdelovali. Ne da bi se spuščali sedaj v to problematiko kakor tudi v problematiko formiranja in razvoja slovanskih kultur takoj po naselitvi, je ravno tako pereče vprašanje prve keramike na naših tleh ter njenega nadaljnjega razvoja.

Kakor je že omenjeno, se tudi pri keramiki v glavnem naslanjamo na klasifikacijo in kronologijo Srednje Evrope. V tem oziru smo imeli poskuse, da bi se odkril ali vsaj nakazal tudi praški tip keramike, medtem ko je druga keramika označena kot podonavski in tiški tip, kolikor zadnja sploh prihaja v poštev kot slovanska. Nekatere druge razdelitve pa stoje še na starejši bodisi Niederlejevi ali pa Poulikovi opredelitvi, bodisi po t. i. gradiščanskih periodah ali pa slovanskih stopnjah. Pri tem pa moramo upoštevati, da se tu ne uporablja samo splošna klasifikacija, temveč ravno tako tudi kronologija, ki naj bi po tem bila istovetna tako na Češkoslovaškem kakor v Avstriji in na Balkanu.

Poglejmo, ali je sploh mogoč obstoj t. i. praškega tipa v Jugoslaviji ter v katerih krajih (glede na današnjo geografsko razširjenost tega tipa v Srednji Evropi). Poskus, da bi se nekatere oblike na področju Hrvatske pripisale praškemu tipu, ni uspel, vendar pa ni izključeno, da bi nekatere oblike mogle biti iz časa naselitve, z drugimi besedami, da so jih mogli uporabljati tudi Slovani, čeprav vsaj danes ne spadajo v njih kulturni inventar. Vendar je pa ta primer mogoč samo v momentu, ko se dokaže, da so nekatere oblike te vrste v resnici iz tako kasnega časa, kar je danes po znanem komparativnem gradivu še nemogoče sklepati. S praškim tipom pa žal nimajo in tudi ne morejo imeti nikakršne zveze.

Danes vemo, kje se razprostira praški tip in kje so njegove približne meje. Zato bi bil možen pojav te keramike v Jugoslaviji samo na področju, ki je bilo deloma naseljeno s severozahoda oziroma iz Srednje Evrope. Panonska ravnina, ki tega tipa vsaj danes ne pozna, ne prihaja v poštev. Glede na najnovejšo klasifikacijo gradiva iz vzhodnoalpskih predelov, bi mogli takšen tip keramike pričakovati le v najzahodnejših delih Jugoslavije, t. j. v alpskih predelih, tam kjer se je širila karantanska skupina. Žal pa tudi tu danes nimamo nobenega elementa, ki bi dovoljeval vsaj skromne domneve, da so takšen tip keramike uporabljali tudi tu. Glede na dejstvo, da ni znan niti na področju Avstrije južno od Donave ter na področju Panonije, da drugih predelov Jugoslavije niti ne omenimo, je kaj malo verjetno, da bi ga mogli najti tudi v vzhodnoalpskih predelih. S tem pa še ni rešeno vprašanje, kakšno keramiko so prinesli Slovani s seboj pri doselitvi. Mijatev je skušal to že pred leti nazorno pokazati. Čeprav so to gledišče tedaj dokaj skeptično sprejeli, je del resnice tudi v njegovih domnevah in sklepih. V novejšem času so v Romuniji odkrili tudi vrsto grobišč s keramiko, ki je sorodna praškemu tipu, čeprav, kakor je videz, ne predstavlja tega tipa, že glede na dejstvo, da nimamo niti terenske povezave med to keramiko ter prostorom, kjer je bil razširjen praški tip. Ta moment pa kljub temu meče novo luč na izvor takšne, recimo, enostavne keramike, ki jo zastopa praški tip. Borkovsky je nekdaj skušal priti

do realnih rezultatov in mu je to tudi v veliki meri uspelo. Če zato kot bazo vzamemo njegove sklepe, je razumljiv pojav nekega podobnega tipa tudi v Romuniji, čeprav s prvim nima nikakršne zveze. Ne smemo pa tudi pozabiti mnenj nekaterih drugih, ki mislijo, da je ta tip toliko preprost, da so ga mogle uporabljati tudi druge etnične skupine. Z drugimi besedami, ni nujno, da vsak primer praškega tipa predstavlja tudi že etnično slovansko ostalino. Del resnice utegne biti tudi v tem, posebno še če vzamemo v poštev, da nekdanji kraji, ki so jih naselili Slovani, niso ostali brez nekdanjih domorodcev ali popolnoma brez vsakega starejšega ljudstva.

Postavlja se vprašanje, ali so Slovani pri doselitvi na Balkan in na področje Jugoslavije prinesli s seboj keramiko, kakršno poznamo danes v Romuniji, ki je, kakor je že omenjeno, po obliki in po tehnični izdelavi sorodna praškemu tipu. Popolnoma zanikati to, čeprav nimamo trenutno nikakršnih dokazov, ne bi mogli, vendar moramo pa vzeti zopet v poštev tudi hipoteze Mijateva. Z drugimi besedami, dokaj malo verjetno je, da bi se neki tip, soroden praškemu ali pa romunski keramiki, mogel pojaviti v vzhodnih krajih Jugoslavije, da o centralnih predelih sploh ne govorimo. Zato je potrebno iskati druge možne rešitve na podlagi danes znanega gradiva. Kljub temu pa zopet ni izključeno, da se že glede na pojav preproste keramike in preprostih tipov, kakršne ponekod nahajamo tudi v Rusiji, ne bi mogli pojaviti preprosti tipi popolnoma neodvisno tudi nekje na Balkanu, ki jih pa zopet ne bo mogoče med seboj povezovati kot neki element, ki so ga Slovani prinesli s seboj in ki se je tu dalje samostojno razvijal v kasnejšo nam danes znano keramiko.

Obdobje, ki ga označujemo kot avaroslovanski čas ne glede na razna druga poimenovanja in ki ga v Jugoslaviji moremo vezati na ozemlje, kjer so se v resnici tudi nahajali Avari oziroma ki je spadalo pod avarsko nadoblast, ima tudi svojo keramiko. V grobiščih tedanjega časa razpolagamo v glavnem pravzaprav s trovrstno keramiko. Eno je, če uporabimo Eisnerjeve nazive, tiški tip, drugo podonavski tip in tretje je keramika, ki korenini v starejših oblikah še iz časa selitve narodov ter rimske dobe. Keramika zadnje vrste nima ne oblikovno ne tehnično nič skupnega s keramiko, ki jo poznamo kot zgodnjesrednjeveško slovansko keramiko. Prej bi jo mogli pripisati že pozno srednjeveškemu času, čeprav s to nima nikakršne zveze. Na vsak način je ne moremo prišteti med slovanske izdelke, ne glede na to, da so jo mogli uporabljati tudi Slovani. Žal pa tudi ta keramika časovno ni točno diferencirana, kar bi vsekakor bilo možno glede na sorodne pojave v Panonski ravnini ter na tamkajšnje grobne celote. Ni pa nikakršnega dvoma, da jo moramo pripisati neki bolj zgodnji fazi, ki je blizu selitve narodov, seveda s pridržkom, da so mogli posamezni primeri biti v uporabi tudi še nekoliko kasneje.

Glede na vso danes znano slovansko keramografijo v Jugoslaviji je za nas najpomembnejši t. i. podonavski tip, ki se v raznih bolj neznatnih variantah javlja v raznih krajih. Toda tu prihajamo glede na obliko, ornamentiko, tehnično izdelavo, znake na dnu posod do precejšnjih razlik v kronologiji, čeprav bi le ta podobno kakor tudi razvoj po dosedanji klasifikaciji bila že dokončno postavljena in relativno tudi zelo preprosta.

Ravno takšni sklepi o keramiki so bili pa tudi krivi, da se je pogosto v zvezi z njo datiralo tudi drugo gradivo in celo grobne celote.

Če danes analiziramo takšno keramiko in jemljemo v poštev tudi druge elemente, potem prihajamo do popolnoma nasprotujočih si rezultatov, z drugimi besedami, ta keramika nam v sedanji klasifikaciji ne daje nikakršne zanesljive osnove. Predvsem je napačno vsako posploševanje. Posamezne pokrajine so se že nekdaj v rimskem obdobju različno razvijale. Tudi novo, slovansko prebivalstvo je v te kraje, kjer so na eni strani odločujočo vlogo imeli lokalni faktorji, na drugi pa tudi vpliv naprednejših okolnih pokrajin, prineslo nekaj s seboj. Zato niti ne moremo računati, da bi se slovanska kultura od samega naseljevanja dalje enotno razvijala. Pri njenem formiranju je igrala precejšnjo vlogo razlika v raznih faktorjih, ki so bili zopet odvisni od raznih momentov. To velja tudi za keramiko. Zato tudi razne razlike v oblikah, ki jih imamo v kasnejših stoletjih.

Ena od največjih pomanjkljivosti pri klasifikaciji keramike je nesporno uporaba vedno in edino grobne keramike. Ni nikakršnega dvoma, da bi ta keramika pri tolmačenju splošne kulturne ravni mogla zadostovati. Predvsem že sama takšna keramika, ki jo najdemo v grobovih, ima svoj posebni, kultni pomen. Na drugi strani pa je videti, da je v veliki večini takšna keramika tudi hote delana za ravno ta namen, t. j. kot pridatek v grobove. Ne velja to za vsak kos, vendar pa velik del le ima tak pomen. Na drug način skoraj ni mogoče tolmačiti, da se vedno nahaja le en in edini splošni tip, sicer v raznih variantah, ki pa splošnega videza ne menjajo. Ta oblika pa ima poleg tega izredno veliko sorodnost z neko obliko provincialno rimskega lonca. Ujema se tudi v mnogočem po tehnični strani in celo včasih v ornamentiki. Razlika je v tem, da je videti včasih slovanski lonček nekoliko naprednejši. Te dve obliki so skušali nekateri že povezati. Med drugim je bilo celo izraženo gledišče, da so takšne oblike, ki se drugače pripisujejo provincialno rimski keramiki, mogle pripadati tudi Slovanom oziroma da bi se časovno zadržale do njihovega prihoda na Balkan, kjer so jih Slovani prevzeli. Iz tega bi bilo mogoče sklepati, da predstavljajo prvo fazo, iz katere se je kasneje razvil slovanski lonček podonavskega tipa oziroma lonček, ki ga nahajamo pri nas v naših grobovih. Ta domneva je dokaj verjetna, čeprav nam manjkajo še pravi dokazi. Na drugi strani je pa tudi precejšen hiatus med enimi in drugimi oblikami, zopet glede na današnjo časovno klasifikacijo slovanske keramike v Jugoslaviji.

Poseben problem, ki se postavlja, je danes vprašanje, ali je lahko tak lonček s svojimi oblikami in inačicami kriterij za časovno določevanje. Mogoče ali celo verjetno je, da bo potrebno iskati povsod tudi čisto lokalne elemente in lokalne stopnje razvoja. Poleg tega pa, če jemljemo v poštev, da imamo vsaj za sedaj vedno opravka z grobno, t. j. kultno keramiko, potem se javlja vprašanje, ali druga, nekultna keramika, tista, ki je bila v vsakdanji uporabi, le ni bila nekoliko drugačna. Žal pa le-te danes še ne poznamo. V resnici pri nas sploh ne poznamo naselbin zgodnjega srednjega veka, ker pač niso raziskane. Da pa bodo obstajale razlike, je jasno, saj to vidimo na vrsti drugih elementov, ki kažejo v to smer. Tako je v nekem grobu grobišča v Turnišču pri Ptuju, ki spada v prvo polovico IX. stoletja, bil najden lonec, izdelan na lončarskem kolesu s hitro rotacijo,

poleg dveh loncev, ki sta bila izdelana na kolesu na ročni pogon. Poleg tega je tudi drugače prvi lonec bil izdelan veliko bolje od drugih dveh. Ne glede sedaj na splošno mnenje, kdaj so Slovani začeli uporabljati lončarsko kolo s hitro rotacijo, je ta moment pomemben ravno zato, ker kaže, da se je naprednejša keramika uporabljala že veliko prej in je naša posoda verjetno dospela v grob bolj slučajno in ni bila napravljena za grobno uporabo. Toda naj je bila izdelana tudi hote tako in namenjena pokojniku, kaže le to, da sta se istočasno uporabljala dva načina izdelovanja. Podobne primere nahajamo tudi še na nekaterih drugih mestih. Na drugi strani pa takšni primeri potrjujejo, da so Slovani uporabljali pravo lončarsko kolo s hitro rotacijo že prej, kakor je splošna sodba. Seveda pa tudi takšnih primerov ne smemo posploševati. Danes imamo dokaze, da so Slovani tudi še veliko dalj uporabljali lončarsko kolo na ročni pogon, ne samo v zgodnjem srednjem veku, temveč celo do današnjega časa. Najlepši primer nam nudijo nekateri kraji v Dalmaciji, kjer je tak način izdelovanja še danes v uporabi.

Podobno je pa tudi z žganjem takšnih posod. Čeprav Marović, ki je objavil te primere, pravi, da ni med to današnjo keramiko in zgodnjesrednjeveško v teh krajih kontinuitete že glede na spremembo prebivalstva v turškem času, je vendar to neizpodbiten dokaz, da se na primitiven način izdeluje še danes, ker je tudi tu tukajšnje prebivalstvo slovanskega porekla, ne glede na to, od kod in kdaj se je v te kraje preselilo. Toda tudi takšnih primerov zopet ne moremo posploševati na vso Jugoslavijo, temveč moramo iskati lokalne točke, kjer se je tak način ohranil.

Ako analiziramo razne znake na dnu posod, ki so bodisi v obliki majhne vzbokline ali pa majhne vdolbine nastale na sredi dna pri izdelovanju kot posledica lončarskega kolesa, kakor se splošno domneva, lahko ravno tako izrazimo skeptičnost glede na čas, kateremu bi glede na današnjo opredeljenost pripadale. V novejšem času sta bila na neki naselbini v Dalmaciji najdena dva fragmenta s plastično vzboklino, od katerih vsaj eden nesporno pripada slovanski keramiki. Ta fragment bi potemtakem bil tudi dokaz o zelo zgodnji naselitvi tega mesta. Čeprav je bilo tu najdeno ogromno število drugih fragmentov, ki pripadajo že kasnejšemu srednjemu veku, je težko soditi, da se je ohranil le en fragment, ki bi pripadal bolj zgodnjemu obdobju. Poleg tega je pa najden tudi fragment z vdolbino, ki ni okrogla, temveč je štirioglata in ki ravno tako kaže odtis vretena lončarskega kolesa. Glede na izdelavo pa ta fragment pripada neki posodi že kasnejšega časa. Tako se ni mogoče zanesti na takšne in podobne znake pri kronologiji, temveč bo potrebno iskati druge elemente, ker takšni primeri pripadajo lahko tako kasnejšemu kakor bolj zgodnjemu času, kot so pa danes datirani.

Tudi plastični znaki na dnu posod nimajo prave datacijske vrednosti. Na nekem najdišču ravno tako v Dalmaciji so najdena dna s plastičnimi znaki, ki so izdelani na lončarskem kolesu na ročni pogon. Po današnji dataciji bi takšne posode in njih fragmenti morale pripadati IX. ali X. stoletju. Srečno naključje je privedlo do tega, da je bil najden skoraj cel lonec, ki se od t. i. lonca podonavskega tipa razlikuje edino po tem, da ima tudi še ročaj. Tehnično in ornamentalno ter oblikovno je pa drugače isti, kakor je keramika, ki jo datiramo v tretjo stopnjo po srednjeevropski

kronologiji. Ta lonček pa ima isti plastični znak na dnu kakor prej omenjeni. Najden je bil v stolpu poleg ognjišča, zraven katerega je ležal tudi turški top iz XVI. stoletja. Stolp je bil razdejan v tem času, ter zato tudi lonček ne more biti ne starejši in ne mlajši od tega časa.

Še en moment lahko na splošno vzamemo v poštev. Kolikor imamo naselbinskih najdb, odkritih zvečine pri raznih gradbenih delih, posebno v mestih, nahajamo vedno naprednejšo keramiko, z drugačno profilacijo ustij, kot jo imamo pri lončkih označenih kot podonavski tip, in tudi bogatejšo v oblikah ter tehnično odlično izdelano. Vso takšno keramiko ravno zaradi teh odlik datiramo v kasni srednji vek ali pa še kasneje. Ravno ta klasifikacija pa zopet onemogoča postavitev začetka naselitve v teh mestih v nekoliko bolj zgodnji čas. Nikdar pa ne vzamemo v poštev, da keramika pri močnejših naselbinah, današnjih mestih, pripada v resnici že meščanski obrti, kjer so tako zahteve odjemalcev kakor tudi sam način izdelave bili drugi. Po vsej priliki bomo morali tudi v tem oziru pri vprašanju slovanske keramike zgodnjega srednjega veka računati z dvojnim razvojem. Eno bo vaški razvoj, ki se je mogel dolgo časa ohraniti nespremenjen, celo do današnjega časa, drugo pa bo meščanski razvoj keramike, ki je bil veliko hitrejši, poudarjen včasih z močnejšimi tujimi vplivi in tudi modo. Kdaj je prišlo do delitve na ta dva razvoja, danes še ni raziskano. Vsekakor moramo pri tem računati tudi na nekdanje rimske naselbine, ki so le mogle, čeprav so bile porušene, ohraniti del starega prebivalstva s staro tradicijo. To prebivalstvo se je sčasoma asimiliralo z novimi doseljenci in jim dalo del svojih izkušenj. Toda tudi sami Slovani, katerih pot naj je vodila tu ali tam, preden so prišli na jugoslovansko področje, so že med potjo mogli prevzeti marsikakšne njim do tedaj neznane ali pa naprednejše elemente. Da med takšne elemente spada tudi keramika in njeno izdelovanje, je popolnoma razumljivo. Zato zopet ni nujno, da Slovani ne bi mogli že, ko so se doselili na področje Jugoslavije, poznati lončarsko kolo in ga ponekod tudi uporabljati. Uporaba kolesa na ročni pogon do današnjega časa pa govori zopet za konservativnost v posameznih krajih, konservativnost, ki jo opažamo tudi na nekaterih drugih elementih. Takšna konservativnost v kakem kraju pa ne izključuje zopet možnosti hitrejšega razvoja in napredka slovanske keramike na drugem mestu.

Vsi takšni in podobni momenti kažejo na nezanesljivost datacije naše keramike z danes uporabljenimi kriteriji. Zopet moramo opomniti, da tudi takšnih in podobnih momentov ne smemo posploševati, temveč bo v tem oziru potrebno vsako najdišče, vsako pokrajino raziskovati samostojno. Kakor pa lahko vidimo, bo po vsej verjetnosti trdoživost neke keramične oblike, njene ornamentike kakor tudi njene tehnične izdelave v posameznih krajih posledica trdoživosti druge kulturne ostaline. Tako je lahko pravi čas uporabe in izdelovanja takšne kulturne ostaline dokaj mlajši, na drugi strani pa tudi dokaj starejši, kot se domneva. Kar se pa tiče same keramike, sodim, da se bo nekdanji hiatus med provincialno rimsko ter slovansko keramiko zmanjšal, če ne bo celo izginil.

RÉSUMÉ

*Autour les problèmes concernant la céramique slave en Yougoslavie**

Les recherches concernant la céramique slave du bas moyen âge n'ont que commencé. En dépit du matériel relativement peu nombreux de l'Europe centrale les schémas (Niederle, Eisner etc.) ne suffisent plus pour la classification, la chronologie, l'élaboration technique etc. Les questions suivantes se posent: qu'est-ce que les Slaves ont apporté, qu'est-ce qui y existait de l'antiquité et finalment qu'est-ce que les conditions nouvelles ont contribué à l'évolution?

Le type céramique de Prague ne pourrait être trouvé qu'à l'occident extrème de la Yougoslavie, mais il n'y existe pas. La céramique roumaine, semblable au type de Prague est jusqu'à présent inconnu dans la partie orientale de la Yougoslavie, mais cela n'est pas définitif. Pour nous le type céramique danubien aux diverses variantes est le plus important, cependant beaucoup de problèmes s'y trouvent. Nous ne devons pas considérer seulement la céramique primitive. Parmi les produits mieux élaborés (dans les tombes) le pot danubien slave provient sûrement de la céramique (les pots) romaine provinciale de l'époque avancée. Les éléments des variantes ne peuvent pas être compris chronologiquement. La technique de rotation rapide et celle de rotation manuelle existaient évidemment dans le même temps. Ce n'est que dans un degrès minime qu'on peut conclure à la chronologie par la technique de brûlement de la céramique, par les marques plastiques et les impressions au fond des vases, causées par la rotation du rouet, et par les signes au fond des vases. Il faut distinguer entre le développement plus rapide dans les villes et celui plus conservatif dans les villages. En général il est probable que les recherches futures diminueront l'hiatus entre la céramique provinciale romaine et la céramique slave, si cet hiatus ne va pas disparaître entièrement.

* L'article a été préparé dans cette forme comme contribution à la discussion sur le bas moyen âge en Slovénie.

STAROSLOVANSKI GROBOVI V BREZJU PRI ZREČAH

PAHIČ STANKO
Pokrajinski muzej, Maribor

V povojnih letih so bili na vrtu parc. 531/3, k. o. Brezje pred hišo Gorenjakovih v Brezju št. 13 odkriti ostanki človeških kosti. Da bi preveril najdišče je Pokrajinski muzej v Mariboru leta 1954 sondiral ta prostor in odkril štiri skeletne grobove kot očiten del večjega grobišča. Načrtna izkopavanja v letu 1955 so odkrila 40 grobov, torej skupno 44, medtem ko jih je nekaj na mestu, kjer ni bilo mogoče kopati ali kjer je bilo grobišče že uničeno, približno deset, ostalo neugotovljenih. Ker pripadajo grobovi antičnemu in zgodnjesrednjeveškemu obdobju, so tu kot izvleček iz celotnega poročila obravnavani le zanesljivo ugotovljeni staroslovanski deli grobišča.

Grobišče leži na prevalu apnenčastega grebena z Brinjevo goro ob jugovzhodnem Pohorju v nadmorski višini 540 m, torej 140 m nad Dravinjsko dolino z Zrečami na zahodu in 170 m nad Oplotniško kotlino na vzhodu. Preval z odličnim razgledom proti Celjski kotlini in na Dravinjske gorice je bil naseljen že v neolitsko-eneolitskem obdobju ter je imel gomilo iz srednje bronaste dobe, tako da predstavlja star naselitveni prostor tik pod prav tako v prazgodovini in antiki naseljeno Brinjevo goro. Toda medtem ko lahko antične grobove brez pridržka pripisujemo antičnemu zaselku na Brinjevi gori, nam za zgodnjesrednjeveško obdobje tam manjka ustreznih najdb.

Na grobiščnem prostoru, 25 × 40 m veliki polici ob vznožju grebena na zahodni strani prevala je bilo med antičnimi grobovi, ležečimi v skoraj vseh smereh, zanesljivo ugotovljenih le osem staroslovanskih. Ti so ležali v dveh dozdevnih skupinah v severnem in južnem delu grobišča, v prvi v glavnem podolž eden za drugim, v drugi pa v dozdevni vrsti. Grobne jame se po obliki in velikosti niso razlikovale od poprejšnjih antičnih ter so bile prav tako vkopane v apnenčast grušč in skalno podlago, le da so bile večje in globlje. To je imelo svoj vzrok deloma tudi v večji rasti staroslovanskih prebivalcev, katerih skeleti so v grobovih dosegali dolžino od 1,7 do 1,95 m proti 1,5 do 1,7 pri antičnih. Grobovi so bili izkopani ne oziraje se na poprejšnje, tako da so zgodnjesrednjeveške grobne jame štirikrat uničile dele antičnih. Dve grobni jami sta imeli strnjeno oblogo iz apnenčastih lomljencev, vendar le ob mrtvečevi desni strani, medtem ko so v drugih grobovih bili ob stenah le raztreseni kamni. Dna grobnih jam so bila izravnana s tanko plastjo apnenčastega grušča, sledov lesenih krst pa ni bilo. V nasprotju z antičnimi so bili staroslovanski grobovi orientirani bolj enotno, in sicer štirje v smeri Z—V z odkloni 4 do 11° (grobovi 3, 29, 38, 39),

drugi štirje pa v približni smeri ZSZ—VJV, ki je v bistvu le za 20—30° odklonjena Z—V smer (grobovi 7, 13, 23, 24). Ti dve smeri pa sta bili tudi pri antičnih grobovih najštevilnejši in sta nekako prilagojeni legi grobišča na polici pod grebenom.

Skeleti so ležali v iztegnjeni hrbtni legi, z rokami ob telesu, le dvakrat je bila v grobovih 7 in 29 leva roka premaknjena pod kolk oziroma proti trebuhu, vendar podobno kot nekoliko premaknjene kosti nog in lobanje najbrž le zaradi sesedanja zemlje. Tako sta tudi mandibuli v grobovih 7 in 24 ležali prevezнjeni na desni oziroma levi strani prsi 10 cm stran od lobanje. Brez antropološke analize je težko grobove opredeliti po spolu le po pridevkih in dolžini skeleta, tako da bi grobovi 7, 24, 29, 38 in 39 imeli verjetno moške, grob 3 pa ženski pokop, medtem ko je bil v grobu 23 pokopan otrok. Razločevanje spola po pridevkih je otežkočeno, ker so bili lonci (v petih od osmih grobov) in železni noži (v sedmih grobovih) pridejani očitno tako moškim kot ženskam. Poleg teh pridevkov so bili odkriti železna ost puščice v grobu 24, železni pasni sponi v grobovih 24 in 38, železna ostroga v grobu 7, železna pasna obloga v grobu 7, srebrn prstan, koščena cevka in koščen glavnik v grobu 38 ter steklen biser v grobu 23, v grobu 3 pa tudi glinasto vretence. V treh grobovih so ležale tudi ptičje kosti pri nogah, v četrtem pa pri glavi.

Vsi zanesljivo ugotovljeni staroslovanski grobovi so imeli pridevke: grobova 7 in 38 po pet, trije grobovi po tri, dva po dva ter grob 23 samo enega. Teoretično bi bilo možno pripisati zgodnjesrednjeveškemu obdobju še katerega izmed ZSZ—VJV usmerjenih grobov brez pridevkov ali katerega izmed enako usmerjenih grobov z antičnimi novci, vendar bi bilo to tvegano, ker je bilo enako usmerjenih tudi precej grobov z več antičnimi pridevki, novci pa se pojavljajo v enaki legi tudi v zanesljivo antičnih grobovih. Ker pa je število tudi teh grobov zelo nizko, obdrži nadpovprečno visok odstotek grobov s pridevki svoj pomen. Druga značilnost je precejšnja izenačenost pridevkov po grobovih, ne le po številu, temveč tudi po vrsti predmetov ne glede na spol pokopanega. Prav posebno pozornost pa zbuja odsotnost ženskega nakita, saj razen prstana v grobu 38 sploh ni bilo odkritih tistih predmetov, ki so za staroslovanske grobove najznačilnejši, obsenčnikov in uhanov. Ta pojav, ki bi ga bilo težko prepričljivo razložiti, postavlja grobove v Brezju v domala edinstven položaj. Čeprav gre po številu grobov za zelo majhno skupnost, morebiti le za eno ali dve družini in če presojamo keramiko in železne predmete kot domače izdelke v zaselku ali ožjem okolišu, si le težko predstavljamo, da iz zunanjih razlogov niso našli poti semkaj obsenčniki, pač pa srebrn prstan in celo tako redek predmet, kot je koščen glavnik.

Po grobovih so bili odkriti v Brezju naslednji predmeti:

grob 3: lonec, nož, vretence;
grob 7: lonec, nož, kresilo, ostroga in okov;
grob 13: lonec, nož ter ptičje kosti;
grob 23: steklen biser; otroški grob;
grob 24: nož, ost puščice, pasna spona;
grob 29: lonec, nož, kresilo ter ptičje kosti;

grob 38: nož, kresilo, pasna spona, prstan, glavnik, koščena cevka ter ptičje kosti;
grob 39: lonec, nož ter ptičje kosti.

Keramika je zastopana v grobovih za slovenske razmere nenavadno številno in je tako hkrati glavni označevalec staroslovanskega značaja teh grobov. Od petih loncev sta bila le dva cela položena v grob, in sicer v grobu 7 ob desnem boku, v grobu 39 pa ob stopalu desne noge. Drugi trije lonci so bili razbiti pred pokopom in črepinje položene v grob: v grobu 3 deloma ob desni roki, deloma pa v zasipu ob glavi in drugod, v grobu 13 ob desni roki in v grobu 38 levo pri glavi in v gornjem delu prsi. Videti je, kot da bi bilo polaganje razbitih loncev v navadi bolj kot polaganje hrane v loncu, kar je spet drugače kot npr. pri Turnišču, najdišču z doslej največjim številom posod v grobovih. Če lega loncev v grobovih res nič ne pomeni, pa je potrebno poudariti, da so bili vsi lonci iz Brezja izdelani še prostoročno, po videzu sestavljeni iz masivnejšega dna, nepravilno oblikovanih sten in pošev izvihanega roba, ki edini kaže sledove vodoravnih izglajevanj. To in znaki na dnu posod, večinoma plitki odtisi krogov in enkrat plastičnega gumba, pa bi govorilo za uporabo preprostega kolovrata ali vsaj ploščice, kot je bilo ugotovljeno tudi pri sorodnih posodah s Turnišča in Ptujskega gradu. Po tehniki izdelave lonci iz Brezja potrjujejo doslej znano podobo: izdelani so iz gline, mešane z grobimi zrnci peska in celo s sljudo, črnikasto ali sivo pečeni ter zlasti znotraj večkrat precej porozne površine, kar izvira najbrž od uporabe apnenčevega peska. Po obliki so jajčasto ovalni, deloma oblega, deloma pa bolj koničnega profila z obodom v gornjem delu. Razen lonca v grobu 7, ki ima edini poudarjen nizek vrat ter močno izvihan zaobljen rob, so poševni robovi vselej ravno odrezani. Na dvomljivo vrednost kronološkega opredeljevanja grobov po keramiki je pri najdbah iz Turnišča opozarjal že J. Korošec, zato tudi pri loncih iz Brezja ne kaže ugotavljati kaj več kot nedvomno — zlasti v primerjavi z najbližjim Turniščem — starinski značaj te keramike, ki bi sodila, dokler nimamo na razpolago točnejših kronoloških meril, najkasneje v IX. stoletje, morebiti pa je še nekoliko starejša.

Med železnimi predmeti prevladujejo noži, najdeni v sedmih grobovih, in sicer v grobovih 3 in 7 ob desni strani pasu, v grobovih 13 in 38 v isti legi na levi strani, v grobovih 24 in 29 pri levem oziroma desnem kolenu, v grobu 39 pa med stegnenicama. Oblike nožev so v glavnem enotne in standardne: ploščat ali koničen trn, raven hrbet in proti konici zaobljeno rezilo, dolžina od 10,3 do 21,2, največkrat okrog 15—17 cm. Pri nožu iz groba 29 je opazna tudi vdolbina za odtok krvi. Noži so navadno pridevek obeh spolov, vendar ne moremo z gotovostjo trditi, kdaj so pomenili tudi orožje, in njihov kronološki pomen je neznaten.

Kresila se redno družijo z nožem, vendar nobenkrat niso ležala skupaj z njim, temveč v grobovih 7 in 29 ob levi roki, oziroma pod njo, v grobu 38 pa ob desni stegnenici. Kot grobni pridevek niso kresila v Sloveniji nobena posebna redkost, njihovo čisto obliko pa kaže ohranjen primer v grobu 29, ki ima ob strmem trikotnem jezičku še ohranjena zavita konca, kar ga tudi loči od Dinklagejevih »merovinških« tipov. Tudi kresila niso

noben kronološki indikator, med osmimi grobovi v Brezju pa so v primeri z drugimi najdišči pogostna najdba.

Ostroga v grobu 7 je ležala v družbi z nožem in kresilom — simbolično? — ob desnem kolenu. Po obliki se bistveno ne loči od ostrog s Ptujskega gradu ali iz Starega trga: ima dolg koničen trn, ravna in dolga ramena, na koncu pa široke ploščice z dvema ravnima in dvema oblima stranicama, ki imata sledove šestih zakovic ob straneh. Razširjenost teh najdb je orisal že J. Korošec, medtem ko je o poreklu težje reči kaj določnejšega. Med druge železne najdbe sodita še pasni sponi iz grobov 24 in 38 (prva ob levi stegnenici, druga v desni roki) in sta različne oblike. Oglata je bila najdena zraven noža ob levi nogi, druga je bila obla. Mnogo redkejša je ost puščice iz groba 24, kakršne presojajo zaradi krilc in tulca, zlasti če je tordiran, kot mlajše najdbe.

Bronast prstan iz groba 38, kjer je bil najden na levi roki, sodi sicer med pogostne najdbe, vendar je tip iz pločevine razmeroma redek in z rombično razširjenim srednjim delom znan zlasti z Bleda. Vendar tudi prstan kot glinasto vretence v grobu 3 ter jagodasto razčlenjen steklen biser v grobu 23 nista kronološko zanimiva pridevka.

Koščen glavnik v grobu 38 se v Sloveniji redko pojavlja in je le v podobni obliki znan doslej iz Roj pri Moravčah in v dveh fragmentiranih primerih z Bleda. Prvega je K. Dinklage skušal datirati v VIII. stoletje kot »tipičnega naslednika merovinških nemških glavnikov«, ob drugih dveh pa J. Kastelic le omenja njihovo veliko »časovno in krajevno razširjenost« ob naštevanju bavarskih in panonskih najdišč. Ne da bi se spuščal v podroben pregled takih najdb na najdiščih širše soseščine, bi kazalo poudariti predvsem eno, da gre za predmet, kakršen se pojavlja že v bolj zgodnjih stoletjih na neslovanskih najdiščih, tu npr. najbliže Rifniku in tako ne glede na verjetno tradicijo dopušča možnost starejšega datiranja grobišč; za to govori tudi izredna gostota pridevkov v grobovih, ki so bili v X. stol. že precej redkejši. Do neke mere izjemna je obojestranska obloga glavnikovih zob, ki je okrašena z več pasovi prečno vrezanih črtic in predstavlja skupaj s prečnima krajcema, na katera je z železnimi žebljički pritrjena, neke vrste etui. V grobu 38 je ob kresilu ležala tudi 8 cm dolga cevka iz cevaste kosti z luknjicama na enem koncu, katere pomen ni bil ugotovljen.

Ptičje kosti, najdene v fragmentih v različnih legah (v grobu 13 pri vznožju nog, v grobovih 29 in 38 pri spodnjem delu leve noge in v grobu 39 desno ob glavi) najbrž tudi tu pomenijo le ostanke pridejane hrane ali pogrebne pojedine, kot je bil to drugod običaj.

Po kultu in najdbah staroslovanski grobovi v Brezju v bistvenem le potrjujejo dosedanje poznavanje zgodnjesrednjeveških grobišč v Sloveniji in njeni okolici. Hoteni ali naključni izbor mesta pokopavanja na antičnem objektu ima ravno v severni Sloveniji največ primerjav. Proti približno štiridesetim antičnim grobovom, ki bi ustrezali manjšemu zaselku na Brinjevi gori, predstavlja osem ali morebiti nekaj več staroslovenskih grobov še manjšo in tudi kratkotrajnejšo naselitveno enoto. Gostota najdb v grobovih govori že sama po sebi za bolj zgodnji čas, ki ga potrjuje med najdbami še najbolj izrazito keramika, vendar ga lahko za sedaj le okvirno opredelimo s poznim VIII. oziroma zgodnjim IX. stoletjem. Očitno doma izdelani lonci so oblikovno trdno zasidrani v splošni staroslovanski lon-

čarski tvornosti v jugovzhodnih Alpah, odkoder imamo doslej največ in najbližje primerjave na ptujskem področju. Železni predmeti so prav tako splošno in časovno manj otipljivo blago staroslovanske dobe, vendar jim kraja izdelovanja še ni mogoče ugotoviti. Zanimivo je, da kljub očitno še spoznavnim ostalinam antičnega zaselka na Brinjevi gori v grobovih ni opaziti kake kulturne dediščine, kolikor nočemo pripisovati zgodnjemu srednjemu veku katerih izmed bolj ali manj zanesljivih antičnih grobov. Stična točka med obema obdobjema bi bila tako za sedaj — če ne upoštevamo starejših korenin predmetov, kakršni so npr. kresila ali glavniki, kar pa velja tu bolj v splošnem kot konkretnem smislu — predvsem isto mesto pokopavanja, pri čemer bi bilo treba šele raziskati, ali gre pri tem tudi za isto seliščno izhodišče. Še najbolj se grobovi v Brezju ločijo od drugih staroslovanskih grobišč v Sloveniji po odsotnosti sicer splošnega in tipičnega nakita, morebiti bi jo smeli poskušati razložiti z navidezno odsotnostjo ženskih grobov, kolikor ni bil značaj katerega izmed še neopredeljenih ženskih grobov po pridevkih bolj moški. Toda v tem primeru se uganka le prenese na drug problem: kje so bile pokopane tu ugotovljenemu moškemu prebivalstvu pripadajoče ženske? Normalna oprema grobov in pisan izbor pridevkov, a tudi lega grobov na antičnem grobišču nikakor ne potrjuje možnosti, da bi bili tod pokopani v nekem morebitnem spopadu padli bojevniki. Že lega grobov na kontinuirano poseljenem področju priča za ponovno naseljen že nekoč kultiviran naselitveni prostor, kot je za staroslovansko naselitev značilno. V tem smislu nudi Brezje samo nove, še ne do kraja proučene podatke.

ZUSAMENFASSUNG

Altslawische Gräber in Brezje bei Zreče

Der Autor beschreibt die altslawischen Gräber, die auf der antiken Skelettgrabstätte im Weiler Brezje westlich unterhalb der urgeschichtlichen und antiken Ansiedlung auf Brinjeva gora im oberen Dravinjatal entdeckt worden sind. Während der Ausgrabungsarbeiten in den Jahren 1954—55 wurden dort unter 44 Gräbern auch acht verläßlich altslawische Beerdigungen festgestellt, u. zw. in zwei vermutlichen Gruppen im Nord- und im Südteil der Grabstätte in der Parzelle 531/5 der Katastergemeinde Brezje, vor Gorenjaks Haus in Brezje Z. 13. Die Grabgruben dieser Beerdigungen haben teilweise antike Gräber beschädigt, ohne sich im übrigen wesentlich von diesen zu scheiden; sie waren größer und tiefer, in zwei Fällen mit Steinen belegt, und ziemlich einheitlich orientiert, nämlich vier Gräber west-östlich mit Abweichungen von 4 bis 11° und vier Gräber WNW—OSO = lich, ebenso wie die meisten antiken Gräber.

Die altslawischen Skelette waren länger als die antiken (1,70—1,95 m), lagen ausgestreckt auf dem Rücken mit den Armen den Leib entlang, und wahrscheinlich waren deren fünf männlich, mindestens eines weiblich und mindestens eines von einem Kind. Alle hatten Beigaben: eines hatte sechs, zwei je vier, zwei je drei, zwei je zwei Gegenstände und eines nur einen Gegenstand. Der Autor läßt die Möglichkeit zu, daß jenem Zeitabschnitt auch noch das eine oder andere der son-

stigen Gräber ohne Beigabe mit ähnlicher Bestattungsorientierung angehört, doch kann der Autor das nicht mit Sicherheit entscheiden. Bei der jetzigen Anzahl altslawischer Gräber ist die überdurchschnittliche Zahl von Gräbern mit Beigaben sehr bemerkenswert, ferner die beträchtliche Ausgeglichenheit der beigegebenen Gegenstände und die Abwesenheit des typischesten altslawischen Schmuckes — Schläfenringe und Ohrringe.

Die Beigaben waren: *Grab 3:* Topf, Messer, Spinnwirtel; *Grab 7:* Topf, Messer, Feuerstein, Sporn; *Grab 13:* Topf, Messer, (Vogelknochen); *Grab 23:* Glasperle; *Grab 24:* Messer, Pfeilspitze, Gürtelschnalle und Beschlag; *Grab 29:* Topf, Messer, Feuerstein, (Vogelknochen); *Grab 38:* Messer, Feuerstein, Gürtelschnalle, Ring, Kamm, beinerner Köcher, (Vogelknochen); *Grab 39:* Topf, Messer, (Vogelknochen).

Die Keramik ist von typisch frühaltslawischem Aussehen (schlanke handgefertigte Töpfe mit Wellenlinien und Kreisabdrücken auf dem Boden) und der Autor datiert sie ins späte VIII. oder die erste Hälfte des IX. Jh. In die Gräber wurden nur zwei ganze Töpfe gelegt, die restlichen drei waren mit Absicht zerschlagen und jeder lag an einer anderen Stelle neben dem Skelett. Verschieden gelagert waren auch die Eisenmesser — sieben an der Zahl —, im großen ganzen von einheitlicher, normaler Gestalt. Die drei Feuersteine, in verschiedenen Lagen vorgefunden, zeigen jüngere Formen, der vereinzelte Sporn ist ein Nietensporn und war augenscheinlich eine symbolische Beigabe. Von Normalgestalt sind auch beide Gürtelschnallen; seltene Funde sind die Pfeilspitze und der eiserne Gürtelbeschlag. Desgleichen eine Seltenheit ist der beinerne Kamm mit Schutzumkleidung (Etui) merowingischen Typs, mehr noch als chronologisch dadurch interessant, daß er in dieses bescheidene Gebirgsdorf seinen Weg gefunden hat. Zeitlich ausdruckslos sind auch die übrigen Funde: ein schlichter Beinköcher, ein Bronzering mit rhombisch verbreitertem Mittelteil, eine beerenförmig gegliederte Glasperle von blauer Farbe und ein bikonischer Spinnwirtel.

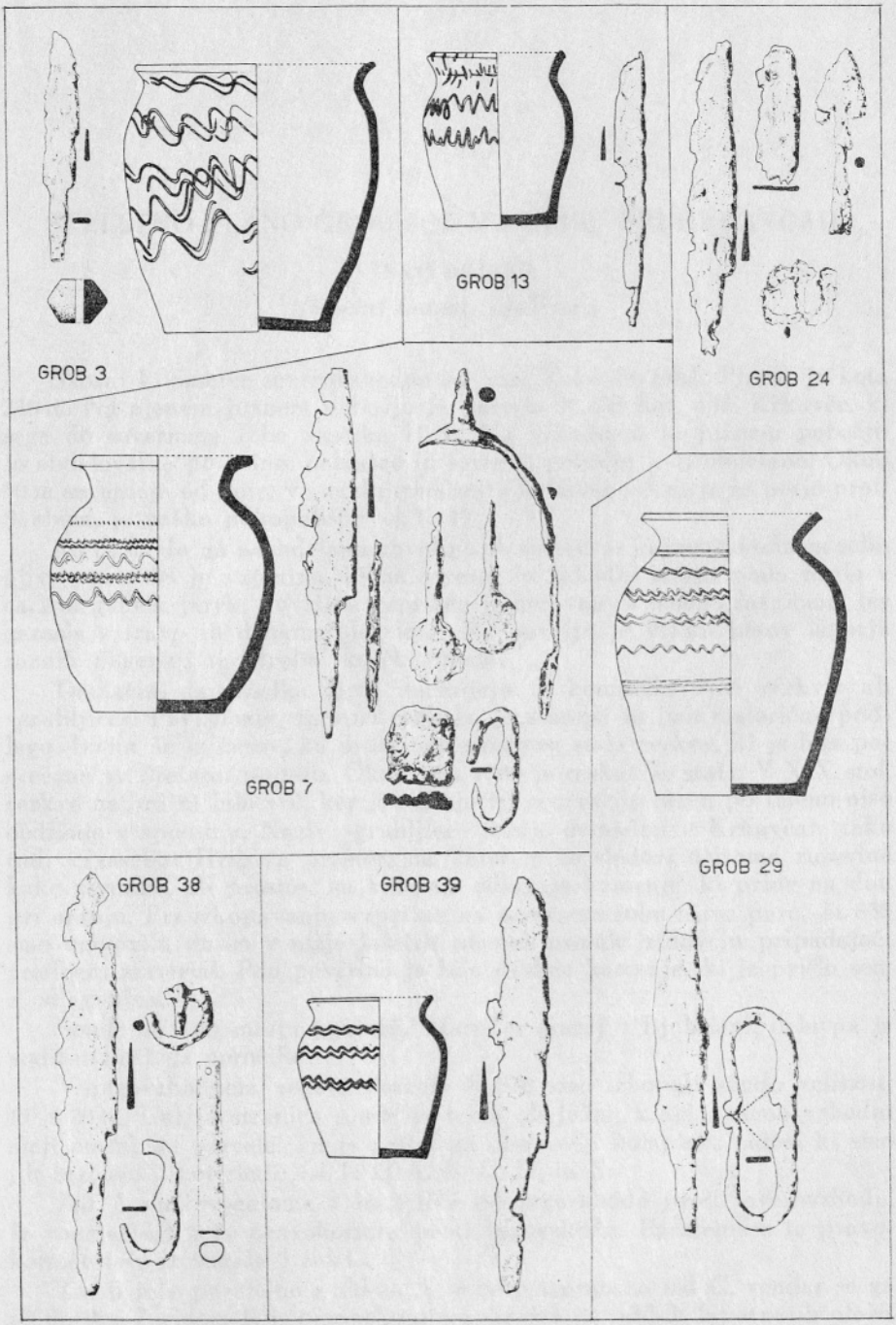

Brezje pri Zrečah. Staroslovanske grobne najdbe — Altslawische Gräberfunde

SKELETNO PLANO GROBIŠČE NA HRIBU PRI KRKAVČAH

VINKO ŠRIBAR
Narodni muzej, Ljubljana

Skoraj kilometer severovzhodno od vasi Krkavče (obč. Piran) je kota 236 m. Na njenem južnem pobočju je parcela št. 838 kat. obč. Krkavče, ki sega do severnega roba zaselka Hrib. Na vzhodnem in južnem pobočju so obdelovalne površine. Zahodno in severno pobočje je neobdelano. Okoli 50 m severneje od kote, v vogalu med cesto Krkavče—Šmarje in potjo proti Švabom, je vaško pokopališče (sl. 1: 1).

Na prehodu na neobdelano površino ob severnem in jugozahodnem robu njive parc. 838 je vzpetina, ki na severni in zahodni strani pada naglo v ca. 2 m globok jarek. Površina vzpetine je neravna in močno razgibana ter zarasla s travo in drugim plevelom. Na površju je veliko kosov laporja raznih dimenzij ter drobni koščki ometa.

Domačini iz zaselka Hrib imenujejo ta kompleks »pri cerkvi« ali »grubljice«. Prvi naziv, tj. »pri cerkvi«, je starejši in ima historično podlago. Izvira še iz časov, ko je na tem prostoru stala cerkev, ki je bila posvečena sv. Štefanu papežu. Okoli leta 1700 je cerkev še stala. V XIX. stol. cerkve najbrž ni bilo več, ker je zadnje tri generacije razen po imenu niso obdržale v spominu. Naziv »grubljice« rabijo domačini v Krkavčah, tako tudi v zaselku Hrib za prostor, na katerem so sledovi oziroma ruševine kake zgradbe, ali prostor, na katerem odlagajo kamenje, ki pride na dan pri oranju. Pri izkopavanju vzpetine na severnem robu njive parc. št. 838 smo ugotovili, da so v nižje ležečih plasteh ostanki zidov in pripadajoči gradbeni material. Pod površino je bilo drobno kamenje, ki je prišlo sem z odlaganjem.

Sonde na tem mestu je izvršil Narodni muzej v Ljubljani, dela pa je vodil avtor tega poročila.

V jugovzhodnem vogalu parcele št. 838 smo izkopali sondo velikosti 15 × 20 m. Daljša stranica sonde je tekla ob južni, krajša pa ob vzhodni meji omenjene parcele. Tu je prišel na dan večji kompleks zidov, ki smo jih razčlenili, kot sledi: (sl. 1: 2) A, B, C, D, in E:

Zid A med vogaloma 1 in 2 teče od jugozahoda proti severovzhodu. Iz vogala št. 1 teče pravokotnica proti jugovzhodu. Paralelno s to pravokotnico teče iz vogala 3 zid C.

Zid B teče paralelno z zidom A in pravokotno na zid C, vendar se ga ne dotika. Z zidom B je organsko povezan tlak iz velikih lapornatih plošč, ki sega tesno do zidu A.

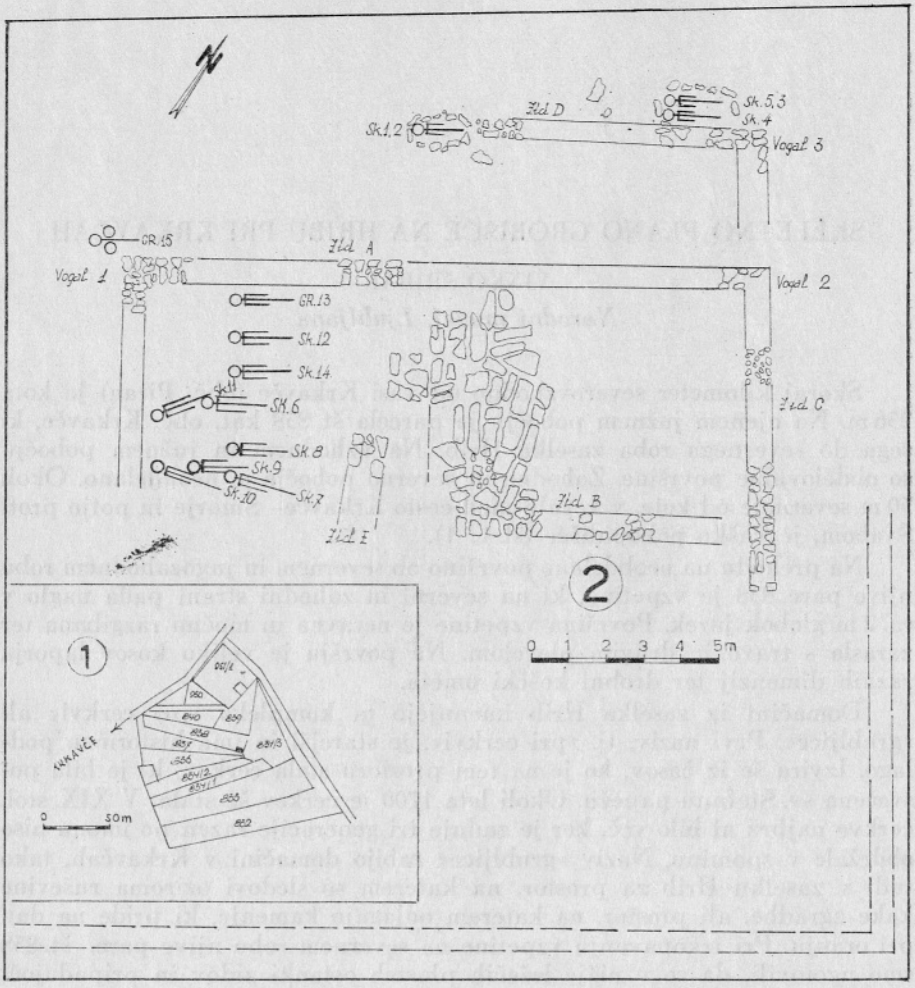

Sl. 1. Krkavče. 1. Katastrski načrt z vrisano sondo. 2. Tloris grobišča in ostanki zidov.

Abb. 1. Krkavče. 1. Katasterplan mit eingezeichneter Sonde. 2. Grundriß des Gräberfeldes und der Mauern.

Zid D teče paralelno z zidom A. Na severovzhodu se izteče v vogal št. 3. Iz tega izhaja pravokotnica proti zidu A, vendar se ga ne dotika. Ta je v isti osi kakor zid C.

Zid E je jugozahodno ob tlaku, ki je vezan z zidom B in se zdi, da ni povezan z zidovi, ki smo jih opisali do sedaj.

Po pričevanju posestnika Jožeta Lesjaka iz zaselka Hrib pri Krkavčah je v vinogradih južno od parcele 838 še en zid, ki naj bi tekel paralelno z našimi zidovi A, B in D. Ob stezi, ki teče med parcelami 834/3 in 834/1, 2, 836 in 837 naj bi zavil pravokotno proti severozahodu in tekel paralelno

z zidom C. Na te zidove so zadeli pri rigolanju vinogradov. Verodostojnosti pričevanja nismo mogli preveriti.

V vsakem primeru se moramo trenutno zadovoljiti z ugotovitvijo, da imamo opraviti s štirimi grupami zidov, ki gradbeniško med seboj niso povezani, oziroma za katere ne moremo reči, v kakšnih medsebojnih odnosih so.

Grobovi:

Pri izkopu naštetih zidov smo naleteli na 12 grobnih jam. Devet jih je ležalo z notranje strani vogala št. 1, eden ob severozahodnem delu vogala št. 3 in drugi v podaljšku osi zidu D (sl. 1: 2).

Grob 1 je bil v zahodnem podaljšku osi zidu D. Imel je oblogo iz lapornatih plošč, ki so ob zahodni strani groba bile zložene v suhi zid, ob vzhodni strani groba pa v nepravilno, večkrat pretrgano vrsto kamnov. Ob pogledu na obe vzdolžni stranici obloge se zdi, da so nekateri kamni bili sestavni del zidu D. Iz tega sledi, da je pokop mlajši od zidu D. V dnu grobne jame nismo našli ostankov zidu D. Časovni odnos groba do zidu je osvetljen tudi z dejstvom, da je graditelj grobne obloge uporabil zid D za izhodišče gradnje: prvič, temeljni kamni na zahodni strani zidu D služijo kot vzhodni del obloge, in drugič, grobna jama je bila izkopana v podaljšku osi obeh zidov, kar govori za to, da je bil zid viden vsaj delno v času, ko so kopali grobno jamo. Za to govori tudi obloga pri grobu št. 2.

S postopnim odstranjevanjem »razmetanih« kosti v vrhnji plasti groba je prišel na dan cel skelet z dokaj robustnimi kostmi.

Individuum je bil dolg 1,6 m. Humerus je meril 0,6 m, femur 0,43 m, tibia 0,34 ter acromion 0,35 m. Glava je obrnjena proti jugozahodu ter je stala skoraj pokonci. Obe roki sta bili v hipogastrični legi. Kamni ob glavi in nogah so bili položeni v dno grobne jame, medtem ko je obloga obeh daljših stranic groba bila položena 0,15 m nad dnom grobne jame, tj. v isti višini kot temelji zidu D. Pod opisanim je ležal še skelet št. 2, toda s popolnoma uničenimi srednjimi kostmi. Desna roka je bila v hipogastrični legi. Humerus je zaradi tega odmaknjen od telesa. Desna roka je po vsej verjetnosti bila popolnoma stegnjena, kajti humerus leži tesno ob telesu. Ulna manjka. Od nog so ohranjeni samo spodnji deli kosti. Skelet je bil dolg 1,6 m, humerus 0,26 m, tibia 0,34 m in acromion 0,34 m.

Grobna jama je bila izkopana v gozdni humus (boškarca). Dno grobne jame pa je bilo na laporju. Grob je bil orientiran enako kot zid D.

Ni dvoma, da gre za večkratni naknadni pokop. Dva pokopa sta bila izpričana s skeleti, ki smo jih pravkar identificirali, tretji pa je dokazan z dejstvom, da je obloga ob levi (severni) strani skeleta ležala na razmetanih človeških kosteh. Gre še za najmanj enega, če ne dva starejša pokopa. Poudariti je treba, da ne gre za dvojni ali trojni istočasni pokop, temveč za večkratno uporabljanje iste grobne jame. V grobni jami št. 1 nismo našli nobenih pridevkov.

Grob 2 se je nahajal ob severozahodnem vogalu št. 3 oziroma tesno ob severovzhodnem koncu zidu D. Grob je bil obložen s kosi laporja v obliki elipse. Na teh je ležal slabo ohranjen skelet št. 3, pokrit s skrilmi.

Kosti srednjega dela telesa in glave so bile popolnoma fragmentirane, in sicer tako, da ni bilo mogoče ugotoviti antropoloških mer. Od kosti glave je bila ohranjena samo mandibula ter fragment lobanje. Od mandibule do stopal je bil individuum dolg 1,3 m, od kolka do stopala 0,83 m. Femur je meril 0,42 m. Kosti noge so bile zelo močno raščene. Hrbtenica je bila v srednjem delu ukrivljena.

Pod že omenjenimi ploščami je bila plast zemlje, debela do 10 cm. V tej je bil kos rimske zidne opeke. Pod to plastjo zemlje sta ležala še dva skeleta, in sicer tako, da se višje ležeči nahaja na levi polovici drugega. Oba individua sta bila po vsej verjetnosti pokopana istočasno. V grobno jamo je bil položen najprej desno ležeči sk. 4.

Skelet št. 4 je bil dolg 1,65 m. Femur 0,42 in tibia 0,36 m, humerus 0,3 m. Roke so bile v hipogastrični legi. Kosti so ohranjene zelo slabo. Glava je bila obrnjena na desno stran. Pod femurji skeleta št. 4 so bile različne kosti nekega bolj zgodnjega pokopa.

Skelet št. 5 je bil dolg 1,65 m. Acromion 0,35 m, humerus 0,29 m, femur 0,43 in tibia 0,35 m. Glava leži na svoji desni strani. Kosti so zelo slabo ohranjene. Grobna jama je bila izkopana v humus ob zidu D. Ob glavi in nogah je bila pokončno postavljena po ena plošča laporja, s spodnjo stranjo pa na dnu grobne jame. Kamni, ki so postavljeni ob vzdolžnih straneh groba, so se nahajali ob robu grobne jame, in sicer 13 cm nad dnom. Za oblogo ob južni strani groba služi zid D. Pri arhitekturi grobne obloge razlikujemo pravokotno osnovo, v kateri sta bila pokopana oba opisana individuma, ter eliptično oblogo, ki leži višje kakor plošče znotraj pravokotne osnove. Pri opazovanju te konstrukcije smo dobili vtis, da je eliptična obloga bila namenjena pokopu, ki je bil položen na plošče, ki so pokrivale skeleta 4 in 5. V grobni jami ni bilo pridatkov.

Grob 6. Skelet odraslega individuma z zelo gracilnimi kostmi, ki so zelo slabo ohranjene. Obe roki sta bili v hipogastrični legi. Acromion 0,31 m, humerus 0,35 um, ulna 0,22 m, femur 0,46 m. Skelet je dolg 1,6 m. Grobna jama je bila izkopana v ilovico, ki leži globlje od temeljev zidu A.

Kot pridevka sta bila v grobu pasna spona in nož. Oba predmeta sta bila še v prvotni legi, pasna spona na hrbtenici, nož pa v neposredni bližini ob desni strani spone.

1. Železna pasna spona trapezoidne oblike, obe krajši stranici imata kvadraten, vzporednici pa okrogel prerez. Površina spone je pokrita z debelo plastjo rje, ki je mestoma popolnoma zmaličila prvotno površino. Zaradi tega tudi prerezi niso popolnoma jasni. V sedanjem stanju meri spona 5,7 × 6 cm. Inv. št. 1160, T. 1: 1.

2. Železen enorezen nožiček s površino, ki je bila zelo prizadeta od rje. Hrbet je bil najbrž zelo usločen. V sedanjem stanju ohranjenosti je nož dolg 8 ter širok 1,8 cm. Inv. št. 1170, T. 1: 2.

Grob 7. Skelet odraslega individuma z zelo gracilnimi kostmi. Glava je obrnjena na desno stran. Obe roki sta bili v hipogastrični legi. Skelet je ležal v smeri SV—JZ. Grobna jama je izkopana v ilovici. Skelet je bil dolg 1,6 m. Acromion 0,26 m, ulna 0,25 m, humerus 0,28 m, femur 0,46 m in tibia 0,37 m.

Na osrednjem delu pasu je ležala železna pasna spona, izdelana v obliki osmice. Prerez je pravokoten, razen pri igli, ki ima ovalnega. Površina zaponke je pokrita z debelo plastjo rje, ki je mestoma zelo nagrizla prvotno ploskev. V sedanjem stanju meri zaponka 3 × 6,2 cm. Inv. št. 1161, T. 1: 3.

Grob 8. Skelet je bil pokrit z dvema ploščama laporja. Večja je pokrivala gornji in manjša spodnji del telesa. Zaradi pritiska plošč so bile kosti popolnoma fragmentirane. Glava je ležala na svoji desni strani. Roke so ležale v hipogastrični legi. Ob pasu je ležala železna pasna spona pravokotne oblike z okroglim prerezom daljših in pravokotnim prerezom krajših stranic in jezička. Krajše stranice niso v isti ravni z daljšimi stranicami ter ležijo z ozirom na te pod kotom okoli 45°. Površina zaponke je zelo razjedena ter pokrita z debelo plastjo rje. Inv. št. 1162, T. 1: 4.

Grob 9. Skelet odraslega individua z zelo slabo ohranjenimi kostmi. Roke so bile v hipogastrični legi. Grobna jama je bila izkopana v humusu. Acromion 0,31 m, humerus 0,31 m, ulna 0,26 m, femur 0,46 m in tibia 0,36 m. Skelet je bil dolg 1,6 m.

Kot pridevek smo našli v grobni jami železno pasno spono, nepravilno pravokotne oblike ter s pravokotnim prerezom. Jeziček manjka. Zunanja daljša stranica je ploska in širša od notranje ter usločena. Obe krajši stranici sta usločeni proti notranji strani zaponke. V sedanjem stanju ohranjenosti meri zaponka 3 × 6,3 cm. Površina je zelo razjedena ter pokrita z debelo plastjo rje. Inv. št. 1163, T. 1: 5.

Grob 10. Skelet št. 10. Ostanek spodnjega dela skeleta odraslega individua. Kosti so zelo robustne. Femur meri 0,42 m ter tibia 0,34 m.

V grobu je bila, in sicer še najbrž v prvotnem položaju, železna pasna spona polkrožne oblike ter s pravokotnim prerezom. Površina je zelo poškodovana ter pokrita z debelo plastjo rje. V sedanjem stanju ohranjenosti meri spona 3,3 × 3 cm. Inv. št. 1164, T. 1: 6.

Grob 11. Skelet št. 11. Odrasel individuum, ki je imel zelo robustne kosti. Kosti roke so popolnoma uničene. Sodeč po ulni, ki je še ostala v prvotni legi, je bila ena roka gotovo v hipogastrični legi. Ulna je bila dolga 0,25 m. Grobna jama je bila izkopana v ilovici. Pod skeletom št. 11 so bile kosti starejših pokopov. Zahodna polovica grobne jame se nahaja na tlaku iz manjših plošč laporja.

V grobni jami je ležala poškodovana pasna spona, ki je prvotno imela najbrž pravokotno obliko. Tri stranice imajo pravokoten, ena od daljših pa okrogel prerez. Slednja je služila prejkone za vodilo igle. Površina spone je zelo nagrizena od rje. V sedanjem stanju meri zaponka 3,5 × 3,3 cm. Inv. št. 1165, T. 1 : 7.

Grob 12. Skelet št. 12. Odrasel individuum z zelo slabo ohranjenimi kostmi. Desna roka je ležala stegnjena tesno ob telesu, leva pa je bila v hipogastrični legi. Skelet je bil dolg 1,6 m, humerus 0,34 m, ulna 0,24 m, femur 0,43 m in tibia 0,38 m. Grobna jama je bila izkopana v ilovici.

Dno grobne jame leži na »veni«.

V grobu sta kot pridevka, najbrž v prvotnem položaju, ležali pasna spona in nož: 1. Železna pasna spona pravokotne oblike ter s pravokotnim

prerezom. Površina je nagrizena ter pokrita z debelo plastjo rje. V sedanjem stanju meri spona 3,1 × 3,5 m. Inv. št. 1166, T. 1: 8.

2. Železen nožiček s poškodovano konico. Hrbet je raven ter pred prehodom v konico usločen. Rezilo je bilo najbrž ravno. Površina je pokrita z debelo plastjo rje. V sedanjem stanju meri nož 8,6 ter je širok 1,4 cm. Inv. št. 1171, T. 1: 9.

V grobu št. 13 sta bila dva skeleta, ki sta ležala eden na drugem tako, da je zgornji ležal na levi strani spodnjega. Glava višje ležečega je počivala na levi klavikuli spodnjega. Spodnji del skeleta je bil pokrit z dvema skrilma. Desna roka višje ležečega individuma je ležala tesno ob telesu, leva pa je ležala v hipogastrični legi. Oba skeleta sta imela enake antropološke mere: acromion 0,30 m, humerus 0,30 m, ulna 0,23 m, femur 0,46 m in tibia 0,40 m. Skelet je bil dolg 1,58 m. Grobna jama je bila izkopana v ilovico, zahodna polovica te jame je bila pokrita z »veno«.

Ob skeletu je ležala pasna spona polkrožne oblike, vendar brez igle. Prerez obeh krajših stranic je nepravilno trikoten, daljše polkrožne stranice pa ovalen. Površina je nagrizena ter pokrita z debelo plastjo rje. V sedanjem stanju meri zaponka 2,9 × 3,2 cm. Inv. št. 1167, T. 1: 10.

Skelet št. 14 je imel zelo gracilne kosti, ki so bile popolnoma uničene. Grobna jama je bila izkopana v ilovico. V zahodni polovici grobne jame je bilo dno na »veni«. Preko leve strani skeleta je ležala pooglenela deska, ki je nismo mogli rešiti.

Na levi strani pasu je ležal poškodovan nožiček z usločenim rezilom ter z usločeno poudarjenim prehodom hrbta v konico. Površina noža je zelo poškodovana ter pokrita z debelo plastjo rje. Inv. št. 1172, T. 1: 11.

Grob št. 15. V grobni jami so brez določenega reda ležale kosti več individuov. Na zahodni strani grobne jame so ležale štiri lobanje, razporejene v trikotnik. Prostor z lobanjami je bil obložen in pokrit s ploščami laporja v obliki skrinje. Grobna jama je bila vkopana v ilovico. Vse kosti v grobu so bile fragmentirane in nobena v prvotni legi.

Grobovi 7, 8, 6, 14, 12 in 13 so bili v eni vrsti ter med seboj vzporedni. Zdi se, da so tudi drugi grobovi, ki so ležali posamično, t. j. 9, 10, 11 in 15, sestavni del neke vrste grobov. Če predpostavimo, da so grobovi 6, 7, 13, 10 in 15 pripadali različnim vrstam grobov, so vrste tekle med seboj vzporedno in skoraj v enaki razdalji, t. j. okoli 3 m. Vrsta grobov 7, 8, 6, 16, 12 in 13 ter grobovi 9, 20 in 11 so bili v prostoru, ki ga omejujejo zidova A in F ter jugozahodni krak vogala št. 1. Grobovi 1, 2 ter 15 so bili izven omenjenih zidov; ker je očividno, da obstoji neki relativen časovni odnos med zidovi in grobovi, je nujno treba nekaj detajlneje analizirati ostanke pričujoče arhitekture ter stratigrafije slojev zemlje in ostankov, ki so ležali nad ruševinami.

V zasipni plasti nad grobnimi jamami je bilo 5 kosov keramike:

1. Fragment ustja in oboda keramične posode, ki je bila izdelana na lončarskem vretenu iz grobe temno sive pečene, s kvarcitnim peskom pomešane ilovice. Površina je nezglajena. Ustje je zavihano močno navzven ter z razčlenjenim robom. Na prehodu v vrat tečeta dve vzporedni rahlo poudarjeni plastični rebri. Fragment meri 8,1 × 7,9 × 0,7 cm. Inv. št. 1158, T. 1: 13.

2. Fragment ustja in oboda keramične posode, ki je bila izdelana na lončarskem vretenu iz temno sive pečene, s kvarcitnim peskom pomešane ilovice. Površina je lepo zglajena. Na prehodu v vrat posode je plitvo vrezana enolinijska valovnica. Fragment meri 5,6 × 4 × 0,6 cm. Inv. št. 1173, T. 1: 14.

3. Fragment oboda keramične posode, izdelane na lončarskem vretenu iz temno sivo pečene, s kvarcitnim peskom pomešane ilovice. Površina je zelo lepo zglajena. Fragment meri 3,6 × 1,5 × 0,5 cm. Inv. št. 1159, T. 1: 12.

4. Fragment oboda keramične posode, ki je bila izdelana na lončarskem vretenu iz temnosive pečene, s kvarcitnim peskom pomešane ilovice. Na koncu so ostanki najmanj dvolinijske valovnice ter dveh plitvih vzporednic. Fragment meri 3,5 × 2,6 × 0,7 cm. Inv. št. 1168, T. 1: 15.

5. Fragment oboda keramične posode, ki je bila izdelana na lončarskem vretenu iz temno sive pečene, s kvarcitnim peskom pomešane ilovice. Ob gornjem robu fragmenta so ostanki večlinijske valovnice. Površina posode je bila zglajena dokaj grobo. Fragment meri 4 × 4 × 0,5 cm. Inv. št. 1169, T. 1: 16.

Izkopane predmete hrani mestni muzej v Kopru.

Prikaz slojev v sondi

Plast obdelovalnega humusa je bila debela 0,45 m. Pod tem je 0,6 m debela plast gradbene sipine, v kateri dobimo fragmente malte, drobce rimske strešne in zidne opeke in manjše kose obdelanega marmorja. Zatem sledijo ostanki zidov, kot smo jih že omenili v uvodu.

Opis zidov:

Zid A povezuje vogala 1 in 2. Zahodna polovica je sorazmerno še zelo dobro ohranjena. Razen temeljev je na dolžini 7,4 m zid ohranjen v višini 0,5 m. Širok je 0,7 m. Izdelan je iz lomljenega apnenca ter povezan z malto, v kateri se nahajajo drobci starejšega gradbenega materiala. To so fragmenti rimske strešne in zidne opeke, ki je v nekaterih primerih ohranjena tudi do 10 × 10 cm. Obe lici zidov sta zloženi iz obdelanih kosov laporja. Prostor med obema licema zidov je izpolnjen z drobnejšimi kamni in kosi rimske opeke. Zahodni del zidu A v dolžini 10 m je ohranjen v višino le še 10 cm. Vzhodni del zidu je po svoji strukturi enak zahodni polovici zidu A. Na južnem — notranjem — licu zidu A so nekateri kamni, ki dajejo videz, da so bili povezani s tlakom, čigar del vidimo med zidovoma A in B.

Zid C je južni krak iz vogala št. 2 oziroma pravokotnice, ki z zidom A tvori vogal št. 2. Zid smo odkrili v dolžini 8,9 m, vendar se nadaljuje čez mejo izkopa na južni strani sonde. Podlaga za temelje zidu je široka 0,8 m, sam zid pa 0,7 m. V višino je zid ohranjen 0,7 m. Po načinu izdelave je zid C enak zidu A. Zid C teče vzporedno z južnim krakom vogala št. 1.

Zid B teče vzporedno z zidom A na razdalji 6 m. V sedanjem stanju ohranjenosti je zid dolg 5 m, širok 0,7 m ter ohranjen v višini za 0,5 m. Po gradbenem materialu in načinu izdelave je enak zidu A in C. Zid B je pravokoten na zid C, vendar z njim ni povezan. Razdalja med obema

znaša 2,5 m. Na omenjenem prostoru nismo našli nobenih izrazitih sledov zidanja. Tudi na zahodni strani zid B ni zaključen. Ob zahodnem zaključku zidu B se začenja tlak iz velikih plošč laporja. Tlak je povezan z zidom B. Gornja površina tlaka in krona zidu B se nahajata v isti višini.

Tlak je sestavljen iz obdelanih plošč laporja velikosti 1 × 0,6 × 0,2 do 0,2 × 0,3 × 0,2 m ter pokriva površino 3,8 × 4 m. Ugotovili smo že, da je povezan z zidom B, medtem ko povezava z zidom A ni izpričana in je zelo dvomljiva. Tlak je bil skoraj popolnoma raven. Na vseh ploščah so sledovi malte. Na dveh mestih ob zahodnem delu tlaka je še ohranjen gladek, 2 cm debel premaz iz malte, kar nam dovoljuje sklepati, da je vsa površina tlaka bila prevlečena s slojem zglajene malte. Tlak leži na podlagi, ki je zložena iz lomljenca, ki je vezan z ilovico. Na severni, vzhodni in zahodni strani tlak nima pravega zaključka in se je verjetno nadaljeval v pravkar omenjeni smeri. Tlak se je končal ob južni strani ob zidu B ter je bil z njim gradbeno povezan.

Zid D se nahaja severno od kompleksa zidov, ki smo jih do sedaj opisali. Teče vzporedno z zidom A, v razdalji 3,2 m, je dolg 7,8 m, širok 0,5 m, nad temelji pa je ohranjen v višino do 0,5 m. Na jugozahodni strani meji zid D na grob št. 1, na severovzhodni strani pa na vogal št. 3 in grob št. 2. Pravokotno na zid D teče iz vogala št. 3 2,5 m dolg krak zidu. Ta se nahaja v isti osi z zidom C, vendar se z njim ne stika. Med njima je razdalja 0,7 m. Po izdelavi in merah je ta krak zidu D zelo neenoten. Na izhodišču vogala št. 2 je ožji kot ob zaključku pri zidu C, kjer doseže širino 0,6 m. Kljub temu da so na nekaterih kamnih ostanki malte, nam daje zid videz, kot da bi bil izdelan v »suhi tehniki«.

Začasni sklepi o arhitekturi.

Če za izhodišče naših opazovanj o zidovih vzamemo njihov tloris in način gradnje ter upoštevamo lokacijo grobov in njih odnos do temeljev, lahko postavimo tole trditev:

1. Vogala 1 in 2 ter njim pripadajoči zidovi A, C in južni krak vogala 1 predstavljajo neko gradbeno celoto.

2. Grobova 1 in 2 sta mlajša od zidu D. Nastala sta, ko je zid D že nehal biti sestavni del funkcionalno živega gradbenega objekta.

3. Zid B in tlak iz velikih plošč laporja predstavlja povezano celoto, ki je ne moremo povezovati z zgradbo z vogalom 1 in 2.

4. Očitno je, da je zgradba z vogalom 1 in 2 vrinjena med zidova B in D, in sicer v času, ko sta bila funkcionalno že mrtva.

5. Pokopi so možni teoretično tudi po razpadu zgradbe z vogalom 1 in 2 ali pa tudi, preden je bila postavljena.

6. Zelo je verjetno, da zidova B in D sodita k istemu objektu. To bi bilo dokazano, če bi pri nadaljnjih izkopavanjih odkrili kako povezavo, npr. visoki tlak, in sicer na prostoru med zidovoma A in B.

Za časovno in kulturno opredelitev opisanih ostankov arhitekture in grobov je premalo arheološko oprijemljivih elementov, zato ne bi bilo mogoče odveč, da bi dosegli ta cilj, uporabiti nekatere historične podatke. Po ustnem izročilu in po podatkih, ki jih imamo od P. Naldinija, ni no-

benega dvoma, da je na tem mestu stala cerkev sv. Štefana papeža, ki je bila podružnica župne cerkve v Krkavčah. Iz tega sledi, da je ostanke arhitekture, ki smo jih pravkar opisali, šteti kot sestavni del omenjene podružnice oziroma da gre za dve gradbeni fazi celega objekta ali vsaj nekega njenega dela. Pri začasnih sklepih o arhitekturi, pod t. 5, smo omenili možnost, da so bili pokopi izvršeni pred drugo gradbeno fazo ali pa po njej. Ako vzamemo prvo možnost kot delovno hipotezo, moramo pokope postaviti v čas, preden je stala zgradba, ki jo je videl Naldini. Časovni razpon med prvo in drugo gradbeno fazo nam ni znan, vendar za prvo gradbeno fazo ne bomo daleč od resnice, če trdimo, da je nastala v XIV. stol., kajti v istem času, ne že preje, so nastale tudi farna cerkev v Krkavčah in podružnici sv. Mavra in sv. Štefana mučenca. Iz tega sledi, da moramo drugo gradbeno fazo postaviti nekam v čas med nastankom podružnice in pa časom, ko jo je videl in opisal Naldini, t. j. med XIV. in XVII. stol. Druga možnost, t. j. da so grobovi nastali po drugi gradbeni fazi, odpade. Za čas, ki pride v poštev pri tej hipotezi, že vemo, da so pokopavali pri farni cerkvi in kasneje od polovice prejšnjega stoletja pa na prostoru sedanjega farnega pokopališča.

Plano skeletno grobišče v vrstah ob cerkvi ali okoli nje pri zaselku Hrib pri Krkavčah je na skrajni časovni meji dobe, ki bi še lahko interesirala arheologe. Utegnil pa bi biti važen prispevek k proučevanju zgodovine kolonizacijskih tokov na tem področju, če bi skupina grobov, ki je znotraj zidov, postavili v čas pred stavbo z zidom B in tlakom. Po sedanjem stanju raziskovanja te lokacije pa ta možnost še ni izključena.

Izsledki dosedanjih sondiranj v Krkavčah so skoraj pičli, vendar že dovolj tehtni, da terjajo sistematsko raziskovanje.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Skelettgräber in Hrib bei Krkavče

Beim Weiler Hrib nördlich von Krkavče ist an einer Stelle, die vulgo »Grubljice« (oder auch »Pri cerkvi« — bei der Kirche) genannt wird, durch systematische Ausgrabungsarbeiten ein Mauerkomplex samt 15 Skelettgräbern freigelegt worden. Vom Grundriß und von der Bauart ausgehend, und unter Berücksichtigung der Lage dieser Gräber und ihres Verhältnisses zur ausgegrabenen Architektur, läßt sich folgendes behaupten: Die Ecken 1 und 2, die dazugehörigen Mauern A, C und der südliche Schenkel der Ecke 1 stellen ein bauliches Ganzes dar. Die Gräber 1 und 2 sind jünger als die Mauer D; sie sind entstanden, nachdem die Mauer D schon aufgehört hatte, ein Bestandteil lebendiger Architektur zu sein. Die Mauer B und der Estrich aus großen Platten stellen ein Ganzes vor, das sich nicht mit dem Gebäude vereinbaren läßt, welches die Ecken 1 und 2 einschließt. Dieses Gebäude ist nämlich zwischen die Mauern B und D eingeschoben worden, als diese beiden Mauern bereits in Trümmern lagen. Bestattungen sind theoretisch möglich auch noch nach dem Zerfall des Baues mit den Ecken 1 und 2. Die Mauern B und D gehören aller Wahrscheinlichkeit nach zum selben Bau.

Die Gräber 6, 7, 8, 12, 13 und 14 lagen in derselben Reihe miteinander gleichgerichtet. Es scheint, daß auch die Gräber 9, 10, 11 und 15 — Einzelgräber — zu einer Gräberreihe gehören. Die Gräberreihen lagen parallel ungefähr 3 m voneinander entfernt. Die Gräber 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13 und 20 liegen im Raum zwischen den Mauern A, F und dem südwestlichen Schenkel der Ecke 1.

Zur zeitlichen und kulturellen Bestimmung der beschriebenen Architekturreste und Gräber reichen die archäologisch greifbaren Daten nicht aus. Zur Zeitbestimmung könnten uns vorläufig einige Geschichtdaten behilflich sein. Aus der mündlichen Überlieferung und nach P. Naldini ist uns bekannt, daß an dieser Stelle eine Kirche des Papstes St. Stephan stand, eine Tochterkirche der Pfarrkirche in Krkavče. Daher sind die entdeckten Überreste als zwei Bauphasen dieses Gebäudes anzusehen. Der Zeitabstand zwischen den zwei Phasen ist unbekannt, doch in Anlehnung an Naldini ist der erste Bau ins XIV. Jh. u. Z. anzusetzen. Damit entfällt die Möglichkeit einer Datierung der Gräber in die Zeit nach der zweiten Bauphase, denn zu jener Zeit wurde schon obligat bei der Pfarrkirche in Krkavče bestattet.

Die flachen Skelettgräber in Reihen oder rings um die St. Stephanskirche stammen aus der äußersten Zeitgrenze, die den Archäologen noch interessieren kann. Sie könnten aber ein wichtiger Beitrag zum Studium der Besiedlungsgeschichte dieses Gebietes sein, falls wir die innerhalb der Grundmauern befindlichen Gräber in die Zeit vor der Mauer B und dem mit dieser Mauer verbundenen Estrich ansetzen würden.

Diese Gräberfunde werden wir abermals besprechen, sobald die Gräber und das Material aus den Ausgrabungen des Nationalmuseums in Kortina und Stara vas pri Kortah veröffentlicht werden. Dann wird es auch möglich sein, die Ergebnisse mit dem verwandten Material aus den mittelalterlichen Gräbern im kroatisch-istrischen Raum zu vergleichen.

Die Ergebnisse der bisherigen Forschungen in Krkavče sind dürftig, doch immerhin triftig genug, um eine systematische Ausgrabung zu postulieren.

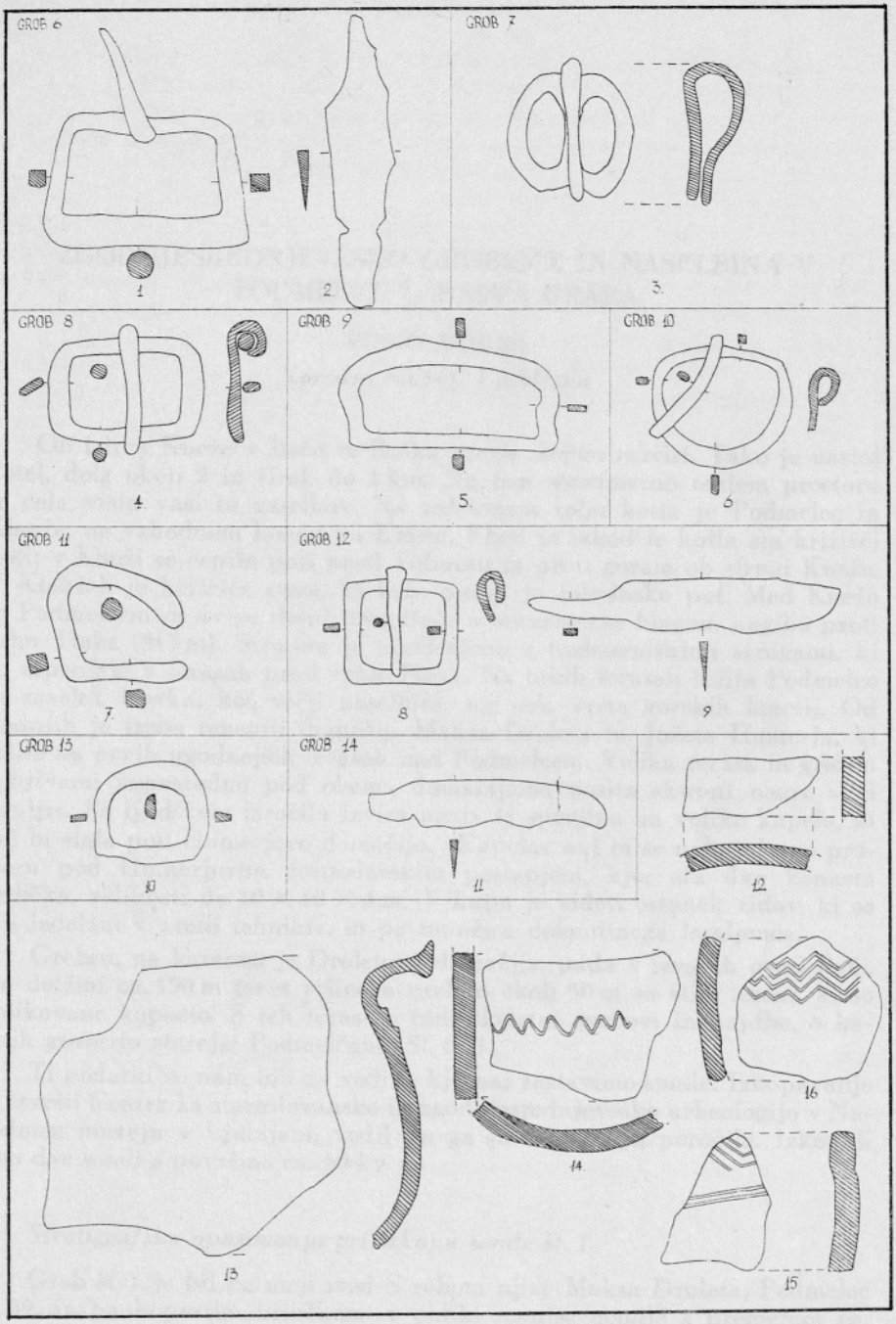

Krkavče. 1—11 grobne najdbe — Gräberfunde; 12—15 najdbe iz zasipne plasti grobov — Funde aus Aufschüttungschichte. 1—11 železo — Eisen; 12—15 glina — Ton. 1—15 = ½

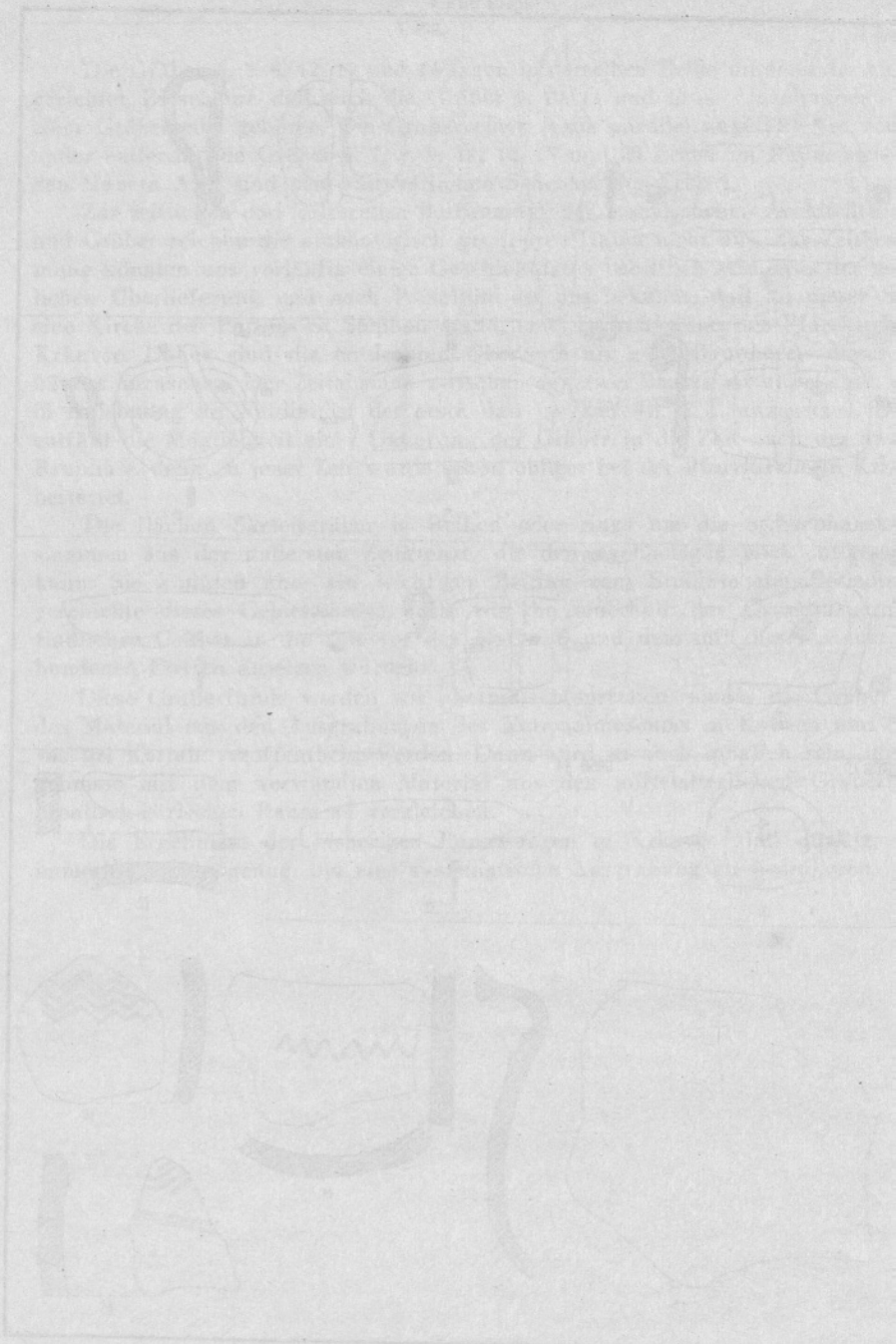

ZGODNJESREDNJEVEŠKO GROBIŠČE IN NASELBINA V PODMELCU — BAŠKA GRAPA

VINKO ŠRIBAR
Narodni muzej, Ljubljana

Ob izlivu Kneže v Bačo se Baška grapa močno razširi. Tako je nastal kotel, dolg okoli 2 in širok do 1 km. Na tem sorazmerno malem prostoru je cela vrsta vasi in zaselkov. Na zahodnem robu kotla je Podmelec in Klavže, na vzhodnem koncu pa Kneža. Vhod in izhod iz kotla sta križišči poti: v Kneži se cepita poti proti Tolminu in proti goram ob strugi Kneže. V Klavžah je križišče steza, ki veže baško in tolminsko pot. Med Knežo in Podmelcem se dviga desni breg Bače v sorazmerno blagem nagibu proti vrhu Tlake (913 m). Strmina je razčlenjena s hudourniškimi strugami, ki se vzpenjajo v terasah proti vrhu Tlake. Na takih terasah ležita Podmelec in zaselek Ilovka, kot večji naselbini, ter cela vrsta gorskih kmetij. Od slednjih je treba omeniti domačiji Maksa Droleta in Jožeta Humerja, ki ležita na prvih ugodnejših terasah nad Podmelcem. Velika terasa in greben z njivami neposredno pod obema domačijama nosita skupni naziv »Pri kaplji«. Po ljudskem izročilu izvira naziv iz spomina na veliko kapelo, ki naj bi stala pod Humerjevo domačijo. »Kapela« naj bi se nahajala na prostoru pod Humerjevim gospodarskim poslopjem, kjer sta dva kopasta hribčka, velikosti do 10 × 10 × 4 m. V kupu je videti ostanek zidov, ki so bili izdelani v »suhi tehniki«, in pa množica dolomitnega lomljenca.

Greben, na katerem je Droletova domačija, pada v terasah proti Bači. Na dolžini ca. 150 m ter z višinsko razliko okoli 50 m so štiri terase, ki so oblikovane kopasto. S teh teras so tudi skeletni grobovi in najdbe, o katerih govorijo starejši Podmelčani (Sl. 1: 1).

Ti podatki so nam bili za vodilo, kje naj zastavimo sonde. Izkopavanje je izvršil Center za staroslovansko in zgodnjesrednjeveško arheologijo v Narodnem muzeju v Ljubljani, vodil pa ga je avtor tega poročila. Izkopali smo dve sondi s površino ca. 60 kv. m.

Stratigrafska opazovanja pri izkopu sonde št. 1

Grob št. 1 je bil na meji med S robom njive Maksa Droleta, Podmelec št. 39, in pa kopastim hribčkom, v obliki manjše gomile s premerom ca. 8—10 in višino 1,2 m. Predpostavili smo, da se grobovi nahajajo v nadaljevanju proti S in J, in sicer vzporedno z grobom št. 1. Po odkritju skeletov št. 2, 3 in 4 smo ugotovili, da skeleti niso v vrsti in tudi ne vzporedni.

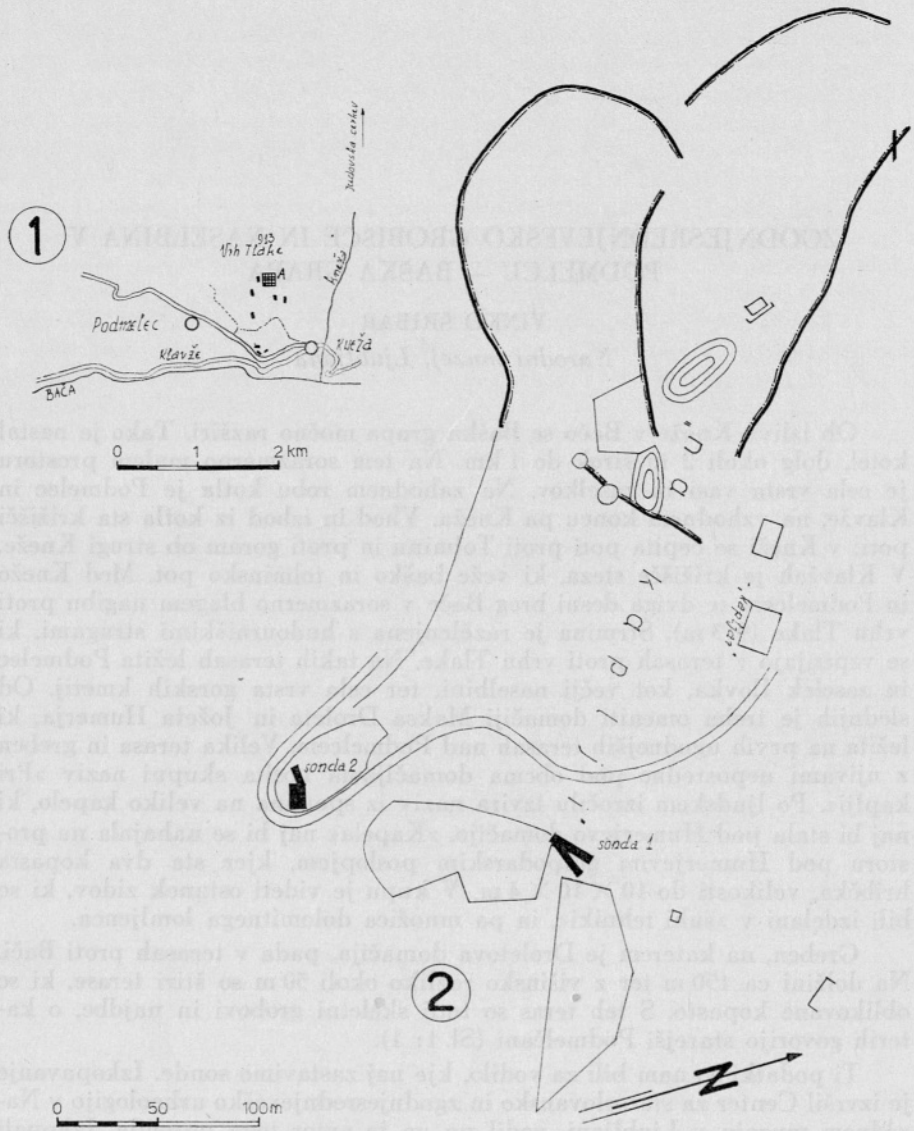

Sl. 1. Podmelec. 1. Mesto sondiranja nad vasjo (A). 2. Situacija obeh sond.
Abb. 1. Podmelec. 1. Sondierungsstelle über dem Dorfe (A). 2. Situation beider Sonden.

Vzhodni robovi grobnih jam, povezani med seboj s črto, predstavljajo lok napet proti Z, t. j. glave so med seboj v večji razdalji kot noge. Grobovi od 1 do 4 ležijo pod skupno gomili podobno tvorbo. Severni profil v grobni jami št. 4 kaže izrazit poznejši zasip. Enako je poučen V profil sonde št. 1. Ta doseže najvišjo točko v V podaljšku grobne jame št. 3. Od tu pade

naprej proti S in J. Vendar tudi v tem profilu vidimo, da je nastal z nasipanjem. Na podlagi omenjenih opazovanj lahko ugotovimo tole:

1. »Gomila« je nastala po času nastanka grobov št. 1—4.
2. V času pokopavanja je bil teren na tem mestu nekoliko napet zaradi dvigajočega se dolomitnega grebena. Vanj so bile vkopane tudi grobne jame.
3. Greben oz. napetost grebena na tem mestu je bila z izkopom grobnih jam skoraj popolnoma izginila. Torej je »gomila« nastala kasneje, in sicer hoteno. Predpostavljamo, da je to v neposredni zvezi z zasipanjem grobnih jam.

Zaradi ponovne kontrole, kako je s pokopi J od groba št. 1, smo podaljšali sondo 1 za 8 m proti J. Sonda je bila globoka 90 cm. Od tega odpade 20 cm na humus. Drugo je preperel dolomit. V sondi ni bilo nobenih najdb (T. 1, Sl. 1: 2).

Sonda št. 2

Naredili smo jo na kopastem hribčku, zasejanem z deteljo, v zadnjem ovinku, ki ga naredi pot pred Humerjevo domačijo. Hribček ima v premeru okoli 12 m in je visok okoli 1,2 m. Sondo sestavljata dva kraka. J krak je dolg 5,3 in širok 1 m. 20 do 35 cm pod površino je obdelovalni humus, močno pomešan z drobnim dolomitnim lomljencem. Globlje je samo preperel dolomit. Na S koncu je sonda globoka 40 cm, na sredi 1 m in na J koncu pa 35 cm. Na tem koncu sonde smo pričakovali pokop, kajti tu je prišel iz profila fragmentiran femur. Drugih delov skeleta in grobne jame nismo našli.

Vzhodni krak sonde 2 je dolg 6,3 in širok 3 m. Ob V zaključku sonde smo 35 cm pod današnjo površino zadeli na zid iz neobdelanih kosov dolomita, apnenca in laporja, ki so bili vezani med seboj s svetlo rumeno malto. Na Z koncu je zid ohranjen v višini dveh vrst kamnov. Lomljenci na V delu sonde so na površini 1 m². Naprej proti Z so razmetani še koščki malte, posamezni kamni, na katerih so sledovi malte ter močno fragmentirane človeške kosti. Na Z delu sonde je na površini 1,8 in širini 0,5 m kamnita obloga groba št. 5. Ob S profilu je dosegla sonda globino 2,2 m. Do globine 1,5 v S profilu iz 0,7 m v J profilu sonde št. 2 je humus močno pomešan, najprej z drobnim peskom in nato z ilovico. Globlje je dolomitni pesek močno pomešan z ilovico. V tem materialu je bil dolomitni lomljenec velikosti do 20 × 30 cm, veliko fragmentov keramike, nekaj koščkov oglja in zelo veliko fragmentov živalskih kosti. Sodeč po S profilu, je bil tu zelo globok vkop, ki je nastal pred časom pokopa št. 5 (T. 2: 2).

Iz tega sklepamo, da je kopasti hribček nad grobom št. 5 in nad njegovo bližnjo okolico ustvarjen umetno po času pokopa ter je z najbrž v kaki vzročni zvezi. To je analogna situacija kot pri grobovih 1 do 4. (Sl. 2)

Grob št. 1. Skelet otroka z zelo gracilnimi in slabo ohranjenimi kostmi. V sedanjem stanju je skelet dolg 0,95 m. Humerus meri 17, femur 24 in coxa 25 cm. Skelet je ležal na hrbtu. Desna roka je stegnjena ob telesu, leva pa leži v hipogastrični legi. Lobanja je ležala na temenu. Skelet je ležal v smeri azimuta 110°. Grobna jama je bila dolga 1,8 m, vkopana v peščeno

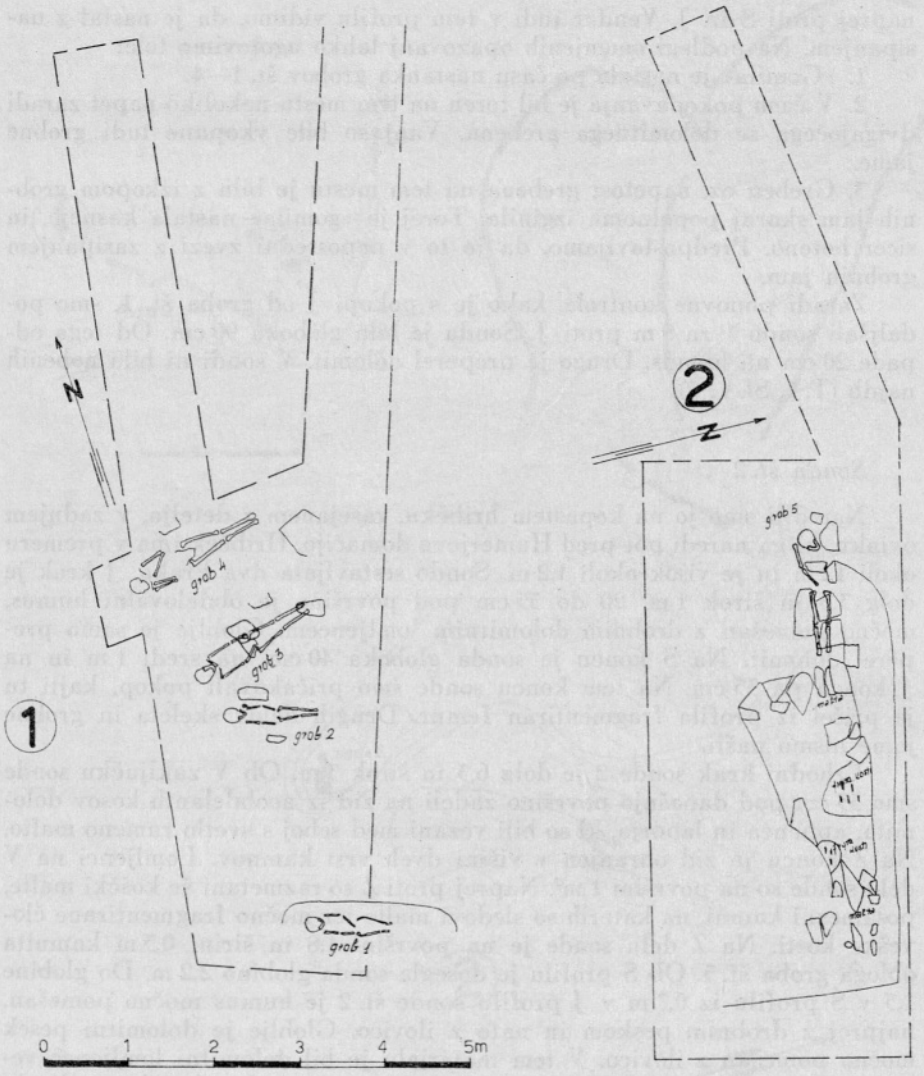

Sl. 2. Podmelec. 1. Sonda 1 z grobovi 1—4. 2. Sonda 2 z grobom 5.
Abb. 2. Podmelec. 1. Sonde 1 mit den Gräbern 1—4. 2. Sonde 2 mit dem Grabe 5.

osnovo 60 cm pod današnjo površino. Od tega odpade 30 cm na humus. Jama je bila zasuta z mešanico humusa in lomljenca. Skelet je ležal na Z strani jame. Najbrž gre za naknaden pokop. Meja grobne jame je ohranjena samo na S strani, kajti tu je bila vsekana v živo skalo. V grobu ni bilo pridevkov. (Sl. 2: 1)

Grob št. 2. Otroški skelet, z zelo slabo ohranjenimi kostmi. Skelet je bil dolg 1,1 m, humerus okoli 18, ulna 19, femur 25, tibia 20, acromion 19 in

ilion okoli 24 cm. Skelet je ležal v smeri azimuta 107°. Skelet je ležal na hrbtu. Glava je bila v pokončnem položaju. Desna roka je bila stegnjena ob telesu, leva pa v hipogastrični legi. Dolžine grobne jame nismo mogli ugotoviti. Njena širina je nakazana z dvema večjima kamnoma, ki sta postavljena ob S in J robu jame v razdalji 40 cm. Kamen ob S robu meri 15 × 40 × 20 cm ter leži vzporedno s humerusom in ulno v razdalji okoli 10 cm. Kamen ob J robu jame je velik 20 × 10 × 15 cm je vzporeden z desno ulno in deloma z desnim femurjem v razdalji 15 cm. Nad levim ramenom, okoli 10 cm od središča mandibule, je ležala ledvičasta pasna spona, prevlečena s plemenito patino. Okoli spone je v obliki traku ležala temno rjava materija, verjetno preperelo usnje. Grobna jama je bila vkopana v peščeno osnovo, okoli 70 cm pod današnjo površino. Od tega odpade okoli 30 cm na obdelovalni humus. Grobna jama je bila zasuta z mešanico humusa in dolomitnega lomljenca (Sl. 2; T. 1: 1).

Grob št. 3. Skelet odrasle osebe s srednje močnimi kostmi. Dobro ohranjen. Dolg 1,7 m, humerus 28, ulna 21, acromion 25, ilion 25, femur 36, tibia 34 cm. Skelet je ležal v smeri azimuta 75° na hrbtu, leva roka je bila stegnjena ob telesu, desna je v hipogastrični legi. Grobna jama je bila vkopana v zelo preperel dolomit, dolga 2 in široka 0,8 m. Zapolnjena je bila s humusom, ki je bil pomešan z drobnim dolomitom. Stene so bile skoraj popolnoma navpične. Dvajset centimetrov nad skeletom, na področju pasu in nog, sta bila dva večja dolomitna lomljenca, velikosti do 20 × 30 cm. V grobni jami ni bilo pridevkov (Sl. 2: 1).

Grob št. 4. Skelet odrasle osebe z robustno grajenimi kostmi. Dobro ohranjen. Skelet meri 1,75 m, acromion 35, humerus 32, ulna 27, ilion 32, femur 45, tibia 45 cm. Skelet je ležal na hrbtu. Roki sta bili prekrižani na prsih. Glava je ležala na desni strani. Skelet leži v smeri azimuta 78°. Grobna jama je bila vkopana v močno preperel dolomit, razen na področju glave, kjer je dolomit močno pomešan z ilovico. Meje grobne jame so bile zelo jasno zarisane. Jama je bila dolga 2,2 in široka do 0,75 m. Ob koncu levega femurja sta bila dva pokončno stoječa dolomitna lomljenca. Prvi meri 20 × 20 × 20 in drugi 15 × 5 × 5 cm. Grob je bil zasut z mešanico humusa in dolomitnega lomljenca. Na notranji strani levega femurja je bila večja ledvičasta pasna spona (Sl. 2: 1; T. 1: 2).

Grob št. 5. (V sondi 2). Skelet odrasle osebe s srednje močnimi kostmi. Dobro ohranjen. Manjkajo kosti leve roke in enako večji del hrbtenice. V sedanjem stanju, tj. do konca tibij, meri skelet 1,38 m, humerus 29, ulna 25, femur 50, tibia 38 ter acromion 34 cm. Desna roka je v hipogastrični legi. Skelet leži v smeri azimuta 95°. V prvotnem položaju je glava ležala na temenu, kajti mandibula je v horizontalnem položaju. Nižji del grobne jame je bil vkopan v živo skalo oz. v zelo preperel dolomit. Jama je bila zasuta z mešanico humusa in dolomitnega lomljenca. Dokaj so izrazite meje izkopa. Dno jame visi od Z proti V za kakih 20 cm. Ob desnem kolku je ležal železen nož. Konica noža se je naslanjala na čelni del femurja, trn se je nahajal neposredno pod laktom desne roke (Sl. 2: 2; T. 1: 3).

Skelet je bil obložen s kamni, ki so bili položeni neposredno na pokojnika ali pa ob njem, kajti med kamni in skeletom je komaj par centi-

metrov debela plast humusa. Obloga je bila takole sestavljena: Ob zaključku lobanje stoji lomljenec 20 × 15 × 10 cm v pokončnem položaju. Zunanji rob tega kamna se naslanja na rob grobne jame. Na glavi, in sicer po njeni daljši osi, leži kamen velikosti 35 × 15 × 10 cm. Ta pokriva srednji del lobanj in prsi. Skoraj ves srednji del telesa pokriva skril, velikosti 50 × 35 × 10 cm. Ta se naslanja na tri manjše kamne, ki so bili postavljeni ob telesu. Od pasu do konca tibij ležijo v dveh vzporednih vrstah štirje kamni. Stikajo se ob osi skeleta. Ob J strani skeleta sta dva kamna, velikosti 20 × 20 × 8 cm in 50 × 30 × 24 cm. Tudi ob S oz. levi strani skeleta sta dva kamna velikosti 30 × 30 × 15 in 35 × 30 × 18 cm. Ob koncu leve tibije je plošča v poševnem položaju, velikosti 32 × 25 × 5 cm. Ob levem femurju, naslanjaje se na višje ležeče kamne, je v poševnem položaju plošča, velikosti 25 × 25 × 10 cm. Ob levem ramenu je nepravilno oblikovan kamen, velikosti 30 × 30 × 20 cm. Trije zadnji kamni so v eni ravni črti. Njihov zunanji rob pomeni S mejo grobne jame. Med kamni, ki smo jih opisali, nismo našli sledov malte ali druge vezave. Med kamni je bil humus močno pomešan z drobnim dolomitnim lomljencem. Kamnita obloga groba ne pokriva konca obeh tibij in metatarzalnih kosti. Te so deloma že pod kamni, ki so vezani med seboj v svetlo rumeno malto. Nepokriti so bili obe rameni in del lobanje (Sl. 2: 2).

Naselbina: Detajlna terenska avtopsija in sonde »Na kaplji« so pokazale, da imamo na tem območju opraviti z dvema velikima arheološkima kompleksoma. To sta grobišče in naselbina.

Na terasi pod Humerjevo domačijo, okoli 100 m SZ od grobišča, je verjetno treba locirati naselbino. Prostor meri okoli 100 × 120 m in ga obdaja močan nasip. Manjši nasip ga deli na dva neenaka dela. Na nekaterih mestih v nasipu je videti suhi zid. Ta je posebno viden na S in V strani. Znotraj tako omejene površine sta dva večja kopasta hribčka, za katera sodimo, da sta ruševini nekih zgradb. J in Z nasip sta nad strmino, ki je neposredno nad teraso, na kateri je danes vas Podmelec oziroma na kateri je stara pot Kneža—Podmelec—Tolmin (Sl. 1: 2).

OPIS PREDMETOV

Grob št. 2

1. Ledvičasta pasna spona iz brona. Dobro ohranjena. Površina je mestoma pokrita s tenko plastjo plemenite patine. Prerez skozi okvir spone je pravokoten, toda z zaobljenimi vogali. Oba konca prstana se stikata na prostoru, ki služi za vodilo traku. Ta ima trikotno obliko in polokrogel prerez. Prednji del traka je zavit čez okvir. Po daljši osi meri spona 22 in po krajši 15 mm. Prerez skozi okvir ima 4 × 2 mm. Trnek je dolg 25 ter je v osnovi širok 3 mm, debel 2 mm (T. 1: 1).

Grob št. 4

2. Ledvičasta pasna spona iz brona. Dobro ohranjena. Površina je mestoma pokrita z divjo patino. Vendar ta dosedaj ni poškodovala prvotne površine. Trnek manjka. Zadnja stran okvira, ki služi za vodilo trnku, je

okrogla. Preostali del okvira je ovalno ploščat ter v leteči »S« drži. Na sredi prednje strani okvira je pravokotna vdolbina za ležaj trnka. Obe bočni stranici sta obrobljeni z dvema pokončnima vrezoma, ki prehajata v vzporednici ob spodnjem in gornjem delu okvira. Ti tečeta v dolžino do 15 mm. V tako nastalih okvirih sta vrezana ornamenta. Okoli središča tečeta v obliki luknjici dva koncentrična kroga. Notranji, manjši, s polmerom 1,5 mm, je vrezan, zunanji večji, s polmerom 2,5 mm, pa je sestavljen iz vrste pikčastih poglobitev.

Po daljši osi meri zaponka 45 in krajši 22 mm. Prednja stran okvira je široka 8 mm, premer zadnje strani 2 mm (T. 1: 2).

Grob št. 5

3. Železen nož. Slabo ohranjen. Del hrbtne strani in enako rezila manjkata. Površino pokriva debela plast rje. V sedanjem stanju je nož dolg 20 cm, od tega trn 8 cm. Na gornji strani prehaja trn postopoma v vzbočeni hrbet, na spodnji pa prehaja sedlasto v ravno rezilo. Prerez skozi trn je pravokoten, meri 4 × 4 mm. Rezilo ima trikoten prerez, v širino meri 26 mm, hrbet je debel 4 mm (T. 1: 3).

4. Fragment oboda keramične posode, ki je bila izdelana prostoročno iz temno sive pečene, slabo prečiščene in s peskom pomešane ilovice. Stene so lepo zglajene. Na obodu je plastična bradavička s premerom 10 mm in visoka 3 mm. Fragment ima obliko nepravilnega trikotnika z osnovnico 6 in višino 3 cm, debelina stene 7 mm. Najbrž gre za del skodele (T. 1: 4).

5. Dva fragmenta dna in oboda, najbrž sklede, ki je bila izdelana prostoročno iz temno rdeče pečene, dobro prečiščene in s finim peskom pomešane ilovice. Stene posode so zglajene zelo grobo. Prvi fragment je velik 3 × 4 cm in drugi 2 × 5 cm, debelina stene 4 mm (T. 1: 5).

6. Fragment oboda keramične posode, ki je bila izdelana prostoročno iz temno rdeče pečene, slabo prečiščene in z grobim peskom pomešane ilovice. Na površini fragmenta je vodoraven metličast ornament. Obe površini sta grobo zglajeni. Velikost 5 × 4 × 0,8 cm (T. 1: 6).

7. 4 fragmenti keramične posode, ki je bila izdelana prostoročno iz temno sive pečene, slabo prečiščene in z drobnim kremenčevim peskom pomešane ilovice. Zunanja stran posode je slabo zglajena, na notranji pa so vrezani vzporedni vodoravni jarkci. Prostor med jarkci izstopa kot pravokotno oblikovano plastično rebro. Jarkci in rebra so široki 1,5 m, globina jarkca 0,5 mm. Fragment je velik 5 × 3 cm, debel 7 mm (T. 1: 8).

8. Fragment oboda iste posode, kot smo jo opisali pod 7. Velik 2,5 × 4 cm. Na notranji strani fragmenta je delček okrasa kot pod 7. Na tem fragmentu so sledovi metličastega ornamenta (T. 1: 9).

9. Fragment iste posode kot pod 7 in 8, velik 3 × 2 cm. Na notranji strani fragmenta je sled ornamenta kot pod 7, na zunanji pa del metličastega okraševanja v obliki »V« z večkrat ponovljenimi kraki (T. 1: 10).

10. Fragment iste posode kot pod 7 ter z enako ornamentiko na notranji strani kot fragment pod 9. Velikost 4 × 2,5 cm (T. 1: 12).

11. Fragment dna in oboda keramične posode, ki je bila izdelana iz temno sive pečene, slabo prečiščene in z drobnim peskom pomešane ilovice.

Obe strani posode sta dokaj dobro zglajeni. Fragment je velik 2 × 4,5 cm, debelina stene 4 mm (T. 1: 13).

12. Fragment ustja, po vsej verjetnosti iste posode, ki ji pripada košček, ki smo ga opisali pod 11. Ustje je zavihano rahlo navzven in ima obliko poševno visečega trikotnika. Fragment je velik 3 × 2 cm (T. 1: 17).

13. Fragment keramične posode, izdelane prostoročno iz temno rdeče pečene neprečiščene in z drobnim peskom pomešane ilovice. Obe steni sta zglajeni zelo slabo. Velikost 2,5 × 2 cm, debelina stene 11 mm (T. 1: 11).

Izkopane predmete hrani Narodni muzej v Ljubljani.

ČASOVNA OPREDELITEV

Za pasni sponi iz Podmelca poznamo številne analogije. Na langobardskem grobišču v Kranju so dve sponi, enaki naši iz groba št. 2[1], ter en primerek, popolnoma soroden sponi iz groba št. 4.[2] Datacija tega grobišča je dokaj nesporna. Zadnjo besedo o tem je povedal Joachim Werner,[3] ki je postavil skrajno mejo v čas med 582 in 591. V študiji o staroslovenskem Kranju Jože Kastelic dopušča možnost, da je langobardska naselbina v Kranju vztrajala še v prvih desetletjih VII. st.[4] Za obe sponi so analogije tudi na širšem prostoru, ki so ga imeli Langobardi pred preselitvijo v Italijo. Tako imamo za pasno spono iz groba št. 4 popolno analogijo v Varpaloti, grob 4/3, grob 20, na Dunaju,[6] Schwechatu grob 14,[7] Poysdorfu, grob 8[8] itd. Grobove 4 in 20 iz Varpalote je Werner uvrstil med avarskodobne.[9] Grobišče v Schwechatu pri Dunaju neha l. 586,[10] Poysdorf spada med severnodonavska langobardska najdišča[11] ter po vsej verjetnosti sodi na konec V. st.[12] Pasne spone, podobne našima iz grobov 2 in 4 iz Podmelca, najdemo tudi na frankovskem prostoru. Tako za spono iz groba 2 jo najdemo med grobnim inventarjem v Thalmassingu[13] in Röckingenu.[14] Obe najdbi sta datirani v prvo polovico VII. st.[15] Spone letečih oblik iz groba 4 v Podmelcu pa poznamo tudi v Gnotzheinu[16] in Kipfenbergu.[17] Najdbi sta iz

[1] JZK 2, 1904, 248, sl. 203 a, in 257, sl. 214 a.
[2] ibidem 240, sl. 177 c.
[3] J. Werner, Die Langobarden in Pannonien. Abhandlungen NF 55, A, B, München 1962, 125 (poslej J. Werner, Die Langobarden).
[4] J. Kastelic, 900 let Kranja (1960) 38, 39, omenja pod opombo 2 drugo literaturo o grobišču na »Lajhu«.
[5] J. Werner, Die Langobarden B, T. 7: 4; T. 11: 12.
[6] ibid. B, T. 44: 8.
[7] ibid. B, T. 44: 14.
[8] ibid. B, T. 47: 17 in 18
[9] ibid. A, 25.
[10] ibid. A, 48
[11] ibid. A, 149.
[12] ibid. A, 112.
[13] H. Dannheimer, Die germanischen Funde der späten Kaiserzeit und des frühen Mittelalters in Mittelfranken, Berlin (1962) T. 66, B 2 (poslej H. Dannheimer, Die germanischen Funde).
[14] ibid. A, 3 in B, T. 22: 1; T. 59.
[15] ibid. A, 69.
[16] ibid. A, 69, T. 27, E.
[17] ibid. A, 69, T. 51: 5.

druge polovice VI. st.[18] Nož iz groba 5 ni v celoti ohranjen ter mu mogoče manjka kaka značilnost. Toda zvončast prehod v rezilo ter usločen prehod v hrbet rezila, ki sta ohranjena na tem nožu, poznamo tudi pri fragmentiranem nožu iz Varpalote, grob 12, ter ga je šteti za avarskega.[19]

Vsi keramični fragmenti, ki smo jih našli na prostoru pod grobom 5, so izdelani prostoročno in imajo tehnološke posebnosti zgodnjesrednjeveškega lončarstva. Sem sodi predvsem faktura materiala, obdelava obeh površin in tudi ornamentika. Fragmenti pripadajo brez izjeme posodam, ki bi jih mogoče lahko označili kot skledolike in bikonične. Pri tem imam predvsem v mislih obliko posode z naglo se večajočim premerom posode od dna proti največjemu obodu. Ta keramična vrsta pa je najpogostejša oblika v Neu-Rupersdorfu, tj. na področju severnodonavskih langobardskih grobišč.[20] Ornamenti na keramičnih fragmentih iz Podmelca so po obliki neizraziti ali pa jih ne moremo rekonstruirati; zdi se vendar, da je tehnika dela pri okraševanju enaka, kot jo vidimo v Neu-Rupersdorfu, tj. ornament je največkrat kompozicija iz polovalno poglobljenih ter plitvo vrezanih črt.[21]

Ni dvoma, da bi lahko našli številnejše analogije tudi v daleč večjem krogu, toda pričujoče so se nam vsilile zaradi bližine in študijske dognanosti. Vsekakor so slednje tudi bolj odločilne za kulturno in etnično opredelitev. Časovni okvir na temelju gornjih analogij obsega obdobje od konca V. do prve polovice VII. stol., tj. okoli 150 let. Toda na podlagi leteče oblike pasnih spon, ki je na splošno v rabi komaj v drugi polovici VI. st.,[22] se moramo tudi mi odločiti, da grobišče iz Podmelca uvrstimo v langobardski kulturni krog. Za to govori še nekaj značilnosti, ki pa kot pojavi niso najbrž še zadosti dognane. Pri opazovanju groba št. 5 iz Podmelca smo ugotovili, da manjkajo kosti leve roke, rebra leve strani prsnega koša ter nekaj vretenc. Iz položaja drugih delov na desni strani gornjega dela telesa vidimo, da so bili »in situ«, torej je leva stran nasilno odstranjena neposredno pred položitvijo v grobno jamo, ali pa potem. Tak nasilni poseg v pokojnikovo telo poznamo v dveh primerih v Poysdorfu[23] to sta grobova 6 in 3. Žal iz opisa obeh grobov tega ni videti,[24] temveč samo iz priložene risbe obeh grobov.

Kamnita grobna obloga je v tem času na splošno zelo razširjena. Poznajo jo seveda tudi v Kranju. Naj omenim grobove 5, 7, 14, 16, 22, 23 ter še v nadaljnjih približno 40 primerih.[25] Enaka je tudi usmerjenost grobov. Sicer je to sestavni del pogrebnega ritusa ne samo pri Langobardih,[26] temveč skoraj pri vseh plemenih, ki so se pojavljala na srednjeevropskem prostoru tega časa.

[18] ibid. A, 69.
[19] J. Werner, Die Langobarden B, T. 5: 24.
[20] ibid. A, 148 in B, T. 50, 51, 52, 53.
[21] ibid. A, 148.
[22] ibid. A, 87.
[23] ibid. B, T. 55: 1 in 2.
[24] ibid. A, 153.
[25] W. Schmid, JfA 1, 1907, 58 ss.
[26] J. Werner, Die Langobarden A, 87.

Podmelec je ob stari poti, ki je vodila po dolini Bače od Petrovega brda proti Tolminu. Starost in smer poti sta dokaj zanesljivo označeni z antično zaporo v Koritnici.[27] Usmeritev poti od Koritnice na Cerkno ni možna. Odcep v tej smeri je pri Grahovem, tj. okoli 6 km JZ od Koritnice. Antična zapora je torej namenjena poti, ki pelje naprej v Baško grapo oz. na gorski prehod Petrovo brdo. Na tej poti vidi tudi Werner Langobarde, ki so se preko Jelovice in Petrovega brda spustili v dolino Bače.[28] Tudi za Langobarde iz Kranja je bolj verjetna pot po Selški dolini, tj. naprej na Petrovo brdo. Pot po Poljanski dolini je povezana z večkratnim prehodom preko mostov in je daljša. V tej luči in ob dejstvu, da so Langobardi še nekaj časa polagali določene pravice na ozemlje, s katerega so se preselili,[29] nam pomaga razumeti pomen najdbe v Podmelcu. Ta opredelitev Podmelca je najbolj verjetna, čeprav ne popolnoma zanesljiva. Ne glede na dokončno rešitev tega problema je eno zanesljivo: v Podmelcu imamo opraviti z naselbino in grobiščem prebivalcev, ki so videli prihajati novega prebivalca te zemlje: stare Slovane.

ZUSAMMENFASSUNG

Die frühmittelalterliche Grabstätte und Ansiedlung in Podmelec — Baška grapa

In der Schlucht der Bača beim Dorf Podmelec, unmittelbar oberhalb der heutigen Straße nach Tolmin, auf der Wernerschen Route des Langobardenzuges nach Italien, wurden bei verschiedenen Erdarbeiten schon öfters Skelettgräber vorgefunden. Anläßlich einer Lagebesichtigung konnten wir den Bestand zweier Komplexe feststellen: Der erste liegt an der Stelle »Kaplja«, die wir wegen der dortigen Bodengestalt und des deutlich sichtbaren Systems von Wällen für eine befestigte Ansiedlung halten, und der zweite, mehr östlich liegend, ist die schon bekundete Grabstätte. Auf der »Kaplja« stehen zwei größere Steinwälle. Einer von ihnen ist nach der Volksüberlieferung der Rest »einer großen Kapelle«. Als vor dem Ersten Weltkrieg die Zufahrt zum Bauernhof Humer gebaut wurde, wurde im Bereich der Grabstätte nach Augenzeugenberichten »eine Wagenladung« Menschenknochen ausgegraben. Eine auf Grund unserer Nachforschungen entworfene Wiederherstellung wies auf mehrere Gruppen von Bestattungen hin. Diesen Schluß bestätigten wir durch Sondierungen: Wir legten zwei Gräbergruppen frei, die etwa 80 m voneinander liegen. Dazwischen gibt es, zumindest heute, keine Gräber. In der ersten, höhergelegenen Gruppe haben wir 4 Gräber ausgegraben, die auf eine radiale Anordnung schließen lassen. Die Gruben waren in Dolomitsand eingegraben und fast alle wenigstens teilweise mit Bruchstein belegt. Die allgemeine Richtung der Bestattungen war Ost—West, mit Abweichungen bis zu 30° von der Grundrichtung.

Nach dem heutigen Aussehen des Geländes vor den Ausgrabungen scheint über allen Gräbern der Gruppe ein Totenhügel (»gomila«) aufgeschüttet worden zu sein. In zwei Gräbern lag je eine Gürtelspange. Für die zeitliche und kulturelle Be-

[27] J. Šašel, Kronika 4, 1956, 90, citira starejšo literaturo.
[28] J. Werner, Die Langobarden A, 14 in B, T. 72.

stimmung lehnen wir uns vergleichsweise an das Material der langobardischen Begräbnisstätte »Lajh« in Kranj an, ferner an J. Werners Studio über die Langobarden und H. Dannheimers Arbeit über germanische Funde der späten Kaiserzeit in Mittelfranken. Der Zeitrahmen, den wir aus so angestellten Vergleichen gewinnen, reicht über die ganze zweite Hälfte des sechsten und noch das erste Jahrzehnt des siebenten Jahrhunderts. Die Anfangsgrenze beruht auf J. Kastelic Feststellungen über die Grabstätte »Lajh«.

Die Untersuchung der zweiten »gomila« hat die bisherigen Ergebnisse bestätigt. Die Stratigraphie, mit welcher die Aufschüttung der »gomila« über die Gräbergruppe bewiesen wurde, war hier völlig klar. Wir haben bloß ein Grab ausgegraben und dokumentiert, haben jedoch aus verläßlichen Zeugnissen und späteren Forschungsergebnissen feststellen können, daß es dort noch andere radial angeordnete Gräber gegeben hatte. Das genannte Grab hatte einen ausgezeichnet gearbeiteten Steinbelag und war im Gegensatz zur ersten Skelettgruppe beinahe zur Gänze mit Steinplatten bedeckt. Neben der rechten Hüfte lag ein typologisch klar bestimmbares Eisenmesser. In der Grube lagen zahlreiche keramische Fragmente. Für stichhaltig erachten wir auch die Feststellung eines kultischen Massakers: Dem Begrabenen fehlten die Knochen der rechten Hand und die linke Hälfte des Thorax.

Wegen der geringen Anzahl von Funden, die eher für jene Zeit allgemeingültig sind als sie für einen besonderen Träger Geltung haben, verharren wir bei der allgemeinen Feststellung, daß in den Funden aus Podmelec eine Gruppe zu sehen ist, unmittelbar nach welcher sich unsere altslawischen Vorfahren angesiedelt haben.

T. 1.

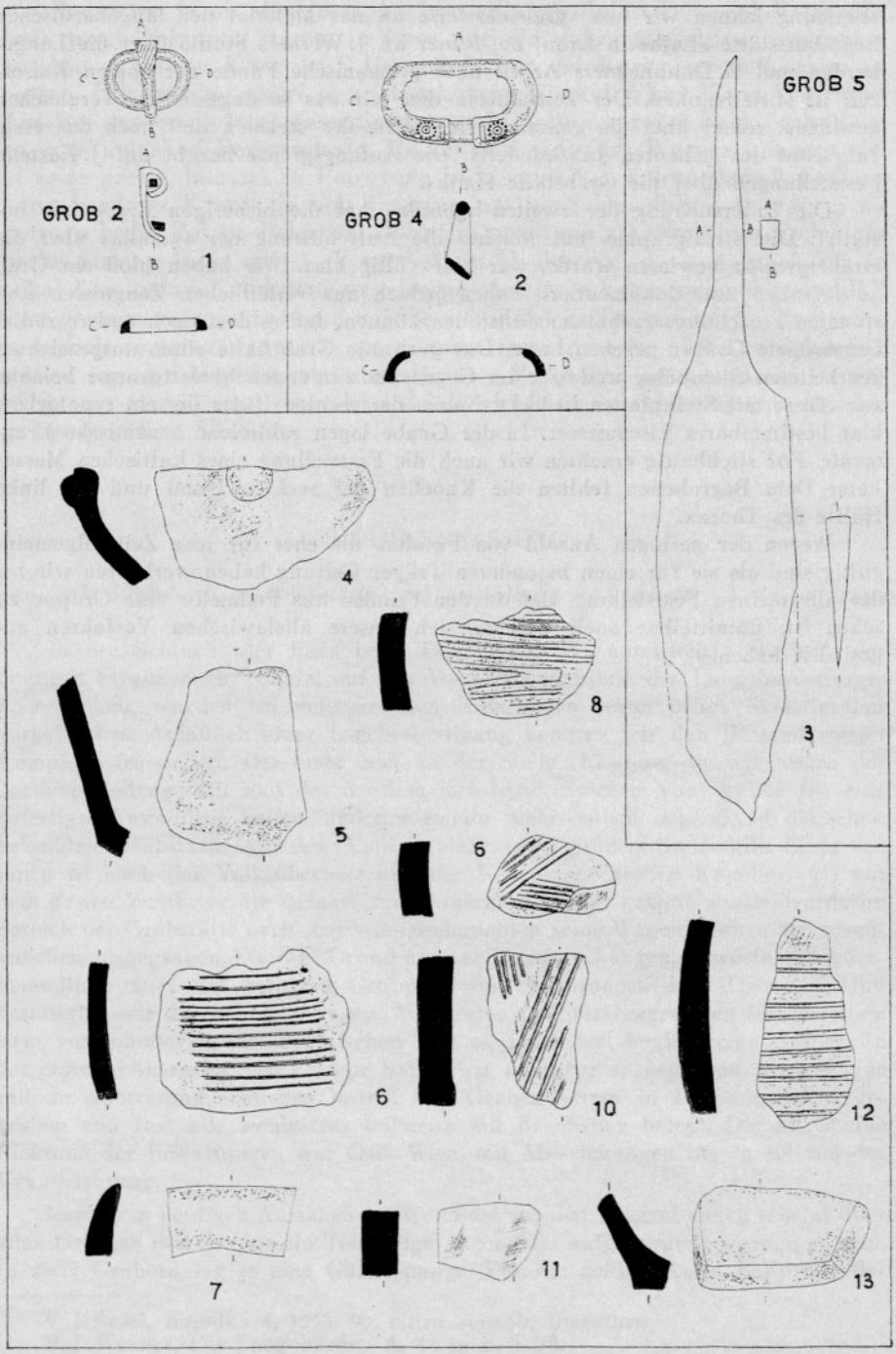

Podmelec. Grob 2 in 4 v sondi 1; grob 5 in fragmenti keramike v sondi 2. — Grab 2 und 4 in der Sonde 1; Grab 5 und keramische Scherben in der Sonde 2.
1—2 bron — Bronze; 3 železo — Eisen; 4—13 glina — Ton. 1—13 = ½

STAROSLOVENSKE NAJDBE NA DOLENJSKEM IN V BELI KRAJINI

TONE KNEZ
Dolenjski muzej, Novo mesto

Dolenjska in Bela krajina dajeta kot vodilni pokrajini v slovenski prazgodovini v času preseljevanja narodov in še posebej v staroslovanski dobi zgodnjega srednjega veka kaj revno podobo, kajti najdbe iz tega časa so v primerjavi s prazgodovinskimi in antičnimi najdbami zelo redke. Intenzivni naselitvi v prvem tisočletju pred našim štetjem z desetinami gradišč in stotinami gomil sledi počasno, toda konstantno usihanje in vse bolj redka naselitev, ki se občutno zmanjša že v antičnem obdobju, saj jo v tem lahko sledimo v glavnem le ob rimskih cestah, naravnih križiščih in v rečnih dolinah. S propadom zahodnorimske države, v času velikih selitev, pa nastane na Dolenjskem skoraj praznina. Vzrok za to moramo iskati v dveh smereh: ali še nismo odkrili večjih najdišč iz tega časa, ker smo premalo raziskovali v tej smeri, ali pa je bila Dolenjska ob preseljevanju narodov in v zgodnjem srednjem veku, kot že večkrat poprej, samo naravno tranzitno ozemlje v smeri vzhod—zahod po trasi rimske ceste Siscia—Emona in vzdolž doline Krke in se v tej pokrajini ljudstva po zlomu antičnega sveta pač niso dalj časa zaustavljala. Hitela so dalje preko kraških zapor v obljubljeno deželo severnoitalske ravnine. Intenzivna naselitev slovenskega življa na Dolenjskem pa se prične šele v razvitem fevdalizmu visokega srednjega veka pod tujimi fevdalnimi gospodi.

Med najstarejše zgodnjesrednjeveške najdbe z Dolenjskega sodijo trije bronasti uhani z masivno kocko[1] in bronast uhan s košarico[2] iz *Šmarjete*. J. Kastelic[3] to najdbo pripisuje Slovanom, jo vzporeja z najdbami na Bledu I, v Laški vasi in v Gojačah ter jo postavlja na začetek VII. stoletja, medtem ko J. Werner[4] in Z. Vinski[5] te najdbe pripisujeta Romanom oz. romaniziranim domorodcem, ki živijo s svojo poznoantično tradicijo še v zgodnjem srednjem veku. Z. Vinski meni, da je zgodovinska prisotnost Slovanov ob teh predmetih zelo verjetna, vendar se arheološko zaenkrat še ne

[1] Narodni muzej Ljubljana, inv. št. P 1071, 1075, 1076.

[2] Narodni muzej Ljubljana, inv. št. P 1073.

[3] J. Kastelic, ZČ 6—7 (Kosov zbornik), 1952—1953, 102 s.; J. Kastelic, Slovanska nekropola na Bledu. Dela SAZU 13, 1960, 15 s.

[4] J. Werner, Die Langobarden in Pannonien. Abhandlungen NF 55 A, München 1962, 126 s., 128.

[5] Z. Vinski, VI. kongres arheologa Jugoslavije I, Ljubljana 1963 (Beograd 1964), 105 ss.

da jasno determinirati. Zanimivo je, da so ti predmeti prišli v Narodni muzej skupaj s halštatskim gradivom z najdiščno oznako Šmarjeta. Ker pa vemo, da v Šmarjeti sami ni halštatskih najdb, temveč izvirajo le-te iz velikega gomilnega grobišča, ki se razprostira na zahodnem pobočju Vinjega vrha v gozdovih okoli vasi Gradenje, Orešje in Strelac, moramo te grobne najdbe iskati v neposredni bližini halštatskih gomil ali pa celo v samih gomilah kot kasnejše pokope. Področje Vinjega vrha, Šmarjete in Bele cerkve sodi med najbogatejša arheološka najdišča na Dolenjskem, kjer so bili najdeni predmeti v nepretrganem časovnem zaporedju od pozne faze kulture žarnih grobišč pa vse do zgodnjega srednjega veka, med njimi tudi langobardski grobovi.[6] Namig, da moramo iskati na tem področju sledove staroslovenske naselitve, nam daje tudi podatek, da je Bela cerkev ena izmed prafar na Dolenjskem.

Doslej največje staroslovensko grobišče na Dolenjskem je bilo odkrito pred prvo svetovno vojno v *Rojah pri Moravčah*,[7] v neposredni bližini velikega latenskega grobišča. Izkopali so približno 30 skeletov s skromnimi pridatki. Najdišče je toliko bolj pomembno, ker so poleg kovinskih pridatkov našli tudi keramiko. Gradivo je bilo prepeljano v muzej na Dunaj, in ker še ni podrobno obdelano, tipološka in kronološka opredelitev zaenkrat še ni možna. Tudi na tem grobišču so našli bronast uhan s kocko.[8]

K najstarejšim slovanskim najdbam z Dolenjske bi morali prišteti še en bronast uhan z masivno kocko, ki je v privatni lasti v Ljubljani. Po izjavi lastnice izvira ta najdba iz *Kaplje vasi* pri Tržišču. V Kaplji vasi so bili najdeni tudi fragmenti zgodnjesrednjeveške keramike in železno streme. Navedene najdbe so izkopali v prazgodovinski gomili in v njeni neposredni okolici.[9]

V *Črnomlju* so že pred prvo svetovno vojno, leta 1900, na vrtu Jožeta Puhka odkopali neznano število staroslovanskih grobov skupaj s prazgodovinskimi grobovi z žganim pokopom. Odtod tudi zmotna Šmidova trditev, ko je poročal o najdbi, da gre v tem primeru za staroslovanske grobove z žganim pokopom. Med drugim so našli na tem grobišču tudi obsenčne obročke z bikonično oblikovano votlo jagodo. V. Šmid je te najdbe pripisal ketlaški kulturi.[10]

Leta 1951 so ob župni cerkvi sv. Petra v Črnomlju izkopali pet staroslovenskih grobov s skromnimi pridatki. Med njimi so spet našli obsenčni obroček z bikonično votlo jagodo, grozdast uhan belobrdskega tipa in štiri obsenčnike s S zanko. Ker kaže gradivo tako ketlaški kakor tudi belobrdski karakter in ker loči V. Šribar tudi stratigrafsko dve vrsti grobov: višje ležeča groba 3 in 4 ter nižje ležeče grobove 1, 2 in 5, sklepa, da gre v Črnomlju za staroslovansko nekropolo iz X. in XI. stoletja z morebitnim starejšim horizontom.[11]

[6] Z. Vinski, AV 11—12, 1960—1961 (1961), 231.

[7] K. Deschmann-F. Hochstetter, Präh. Ans. u. Begräbnisstätten in Krain, Wien (1879) 32 ss in 45 ss.; M. Hoernes, MAGW 19, 1889, (26 s); M. Much, MAGW 29, 1899, 49; MAGW 33, 1903, (68); J. Pečnik, IMK 14, 1904, 29.

[8] Z. Vinski, l. c.

[9] R. Ložar, GMDS 20, 1939, 187 s.

[10] W. Šmid, Carniola 1, 1908, 37 s.

[11] V. Šribar, Situla 4, 1961, 81 ss.

V pozni jeseni leta 1964 smo na južni strani župne cerkve v *Trebnjem* izvršili večje sondažno izkopavanje. Pri tem smo odkrili rimsko kloako, deset skeletnih grobov in nekaj zidov. Pridatki v grobovih so zelo skromni, saj smo samo pri štirih od desetih grobov našli kovinske pridatke, vendar ti dovolj zgovorno pričajo, da smo odkrili staroslovenske grobove. Keramičnih najdb ni bilo. Med pridatki smo našli obsenčne obročke ketlaškega tipa, poznorimsko križno fibulo s čebulastimi odebelitvami in posrebren bronast uhan belobrskega tipa s stiliziranim grozdastim priveskom. Trebanjski grobovi sodijo h grobiščem okoli cerkva, časovno pa po sedanjih najdbah v X. stoletje in morda k belobrdskemu kulturnemu krogu.[12] V Črnomlju in v Trebnjem smo lahko opazovali mešanje ketlaških in belobrdskih elementov v staroslovenskem nakitu, kar nikakor ne preseneča. Dolenjska z Belo krajino je, geografsko gledano, tisto vmesno področje med Alpami in Panonijo, kjer se srečujejo in mešajo vplivi iz alpskega karantansko-ketlaškega kulturnega kroga z vplivi iz panonskega belobrdskega kulturnega kroga. Domnevam, da bomo na večini dolenjskih najdišč iz tega časa našli podobno situacijo.

Leta 1964 so pri gradbenih delih ob cerkvi na *Muljavi*[13] našli ostanke staroslovenskega skeleta s tremi obsenčnimi obročki ketlaškega tipa. Tudi tukaj imamo opravka s staroslovenskimi grobovi okrog cerkve.

Jeseni leta 1964 je Paola Korošec sondažno raziskovala v *Tržišču* in okolici. Tako so med drugim sondirali tudi teren nad kamnolomom za pokopališčem v Tržišču, kjer so že prej izkopali večje število skeletnih grobov in jih vse uničili. Pri sondažnih delih so odkrili ostanke samo enega skeleta brez pridatkov z orientacijo vzhod—zahod. P. Korošec[14] meni, da je bila na tem mestu zgodnjesrednjeveška nekropola, ki pa je bila z eksploatacijo kamnoloma povsem uničena.

V isti kampanji so sondirali tudi že načeto prazgodovinsko gomilo v *Pavli vasi* pri Tržišču. Pri vrhu gomile so odkrili skeletni grob, ki je vseboval tri bronaste prstane. Na podlagi najdiščnih okoliščin in analogij dopušča P. Korošec možnost, da bi lahko to bil grob iz staroslovanskega obdobja.[15]

Poleg zgoraj naštetih zanesljivih staroslovenskih najdb velja omeniti še nekaj najdišč, kjer so našli le maloštevilne keramične fragmente, ki jih R. Ložar pripisuje Slovanom zgodnjega in polnega srednjega veka. Tako gradivo je bilo najdeno v Ajdovski jami v Nemški vasi pri Krškem, v Grižah pri Stični (najdba je iz gomile!), na Velikih Malencah[16] in v Šmihelu pri Žužemberku.[17] Omeniti moram še Krško, ki ga omenja K. Dinklage[18]

[12] T. Knez, Arheološki pregled 6, 1964, 124 s.; T. Knez, AV 17, 1966 (1967), 507 ss.

[13] Gradivo v Narodnem muzeju v Ljubljani. Še ni objavljeno.

[14] Pismeno sporočilo P. Korošec.

[15] P. Korošec, Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji 2, Ljubljana 1965, 73; ista, AV 18, 1967 (1968) 433 s.

[16] R. Ložar, GMDS 20, 1939, 184 ss, še pripisuje te najdbe Slovanom, medtem ko J. Werner že ugotavlja poznoantične in langobardske elemente. Cfr. J. Werner, l. c., 159.

[17] R. Ložar, l. c., 190.

[18] K. Dinklage, MAGW 71, 1942, 239 s.

v skladu v svojo teorijo kot najdišče grobov zgodnje nemške kulture, čeprav danes ne moremo preveriti najdbe, ker ni znano, kje se nahaja gradivo.

Ob koncu naj omenim še dve staroslovenski najdišči, ki ne sodita v strogi geografski okvir Dolenjske, čeprav sta neposredni sosedi te pokrajine. To sta najdišči Sela pri Brežicah in Veliki Obrež pri Dobovi. Obe najdišči ležita že na štajerski strani, blizu sotočja Sotle in Save. V *Selih pri Brežicah* so od obsežne, že uničene nekropole rešili le še tri staroslovanske grobove. V enem izmed njih so našli dva uhana s stiliziranim grozdastim priveskom. J. Korošec[19] datira najdbo v drugo polovico IX. stoletja. Približno 2 km bolj vzhodno so v vasi *Veliki Obrež*[20] pri Dobovi leta 1956 pri izkopu trase za železniško progo Dobova—Kumrovec izkopali štiri staroslovenske grobove s keramičnimi in bronastimi pridatki, ki sodijo v X. stoletje. To so bili le skromni ostanki velikega staroslovanskega grobišča z okrog 100 grobovi, ki so bili pri gradnji proge uničeni. Obe navedeni posavski najdišči staroslovanskih grobov ležita spet v neposredni bližini starejših prazgodovinskih nekropol.

Kljub zelo skromnim najdbam in redkim staroslovanskim najdiščem na Dolenjskem in v Beli krajini lahko ugotovimo nekaj značilnosti doslej znanega gradiva iz južne Slovenije:

1. razmeroma zgodnje najdbe, kot na primer: uhani s kocko oz. s poliedrom;

2. mešanje belobrdskih in ketlaških elementov v materialni kulturi, kar je z ozirom na geografsko lego pokrajine povsem razumljivo;

3. prevladujejo grobišča okoli cerkva: Črnomelj, Muljava, Trebnje, Tržišče;

4. zelo pogoste so najdbe staroslovanskih grobov na območju ali v neposredni bližini prazgodovinskih nekropol (Šmarjeta, Roje pri Moravčah, Črnomelj, Pavla vas, Sela, Veliki Obrež), kar dokazuje dolgo kontinuiteto pokopaliških območij;

5. vse najdbe izvirajo iz grobov, naselbinski ostanki zaenkrat še niso znani.

Bogate in številne halštatske najdbe na Dolenjskem so zapeljale raziskovalce v preteklosti, da so v prvi vrsti iskali le-te, najdbam iz poantičnega časa pa niso posvečali nobene pozornosti. Domnevam, da bi pri natančnem pregledu prazgodovinskega gradiva z Dolenjske v dunajskem muzeju našli gotovo še več predmetov iz zgodnjega srednjega veka. Da bomo dobili jasnejšo sliko zgodnjesrednjeveške Dolenjske, nam pomaga edinole načrtno terensko raziskovanje, usmerjeno v to obdobje. Kako bomo to dosegli in v kakšni meri so nam druge znanstvene discipline lahko v veliko pomoč, nam je dal nekaj smernic že J. Kastelic[21] v referatu na VI. kongresu jugoslovanskih arheologov.

[19] J. Korošec, AV 5, 1954, 167 ss.

[20] Varstvo spomenikov 7, 1958—59 (1960) 287.

[21] J. Kastelic, AV 15—16, 1964—1965 (1965) 109 ss.

ZUSAMMENFASSUNG

Frühslawische Funde aus Dolenjsko (Unterkrain) und Bela krajina (Weisskrain)

Der Autor gibt einen kurzgefassten informativen Überblick über derzeit noch spärliche frühslawische Bodenfunde im Süden Sloweniens. Dieses Gebiet, wohlbekannt durch seine zahlreiche und bedeutungsvolle hallstatt- und römerzeitliche Funde, hat bisher nur wenige Funde aus der Völkerwanderungszeit und der Zeit des frühen Mittelalters geliefert. Es sind bis jetzt nur 9 Fundstellen (siehe Fundkarte) mit einwandfreiem altslawischen Material bekannt. Es sind durchwegs Funde aus Gräbern, denn Siedlungsfunde sind bis jetzt noch nicht bekannt. Hervorzuheben sind die Ohrringe mit Polyederverschluß aus Roje,[8] Smarjeta,[1] Kaplja vas und Bela cerkev,[6] welche einerseits J. Kastelic[3] den Slawen, anderseits aber J. Werner[4] und Z. Vinski[5] der autochthonen romanisierten Bevölkerung zuschrieben. Unter einwandfreien altslawischen Funden im besprochenen Gebiet mischen sich sowohl Elemente des Köttlacher-, wie auch des Bijelo Brdo-Kulturkreises, die alpine und die pannonische Komponente. Bemerkenswert ist auch die Tatsache, daß viele Funde aus prähistorischen Nekropolen bzw. aus deren nächster Nähe stammen. Der Großteil der Funde stammt aus Gräbern, die um Kirchen (fast durchwegs Urpfarren) angelegt waren, wie zum Beispiel: Trebnje,[12] Muljava,[13] Črnomelj.[10] [11] Die bisherigen Funde, abgesehen von den Ohrringen mit Polyederverschluß, stammen aus dem Zeitraum vom IX.—XI. Jahrhundert. Dem Aufsatz ist das Verzeichnis der Fundstellen mit altslawischem Material aus Unterkrain mit bezüglicher Literatur beigelegt.

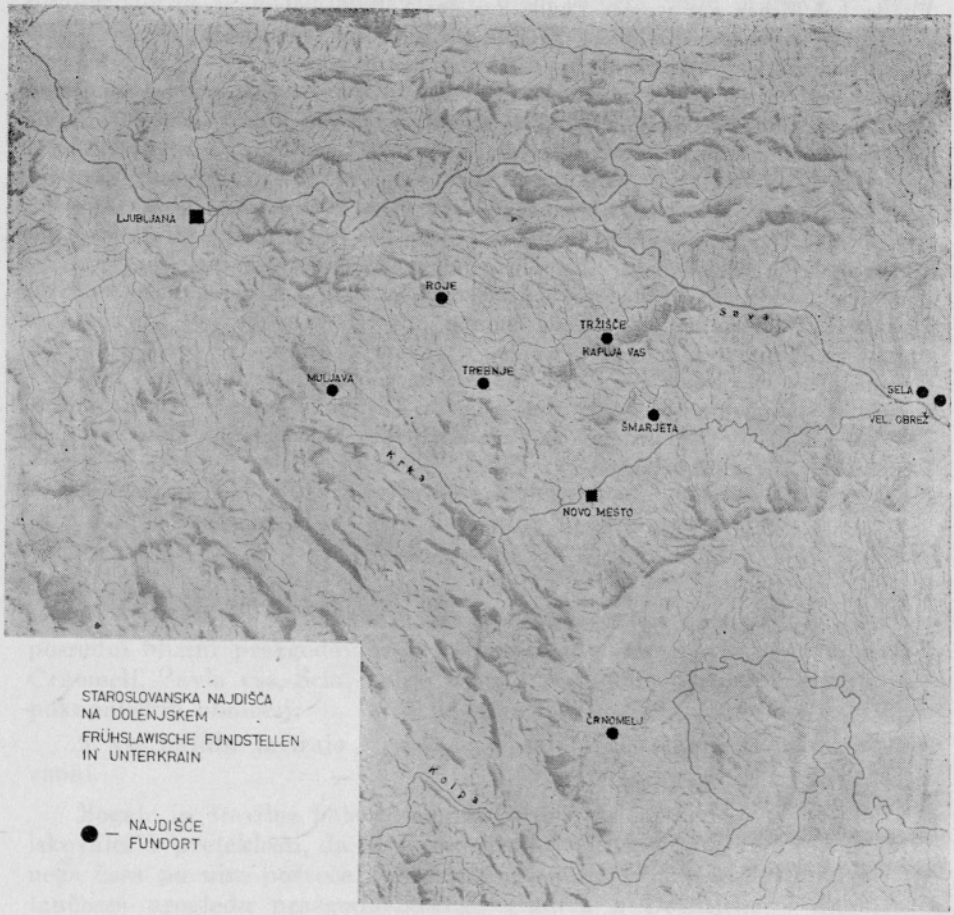
LJUBLJANA
ROJE
TRŽIŠČE
RAPLJA VAS
Sava
MULJAVA
TREBNJE
SELA
VEL. OBREŽ
ŠMARJETA
Krka
NOVO MESTO
ČRNOMELJ
Kolpa
STAROSLOVANSKA NAJDIŠČA
NA DOLENJSKEM
FRÜHSLAWISCHE FUNDSTELLEN
IN UNTERKRAIN
NAJDIŠČE
FUNDORT

SEZNAM NAJDIŠČ

staroslovanskega gradiva na Dolenjskem in v Beli krajini z ustrezno literaturo:

1. Ajdovska jama pri Krškem

R. Ložar, GMDS 20, 1939, 185 s.

2. Črnomelj

W. Šmid, Carniola 1, 1908, 37 s.
Slovenski poročevalec, 15. avgusta 1951.
Dolenjski list, 1. november 1951.
V. Šribar, Situla 4, 1961, 81 ss.

3. Griže pri Stični

R. Ložar, GMDS 20, 1939, 187.

4. Kaplja vas

R. Ložar, GMDS 20, 1939, 187 s.

5. Krško

K. Dinklage, MAGW 71, 1942, 239 s.
J. Korošec, Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji. Celje (1947) 143.

6. Muljava

Varstvo spomenikov 9, 1962—1964 (1965) 199.

7. Roje pri Moravčah

MhVK 15, 1860, 87.
K. Deschmann-F. Hochstetter, Prähistorische Ansiedelungen und Begräbnisstätten in Krain, Wien (1879) 32—34, 45—51.
M. Much, Kunsthistorischer Atlas, Wien (1889) 212, Tab. 94/16, 17.
M. Hoernes, MAGW 19, 1889, (26 s).
M. Much, MAGW 29, 1899, 49.
MAGW 33, 1903, (68).
J. Pečnik, IMK 14, 1904, 29.
J. Pečnik, IMK 17, 1907, 118.
J. Szombathy, MAGW 41, 1911, (20).
Allgemeiner Führer durch das Naturhistorische Museum I. Wien (1923) 60.
R. Ložar, GMDS 20, 1939, 185.

8. Sela pri Brežicah

J. Korošec, AV 5, 1954, 167 ss.

9. Šmarjeta

J. Kastelic, ZČ 6—7 (Kosov zbornik), 1952—1953, 103.
J. Korošec, ZČ 8, 1954, 24.
J. Kastelic, Archaeologia Iugoslavica 2, 1956, 119 ss.
J. Kastelic, Slovanska nekropola na Bledu. Dela SAZU 13, Ljubljana 1960, 15 s.
Z. Vinski, AV 11—12, 1960—1961 (1961), 231.

10. Šmihel pri Žužemberku

R. Ložar, GMDS 20, 1939, 190.

11. Trebnje

Dolenjski list, 30. decembra 1964.
Varstvo spomenikov 9, 1962—1964 (1965) 199.
Arheološki pregled 6, 1964, 124 s.
T. Knez, AV 17, 1966 (1967) 307 ss.

12. Tržišče

P. Korošec, Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji 2, Ljubljana 1965, 73.
Varstvo spomenikov 9, 1962—1964, 199.

13. Velike Malence

R. Ložar, GMDS 20, 1939, 189.
J. Werner, Die Langobarden in Pannonien. Abhandlungen NF 55 A, München 1962, 159.

14. Veliki Obrež

Varstvo spomenikov 7, 1958—59 (1960) 287.

RIFNIK

Arheološki izsledki in problematika

LOJZE BOLTA
Pokrajinski muzej, Celje

Skušal bom v skopih potezah prikazati dosedanje delo in rezultate na Rifniku, tem pomembnem najdišču, ki je do neke mere že našlo mesto v slovenski arheologiji.

Na južnem robu manjše dolinice, ki se širi od Štor pri Celju mimo Šentjurja pa tja do Šmarja, stoji zanimiv, zaradi izredno dominantne oblike daleč po celjski okolici viden hrib — Rifnik (sl. 1). Visok je 570 m. Proti severu strmo pada, južna stran pa je položnejša. Z južne strani je bil tudi dostop na naselbino.

Najprej je bilo odkrito grobišče in sicer že v 80 in 90 letih prejšnjega stoletja. Tu mislim prazgodovinsko grobišče. To moram posebej poudariti, ker bo kasneje govora še o enem grobišču.

Grobovi so plani. Žara je običajno položena enostavno v zemljo in le na vrhu pokrita s kamenito ploščo. Pridatki so običajno položeni v žaro. Poleg metalnih predmetov, ki pa so običajno bolj redki, ima skoraj redno vsak grob žaro in jajčastoovalen lonec in skodelo. Ornament na žarah se le redko pojavlja. Kolikor ga pa poznamo, je to navadno samo aplicirano plastično rebro z odtisi prstov ali kakega topega predmeta. Metalni predmeti so ali bronasti ali železni, dekorativni ali uporabni. Sem spadajo razne ovratnice, prstani, igle in pa sulice ter sekire. Posebno na tako imenovan »Noppenring« bi hotel opozoriti, ker spada med starejše železnodobno gradivo grobišča.

Skoraj vsaka žara, tudi tiste, ki niso ornamentirane, pa ima na zgornji, kakor na spodnji tretjini po 3 ali po 4 simetrične plastične držaje. Zgornjo vrsto držajev si posamezni avtorji razlagajo tako, da so bili izključno v ta namen, da si lahko takoj določil lego spodnjega držaja. Žare so zelo podobne žaram z Vač.

Raziskovanja naselbine se je že med obema vojnama lotil Walter Schmid. Odkril je tlorise štirih ilirskih hiš, razen tega pa še povsem ločeno naselbino, ki jo je on razglasil za vzhodnogotsko; o tem bo govora še v nadaljevanju referata.[1]

[1] W. Schmid, Die Fortschritte der vorgeschichtlichen Forschung in Südsteiermark zwischen den beiden Weltkriegen. ZhVSt 36, 1943, 141, Taf. VII, VIII; isti: Das ostgotische Dorf auf dem Reichenegg bei Anderburg. Untersteirischer Kalender 1944, 80.

Že sedaj pa bi rad naglasil, da se je Pokrajinski muzej ravno zaradi te nekoliko presenetljive in verjetno tendenciozne datacije odločil, da bo raziskovanje naselbine nadaljeval.

Spodnje plasti ilirske naselbine na Rifniku izkazujejo še starejše elemente. Gradivo obsega več glinastih zajemalk, več fragmentov keramike in 2 kamenita nožiča. Čas nastanka pada v isti čas kakor npr. Zbelovo in številna druga najdišča prehoda iz neolitika v bronasto dobo.[2]

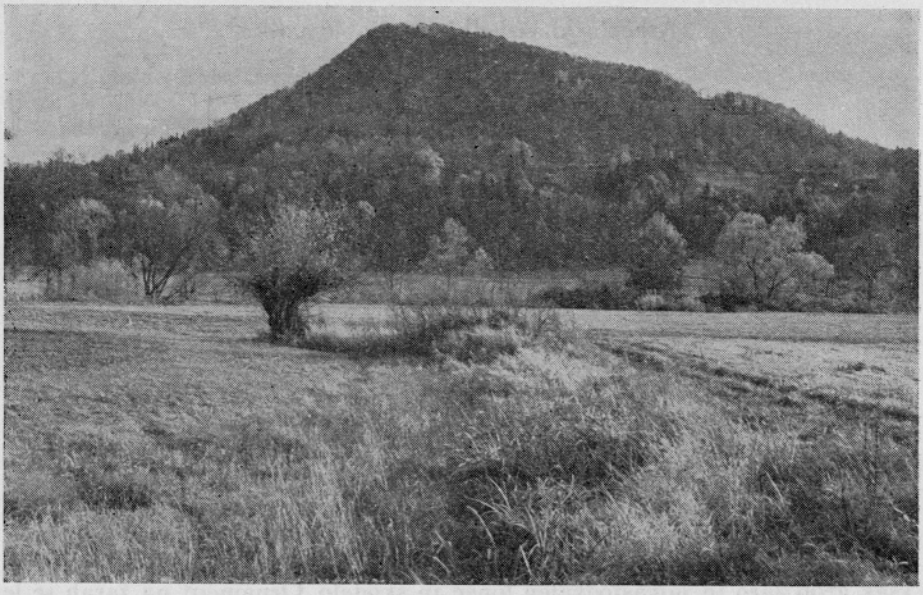

Pogled na Rifnik s severa. Foto Sadar
Abb. 1. Rifnik vom Norden. Photo Sadar

Naselbina je na samem vrhu. Hiše so grajene v temeljih iz suhega zidu, stene lesene, ometane z obeh strani z ilovko. Več kosov hišnega lesa in lopa se je ohranilo.

Hiše so pravokotne oblike, običajno z dvema prostoroma. Le ena od stavb odstopa od tega pravila. Pri njej je zaključek apsidalen. Tla so iz sphane, delno močno prežgane ilovke.[3]

Med ruševinami stavb in ob njih smo našli večje količine keramike: kot najstarejše bi navedel fragmente skodel s kaneliranim zgornjim robom (»Turbanrandschale«). Med starejše elemente spada tudi bronasta igla in glavica bronaste igle. Primerjalno gradivo za naštete bronaste okrasne predmete bi našli v Veliki gorici, v Dobovi in na Pobrežju pri Mariboru.

[2] L. Bolta, Neolitska naselbina na Rifniku pri Šentjurju. AV 13/14, 1962—1963 (1963), 287 sl.

[3] L. Bolta; Ilirska naselbina na Rifniku pri Šentjurju. Celjski zbornik 1959, 258 sl.

Največ materialnih elementov pripada Ha C stopnji. Grobna keramika je, kakor smo že omenili, predvsem zastopana z večjimi žarami, ki razen plastičnih držajev in morda še apliciranega plastičnega rebra nimajo drugih ornamentov.

Večjo pestrost ornamentike kaže keramika na naselbini. Tehnika ornamenta je običajno plitka kanelura, ornament ali viseči trikotniki, koncentrični krogi ipd. Ti motivi se pojavljajo predvsem na večjih posodah. Poleg teh pa je še drug tip keramike, manjše posode iz črno žgane gline, ornamenti so tu vrezani, včasih imamo tudi primere inkrustacije. Tudi nekaj fragmentov slikane keramike smo našli. Metalni predmeti so na naselbini razmeroma maloštevilni. Iglo in prstan iz starejše faze sem omenil že zgoraj. Poleg kačaste fibule so bili na naselbini odkriti tudi dve očalarki in vozlasta vaška fibula.

V gradivu, ki je na Dunaju, je tudi nekaj čolničastih fibul. Med starejše tipe fibul spada prav gotovo dvojnopetljasta fibula z obročkoma. F. Starè datira ta tip v začetek faze Vače I. Čolničasi fibuli, ki sta na Dunaju, datira Starè v zgodnji čas faze Vače II.[4] Za še nekoliko mlajši fragment kačaste fibule in kot zaključek razvoja starejše železnodobnih fibul lahko imamo naslednjo fibulo, po H. Müller-Karpeju »ostnorische Tierkopffibel«, ki jo poznamo pri nas tudi iz Kranja. S. Gabrovec jo datira v V.—IV. stol.[5]

Latenski elementi so razmeroma skromni. Našli so se le sporadično na sami naselbini kakor tudi na prvem sedlu pod samim vrhom. Zaenkrat smo našli samo par fragmentov grafitirane keramike. W. Schmid omenja z Rifnika srednjelatensko fibulo iz železa.[6] Pri sondiranju terena pod naselbino pa smo končno našli še keltski novec, ki ga po Pinku lahko opredelimo v hrvatsko grupo, in sicer varaždinski tip.[7]

Rimska naselbina, zgrajena tudi na vrhu hriba, a povsem ločeno od ilirske naselbine, je dokazana od II. stoletja dalje. To datacijo opravičuje Hadrijanov novec kakor tudi nekaj fragmentov keramike in sidrasta fibula. Različna kvaliteta zidov, še danes ohranjenih na Rifniku, kaže na več gradbenih period, od druge pol. II. stol., ko se prvič naseljujejo na gori iz varnostnih razlogov, pa vse do preseljevanja narodov v VI. stol. Za naselitev v tem času imamo močan dokaz v razmeroma bogatem grobišču te dobe.[8]

Vsaka mlajša gradbena faza kaže močan padec solidnosti gradnje. Po skopih Schmidovih zapiskih s planom izkopavanj in zadnjimi raziskovanji v letih 1962 in 1963 lahko danes ugotovimo 6 stavbnih objektov. Sodeč po kvaliteti zidov, bi stavbi, odkriti v letu 1963, spadali med najmlajše stavbe

[4] Fr. Starè; Prazgodovinske Vače. Ljubljana (1954), Priloga 3.

[5] S. Gabrovec; Mesto Kranj v prazgodovini. 900 let mesta Kranja. Kranj (1960) 19, T. 4, 9, 11.

[6] W. Schmid, Südsteiermark im Altertum (Hausmann, Südsteiermark). Graz (1925) 12.

[7] K. Pink, Einführung in die Keltische Münzkunde. Archaeologia Austriaca 6, 1950, 43. T. 105, 107.

[8] Leta 1960 je tov. Bohinc Fanika našla v svojem vinogradu bronasto pasno spono elipsaste oblike. Na mestu, kjer jo objame konec trna je rahlo stanjšana. Obe ovalni strani sta ornamentirani s po tremi kanelurami. Trn manjka. T. 6: 6. Na osnovi te najdbe smo pričeli z raziskovanjem poznoantičnega grobišča.

poznoantične naselbine. V eni omenjenih hiš so bila vidna tri ognjišča, ki so bila kar med živimi skalami. V prostoru samem je bilo odkritih več predmetov, predvsem okovja za vrata in okna, fragmenti stekla in fragmenti keramike. Kosi žlindre, odkriti v hiši z ognjišči, bi govorili za kovačnico.

Schmid pa v svojem poročilu omenja prav solidno grajene in s centralnim ogrevanjem ter mozaičnim tlakom opremljene zgradbe. Že ohranjenost zidov, ki so že preko 20 let odkriti in nekonservirani, kaže na daleč solidnejšo gradnjo.

Razen omenjenih hiš je bil v letih 1962 in 1963 odkrit tudi antični obrambni zid. Ta se je raztezal na južni strani, ki je po naravi položnejša. Dolžina zidu od vzhodnega do zahodnega roba naselbine znaša 221 m. Na zahodnem robu je ob zaključku debel 1,20 m, povrh tega pa še okrepljen s kontrafornim zidom. Debelina zidu po dolžini močno variira. Na mestih, kjer je najtanjši, pa je kljub temu še vedno debel 70 cm. Kontrafor je tudi na nasprotnem koncu.

Približno na sredini obrambnega zidu je ohranjena stražarnica, po vsem videzu edina v sklopu zidu, ker leži približno na sredini. Na obeh koncih pa o kaki stražarnici ni sledu, razen tega pa tam tudi ne bi imela posebnega strateškega pomena. Stražarnica je velika 3,30 × 3,50 m. S svojo notranjo steno leži v liniji obrambnega zidu. Vendar kaže, da je bila stražarnica kasneje prezidana in uporabljena kot stanovanjski prostor. Vhod v stražarnico, ki je bil prvotno iz notranje strani, je namreč zazidan, novi vhod pa napravljen v zunanji steni.

Čas nastanka zidu postavljamo v konec II. in v III. stol., čas, ki se ujema tudi z začetkom gradnje obrambnega sistema v rimski Celeji. Grobišče na južnem pobočju pod vrhom, ki je bilo odkrito po naključju, je dosedaj le delno prekopano. Odkopanih je le 29 grobov, od katerih jih je s pridatki le 14. Skeleti so razmeroma slabo ohranjeni. Posamezni grobovi tudi niso bili v celoti ohranjeni. Temu je manjkala lobanja, drugemu zopet okončine. Manjkajoči deli so bili v posameznih primerih odkriti na drugih mestih. Skratka, vsi znaki kažejo, da je bilo grobišče pri rigolanju vinograda že delno uničeno. Če se grobišče razteza po vsej ravnici, je do sedaj odkopanega komaj slabo petino.

Skeleti so ležali v iztegnjenem položaju in na hrbtu, z obrazom obrnjenim proti vzhodu, z manjšimi odkloni v posameznih primerih. Te moramo po vsej verjetnosti pripisati različnim letnim časom. Globina grobnih jam je razmeroma plitva (30—66 cm). Pokojnika so položili v grob brez krste. V nobenem od grobov ni najmanjših sledov lesa ali žebljev. Večina grobov je brez obloge, razen dveh otroških in 1 odraslega skeleta, ki so delno obdani z vencem kamenja.

Na grobišču je nekaj posameznih kosti. Tako je 103 cm zahodno od groba 17 v globini 38 cm ležal fragment lobanje, 87 cm zahodno od groba 18 v globini 30 cm fragment lobanje in 60 cm proti jugu fragment rok v globini 28 cm. Izredno plitev je grob 27, to pa zaradi umetne terase, ki so jo izkopali za brajdo, skelet pa je ležal tik pod teraso. Južno od skeleta 18 je ležal v globini 35 cm fragment bronaste igle. Zunanjih znakov grobov ni bilo mogoče ugotoviti in jih po vsej verjetnosti tudi ni bilo. V plasti

nad grobovi, v enem primeru (grob 14) pa kar v grobu, je bilo več kosov žlindre in prazgodovinske keramike, kar si lahko razložimo z dejstvom, da moramo računati na močan premik prazgodovinskih predmetov, ki jih je z vrha nosila s seboj erozija.[9]

Opis grobov

Grob 1

Slabo ohranjen skelet. Manjkajo lobanja in ključnici. Uničeni verjetno pri rigolanju. Globina grobne jame: 36 cm; dolž.: 123 cm. Brez pridatkov.

Grob 2

Slabo ohranjen ženski (?) skelet. Manjka medenična kost in del vretenc. Roke ohranjene le fragmentarno. Od lobanje ohranjeni čeljusti, zaušesne kosti in dno lobanje. Globina 40 cm; dolž.: 158 cm. Pridatki: dva bronasta uhana iz žice s pentljo. Dva steklena bisera v bronastem okviru in fragment perforirane bronaste pločevine, ki pripada uhanom s košarico. Ohranjenih je tudi nekaj podolgovatih steklenih biserov ogrlice (modrih, belih in rjavkastih) (T. 1: 5—7).*

Grob 3

Odlično ohranjen moški grob. Globina 60 cm; dolž.: 150 cm. Brez pridatkov.

Grob 4

Slabo ohranjen ženski skelet. Lobanja je razbita. Od trupa so ohranjeni le spodnji deli rok. Ohranjena dolž.: 92 cm; globina: 44 cm. Pridatki: okrog spodnje čeljusti nekaj drobnih steklenih biserov.

Grob 5

Slabo ohranjen otroški skelet, obdan s kamnjem. Starost pod 6 let (ima ohranjeno še mlečno zobovje). Ohranjeni so le del lobanje in spodnja čeljust, ključnica in spodnje in zgornje okončine. Dolžina groba: 117 cm, dolž. skeleta: 89 cm, globina: 66 cm. Brez pridatkov.

Grob 6

Ohranjeni le spodnji del lobanje. Globina groba: 66 cm. Pridatki: ob lobanji 2 srebrna uhana iz uvite žice in steklena perla temno modre barve. 60 cm vzhodno od lobanje — nekako v višini bokov — majhen lonček iz temno sivo žgane gline (T. 1: 1—4).

Grob 7

Slabo ohranjen ženski skelet. Dolžina 140 cm, globina 42 cm. Pridatki: ob lobanji 2 zlata uhana s košarico v obliki šesterokrake zvezde. Pod spodnjo čeljustjo daljša bronasta igla in ostanki ogrlice iz jantarjevih in steklenih jagod. Na desni roki bronast prstan. Ob levi roki, ki je slabo ohranjena, fragment kosti, verjetno od vretenca, ki je prepojena z zeleno patino. Med koleni je bil ploščat koščen obroček. Na mestu manjkajočega prsnega koša je bil bronast gumb (T. 2: 1—8).

Grob 8

Dobro ohranjen moški skelet. Dolžina skeleta 177 cm, globina 48 cm. Pridatki: ob levem boku je imel bronasto pasno spono z geometrijskim ornamentom. Ohranjena je v treh delih (T. 1: 8).

[9] V. Kolšek, Rifnik v antiki. Celjski zbornik 1965, 281.

* Vse risbe je napravila L. Savernik, za kar se ji na tem mestu najlepše zahvaljujem.

Grob 9

Slabo ohranjen ženski skelet. Manjkajo medenična kost, hrbtenica in rebra. Dolž.: 159 cm, globina: 60 cm. Pridatki: na vsaki strani lobanje po 1 bronast uhan s poliedrom. Polieder iz steklenih ploščic, vloženih v bronast okvir. Na prsih »vzhodnogotska« fibula s petimi kraki. Na spodnji strani fibule so bili še vidni ostanki tkanine. Ohranjeni so posamezni stekleni biseri ogrlice (T. 3: 4).

Grob 10

Od skeleta ohranjen le desni femur. Na mestu, kjer bi morala ležati lobanja, le uhani. Dolžina, merjena »od lobanje« do konca femurja, je 110 cm, globina 53 cm. Pridatki: dva fragmentirana uhana s pentljo (podobno kot v grobu 2), ogrlica iz steklenih in jantarjevih jagod. Na risbi je tudi del lobanjske kosti, popolnoma prepojen z zeleno patino (T. 4: 1—4).

Grob 11

Razmeroma dobro ohranjen moški skelet. Dolžina 180 cm, globina: 54 cm. Brez pridatkov.

Grob 12

Slabše ohranjen ženski skelet. Ohranjena dolžina: 154 cm, globina: 70 cm. Pridatki: bronasta zapestnica z nesklenjenima koncema, ki se končujeta v živalski glavici. Na vsaki strani lobanje 1 uhan s kocko s prirezanimi robovi (polieder); večje ploskve so ornamentirane s krožci in piko v sredini. Razen tega pa še ogrlica iz steklenih jagod. Ob desni strani skeleta je bil večji kamen (T. 4: 5—7).

Grob 13

Zelo slabo ohranjen grob. Odkopane le zgornje in spodnje okončine. Ohranjena dolžina: 124 cm, globina: 72 cm.

Grob 14

Slabo ohranjen ženski skelet. Od lobanje so ostali le posamezni kosi. Dolžina: 145 cm, globina: 72 cm. Pridatki: ob levi strani lobanje je manjši bronast uhan iz žice, ki je na enem koncu odebeljena v obliki površne kocke. Na desni strani lobanje okrogla fibula. Od fibule ohranjena le obod in spodnja ploščica. Na broški so vidni ostanki tkanine. Ohranjenih je tudi nekaj zelenkastih steklenih jagod ogrlice (T. 5: 2—4). Vprašanje je, če spada h grobu fragment bronaste ilirske zapestnice (T. 5: 1).

Grob 15

Zelo slabo ohranjen skelet. Ohranjena dolžina 114 cm, globina: 93 cm. Brez pridatkov.

Grob 16

Slabo ohranjen moški skelet. Lobanja ni ohranjena. Na prstu leve roke je imel železen prstan-obroček, ploščatega preseka. Ob desnem boku bronasta pasna spona. Dolžina skeleta: 174 cm, globina: 46 cm (T. 5: 5—6).

Grob 17

Slabo ohranjen otroški skelet, obdan s kamenjem. Globina: 56 cm, širina kamnite obloge: 47—72 cm, dolžina: 131 cm. Brez pridatkov.

Grob 18

Razmeroma dobro ohranjen ženski skelet. Manjkata hrbtenica in medenična kost. Dolžina skeleta 128 cm, globina 52 cm. Pridatki: levo in desno ob lobanji po

1 uhan s kocko (bolj pravilno: s kvadrom) s prirezanimi vogali. Vse večje ploskve, tudi končna, so ornamentirane s krožcem in piko v sredini. Razen tega je bila v grobu še ogrlica iz steklenih jagod, različne oblike (T. 5: 7—8).

Grob 19

Moški skelet. Glava in okončine dobro ohranjene. Manjkajo pa kakor pri večini peta in prsti. Dolžina: 147 cm, globina: 90 cm.

Grob 20

Razmeroma slabo ohranjen, verjetno ženski skelet. Lobanja slabo ohranjena. Dobro je vidna grobna jama. Dolžina skeleta: 167 cm, globina: 102 cm. Pridatki: na medenični kosti je ležala železna zapestnica z nesklenjenima, presegajočima se koncema. Na koncih so še vidni ostanki tkanine (T. 6: 1).

Grob 21

Skelet (verjetno moški) razmeroma dobro ohranjen. Dolžina skeleta 171 cm, globina 45 cm. Pridatki: za temenom so ležali: 1 dvovrsten glavnik, ki pa je delno fragmentiran, bronasta pasna spona, bronasta igla-lasnica, bronast okov pravokotne oblike, ki je imel v sredini ostanke svetlo zelenega stekla (okov pozlačen). V vogalih so ohranjene zakovice za pritrjevanje na podlago; 1 fragmentiran, enorezen železen nož; 1 fragmentirano železno kresilo; 1 železno orodje s sploščenima koncema. Na medenični kosti železna ovalna pasna spona. Ob levi zaušesni kosti je bil fragment popolnoma razjedene, tanke uvite žice — verjetno ostanek uhana, ki se ni ohranil (T. 7: 1—9).

Grob 22

Od skeleta je ostal le del lobanje in nekaj fragmentov humerusov. Globina 40 cm. Pridatki: majhen lonček iz sivo rjavo žgane gline, mešane s kremencem. Ležal je v lobanji (T. 6: 2).

Grob 23

Od skeleta so ohranjeni le fragmenti femurjev in medenične kosti. Ohranjena dolžina: 72 cm, globina: 35 cm.

Grob 24

Dobro ohranjen moški skelet. Delno je bil obložen s kamnjem (trije kamni za glavo in dva kamna ob levi roki). Dolžina skeleta 166 cm, globina 27 cm. Pridatki: ob medenični kosti masivna bronasta pasna spona; za lobanjo bronast gumb, podoben gumb, sicer nekoliko fragmentiran, je ležal 70 cm južno od groba, ki pa pripada verjetno h grobu (T. 6: 3—5).

Grob 25

Izredno slabo ohranjen skelet. Ohranjeni so le fragmenti medenične kosti in fragmenti nog. Globina 32 cm.

Grob 26

Slabo ohranjen skelet. Obdan je z vencem lomljenca. Grob je zaradi erozije nekoliko premaknjen. Dolžina skeleta 162 cm, globina 25 cm. Brez pridatkov.

Grob 27

Slabo ohranjen skelet. Od lobanje ohranjena praktično le spodnja čeljust. Dolžina skeleta 145 cm, globina 10—20 cm. Brez pridatkov.

Grob 28

Slabo ohranjen skelet. Lobanja manjka. Dobro je vidna grobna jama. Ohranjena dolžina skeleta 137 cm, globina 40 cm. Brez pridatkov.

Grob 29

Slabo ohranjen skelet. Odkriti so bili le deli lobanje, levi humerus in desni femur in nekaj fragmentov spodnjega dela roke. Ohranjena dolžina 129 cm, globina 52 cm. Brez pridatkov.

TIPOLOGIJA IN KRONOLOGIJA POZNOANTIČNEGA GROBIŠČA

U h a n i : Na našem grobišču je zastopanih več tipov uhanov. Vsi so bolj ali manj podobni uhanom z Bleda.[10] Zato sem se odločil, da jih bom tipološko razdelil podobno, kot je to napravil Kastelic za Bled. Uhan s kocko ali poliedrom, kakor ga imenuje Z. Vinski,[11] je zastopan s tremi pari. Prvi par uhanov iz groba 9 (T. 3: 3 in T. 8: 3) ima votla poliedra, ploskve so izpolnjene s steklenimi ploščicami. Druga dva uhana iz groba 12 (T. 4: 6) imata masivni kocki s prirezanimi vogali. Večje ploskve so okrašene s krogom in piko v sredini. Podobna sta tudi uhana v grobu 18 (T. 5: 7), s to razliko, da pri teh uhanih ne moremo govoriti o kocki, temveč kvadru. Seveda so tudi v tem primeru vogali prirezani in večje ploskve ornamentirane s krožcem in piko v sredini.

Vprašanje je, če spada v to skupino tudi uhan iz groba 14 (T. 5: 3). Kocka je v tem primeru skoraj bolj podobna valju. Robovi so neizraziti in se komaj dajo slutiti. Tudi ni sledov običajne ornamentike. Možno je, da je uhan izlizan zaradi daljše uporabe ali pa gre za slabše izdelan primerek.

V našem primeru imamo torej — če pustimo ob strani uhan iz groba 14 — dva tipa uhanov po Kastelicu.[12] Uhana iz groba 9 spadata v skupino A I. Uhani iz grobov 12 in 18 pa v skupino A II s tem, da bi bila uhana v grobu 18 posebna inačica — če se smem tako izraziti — skupine A II.

Najbližje analogije za uhan s kocko nam ni treba iskati daleč. Imamo ga kar v Laški vasi pri Štorah.[13] Pozna jih tudi — kakor smo že omenili — Bled.[14] Srečamo pa jih tudi v Kranju,[15] v Ptuju,[16] Šmarjeti na Dolenjskem,[17] na več najdiščih pa tudi v Istri.[18] Uhani z masivno kocko s prirezanimi

[10] J. Kastelic, Slovanska nekropola na Bledu. Dela SAZU 13, 1960, 14 sl.

[11] Z. Vinski: Kasnoantička baština u grobovima ranoga srednjeg vijeka kao činjenica i kao problem. Materiali 1, 1964, 105.

[12] J. Kastelic, Bled, 14.

[13] J. Korošec, Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji. Celje (1947) 47, sl. 45 a.; W. Schmid, (Hausmann), Südsteiermark, 24.

[14] J. Kastelic, Bled, 15.

[15] J. Žmauc, Das Gräberfeld in Lajh bei Krainburg. JZK 2, 1904, 233—274, št. 204, grob 49; W. Schmid, Die Reihengräber von Krainburg. JfA 1, 1907, 55—77, 4035, 4036.

[16] J. Kastelic, Bled, 16.

[17] J. Kastelic, Bled, 16.

[18] B. Marušič, Staroslovenske in zgodnjesrednjeveške najdbe v Istri. AV 6, 1955, 97. sl. T. 3: 7—9.

konci so poznorimskega izvora. V tem sta si edina tako J. Kastelic[19] kakor tudi Z. Vinski.[20] Uhan s predrto kocko z vloženimi steklenimi ploščicami pa je tipološko še precej mlajši.[21] Drug tip uhanov, najdenih na Rifniku, so uhani s košarico. Tudi v tem primeru imamo od treh parov uhanov zastopana dva tipa. Prvi tip je uhan s košarico in ušescem. Zastopan je s parom zlatih uhanov. Košarica se zvezdasto razširi v 6 krakov. V sredini je vdelana jagoda iz bele steklene paste, trikotni kraki pa so filigransko obdelani. Steklena jagoda v sredini je pritrjena z zakovicami, ki so pritrjene na obroček (T. 2: 3—4 in T. 8: 1.)

Druga dva para uhanov (T. 1: 5—6 in T. 4: 3) imata namesto ušesca zanko. Žal sta košarici skoraj popolnoma uničeni.

Najbližje analogije našim uhanom s košarico imamo na Bledu. Bled sicer ne pozna zlatih uhanov. Po izdelavi nekoliko soroden pa je srebrni uhan z Bleda iz groba 256. Kastelic navaja razširjenost uhanov tega tipa, ki je zastopan v več inačicah. Prva je razširjena (v tem primeru je košarica konična) v langobardskih grobovih v Italiji, npr. Castel Trosino. J. Werner meni, da so uhani s košarico v langobardskih grobovih v Italiji romansko-bizantinskega izvora.[22]

Druga inačica tega tipa so uhani s polkrožno košarico.

B. Marušič meni, da so uhani s košarico tipičen langobardski okrasni predmet.[23] Kastelic pa navaja poleg langobardskih paralel iz Castel Trosina tudi frankovsko vplivno območje z najdbami v Gundorfu in Reichenhallu.[24] Kronološko pa ene kakor druge stavljajo v VI. in delno še v VII. stoletje n. e. Grobišče v Laški vasi datirajo v VII. stol. ravno zaradi uhana s kocko, drugo gradivo s tega grobišča pa je še dokaj mlajše in ga etnično pripisujejo Slovanom.[25] Zlati uhan z masivno kocko, ki ga hrani Pokrajinski muzej v Ptuju, je po mnenju strokovnjakov izdelek poznorimske umetne obrti.[26] Uhan s kocko iz Šmarjete na Dolenjskem je slučajna najdba.[27] Kranjski primerek uhana s kocko izvira iz grobišča, ki se pripisuje Langobardom. Vedno bolj pa prevladuje mnenje, da je klasifikacija tega grobišča potrebna temeljite revizije, ker je na grobišču več antičnih oziroma romaniziranih elementov, ki jih pri dosedanjem obravnavanju grobišča sploh niso upoštevali.[28]

Tako uhane s kocko kakor tudi uhane s košarico smo našli v najrazličnejših najdiščih, z zelo različnim spremnim gradivom. Pri vseh je bolj

[19] J. Kastelic, Bled, 16.
[20] Z. Vinski, Kasnoantička baština, 105.
[21] J. Kastelic, Bled. Tu navedena še ostala literatura.
[22] J. Werner, Die Langobarden in Pannonien. Abhandlungen NF 55 A, B, München 1962, 81.
[23] B. Marušič, AV 6, 1955, 104.
[24] J. Kastelic, Bled, 18.
[25] W. Schmid, (Hausmann), Südsteiermark, 24.; J. Korošec, Staroslovenska grobišča, 47; J. Kastelic razvija v knjigi: Slovanska nekropola na Bledu na str. 41 posebno teorijo o »dvojnih« nekropolah, kamor šteje poleg Bleda in še nekaterih drugih grobišč tudi Laško vas pri Štorah.
[26] J. Kastelic, Bled, 16.
[27] J. Kastelic, Bled, 16.
[28] J. Werner, Die Langobarden in Pannonien, A 125; Z. Vinski: Kasnoantička baština, 110.

ali manj jasna kronološka opredelitev, predvsem VI. stol.; bolj tvegana bi bila etnična opredelitev.

P a s n e s p o n e : Pasne spone so pridatki tako moških kakor tudi ženskih grobov. Na grobišču na Rifniku smo našli dosedaj 1 železno in več bronastih pasnih spon.

Bronaste pasne spone so na Rifniku zastopane v treh različnih tipih. V prvem primeru je okvir pasne spone ovalne oblike in polkrožnega preseka, stanjšan pa je na mestu, kjer je pritrjen trn. Ta je največkrat oblikovan v obliki ščita (grob 14, T. 5: 5, grob 24, T. 6: 3 in T. 8: 5). Nekoliko podobna je tudi spona iz groba 21, T. 7: 5.

Podobne pasne spone poznamo pri nas tudi iz Kranja[29] in Mihovega.[30] Potem so tu še pasne spone iz Nikitscha[31] in Cancella,[32] s križem na ščitastem trnu. Ta ornament naj bi kazal po mnenju H. Mitsche-Märheima kakor tudi Wernerja že vpliv krščanstva. Naši primeri so pa — razen spone v grobu 21, ki je okrašena s prečnimi zarezami — neornamentirani. Drugi tip pasne spone (grob 8, T. 1: 8 in T. 8: 2), tudi bronast — z veliko primesjo cina, ima skoraj analogen primer v Kranju. Pri obeh je srednji del trikotne plošče, ki je pritrjena na usnjeno podlogo, kakor tudi razširjeni del trna nekoliko poglobljen. Kranjski primerek je okrašen z majhnimi krožci, rifniški pa samo s pikami. Preko tega poglobljenega dela je bila v našem primeru verjetno še steklena ploščica, ki se pa ni ohranila. Pasno spono s trikotnim okovom povezuje J. Werner s poznoantično pasno spono iz Carnuntuma.[33]

F i b u l e : V grobu 9 je bila skupaj z uhani s kocko, katerih ploskve so izpolnjene s steklenimi ploščicami, in ogrlico iz steklenih biserov najdena tudi ločna fibula s petimi žarki na polkrožno oblikovani glavi (T. 3: 4 in T. 8: 4.) Glava je okrašena s plastičnimi rebri. Lok je po sredi nekoliko ojačen, vzporedno pa teče po vsaki strani še tanjše plastično rebro. Trikotni spodnji del fibule je ornamentiran s plastičnimi prečnimi rebri, ki so na koncih zaviti. Noga se končuje v povsem stilizirano živalsko glavico (?).

Ta tip fibule se običajno pripisuje vzhodnim Gotom. V našem primeru ne moremo z gotovostjo trditi, da bi bil pokojnik vzhodni Got, že preprosto zato ne, ker so v germanskih grobovih te vrste fibule v grobovih vedno paroma. Werner omenja 1 primer iz grobišča v Varpaloti (grob 13).[34] Teza, ki jo Werner razvija v tej zvezi, na podlagi analize lege skeletov, je zelo zanimiva. Meni, da je nosilka te fibule Langobardka, ki pa je bila žena ali sužnja Avara.[35]

Vinski ne izpodbija trditve B. Salina in N. Åberga, da so se ločne fibule razvile ob Pontu, od koder so jih njihovi nosilci — vzhodni Goti prinesli v Srednjo Evropo. Dopušča pa kot zelo verjetno tudi možnost samo-

[29] J. Žmauc, Das Gräberfeld im Laih, štev. 202 a, 207, 212, 222 d.
[30] A. Müllner, Typische Formen. Laibach (1900), Taf. 57., sl. 16—18, 20; J. Werner: Die Langobarden in Pannonien B, T. 39: 19—22.
[31] J. Werner, Die Langobarden in Pannonien, A 85, sl. 14, 1.
[32] Prav tam, 85. sl. 14, 2.
[33] Prav tam, 86. sl. 15, 1.
[34] Prav tam, 29.
[35] Prav tam, 30.

stojnega razvoja ločnih fibul v številnih poznoantičnih centrih: *Salona, Siscia, Poetovio in Aquilea.*[36] Ta teza, kolikor drži, bi bila brez dvoma sprejemljiva tudi za Celeio, saj vemo, da je v antiki veljala za močno gospodarsko in trgovsko središče. Tudi tu življenje najbrž ni čez noč ugasnilo.

Na delu do sedaj odkopanega grobišča je bilo v grobovih še nekaj pomembnejših grobnih pridatkov. V grobu 21 železno kresilo (T. 7: 2), koščen glavnik z rombastim ornamentom v istem grobu (T. 7: 1). V tem grobu še železen nož, bronasta igla z ušescem, bronasta in železna pasna spona in deli okovov od pasu, ki kažejo sledove pozlatitve (T. 7: 3—7).

Na grobišču so bile v več grobovih najdene tudi ogrlice iz steklenih in jantarjevih jagod. Keramika je v grobovih do sedaj razmeroma slabo zastopana. Do sedaj smo našli samo dva manjša lončka. Oba sta neornamentirana, z rahlo navzven zavihanim zgornjim robom (T. 1: 1 in T. 6: 2).

Grobišče kaže po svojih dosedanjih najdbah neko posebno karakteristiko, ki ga do sedaj loči od znanih najdb zgodnjega srednjega veka s tega področja. W. Schmid je na podlagi Athalarihovega (526—534) novca pripisal grobišče enostavno vzhodnim Gotom,[37] čeprav ne zanika, da so poleg tega novca bili najdeni še številni novci iz III. in IV. stol. n. e. Pri izkopavanjih v letih 1962 in 1963 na grobišču nismo našli nobenega novca. Pač pa so bili odkriti na naselbini 3 novci II. (?) in III. stol. in fibula II. stol. n. e.[38]

Zaenkrat lahko zaključimo, da je naselbina, katere začetki segajo v prehod iz mlajše kamene v bronasto dobo in doživi svoj prvi višek v cvetoči starejši železni dobi (Ha C), živela v antiki naprej. Posamezne najdbe kažejo na to, da je življenje trajalo še do sredine VI. stol. n. e. in morda še dalj. Sorodnost nekaterih okrasnih predmetov (uhani z masivno kocko) nakazuje sorodnost s staroslovanskim grobiščem v Laški vasi pri Štorah.

Dokončno sodbo si bomo pa lahko ustvarili šele potem, ko bo grobišče v celoti odkopano. Omenil sem že, da je po približni oceni terena odkopana šele petina grobišča.

Vprašanje etnične opredelitve bi zaenkrat pustili ob strani, ker za rešitev tega problema zaenkrat nimamo dovolj opore. Pripadnost Bleda I Slovanom je na podlagi antropoloških dokazov prepričljivo izpodbijal že B. Škerlj.[39] Grobišče v Kranju, ki je veljalo do nedavnega za langobardsko, je potrebno, kakor sem že omenil, temeljito revidirati. J. Werner meni, da ni langobardsko, temveč spada v čas, ko so bili na naših tleh Langobardi.[40] Fragment posode s križem na dnu je tudi na Rifniku edini kos, ki daje slutiti, da se nam morda posreči dokazati tu tudi slovensko naselitev.

Vse dosedanje najdbe s poznoantičnega grobišča dovoljujejo samo en sklep. Prebivalstvo, ki je živelo na Rifniku v antiki, se je obdržalo tu še dalj časa v nemirnih dneh preseljevanja. Vpliv reke ljudstev, ki se je valila po naših krajih z vzhoda proti zahodu, pa seveda tudi na Rifniku ni mogel ostati brez sledu.

---

[36] Z. Vinski, Kasnoantička baština, 103.
[37] W. Schmid, Das ostgotische Dorf, 80.
[38] V. Kolšek, Varstvo spomenikov 9, 1962—1964 (1965), 163.
[39] B. Škerlj: Srednjeveška okostja z Bleda, izkopana leta 1949. Razprave SAZU 3, 1963, 311—335.
[40] J. Werner: Die Langobarden in Pannonien, A 127.

ZUSAMMENFASSUNG

Rifnik — Archäologische Forschungsergebnisse und Probleme

In Rifnik pri Šentjurju, bei Celje, wurde in den 80-er und 90-er Jahren des XIX. Jh. ein illyrisches Gräberfeld entdeckt. Die Gräber sind flach und die Urnen mit Steinplatten bedeckt. Die Urnen enthalten nebst einem Topf und einer Schale noch einzelne Bronze oder Eisengegenstände.

Während des Zweiten Weltkriegs hat W. Schmid auch eine Ansiedlung ausgegraben. Er entdeckte vier illyrische Häuser und fünf spätantike Gebäude, die er — auf Grund einiger Scherben und einer Münze Athalarichs — den Ostgoten zuschrieb.

Nach der Befreiung setze das Museum in Celje die Freilegung der Siedlung fort. Die illyrischen Häuser sind wie gewöhnlich rechteckige Bauten mit zwei Räumen, nur eines hat einen nischenförmigen Abschluß. Die Grundlagen sind steinern, der Oberbau aus Holz. Zahlreiche Lehmstücke sind noch erhalten. Die unteren Schichten in der Ansiedlung gehören noch in die Übergangsperiode aus der Jungsteinzeit in die Bronzezeit (irdene Schöpflöffel, zwei Steinmesserchen). Die Siedlung erlebte ihren Höhepunkt in der Ha C-Periode und bestand noch bis zum IV. Jh. v. u. Z. (ostnorische Tierkopffibel).

Latènegegenstände fanden sich nur sporadisch, u. zw. eine Münze und einige Bruchstücke Sgraffito-Keramik.

Die Ansiedlung erstand in unmittelbarer Nähe abermals im II. Jh. u. Z. und dauerte bis zur Mitte des VI. Jh., wie durch mehrere Gebäude, einen Kalkofen, Töpferwaren, Münzen und eine Ankerfibel bestätigt wird. Die Ansiedlung war stark befestigt. Die Wehrmauer, 221 m lang, erstreckte sich längs der gesamten Südwestseite. In der Mitte der Wehrmauer lag ein Wachthaus, und an den Enden war die Wehranlage durch noch eine Mauer verstärkt. Das Wachthaus wurde später derart umgebaut, daß es seinen Eingang von außerhalb der Mauer hatte und wahrscheinlich als Wohnhaus diente.

In den Jahren 1962—1963 wurde noch ein zu einer anderen Siedlung gehöriges Gräberfeld entdeckt, das jedoch leider heute noch erst teilweise erforscht ist. Von 29 entdeckten Gräbern hatten 14 gewisse Beigaben.

Unter den Schmuckgegenständen herrschen Würfel- und Körbchen-Ohrringe vor. Nur eines dieser Gräber enthielt eine einzige ostgotische Fibel. Häufig sind auch Halsbänder aus Glas- und Bernsteinperlen. Unter den übrigen Beigaben sind erwähnenswert mehrere Gürtelschnallen mit schildförmigem Schließhaken, eine Gürtelschnalle mit dreieckigem Beschlag (ähnlich wie in Kranj), ein Beinkamm, ein Eisenmesser und eine große Bronzenadel. Tonwaren haben wir nur in zwei Gräbern angetroffen. Diese Grabstätte weist etliche Verwandtschaftszüge mit den Grabstätten in Laška vas und Bled auf, sowie auch mit der Kranjer Grabstätte. Wir dürfen die Rifniker Grabstätte in die erste Hälfte des VI. Jh. u. Z. ansetzen. Eine ethnische Bestimmung der Bevölkerung auf Grund des ausgegrabenen Materials dieser spätantiken Grabstätte ist heute noch unmöglich. Am wahrscheinlichsten handelt es sich um einheimische Bevölkerung unter dem Einfluß von Völkerschaften, die von Osten gegen Westen wanderten.

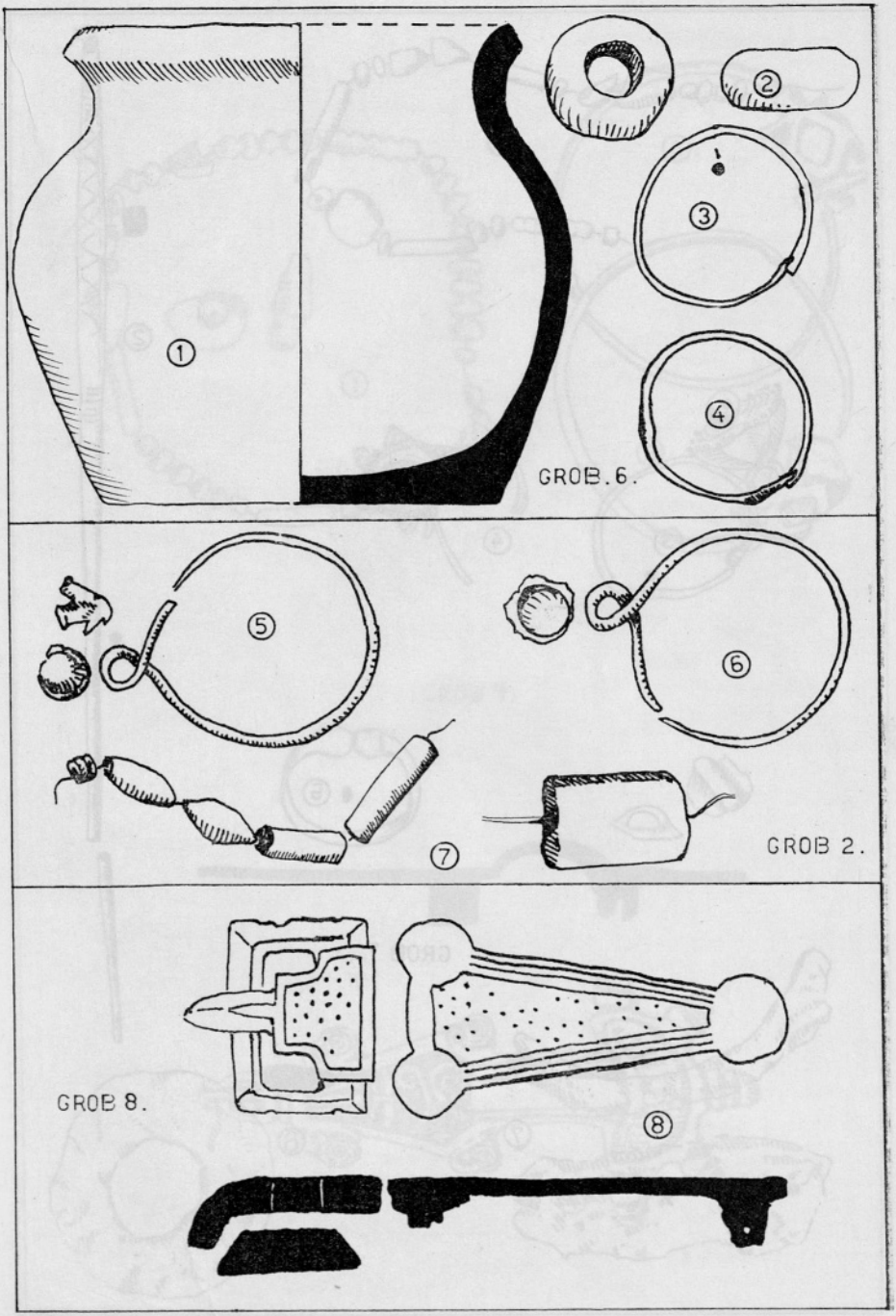

Rifnik. 1 glina — Ton; 2—7 steklo — Glas; 3—4 srebro — Silber; 5—6, 8 bron — Bronze. 1—8 = 1/1

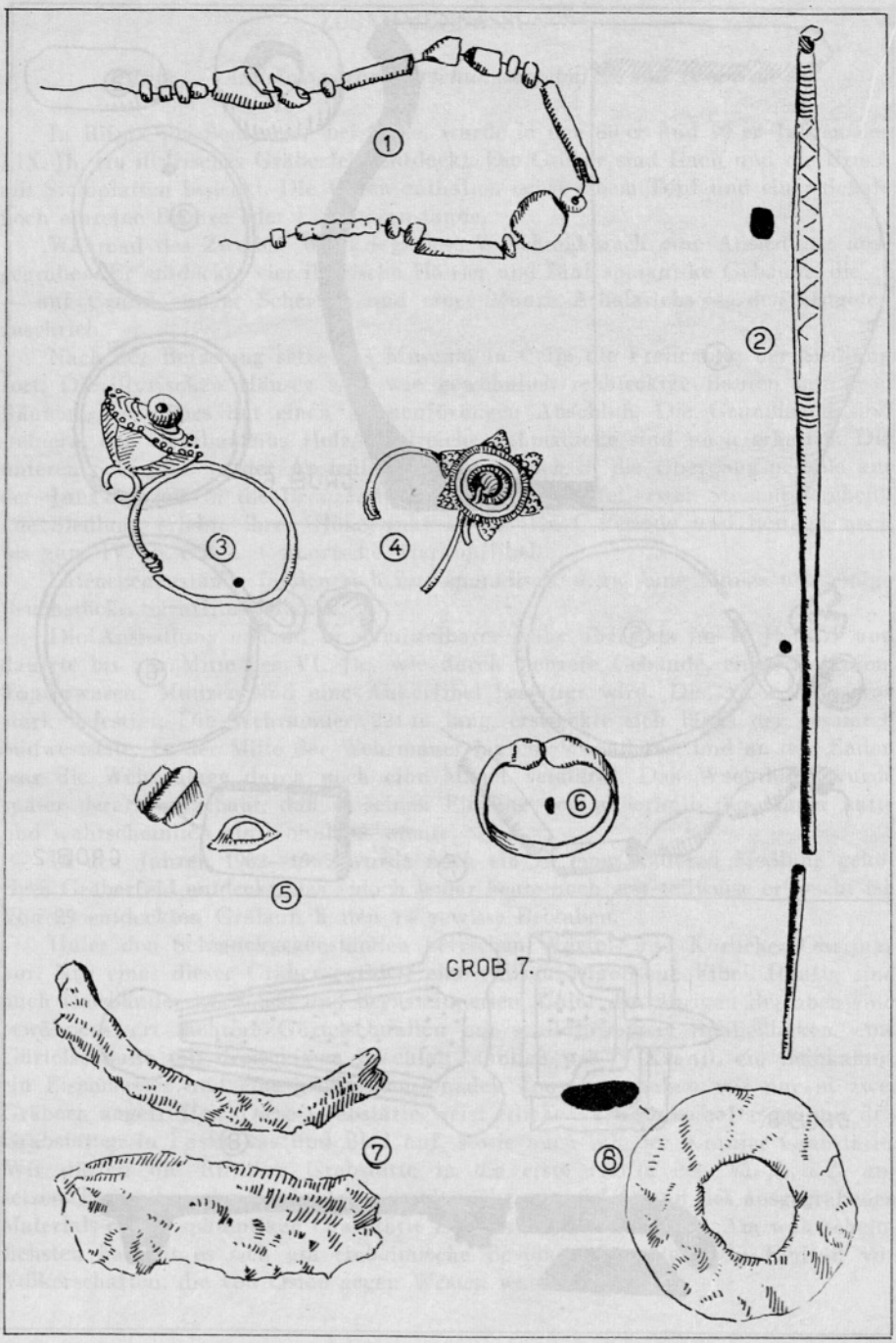

Rifnik. 1 steklo in jantar — Glas und Bernstein; 2, 5—6 bron — Bronze; 3—4 zlato Gold; 7—8 kost — Knochen. 1—8 = 1/1

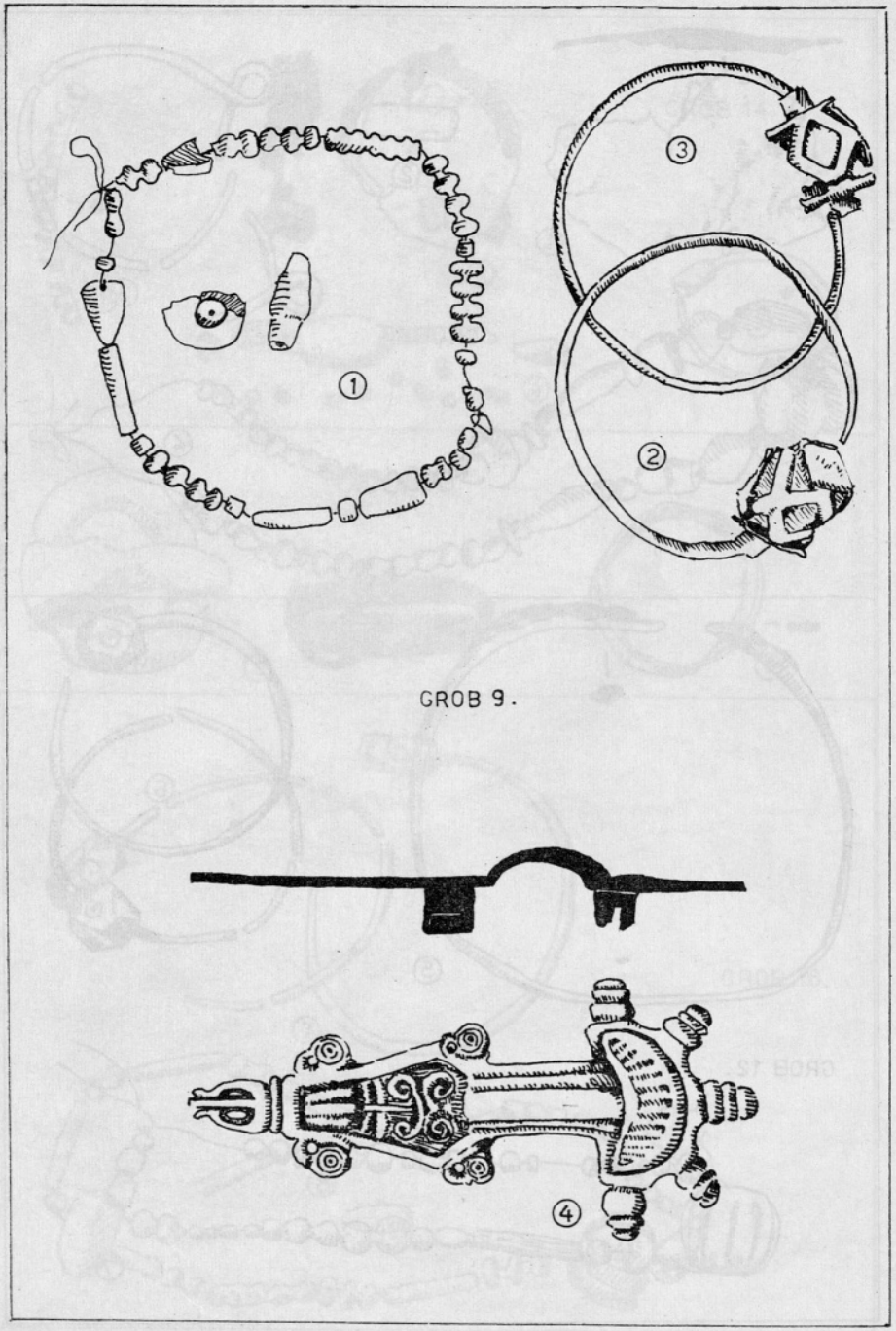

Rifnik. 1 steklo — Glas; 2—4 bron — Bronze. 1—4 = 1/1

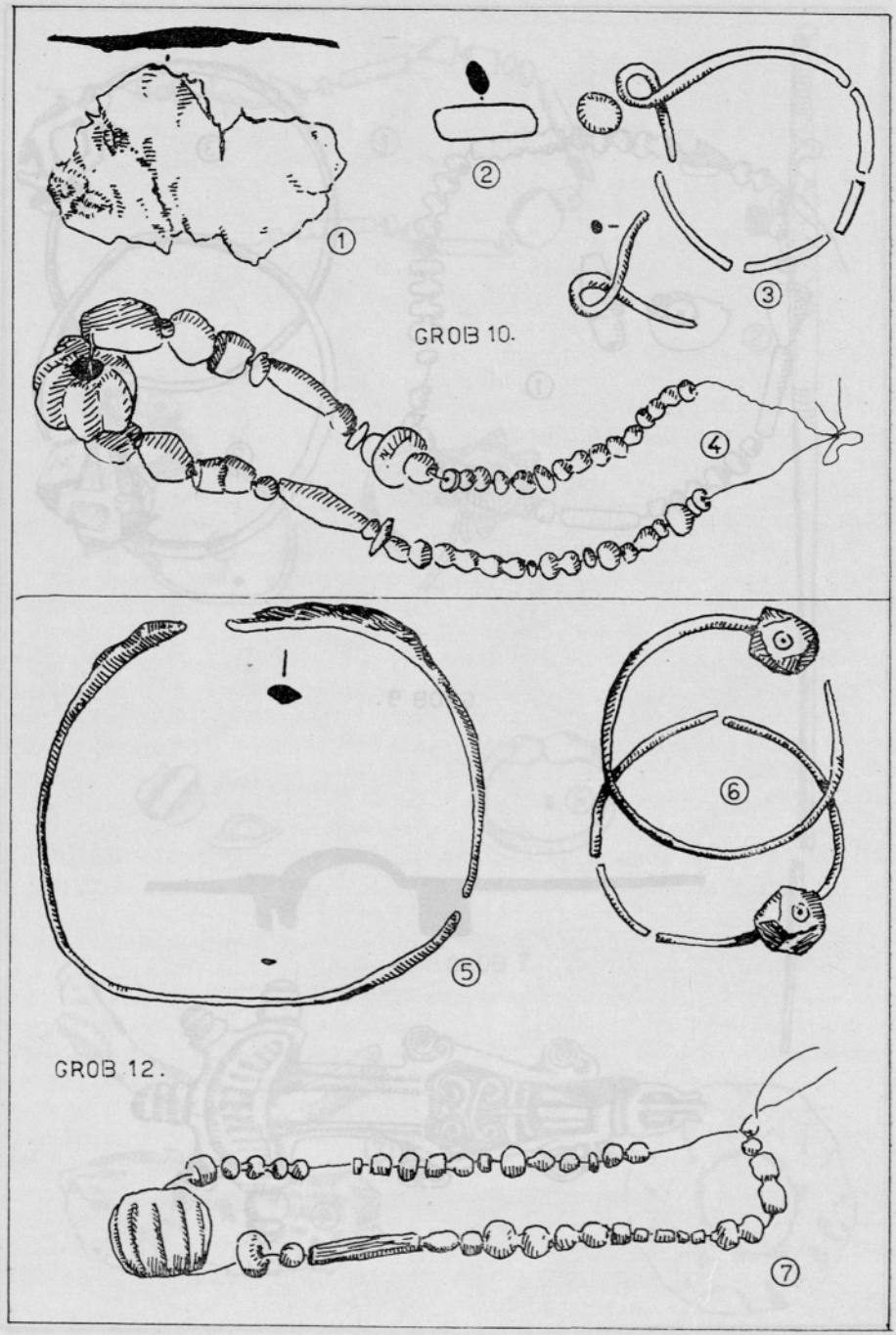

Rifnik. 1 kost — Knochen; 2, 7 steklo — Glas; 5—6 bron — Bronze; 4 steklo in jantar — Glas und Bernstein. 1—7 = $^1/_1$

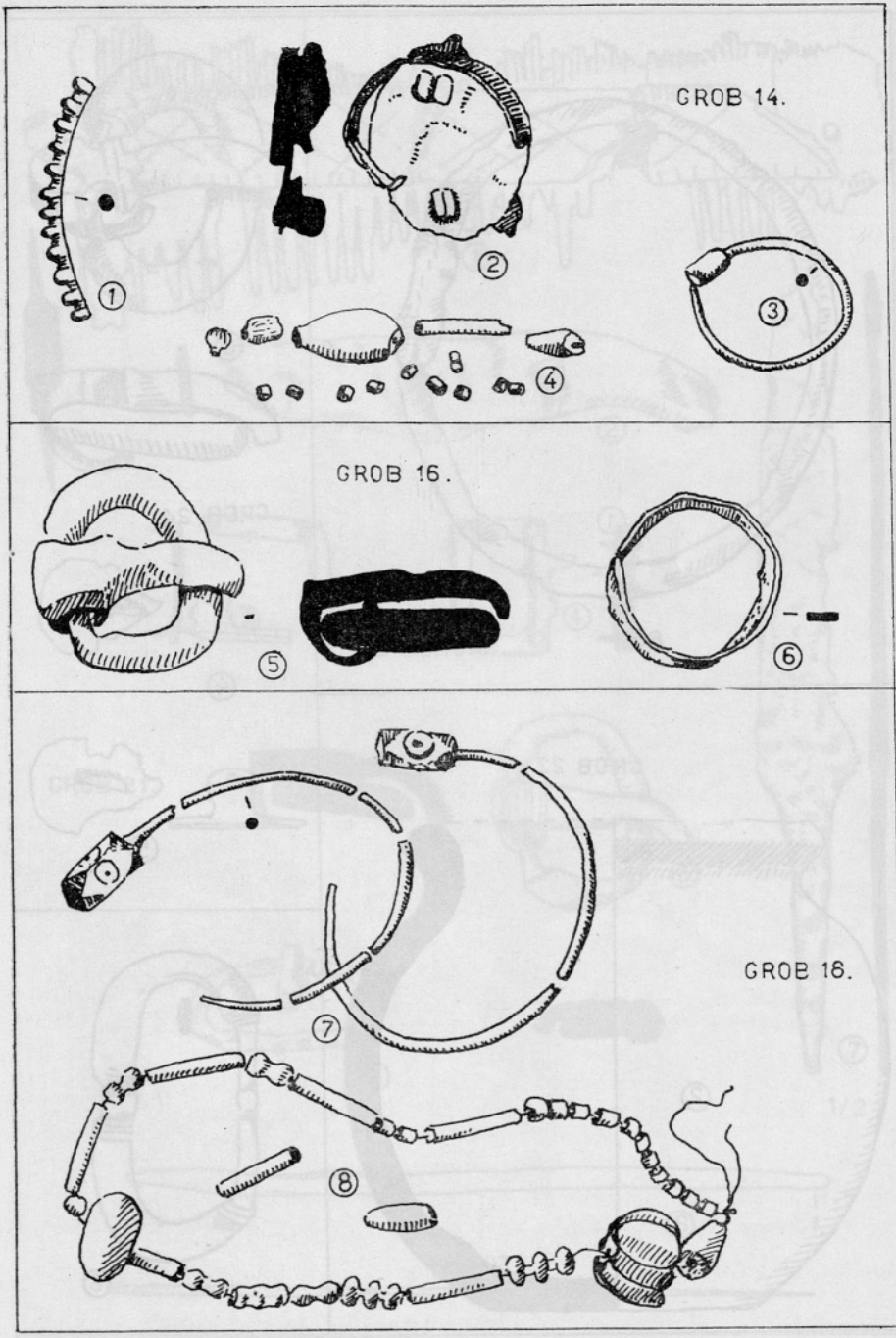

Rifnik. 1—3, 5, 7 bron — Bronze; 4, 8 steklo — Glas; 6 železo — Eisen. 1—8 = 1/1

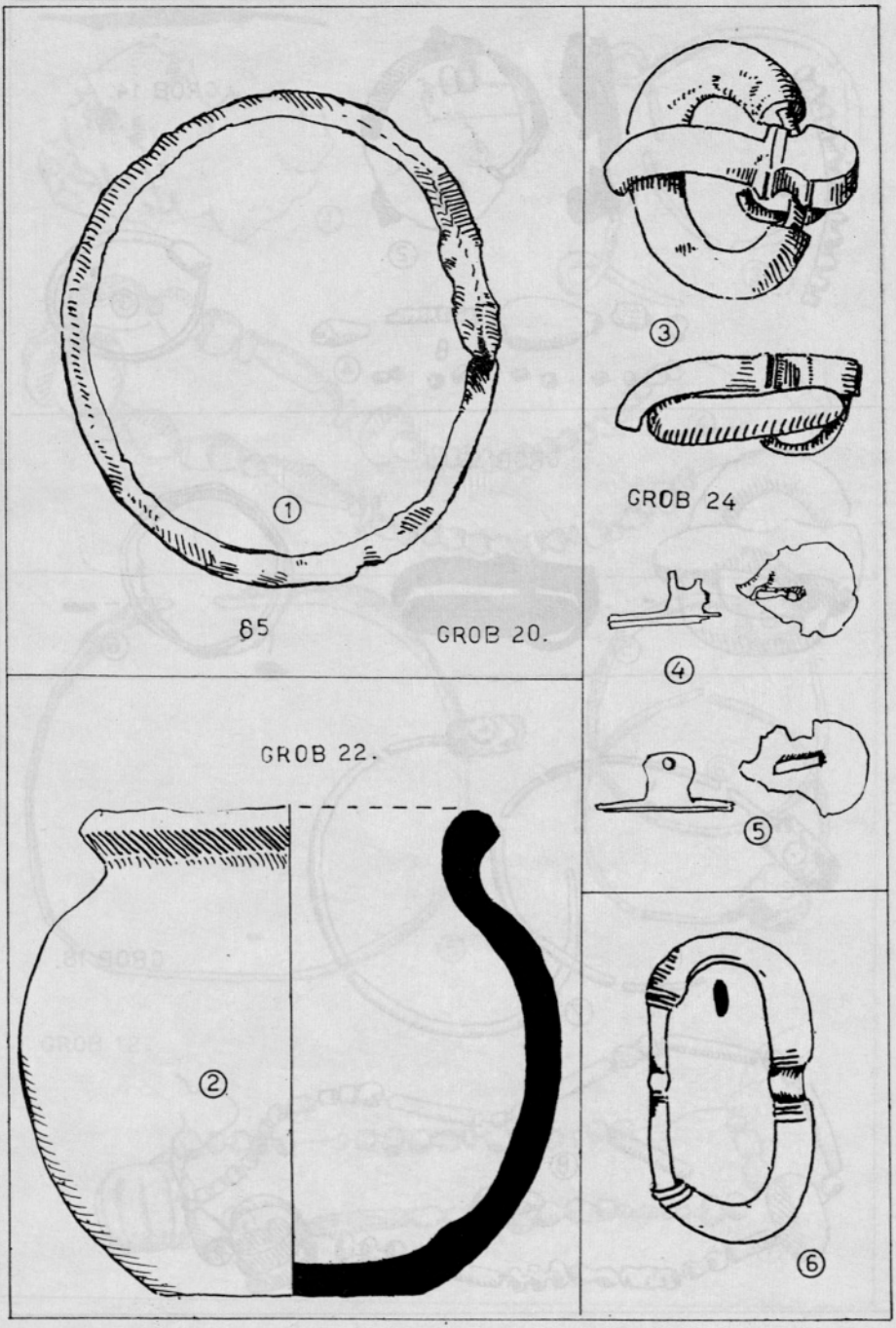

Rifnik. 1 železo — Eisen; 2 glina — Ton; 3—6 bron — Bronze. 1—6 = 1/1

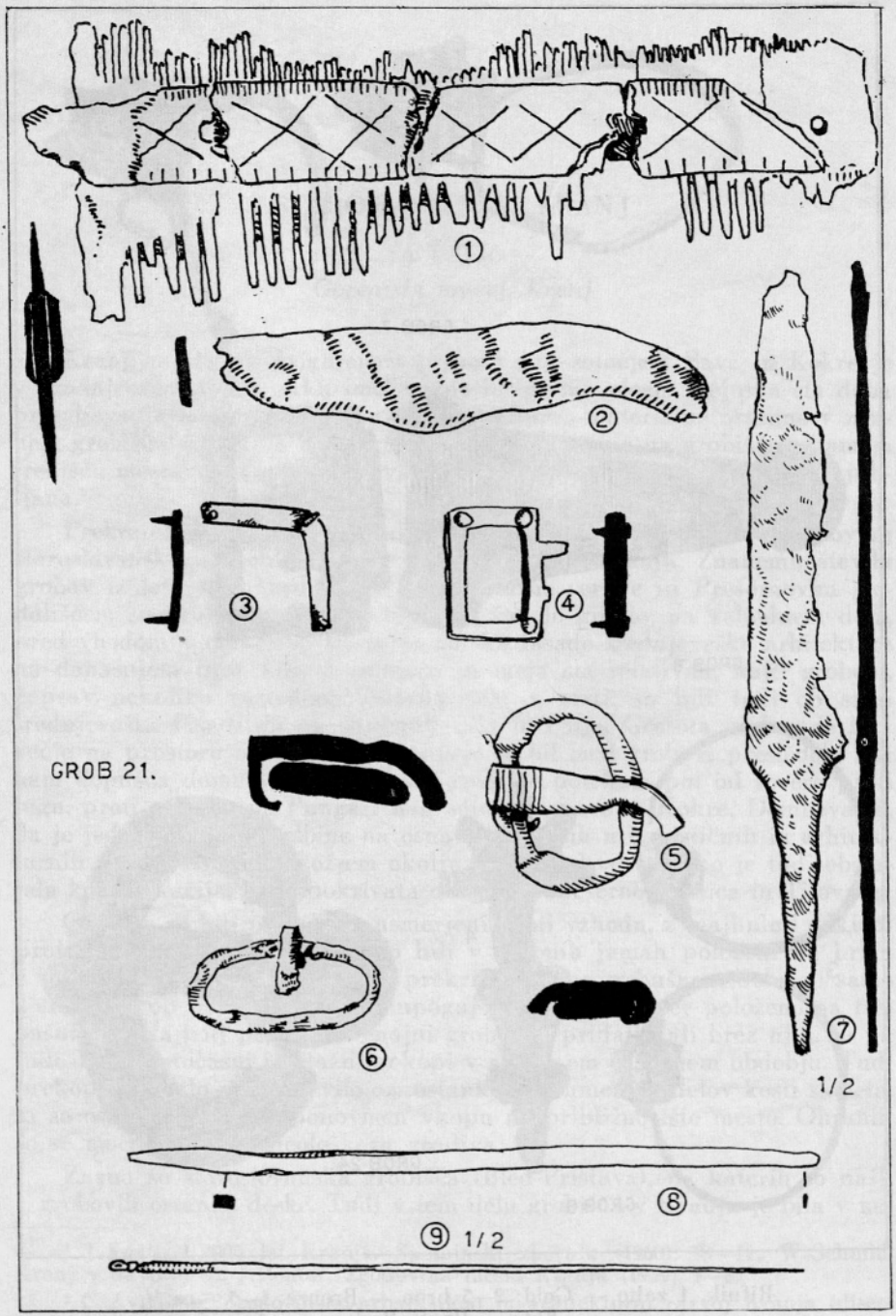

Rifnik. 1 kost — Knochen; 2, 6—8 železo — Eisen; 3, 4 bron, pozlačen — Bronze, vergoldet; 9 bron — Bronze. 1—6, 9 = 1/1, 7, 8 = 1/2

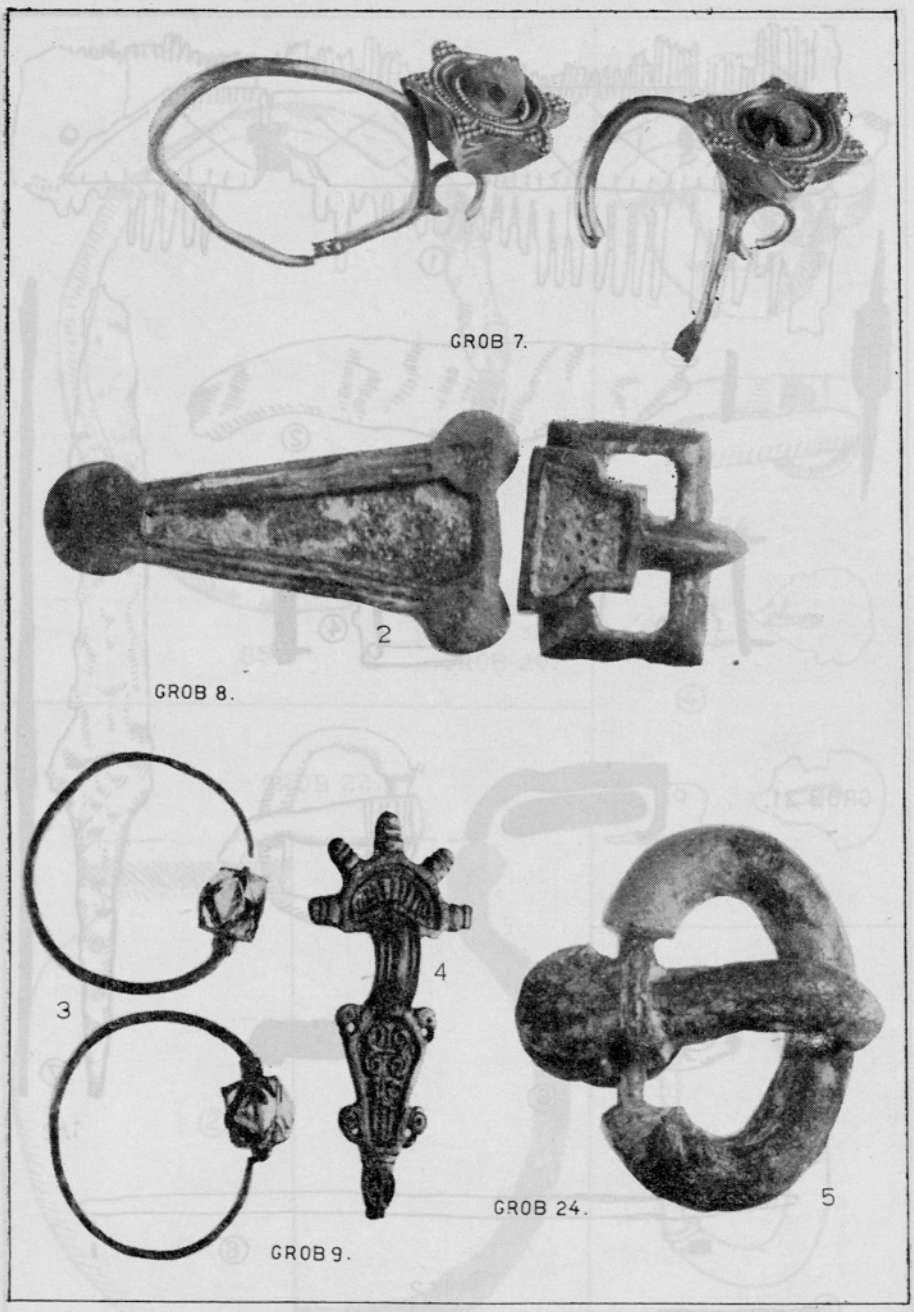

Rifnik. 1 zalto — Gold; 2—5 bron — Bronze. 1—5 = ca. 1/1.
Foto — Photo Berk

STAROSLOVANSKI KRANJ

A. VALIČ
Gorenjski muzej, Kranj

Kranj, mesto na dvignjenem pomolu nad sotočjem Save in Kokre je v zgodnjem srednjem veku imel važno historično vlogo. Mejnika sta doba preseljevanja narodov in njene velike, kulturno-materialne ostaline v znanem grobišču na Lajhu ter staroslovanska zapuščina na grobišču v samem središču mesta vse do časa, ko vlogo Kranja prevzame srednjeveška Ljubljana.[1]

Prekratek je čas, da bi orisal vso problematiko in izsledke raziskovanj staroslovanskega grobišča okoli farne cerkve v Kranju. Znanemu številu grobov iz leta 1953 med južno stranjo farne cerkve in Prešernovim gledališčem se pridruži leta 1964/65 novo število grobov na zahodnem delu, pred vhodom v cerkev in kasnejšo gotsko fasado srednjeveške arhitekture na današnjem trgu. Obseg grobišča in meja sta relativna, kajti grobovi, čeprav nekoliko razredčeni, morda celo v vrsti, so bili tudi ob sami srednjeveški fasadi ali pa so segali celo pod njo. Gostota grobov je bila večja na prostoru ob cerkvi. Zapadneje je bil med grobovi presledek, kar nam dopušča domnevo, da je skozi grobišče potekala pot od severa proti jugu, proti pomolu na Pungart nad sotočjem Save in Kokre. Domneva se, da je jedro mestne naselbine na osnovi kasnejših urbanističnih in arhitekturnih prvin nastajalo v ožjem okolju farne cerkve[2] in tako je tudi obstajala komunikacija, ki jo pokrivata današnja Prešernova ulica in Titov trg.

Grobovi so bili praviloma usmerjeni proti vzhodu, z majhnimi odkloni proti jugu ali severu. Skeleti so bili v grobnih jamah položeni na hrbet z rokami ob telesu ali z rokami, prekrižanimi na trebušnem delu ali samo z eno roko ob telesu in z drugo upognjeno v komolcu ter položeno na trebušni del. Najbolj pogosti so enojni grobovi s pridatki ali brez njih, so pa tudi dvojni istočasni in etažni pokopi v različnem časovnem obdobju. Tudi prekopov je bilo večje število oz. ostankov posameznih delov kosti skeleta, ki so ostali in situ pri ponovnem vkopu na približno isto mesto. Ohranili so se močnejši deli osteološkega gradiva.

Znana so staroslovanska grobišča (Bled-Pristava), na katerih so našli v grobovih ostanke deske. Tudi v tem delu grobišča v Kranju je bila v ne-

[1] J. Kastelic, 900 let Kranja. Spominski zbornik (1960) 38—41; W. Schmid, Kranj v davnini v: J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja (1939) 3—8.

[2] C. Avguštin, Zgodovinsko-urbanistični in arhitekturni razvoj Kranja (disertacija, rokopis).

katerih primerih položena deska (jelša, javor) pod hrbet, na levi ali desni strani, od vrha lobanje do kolkov in za vzglavjem. V dveh primerih smo našli tudi žito (pšenico, rž, ječmen), ki je bilo raztreseno po prsnem košu, kar kaže na neki vraževeren moment. (Morda si lahko izposodimo razlago iz Navratilove etnografske beležnice, da so potrosili žito zato, da bi onemogočili črvom dostop k truplu).

Globina grobov variira, od nekdaj makadamskega cestišča pa do ca 1 m globine. Meja grobnih jam nismo zasledili, ker je bila gostota grobov velika in premešavanje humusa intenzivno.

Gradivo, ki je bilo odkrito l. 1964/65, popestruje že znan okvir ketlaške kulture, ki je zastopana okoli farne cerkve v Kranju. Med najdbami najbolj izstopajo dekorativni predmeti, kot so obsenčni obročki v bronu in srebru, različnih variant in tipov, luničasti uhani, prstani, fibule, školjke, deli ogrlice iz steklene mase, antični bronasti novci kot obeski, steklo, dalje uporabni predmeti, kot so železni enorezni noži manjših velikosti do 20 cm dolžine, železne pasne spone, bronasta šivanka (T. 2: 5), majhna statvena utež in nazadnje še ostanki žlindre in kosi zlitine srebra ter merjaščevega okla. Tipična keramika je zastopana v nekaj fragmentih in ne ustvarja posebnega vtisa.

Najbolj številčno so zastopani obsenčni obročki, ki jih imamo za del noše in tradicije. Izdelani so iz brona in srebra, manjših dimenzij do 2 cm in večjih preko 5 cm premera. Nastopajo v znanih tipoloških variantah po obliki, zaključkih in dekorativnih elementih, ki so znani že na bližnjih regionalnih nekropolah, kot npr. Blejski pristavi, na Grajskem sedlu in Bohinjski Srednji vasi ter na koroških najdiščih. Nekateri obsenčni obročki imajo dekorativni dodatek, steklen modro barvan svitek, jagodo ali polieder. Znani so in karakteristični obročki z zavoji z dodatno obešeno verižico, vertikalno obešeno stekleno jagodo ali obroček s tremi bronastimi bikoničnimi jagodami in S zaključkom (T. 2: 4), ki je analogen najdenemu primeru v Köttlachu.

Kot vodilni element ketlaške kulture pa so uhani lunastega tipa, ki so izdelani v dveh tehnikah: so liti v bronu ali tolčeni v bronu in srebru. Liti bronasti so okrašeni v jamičastem emajlu (barvanem), kjer nastopa kot okras stiliziran rastlinski ali živalski motiv (T. 2: 6); na tolčenih bronastih ali srebrnih pa nastopa geometrični okras, vrezane linije ali rastlinski ornament, izveden v tehniki gravure (T. 1: 1, 3, 4, a prednja in b zadnja stran in T. 2: 1, 2, 6). Zanimivo je, da v tem delu grobišča nismo našli »večjih« uhanov, ki so bili izkopani v južnem delu grobišča.

Pomemben vir so uhani belobrdskega tipa (T. 1: 2), ki so izdelani v kalupu iz srebra in okrašeni v imitaciji granulacije in jih lahko označimo kot trgovski import iz panonske ravnine. Naslednji tip uhana, ki se je pojavil na slovanski nekropoli v Kranju istočasno z luničastim uhanom, je srebrn liti uhan s trikrako zvezdo na lunuli (T. 2: 7). Podobne inačice najdemo na Ptujskem gradu in v Arheološkem muzeju v Zagrebu neznane provenience.

Zaponke, ki so vsaka zase svojska umetnostna izpoved in izdelek, predstavljajo pietetni odnos do rajnkega. Zanimiva je okrogla ploščata bronasta fibula, okrašena v jamičastem emajlu s predstavo stilizirane ptice (orla) v vzletu (T. 2: 3), ki je analogna primerom iz vzhodnoslovenskega

ozemlja (Ptujski grad, Stari trg pri Slovenjem gradcu, koroška najdišča: na Peravi, v Köttlachu, Judovska vas pri Beljaku): to je pogost motiv upodabljanja in ga zasledimo vse do južne Bavarske. Prav tako sta lepo ohranjeni okrogli bronasti fibuli, okrašeni v jamičastem emajlu, ki imata predstavljen križ in rozeto (T. 2: 5, 7). Monetarna fibula iz brona je nekoliko problematična s predstavo svetniškega lika s spuščenim krilom in odročenimi rokami. Klobučaste fibule (T. 1: 6) iz bronaste pločevine pri-

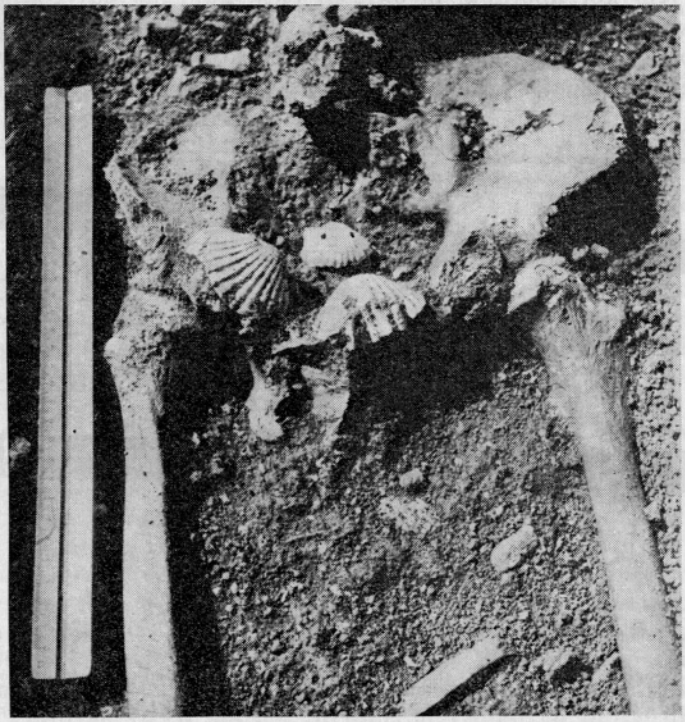

Sl. 1. Kranj. Del groba s školjkami kot okras na trebušnem delu
Abb. 1. Kranj. Teil eines Grabes mit Muscheln als Schmuck der Bauchgegend

kazujejo preplet elipsoidnih krogov; ta dekorativni element kaže na tujo starejšo tradicijo. Tudi fragmentarno ohranjena dvoramna fibula povečuje število do sedaj najdenih na kranjski nekropoli. Kot dekorativni element se pojavi tudi školjka ob sencih, tako imenovana »lepotka« (T. 2: 8), ki ima preluknjan vrh za obešanje. Enak primer poznam iz ustnih virov na Koroškem. Drug primer, kjer je večje število školjk, ki imajo na vrhu dvoje prevrtanih lukenj iz družine *Pectenid*, tvorijo dekoracijo pasu (sl. 1). Njih pomen je problematičen (morda skromna oznaka romarstva), prav tako pa kronološko ves grob, čeprav gre za pokop z dvema železnima pasnima sponama. Vendar je grob ležal v višjem globinskem horizontu pod kasnosrednjeveškimi grobovi, ki so bili obrnjeni v smeri sever-jug s pridatki svetinjic ali s patriarškim križcem. Smer pokopa skeleta, tipične

slovanske spone in barva kosti pa ga karakterizirata kot staroslovanski grob.

Prstani v bronu ali srebru so v tipoloških variantah v obliki zaključkov in ornamentiki podobni primerom iz drugih grobišč v bližnji in daljni okolici. Železni noži so enorezni ter enaki primerom iz drugih staroslovanskih najdišč. Zanimivo je dejstvo, da so bili na določenem sektorju grobišča v večini grobov. Železne pasne spone, okrogle, polkrožne in pravokotne oblike s prečno iglo kot uporabni in okrasni člen, najdemo največkrat ob levi strani boka. Omenim naj tudi zakladno najdbo srebrnih skledičastih novcev (85 po številu) iz konca XIII. stol., ki so bili odkriti v samem makadamskem cestišču. Kovani so bili v Ogleju v času oglejskega patriarha

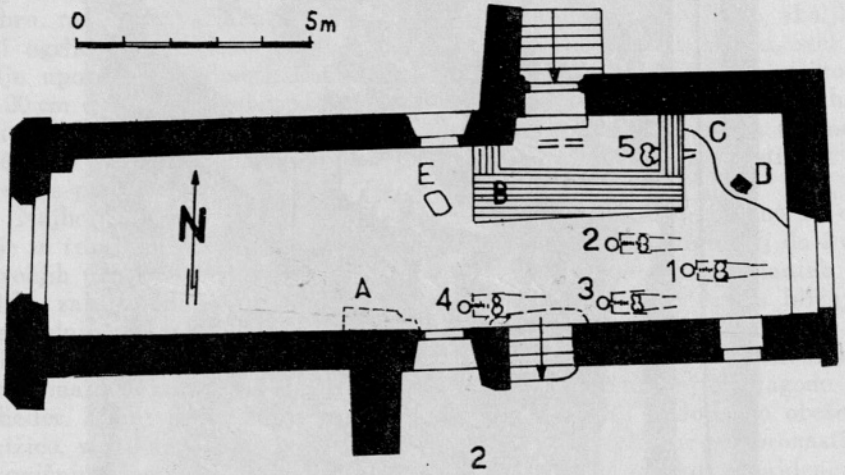

Legenda — Legende:

A — Odpadna jama (najdbe iz kasnolatenskega obdobja — Abfallgrube (Funde aus der Spätlatènezeit)

B — Zid iz okroglih apnencev (del stavbe, ki časovno sovpada med staroslovanske grobove in gotsko arhitekturo, datirano v l. 1530) — Mauer aus runden Kalksteinen (Teil eines Gebäudes, das zeitlich zwischen die altslawischen Gräber und die gotische Architektur aus J. 1530 anzusetzen ist)

C — Meja dolomitnega apnenca — Grenze des Dolomitkalksteines

D — Obredno ognjišče — Liturgische Feuerstätte

E — Prag iz ploščatega peščenjaka — Schwelle aus einer Sandsteinplatte

1—6 Staroslovanski skeletni grobovi — altslawische Skeletgräber

Sl. 2. Kranj. Tloris in situacija najdb v renesančni veži v pritličju Mestne hiše (Gorenjski muzej)

Abb. 2. Kranj. Grundriß und Lageplan der Funde im Renaissanceflur des Erdgeschosses im Rathaus (Museums des Oberkrains)

Gregorija de Montelonga in tržaških škofov Arlongusa in Ulrika de Portis. Ta denar je bil takrat v obtoku in je imel veljavo na Kranjskem. Najdba je pomembna, ker časovno loči slovanske grobove od kasnejšega srednjeveškega grobišča, obenem pa ta zakladna najdba srebrnih novcev delno dokumentira politične in nasledstvene preobrate na Kranjskem in v sosednjih pokrajinah med mogočnimi fevdalci, ki jih je doživljal tudi Kranj

pred znojimskim mirom leta 1308.[3] Enak način in mesto zakladnega pokopa srebrnih novcev je bilo odkrito v izkopavanjih na Blejskem otoku.

V odnosu do grobišča okoli farne cerkve so problem slovanski grobovi (sl. 2), najdeni v pritličju veže v Mestni hiši v Gorenjskem muzeju.[4] Prevelika je razdalja od farne cerkve do teh grobov, da bi jih vključili v krog grobov okoli sakralnega prostora. Način pokopa in kulturno-materialni ostanki so enaki, vendar pa se ločijo po kraju pokopa in času. Pri času mislim na tisti čas, ko še ni bil vpliv krščanstva s svojimi pravili toliko močan, da bi vplival na navado in kraj pokopa. Dejstvo je, da obstajajo grobišča tik za hišo ali na svoji posesti, z vplivom krščanstva pa so bila opuščena in pokopavanje osredotočeno okoli cerkve. Le naključje je, da danes lahko govorimo o obstoju dveh grobišč, vendar bo še nadalje ostala samo domneva o velikosti in njihovem časovnem razmerju med seboj. Kasnejša srednjeveška arhitektura je uničila materialni dokaz.

Opisani izbor kulturnega gradiva predstavlja le majhen del najdb, ki so že znane in ki bodo še znane. Dejstvo je, da je staroslovansko grobišče v Kranju še neraziskano na severni in vzhodni strani, pod samo gotsko sakralno arhitekturo (da so grobovi v cerkvi pod današnjim tlakom, dokazuje izkop groba v zakristiji leta 1963) in kjer tudi lahko pričakujemo starejše gradbene prvine. Važna bo ugotovitev razmerja sakralnega prostora do staroslovanskega grobišča.

Okrasni predmeti in njihove značilnosti, ki so prišli v grob s pogrebnim obredom, in značilen pokop dokazujejo etnično in kulturno ostalino tedanjega prebivalstva Kranja. Dopolnjujejo okvir ketlaške kulturne skupine vzhodnoalpskega prostora. Mestna naselbina je bila na prehodu prvega tisočletja upravnopolitično središče Krajine. To nam pričajo zgodovinski viri, arheološki dokumenti pa nam ta dejstva potrjujejo; še več — kažejo na kulturne vezi in pota na Koroško, Jadran in Panonsko ravnino. Kulturne vezi so bile močne in stiki tradicionalni, kar nam dokazuje primerjalno gradivo. Ta del grobišča s svojimi značilnimi okrasnimi predmeti obdobja kaže dokaj enotno etnično sliko. Brez dvoma so bili nosilci te kulture Staroslovenci brez kakih tujih primesi. Čeprav lahko iščemo vzore in kulturne vplive na teh predmetih, vendar so bili priljubljeni in lastni naši pretekli nacionalni kulturi. Veliko število izkopanih grobov in bodoče raziskave bodo osvetlile pomembnost in vlogo mesta nad sotočjem Save in Kokre v srednjem veku. Ob že znanih najdbah pa lahko domnevamo, da je bilo mesto v tem času obrtno in trgovsko središče pokrajine in tako tudi kulturno žarišče ljudske umetne obrti.

[3] B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda II, (1963) 373.

[4] A. Valič, Poročilo o izkopavanju in najdbah v veži Mestne hiše v Kranju. Varstvo spomenikov 11, 1966 (1967) 13—17.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Altslawische Kranj

Die Stadt Kranj hatte im frühen Mittelalter eine bedeutsame geschichtliche Rolle. Sie dauerte von der Zeit der Völkerwanderung an (die Nekropole Lajh ist eine altslawische Hinterlassenschaft mitten in der Stadt rings um die Pfarrkirche), bis diese führende Bedeutung auf das feudale Ljubljana überging.

Zum bereits im Jahr 1953 freigelegten Teil des altslawischen Gräberfeldes an der Südseite der Pfarrkirche komen noch mehrere Gräber an der Westseite hinzu, ausgegraben in den Jahren 1964—65 dicht vor dem Eingang in die Kirche, auf dem Platz und mitten unter der mittelalterlichen Front der gotischen Gebäude. Über das Gräberfeld verlief ein Weg. Es ist anzunehmen, daß der Kern einer städtischen Siedlung in der engeren Umgebung der Pfarrkirche entstand und so gab es auch eine Verbindungsstraße, die sich nordsüdlich erstreckte und vom heutigen Stadtplatz bedeckt ist.

Die Gräber waren in der Regel ostwärts ausgerichtet. Es sind Einzelgräber, Doppelgräber und Etagengräber ausgegraben und Gräben ausgehoben worden. Etliche Gräber enthielten auch verkohlte Erlen- und Ahornbretter. In zwei Fällen ist Getreide (Weizen, Roggen, Gerste) vorgefunden worden; es lag über den Brustkorb verstreut und spricht von abergläubischen Vorstellungen.

Das ausgegrabene Kulturmaterial bereichert den bereits bekannten Umfang der Köttlachkultur. Unter den Funden zeichnen sich Schmuckgegenstände aus: silberne und bronzene Schläfenreifen, halbmondförmige Ohrringe, Fingerringe, Fibeln, Muscheln, Halsbandfragmente, ferner Gebrauchsgegenstände wie Messer, eiserne Gürtelspangen, eine bronzene Nähnadel, Schlackenstücke, Gußstücke aus Silberlegierung. Es sind Ohrringe des Belobrdo-Typs—importiert— und Ohrgehänge mit einem Stern ausgegraben worden. Unter den Fibeln sind erwähnenswert: jene mit dem Motiv eines fliegenden Vogels, eine mit Kreuz und Rosette, und die hutförmigen mit verflochtenen Ellipsen. Interessant ist ein Grab, worin Muscheln als Zierat auf einem Gürtel gefunden worden sind. Unter den Funden gibt es einen Schatz napfförmiger Silbermünzen (85 St.) vom Ende des XIII. Jh., geprägt zur Zeit des Patriarchen von Aquileia Gregorius de Montelongo und der Triester Bischöfe Arlongus und Ulricus de Portis. Solche Geldmünzen waren dazumal in Krain im Umlauf.

Im Zusammenhang mit dem Gräberfeld um die Kirche stehen auch die altslawischen Gräber, die im Jahr 1966 im Flur des Rathauses in Kranj freigelegt worden sind (dieses Gebäude beherbergt derzeit das Oberkrainische Museum). Sie unterscheiden sich von jenen des Gräberfeldes durch Ort und Zeit der Bestattung, nicht aber nach ihrer Art und ihren Kulturbeigaben. Bei der Zeitbestimmung denke ich an einen Zeitraum, da der Einfluß des Christentums noch nicht stark genug war, Ort und Gepflogenheiten der Beerdigung zu bestimmen. Tatsächlich gibt es im Oberkrain Grabstätten hinter Wohnhäusern oder auf dem Landbesitz des Verstorbenen, doch unter christlichem Einfluß wurde diese Gepflogenheit aufgegeben und die Beerdigungen wurden um Kirchen herum konzentriert.

Der überwiegende Teil der Grabstätte um die Kirche ist noch unbekannt: Die Nord- und die Ostseite sind noch nicht freigelegt und desgleichen noch nicht das Innere der Kirche, wo unter dem Estrich der spätgotischen Sakralarchitektur ältere Bauelemente zu gewärtigen sind.

Die Stadtsiedlung war gegen Ende des ersten Jahrtausends der verwaltungspolitische Mittelpunkt der Mark. Langüberlieferte kulturelle Berührungen und Bindungen bestanden mit den benachbarten Ländern, vor allem mit Kärnten, der Pannonischen Tiefebene und dem Adriagebiet. Träger dieser Kultur waren die Altslowenen. Wenngleich wir auf den Fundgegenständen den Vorbildern und Einflüssen nachspüren, sind sie doch unserer vergangenen nationalen Kultur eigen. Künftige Forschungen werden die Bedeutung und die Rolle der Stadt Kranj in vergangenen Epochen beleuchten, doch auf Grund der schon bekannten Funde und Ergebnisse dürfen wir annehmen, daß die Stadt zu jener Zeit das Handwerks- und Handelszentrum der Provinz war und damit auch der kulturelle Brennpunkt des volkstümlichen Kunstgewerbes.

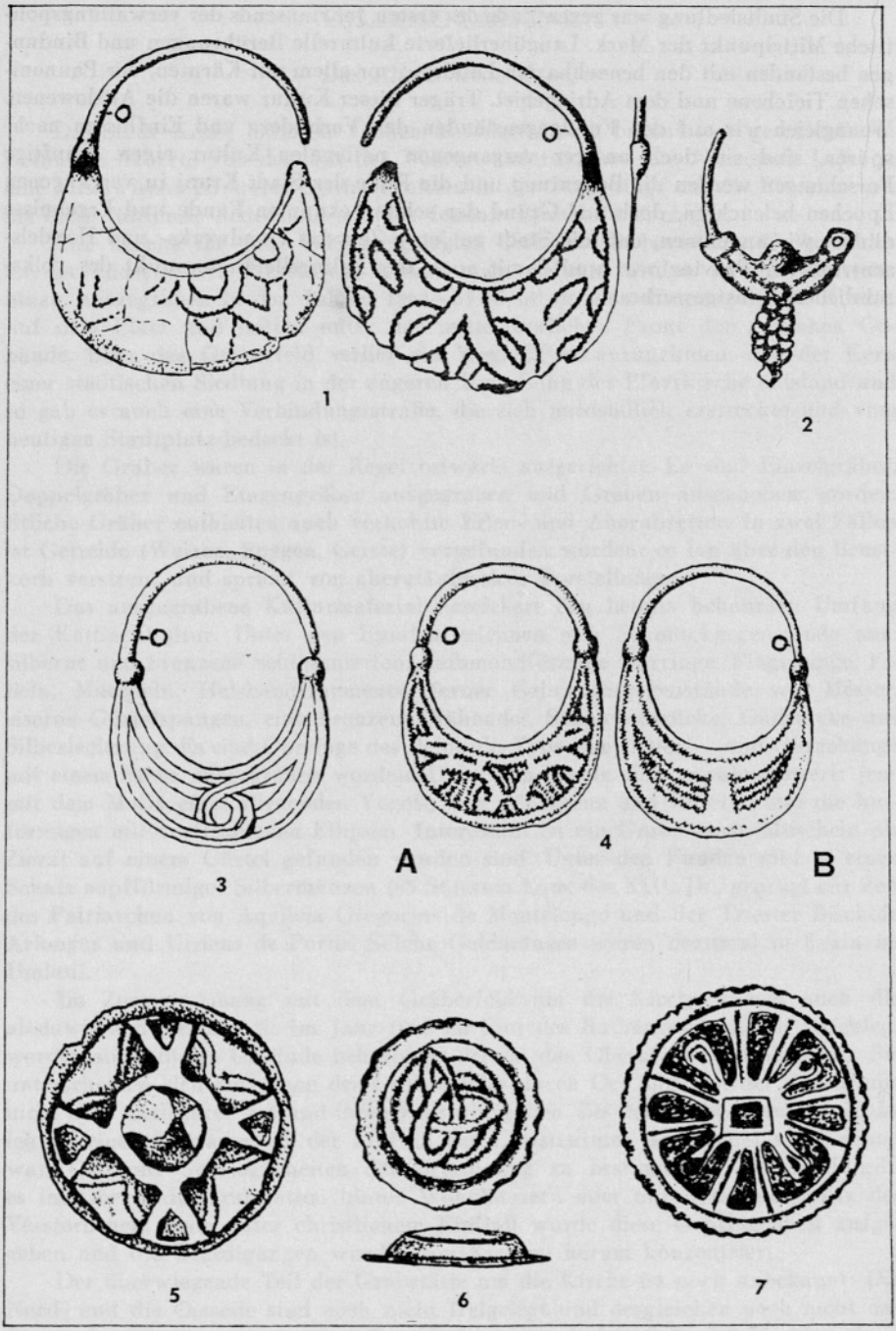

Kranj. 1—7 del grobnih najdb iz staroslovanskega grobišča (izkopavanja 1964/65) — Teil der Gräberfunde der altslawischen Grabstätte (Ausgrabungen 1964/65). 1—7 = 1/1

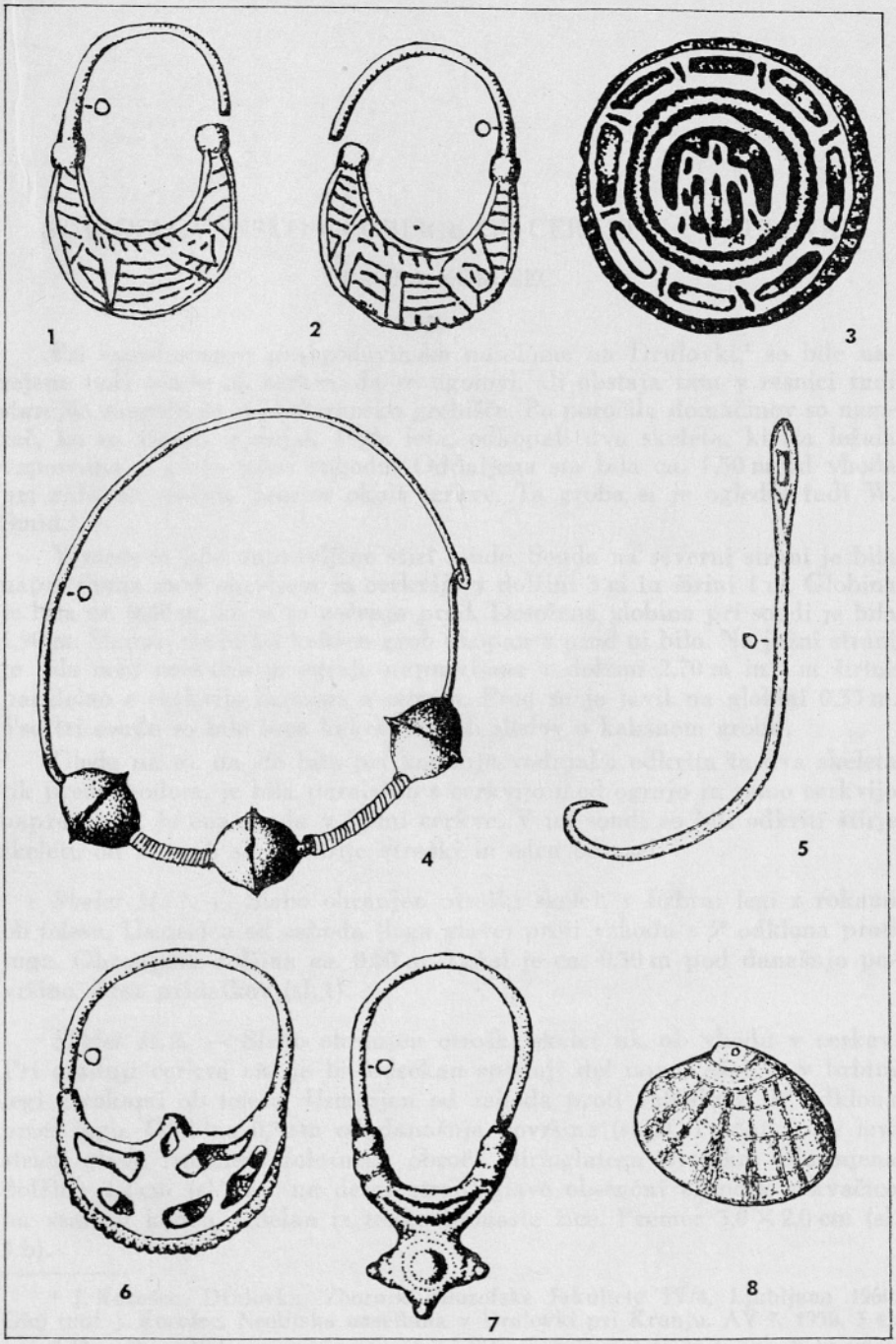

Kranj. 1—8 del grobnih najdb iz staroslovanskega grobišča (izkopavanja 1964/65) — Teil der Gräberfunde der altslawischen Grabstätte (Ausgrabungen 1964/65). 1—8 = 1/1

STAROSLOVANSKO GROBIŠČE OB CERKVI NA DRULOVKI

PAOLA KOROŠEC

Pri raziskovanju prazgodovinske naselbine na Drulovki,[1] so bile narejene tudi sonde ob cerkvi, da se ugotovi, ali obstaja tam v resnici tudi starejše, mogoče še staroslovansko grobišče. Po poročilu domačinov so namreč, ko so kopali vodnjak 1926. leta, odkopali dva skeleta, ki sta ležala vzporedno z glavo proti zahodu. Oddaljena sta bila ca. 1,50 m od vhoda pri zidu, ki obdaja prostor okoli cerkve. Ta groba si je ogledal tudi W. Šmid.[2]

V vsem so bile napravljene štiri sonde. Sonda na severni strani je bila napravljena med obzidjem in cerkvijo v dolžini 3 m in širini 1 m. Globina je bila ca. 0,40 m, ko se tu začenja prod. Dosežena globina pri sondi je bila 1,90 m. Sledov, da bi bil kakšen grob vkopan v prod ni bilo. Na južni strani je bila med cerkvijo in ograjo napravljena v dolžini 2,70 m in 1 m širine paralelno s cerkvijo oziroma z ograjo. Prod se je javil na globini 0,35 m. Vse tri sonde so bile brez kakršnih koli sledov o kakšnem grobu.

Glede na to, da sta bila pri kopanju vodnjaka odkrita ta dva skeleta tik pred vhodom, je bila paralelno s cerkvijo med ograjo in samo cerkvijo napravljena še ena sonda v širini cerkve. V tej sondi so bili odkriti štirje skeleti, od katerih so bili trije otroški in eden odrasel.

Skelet št. 1. — Slabo ohranjen otroški skelet, v hrbtni legi z rokami ob telesu. Usmerjen od zahoda (lega glave) proti vzhodu s 5° odklona proti jugu. Ohranjena dolžina ca. 0,60 m. Ležal je ca. 0,30 m pod današnjo površino. Brez pridatkov (sl. 1).

Skelet št. 2. — Slabo ohranjen otroški skelet tik ob vhodu v cerkev. Pri gradnji cerkve mu je bil odsekan spodnji del nog. Ležal je v hrbtni legi z rokami ob telesu. Usmerjen od zahoda proti vzhodu z 10° odklona proti jugu. Globina 0,30 m od današnje površine (sl. 2). Pridatki: na levi strani glave fragment železnega obroča štirioglatega preseka. Ohranjena dolžina 2,2 cm (sl. 3 a); na desni strani glave obsenčni obroček s kvačico na vsakem koncu, izdelan iz tenke bronaste žice. Premer 3,0 × 2,0 cm (sl. 3 b).

---

[1] J. Korošec, Drulovka. Zbornik Filozofske fakultete IV/4, Ljubljana 1960. Glej tudi J. Korošec, Neolitska naselbina v Drulovki pri Kranju. AV 7, 1956, 3 sl.

[2] Drugih podatkov o teh grobovih ni bilo mogoče dobiti, tudi ne, ali so imeli pridatke ali ne.

Sl. 1. Drulovka, grob 1
Fig. 1. Drulovka, tombe 1

Sl. 2. Drulovka, grob 2
Fig. 2. Drulovka, tombe 2

Skelet št. 3. — Relativno dobro ohranjen skelet mlajšega moškega v hrbtni legi z rokami ob telesu. Glava nekoliko dislocirana zaradi pritiska zemlje. Usmerjenost od zahoda proti vzhodu. Dolž. 1,64 m. Ležal v globini 0,65 m pod površino. Brez pridatkov (sl. 4).

Skelet št. 4. — Zelo slabo ohranjen otroški skelet tik ob cementni ograji. Uničen je bil pri postavljanju trigonometrijske točke. Usmeritev zahod—vzhod. Globina ca. 0,35 m. Brez pridatkov.

Nekropola, ki je odkrita ob cerkvi, šteje za danes šest grobov.[3] Ali imamo na tem mestu zgodnjesrednjeveško nekropolo večjih razmer, lahko pokažejo samo nadaljnje raziskave. Za domnevo, da je trajala dalj časa, govori že sam obstoj cerkve na tem prostoru.[4]

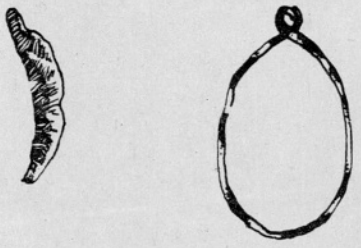

a) b)

Sl. 3. Drulovka, grob 2 — a) fragment železnega obroča, b) obsenčni obroček
Fig. 3. Drulovka, tombe 2 — a) fragment d'anneau de métal, b) boucle d'oreille

Po izkopanih grobovih spada nekropola v vrsto planih vrstnih grobišč, kot so nekropole v Kranju,[5] Bledu,[6] Bohinjski Srednji vasi[7] in drugod v Sloveniji[8] ter drugem delu Karantanije.[9]

Odkriti grobovi spadajo v vrsto grobov z zelo skromnim inventarjem. Uhan, najden v grobu 2, predstavlja osnovni tip obročka karantanske skupine.[10] Na podlagi teh podatkov spada z domnevo, da je nekropola bila dalj časa v uporabi, odkriti del grobišča v I. časovno fazo materialnega kulturnega razvoja karantanskega ozemlja.[11]

[3] V tem številu zajemamo tudi dva omenjena groba, najdena pred II. svetovno vojno.

[4] Po vsem sodeč je pod cerkvijo starejša osnova.

[5] Nekropola okoli farne cerkve. J. Kastelic, Staroslovanski Kranj, v spominskem zborniku — 900 let Kranja, Kranj (1960), 42 sl.

[6] Bled — »brdo«; W. Šmid, Altslowenische Gräber Krains. Carniola I, 1908, 26 sl. (dalje W. Šmid 1908); A. Müllner, Argo 3, 1894, 80 sl.; ibid. 113 sl.
Bled — Pristava; J. Kastelic, B. Škerlj, Slovanska nekropola na Bledu. Dela SAZU 2, 1950.
Bled — Grad; A. Valič, Staroslovansko grobišče na Blejskem gradu. Situla 7, 1964; tudi druge nekropole.

[7] Nekropola na »Žalah« in »Podónjicah«, W. Šmid, 1908, 18 sl.

[8] Kot na primer del nekropole na Ptujskem gradu, Hajdini itd.

[9] Nekropole v Förku, Judendorfu, Šmohoru, Krunglu, Hohenbergu, Köttlachu itd.

[10] P. Korošec, Poskus delitev slovanske materialne kulture na področju Karantanije. ZČ 15, 1961, 159 sl.

[11] ibid. 192 sl.

Na samem mestu raziskovanja neolitske naselbine je bilo najdeno tik pod samo rušo nekaj fragmentov slovanske keramike. Tako pripada nekaj fragmentov sivočrno žganemu in na lončarskem kolesu izdelanemu loncu jajčasto ovalne oblike, s poševnim vratom ter poševno odrezanim ustjem. Na ramenu sta dva niza poševnih vrezov. Ohranjena višina 7 cm (T. 1: 1).

Neki drug fragment sivočrno žganega lonca izredno grobe fakture ima vrezano valovnico. Po fragmentu sodeč je bil lonec samo dodelan na lončarskem kolesu. Ohranjena višina fragmenta 3,4 cm (T. 1: 2).

Sl. 4. Drulovka, grob 3
Fig. 4. Drulovka, tombe 3

Nekaj drugih bolj atipičnih fragmentov pa ima na notranji strani tudi sledi gnetenja. (T. 1: 3).

Če analiziramo te fragmente, ki so pravzaprav najdeni slučajno, se najprej pojavi vprašanje njih kronologije. Ni dvoma, da kljub nekaterim starejšim ohranjenim elementom, kot so gnetenje nekaterih posod, ki jim pripadajo omenjeni fragmenti, dalje tipična valovnica, izdelana, kot jo imamo tudi v VIII. stoletju itd., ne moremo datirati preveč v zgodnji čas. Pripadali bodo verjetno kasnejšemu času, mogoče srednjemu veku. Žal danes točne klasifikacije ni mogoče napraviti, dokler ne bo raziskana tudi vsa srednjeveška keramika. Ravno tako ne moremo po načinu izdelave najdenih fragmentov šteti med keramiko, ki naj bi bila izdelek meščanske obrti, temveč je bila izdelek vaških lončarjev.

RÉSUMÉ

Une nécropole des anciens Slaves autour de l'église de Drulovka près de Kranj.

En 1956, pendant les fouilles systématiques de la station néolithique de Drulovka, des recherches furent effectuées aussi autour de l'église de ce village à des fins de sondage. Au cours de ces travaux, quatre tombes ont été découvertes à l'entrée même de l'édifice. Cette découverte, en lui ajoutant deux tombes qui ont été mises à jour en 1926, forme une partie d'une nécropole du haut Moyen Age slave. Tous les squelettes étaient posés plus ou moins exactement dans la direction Ouest-Est (la tête à l'Ouest) à une profondeur de 0.30 à 0.65 m. Ils reposaient sur le dos, les bras le long du corps et à même le sol. Près de la tête du squelette N° 2. il y avait une boucle d'oreille simple, surmontée d'un anneau, terminé en crochet et un fragment d'aneau de métal de petite dimension.

D'après la classification du matériel slave du territoire des Alpes Sud-Orientales, cette tombe fait partie de la civilisation carantanienne, c'est-à-dire de la première phase de l'essor culturel du territoire de la marche de Karantanie.

Dans les environs de la station néolithique on a trouvé, immédiatement sous la couche d'humus, des fragments de céramique slave que l'auteur date du haut Moyen Age, et il les considère comme des produits villageois.

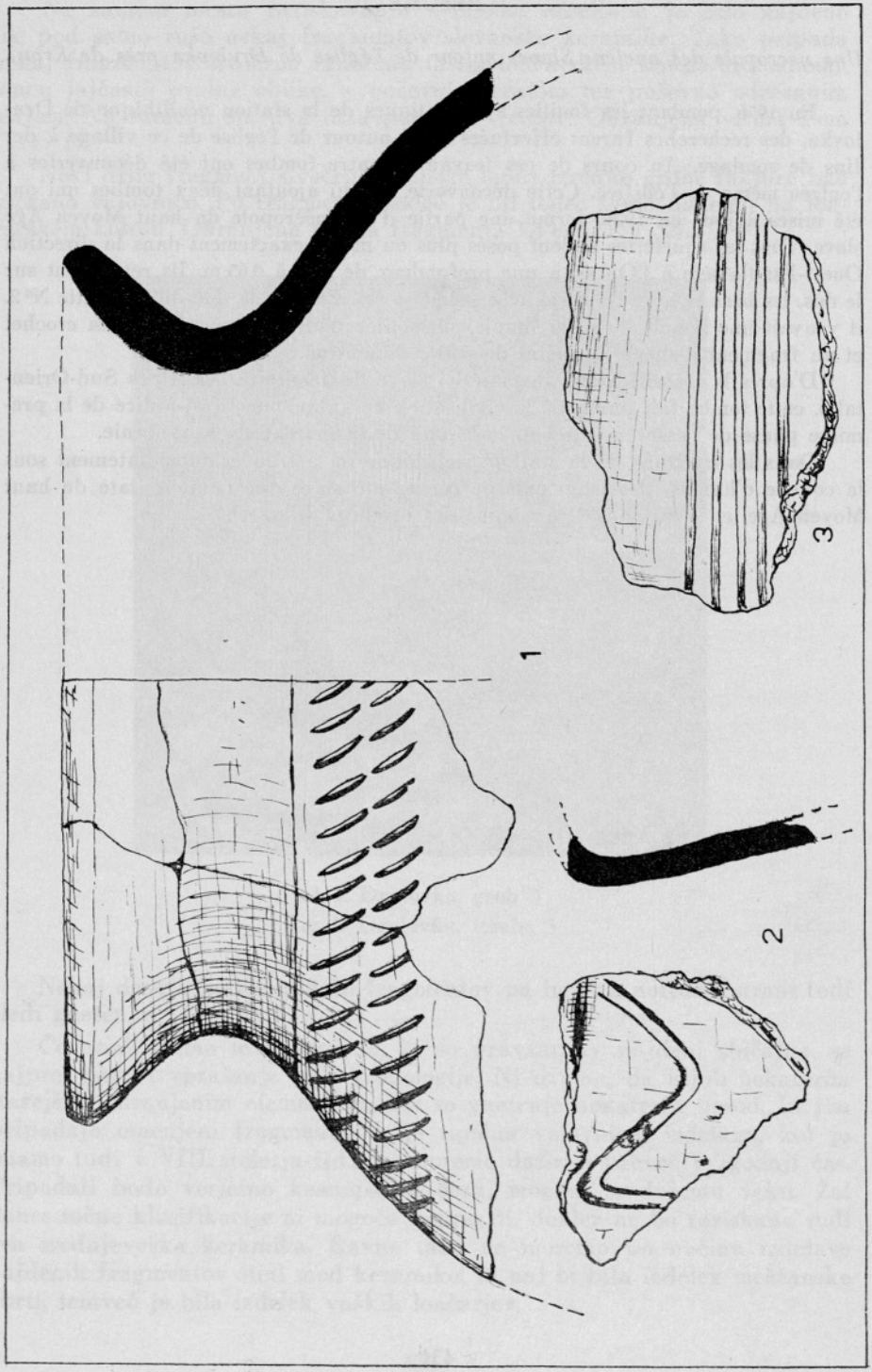

Drulovka, slovanska keramika, najdena pri raziskovanju neolitske naselbine — céramique slave trouvée lors des recherches de la station néolithique

DVA BRONASTA PRSTANA IZ PRAZGODOVINSKE GOMILE V PAVLA VASI PRI TRŽIŠČU NA DOLENJSKEM

PAOLA KOROŠEC

Pri sondažnih delih v Tržišču na Dolenjskem je bila obiskana tudi gomila, ki leži v Pavla vasi, na poti k Svetemu Vrhu, na mestu imenovanem »na njivcah«, kjer so pred leti kopali zaklad. Poleg prazgodovinskega groba iz okoli 500—400 l. pr. n. št.[1] so v drugem vkopu, ki leži na samem vrhu gomile, naleteli na skelet. Vkop je bil okoli 1.40 × 1.60 m velik in 1 m globok. Ob skeletu so se nahajali trije bronasti prstani, od njih sta danes ohranjena samo dva, tretji pa je zgubljen. Na enem od ohranjenih prstanov so kopači na mehaničen način odstranili patino, da bi ugotovili, iz kakšne kovine so prstani. Poleg omenjenih prstanov pa imamo iz istega groba tudi še patiniran členek človeškega prsta, kar nedvomno priča o tem, da so se prstani nahajali na roki.

Oba prstana predstavljata tip zaprtih, litih, bronastih prstanov romboidnega preseka. Medtem ko je en prstan gladek, je drugi na zunanji strani ornamentiran z vzdolžnimi žlebiči.

Sama prstana ne predstavljata nikakršne posebnosti. Pripadata tipu najnavadnejših prstanov, ki jih srečujemo na zelo širokem slovanskem območju, ne samo v krogu ketlaške[2] in belobrdske[3] skupine v Sloveniji, temveč tudi izven nje.[4]

Omenjena prstana imata zelo močne vlivne šive, posebno na notranji strani, ki ne kažejo nikakršne dodelave in tudi ne sledi obrabe. Zanimiv je tudi neornamentirani prstan, ki ima sledove premaknjenega kalupa, tako da je delno asimetričen.

Poleg omenjenih analogij imata ta dva prstana tudi sorodnost v obročkih raznega okovja železnodobne periode.[5] Glede na dejstvo, da tudi sama gomila pripada temu obdobju, bi mogli tudi ta dva prstana prej pripisati temu obdobju kakor pa slovanskemu času. Posebno bi to prišlo v poštev z dejstvom, da nista najdena pri sistematičnih raziskovanjih in zato ker z notranje strani nista bila dodelana oz. nista bila izbrušena. Toda glede

[1] P. Korošec, Prazgodovinska gomila v Pavla vasi pri Tržišču na Dolenjskem. Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji 2, 1965, 73 sl.

[2] P. Korošec, Poskus delitve slovanske materialne kulture na področju Karantanije. ZČ 15, 1961, 192 sl.

[3] J. Korošec, Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji. Celje (1947), 95.

[4] Tako v Panonski ravnini, Bosni, Hrvatski, Avstriji itd.

[5] Fr. Starè, Vače. Arheološki katalogi Slovenije 1, 1955, T. XL, sl. 10, T. XLII, sl. 3, T. XLVI, sl. 9, T. LVI, sl. 6, 7, 12, 33 itd.; K. Kromer, Brezje. Arheološki Katalogi Slovenije 2, 1959, T. 11, sl. 7, 8 itd.

na to, da sta bila najdena na prstu, za kar govori že poprej omenjeni patinirani členek, je jasno, da sta bila nošena kot nakit na prstu. Glede na možnost njihovega izvora bi pa mogli zopet trditi, da se v tem grobu nahajata v sekundarni uporabi. V grobovih železne dobe nahajamo tudi podobne obročke kot nakit, vendar so trikotnega preseka.[6] Ravno tako jih pa pogosto nahajamo tudi v slovanskih grobovih v grobi izdelavi in nedodelane na notranji strani.[7] To nam pa daje tudi možnost, da te prstane v našem primeru v resnici smatramo, da so najdeni v imenovanem grobu na

Sl. 1. Pavla vas pri Tržišču na Dolenjskem. Bronasta prstana s prazgodovinske gomile

Fig. 1. Pavla vas près de Tržišče en Basse Carniole (Dolenjska). Les anneaux de bronze provenant de la tombe préhistorique

vrhu gomile ter da ta grob pripišemo slovanski epohi. Slovanski grobovi na mestu nekdanje železnodobne nekropole so pa tudi dokaj pogostni, pa naj si bo to na ravnici[8] ali pa na gomili.[9]

RÉSUMÉ

Deux anneaux de bronze provenant d'un tumulus préhistorique à Pavla vas près de Tržišče en Dolenjska (Basse Carniole)

En cherchant des trésors cachés les paysans ont trouvé au sommet d'un des tumulus sur le chemin entre Pavla vas et Sv. Vrh, à l'endroit appelé »na njivcah«, sur les doigts d'un squelette trois anneaux dont deux étaient bien conservés.

L'anneau est d'un type très primitif, fondu en bronze et de profil rhomboïdal. Un des anneaux mentionnés est orné d'entailles transversales. Il est peu élaboré, en partie asymétrique, le moule ayant été déplacé pendant le travail.

Il ya analogie entre ces anneaux et ceux attribués à la deuxième phase du matériel slave sur le territoire de la Slovénie, mais il existe des anneaux semblables appartenant à l'Age de Fer. Le tumulus aussi remonte à cette époque.

L'auteur est d'avis qu'ils ont servi à un usage secondaire comme aussi la tombe slave au fond du tumulus.

[6] Npr. prstan v grobu št. 27 na Apnu na Ravnih njivah pri Vačah. F. Starè Vače, T. XCV, sl. 9 itd.

[7] Glej opombo 3. J. Korošec, Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu. Dela SAZU 1, 1950, 90.

[8] Tak primer imamo npr. na Bledu-Pristavi I, kjer se nahaja tudi starejše grobišče, podobno kakor tudi na Bledu na grajskem sedlu itd.

[9] Take primere imamo na Bledu-»brdo« ter na celi vrsti nekropol v vzhodni Jugoslaviji, kot je Velika gomila pri Batajnici, prazgodovinska gomila pri Belotičih itd.

NEKAJ ZGODNJESREDNJEVEŠKIH NAJDB IZ GORJANCEV

SONJA PETRU
Narodni muzej, Ljubljana

Z referatom na kolokviju sem želela opozoriti na arheološki material, ki nosi v Narodnem muzeju najdiščne podatke Vratolom na Gorjancih. V celotnem gradivu, inventariziranim pod najdiščem Vratolom, je zastopanih poleg večjega števila kamnitih in glinastih vijčkov tudi nekaj uteži iz gline, ki bi jih najbolje opredelili za železnodobne, kovinsko gradivo je pretežno rimsko, dva fragmenta keramike s pečatnim okrasom pa sta iz zgodnjega srednjega veka. Zanimiva sta predvsem omenjena fragmenta keramike, ker predstavljata med tem materialom najmlajšo skupino in smemo njuno poreklo na podlagi primerjalnega gradiva postaviti v čas preseljevanja narodov.

Pri časovni opredelitvi obeh keramičnih črepov moremo poseči k našim fragmentom najbližji analogiji visokega vrča iz poznoantičnega kastela v Velikih Malencah pri Brežicah, ki je okrašen s pečatom, narejenim s koleščkom. Že R. Ložar[1] ga postavlja v primerjavi s sorodnim vrčem iz groba 18 v Veliki Gorici v dobo preseljevanja. Okras na naših fragmentih pa se toliko razlikuje od onega na velikomalenški posodi, da je sestavljen iz pečatov rombične oblike, pri katerih je notranjost razčlenjena z mrežastim ornamentom (T. 1: 1, 2). Po J. Wernerju[2] je ravno ta keramika značilna za Langobarde in ima svoj zametek v Panoniji, od koder se je po letu 568 razširila tudi po Italiji. Prav zaradi tega je ta keramika dragocena, ker je nesporno ostalina iz srede VI. stoletja, hkrati pa je, kot pravi R. Ložar na navedenem mestu, ob primeru sorodne črepinje iz Kranja zelo pomembna, saj jo stavlja na »začetek dobe preseljevanja, ko so se v naših krajih že pojavili prvi Slovenci«.

Nič manj dragoceno pa ni tudi drugo gradivo, inventarizirano pod omenjenim najdiščem Vratolom. Za arheologa je ilustrativno predvsem zato, ker nam daje profil poselitve te arheološke postojanke. Kovinsko gradivo s tega najdišča pa moremo deloma povezovati celo z obravnavanim obdobjem, čeprav se po oblikovni plati navezuje na poznoantične izdelke.

---

[1] R. Ložar, Staroslovansko in srednjeveško lončarstvo v Sloveniji. GMDS 20, 1939, 220 ss.

[2] J. Werner, Die Langobarden in Pannonien. Abhandlungen NF 55 A, München 1962, 60 in zemljevid razprostranjenosti na sl. 4. Podobo te posode — okrašeno s pečatnim vzorcem križev in rombov — ponazarja najbolj hruškast lonec iz Kuzmina pri Sremski Mitrovici (Seoba naroda, Zemun (1962) 81, sl. 1), postavljen v prvo polovico VI. stoletja.

Ker pa žal do danes na Slovenskem ne poznamo podrobneje tipološko obdelanega drobnega gradiva iz pozne antike, navajam za opisom vsakega predmeta njegove analogije, ki so pretežno iz poznoantičnih najdišč obalpskega prostora, čeprav menim, da bi moglo spadati tudi to gradivo v isti časovni horizont kot oba fragmenta keramike.

Opis predmetov

1. Dva fragmenta svetlo rjavo žgane keramike. Ornamentirana sta z vtisnjenimi rombi, katerih celotna površina je mrežasto razdeljena. Nad tem je ornament v obliki križca. Inv. št. R 2750; šir. 7,2 cm, viš. 4,7 cm, (T. 1: 1, 2).

2. Bronasta konjska brzda, sestavljena iz podolgovate prečke osmerokotnega preseka, ki ima na konceh dvojno profilirana gumba. V sredini prečke je polkrožna zanka z navznoter usločenima koncema. Inv. št. R 2727; dolž. 15,7 cm, (T. 1: 3).

Najboljšo analogijo temu predmetu daje M. Abramić,[3] vendar je zanka figuralno razčlenjena z dvema delfinoma. Volutni okras našega predmeta pa srečujemo na podobnem predmetu iz Carnuntuma.[4] Predvsem ptujski primerek moremo po shematično zasnovani podobi obeh delfinov postaviti v pozno antiko, kar bi bila analogija iz Straubinga.[5] Poznoantičnega izvora je verjetno tudi črnilnik s tega najdišča.

3. Majhen bronast črnilnik valjaste oblike. Na zgornji strani je ploščat pokrovček. V sredini pokrovčka je luknjica, v katero je vdeta zanka. Inv. št. R 2723; viš. 3,6 cm, šir. 4,6 cm, (T. 1: 4).

Za črnilnik imamo bližnjo analogijo v sorodnem primerku iz pozne antike, odkritem na Drnovem pri Krškem.[6]

4. Železen avriskalp. Na eni strani je polkrožno usločena žica, druga stran pa se končuje v trikotno stranico. Srednji del pravokotnega preseka je ob robovih ornamentiran s plitvimi vrezi. Inv. št. R 2735; dolž. 11,4 cm, (T. 1: 5).

Predmet ima svojo primerno analogijo na poznoantični višinski naselbini Auf Krüppel, katere začetek postavlja H. J. Kellner[7] v leta 350—52 po našem štetju. V primerjavi z našim eksemplarjem je ta avriskalp bolj grobo tordiran in ima za spoznanje večjo žličko. Soroden avriskalp so našli ob poznoantični žlici s Kristusovim monogramom v Carnuntumu.[8]

5. Železen stilos okroglega preseka. Na eni strani je odebeljen in dletasto priostren, druga stran je konična. Odebeljeni del je ornamentiran s prečnimi vrezi. Inv. št. R 2734; dolž. 12,6 cm, (T. 1: 6).

Za omenjeni stilos dobimo najbolj ustrezno analogijo na poznoantični naselbini iz četrtega stoletja na Moosbergu, kjer pa stilos nima gumbastega okrasa.[9]

[3] M. Abramić, Poetovio, Ptuj (1925) 121, sl. 76.

[4] Bericht des Vereins Carnuntum in Wien für das Jahr 1900, Wien 1902, T. 10: 27.

[5] J. Keim-H. Klumbach, Der römische Schatzfund von Straubing. Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, Band 3, 1951, T. 45, 110.

[6] T. Knez-P. Petru-S. Škaler, Municipium Flavium Latobicorum Neviodunum, Novo mesto (1961) T. 4.

[7] H. J. Kellner, Die Kleinfunde aus der spätrömischen Höhensiedlung »Auf Krüppel« ob Schaan. Jahrbuch des Historischen Vereins für das Fürstentum Liechtenstein 64, 1965, 57 ss.

[8] Bericht des Vereins Carnuntum in Wien für das Jahr 1903, Wien 1905, T. 20: 2.

[9] J. Garbsch, Der Moosberg bei Murnau. Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 12, 1966, T. 28, 10.

6. Železen nož. Hrbet rezila je raven, uvita spodnja stran pa se proti konici trikotno zoži. Trn noža, ki prehaja neposredno iz rezila, je odlomljen. Inv. št. R 2732; dolž. 13 cm, (T. 2: 1).

Po uvitem rezilu je naš nož oblikovno soroden kratkemu meču iz Bele krajine.[10] Enak nož prinaša tudi J. Garbsch iz omenjene postojanke Moosberg.[11]

7. Železen nož. Hrbet in rezilo lista sta ravna ter se proti konici trikotno zožita. Trn za nasaditev prehaja neposredno iz rezila in je trikotne oblike. Inv. št. R 2733; dolž. 12,5 cm, (T. 2: 2).

Tudi za ta nož veljajo analogije, navedene pri primerku pod št. 6; k temu pa še lahko dodamo časovno neopredeljeni primerek iz Emone.[12]

8. Železna puščična ost trikotne oblike z dvema trnoma. Tulec za nasaditev je votel in okroglega preseka. Inv. št. R 2730; dolž. 9,2 cm, (T. 2: 3).

Oblikovno se ta puščica navezuje na poznoantične primerke, med katerimi je iz naših krajev podrobneje obdelana puščica od Sv. Pavla nad Vrtovinom,[13] ki pa ima tordiran zgornji del tulca in bi ga zaradi te značilnosti mogli šteti za bizantinskega. Da so te puščice res iz tega obdobja, dokazuje grobna najdba iz Ihringena, ki jo postavlja R. Roeren[14] v V. stoletje. Sorodno ost prinaša tudi H. J. Kellner[15] iz poznega IV. stoletja.

9. Majhna železna sulična ost. List trikotne oblike ima v sredini plitvo rebro. Tulec je votel in sestavljen iz treh delov. Inv. št. R 2731; dolž. 8,1 cm, (T. 2: 4).

Prav tako kot puščica spada v pozno IV. stoletje oz. v zgodnje V. stoletje, kar bi dokazovali kar trije primerki iz groba na najdišču Laisacker.[16]

10. Koščen tulec, počen po vsej dolžini. Na eni strani je tik pod vrhom globoka prečna kanelura. Inv. št. R 2726; dolž. 8,6 cm, (T. 2: 5).

Omenjeni tulec se pojavlja često na poznoantičnih grobiščih, tako npr. pri naselbini Pocking, ter pripada koncu III. stol.[17] Znan je tudi bolj geometrično ornamentiran tulec iz Lorenzberga,[18] ki ga avtor opredeljuje funkcionalno kot tulec za pisala. Kot tak je znan tudi izredno soroden, a bolje ornamentiran primerek iz Carnuntuma.[19]

---

[10] S. Gabrovec, Najstarejša zgodovina Dolenjske. Novo mesto (1956) T. 23; glej tudi R. Ložar, Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani, Ljubljana (1931) sl. 34; in J. Kastelic, Najdbe zgodnjega srednjega veka v Gojačah pri Gorici. ZČ 6—7 (Kosov zbornik) 1952—1953, sl. 8.

[11] J. Garbsch, o. c. T. 32, 28.

[12] J. Klemenc, Zgodovina Emone. Zgodovina Ljubljane 1, 1956, sl. 48.

[13] J. Kastelic, o. c., sl. 13. Zelo sorodne puščice v podobi lastovičjega repa so znane iz datiranih najdb VI.—VIII. stoletja iz Dalja in Jakovo—Surčina (Seoba naroda, Zemun (1962) 78, sl. 2—3 in 111, sl. 4). Podobne primerke iz staroslovanskih najdišč prinašajo še D. Pribaković (Vesnik vojnog muzeja u Beogradu 11—12, 1966, 63 in T. 8), Beninger (Jahrbuch des oberösterreichischen Musealvereines 107, 1962, 154, sl. 6) in B. Marušič (Istra u ranom srednjem veku, Pula (1964) T. 8).

[14] R. Roeren, Zur Archäologie und Geschichte Südwestdeutschlands im 3. bis 5. Jahrhundert n. Chr. Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 7, 1960, sl. 7.

[15] H. J. Kellner, o. c., sl. 7, 11.

[16] R. Roeren, o. c., sl. 8.

[17] H. J. Kellner, Die römische Ansiedlung bei Pocking und ihr Ende. Bayerische Vorgeschichtsblätter 25, 1960, T. 10, 3.

[18] G. Ulbert, Der Lorenzberg bei Epfach. Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 9, 1965, T. 23: 8.

[19] Bericht des Vereins Carnuntum in Wien für das Jahr 1900, Wien 1902, T. 10: 8. Zelo številni so koščeni tulci za iglo v ženskih grobovih VII.—VIII. stoletja v Vojvodini (Seoba naroda, Zemun (1962) 40, sl. 18 — Bogojevo, grob 42; 44, sl. 1 — Mali Idjoš; 50, sl. 6 — Nadrljan, grob 6 in grob 40; 58, sl. 2 — Sokolac; 100, sl. 10 — Vojka, grob 41). Posebej bi omenili grob 81 (ženski) iz Vrbasa (Seoba naroda, 65, sl. 8), ki ima ob konceh okras sestavljen iz prečnih žlebov, v sredini pa večje polje izpolnjeno z diagonalnimi kanelurami, ki dajejo rombičast vzorec.

11. Železna pasna spona ledvičaste oblike. V sredini je masiven trn trikotnega preseka. Inv. št. R 2725; šir. 6 cm, (T. 2: 6).

Pri pasnih sponah je časovna opredelitev težavnejša, ker se oblikovno niso vsaj železni primerki bistveno spremenili, saj jih dobimo tako v pozno rimskih grobovih[20] kot tudi v nekropolah VI. stol.[21]

12. Železen okov z ojesa s pravokotnim presekom in z nekoliko razširjenim obodom. Inv. št. R 2739; pr. 4 cm, (T. 2: 7).

Najbolj ustrezno analogijo dobimo pri J. Garbschu,[22] ki jo postavlja v pozno antiko in jo razlaga kot okov ojesa ali voza.

Na T. 3 sem iz gradiva z Vratoloma izbrala železno okovje vrat. Nesporno sodijo k sami ključavnici okovi na T. 3: 1 in 2, zelo verjetno pa tudi plošča T. 3: 3, ki jo srečujemo na zadnji strani poznoantične ključavnice, objavljene pri J. Garbschu.[23] Iz profilov žebljev okova same ključavnice lahko sklepamo na debelino lesenih vrat, ki je znašala 3,2 cm. Toliko pa znaša tudi debelina lesene deske, na katero sta bila pribita tečaja na T. 3: 8 in 9. Zato smemo z veliko verjetnostjo domnevati, da so tečaji sodili h ključavnici pod št. 1 in 2 na T. 3. Zapah ključavnice T. 3: 15 je danes žal močno zarjavel in ne deluje, vendar domnevam, da sodi k sami ključavnici. K zapahu bi sodila tudi svinčena utež,[24] ki je pa med našim gradivom nismo našli. Del tečaja verjetno nekaterih drugih vrat sta žeblja na T. 3: 7 in okov z zanko T. 3: 6. Glede časovne opredelitve vse ključavnice daje ustrezno analogijo več poznoantičnih primerkov.[25] Enostavne tečaje z masivnim žebljem in okovom z zanko (T. 3: 6, 7) prinaša J. Garbsch[26] in jih opredeljuje kot dele tečajev.

Opis okovov, ki sodijo h ključavnici:

13. Plošča ključavnice iz železa. Je kvadratne oblike s podolgovato luknjo v sredini. V vogalih so ohranjeni žeblji s ploščatimi glavicami. Inv. št. R 2728; dolž. 9,5 cm, (T. 3: 1).

14. Deformiran in uvit del železnega zapaha s tremi odprtinami za bradavice ključa in dvema manjšima luknjama. Inv. št. R 2741; dolž. 14,3 cm, (T. 3: 2).

15. Polkrožno usločena železna plošča. En rob je zapognjen navznoter. V sredini sta dve luknji za zakovice. Inv. št. R 2745; dolž. 10,7 cm, šir. 7,5 cm, (T. 3: 3).

16. Železen šarnir, sestavljen iz dveh podolgovatih ploščic. Vsaka izmed njih ima dve luknji, v kateri sta vdeta dva žeblja. Inv. št. R 2729 a; dolž. 9,4 cm, (T. 3: 8).

17. Železen šarnir, sestavljen iz dveh podolgovatih ploščic. Vsaka izmed njih ima dve luknji, v kateri sta vdeta dva žeblja. Inv. št. R 2729 b; dolž. 8,7 cm, (T. 3: 9).

18. Železen žebelj pravokotnega preseka s trikotno konico. Zgornji del je polkrožno usločen. Inv. št. R 2738 a; dolž. 11 cm, (T. 3: 7).

19. Železen tečaj pravokotnega preseka z uvitima krakoma in okroglo zanko. Inv. št. R 2738 b; dolž. 12,2 cm, (T. 3: 6).

Verjetno spadata k okovom ključavnice in vrat še žeblja na T. 3: 11, 12.

20. Majhen železen, trikotno oblikovan žebelj s polkrožno glavico. Delno ukrivljen. Inv. št. R 2737 a; dolž. 3,9 cm, (T. 3: 14).

21. Majhen železen, trikotno oblikovan žebelj s polkrožno glavico. Inv. št. R 2737 b; dolž. 3,5 cm, (T. 3: 13).

[20] R. Roeren, o. c., sl. 6, 4.

[21] D. Dimitrijević, Gepidska nekropola »Kormadin« kod Jahova. Rad Vojvodjanskih muzeja 9, 1960, 5 ss, T. 5: 16.

[22] J. Garbsch, o. c., T. 37, 37.

[23] J. Garbsch, o. c., T. 33, 16.

[24] H. J. Kellner, Ausgrabungen an Badegebäuden in Nordwest-Noricum. Bayerische Vorgeschichtsblätter 24, 1959, sl. 5, 18.

[25] H. J. Kellner, Auf Krüppel, o. c., sl. 8, 1—4; J. Garbsch, o. c., T. 33, 16.

[26] J. Garbsch, o. c., 33, 20; 34, 14—19 in 29.

Med žeblji lahko ločimo skupino žebljev s T glavico (T. 4: 5, 6, 11, 12), žeblje s sploščeno, na stran uvito glavico (drugi na T. 4) in skupino žebljev z enostransko uvitim, običajno koničnim zaključkom (T. 5: 1—17). Žeblji s T glavico so značilni za vso antiko, na poznoantičnih postojankah pa jih dobimo mestoma v zelo velikem številu, kot npr. v Straubingu.[27] Tip žebljev s sploščeno glavico pa srečujemo že na Štalenskem vrhu.[28]

Od drugih predmetov je potrebno omeniti še tordirano železno palico, sorodno po izdelavi tordirani železni ovratnici, ki jo stavlja Roeren[29] v pozno antiko (T. 4. : 1). Zaključnim obdobjem antike pripada tudi železno orodje na T. 4: 4.[30]

22. Ovita železna palica, na eni strani stožčasto zaključena. Delno nabrekla od rje. Inv. št. R 2744; dolž. 37,6 cm, (T. 4: 1).

23. Železno orodje s pravokotnim žebljastim nastavkom, ki je na vrhu polkrožno, dletasto skovano. Inv. št. R 2743; dolž. 13,6 cm, (T. 4: 4).

24. 42 žebljev iz železa, klinastih oblik in kvadratnega preseka. Glavice žebljev so okrogle ali pa je zgornji del trna polkrožno usločen. Inv. št. R 2736; različnih velikosti, (T. 5: 4, 5, 10, 11, 12; T. 4: 2, 3, 5—21; T. 5: 1—17).

Z najdišča Vratolom hrani Narodni muzej v Ljubljani tudi nekaj brusov, hišnega lepa, keramičnih in kamnitih vijčkov ter nekaj uteži iz gline, ki bi jih najbolje opredelili za halštatske. V ta časovni horizont sodi verjetno tudi fragmentirana bronasta zapestnica na T. 2: 8.[31] Starejši železni dobi pripisujejo tudi vijčke bikoničnih oblik,[32] prav tako pa tudi večje uteži za statve.[33]

25. Kamnit vijček okrogle oblike z luknjo v sredini. Inv. št. R 2751; viš. 1,7 cm, (T. 5: 20).

26. Keramičen vijček bikonične oblike z luknjo v sredini. Inv. št. R 2746; viš. 2,6 cm, (T. 6: 3).

27. Vijček iz svetlo rjavo žgane ilovice. Je bikonične oblike z luknjo v sredini. Spodnji del je odbit. Inv. št. R 2747; šir. 3 cm, (T. 5: 19).

28. Keramičen vijček, bikonične oblike z luknjo v sredini. Inv. št. R 2748; viš. 2 cm, (T. 5: 18).

29. Vijček iz rdeče žgane ilovice, bikonične oblike in z luknjo v sredini. Inv. št. R 2749; viš. 2 cm, (T. 6: 6).

30. Utež za statve iz rjavo žgane, prečiščene ilovice, stožčaste oblike in prečno prevrtana. Polovica uteži manjka. Inv. št. R 2768; viš. 13,5 cm, (T. 6: 7).

31. Spodnji del keramične uteži za statve iz rjavo žgane ilovice. Je stožčaste oblike in prečno prevrtana. Inv. št. R 2769; viš. 8,4 cm, (T. 6: 4).

32. Spodnji del keramične uteži za statve iz rjavo žgane ilovice. Je stožčaste oblike in prečno prevrtana. Inv. št. R 2770; viš. 7,6 cm, (T. 6: 8).

33. Spodnji del keramične uteži za statve iz rdečkastorjavo žgane ilovice. Je stožčaste oblike in prečno prevrtana. Inv. št. R 2771; viš. 8 cm, (T. 6: 5).

34. Keramična utež za statve iz rjavo žgane ilovice. Je stožčaste oblike in prečno prevrtana. Inv. št. R 2772; viš. 10,2 cm, (T. 5: 23).

---

[27] J. Keim-H. Klumbach, o. c., T. 45, 114.

[28] O. Schaaber, Beiträge zur Frage des norischen Eisens. Carinthia I. 153, 1963, 129 ss., T. 16, 59 in 60. W. Schmid, Norisches Eisen, Wien (1932) sl. 47.

[29] R. Roeren, o. c., sl. 7.

[30] J. Garbsch, o. c., T. 30, 56—57.

[31] V. Stare, Prazgodovinske gomile iz Rovišča. AV 13—14, 1962—1963 (1963) T. 6, 19—20.

[32] V. Stare, o. c., T. 9, 3—14; ista; Železnodobne gomile na Vinkovem vrhu. AV 15—16, 1964—1965 (1965) T. 18: 3; 14; ploščat primer pa ima na T. 1: 12 iz tumulusa 8. F. Stare, Vače. Arheološki katalogi Slovenije 1, 1955, T. 29: 1—36.

[33] K. Kromer, Brezje. Arheološki katalogi Slovenije 2, 1959, tum. 1, grob 67; tum. 13, grob 29.

35. Utež za statve iz rjavo žgane ilovice. Je stožčaste oblike in prečno prevrtana. Polovica uteži manjka. Inv. št. R 2773; viš. 13 cm, (T. 6: 2).

36. Zgornji del keramične uteži iz rdečkastorjavo žgane ilovice. Ohranjena je sled prečne odprtine. Inv. št. R 2774; viš. 5,4 cm, (T. 5: 21).

37. Keramična utež iz rjavo žgane ilovice. Je stožčaste oblike in prečno prevrtana. Na vrhu je precej globoka jamica. Inv. št. R 2775; viš. 9,4 cm. (T. 6: 1).

38. Zgornji del uteži iz rdečkastorjavo žgane ilovice. Na spodnji strani je sled prečne odprtine. Inv. št. R 2776; viš. 6,7 cm, (T. 5: 22).

39. Fragment bronaste zapestnice. Je tordirana in se na koncu nekoliko zožuje. Inv. št. R 2724; deb. do 0,7. cm, (T. 2: 8).

40. Več fragmentov hišnega lepa iz rjavo žgane, prečiščene ilovice, s sledovi odtisnjenega protja. Inv. št. R 2777, 2778.

41. 16 komadov brusnih kamnov različnih oblik in velikosti. Inv. št. R 2752—2767.

V sklop Gorjancev spada vsekakor tudi najdišče Pendirjevka; iz njega objavlja J. Werner bronasto pasno spono, bronasto spiralo neke fibule, bronast gumb in modro stekleno jagodo iz zgodnjesrednjeveških uničenih grobov. V Narodnem muzeju shranjeno gradivo iz najdišča Pendirjevke pa je naslednje:

1. Pasna spona rombičnega preseka iz srebra z masivnim, navzdol usločenim trnom, ki se v sredini razširi. Inv. št. R 2631; šir. 3,7 cm, (sl. 1: 4).

2. Srebrna pasna spona, ledvičaste oblike, okroglega preseka z masivnim, navzdol usločenim trnom. Inv. št. R 2632; šir. 2,9 cm, (sl. 1: 3).

3. Bronasta pasna spona, ledvičaste oblike, okroglega preseka z odlomljenim trnom. Inv. št. R 2634; šir. 4,8 cm, (sl. 1: 6).

4. Koščen enoreden glavnik z deloma poškodovanimi zobmi. Inv. št. R 2629; dolž. 20,5 cm, (sl. 1: 7). Osrednji del glavnika je vdet med dve trikotno zaključeni koščeni ploščici in pritrjen z bronastimi zakovicami. Tako del z zobmi kot obe ploščici so okrašeni s pikčastim ornamentom, ob robovih pa z žlebičastim okrasom.

Datacijo glavnika v VI. stoletje dokumentirajo najdbe sorodnih glavnikov[34] in je njegova časovna opredelitev jasna in s tem verjetno tudi etnična pripadnost. Za obe pasni sponi s prečnim nastavkom na trnu pa bi mogli navesti kot najbolj ustrezne in časovno jasno opredeljene analogije one iz gepidske nekropole v Kormadinu, ki jo stavlja D. Dimitrijević[35] v konec V. in prvo polovico VI. stoletja, s tem, da ne more biti kasnejša od leta 567, ko so Avari in Langobardi uničili gepidsko državo. Soroden trn s prečko pa ima tudi pasna spona iz Pendirjevke, ki jo objavlja že J. Werner[36] in je zato nismo vključili med slikovno gradivo na sl. 1.

Južno nad vasjo Mihovo je bilo na ledini »Na ulici« veliko grobišče. Prvi grob je odkril neki kmet že leta 1884. Sodeč po pridatkih, pravi Kuš-

[34] J. Werner, o. c. B, T. 8: 1—Várpalota grob 18; T. 14: 1—Várpalota grob 30; T. 16: 5, 6—Jutas grob 196; T. 44: 6—Dunaj VI; T. 44: 13—Schwechat grob 2; T. 44: 16—Schwechat grob 16; T. 46: 3—Poysdorf grob 6; T. 47: 11—Poysdorf grob 4; najboljšo analogijo pa predstavljata oba glavnika iz groba 17 in 20 iz Neu-Ruppersdorfa — T. 49: 13 in 24, ker sta tudi enako okrašena ter glavnik iz zlatarjevega groba, odkritega v Brnu — T. 56: 12. Gradivo, ki ga objavlja J. Werner, hrani NHM na Dunaju pod inv. štev. 62892—62896.

[35] D. Dimitrijević, o. c., T. 1: 11; T. 3: 18.

[36] J. Werner, o. c. B, T. 67: 5.

ljan, je bil grob verjetno iz merovinške dobe. Po vsej verjetnosti moremo povezovati te najdbe — predvsem koščen glavnik, okrašen s krožci, in štiri pasne spone — dve iz belega metala in dve bronasti — z onimi, ki jih omenja J. Werner[37] pod najdiščem Mihovo—Gorjanci.

Omenim naj še podatek Globočnika,[38] po katerem so našli v vasi Hrastje pri Orehovici merovinške najdbe.

Dr. S. Gabrovec me je opozoril še na skupino zgodnjesrednjeveških predmetov iz Orehka, na tem mestu se mu najlepše zahvaljujem.

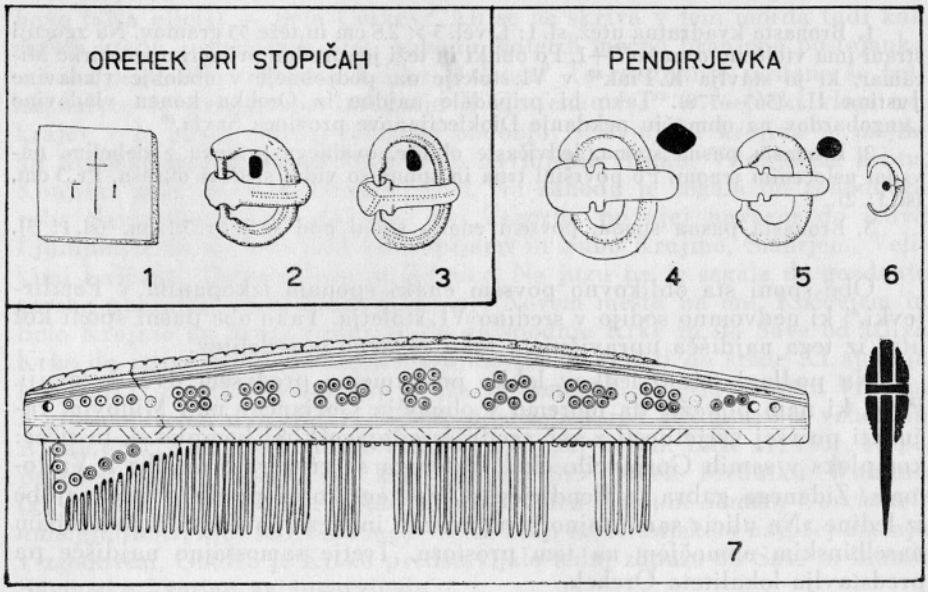

Sl. 1. 1—3 Orehek pri Stopičah, grobni pridatki; 4—7 Pendirjevka nad Mihovim, slučajne najdbe. 1—3, 6 bron; 4, 5 srebro; 7 kost. 1—7 = ½

Abb. 1. 1—3 Orehek bei Stopiče, Grabbeigaben; 4—7 Pendirjevka ob Mihovo, Zufallsfunde. 1—3, 6 Bronze; 4, 5 Silber; 7 Knochen. 1—7 = ½

V Muzejski kroniki (Poročilo deželnega muzeja Rudolfinum v Ljubljani za leti 1911 in 1912, Ljubljana 1913, 3) poročajo, da je »8. III. dobil muzej obvestilo, da so zasledili v vinogradu na Orehku, občina Stopiče, spet človeška okostja. Že meseca decembra 1910 so zadeli na Vrhu, vas Orehek na posestvu hiše št. 1 (vulgo Turk) na parceli 2344 na grobišče in tam izkopali 26 okostij ter jih po odredbi žandarmerije znesli v koših v mrtvašnico. Eno bronasto zaponko in eno ploščico je prejel muzej od g. župnika Jak. Porenta, ki je obenem sporočil vso zadevo. Muzej je naprosil g. župnika, da naj bi takoj sporočil, ako najdejo še kako okostje. To se je zgodilo 8. III. — Muzej je bil takoj na licu mesta, a žal ni dobil nobenega

[37] J. Werner, o. c. B, T. 39: 19—22.
[38] Globočnik, Arheološka karta Kranjske v MMK 2, 1889.

celega groba več. Samo eno okostje, odkrito 22. II. je ležalo še deloma na licu mesta. — Iz tega se je dalo vsaj toliko dognati, da so bili tam gori revni grobovi rimskih kmetovalcev iz pozne dobe, morebiti iz tretjega ali četrtega veka. — Na grobišču, ki je merilo 8 × 6 m, so izkopali po zapiskih posestnika Janeza Murna v Orehku, št. 16. l. 1910, dne 29. XII. tri, 30. XII. devet, 31. XII. šest okostij; l. 1911 dne 2. I. štiri, 3. I. tri, 13. I. eno in 22. II. dve okostji. Razen nekaj bronastih, zelo razjedenih zaponk in nekaj lončkov, ki so jih pa potolkli, niso našli ničesar.« V NMLj hranijo iz tega najdišča naslednje predmete:

1. Bronasta kvadratna utež, sl. 1: 1, vel. 3 × 2,8 cm in teže 55 gramov. Na zgornji strani ima vtolčeno oznako Γ+I. Po obliki in teži je sorodna primerku iz zbirke Miramar, ki jo stavlja K. Pink[39] v VI. stoletje oz. podrobneje v obdobje vladavine Justina II. (565—578). Tako bi pripadale najdbe iz Orehka koncu vladavine Langobardov na območju nekdanje Dioklecijanove province Savia.[40]

2. Bronasta pasna spona, ledvičaste oblike, ovalnega preseka z debelim, navzdol usločenim trnom. Po površini trna in spone so vidni sledovi okrasa. Pr. 3 cm, (sl. 1: 2).

3. Bronasta pasna spona, povsem enaka sponi pod št. 2. Pr. 3,1 cm, (sl. 1: 3).

Obe sponi sta oblikovno povsem enaki sponam izkopanim v Pendirjevki,[41] ki nedvomno sodijo v sredino VI. stoletja. Tako obe pasni sponi kot utež iz tega najdišča upravičujeta tako časovno opredelitev.

Na podlagi teh izsledkov lahko povzamemo predvsem dve dognanji. Prvo, ki nam pokaže, da moremo v območju Gorjancev nad Mihovim računati po vsej verjetnosti z več zgodnjesrednjeveškimi kompleksi, in sicer: kompleks v samih Gorjancih, okoli katerega se grupirajo najdbe z Vratoloma, Zidanega gabra in Pendirjevke, medtem ko bi predstavljale najdbe iz ledine »Na ulici« samostojno komponento in bi se povezovale s starejšim naselbinskim območjem na tem prostoru. Tretje samostojno najdišče pa predstavlja lokaliteta Orehek.

Drugo vprašanje, ki bi se ga še dotaknila, ker ga vsiljuje gradivo samo, pa je vprašanje, koliko ne moremo na območju Vratoloma in Zidanega gabra računati na starejše poznoantične zametke utrdbe; to me utrjuje v prepričanju, da je osnova tem zgodnjesrednjeveškim najdiščem podana že s poznoantično poselitvijo, ko je prebivalstvo zapuščalo ravnice šentjernejskega polja in se umikalo v Gorjance in refugije, ki so jih tu postavili. Sama lega teh postojank pa je vkljub temu ugodno izbrana na prehodu pod Trdinovim vrhom, ki spaja pokrajino okoli Šentjerneja s hrvaškim Žumberkom. Skupaj z langobardskimi najdbami iz Bele cerkve pa nakazujejo zgodnjesrednjeveška najdišča šentjernejske okolice, da je v naselitveni zgodovini teh krajev v tem času treba upoštevati nove poselitvene vidike, ki močno spominjajo na prejšnje prazgodovinsko stanje. Tudi v prazgodovini sta bili ti območji središče poselitve in istočasno zapora za

[39] K. Pink, Römiche und byzantinische Gewichte in österreichischen Sammlungen. Sonderschriften des österreichischen archäologischen Institutes in Wien, Band 12, 1938, 93.

[40] J. Werner, o. c. A, 121 ss.

[41] J. Werner, o. c. B, T. 67: 5.

promet po Krki.[42] Tudi zaradi teh vidikov menim, da je bilo treba pokazati vse nam danes znano gradivo iz najdišča Vratolom na Gorjancih in upoštevati ves zgodnjesrednjeveški material iz te okolice. Tako so omogočena tudi nadaljnja raziskovanja širše pomembnih vprašanj in vpogled na material za morebitni kasnejši opis krajevne zgodovine tega v zgodnjem srednjem veku tako pomembnega, a arheološko-topografsko slabo raziskanega območja.

Te ugotovitve nas tudi silijo, da se vprašamo, kaj pomeni skoraj sklenjena vrsta najdišč: Orehek — Vratolom — Zidani gaber — Pendirjevka — Mihovo (»Na ulici«) — Bela Cerkev? Ali se ne skriva v tem morda tudi kak sistem utrdb, usmerjenih proti zahodu, katerih močno branjena postojanka v zaledju bi bila trdnjava Velike Malence? To spoznanje postane še bolj zanimivo, če pritegnemo izvajanja B. Grafenauerja[43] o mejaški vlogi teh krajev v le nekaj stoletij mlajšem obdobju: »Savinjska krajina je mejila na Koroško in Podravsko krajino ob Savinjskih Alpah, Vitanjskem hrbtu, Konjiški gori, Boču in Donački gori. Na zahodu je segala do zahodnega roba Savinjske doline, do Save pri Zagorju, po njej navzgor do izliva Ljubljanice in do črte med Grosupljami in Suho Krajino, Šmarjem, Velikimi Laščami, Dobrepoljem in Ribnico. Na jugu pa je segala do gozdnate gorske pokrajine med dolino Krke pri Novem mestu na eni, Kočevjem in Belo Krajino na drugi strani, dalje do spodnje Krke in do Save od izliva Krke do izliva Sotle. Savinjsko krajino so upravljali do srede XI. stoletja krajišniki iz rodu Aribonce, ki jih je konec X. stoletja ženitev Viljema z grofico Hemo dvignila v najbolj pomemben rod fevdalcev v vzhodnih Alpah.« Fr. Kos, Zgodovinske črtice o kranjski deželi. IMK 11, 1901, 10 pa posebej omenja listino, ko kralj Arnulf 895 podeli fevdniku Waltunu (gl. še IMK 4, 1894, 227): »*aliud predium ultra fluuium Sowam Gurcheuelt nuncupatum*«, kjer se Krško med vsemi kraji na Kranjskem najprej omenja v zgodovini. Gotovo je Krško predstavljalo tedaj zaporo ob Savi in branik Savinjske krajine na jugovzhodu.

Jugovzhodno od Savinjske krajine je ležala »Marchia Ungarica«,[44] kasneje (Valvasor IV, 383) omenjena tudi kot Slavonica ali kot Vindorum Marchia. Njeno ozemlje med Kolpo in Krko se je delilo v tri pokrajine: »*Prima ergo provincia vocatur Goriche, secunda Megurechye et Podgorya et ... tertia autem Methlika, Syhenstayn et Syhembergh*« (po Tkalčič, Mon. II 48, LVI). Po A. Mellu (o. c. 86) naj bi to področje dokončno prešlo v roke Španhajmov in Andechs-Meranov leta 1091.

Glede strategije španhajmskih ministerialov, ki so jim koroški vojvode zaupali nalogo potisniti hrvaško mejo čez Gorjance, je topografsko na-

[42] Težje pa je v tej naselitveni shemi razložiti pojav sočasnega groba na tleh nekdanjega — gledano iz srednjega veka — antičnega središča Neviodunum; F. Stefan, Joanneum 6, 1943, 295 in T. 2, 3.

[43] Zgodovina slovenskega naroda II (1963), 148 in zemljevid 22: Razvoj slovenskih pokrajin od konca X. do začetka XIII. stoletja ter poglavje Razvoj slovenske narodnostne meje do dvanajstega stoletja na str. 141 sl.; M. Kos, Zgodovina Slovencev. Ljubljana (1933) sl. na str. 111, ki prikazuje politično razdelitev slovenskih pokrajin v IX. stoletju.

[44] A. Mell, Die historische und teritoriale Entwicklung Krains vom X. bis ins XIII. Jahrhundert. Graz (1888) 82 sl.

drobno dopolnil P. Blaznika (Zemljiško gospostvo v območju freisinške dolenjske posesti. Razprave SAZU IV/6 1958) I. Pirkovič.[45] Iz razporeditve gradov na tem mejnem območju vidimo, da se presenetljivo skladajo s črto zgodnjesrednjeveških postojank. Ker je ta pokrajina do XIII. stoletja mejno območje, se postavlja vprašanje, ali ni imela v zgodnjem srednjem veku kake vloge tudi kot del krajine Ljudevita Posavskega (Fr. Kos, Hrvatsko-slovenska vstaja pod panonskim Ljudevitom. Kres 2, 1882, 334; B. Grafenauer, o. c. I (1964), 421 v poglavju Upor pod vodstvom Ljudevita Posavskega in konec slovenske notranje samostojnosti). Ker je njegovo upravno središče v Sisciji, smemo domnevati, da se krije v njegovem imenu tudi spomin na antično provinco Savia (Anonimni geograf iz Ravene se očitno moti, ko govori o Valeriji). Dokler s tega prostora nimamo še drugih arheoloških dokazov iz zgodnjega srednjega veka, tako dolgo tudi ne moremo z gotovostjo sklepati, ali je to območje — z nekdanjim središčem v Neviodunumu — dedič zahodnega jedra kasnoantične province Savia. Šele najdbe iz teh dob bi mogle osvetliti tudi ta vprašanja, ki jih nakazujejo rezultati raziskovanj v Vranju pri Sevnici, Velikih Malencah, na Drnovem, Beli Cerkvi in v širšem območju Gorjancev okrog Mihovega. Ravno zato so pomembna izkopavanja NMLj v Hrvaškem brodu — nekdanjem Gutenwertu, želeli pa bi, da preidejo v sistematično raziskovanje še na območju Starega gradu nad Kostanjevico (Veste Landestrost?) in ruševin krškega gradu. Potem bi bilo verjetno tudi lažje vključiti zgodnjesrednjeveške najdbe iz Gorjancev v obča zgodovinska dogajanja na tem prostoru.

ZUSAMMENFASSUNG

Einige frühmittelalterliche Funde aus den Gorjanci

Aus den Ergebnissen dürfen wir vor allem zwei Resultate hervorheben. Das erste besagt, daß im Bereich der Gorjanci (Uskokengebirge) ob Mihovo mit aller Wahrscheinlichkeit mehrere frühmittelalterliche Komplexe anzunehmen sind, u. zw. jener in den Gorjanci selbst, um welchen sich die Funde aus Vratolom, Zidani gaber und Pendirjevka gruppieren, während die Funde vom Brachland »Na ulici« (Mihovo) eine selbständige Komponente darstellen dürften, zum älteren Siedlungsbereich in jenem Raum gehörig. Der dritte selbständige Fundort wäre die Örtlichkeit Orehek.

Die zweite Frage, die ich noch berühren möchte — weil das spätantike Material sie dringlich aufwirft — ist die Frage, ob nicht im Bereich von Vratolom und Zidani gaber ältere — spätantike — Grundlagen anzunehmen wären; eine solche Annahme würde mich in der Überzeugung bestärken, daß diese frühmittelalterliche Fundstätte auf die spätantike Besiedlung zurückgeht, als die Bevölkerung die Ebenen des Šentjernejsko polje verließ, sich auf die Gorjanci zurückzog und dort refugia errichtete. Die Lage dieser Siedlungspunkte unter Trdinov vrh ist glücklich

[45] K topologiji freisinških posesti na Dolenjskem. Kronika 9, 1961, 174.

ausgewählt, denn das ist ein Übergang zwischen dem Gebiet um Šentjernej und dem kroatischen Žumberak. Zusammen mit den Langobardenfunden von Bela Cerkev jenseits des Krkaflußes lassen die frühmittelalterlichen Fundorte der Umgegend von Šentjernej erkennen, daß in der Besiedlungsgeschichte jener Gegend in jenem Zeitabschnitt neue Gesichtpunkte zu berücksichtigen sind, die gar sehr an vorhergehende urgeschichtliche Zustände gemahnen, als auch die Höhe Vratolom besiedelt war. Auch in der Urgeschichte bildeten diese beiden Bereiche Ansiedlungszentren und zugleich eine Sperre des Verkehrs auf dem Krkafluß.

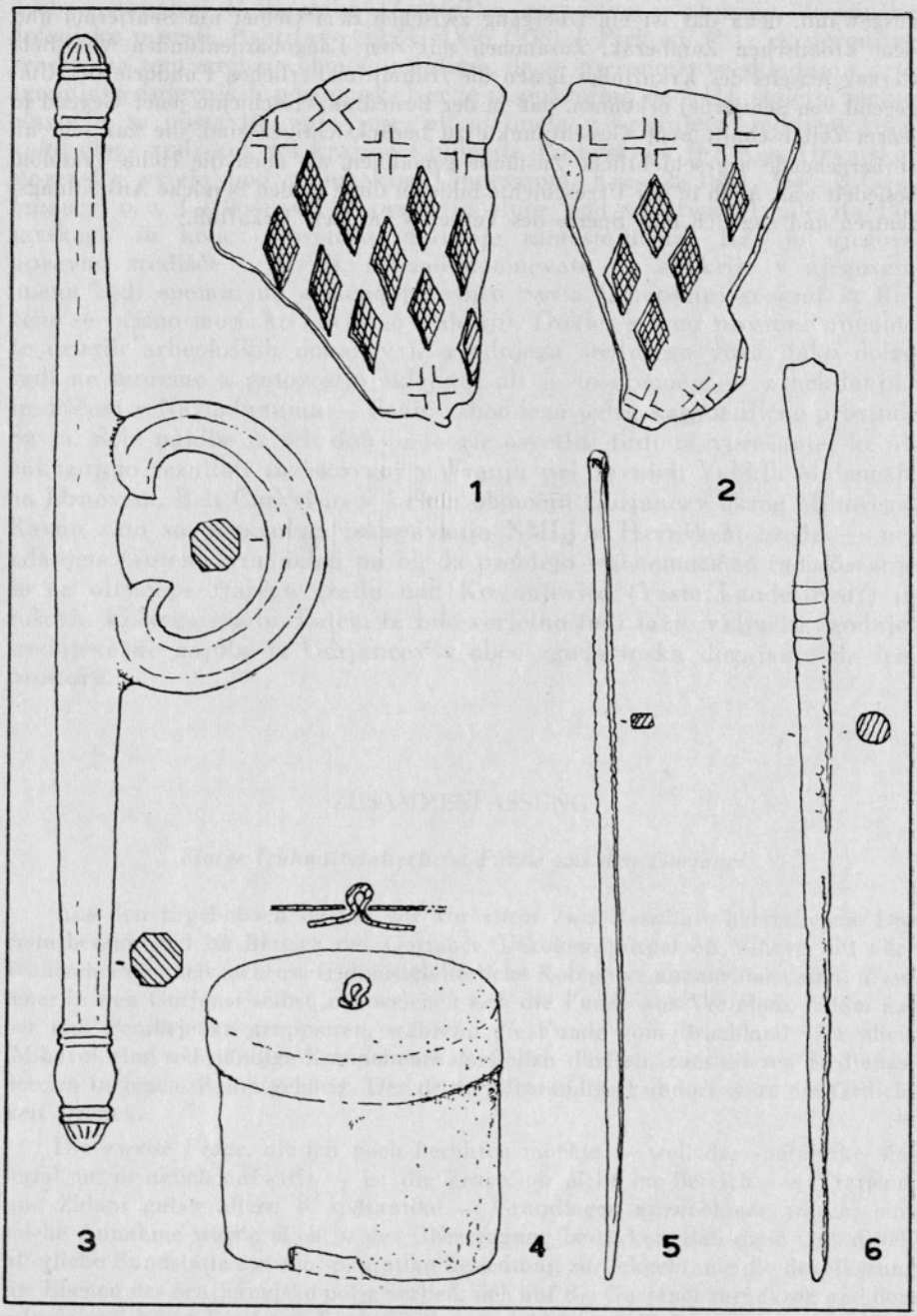

Vratolom, slučajne najdbe — Zufallsfunde. 1—2 glina — Ton; 3, 4 bron — Bronze; 5, 6 železo — Eisen. 1—6 = 1/1

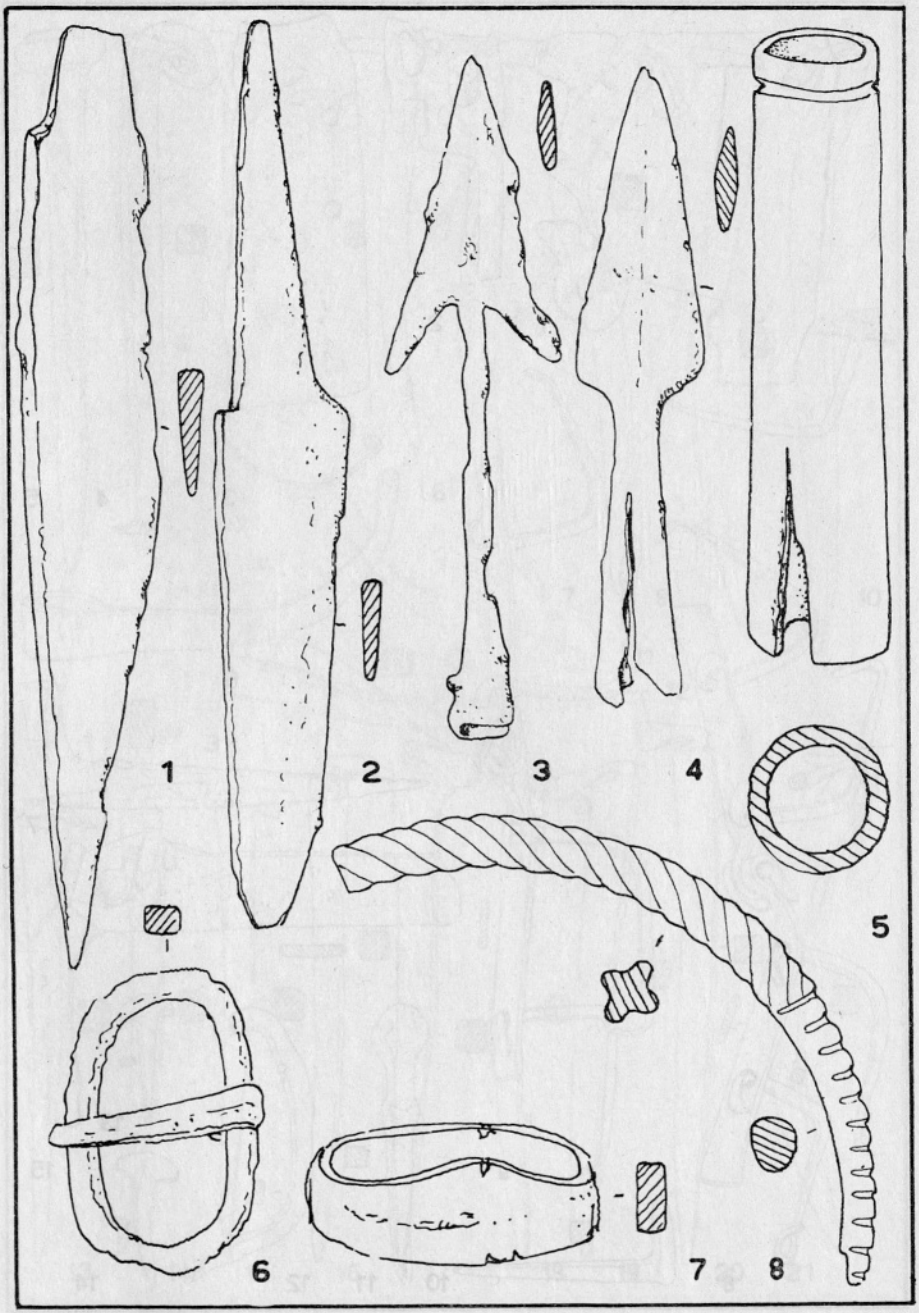

Vratolom, slučajne najdbe — Zufallsfunde. 1—4, 6, 7 železo — Eisen; 5 kost — Knochen; 8 bron — Bronze. 1—8 = $^1/_1$

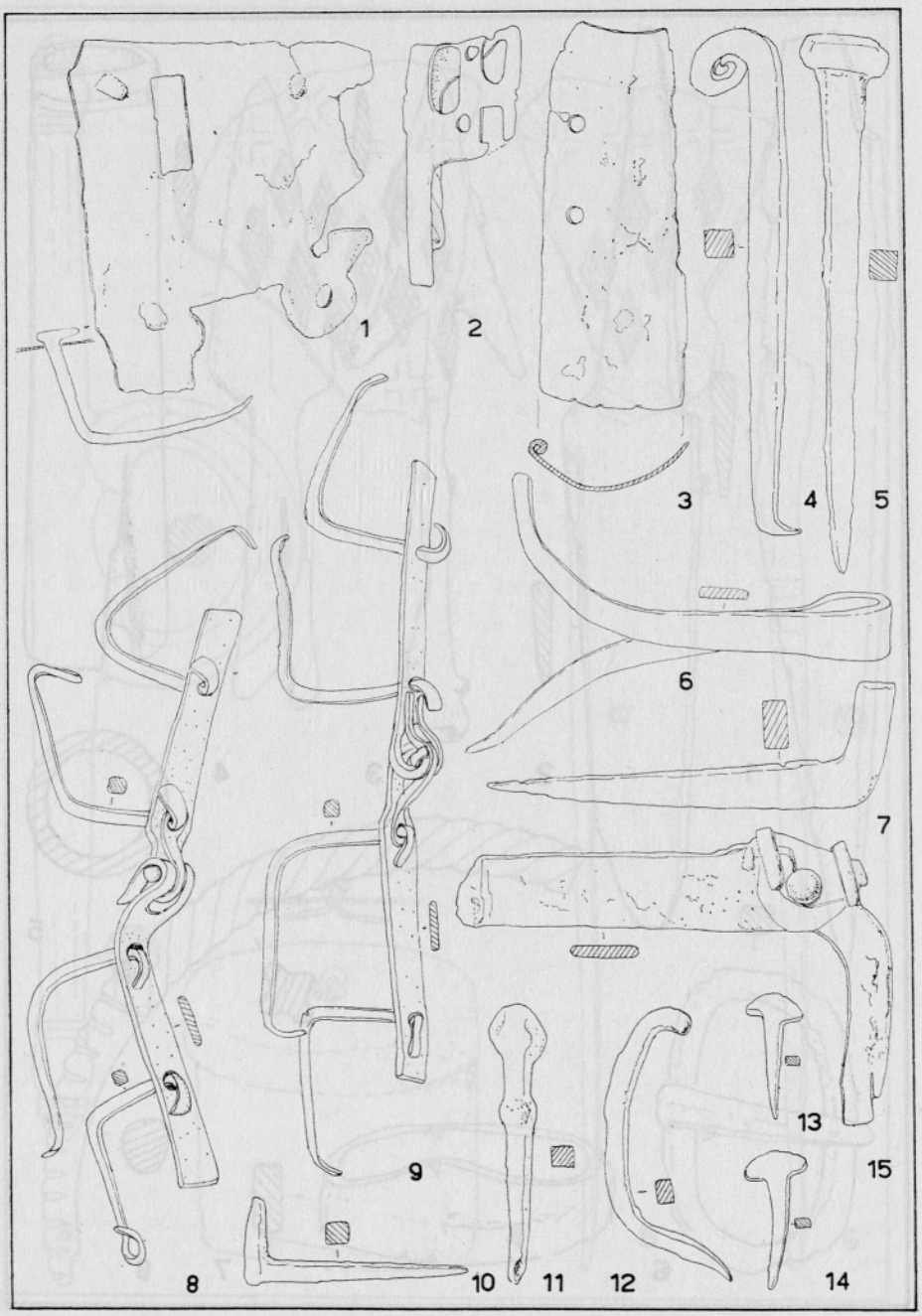

Vratolom, kasno antična ključavnica in okovje vrat — spätantikes Türschloß mit Beschlag. 1—14 železo — Eisen. 1—14 = ½

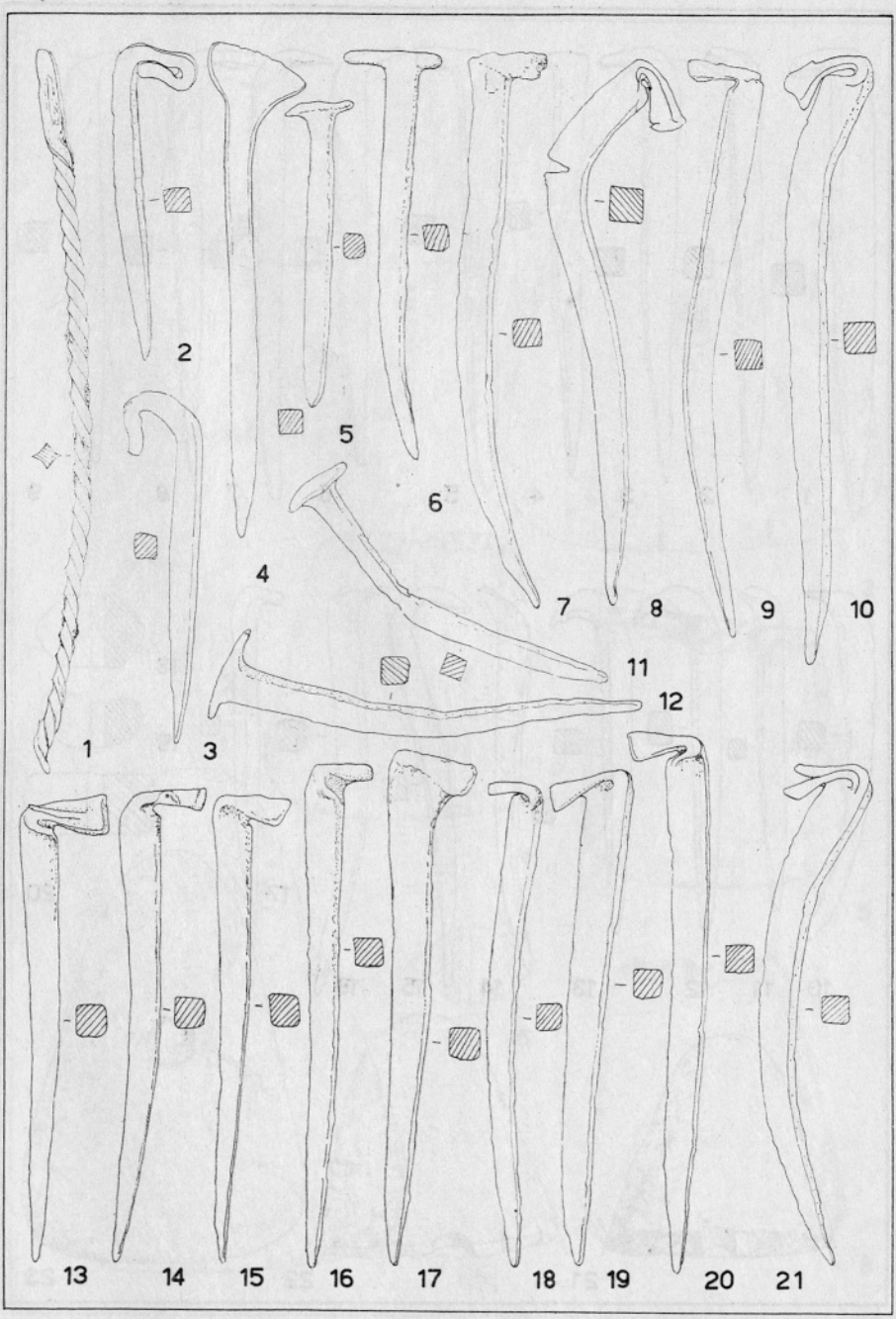

Vratolom, kasno antični žeblji — spätantike Nägel. 1—21 železo — Eisen. 1 = ¼; 2—21 = ½

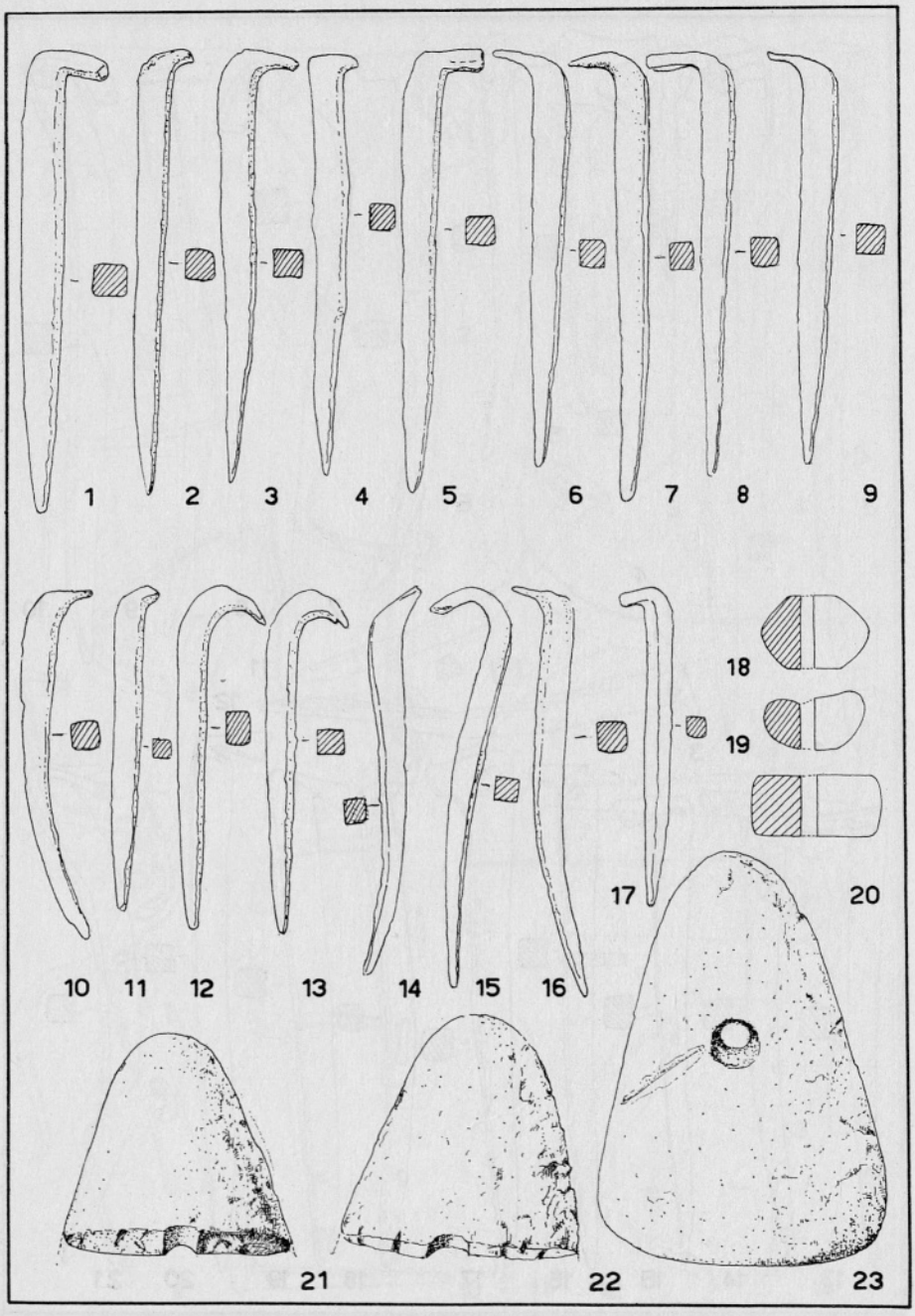

Vratolom, kasno antični žeblji, prazgodovinski vijčki in uteži za statve — spätantike Nägel, urgeschichtliche Spinnwirtel und Webstuhlgewichte. 1—17 železo — Eisen; 18, 19, 21, 22 glina — Ton; 22 kamen — Stein. 1—23 = ½

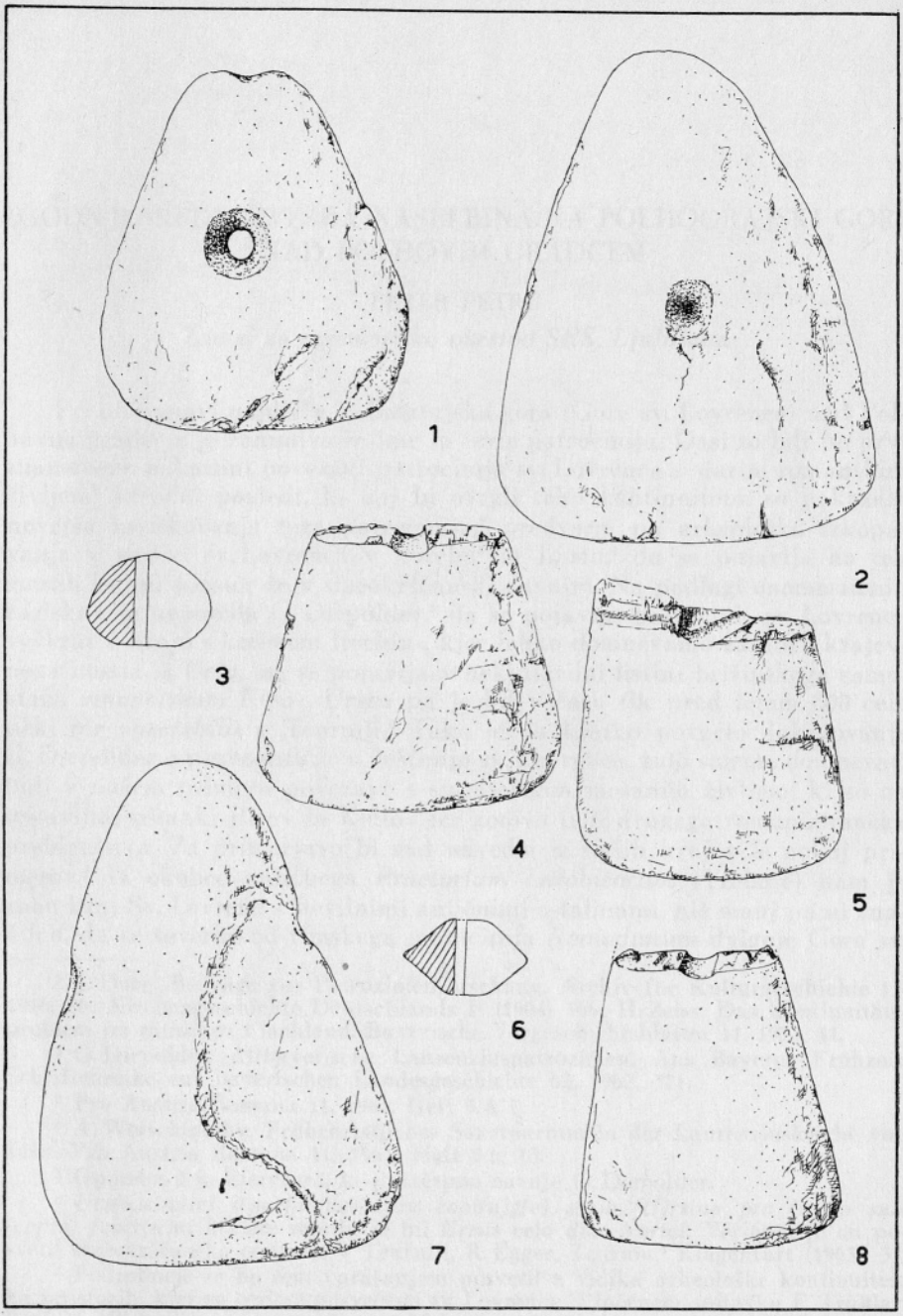

Vratolom, prazgodovinska vijčka in uteži za statve — urgeschichtliche Spinnwirtel und Webstuhlgewichte. 1—8 glina — Ton. 1—8 = ½

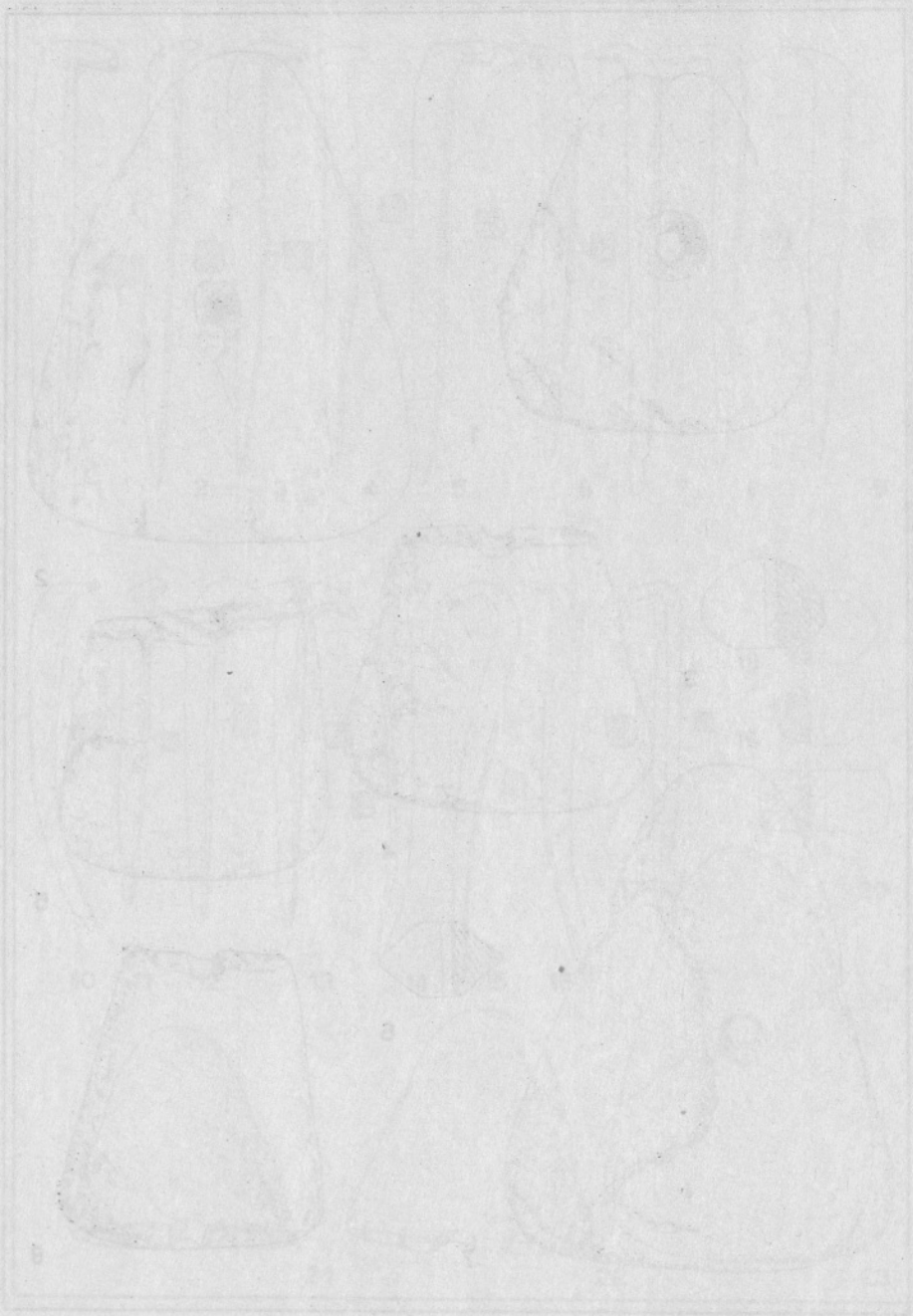

ZGODNJESREDNJEVEŠKA NASELBINA NA POLHOGRAJSKI GORI NAD POLHOVIM GRADCEM

PETER PETRU

Zavod za spomeniško varstvo SRS, Ljubljana

Pri obravnavi najdišča Polhograjska gora (Gora sv. Lovrenca) nad Polhovim gradcem je zanimivo že ime in izvir patrocinija. Dasi so bili po prvi znanstveno nakazani povezavi patrocinija sv. Lovrenca s starim romanskim življem[1] kritični pogledi, ki naj bi ovrgli tako kontinuiteto, so pokazala novejša raziskovanja tega patrocinija,[2] predvsem pa arheološka izkopavanja v cerkvi sv. Lovrenca v Lorchu[3] in Imstu,[4] da se pojavlja na teh mestih kultni prostor že v starokrščanski davnini. Na podlagi onomastičnih raziskav je ugotovila G. Diepolder,[5] da se pojavlja patrocinij sv. Lovrenca večkrat v kraju s korenom Irschin-, kjer lahko domnevamo zasnovo krajevnega imena iz *Urso*, saj se pojavlja v neki darilni listini brižinskega samostana »*mancipium Urso*«, *Ursus* pa je bil v času tik pred letom 600 celo neki *vir spectabilis* v Teurniji.[6] Tako je na kratko povzeto dokazovanje G. Diepolder o poznoantičnem češčenju sv. Lovrenca, zato smemo domnevati tudi v našem primeru povezavo s staroselskim mešanim življem, ki so ga sestavljali ostanki Ilirov in Keltov ter gotovo tudi drugega romaniziranega prebivalstva. Za primerjavo bi rad navedel iz naših krajev le nekaj primerov.[7] Iz okolice antičnega *Praetorium Latobicorum* (Trebnje) nam je znan kraj Sv. Lovrenc s številnimi antičnimi ostalinami, nič manj pa ni značilno, da se severno od rimskega municipija *Neviodunum* dviguje Gora sv.

[1] J. Dorn, Beiträge zur Patrozinienforschung. Archiv für Kulturgeschichte 13, 1916, 26; Kirchengeschichte Deutschlands I⁴ (1904) 366; H. Zeiss, Das Kontinuitätsproblem im rätischen Flachland. Bayerische Vorgeschichtsblätter 11, 1933, 41.

[2] G. Diepolder, Altbayerische Laurenziuspatrozinien. Aus Bayerns Frühzeit. Schriftenreihe zur bayerischen Landesgeschichte 62, 1962, 371.

[3] Pro Austria Romana 11, 1961, Heft 3/4, 7.

[4] A. Wotschintzky, Frühchristliches Sanctuarium in der Laurenziuskirche von Imst. Pro Austria Romana 11, 1961, Heft 5/6, 15.

[5] Opomba 2 in literatura, ki jo izčrpno navaja G. Diepolder.

[6] *Urs(u)s v(ir) s(pectabilis) cum coni(u)g(e) s(u)a (U)rsina pro (v)oto sus-(cepto) fecer(u)nt h(a)ec;* morda je bil *Ursus* celo *dux Norici*. Verjetno je on posvetil starokrščansko cerkvico v Teurniji, R. Egger, Teurnia,[5] Klagenfurt (1963), 37.

[7] Podrobneje se bo tem vprašanjem posvetil z vidika arheološke kontinuitete na prostorih, kjer so cerkve posvečene sv. Lovrencu v ločenem sestavku F. Truhlar. Prof. M. Miklavčič pa pripravlja za Mohorjevo knjižnico posebno delo Leto svetnikov s pregledom hagiografije in ugotavljanjem svetnikov, ki so jim v starokrščanski davnini posvečali cerkvice.

Lovrenca, kjer so našli celo napis, ki omenja, da je bil neki *Gessius Geminus* ubit od barbarov — *occ(iso) a barbaris*.[8] Znan pa nam je tudi primer češčenja sv. Lovrenca v območju staroslovanske oz. zgodnjesrednjeveške naselbine nad Bašljem;[9] Sv. Lovrenc pri Bukovici v Vipavski dolini pa je eden redkih z ravninskega območja, kar pa je verjetno v zvezi z obstojem tukajšnje antične postojanke *Ad Fornulos*.[10] Očitno je torej, da moremo tudi

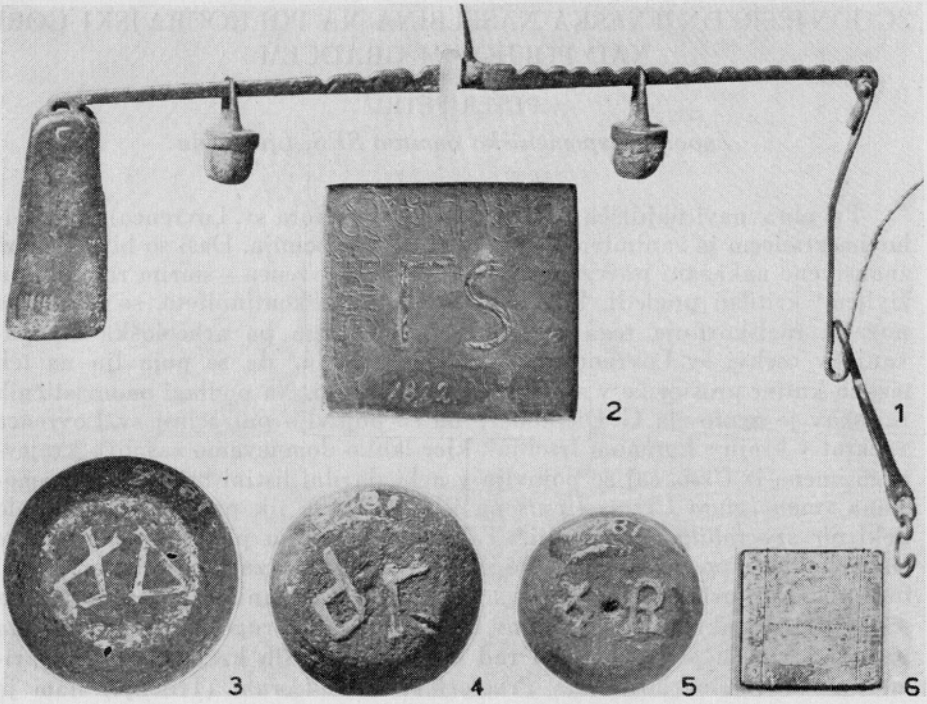

Sl. 1: Polhograjska gora (Gora sv. Lovrenca) nad Polhovim gradcem, 1883 odkrite uteži in tehtnica; 1 = skoraj $^2/_1$; 2—5 = $^1/_1$; 6 = ½. Objavo dovolil NMLj (foto S. Habič)

Abb. 1. Polhograjska gora (Gora Svetega Lovrenca) ob Polhov gradec: Die im Jahr 1883 entdeckten Gewichte samt Waage; 1 = fast $^2/_1$; 2—5 = $^1/_1$; 6 = ½. Wiedergabe gestattet durch Narodni muzej Ljubljana (Photo S. Habič)

v naših krajih domnevati povezavo patrocinija sv. Lovrenca z romaniziranim prebivalstvom; to bi dokazovalo morda tudi dejstvo, da leži večina teh cerkvic na težko dostopnih vzpetinah, že nakazanih ali domnevnih antičnih refugijih.

[8] CIL III 13405.

[9] R. Ložar, Staroslovansko in srednjeveško lončarstvo v Sloveniji. GMDS 20, 1939, 184.

[10] Tabula Imperii Romani, Tergeste, Roma 1961, 19; M. Kos, O imenih nekaterih krajev v Slovenskem Primorju. Zbornik založbe Lipa, Koper 1956, 9.

Naj bo za arheologa dovolj teh nekaj podatkov o reševanju odnosa med patrocinijem in njegovim starodavnim češčenjem; o tem bo verjetno dala nadaljnje podatke arheološka karta s prikazom vseh arheoloških najdišč v neposredni okolici cerkva, posvečenih sv. Lovrencu. Mi pa se posvetimo vrednotenju arheološkega gradiva, odkritega na Polhograjski gori nad Polhovim gradcem.

Najdišče Polhograjska gora (Gora sv. Lovrenca) leži prav severozahodno pri Polhovem gradcu. Hrib sam strmo pada na vseh straneh v dolino ter je težko dostopen, saj znaša relativna višina preko 500 m. Zaradi strmih rebri je danes tudi dostop na osamelo Goro z vprežnim vozom zelo težaven oziroma nemogoč. Na vrhu Gore je le manjša ravnina na sedlu, nad katerim se dviguje na zahodu na vrhu skalnatega kuclja cerkev sv. Lovrenca. Vzhodno od sedla je kucelj nižji in bolj strm. Na tem kuclju so še opazni pod rušo sledovi nekega obzidja, ki se na vzhodu zaključuje verjetno v stolpu, odkoder gre nato obzidje proti severu. Še danes je južno obzidje lepo vidno v useku pod hišo Setničarjevih. Prav blizu je videl na grebenu, ki se dviguje k cerkvici, še R. Ložar[11] sledove zidovja. Ruša je bila namreč vsa pomešana z zelo drobnim, a dobrim ometom iz apna in peska. Prav tu, na severovzhodnem pobočju vrha pod cerkvijo, je našel mežnar v začetku maja 1883 vrsto predmetov, vaze, orodje, uteži s tavširanimi srebrnimi signaturami, enakokrako tehtnico, dalje tri zvončke in po navedbah N. Binderja, Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen 7, 1883, 227, še dele posod v obliki levov, kuščarjev, ovnovih glav itd.

Dragoceno najdbo uteži je N. Binder sproti objavil, drugo gradivo pa je ostalo doslej nepoznano.[12] Uteži so bile spravljene v usnjenih etuijih, od katerih pa se je ohranila verjetno le vrv iz pletenih usnjenih jermenov (sl. 2: 12—16). Od uteži omenja Binder tele z daljšim opisom:

— majhno svinčeno utež brez oznake, težko 23,57 g (inv. št. R 1823),

— svinčeno utež z oznako ◊B, težko 47,33 g, sl. 1: 5 (inv. št. R 1824,

— svinčeno utež z oznako ◊Γ, težko 72,24 g, sl. 1: 4 (inv. št. R 1825),

— svinčeno utež z oznako ◊Δ, težko 105,35 g, sl. 1: 3 (inv. št. R 1826),

— v ognju poškodovano svinčeno utež z oznako Γ° S, težko 155,2 g, sl. 1: 2 (inv. št. R 1822) in

— v ognju poškodovano svinčeno utež brez oznake, težko 317,7 g, sl. 1: 6 (inv. št. R 1821).

Večje uteži so ob robu okrašene z lovorovo vitico. Pri največji uteži (sl. 1: 6), ki bi mogla po K. Pinku,[13] nositi tudi oznako /λ A, pa je domneval N. Binder v sredi še iz srebra narejeni in vloženi podobi cesarja in cesarice. Spričo tega in zaradi deloma poškodovane površine je domneval, da odstopa ta mera od idealne rimske libre, težke 327,54 g. Manjše uteži so kroglaste in imajo na vodoravno odrezani ploskvi vstavljene oznake. Sorodna

[11] Rimska najdba iz Polhovega gradca. GMDS 19, 1938, 105.

[12] Izjemo tvori omemba pri B. Saria, Südostdeutsches Archiv 1, 1958, 87 — citirano po J. Werner, 123 z napačno lokacijo Sv. Lovrenca pri Vrhniki.

polhograjski seriji je tudi kot depo odkrita vrsta petih uteži iz Pfullingena, spravljena sedaj v Römisch-Germanisches Zentralmuseum v Mainzu, ki je prav tako naslonjena na novo mersko enoto. Podrobno je vključil polhograjsko najdbo uteži v svojo razpravo tudi K. Pink, časovno jo postavlja — pri kroglastih utežeh — v konec III. stoletja do sredine IV. stoletja. Ker pa se pojavljajo v najdbi tudi četverokotne uteži, postavljajo te, po K. Pinku, o. c. 31, vso najdbo v bizantinsko obdobje. Mersko sodijo vse uteži s Polhograjske gore v obdobje po Dioklecijanu, ko so tudi na tem področju vpeljali enoten sistem, ki mu je osnova *litra*, na utežih jo zaznamujejo s spojem lambde in jote v /λ. Ta oznaka litra živi še v bizantinsko obdobje, ko se ji priključi za vrednost *uncia* oznaka Γ°. Značilnost poznoantičnih in bizantinskih uteži je njihov okras s palmetami, viticami itd.

K najdbi uteži sodi tudi deloma poškodovana bronasta enakokraka tehtnica. Oba kraka sta z zarezami razdeljena na posamezna polja; v te zareze sta bila pri točni izravnavi obeh krakov vstavljena oba ohranjena polkroglasta obeska. Na enem koncu kraka je v zanko vdeta izravnalna utež prizmatične oblike, na drugem koncu zanke pa visijo členi, s katerimi je bil povezan manjkajoči krožnik tehtnice. Prav tako manjka ročica tehtnice, ki je visela na obeh izrastkih na spodnjem delu — danes ukrivljenega — jezička (sl. 1: 1).

Glede fibule T. 1: 1 in njene časovne opredelitve bi se mogli zadovoljiti z datacijo J. Wernerja[14] in Z. Vinskega[15] v V. stoletje, pri čemer se približamo 2. polovici oz. koncu stol. (ok. 500). Glede njenega izvora meni Z. Vinski,[16] da je del poznorimskega izročila. To se na fibuli iz Polhovega gradca zaznava še po treh rogljih, ki jo formalno vežejo na poznorimske križne fibule s čebulastimi zaključki. Prav tako antična je tudi navada okraše-

[13] Römische und byzantinische Gewichte in österreichischen Sammlungen. Sonderschriften des Österreichischen archäologischen Institutes in Wien 12, 1938, 35. M. Tatić-Đurić, Bronzani teg sa likom vizantijske carice. Zbornik Narodnog muzeja Beograd 3, 1962, 115 in ista, Gotski grob iz Ostružnice. Zbornik Narodnog muzeja Beograd 1, 1958, 161; T. Gerasimov, Izvestija na arheologičeskija Institut 14, 1940/42, 231.

[14] BRKG 42, 1961, 316; isti, Die Langobarden in Pannonien. Abhandlungen, NF 55 B, München 1962, 60.

[15] Z. Vinski, Betrachtungen zur Kontinuitätsfrage des autochtonen romanisierten Ethnikons im VI. und VII. Jahrhundert. Problemi della civiltà e dell'economia langobarda scritti in memoria di Gian Piero Bognetti, Milano (1964) 108, op. 31 in sl. 27; isti, Okov Teodorikova vremena s ostrva Sapaja na Dunavu. Zbornik Narodnog muzeja Beograd 4, 1964, 149; H. Mitscha — Märheim, Dunkler Jahrhunderte goldene Spuren, Wien (1963) 46, kjer sta upodobljeni dve sorodni fibuli iz Carnuntuma. Formalno sorodne ločne fibule z rtastimi nastavki poznamo še iz Jakovo-Surčin /Seoba naroda, Zemun (1962) 79, sl. 8/ iz Novih Banovcev (idem 83, 11) iz Beograda (idem 117, 3); glede na okras pa je po sorodnih vzorcih na cikadnih fibulah (Z. Vinski, Zikadenschmuck aus Jugoslawien. Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 4, 1957, 140) gotovo, da pripada V/VI. stoletju.

[16] Z. Vinski, Kasnoantička baština u grobovima ranoga srednjega vijeka kao činjenica i kao problem. VI Kongres arheologa Jugoslavije, Materiali 1, 1964, 101; glej še M. Ljubinković, Problemi arheoloških istraživanja VI—VII veka u Jugoslaviji, sa posebnim osvrtom na probleme slovenske arheologije. Materiali Arheološkega društva Jugoslavije 3, 1966, 83; J. Kastelic, Nekaj problemov zgodnjesrednjeveške arheologije v Sloveniji. AV 15—16, 1964—65 (1965), 109.

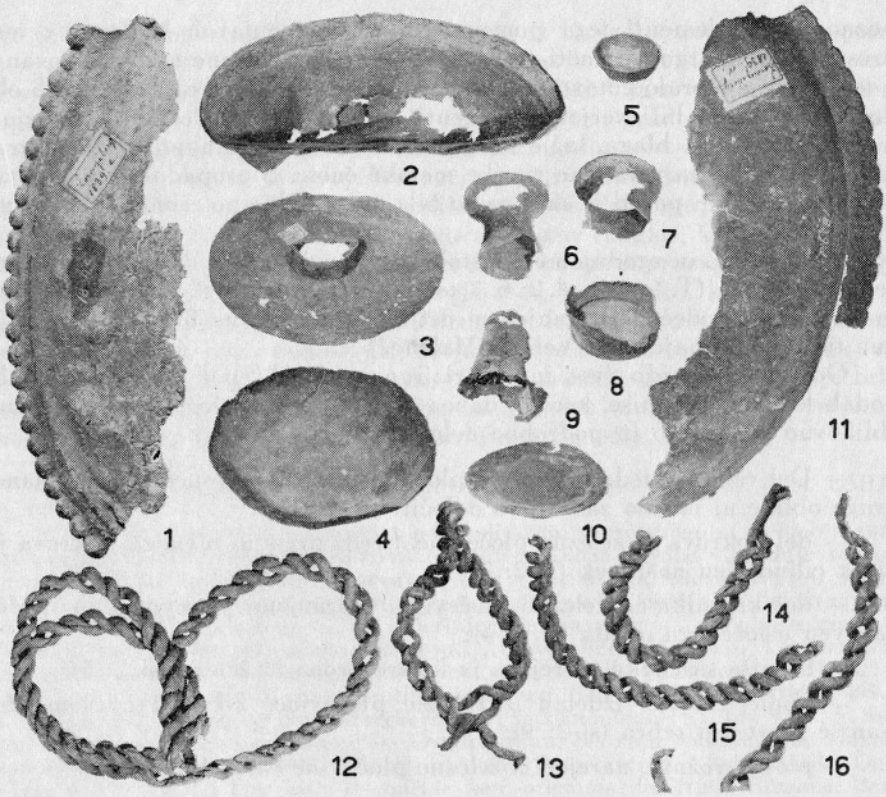

Sl. 2. Polhograjska gora (Gora sv. Lovrenca) nad Polhovim Gradcem. 1883 odkrite kovinske posode in deli usnjene vrvi; različno merilo, objavo dovolil NMLj (foto S. Habič)

Abb. 2. Polhograjska gora (Gora Svetega Lovrenca) ob Polhov gradec: Die 1883 entdeckten Metallgefäße und der Teil eines Lederseiles; verschiedene Maßstäbe. Wiedergabe gestattet durch Narodni muzej Ljubljana (Photo S. Habič)

vanja s punciranimi krožci. O izdelovalnem središču meni Z. Vinski,[17] da bi bilo treba domnevati nastanek v središčih, kot so pri nas antična mesta *Siscia, Poetovio* in *Aquileia.*

Istemu časovnemu horizontu moremo pripisati tudi dve tolčeni bronasti skodeli z bisernim nizom na robu (T. 1: 3 a, b in sl. 2: 1, 11). Vendar jih stavlja J. Werner, o. c. 60, na področju vzhodno od Alp šele v prvo polovico VI. stoletja. Izvir pa jim išče J. Werner, 42, BRGK 1961, 312 ss in sl. 5, v merovinških delavnicah na zahodu. Za primer sorodne sklede iz Čedada (Gallo grob 5) pa domneva, da je prišel tja z Langobardi. Seveda bi mogli tudi v našem gradivu iskati sorodne prenose s strani Langobardov, če bi ne bilo drugo gradivo vendarle neka posebna komponenta, ki govori bolj za to, da je bil uporabnik tega materiala staroselec ali trgovec. Slednje bi dokazovala tehtnica in serija uteži, kar istočasno govori, kot številni drugi

[17] O. c.

poznoantični elementi tega pomena, da je ob menjavah ljudstev v tem prostoru moral trgovec imeti stalno pri roki zaznamovane uteži. Trgovanje v teh časih je moralo gotovo potekati le s pomočjo tehtnice. V prejšnjih obdobjih antike so bili verjetno elementi, s katerimi je bilo moč preverjati težo posameznega blaga, lažje dostopni, ker se je tudi numizmatično gradivo naslanjalo na ustaljene rimske merske enote. S propadom novčništva, izgubo ustaljenih posod in mer pa so bile za trgovino potrebne stalno verodostojne uteži.

Poznemu V. in zgodnjemu VI. stoletju pripadata tudi dve vazi iz legure železa in brona (T. 1: 2 in sl. 2: 6, 7 ter verjetno dno na sl. 2: 8). Oblikovno se naslanjata, sodeč po ohranjenem ustju in ramenu, na formo vaz, kot jo ima tudi znana najdba iz Velikih Malenc.[18]

Od drugih najdb (vse inventarizirane v NMLj pod štev. R 1839) bi podali le sumarne opise, ker jih danes spričo močne deformacije ni možno oblikovno zanesljivo in podrobno določiti:

— Del velike sklede iz železne pločevine. Ustje ima navzven zavihano, druge oblike ni možno zanesljivo določiti (sl. 2: 2);

— del pokrova iz železne pločevine. Sredi prvotno ravnega pokrova je nizek cilindričen nastavek (sl. 2: 3);

— del krožnika iz železne pločevine. Ohranjeno je ravno dno in del navzven usločenega oboda (sl. 2: 4);

— manjša skledčka, narejena iz legure brona in železa (sl. 2: 5);

— koničen tulec, izdelan iz železne pločevine. Tik pod izlivom ima manjše plastično rebro (sl. 2: 9);

— plosk krožnik, narejen iz železne pločevine (sl. 2: 10).

Indirektno časovno opredeljuje to najdbo in s tem tudi naselbino novec, najden 1959[19] na njivi severovzhodno od hiše Setničarjevih (današnji uživalec je Ana Cankar): Valentinianus III, Ravenna, solidus, Coh. 41 CONOB.

Verjetno moremo povezovati zakop celotne polhograjske najdbe z nekim dogodkom iz začetka VI. stoletja, ker bi mogli, po vseh časovnih analizah sodeč, opredeliti vso najdbo šele VI. stoletju. Ob vsem povedanem bi bilo torej najbolj verjetno pripisati zakop najdbe, v kateri se mešajo reminiscentni ostanki tukajšnjega romaniziranega prebivalstva in njegove materialne kulture z gradivom, ki po današnjem poznavanju nosi deloma značilnosti merovinško-langobardskih izdelkov, nekemu trgovcu, ki je svoje premoženje zakopal v času langobardskega in frankovskega prodora. Težko bi namreč v času urejenih razmer vladavine Teoderiha — do leta 535 — našli kak zunanji povod za zakop te zakladne najdbe. Šele po Teoderihovi smrti je poskušal frankovski kralj Teodebert prodor iz Alp proti Benečiji in Jadranu, da bi prišel v posest nekdanje *Via Gemina*. Benečijo je dosegel, ni pa prišel na vzhodu do same ceste oz. preko Karavank.[20] To situa-

[18] R. Ložar, Staroslovansko in srednjeveško lončarstvo v Sloveniji. GMDS 20, 1939, 189 in T. 18: 1, 14.

[19] Numizmatični vestnik 3, 1960, 93.

[20] R. Egger, Die Ostalpen in der Spätantike. Römische Antike und frühes Christentum I (1962) 257; isti, Der Alpenraum im Zeitalter des Überganges von der Antike zum Mittelalter. Vorträge und Forschungen 10, 1963, 15.

cijo je mojstrsko izrabil Justinijan in podaril Langobardom πόλις Νωρικόν in ὀχυρώματα ἐπὶ Παννονίας ter jih tako napravil za graničarje *(limitanei)* in varuhe osrednje ceste v Panonijo in na Balkan.[21] Kot vidimo, bi zakop depojske najdbe s Polhograjske gore nad Polhovim gradcem mogli najbolj verjetno pripisati ravno tem spremembam, ki so nastale v letih med 535 in 547/548, obdobjem, ko so po J. Wernerju prišli v naše kraje za krajši čas Langobardi. Pred tem je namreč sodilo najdišče Polhograjska gora očitno še pod upravo Teoderiha; to bi dokazoval njegov razglas, ki velja »*universis Gothis et Romanis vel his, qui portibus vel clusuris praesunt*«.[22] Območje Polhovega gradca pa bi mogli šteti celo med prilimesko, ker je gotovo v zvezi s poznoantičnimi zaporami. Glede na lego, čeprav je proti Emoni brez razgleda, bi mogli domnevati, da je severozahodni branik prehoda čez sistem zapor pri Vrhniki *(Nauportus)*. Zato moremo domnevati, da je bila utrdba na Polhograjski gori že v poznoantičnem obdobju — in verjetno tudi kasneje — del obrambe prehodov proti Benečiji.

[21] B. Saria, Doneski k vojaški zgodovini naših krajev v rimski dobi. GMDS 20, 1939, 147.

[22] Cassiod., Var. II 19; ta razglas nas tudi krepi v prepričanju, da smo z analizo gradiva postavili pravilno časovno odreditev zakopa najdbe v zgodnje VI. stoletje, čeprav bi mogli zakop povezovati tudi z Atilovima vdoroma proti Italiji 451/452. Toda taka časovna opredelitev bi bila deloma za polnih sto let drugačna od datacije, ki jo narekuje — po današnjem poznavanju — najmlajše gradivo. Vsekakor pa moramo pri zakopu upoštevati Atilovo obdobje najmanj kot *terminus ante quem non*, kot to dokazuje tudi tu odkopan zlatnik Valentinijana III (425—455); glej E. Stein, Geschichte des Spätrömischen Reiches, Wien I (1928) 498 s; A. Alföldi, der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien II (1926) 97 ss; F. Stefan, Die germanische Landnahme im Ostalpenraum bis zum Ausgang der Völkerwanderung. Joanneum 6, 1943, 72 ss; J. Klemenc, Ptujski grad v kasni antiki. Dela SAZU 4, 1950, 72; A. Degrassi, Il confine nord-orientale dell'Italia Romana, Bern (1954); J. Šašel, Severovzhodne italske zapore v antiki. Kronika 4, 1956, 86; B. Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev. Dela SAZU 1, 1952, 389.

ZUSAMMENFASSUNG

Die frühmittelalterliche Ansiedlung auf der Polhograjska gora ob Polhov gradec

Bei der Erörterung der Fundstätte Polhograjska gora (Gora Svetega Lovrenca) ob Polhov gradec hat der Autor auf ein interessantes Patrozinium[2] hingewiesen, das wahrscheinlich auch in unserem Land mit der altchristlichen romanisierten Bevölkerung in Verbindung gebracht werden darf. Angesichts der Lage (die relative Höhe der Polhograjska gora beträgt 500 m) und der rings um den ganzen Hügel sichtbaren Geländegestaltungen, die auf den z. T. noch sichtbaren Bestand einer turmbewehrten Umvallung hindeuten, vermutet der Autor, daß die Entstehung der Festung in die Spätantike reicht und daß sie wahrscheinlich noch im frühen VI. Jh. bewohnt war. Eine solche Zeitspanne ergibt sich aus der Bewertung des im Jahr 1883 entdeckten Schatzfundes: eine Waage, ein Satz Gewichte, 2 Perlenrandbecher, eine Bügelfibel, eine Reihe heute deformierter Gefäße aus Eisen oder Bronze-Eisenlegierung, 3 Glöckchen, Stücke eines Lederseils u. a. m.[11–18] Zu dieser Fundstelle zählt noch der 1939 entdeckte solidus des Valentinianus III.[19]

Die Vergrabung dieses ganzen Fundes verbindet der Autor mit den Ereignissen in der ersten Hälfte des VI. Jh., u. zw. in den unruhigen Jahren 535 und 547/548, da sich vor 535 Theoderich auch an die Bevölkerung vor der Karstsperre wendete, die nach dem Autor auch die Ansiedler auf der Polhograjska gora (Gora Svetega Lovrenca) umfaßte. Eine Vergrabung zur Zeit von Attilas Einfall in Italien 451/452 scheint einigermaßen zu früh angesetzt, obzwar diese Jahreszahl immer noch der *terminus ante quem non* bleibt, was auch aus dem Goldstück[22] hervorgeht.

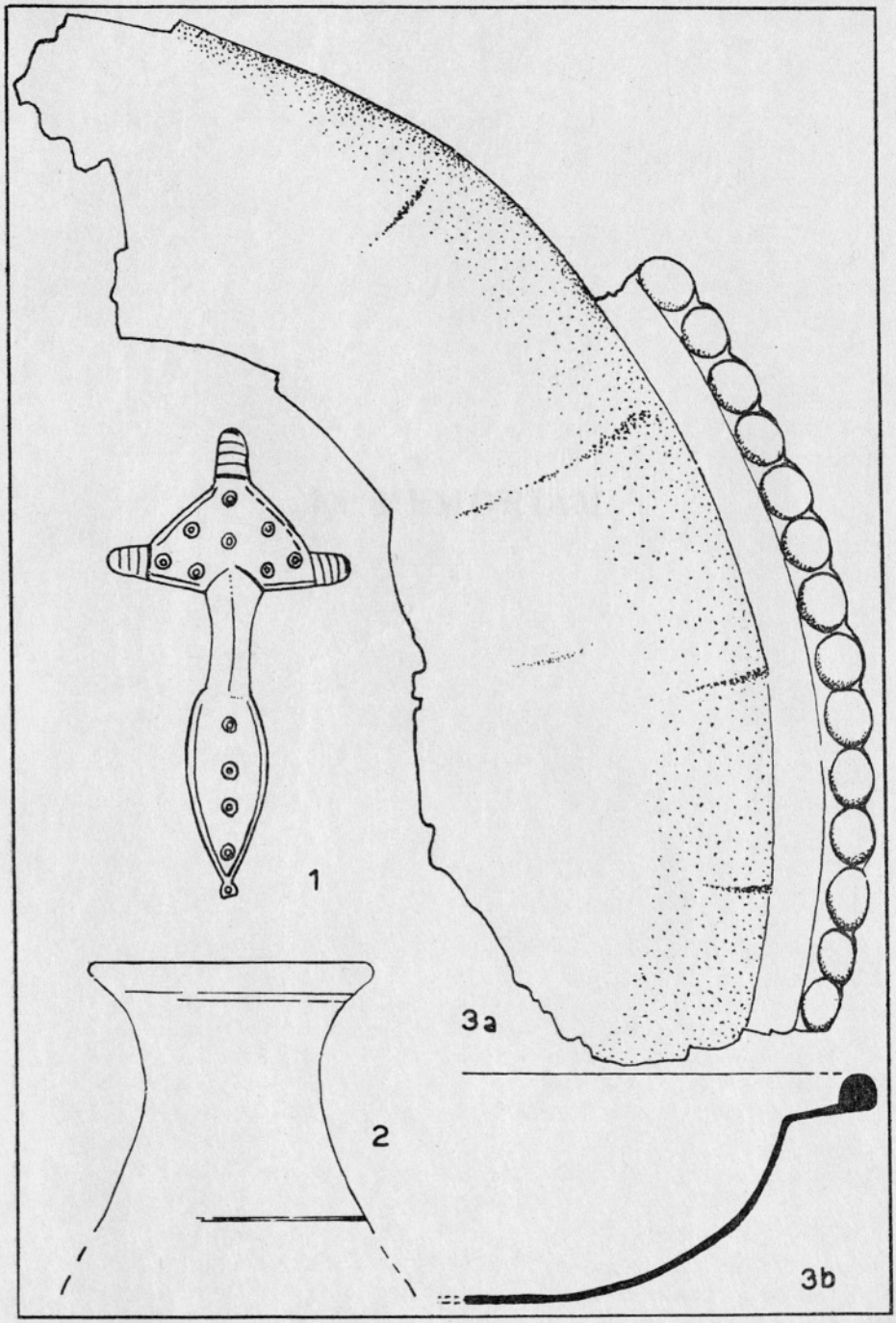

Polhograjska gora (Gora sv. Lovrenca) nad Polhovim gradcem, 1883 odkrita fibula in dve kovinski posodi. 1 in 3 a = 1/1; 2 = 1/2.

Polhograjska gora (Gora Svetega Lovrenca) ob Polhov gradec: Die 1883 entdeckte Fibel und zwei Metallgefäße. 1 und 3 a = 1/1, 2 = 1/2

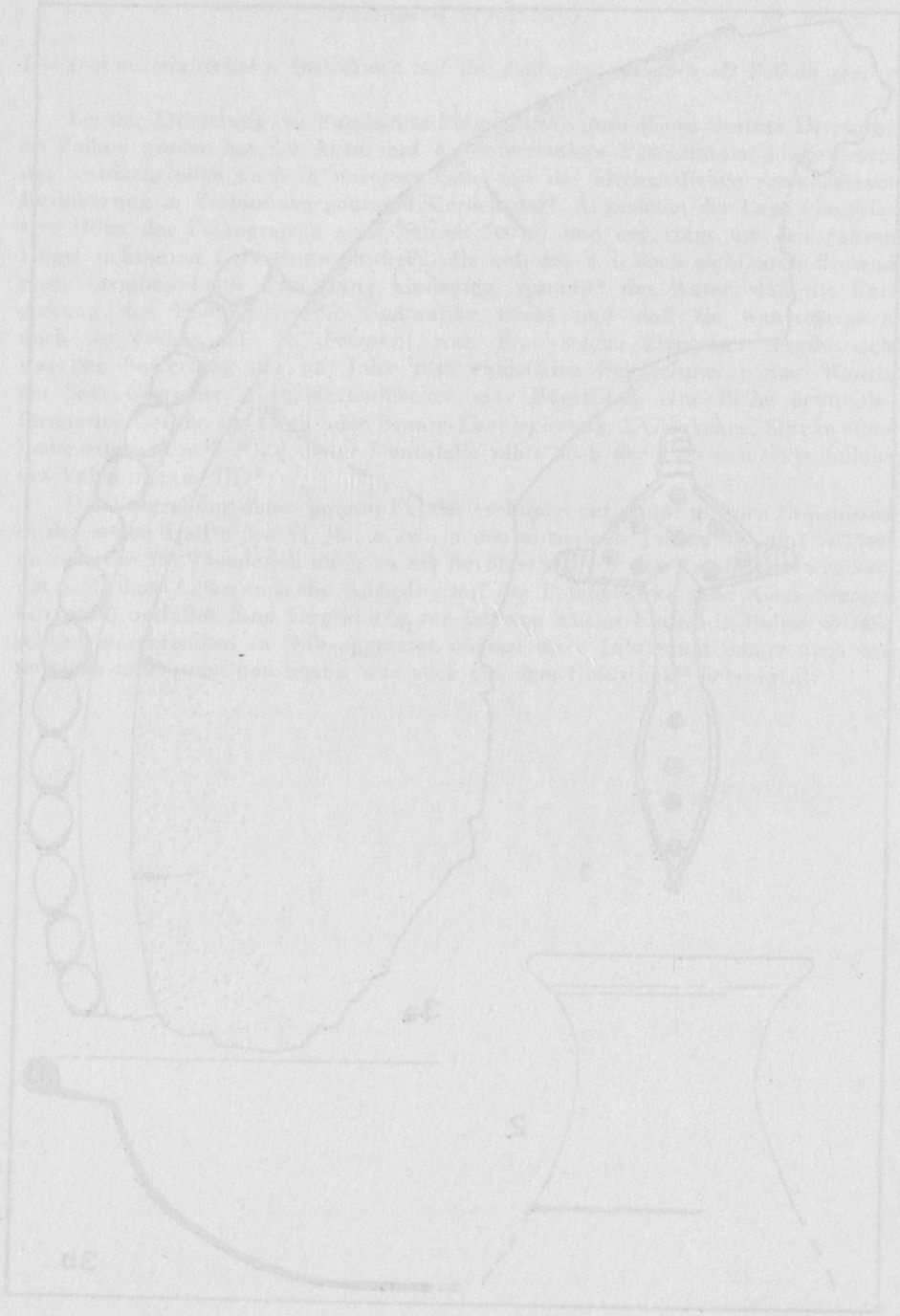

IN MEMORIAM

LOTHAR F. ZOTZ

(* 6. 12. 1899 — † 12. 2. 1967)

Nepričakovano je sredi največjega dela in še poln načrtov omahnil dr. phil. nat. Lothar F. Zotz, redni profesor univerze v Erlangenu, na področju paleolitika znanstvenik svetovnega slovesa, zaslužen za proučevanje paleolitika tudi pri nas.

Rodil se je pokojnik v Heitersheimu na Badenskem. Naravoslovne vede pa tudi arheologijo je študiral na univerzah v Baslu in Freiburgu ter po promociji leta 1924 služboval na arheoloških ustanovah v Hannovru in Wroclauu. Leta 1937 je bil imenovan za docenta na univerzi v Wroclauu, potem pa je leta 1940 zasedel stolico za prazgodovino na Nemški univerzi v Pragi. Po vojni je leta 1946 prevzel in vzgledno uredil stolico za prazgodovino na univerzi v Erlangenu, kjer ga je zatekla prezgodnja smrt.

Lothar F. Zotz je bil med zadnjimi, ki je še obvladal arheologijo v celoti, čeprav je vse svoje znanje posvetil predvsem proučevanju stare in srednje kamene dobe. Kot dober poznavalec geološke problematike je pri svojih številnih paleolitskih izkopavanjih v Nemčiji in na Češkoslovaškem uporabljal v znatni meri tudi metode naravoslovnih ved. V temeljitih obdelavah najdišč mu je tako uspelo prikazati ne samo njihovo arheološko vsebino, temveč tudi okolje starokamenodobnega človeka. Pogostna študijska potovanja ga niso vodila samo na Zahod, temveč tudi po vsej Srednji Evropi. Ogled najdišč in pregled zbirk sta mu pri tem rodila spoznanje, da srednjeevropskega paleolitika ni mogoče povsem podrediti klasičnemu francoskemu, pač pa je obravnavati njegov razvoj iz vidika srednjeevropskih razmer. V tem smislu je napisal pomembno sintetično delo Altsteinzeitkunde Mitteleuropas, ki ga moremo smatrati kljub poudarku na izsledkih v nemških paleolitskih postajah za učbenik srednjeevropskega paleolitika. Razen te knjige je objavil v knjižni obliki še 11 drugih tehtnih del, nad 200 njegovih razprav in člankov pa je raztresenih v raznih vodilnih evropskih in ameriških strokovnih glasilih. V vseh delih se zrcalijo njegova odločna osebnost, široka razgledanost in skrajna doslednost, kar ga je opravičevalo, da je bil kot kritik neizprosen. Da bi pospešil raziskovanje ledene dobe in njenih kultur, je že leta 1938 začel izdajati Quartär, ki ga je ves čas tudi urejeval, kasneje pa za večja zaključena dela tudi Quartär-Bibliothek. S tem namenom je po vojni ustanovil Hugo Obermaier-Gesellschaft, ki ji je predsedoval skoro do zadnjega.

Za naš paleolitik se je L. F. Zotz začel zanimati na III. kongresu INQUA, na Dunaju leta 1936. Ko je bil prav takrat zasnovan mednarodni Quartär, je že za prvi njegov letnik naročil pregled jugoslovanskega pa-

* Portret L. F. Zotza je povzet po Festschrift für Lothar Zotz (1960).

leolitika. Še prav posebno pa ga je prevzela problematika Potočke zijalke, katero je že naslednje leto in še kasneje tudi obiskal. Od takrat je izšlo le malo njegovih del, v katerih ne bi vrednotil ali vsaj upošteval njene kulturne vsebine in geološke pozicije. Posebej je omeniti njegovo obširno študijo Altsteinzeitkunde der Südostalpenländer, v kateri obravnava pretežno prav Potočko zijalko. Pa tudi sicer je ves čas zvesto spremljal razvoj slovenskega in jugoslovanskega paleolitskega raziskovanja, ki ga je v nemajhni meri pospeševal prav s tem, da je v Quartärju objavljal prispevke naših avtorjev in jih počastil tudi s priznanjem. Domala vse slovenske paleolitske postaje je poznal iz avtopsije. Ob večkratnih obiskih je proučeval njihovo kulturno vsebino, pri izkopavanjih v Špehovki pa je dalj časa tudi sodeloval. Na njegovo pobudo je Hugo Obermaier-Gesellschaft priredila daljšo ekskurzijo tudi v Jugoslavijo, in to predvsem zaradi ogleda slovenskih paleolitskih postaj. Njegovi stiki z našimi raziskovalci so bili zmerom nesebični in odkrito prijateljski.

S svojim znanstvenim delom si je Lothar F. Zotz postavil trajen spomenik. V zgodovini paleolitskega raziskovanja bo njegovo ime med pomembnimi raziskovalci, a tudi mi ga bomo ohranili v trajnem hvaležnem spominu.

S. Brodar

KNJIŽNA IN DRUGA POROČILA
BOOK AND OTHER REVIEWS

KNJIŽNA POROČILA

Geza Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Akadémiai kiadó, Budapest 1965, 233 strani, 4 zemljevidi in prispevek A. Mócsyja, Zur Bevölkerung in der Spätantike (212—226).

Metodološka izhodišča sodobnih obravnav o antičnem prebivalstvu province *Dalmatia* so sorodna kot pri že prikazanem delu A. Mócsyja o prebivalstvu provinc Panonije (AV 15—16, 1964—65 (1965), 352 ss.). Pri takih raziskavah je poglavitna onomastična formula, iz katere izhaja tudi pripadnost nosilca tega imena določeni skupini. Najbolje nam to pokaže in potrjuje za območje Dalmacije znani in često navedeni nagrobnik CIL X 3618, ki omenja Batona, Scenobarbovega sina, po poreklu Delmata, ki na napisu nosi naslednja imena: *C. Ravonius Celer qui et Bato Scenobarbi*. Ne samo da nam ta in podobni primeri kažejo, kako so ilirskim vojakom misenske flote prevajali njihova izvirna imena, ampak nam istočasno kažejo za območje Dalmacije značilno onomastično formulo, ki jo moremo na splošno imenovati ilirsko. V primerjavi z rimsko imensko obliko vidimo, da je ta sestavljena običajno iz dveh členov (osebno ime in patronimik). Ker je ta predela opravil predvsem D. Rendić-Miočević, Ilirska onomastika na latinskim natpisima Dalmacije, Split 1948, je bil v tem pogledu že napravljen velik korak k boljšemu poznavanju tega izročila in je zato tudi avtor obravnavanega dela lažje začel vrednotiti gradivo. Ob tem bi radi zapisali še pripombo, da je G. Alföldy žal za sedaj onemogočil dosledno izrabo svojih zaključkov, ker delu ni priključil tudi kataloga imenskega gradiva, ki mu je osnova pri vrednotenju sestava prebivalstva v posameznih krajih in pokrajinah. Zato moramo verjeti ali ne njegovemu izvajanju imen iz posameznih pokrajin imperija. To je čutiti še toliko bolj, ker že iz zgoraj povedanega primera vidimo, da je onomastična formula ravno v Dalmaciji imela dokaj različne oblike, ker združuje često v sebi tako rimska *tria nomina* in še prvobitno ilirsko dvočleno obliko. Če slučajno slednje ni, obstoji po mojem že upravičen dvom, ali je oseba res Italik ali pa domorodec s popolnim — morda prevedenim ali prikrojenim — staroselskim imenom. Prav spričo takih in podobnih primerov in dvomov je zaradi stvari same velika škoda, da avtor ni dodal delu še pregleda uporabljenega napisnega gradiva, čeprav šteje to skoraj 4000 kosov. Zato lahko na tem mestu izrečemo ponovno upanje, da bo avtor — tako kot obljublja — kmalu izdal tudi katalog imen. Drugače namreč izvenijo mnogi njegovi sklepi bodisi o strukturi prebivalstva ali vlogi orientalcev in Italikov pri gospodarskem razvoju posameznih mest, ker so osnovani na tej statistiki, negotovo za bralca.

Drugače pa je tam, kjer se avtor opira na podatke antičnih virov in na analizo drugih arheoloških spomenikov ter sodobnih ugotovitev v številni literaturi. Tu so njegovi zaključki izpeljani z vsemi potrebnimi strokovnimi opombami, tako da moremo vsak podatek brez naprezanja preveriti.

Da smo tako delo potrebovali tudi pri proučevanju naše najstarejše dediščine, se vidi deloma tudi na našem prostoru, kjer čutimo razliko med priobalnim pasom in — rekli bi — njegovim neposrednim zaledjem. Razvoj obalnih mest je bil tudi pri nas čisto drugačen kot v notranjosti, kjer je urbanizacija — samouprava v širšem pomenu — le počasi napredovala in so bile razmere ponekod še v pozni antiki nespremenjene, vkljub kulturnemu, gospodarskemu in celo vojaško-političnemu vplivu Rima.

Uvodoma podaja G. Alföldy strnjen pregled stanja raziskav, kjer omenja veliko opravljeno delo v knjigah in sestavkih C. Patscha, G. Zippela, E. Swobode,

J. Brunšmida, E. Pašaliča, D. Rendić-Miočevića, B. Sarie, A. Betza, A. Jagenteufla, J. Wilksa in drugih. Hkrati s tem poudarja, da se njegovo delo posveča predvsem notranji zgodovini Dalmacije, tj. obdeluje vprašanja iz gospodarstva in strukture prebivalstva in ne člani zunanjih vplivov vojaške in politične zgodovine, čeprav se obe vrsti raziskav prepletata. Avtor se v celoti zaveda, da bi vprašanju trgovine in gospodarstva morale dati izpovedno težo predvsem študije o posameznih arheoloških postojankah, pregled in analiza drobnega odkopanega gradiva, oprta na govorici zaključnih grobnih enot. Ravno na tem področju pa je bilo v tej provinci storjenega doslej le malo. Na srečo je prišlo področje Dalmacije že zelo zgodaj pod vplivno sfero grško-rimskega sveta in tako imamo v antičnih virih sicer skopo, a zelo pomembno skupino gradiva, ki osvetljuje razvoj življenja na tem prostoru. Posebej dragoceno pa je napisno gradivo, saj je avtor naštel in ovrednotil 6998 antičnih imen iz Dalmacije, ki mu dajejo za družbeni razvoj dokazno gradivo prve vrste.

Nadalje obravnava pisec v uvodnem poglavju še mejo province, ki gre na zahodu po Raši do Jelšan in se nato obrne od Snežnika na vzhod. Po njegovem gre ta črta mimo Jelšan in Delnic do Velike Kladuše. Kajti po Pliniju naseljujejo območje Kolpe *Colapiani* s svojo *civitas;* druge panonske plemenske občine pa zavzemajo prav tako prostor južno od Save. Potek meje na tem odseku dokazuje tudi postaja *ad fines*, ki leži v Mahovljanih severno od Banjaluke. Nadaljnji potek meje do Kolubare ni doslej še z ničimer konkretno potrjen, prinaša pa G. Alföldy sedaj sprejemljive dokaze in razlage za vzhodno mejo Dalmacije. Že starejši raziskovalci so se nagibali k dvema skrajnostima, ko so prištevali k Dalmaciji bodisi vso pokrajino do Morave, ali pa so jo skrčili samo na območja do Drine. Meja province *Dalmatia* se tu ujema očitno z verjetno posebej vodenim upravnim področjem dardanskih rudnikov s sedežem v Ulpianum. Odvisno od tega, kateri upravni enoti so pripisovali te rudniške bazene, so odrejali doslej tudi mejo.

V drugem poglavju razčlenjuje avtor lokalizacijo in etnično pripadnost domorodnih plemen in civitates, in sicer v prvi vrsti glede na podatke iz virov. Pri tem je G. Alföldy tabelarno prikazal in primerjal podatke o plemenih omenjenih pri Appianu, Strabonu, Diu, Pliniju in Ptolemeju. Pri tem ugotavlja — kar je za nas posebej važno — da srečujemo le pri Appianu v opisu dogodkov pohoda v l. 35—33 plemena *Bathiatai, Kinambrai* in *Posenoi*. Po Alföldyju so *Bathiatai* prebivali ob reki *Batinus* (Bosna) in sodijo torej že k provinci *Pannonia*. *Posenoi* pa so bili po Appianu del Japodov in jih uvršča Alföldy k prebivalcem neke nelokalizirane naselbine, tako kot so *Metouloi* prebivalci Metuluma. Pri tem je avtor opravil dragoceno analizo o plemenih, ki so se od prazgodovine do začetka antike spojila z drugimi ali pa je njihova moč v tem času usahnila.

Izhodišče vrednotenja imenskega gradiva prične z analizo z območja Japodov, Liburnov in Delmatov; pri tem pripisuje sedaj G. Alföldy večino tu omenjenih imen venetščini. Tako nas pripeljejo imenska raziskovanja do povsem novih etničnih razlag. Vplivi venetščine v japodskem gradivu se kažejo po njem predvsem v imenih s korenom Turus, iz česar tudi sklepa, da moramo računati tu tudi s starejšo venetsko plastjo. Imenske ostaline Japodov pa se tudi zelo razlikujejo od onih pri sosednjih Panoncih. Ker se pojavljajo japodska imena še vzhodno od Bihača, predpostavlja Alföldy, da segajo Japodi še do Sane. Prav tako kot se japodsko imensko gradivo loči od sosednjih, se loči tudi liburnijsko od drugega dalmatinskega prostora. Zato se avtor opredeljuje tudi za znano dejstvo, da so že antični viri izločili iz ilirskega narodnostnega jedra oz. pojma Venete, Histre in Liburne (Ps. Skyl. 22, Ps. Skym. 415 in Liv. 10,2) in ugotavlja iste razlike, čeprav jasno poudarja, da ti jezikovni razločki niso vplivali na dognanja o pripadnosti in izločanju imenskega gradiva pri teh treh plemenih z območja Ilirov. V sklepnem pregledu o tem pojavu ugotavlja avtor, da je širši liburnijski prostor med rekama *Arsia* in *Titius* pripadal prvotno večjemu številu rodovnih občin. *Liburni* so v bolj zgodnjih obdobjih naseljevali le območje Ravnih kotarov in zaledje Zadra.

Delmatom pripisuje Alföldy po imenskih analizah prostor severno in južno od Dinarskega gorstva, kar se izraža v istih imenskih oblikah, kot jih srečujemo tudi na Livanjskem, Glamočkem, Duvanjskem in Kupreškem polju. Po imenih sodeč, spada k Delmatom tudi nekaj otokov — Brač, Šolta, Čiovo itd. Po propadu države Ardijejcev se je njihova oblast razširila na vzhodu proti Naroni; na zahodu

pa so v Cezarjevem času zasedli Promono. Rimsko upravno središče plemena *Delmati* lahko iščemo po avtorju v naselju *Rider*, v njegovi okolici se tudi srečujemo z zanimivim imenskim gradivom.

Večino domorodnih plemenskih občin province *Dalmatia* omenjajo in lokalizirajo antični avtorji v neki majhen prostor na obali med naselbinama *Narona* in *Lissus* (Lješ v Albaniji), kjer našteva Plinij po Varronu 89 civitates. Vkljub temu velikemu številu plemenskih občin pa je prebivalstvo po imenskih raziskavah G. Alföldyja enotno. Ker gre za jasno kot ilirska opredeljena imena, saj sodijo sem tudi t. i. *proprie dicti Illyrii*, navajamo nekaj imenskih primerov: *Annius, Epicadius, Epidius, Pinnes, Plaia, Plarens, Plassus, Tatta, Temeia, Zanatis, Ziraeus* itd.

Posebej se je posvetil avtor še vprašanju panonskih plemen v severni polovici province Dalmacija med Japodi, Delmati in drugimi jugovzhodno-dalmatinskimi plemeni na eni strani in Donavo na drugi strani. Po Appianu se je razširjalo panonsko območje od Japodov do Dardanov; po Strabonu pa segajo vse do Delmatov. Po imenskih analizah sodeč, moremo to severnodalmatinsko panonsko področje deliti na dve sestavini. Zahodno od Drine srečujemo homogeno ilirsko imensko formulo, medtem ko daje severovzhodni del province Dalmacija v vseh pogledih pestro podobo. Zelo čistemu ilirskemu delu moremo prišteti plemena: *Ditiones, Maezaei, Sardeates, Deuri* in *Daesitiates*. Vzhodno od tod — proti Moravi — sledimo številnim keltskim imenom, ki jih G. Alföldy upravičeno povezuje s *Scordisci;* jugovzhodni prostor — proti Črni gori — pa je že spet izrazito ilirski.

Poglavja III—VI so posvečena obdelavi notranje zgodovine posameznih mest; za nas pa je predvsem zanimivo poglavje, kjer Alföldy obravnava liburnijske občine in mesta, našteta pri Pliniju. Kot je znano, navaja Plinij pri opisu severne Italije v knjigi III 130 med italskimi naselbinami tudi vrsto liburnskih, ki jih nato v knjigi III 139 našteva v *conventus Scardonitanus* z navedbo, da imajo *ius Italicum*. V neki tretji listi (III 140) pa so nekatera še enkrat navedena kot samostojna mesta Liburnije. Pri vrednotenju teh treh virov je že W. Kubitschek domneval, da je Liburnija bila del *regio X Italiae* in da so našteta mesta dobila avtonomijo že za Cezarja ali Avgusta. Pravilno razlago je deloma podal A. Premerstein. Izhajal je iz spoznanja, da so imele naštete občine *ius Italicum* in so tako po davčni osnovi spadale k bližnji italski regiji. Sprememba pravnega položaja teh občin in čas podelitve mestnih pravic pa tudi s tem nista bila določena. Zato meni G. Alföldy, da prinaša prvi vir — še avgustejski — v obliki seznama še peregrinske občine. Seznam oppida prinaša gotovo samo avtonomna mesta, ker našteva samo avgustejska municipija Liburnije, ta pa so dobila *ius Italicum* (zato oblika *Alutae — Alvona, Flanates—Flanona, Lopsi—Lopsica).* Tako so imele le občine *iuris Italici* samoupravo, one z imuniteto pa ne. Zato lahko po G. Alföldyju iz Plinija povzamemo naslednje stopnje razvoja. Prva stopnja, pred nastankom prvega seznama, ko dobijo občine imuniteto; drugo stopnjo označuje avtonomija v nekaterih teh mest, ko je bila hkrati razširjena davčna oprostitev na *ius Italicum*. Tretjo stopnjo — še pred Klavdijem (nastanek obeh zadnjih seznamov) — pa nakazujejo napisi, ko je bila razširjena municipialna uprava in s tem verjetno *ius Italicum*, še na druge liburnijske občine. Spričo navedenih nejasnosti je avtor pri opisu notranje zgodovine mest še posebej poudaril vse podatke, ki bi osvetljevali rast in vzpon mest, njihovo notranjo zgodovino in samoupravne odnose.

Zaključno in poglavitno delo v tej knjigi je poglavje o vprašanjih prebivalstva, družbene ureditve staroselcev v času rimskega osvajanja, domačini in rimska politika do njih, varovanje osvojenih pokrajin, rekrutiranje staroselcev, vloga in stanje posameznih civitates, politika pri podeljevanju rimskega državljanstva, prišleki iz drugih provinc in njihova vloga. Tako v tem kot tudi v poglavju o mestih in podeželju v obdobju principata — z obdelanimi vprašanji urbanizacije, nastanka mest, odnosa kolonij in municipijev — je G. Alföldy razčlenil v strnjeni in koncizni obliki notranjo zgodovino province. Oris teh vprašanj je že tudi podlaga nadaljnjim sintetičnim vrednotenjem in izdelavi celotnostnega pregleda zgodovine in razvoja Dalmacije za RE, kar je oznanjal že Sariev članek ter še žal neobjavljeni deli J. Wilksa o provinci Dalmacija in M. Zaninovića o Delmatih. V tem pogledu je dragocen tudi sestavek A. Mócsyja o prebivalstvu v pozni antiki, ki ima

svoj širši pomen tudi pri proučevanju imen iz starokrščanske dobe tudi v naših krajih ter pri vrednotenju starejših imenskih oblik v pozni antiki.

Že dosedanji prikaz G. Alföldyjevega dela nam kaže, kako obsežne materije se je avtor lotil in kako jo je ovrednotil. Morda imamo tu in tam vtis, da so njegovi izsledki še ne povsem izpiljeni in samovoljni, toda spričo tega, da obljublja še katalog imenskega gradiva z nakazanimi etničnimi vrednotenji, lahko zapišemo z mirno vestjo, da je bistveno prispeval k poznavanju in členjenju notranje zgodovine province *Dalmatia*. Njegovo delo pomeni velik korak sintetične narave, veliko delo pa čaka tudi še raziskovalce na tem območju, da izdelajo monografije posameznih plemen, mest in posameznih vrst gradiva. Analiza notranje zgodovine na podlagi imenskega in drugega napisnega gradiva je s tem delom opravljena; vsi proučevalci zelo pestre in zanimive zgodovine teh krajev pa bodo morali poslej črpati iz knjige Geze Alföldyja, ki je zamašila vrzel v proučevanju s spomeniki tako bogate province Dalmacije.

P. Petru

Andreas Mócsy, *Pannonia*, Pauly-Wissowa, Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Supplementband IX (1962), 515—776.

Dolgo pričakovani prispevek o rimski provinci *Pannonia* v RE je pred nami. Po desetletnih prizadevanjih redakcije je izpolnil ta pričakovanja A. Mócsy in s tem ustregel tudi želji, ki smo jo izrazili v prejšnji številki AV ob prikazu njegovega prav tako temeljnega dela Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen, Budapest 1959. Te obete so nakazovala že prav tako za proučevanje zgodovine province pomembna dela, da omenimo le najnovejša — A. Alföldija, E. Swobode, M. Pavana in P. Olive ter seveda samega A. Mócsyja. Vseeno pa predstavlja delo na prikazu vseh dogodkov in zapuščine antike na prostoru Panonije pionirski ter v celoti komaj človeku možen napor. Vemo namreč, da so bila — to je avtor tudi pošteno podčrtal — cela poglavja iz notranje zgodovine province le slabo proučena; gotovo brez preddel, pri tem bi omenili npr. pomanjkanje strnjenih obravnav v poglavjih gospodarstvo in likovna umetnost, ki predstavljajo tudi najbolj slabo dognana področja v proučevanju panonskih starožitnosti sploh. Zato je tembolj občudovanja vreden napor, ki ga je vložil A. Mócsy v ta sintetični pregled rimskih provinc Panonije.

V primerjavi z nekaterimi drugimi gesli podobne vsebine, ki jih srečujemo v RE, kjer so šli avtorji v skrčene prikaze zgodovine posameznih provinc, je ostal A. Mócsy ves čas dosleden svojemu konceptu, podati tudi manj seznanjenemu raziskovalcu vse potrebne znanstvene podatke in vire o slehernem pojavu in dediščini. S tem pa je omogočil vsem, da se o dogodkih v Panoniji pouče iz prve roke. Ves prikaz je razdelil v 13 poglavij: ime, geografija, zgodovinski dogodki, uprava in življenje posameznih skupnosti, vojaštvo, ceste in promet, gospodarstvo, naselja in arhitektura, prebivalstvo, pokop in religija, umetnost in duhovna kultura, vztrajanje in nadaljevanje rimskega načina življenja in kulture po zatonu antike. Vsako vprašanje znotraj teh poglavij je dodatno razčlenjeno in je sproti navedena literatura; zato je ta prikaz dobrodošel slehernemu arheologu in zgodovinarju, ki se srečuje z vprašanji s področja provincialnorimskega obdobja.

Ime *Pannonia* je tvorba po skupinskem imenu narodov na obeh bregovih Save tako v okolici Siscije kot v severni Bosni in Posavini. Šele v drugi polovici I. stoletja postane tudi uradni naziv za provinco. Etimologija imena je še vedno negotova, bodisi da ga izvajajo kot »domovina Pana«, močvirna dežela ali po antičnem viru (Cass. Dio XLIX 36,6) iz pojma *pannus* — obleka.

Geografsko poznavanje Panonije v antiki je žal še zmeraj skopo in negotovo ter polno čeri pri dokončni razlagi izročenih imen. Tako je med drugim presenetljivo, da jo imenujejo gorato, čeprav bi na splošno lahko rekli prav narobe. Že uvodoma odpravi Mócsy zmotno gledanje na bifurkacijo Donave, ki naj bi po argonavtski legendi odtekala z enim rokavom v Jadransko morje. Pri napisu CIL III 3224; *in flumen perit Hemona*, je podal očitno pravilno razlago tega mesta v napisu s prevodom »utopil se je v reki pri Emoni«; s tem odpadejo nekatere razlage, da se je Ljubljanica imenovala v antiki Hemona, marveč ostaja pri Strabonovem in Plini-

jevem, da se je imenovala *Nauportus*. Z Alyjevo razlago Strabona, pripisuje nejasno odrejeni reki Noaros in Drabos neposredni okolici Siska; pri tem bi lahko bila Odra Strabonov Drabos, kar pa je po našem mnenju vredno še nadaljnje presoje. Prav tako je verjetno še vedno odprto vprašanje, kako je z reko *Savarias*, za katero misli Mócsy, da je identična z Muro. Za to govore po njegovem antični pisani podatki, ki pravijo, da se je reka *Savarias* zlivala v *Dravus* (po Ptolemeju II 14,4 Δάρος) pri mestu *Carrodunum*, čigar lokacija je po Mayer, VHAD 16, 1935, 77 postavljena v Pitomačo oz. Ludbreg, medtem ko naj bi bila *Iovia* njen antični naslednik *(Iovia Cardono)*. Prav tako je sedaj po Mócsyju gotovo, da sta se obe veliki jezeri v Panoniji (Blatno in Nežidersko) imenovali *lacus Pelso*, ker je v Conversio Bagoariorum et Carantanorum 87 omenjen *lacus Pelissa inferior*. Enako prepričljiva so njegova nova dognanja o *mons Claudius* (Papuk). Nekoliko drugačnega prepričanja smo le glede vprašanja plemena *Boii* in njihovega vpliva v Panoniji in o prihodu v te kraje (glej sestavek v AV 17, 1966, 361); avtor pa je že pred tem razrešil nekatere nejasnosti v zvezi s plemeni na področju južne Panonije *(Taurisci, Scordisci)* in vprašanje, kdaj pridejo *Pannonii* kot skupnost do lastne oblasti; to prepričljivo povezuje s porazom bojsko-tavriščansko-skordiške zveze v boju z Burebisto. Ob tem bi omenili, da je odstranil dosedanje nejasnosti glede morebitne navzočnosti Tavriskov v Sremu, ker se pojavljajo za Tavriščane, enako kot za Skordiske ilirske končnice. *Boii* pa so obdržali na zahodu Panonije svojo civitas (CIL IX 5363 = *praefectus civitatium duarum Boiorum et Azaliorum)*. O Bojih pa ne moremo po Cezarju (b. g. I 5) sklepati, da bi bili še nekje v Porenju (tako Swoboda, Carnuntum,[4] 1964, 223), ampak — s Cezarjevimi očmi iz Galije gledano — na Češkem, ki so potem res *trans Rhenum*.

To kar smo omenili v prikazu Mócsyjeve knjige Bevölkerung (AV 15—16, 1964/65, 354), da utegne biti lokacija plemena *Catari* zgolj iz onomastičnih sklepanj preuranjena in zapeljiva, velja tudi sedaj. Čeprav je Mócsy drugače navedel zmeraj dokaze *pro et contra*, je pri lokaciji Catarov postavil njih bivališča južno od Emone že kot dognano dejstvo. Vsi, ki bodo sledili izvajanjem v geslu, bodo to nejasnost samo še stopnjevali.

S prikazom dosedanjega poznavanja političnega in kulturnega stanja, preide Mócsy na podajanje vojaško-zgodovinskih dogodkov, ki si sledijo po kronološkem redu z navedbo vse literature, ki omogoča še nadaljnje razglabljanje. Ker so ti vojaški dogodki, razen začetka okupacije in obeh uporov (12—9 pr. in 9—6 po n. št.) potekali skoraj izključno ob donavski meji, se v njih ne zrcalijo dogodki pri nas, oziroma kolikor so se, so obdelani (B. Saria, GMDS 20, 1939; J. Klemenc, Ptuj v kasni antiki, Ljubljana 1950; J. Šašel, Situla 4, 1961 — zadnji citat ima Mócsy večkrat z napačno navedbo letnika in letnice 1, 1960). Velik del vojaških dogodkov v III. in IV. stol. pa se razvija v Panoniji, kar dokazuje tudi česta navzočnost cesarja v Sirmiumu. Takrat je tudi prišlo do bitke pri Trojanah (351, Magnentius: Constantius II), pri Sisku 388 (Magnus Maximus: Theodosius); Teodozij pa je bil v naših krajih tudi v času spopada z Eugenijem (sept. 394).

Po bitki pri Hadrianopolu (augusta 378) sledijo gotski in alanski sunki, ki so 379/380 porušili *Stridon* in *Murso* ter so se ljudje naselili v neposredni soseščini Ptuja — okoli mesta *Iovia* (R. Egger, Jö AI 18, 1915, 253 ss in 21—22, 1922/24, Bbl. 309 ss ter Schmid, ČZN 31, 1936, 97) — 37 m. p. bolj proti vzhodu. Ti so verjetno — spričo njihovih kasnejših domovanj v provinci *Savia* — že ob prvem vdoru prišli do naših krajev in povzročili pustošenje. Tu prihaja Mócsy do enakih ugotovitev kot Alföldi, Untergang der Römerherrschaft in Pannonien, Berlin 1, 1924, da je v 80-ih letih IV. stol. zavladala v Panoniji konsolidacija, ki se kaže v dejstvu, da je pošiljala 383 svoje žito v Italijo. Vkljub temu relativno zatišnemu obdobju pa so bila nekoč cvetoča mesta opuščena (Amm. Marc. XXX 5—6); naš rojak Hieronim pa toži o podrtih in porušenih kmetijah in pristavah *(semirutae villulae)* in uničenju pokrajine med Julijskimi Alpami in Črnim morjem, čeprav v isti sapi poroča o bratu, ki je šel prodajat očetovo posestvo pri Stridonu.

Pregledu teh vojaško-zgodovinskih dogajanj v Panoniji sledi poglavje o upravi in mejah province v posameznih obdobjih od vélike province *Illyricum* do *Pannonia;* nadaljnji delitvi te v *Superior* in *Inferior* ter do dioklecijanske reforme v *Prima, Secunda, Savia* in *Valeria*. Tu prinaša tudi pregled, kdaj so po-

samezni nekoč noričanski predeli — *Emona, Latobici, Poetovio, Boii, Carnuntum* in delno *Vindobona* — prešli v sestav Panonije. Sklep zaključuje z ugotovitvijo, da se je to deloma zgodilo že v času, ko je bila v Emoni in Poetoviu legijska posadka, drugi predeli pa so prišli pod Panonijo najkasneje za Klavdija. Obravnavanje vprašanja, kdaj je bila odcepljena *Emona* in priključena Italiji, še ni gotovo, čeprav se Mócsy priključuje Degrassijevemu mnenju, da se je to zgodilo najbolj verjetno v času po markomanskem vdoru, ko so postavili v tem območju t. i. *praetentura Italiae et Alpium*. Ker so sledile nekatere upravne reforme že za Hadrijana (P. Petru, AV 11—12, 1960/61, 27 — problem Aelii Carni v neviodunskem območju), bi prišlo v poštev že bolj zgodnje obdobje.

V nadaljevanju tega poglavja ugotavlja, da še ni obdelano vprašanje finančne uprave, prav tako je v podrobnostih nejasno tudi vprašanje rečnega brodovja. Nato našteva vse kolonije in municipije ter njihov odnos do domorodne *civitas* ter navaja doslej nelocirane municipije (*Colon. Prap....* pri izlivu Tise, *Municipium Volg...*, dokumentiran z napisom v Intercisi); med njimi tudi *Municipium Faustinianum* (CIL III 3974), ki je ležal nekje v širši okolici Siska. Municipialno območje razpade dalje v manjše enote *vicus* npr. *vicus Nauportus* — CIL III 3776 in 3777; *vicus Fortunae* v Poetovioni CIL III 10875) in *pagus* kar najlepše kaže navedba rojstnega kraja cesarja Decija: *pede Sirmiense pago Martio vico Budalia;* s tem je podana tudi shema podrobne členitve posameznih okrožij, dasi ne poznamo zanesljive pripadnosti le-teh bodisi k mestnim ali peregrinskim občinam, ki jih Mócsy nato podrobneje našteva. Pri tem meni, da je treba iskati pleme *Varciani* zahodno od Siscije, iz česar sledi sklep, da je nastalo iz njihove občine območje kasnejšega municipija *Andautonia* (k temu glej Klemenc, Der pannonische Limes in Jugoslawien, Acta et Dissertationes 3, 1963 — načrt, ki meni, da gre v tem okrožju — podobno kot pri plemenu *Sisciani* — za predhodno občino plemena *Andautonienses*).

V geslu sledi nato podpoglavje, kjer obravnava Mócsy vojsko kot teritorialno oblast, od razvoja tabora do njegovih *canabae*. Nato prehaja na kasnorimsko upravo, da bi v naslednjem poglavju obravnaval vojaštvo. Tu se naslanja večinoma na Ritterlingov članek Legio in Cihoriusovi gesli (Ala, Cohors) v RE, čeprav velja predvsem za zadnjega, da so njegova izvajanja že zastarela. Enako velja, da vkljub številni literaturi ni na mnogih področjih stanje razjasnjeno in bo treba počakati na nova odkritja napisov, diplom in izkopavanj.

Pri vojaških napravah in objektih vzdolž limesa se vidi, kako malo je bilo do 1960, ko je Mócsy zaključil svoj sestavek, narejenega v Jugoslaviji. Medtem se je na srečo s prizadevanjem Medakademijskega odbora in drugih stanje izboljšalo, saj je bilo gradivo prvič zbrano v Limes u Jugoslaviji 1, 1961. Naslednje poglavje o prometu se opira v prvi vrsti na sporočila itinerarijev, na podatke miljnikov in na vire (predvsem o plovbi). Mnoga izvajanja Mócsyja — predvsem izgradnja cest in miljniki — so polna duhovitih rešitev. Da se je avtor naslonil na izvajanja Grafa, se vidi iz sklepov, ki so deloma zelo splošni, čeprav je starejša literatura (Müllner, Emona; Premerstein-Rutar, Römische Strassen und Befestigungen in Krain) rešila na našem sektorju marsikatero vprašanje. Tako pa je moral Mócsy znova preverjati podatke v itinerarijih, če je želel najti ključ do navidezno nasprotujočih podatkov Tab. Peut. in It. Ant., na odseku *Romula-Quadrata-Ad Fines-Siscia*. Njegovo izvajanje je očitno točno in tako moramo Romulo iskati 10 m. p. vzhodno od Neviodunuma (Dolenjski zbornik 1, 1961, 198). Ne moremo pa se priključiti njegovemu mnenju, da bi stali miljniki, ki jih omenja miljnik iz Sremske Mitrovice (CIL III 3705 = *quinarios lapides per Illyricum fecit ab Atrante ad flumen Savum*), vzdolž dravske magistrale, ko tega napis ne sporoča. Res pa je, da bi se dalo potem lažje razložiti število sporočenih milj (546). Glede postaje *Pyrri:* Klemenc- Saria, Blatt Ptuj 91, jo postavljata v Komin (glej še Klemenc, ZČ 6—7, 1952/53).

Gospodarstvo Panonije, vkljub številnim prispevkom s področja materialne kulture še vedno ni prišlo s stopnje nabiranja podatkov. Res da so posamezne panoge (keramika, fibule, delno rudarstvo) močno napredovale, zato pa je spoznanje o kmetijstvu oz. poljedelstvu, cesarskih posestvih, gozdarstvu, krčenju ledin in izsuševanju barij itd. na stopnji spoznanj iz zelo skopih antičnih virov. Pod-

ročje, ki je prav tako — presenetljivo — še vedno ledina, gledano z vidika vse province, je proučevanje mest in naselij. Čeprav vemo iz virov — Appijan in Strabo —, da lahko govorimo že o mestih v prazgodovinskem obdobju vsaj pri Sisciji in Sirmiumu, pa nam je vsem žal, ker še danes nimamo o teh mestih niti približno zanesljive mikrotopografije. Ker so v Sremski Mitrovici in Drnovem pri Krškem pričeli po objavi gesla Pannonia v RE sistematično proučevanje, bi mogli izreči tudi na tem mestu željo vseh arheologov, da bi čim preje zasadili kramp in lopato na območju antične Siscije. Po opisu Pacatius Paneg. 34 ob Teodozijevem obisku, je središče, kot jih je le malo, a je danes povsem neznano, zaradi tega, ker si ne moremo po dosedanjih skromnih objavah predstavljati niti njenega videza. Bolje je pri Emoni, Intercisi, Brigetiju, Carnuntumu, Aquincumu in deloma pri Poetoviu.

Etničnemu sestavu in družbenemu razslojevanju prebivalstva je v geslu odmerjen le pregled, ker je Mócsy posvetil temu vprašanju svoje prvo večje delo Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen.

Orisu pogreba in verstev je v tem geslu prvič odkazana vloga, ki mu gre, hkrati pa sta ti poglavji tu prvič obdelani s sintetičnih vidikov. Mócsy pravilno ugotavlja, da ne smemo šteti prvih skeletnih pokopov — iz II. stol. — že za ustaljeno obliko, saj se pojavljajo v tem zgodnjem času sporadično po vsem imperiju in so večinoma brez pridatkov. Sledeč tem ugotovitvam, sklepa Mócsy pravilno, da so lahko to revne plasti ljudstva — sužnji (?) —, kar je opazil pri nas že Klemenc, Vodnik po Šempetru 1961, 29. Vsekakor pa je danes še preuranjeno misliti na dokončno razsodbo, kdaj se pričnó v večjem številu skeletni grobovi, ker dosedanja izkopavanja ne nudijo dovolj opore. S področja verstev je posebej utemeljeno kritičen do zgodnjega krščanstva in vpliva delovanja apostola Pavla in njegovih učencev, predvsem Tita v Iliriku (Dalmaciji) in vpliva v Panonijo. Istočasno zavrača legendo o »deževnem čudežu« v markomanskih vojnah, ki so ga po Cass. Dio pripisovali molitvam krščanskih vojakov. Prve neizpodbitno dokazane krščanske občine se pojavijo šele za Galiena v južni Panoniji, ker je takrat umrl mučeniške smrti škof *Eusebius* v Cibalah. Irenej iz Sirmiuma pa je bil že od mladih nog vzgajan v krščanskem nauku in nato ubit pod Dioklecijanom. Iz del ptujskega škofa Viktorina pa vidimo, da je bilo pred tem življenje krščanske skupnosti v Panoniji mirno. Leta 303, ko je izvedel Dioklecijan svoja preganjanja, so obstajale v Panoniji že tele škofije: *Poetovio, Siscia, Savaria, Sirmium* in *Cibalae*. Nadaljnja usoda krščanske cerkvene zgodovine je predmet obravnav pri T. Nagyju (Dissertationes Pannonicae II 12) in L. Nagyju, Pannonia sacra, 1938, vendar niso zmeraj upoštevali številnih ptujskih krščanskih starosvetnosti (Schmid, o. c., Klemenc, o. c.), kjer so naštete doslej znane bazilike in drobne najdbe. Upoštevati pa bi bili morali v prikazu bazilik v Panoniji še eno iz Velikih Malenc (Saria, Südostforschungen 15, 1956) in med drobnimi predmeti fibulo s Kristusovim monogramom z Neviodunuma.

Vkljub mnogim podrobnim razpravam s področja likovne umetnosti je vprašanje celovitega prikaza še vedno deziderat. Videti pa je, da je pri posredovanju italskih vzorov v Panoniji odigrala vidno vlogo klesarska delavnica v Poetoviu, za katero moremo tudi trditi, da je po bogastvu gradiva in po motiviki ena najbolj plodnih v Panoniji. Deloma si moremo to razlagati tudi z bližino sosednjih noriških delavnic, kjer se je mogla ptujska oplajati in izpopolnjevati. V nekaterih predelih province Panonija se izdelki niso dvignili nad povprečje rokodelske stopnje. Verjetno je tudi, da so delovali mojstri le v večjih središčih, medtem ko so na podeželju ustvarjali le potujoči obrtniki — *pictores peregrini*, kot jim pravi napis CIL III 4222. V zaključnem poglavju o kontinuiteti rimske omike v Panoniji ugotavlja Mócsy, da mimo obeh imenskih izjem *Poetovio*-Ptuj *in Siscia*-Sisak ni v vsej prejšnji provinci sledu o nepretrganem prenosu antičnega izročila v pozni srednji vek. Razumljivo, če pomislimo na večkratni odhod prebivalstva, bodisi v Galijo za hunskega obdobja, ali Italijo. Zadnja večja selitev je bila v času Vandalov, ko so zapustili to pokrajino tudi manj premožni sloji romanskega prebivalstva. Bolje raziskan primer kontinuirane naselbine predstavlja doslej na panonskih tleh le gradišče *Valcum* (Fenek-pusta pri Keszthelyju), kjer imamo opraviti z nepretrgano naselitvijo Romanov oz. staroselskih Panoncev vse do avarskega

obdobja (to bi bili morda Vlahi in Romani, ki se omenjajo na zahodnem robu Blatnega jezera še v srednjem veku). Razumljivo, da se je na splošno ob navalu pri preseljevanju ljudstev, kjer je igrala Panonija tako pomembno vlogo, bistveno menjal etnični sestav ljudstva, to moremo ugotavljati tudi pri nas, kjer so zasedli Slovenci skoraj izpraznjeno deželo po odhodu Langobardov 568 v Italijo.

Prikaz obsežnega gesla Pannonia smo, kolikor zadeva splošne in specifično naše probleme, skušali deloma prezentirati. Medtem je avtor, ki intenzivno zasleduje vse novosti na tem področju, verno svoji zasnovi prikaza dogodkov v provinci *Pannonia*, izpopolnil svoje geslo v sestavku Pannonia-Forschung 1961—1963 v časopisu Eirene 4, 1965 na str. 133—155, z najnovejšimi podatki, kjer je našla svoje ustrezno mesto tudi novejša slovenska arheološka literatura, saj se pojavljajo mimo člankov iz Arheološkega vestnika tudi poročila iz Varstva spomenikov ter še v drugih glasilih objavljeni sestavki. To je tembolj razumljivo, ker je včasih v geslu RE čutiti, podobno kot smo ugotovili že pri prejšnjem prikazu njegove knjige o prebivalstvu Panonije do markomanskih vojn, da je avtorju očitno nehote izpadel ta ali oni — tudi za provinco kot celoto — pomembni podatek iz naše antike, pri čemer bi navedli v prvi vrsti številne članke v časopisu Kronika; medtem ko je skoraj nemogoče terjati, da bi poznal v raznih zbornikih objavljena dognanja, ker tega skoraj že sami ne moremo spričo velikega števila tiska te vrste ne le v Sloveniji, ampak tudi v Jugoslaviji. Deloma pa je bil avtor verjetno tudi v zagatnem položaju, ker sodi Slovenija po rimski upravni delitvi k trem večjim upravnim enotam in spada praktično le vzhodni del Slovenije k Panoniji z emonskim prostorom, dokler ni bil ta priključen Italiji.

Prav zaradi tega je nujno, da je s tem delom seznanjen sleherni arheolog Slovenije, še posebej pa raziskovalci provincialnorimskega obdobja. Vsak podatek je avtor utemeljil s citatom, tako da pomeni to delo poleg sinteze o dosedanjih ugotovitvah o provincah Panonija tudi priročnik, kakršnega si moremo le želeti pri svojem strokovnem delu. Zato je tudi v tem geslu toliko podatkov, da bi v tem prikazu, čigar namen je opozoriti naše raziskovalce in jih seznaniti s tem delom, ne mogli zajeti vse bogate vsebine ter jo morebiti sproti še bolj podrobno razčlenjevati glede na naše provincialnorimske starožitnosti. Morda je za nas nekoliko presenetljivo, da je izpadlo v geslu nekaj pomembnejših — vsaj v našem merilu — objavljenih najdišč, predvsem utrdba Velike Malence, ki je skozi vso antiko, še posebej pa v pozni antiki, igrala pomembno vlogo. Toda za to bi bilo potrebno — če bi želeli terjati popolnost —, da bi sami čim preje ustvarili izčrpno arheološko karto, ki bi bila uporabna tudi za tuje strokovnjake.

Ponovno bi radi poudarili, da je delo, ki ga je opravil A. Mócsy, izredno tako po obsegu zastavljenih vprašanj kot po bogastvu misli in po številnih historičnih sklepih.

P. Petru

L. Franz, A. Neumann in sodelavci. *Lexikon Ur- und frühgeschichtlicher Fundstätten Österreichs*, Verlag Brüder Hollinek, Wien in R. Habelt, Bonn 1965.

Dragoceno delo, neke vrste arheološka karta Avstrije, je pred nami. V leksikalnem stilu so v tej knjigi zajeti podatki o vseh malo večjih arheoloških najdiščih, izpuščeni pa so podatki o manj znanih najdiščih in slučajnih najdbah. Vkljub temu nas delo preseneča z obilico gradiva, ki se je nabralo v dobrem stoletju sistematičnega dela na tem področju. S tem leksikonom so želeli avtorji posredovati pregled nad najpomembnejšimi predzgodovinskimi najdišči s povzetkom najbolj osnovnih podatkov o izkopavanjih, najdbah in njihovi časovni opredelitvi z navedbo, kje so shranjeni, in s podajanjem poglavitne literature. Delo sta v tej obliki zasnovala L. Franz in A. Neumann ob sodelovanju številnih sodelavcev za posamezne pokrajine in obdobja, ob izdatni podpori osrednjega zavoda za spomeniško varstvo, Arheološkega inštituta akademije in vseh področnih muzejev. Razdeljeno je abecedno po pokrajinah, znotraj teh pa najprej po občinah in krajih. Uvodoma so podane okrajšave literature in drugih pojmov, najdiščnim podatkom sledi pregled

zgodovine raziskovanj (L. Franz), bio- in bibliografski dodatek ter abecedni seznam vseh krajev.

Ponovno želimo poudariti, da je to delo izredno po trudu, ki so ga imeli sodelavci, saj presega po kompleksnem obravnavanju pokrajine, zajete s tem leksikonom, vse doslej izdelane arheološke karte. Tudi za nas je Leksikon arheoloških najdišč Avstrije zelo pomembno delo, saj kaže naselitvena prizadevanja v preteklosti tudi proti severu, hkrati pa nam podaja ta leksikon prve in osnovne preglede najdišč in gradiva, med drugim tudi staroslovanske, ki so nam bila doslej manj priročno dosegljiva.

Osnovno, kar pri tem delu pogrešamo, pa so zemljevidi. Brez teh so vsi podatki v Leksikonu žal nenazorni in za proučevanje poselitve in posameznih kulturnih in civilizacijskih pojavov izgubljeni v besednem delu; isto velja tudi za načrte najdišč, saj je brez teh bralec navezan še zmeraj na vrsto člankov in dosedanjih objav. To bi vse delo sicer podražilo, toda šele s tem bi arheološka najdišča v Avstriji tudi plastično zaživela. Objava načrtov posameznih pomembnejših najdišč pa zanje ne bi pomenila bistvenega povečanja stroškov, saj imata Zavod in Arheološki inštitut še spravljene klišeje najdišč, objavljenih v svojih publikacijah in revijah. Resda so izdali v Avstriji medtem tudi Atlant Avstrije s podatki iz arheologije, ki pa je žal vse preveč splošen, da bi lahko pomagal tujemu strokovnjaku pri proučevanju avstrijskih starožitnosti. Mnoge kulture in kulturne pojave ima ta Atlant naznačene samo s šrafuro, kar je pa žal še vedno premalo za resnejše oz. podrobnejše znanstveno delo.

Prav tako se nam dozdeva, da je bila zasnova vsega dela izdelana neprožno, saj so vsa gesla izdelana po isti shemi, čeprav gre pri nekaterih za slučajne najdbe in bi jih lahko opravili v enem stavku. Tako pa so morali — sledeč posameznim oštevilčenim točkam — navajati te podatke po ustaljeni shemi. Prvo so opisana najdišča posameznih krajev (zmeraj najširši pojem, ledine niso najdišča), nato najdbe, čas, kraj shrambe in literatura. Pri tem se v vsakem najdišču pojavljajo ti isti imenovalci, kar daje posameznim geslom celovitost, dela pa žal pri večini gesel pravo zmedo. Ker so najdišča zmerom širši pojmi, ga sestavljajo številna podnajdišča, razvrščena v geslu po sosledju in označena s številko. Nato sledijo podatki o najdbah v istem vrstnem redu in po tem kopitu še drugi pojmi. Do tu vse prav. Hujše pa je, če je najdišče sestavljeno iz več podnajdišč. Takrat nastane nepreglednost in zmeda pri iskanju ustreznih podatkov, navedenih v petih zaglavjih (npr. geslo Oggau), čeprav bi bilo dosti pregledneje, če bi podali vse podatke o enem podnajdišču hkrati. Tako bi dobil bralec takoj vse želene podatke, ne da bi se moral loviti po tekstu, preden zbere vse podatke o podnajdišču, ki ga zanimajo. Da je tako podajanje skoraj prava skrivalnica, se primeri tudi le pri enem najdišču oz. podatku (npr. Walferskirchen), kjer zveš šele v 10 vrstici, da je bil tu najden meč iz obdobja B/D.

Kriterij za določanje pomembnih in nepomembnih najdišč je skoraj v celoti uspel, čeprav je sodelovalo pri izdelavi tega leksikona kar 13 avtorjev. Toda vseeno se nam zdi, da se je vrinil neljub in neutemeljen mačehovski odnos do nekaterih najdišč, še posebej do pojma Köttlach, kjer praktično ne zvemo ničesar o najdišču in značilnostih gradiva, saj je H. Mitscha-Märheim, ki je napisal to geslo, porabil zanj borih 9 vrstic, toliko kot jih imajo povprečno najdišča z odkritji malo več kot slučajnega pomena. Prav tako lahko temu avtorju zamerimo, da je uporabljal pri pisanju gesel nabuhli pridevniški slog, ki so se ga vsi drugi avtorji izogibali in v tem v največji meri uspeli. Kolikor je prišlo do drugih odstopanj, ki so jim botrovali pogledi posameznih avtorjev, vidimo, da so se spojili v skladno enoto, kot se vidi najbolje pri načinu podajanja A. Ohrenberga za Gradiščansko, H. Dolenza za Koroško in E. Vonbanka za Vorarlberg, kjer se je sleherni med pisci odločil za sebi lastno pisanje in ga ubral z drugimi v skladno branje.

Prispevek L. Franza o zgodovini izkopavanj in arheoloških raziskovanj v Avstriji podaja zanimiv pregled teh prizadevanj, še posebej dobro mu je uspel oris dognanj v XV.—XVIII. stoletju.

V celoti je Leksikon arheoloških najdišč Avstrije tudi za nas dragocen pripomoček pri raziskovanju posameznih zgodovinskih dogajanj in kulturnih pojavov. Želimo si lahko, da bi kmalu izšla Arheološka karta Slovenije in da bi se tudi v

sosednjih pokrajinah, Hrvatski, Benečiji na tržaškem ter v Madžarski čimpreje lotili tega dela in njegove uresničitve. Šele takrat bi mogli podati dokumentirane preglede posameznosti in kulturnih ter naselitvenih prizadevanj v predzgodovini. Avstrijskim kolegom, ki so to delo že opravili, lahko k storjenemu samo čestitamo, saj je bil njihov trud s tem delom poplačan že v tem Leksikonu.

P. Petru

F. Felgenhauer, W. Alzinger, A. Kloiber, *Beiträge zur Kenntnis der norisch-pannonischen Hügelgräberkultur I — Das Gräberfeld Kapfenstein in der Steiermark*, Archaeologia Austriaca — Beiheft 7, Wien 1965, 92, 55 slik + 12 T.

Dunajski inštitut za pra- in predzgodovino je prevzel 1962 na sestanku avstrijskih arheologov eno izmed perečih nalog — ugotavljati razprostranjenost antičnih gomilnih grobišč in jih raziskovati na območju Avstrije. Prvenec te zamisli je tudi poročilo o izkopavanju gomilnega grobišča Kapfenstein v dolini Lendave, le 5 km od naše meje. Že zaradi tega je utemeljeno, če spregovorimo o teh izkopavanjih, še bolj pa to narekuje dejstvo, da šteje grobišče v Kapfensteinu 127 gomil in je eno največjih te vrste, ter spoznanje, da smo tudi pri nas po zaslugi S. Pahiča dobili sintetičen pregled gomil s prostora Slovenskih goric (Antične gomile v Slovenskih goricah, Časopis za zgodovino in narodopisje 1, 1966, 1 ss in tam navedena literatura); v slovstvu naštete podatke o gomilah v Prekmurju je zbral že J. Šašel (Donesek k zgodovini Prekmurja v starem veku, Kronika 3, 1955, 40 ss). Žal avstrijski raziskovalci teh sestavkov niso poznali. To pa odpira širšo problematiko, ali moremo celotnostno ovrednotiti te arheološke spomenike in njihovo izpovednost za našo dediščino, ne da bi poznali prizadevanja v sosednjih območjih. Zato bi ne bilo odveč, če bi mogli — vkljub državnim mejam — reševati ta vprašanja z enotnih vidikov in ob upoštevanju dosežkov v sosednjih pokrajinah. Spričo tega, da se provincialnorimska gomilna grobišča raztezajo še na Madžarsko, bi kazalo v prihodnje izdelati enoten zemljevid razširjenosti tega pogrebnega kulta, ki bi mogel šele potrditi ali ovreči mnenje o povezanosti gomilnih grobišč z ozemljem, ki so ga naseljevali Boii, kot je to trdil S. Sagi, ali o ponovnem oživljanju halštatske tradicije pokopavanja v gomilah, kot je to mislil W. Schmid. Daljnosežnejše rezultate proučevanja provincialnorimskih grobišč lahko pričakujemo le, če bodo znani in na enem mestu zbrani vsi podatki. Zato bi bilo tudi koristno, da se zberejo vsi raziskovalci v en team, pa čeprav je na tej stopnji raziskovanja njihova prvenstvena naloga, da topografsko obdelajo in proučijo vsak svoje ozemlje.

V poročilu o izkopavanjih so podani podatki o 32 v letih 1954—1959 prekopanih gomil, ki sodijo po odkritih najdbah novcev v čas od sredine I. do konca II. stoletja.

Najdbe drobnih predmetov v teh gomilah so tudi redke, vendar dovolj zgovorne, da so mogli raziskovalci tudi podrobneje določiti posamične pokope.

Bolj od samih ostalin materialne kulture pa je presenetljivo število različnih načinov pokopa. Prevladujoča oblika pokopa je tudi tu enostaven zakop žganine na nekdanjo površino. Drugi najbolj pogost način je izkop enostavne grobne jame, v kateri je bila žganina, brez dodatnih arhitektonskih členitev. Sledijo grobovi, sestavljeni iz kamnitih plošč, nato zidane pravokotne grobnice z dromosom, ovalne zidane grobnice, zidane grobnice s polkrožno apsido. V samo enem primeru pa je ohranjena grobnica, pri kateri so kamni obdajali okrogel grob.

Dokumentacija je v tej knjigi izčrpna predvsem glede ponazarjanja najdiščnih okoliščin in s podajanjem gradbene zasnove grobnih tipov. Manj nazorni so zemeljski profili in podajanja zidov; pri teh ni tudi naznačen omet oz. apno, tako da lahko le po splošnem videzu sklepamo, kdaj imamo opraviti z zidano grobnico.

Za nadaljnje raziskovanje antičnih gomilnih grobišč v Vzhodnih Alpah pa pomeni pričujoča objava izkopavanj v Kapfenbergu dragocen prispevek. Pomembna je tudi kot znanilec resne namere avstrijskih arheologov, da sistematično proučijo spomenike preteklosti na svojih tleh, še posebej provincialnorimske gomile.

P. Petru

Jochen Garbsch, *Der Moosberg bei Murnau*, Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, Band 12 (Veröffentlichungen der Kommission zur archäologischen Erforschung des spätrömischen Raetien, Band 6), C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1966, 121 strani, 53 tabel in 1 tabela v tekstu, 9 slik v tekstu, 3 priloge ter 1 zemljevid.

Trije veliki arheologi, P. Reinecke, F. Wagner in N. Walke — njihovemu spominu tudi posveča Garbsch to delo — so v letih 1926—34 izvedli obsežna izkopavanja na s kamnolomom ogroženi kasnoantični postojanki Moosburg južno od Staffelseeja pri Augsburgu. Vkljub večkratnim poskusom pa jim ni uspelo dokončati dela. Vendar se je Garbsch z vsem spoštovanjem lotil obravnave, kar se najlepše vidi iz dejstva, da je za splošno geološkozemljepisno in zgodovinsko uvodno poglavje pripravil oz. uporabil originalno Reineckejevo besedilo.

Naselitveno je postalo območje Murnaua zanimivo šele, ko so Rimljani osvojili alpski prostor, 16.—15. pr. n. št. izgradili skozi močvirnati prehod med Staffel in Riegsee itinerarsko cesto proti *Augusta Vindelicum*. Takrat so obrobje močvirja naselili posamični kolonisti, izgrajeni pa sta bili tudi postaji *Parthano* (Partenkirchen) in nekje v območju Murnaua preprežna postaja *Coveliacis*. V kasnoantičnem obdobju, po padcu renskodonavskega limesa ok. 260, pa je dobil Moosberg na svojem višjem severovzhodnem delu obzidano naselbino, ki so jo prebivalci zapustili očitno brez boja ok. leta 400. Vzpetina je ostala po tem zapuščena in nenaseljena. S prihodom Alamanov in kasneje Bajuvarov so nastale v tem okolišu nove naselbine, kar bi dokazovala zgodnjesrednjeveška grobišča v Murnauu, Weichsu, Ohlstadtu, Eschenlohe, Oberauu in Farchantu. Prav tako Partenkirchen, kjer se je naselbina nadaljevala brez naselitvene cezure, kar bi dokazovala tudi kontinuiteta imena.

Za nas je to najdišče — podobno kot Birg in Grünwald nad reko Isar, Frauenberg, Michlsberg in Bogenberg nad Donavo itd. — pomembno ne le kot neposredna analogija kasnoantičnim utrjenim postojankam Vranje pri Sevnici, Velike Malence pri Brežicah, Rifnik pri Šentjurju, Polhograjska gora pri Polhovem gradcu, Sv. Pavel nad Vrtovinom itd., ampak tudi zaradi izredno skrbno analiziranega tu odkopanega gradiva.

Naselbina je obdana s povprečno 1,05 m debelim obzidjem, ki jo oklepa na vzhodni strani grebena; na zahodu obzidje očitno ni bilo potrebno, ker je padal teren v močvirje. Vzhodno obzidje se na severu zaključi z manjšim pravokotnim stolpom; na jugu pa je dostop na naselbino utrjen s tremi obrambnimi jarki, preko 2 m debelim obzidjem in štirimi stolpi, od katerih imata vhodna dva polkrožno obliko, kot jih je našel ob Donavi na Valentinijanski trdnjavi Estergom S. Soproni.

Novčne najdbe — obdelal jih je H. J. Kellner — izrazito kažejo naselitveno zgodovino, saj je poleg treh zgodnjeantičnih primerkov in srednjeveške krone Leopolda ves drug material — 69 kosov — iz pozne antike, pretežno iz IV. stoletja. Ker dajejo ti novčni podatki slikovit časovni pregled, je zanimiva za arheologa še tem bolj Garbscheva opredelitev drobnih najdb. Pri tem je pikolovsko in natančno podal gradivo, ko za vsak odkriti kos poišče ustrezno primerjalno gradivo in sočasne inačice. Tako je dobil katalog najdb tudi širši znanstveni pomen, saj nam omogoča pri vrednotenju našega kasnoantičnega gradiva pravilno razlago in časovno opredelitev.

Tako dobiva delo komisije za proučevanje kasne antike v Retiji svoj **globlji** smisel, kot to kaže že deloma prikazano izkopavanje na postojanki Lorenzberg bei Epfach (glej Arheološki vestnik 17, 1966, 524). Pri nas lahko temu snovanju postavimo ob bok dejavnost Medakademijskega odbora za limes, za katerega lahko le upamo, da bo v svoji prihodnji dejavnosti mogel tudi objaviti svoje dosedanje izsledke in izkopavanja na Lanišču in Martinj hribu pri Logatcu ter kasnoantične in zgodnjesrednjeveške ostaline na Rifniku. Obe dejavnosti smo primerjali samo zato, da pokažemo, kako postajajo vprašanja pozne antike vse bolj zanimiva in kako stopajo vse bolj v ospredje sodobnega proučevanja izročila v posameznih rimskih provincah. Garbschevo delo pomeni v tem snovanju ne le pristop k dokončni obravnavi nekega najdišča, ampak tudi vzor in kažipot arheološko popolne publikacije te vrste.

P. Petru

Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Heft 35, Festschrift für Alphons A. Barb. Herausgegeben vom Burgenländischen Landesmuseum in Eisenstadt, Eisenstadt 1966, 630 strani z ilustracijami in 7 prilog.

Zbornik je ob 65. rojstnem dnevu posvečen Alphonsu A. Barbu, čigar bibliografija obravnava vsa obdobja najstarejše in izbrana področja iz novejše kulturne zgodovine, predvsem Gradiščanske, sicer pa nekaj prispevkov iz numizmatike in duhovnega življenja antike nasploh. Nekaj manj kot pol člankov v zborniku je z arheološkega področja. Med njimi obravnava najprej W. Alzinger (Zur kunstgeschichtlichen Stellung der korinthischen Kapitelle aus der Bischofskirche von Lavant in Osttirol) kronološko in stilistično kapitele episkopalne bazilike v Lavantu, oblikovno zelo blizu kapitelom iz Teurnije in Agunta. A. Betz (Zwei neue Sklaveninschriften aus Österreich) objavlja dva nova suženjska nagrobnika iz bližine Salzburga ter iz Carnunta in obtem nekaj novih sociooloških sklepov. E. Braun razpravlja (Die Ursache der Pluralität von Verfassungsformen nach Aristoteles) o vzroku množine ustavnih oblik pri Aristotelu. V naslednjem spet povsem arheološkem sestavku (Kostbares Zaubergerät) pa prikazuje R. Egger drobec antičnega predstavnega sveta: posebno zvrst vedeževanja s pomočjo vina, olja in vode v okroglih skledah iz dragocenega materiala in obravnava tako ohranjeno ahatno skledo iz zakladnice na Dunaju. Antične steklene medaljone s plastičnimi upodobitvami Meduze in Viktorije iz dunajske zbirke antik objavlja F. Eichler (Glasmedaillons der römischen Kaiserzeit), S. Foltiny pa dakijsko skodelo iz zbirke v Eisenstadtu (Eine dakische Henkelschale aus Müllendorf in der Wolf-Sammlung des Burgenländischen Landesmuseums) ter njeno kulturnozgodovinsko mesto. B. Koch (Über den »arpadenzeitlichen« Münzfund von Marz) načenja nekaj zgodovinskih problemov Gradiščanske XII. in XIII. stol. na podlagi novčnih depojev. Sestavek G. Langmanna obravnava na novo najdeni nagrobnik v Nickelsdorfu (Ein Boierstein aus dem Gemeindegebiet Nickelsdorf) kot enega izmed kamnov z vsemi stilističnimi posebnostmi področja Bojev. H. Mitscha-Märheim objavlja langobardsko grobišče iz Steinbrunna in govori o poselitvi vse okolice v času preseljevanja narodov (Das langobardische Gräberfeld von Steinbrunn und die völkerwanderungszeitliche Besiedlung des Ortsgebietes), A. Neumann pa podrobneje obravnava rimsko poselitev v Wien-Inzersdorfu (Die römische Siedlung in Wien-Inzersdorf am Wienerberg). R. Noll (Der römische Kindersarkophag von Ebergassing) podrobno vrednoti napis in pridatke otroškega sarkofaga iz Ebergassinga v okviru vseh poznoantičnih napisov iz Avstrije in doslej zgrajene kronologije drobnih najdb. Sledove železarskih peči od srednje antike do XIII. stol. v zahodni Madžarski obravnava G. Nováki (Überreste des Eisenhüttenwesens in Westungarn), peči, ki kažejo zanimivo oblikovno kontinuiteto skozi zgodovinsko zelo razgibano obdobje. Bogati ženski žgani grob z več posodami iz brona obravnava A. Radnoti (Ein römisches Urnengrab in Halbturn), vrednoti pridatke in na podlagi teh sklepa o prebivalcih Gradiščanske po markomanskih vojnah. E. Ruttkay (Bronzezeitliches Gefässdepot aus Deutschkreutz) določa kronologijo in kulturnozgodovinsko mesto keramičnem depoju iz Deutschkreutza na podlagi zakonitosti razvoja bronastodobne keramike. B. Saria pa razlaga prostore in življenje izkopane bogate vile rustike pri Parndorfu (Der römische Herrensitz bei Parndorf und seine Deutung), nastale sredi stare bojske vasi, in pomen te vile za vso pokrajino. Na področje zgodovine religij sega H. Vetters (Intercidona, Pilumna, Deverra) z obravnavo treh boštev, ki ščitijo porodnico in otroka in jih po Varronu omenja Augustinus. Kot zadnji v seriji arheoloških prispevkov pa obravnava članek K. Willvonsedra neolitski tip Gajary (tip — najmanjša enota neke prazgodovinske kulture) v Gradiščanski (Ein Fund des neolitischen Gajary-Typus aus dem Burgenland).

I. Mikl Curk

BIBLIOGRAFSKI PRISPEVKI K JUGOSLOVANSKI ARHEOLOGIJI 1966

Atti del VI Congresso, Roma	= Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protoistoriche: Vol. 3 comunicazioni sezioni V—VIII, Roma
ČZN NV, Maribor	= Časopis za zgodovino in narodopisje Nova vrsta, Maribor
Godišnjak, Sarajevo	= Godišnjak 4 — centar za balkanološka ispitivanja knjiga 2, Sarajevo
Materijali 3, Beograd	= Materijali 3 — Simpozijum praistorijske i srednjevekovne sekcije Arheološkog društva Jugoslavije Novi Sad 1965 — Beograd 1966
Radovi, Zadar	= Radovi — razdio historije, arheologije i historije umjetnosti (2) 1962/63, god. 4, sv. 4, Zadar
Sborník, Praha	= Sborník Narodního muzea v Praze, Řada A — Historie, Praha
TT, Ljubljana	= Tedenska tribuna, Ljubljana
Vesnik, Beograd	= Vesnik Vojnog muzeja Jugoslovenske armije, Beograd
Vijesti, Zagreb	= Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, Zagreb
br.	= broj
C.	= pisano v cirilici
god.	= godina
Nr.	= Number
NS	= Nova serija
NV	= Nova vrsta
sl.	= slika
str.	= stran
sv.	= svezak
T.	= tabla

STROKOVNE PUBLIKACIJE

Bibliografija

Čović-Vekić Ljeposava: Izbor tekuće bibliografije radova iz paleobalkanistike u Jugoslaviji (1965). 1. arheologija i istorija umjetnosti; 2. numizmatika. Godišnjak 4, Sarajevo 1966, str. 205—214.

Jesse Staško: Bibliografija Josipa Korošca. Arheološki vestnik 17, Ljubljana 1966 (1967), str. 9—15.

Mandić N(ikola): Répertoire d'archéologie, d'art et d'histoire culturelle. Publications parus en 1963/1964 sur les monuments historiques, stations archéologiques et recherches scientifiques en Yougoslavie. Starinar NS 17, Beograd 1966 (1967), str. 199—254.

Prazgodovina

Alexander John: Spectacle Fibulae and the Iron Age of Southern Europe. Atti del VI Congresso, Roma 1966, str. 6—7.

Alföldy Géza: Taurisci und Norici. Historia 15, Wiesbaden 1966, str. 224—241.

Basler Djuro, Malez Mirko, Brunnacker Karl: Die Rote Höhle (Crvena Stijena) bei Bileća/Jugoslawien. Eiszeit und Gegenwart 17, Öhringen/Württ. 1966, str. 61—68, sl. 1—2.

Batović Šime: Die Eisenzeit auf dem Gebiet des illyrischen Stammes der Liburnen. Archaeologia Iugoslavica 6, Beograd 1965 (1966), str. 55—70, T. 1—16.

Batović Šime: Stariji neolit u Dalmaciji. — Das ältere Neolithikum in Dalmatien. Dissertationes 2, Zadar 1966, str. 1—248, sl. 1—3, T. 1—80.

Beltrán Antonio: Estudio de los »Kernoi« hallstátticos de Caspe (Zaragoza, España) y sus relaciones. Atti del VI Congresso, Roma 1966, str. 28—35, T. 105.

Bermond Montanari Giovanna: Lo specchio di bronzo della Galassina di Castelvetro e l'arte delle situle. Atti del VI Congresso, Roma 1966, str. 393—400, T. 173—175.

Bolta Lojze: Materialne ostaline Keltov v celjski okolici. — Restes matériels des Celtes aux environs de Celje. Arheološki vestnik 17, Ljubljana 1966 (1967), str. 375—389, sl. 1—2, T. 1—6.

Brodar Mitja: Četrto izkopavanje v Mokriški jami. — Die vierte Ausgrabung in der Mokriška jama. Arheološki vestnik 17, Ljubljana 1966 (1967), stran 427—435, sl. 1—2.

Brodar Mitja: Površinska paleolitska najdba iz Ruperč vrha na Dolenjskem. — Ein paläolithischer Oberflächenfund aus Ruperč vrh in Unterkrain. Arheološki vestnik 17, Ljubljana 1966 (1967), str. 437—439, sl. 1.

Brodar Srečko: Pleistocenski sedimenti in paleolitska najdišča v Postojnski jami. — Pleistozäne Sedimente und paläolithische Fundstellen in der Postojnska jama. Poročila — Acta carsologica 4, Ljubljana 1966, str. 55—138, sl. 1—22.

Broglio A(lberto): Colloquio sul Paleolitico della Slovenia. Rivista di Scienze Preistoriche 20, Firenze 1965 (1966), str. 359—362, sl. 1.

Brunnacker Karl: glej Basler Djuro!

Djuknić Milena, Jovanović Borislav: Ilirska kneževska nekropola u Atenici. Čačak 1966, str. 1—62, T. 1—40. C.

Djuknić Milena, Jovanović Borislav: Illyrian Princely Necropolis at Atenica. Archaeologia Iugoslavica 6, Beograd 1965 (1966), str. 1—35, T. 1—40.

Djuknić Milena, Jovanović Borislav: Illyrian Princely Tombs in Western Serbia. Archaeology 19, Washington 1966, Nr. 1, str. 43—51, sl. 1—22.

Dragojević-Josifovska Borka: Egejsko-mikenski meč od Arheološkiot muzej vo Skopje. — Une épée égéo-mycénienne conservée au musée archéologique de Skopje. Godišen zbornik 17—18, Skopje 1966, str. 179—185, sl. 1—2. C.

Drechsler-Bižić R.: Les tombes des Iapodes préhistoriques à Kompolje. Inventaria archaeologica — Jugoslavija 9, Zagreb 1966, Y 79—Y 88.

Frey Otto-Hermann: Der Ostalpenraum und die antike Welt in der frühen Eisenzeit. Germania 44, Frankfurt a/M. 1966, str. 48—66, sl. 1—13, T. 1—8.

Gabrovec Stane: Bronastodobni grob z Vrhnike. — Das mittelbronzezeitliche Grab von Vrhnika. Arheološki vestnik 17, Ljubljana 1966 (1967), str. 441—451, karta 1, sl. 1, T. 1.

Gabrovec Stane: Chronologie der Negauerhelme. Atti del VI Congresso, Roma 1966, str. 114—120, T. 32—33, 129.

Gabrovec Stane: Kamniško ozemlje v prazgodovini. Kamniški zbornik 10, Kamnik 1965, str. 89—134, 3 karte, karta 1, tabla, T. 1—15.

Gabrovec Stane: Latensko obdobje na Gorenjskem. — Die Latènezeit in Oberkrain. Arheološki vestnik 17, Ljubljana 1966 (1967), str. 243—270, sl. 1—2, T. 1—8, priloga.

Gabrovec Stane: Pomen groba s sestavljeno čelado z Vač. — Das Helmgrab von Vače und seine Bedeutung für den südostalpinen Kreis. Zgodovinski časopis 19—20, Ljubljana 1965—1966 (1967), str. 81—90, T. 1—2, karta 1.

Gabrovec Stane: Srednjelatensko obdobje v Sloveniji. — Zur Mittellatènezeit in Slowenien. Arheološki vestnik 17, Ljubljana 1966 (1967), str. 169—242, T. 1—31, priloga.

Gabrovec Stane: Zagorje v prazgodovini. — Zagorje in der Vorgeschichte. Arheološki vestnik 17, Ljubljana 1966 (1967), str. 19—49, karta 1—3, sl. 1—2, T. 1—10.

Gabrovec Stane: Zur Hallstattzeit in Slowenien. Germania 44, Frankfurt a/M. 1966, str. 1—48, sl. 1—20, tabela 1—3, priloga.

Galović Radoslav: The monumental prehistoric clay figures of the Middl Balkans. American Journal of Archaeology 70, Princeton 1966, str. 370—371, tabla.

Garašanin Draga: La Serbie à l'époque de Hallstatt. Atti del VI Congresso, Roma 1966, str. 120—125, T. 129, 130—133.

Garašanin Milutin V.: Ka konfrontaciji pisanih i arheoloških izvora o Keltima u našoj zemlji. — Contribution à la confrontation des sources écrites et archeologiques sur les Celtes en Yougoslavie. Materijali 3, Beograd 1966, str. 17 do 26.

Garašanin M(ilutin) V.: Vinča — Cucuteni relativ — chronologische Betrachtungen. Sborník 20, Praha 1966, str. 43—47, T. 5 b.

Gavela Branko: Kelti u grčkim antičkim izvorima. — Les Celtes dans les sources grecques antiques. Materijali 3, Beograd 1966, str. 9—16.

Janakievski Tome: Naselbite i kukite vo mladoto kameno doba — neolitot. Vreminja-zemji-narodi 6, Bitola 1966, 4 str. C.

Jovanović Borislav: Postanak i kratak istorijat metalurgije bakra balkansko-podunavskog eneolita. — Apparition et histoire sommaire de la métallurgie du cuivre dans l'enéolithique balkano-danubien. Starinar NS 17, Beograd 1966 (1967), str. 1—14, T. 1—4. C.

Jovanović Borislav: glej Djuknić Milena!

Jovanović Milan: Nekoliko železnodopskih nalaza iz okoline Vranja. — Quelques objets datant de l'âge du fer, découverts dans les environs de Vranje. Vranjski glasnik 2, Vranje 1966, str. 247—253, sl. 1—3. C.

Kitanoski Blagoja: Fibuli od V—III vek od starata era vo Narodniot muzej vo Prilep. — Fibules du Ve au IIIe siècle de l'ancienne ère dans le Musée national de Prilep. Zbornik 4—5, Skopje (1961—1966) 1966, str. 1—17, T. 1—3. C.

Knez Tone: Latenske najdbe iz Novega mesta. — Latènezeitliche Funde aus Novo mesto. Arheološki vestnik 17, Ljubljana 1966 (1967), str. 391—407, sl. 1—3, T. 1—7.

Knez Tone: Žarno grobišče v Novem mestu. — Das Urnengräberfeld in Novo mesto. Arheološki vestnik 17, Ljubljana 1966 (1967), str. 51—101, sl. 1—2, priloga, karta 1, T. 1—18.

Korošec J(osip): Einige Beispiele des thessalischen Einflusses in den östlichen Teilen Jugoslawiens. Sborník 20, Praha 1966, str. 107—108, T. 17 a.

Korošec Josip: Zanimivi kultni predmeti v neolitu jadranskega kulturnega kroga. — Interessante Kultgegenstände im Neolithikum des adriatischen Kulturkreises. Zgodovinski časopis 19—20, Ljubljana 1965—1966 (1967), str. 65—80, 6 T.

Lisičar Petar: Prilozi poznavanju Epitaura. — Contributi allo studio di Epitauro. Radovi—Zadar 4, Zadar 1966, str. 25—43, sl. 1—8.
Lučić J.: O migracijama ilirskog plemena Ardijejaca. — Sur les migrations des Ardiéens, peuple Illyrien. Živa antika 16, Skopje 1966, str. 245—254.
Makkay J.: Die wichtigsten Fragen der Körös-Starčevo-Periode. Acta Antiqua et Archaeologica 8, Szeged 1965, str. 3—18.
Malez Mirko: glej Basler Djuro!
Mano-Zisi Djordje: La parure de la trouvaille de Novi Pazar et les éléments italo-grecs archaïques. Atti del VI Congresso, Roma 1966, str. 58.
Matejčić Radmila: Nalaz halštatskog nakita iz Šula. — Rinvenimenti dell'età del ferro a Šula nell'isola di Veglia. Jadranski zbornik 6, Rijeka—Pula 1966, str. 331—340, 6 slik.
Pahič Stanko: Keltske najdbe v Podravju. — Keltenfunde im slowenischen Drauland. Arheološki vestnik 17, Ljubljana 1966 (1967), str. 271—336, karta, sl. 1, T. 1—17.
Pahič Stanko: Železnodobne najdbe v Slovenskih goricah. — Eisenzeitliche Funde in den Slovenske gorice. Arheološki vestnik 17, Ljubljana 1966 (1967), str. 103 do 143, karta 1, sl. 1—5, T. 1—4.
Pašić-Vinčić Radmila: Tri primeri na preistoriska plastika od Arheološkiot muzej vo Skopje. Zbornik 4—5, Skopje (1961—1966) 1966, str. 123—125, slika 1—3. C.
Petrić Mario: On tattooing and cicatrization in prehistoric population of a part of Balkans. — O pitanju tatuiranja i cikatrizacije kod prahistorijskog stanovništva jednog dijela Balkana. Godišnjak 4, Sarajevo 1966, str. 151—171, sl. 1—16, 1 tabla.
Petru Peter: Hišaste žare, dokaz migracije dela plemena Latobici. — Les urnes-cabanes preuve de la migration d'une partie de la tribu des Latobici. Arheološki vestnik 17, Ljubljana 1966 (1967), str. 361—371, sl. 1—4.
Popović Vladislav: Sur la chronologie de l'âge du bronze en Serbie et en Bulgarie. Archaeologia Iugoslavica 6, Beograd 1965 (1966), str. 37—54, T. 1—4.
Puš Ivan: Nove latenoidne najdbe v Ljubljani. — Nouvelles trouvailles latènoïdes à Ljubljana. Arheološki vestnik 17, Ljubljana 1966 (1967), str. 413—416, sl. 1—2.
Pušić Ilija: Preistorijski crteži na stijeni u Lipcima. — Dessins préhistoriques sur le rocher à Lipci. — Godišnjak 4, Sarajevo 1966, str. 187—191, risba, sl. 1 do 4.
Rendić-Miočević Duje: Zur Frage der Datierung des Psephisma aus Lumbarda (Syll.[3] 141). Archaeologia Iugoslavica 6, Beograd 1965 (1966), str. 77 do 80, T. 1.
Stalio Blaženka: Redosled neolitskih kultura južnomoravskog bazena. — Succession des cultures néolithiques dans le bassin de la Morava du Sud. Vranjski glasnik 2, Vranje 1966, str. 241—246. C.
Suić Mate: Iz mediteranske baštine jadranskih Ilira. — From the mediterranean heritage of the Adriatic Illyrians. Radovi—Zadar 4, Zadar 1966, str. 44—58.
Šonje Ante: Prethistorijski nalazi poslije drugog svjetskog rata u Poreštini. — I ritrovati preistorici, trovati dopo la seconda guerra mondiale a Parenzo e dintorni. Jadranski zbornik 6, Rijeka — Pula 1966, str. 295—330, profil, sl. 1 do 10, tloris, T. 1—6.
Šribar V(inko): Contribution au problème de la transition de la civilisation du bas La Tène à la civilisation romaine des premiers temps sur le territoire des Alpes sud-orientales. Atti del VI Congresso, Roma 1966, str. 114.
Tasić Nikola: Problem kulture ravnih polja sa urnama u Vojvodini. — Problèmes de la culture des champs d'urnes à surface plane dans la région de Vojvodina. Starinar NS 17, Beograd 1966 (1967), str. 15—26, T. 1—4. C.
Todorović Jovan: Classification des épées celtique dans les Balkans et en Pannonie du Sud. Archaeologia Iugoslavica 6, Beograd 1965 (1966), str. 71—75, T. 1—2.
Todorović Jovan: Klasifikacija keltskih štitova otkrivenih u Donjo Panoniji i na Balkanskom poluostrvu. — Classification des boucliers celtiques découverts en Pannonie Inférieure et dans la péninsule balkanique. Vesnik 11—12, Beograd 1966, str. 361—374, T. 1—4, sl. 1—3.

Todorović Jovan: Praistorijske nekropole u Ritopeku. — Les nécropoles préhistoriques de Ritopek. Starinar NS 17, Beograd 1966 (1967), str. 153—161, T. 1 do 6. C.
Todorović Jovan: Predlog hronološke podele keltskog latena u južnoj Panoniji i severnom Balkanu. — Un essai de classification chronologique du La Tène celtique en Pannonie du sud et dans les regions septentrionales des Balkans. Materijali 3, Beograd 1966, str. 27—52, sl. 1—10.
Trbuhović Vojislav - Vuković Ljubinka: O kronološkem odnosu lokaliteta ranog bronzanog doba u Negotinskoj krajini. — Sur les rapports chronologiques des sites de l'âge du bronze ancien dans la région de Negotinska Krajina. Starinar NS 17, Beograd 1966 (1967), str. 97—106, T. 1—8. C.
Vuković Ljubinka: glej Trbuhović Vojislav!
Zaninović Marin: Ilirsko pleme Delmati. — The Illyrian Tribe of the Delmatae. Godišnjak 4, Sarajevo 1966, str. 27—92, karta 1—2.

Antika

Alföldy G(éza): Epigraphisches aus Flanona (Plomin). — K plominskim spomenikom. Arheološki vestnik 17, Ljubljana 1966 (1967), str. 503—505, risba.
Bitrakova Vera: Rimski grob od Zajas. — Une tombe romaine de Zajas. Zbornik 4—5, Skopje (1961—1966) 1966, str. 95—97, sl. 1—6. C.
Cermanović Aleksandrina: Die dekorierten Sarkophage in den römischen Prowinzen von Jugoslawien. Archaeologia Iugoslavica 6. Beograd 1965 (1966), str. 89—103, T. 1—11.
Degrassi Attilio: Due documenti giuridici dell'Istria romana. Mélanges d'archéologie et d'histoire offerts à André Piganiol. Paris 1966, str. 205—216.
Degrassi Attilius: Inscriptiones Latinae liberae rei publicae: imagines. Berlin 1965, str. I—XII, 1—337, sl. 1—401.
Garašanin Milutin: Moenia aeacia. — Moenia Aeacia (Zusammenfassung). Starinar NS 17, Beograd 1966 (1967), str. 27—36, karta, T. 1—2, C.
Janakievski T.: Dvojazičen natpis od s. G. Srpci. — Une inscription bilingue du village Gorno-Srpci. Živa antika 16, Skopje 1966, str. 259—261. C.
Josifovska Borka: Dva latinska natpisa iz Kavgalije — Scupi. — Deux épitaphes latines provenant de »Kavgalija« — Scupi. Živa antika 16, Skopje 1966, str. 263—269, sl. 1—4.
Katičić Radoslav: Keltska osobna imena u antičkoj Sloveniji. — Die keltischen Personennamen im antiken Slowenien. Arheološki vestnik 17, Ljubljana 1966 (1967), str. 145—168.
Katičić R(adoslav): Nochmals Illyrii proprie dicti. Živa antika 16, Skopje 1966, str. 241—244.
Keramitčiev Apostol: Nekolku neobjaveni epigrafski spomenici od Skopje i od negovata okolina. — Some new epigraphical monuments from Skopje and its vicinity. Zbornik 4—5, Skopje (1961—1966) 1966, str. 61—65, sl. 1—3. C.
Keramitčiev Apostol: New greck inscriptions from East Macedonia. Zbornik 4—5, Skopje (1961—1966) 1966, str. 59—60, sl. 1—4.
Klemenc Josip: Beg pred smrtjo na šempetrskih spomenikih. Zgodovinski časopis 19—20, Ljubljana 1965—1966 (1966), str. 91—94.
Klemenc Josip: Keltski elementi v Šempetru v Savinjski dolini. — Éléments celtiques à Šempeter dans la vallée de la Savinja. Arheološki vestnik 17, Ljubljana 1966 (1967), str. 337—359, sl. 1—19.
Klemenc Josip: Zakaj smo obnovili šempetrske spomenike? — Pourquoi avons-nous restauré les monuments de Šempeter? Varstvo spomenikov 10, Ljubljana 1965 (1966), str. 145—149, 3 slike.
Knez Tone: glej Petru Peter!
Kojić Sofija: Kult rečnih božanstava u našim krajevima. — Le culte des divinités fluviales dans nos régions. Starinar NS 17, Beograd 1966 (1967), str. 119—121. C.
Konstantinov Duško Hr.: Srpčanska ploča. Vijesti 15, Zagreb 1966, br. 1—2, str. 31, risba.
Lisičar Petar: Bilješke o grčkim natpisima iz Dalmacije. — Osservazioni sulle iscrizioni greche in Dalmazia. Radovi—Zadar 4, Zadar 1966, str. 5—12, sl. 1—3.

Mano-Zisi Djordje: Iskopavanja na Caričinom gradu. — Fouilles de Caričin grad. Starinar NS 17, Beograd 1966 (1967), str. 163—166, T. 1—4. C.

Martinović Jovan: Neki novi momenti u interpretaciji 24. 25 poglavja Pseudo-Skilaksovog Periplusa. — Nouveaux moments dans l'interprétation des chapitres 24 et 25 du Périple de Pseudo-Scylax. Starinar NS 17, Beograd 1966 (1967), str. 107—117. C.

Mijović Pavle: Sirmijumski skulptori i kamenoresci — Quattuor coronati. — Quattuor coronati: sculpteurs et tailleurs de pierre de Sirmium. Starinar NS 17, Beograd 1966 (1967), str. 53—60. C.

Mikl-Curk Iva: Keltski sledovi v duhovni in materialni kulturi antičnega Poetovija. — Les traces celtiques dans la culture spirituelle et matérielle de l'antique Poetovio. Arheološki vestnik 17, Ljubljana 1966 (1967), str. 417—420.

Mikl-Curk Iva: Poznoantično grobišče na Zgornjem Bregu v Ptuju. — La nécropole de l'antiquité avancée de Zgornji Breg à Ptuj. ČZN NV 2, Maribor 1966, str. 46—62, priloga 1, T. 1—6, sl. 1—2.

Novak Grga: War Epidaurum colonia oder municipium? Römische Forschungen 3, Graz-Köln 1966, str. 169—172.

Pašalić Esad: Production of Roman Mines and Iron-Works in West Bosnia. Archaeologia Iugoslavica 6, Beograd 1965 (1966), str. 81—88, T. 1.

Pašić-Vinčić Radmila: Arheološki ispituvanja na »Poliharmosovata palata« — rezidencija na crkovnite velikodostojnici vo Stobi. — Les recherches archéologiques de l'an 1963 sur le »Palais de Poliharmos« — résidence des dignités sacerdotales à Stobi. Zbornik 4—5, Skopje (1961—1966) 1966, str. 67—75, sl. 1 do 5. C.

Pavlović Leontije: Rimska bronzana lucerna oblika ratnog broda. — Une lampe romaine de bronze en forme de navire de guerre. Starinar NS 17, Beograd 1966 (1967), str. 123—130, T. 1—4. C.

Petrović Nevenka: Pitanje projektovanja ranohrišćanske bazilike. — Le problème du projet architectural de la basilique paléochrétienne. Starinar NS 17, Beograd 1966 (1967), str. 131—136, sl. 1, T. 1—2. C.

Petrović Petar S.: Mediana. Niš 19.., 12 str., 11 slik.

Petru Peter: Obnovljena antika v Ajdovščini. — Antiquités restaurées à Ajdovščina. Varstvo spomenikov 10, Ljubljana 1965 (1966), str. 131—144, 3 slike.

Petru Peter, Knez Tone, Uršič Anja: Poročilo o raziskovanjih suburbanih predelov Neviodunuma v letih 1960—1963. — Erster Bericht über die Ausgrabung in Drnovo bei Krško. Arheološki vestnik 17, Ljubljana 1966 (1967), str. 469 do 502, sl. 1—11, T. 1—9, priloga 1—3.

Petru Sonja: Okovi noriško-panonske ženske noše, odkriti v Mačkovcu pri Žužemberku. — Ein norisch-pannonischer Gürtelbeschlag aus Mačkovec bei Žužemberk. Arheološki vestnik 17, Ljubljana 1966 (1967), str. 421—426, sl. 1, T. 1.

Piletić Dragoslav: Rimski legionarski šlem iz Ćuprije i pitanje determiniranja okvirne hronološke skale rimskih legionarskih šlemova. — Le casque de légionaire trouvé à Ćuprija et le problème de l'établissement d'une échelle chronologique des casques légionaires romains. Vesnik 11—12, Beograd 1966, str. 9 do 22, T. 1—15.

Plesničar-Gec Ljudmila: Arheološki rezervat na Mirju. — Le complexe réservé pour les fouilles archéologiques »Mirje«. Varstvo spomenikov 10, Ljubljana 1965 (1966), str. 150—153, 2 sliki.

Plesničar-Gec Ljudmila: Nekaj zgodovinskih podatkov o Slovenskem Primorju v rimski dobi in antični situs Egide. Kronika 14, Ljubljana 1966, str. 68 do 72.

Plesničar-Gec Ljudmila: Zaščitno izkopavanje rimske stavbe ob Tržaški cesti v Ljubljani. — Les fouilles de protection d'une construction romaine auprès de la Tržaška cesta à Ljubljana. Arheološki vestnik 17, Ljubljana 1966 (1967), str. 453—467, sl. 1, T. 1—3, priloga 1—4.

Šašel Jaroslav: *Barbii*. Eirene 5, Praha 1966, str. 117—137, sl. 1—2.

Šašel Jaroslav: Keltisches portorium in den Ostalpen. Römische Forschungen 3, Graz—Köln 1966, str. 198—204.

Uršič Anja: glej Petru Peter!

Zotović Ljubica: Les cultes orientaux sur le territoire de la Mésie Supérieure. Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain 7, Leyden 1966, str. 1—105, T. 1—16.
Zotović Ljubica: Kult Jupitera Depulsora. — Le culte de Jupiter Depulsor. — Starinar NS 17, Beograd 1966 (1967), str. 37—43. C.

Zgodnji srednji vek

Aleksova Blaga: Prosek — Demir Kapija. Slovenska nekropola i slovenske nekropole u Makedoniji. — Prosek — Demir Kapija. Nécropole slave et les nécropoles slaves en Macédoine. Dissertationes 1, Skopje 1966, str. 1—102, T. 1—23, plan 1—3.
Knez Tone: Staroslovenski grobovi v Trebnjem (Začasno poročilo). — Die altslowenischen Gräber in Trebnje (Vorläufiger Fundbericht). Arheološki vestnik 17, Ljubljana 1966 (1967), str. 507—513, sl. 1—3, T. 1.
Korošec P(aola): Problem der großmährischen Elemente auf dem Gräberfeld auf der Burg von Ptuj. Sborník 20, Praha 1966, str. 179—189, sl. 19—21.
Korošec Paola: Tehnika »damasciranja« na slovanskem nožu iz groba nekropole na Ptujskem gradu. — Die Technik des »Damaszierens« auf dem slawischen Messer aus der Nekropole auf dem Burg zu Ptuj. Zgodovinski časopis 19—20, Ljubljana 1965—1966 (1967), str. 95—101, 2 T.
Kovačević Jovan: Avari na Jadranu. — Les Avares aux bords de l'Adriatique. Materijali 3, Beograd 1966, str. 33—81, sl. 1—18, 2 karti.
Ljubinković Mirjana: Problemi arheoloških istraživanja VI—VII veka u Jugoslaviji, sa posebnim osvrtom na probleme slovenske arheologije. — Aperçu sur les problèmes de la culture materielle des Slaves des Balkans aux VIe jusqu'au VIIe siècles. Materijali 3, Beograd 1966, str. 83—99.
Marušić Branko: Tri ranosrednjovjekovna nalazišta u Istri. — Drei frühmittelalterliche Fundorte aus Istrien. Jadranski zbornik 6, Rijeka—Pula 1966, str. 275—294, sl. 1—10, 3 karte, T. 1—3.
Pribaković Dušan: Prilog hronologiji naoružanja Slovena u VI i VII veku. — Contribution au problème de la chronologie de l'armement des Slaves au VIe et VIIe siècles. Vesnik 11—12, Beograd 1966, str. 24—68, sl. 1—5, T. 1—11.
Šribar Vinko: Arheološka raziskovanja na blejskem otoku. — Fouilles archéologiques sur l'île de Bled. Varstvo spomenikov 10, Ljubljana 1965 (1966), str. 154—159, 2 sliki.
Vinski Zdenko: O promjeni rendgenskog snimanja pri istraživanju ranosrednjovjekovnih mačeva. — Zur Röntgenuntersuchung frühmittelalterlicher Schwerter. Vesnik 11—12, Beograd 1966, str. 70—88, sl. 1—12.

Splošno

Benac A(lojz) in drugi: Kulturna istorija Bosne i Hercegovine. Od najstarijih vremena do početka turske vladavine. — Die Kulturgeschichte Bosniens und der Herzegowina von den ältesten Zeiten bis zum Beginn der Türkenherrschaft. Sarajevo 1966, str. 1—548, slike.
Čabrijan Josip, Gorenc Marcel, Vikić Branka: Pregled povijesti Varaždinskih Toplica. Vijesti 15, Zagreb 1966, br. 5, str. 1—32, sl. 1—40.
Filip Jan in drugi: Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas. — Manuel Enzyclopédique de Préhistoire et Protohistoire Européenes. Praha 1966, 1[a—k], str. I—XV, 1—664, risbe, T. 1—40.
Garašanin M(ilutin), Kovačević J(ovan): Arheološki nalazi u Jugoslaviji. Beograd 1966, str. 1—253, T. 1—97.
Gorenc Marcel: glej Čabrian Josip!
Iveković Dragica: Informacije o arheološko-istraživačkim radovima na području Moslavine. Vijesti 15, Zagreb 1966, br. 1—2, str. 22—23, risba.
Josifovska-Dragović Borka: Izveštaj na arheološkoto rekognosciranje po dolinata na Sreden Vardar. Zbornik 4—5, Skopje (1961—1966) 1966, str. 107 do 113. C.

Keramitčiev Apostol: Arheološki naogališta vo Kratovsko. Zbornik 4—5, Skopje (1961—1966) 1966, str. 115—121. C.
Konservatorska poročila — Arheološki spomeniki. Varstvo spomenikov 10, Ljubljana 1965 (1966), str. 189—216, 4 risbe, 17 slik, T. 1—6.
Kovačević J(ovan): glej Garašanin M(ilutin)!
Medović P.: Predlog jednoobrazne dokumentacije sa arheoloških iskopavanja u Vojvodini. Spona 6—7, Novi Sad 1966, str. 30—35.
Mikl-Curk Iva: Ob prizadevanju za varstvo slučajnih arheoloških najdb. Varstvo spomenikov 10, Ljubljana 1965 (1966), str. 160—162.
Mikulčić Ivan: Pelagonija u svetlosti arheoloških nalaza. Od egejske seobe do Avgusta. — Die Geschichte Pelagoniens im Lichte der Bodenfunde. Von der ägäischen Wanderung bis Augustus. Dissertationes 3, Skopje 1966, stran 1—96, T. 1—29, karta.
Mócsy A(ndras): Die Vorgeschichte Obermösiens im hellenistisch-römischen Zeitalter. Acta antiqua 14, Budapest 1966, str. 87—112, sl. 1—2.
Pahič Stanko: Arheološko raziskovanje v Mariboru. — Archäologische Forschungen in Maribor. ČZN NV 2, Maribor 1966, str. 3—45, 9 slik.
Pavlovec Rajko: Preluknjane hišice in lupine mehkužcev iz arheoloških najdišč v kraških jamah. — Durchlochte Schalen von Mollusken aus archäologischen Fundstätten in den Höhlen das Karstes. Naše jame 8, Ljubljana 1966, str. 56—61, sl. 1—2.
Sokolovska Viktorija: Arheološki ispituvanja vo kumanovskiot bazen. — Recherches archéologiques dans le bassin de Kumanovo. Zbornik 4—5, Skopje (1961—1966) 1966, str. 99—105, sl. 1—7. C.
Tasić N(ikola): Iz programa terenskih istraživanja arheološke sekcije. Spona 6—7, Novi Sad 1966, str. 4—5.
Vikić Branka: glej Čabrian Josip!
Vinski Zdenko: Zur Deutung der Bügelfibeln des 5. Jahrhunderts in Jugoslawien. Atti del VI Congresso, Roma 1966, str. 147—152, T. 43.

Numizmatika

Dantovska Velika: Eden medaljon od Bučin. — Le médaillon de Bučin. Zbornik 4—5, Skopje (1961—1966) 1966, str. 19—22, slika. C.
Janakievski Tome: Razvitok na drevnogrčki moneten sistem. Vreminja-zemji-narodi 2, Bitola 1966, 4 str. C.
Keramitčiev Apostol: Rimskata monetarnica vo Stobi. — L'atelier de monnaies à Stobi. Zbornik 4—5, Skopje (1961—1966) 1966, str. 39—58, T. 1—3. C.
Kolšek Vera: Keltski novci iz Celja. — Pieces de monnaie celtiques de Celje. Arheološki vestnik 17, Ljubljana 1966 (1967), str. 409—412, T. 1.
Kondić Vladimir: Nepoznati zlatni medaljon Valentinijana I. — Un médaillon inédit en or de Valentinien Ier. Starinar NS 17, Beograd 1966 (1967), str. 45—52, 2 sliki, T. 1—2. C.
Sokolovska Viktorija: Od numizmatičkata zbirka na Arheološkiot muzej vo Skopje. — De la collection numismatique du Musée archéologique à Skopje. Zbornik 4—5, Skopje (1961—1966) 1966, str. 23—37, risba, T. 1—5. C.

Ocene in prikazi

Brodar Srečko: Mirko Malez, Kvartarna fauna pećine Veternice u Medvednici; Mirko Malez, Pećina Veternica u Medvednici. Arheološki vestnik 17, Ljubljana 1966 (1967), str. 517—522.
De Laet S. J.: Acta Archeologica (Arheološki vestnik). T. XV—XVI. L'Antiquité classique 36, Bruxelles 1966, str. 388.
Hr.: Arheološki vestnik XV—XVI. Archeologické rozhledy 18, Praha 1966, sešit 2, str. 225—226.
Hr.: Glasnik Muzeja Kosova i Metohije VII—VIII/1962—1963. Archeologické rozhledy 18, Praha 1966, sešit 2, str. 232.

Hr.: Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Arheologija, N. S. sv. XIX. Archeologické rozhledy 18, Praha 1966, sešit 1, str. 104.
Hr.: Savinjski zbornik, Celje 1965. Archeologické rozhledy 18, Praha 1966, sešit 2, str. 235.
Hr.: Starinar N. S. XIII—XIV/1962—1963. Archeologické rozhledy 18, Praha 1966, sešit 2, str. 240—241.
Hr.: Zbornik krajiških muzeja I, II. Archeologické rozhledy 18, Praha 1966, sešit 1, str. 116—117.
Jovanović Borislav: Zdravko Marić, Donja dolina i problem etničke pripadnosti predrimskog stanovništva sjeverne Bosne. Starinar NS 17, Beograd 1966 (1967), str. 181—182. C.
Kolosovskaja Ju. K.: Edit B. Thomas, Römische Villen in Pannonien. Vestnik drevneĭ istorii, Moskva 1966, zv. 1, str. 118—123. C.
Mócsy András: Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba. Archaeologiai értesitö 93, Budapest 1966, szám 1, stran 113—114.
Parović-Pešikan Maja: V. Lahtov, Problem trebeniške kulture. Starinar NS 17, Beograd 1966 (1967), str. 182—186. C.
Pašalić E(sad): Alojz Benac, Studije o kamenom i bakarnom dobu u sjeverozapadnom Balkanu. Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine 15, Sarajevo 1966, str. 276—281.
Pavlovec Rajko: Franc Osole, Izkopavanje v paleolitski postaji Ovčja jama pri Prestranku v letu 1961. Naše jame 8, Ljubljana 1966, str. 96.
Petru P(eter) in S(onja): J. Garbsch, Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert. Arheološki vestnik 17, Ljubljana 1966 (1967), stran 528—530.
Petru Sonja: glej Petru Peter!
Piletić Dragoslav: Mirjana Manojlović-Marijanski, Kasnorimski šlemovi iz Berkasova. Vesnik 11—12, Beograd 1966, str. 394.
Pleslová E.: Archaeologia Iugoslavica IV, V. Archeologické rozhledy 18, Praha 1966, sešit 1, str. 98—99.
Plesová E..: Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji. Archeologické rozhledy 18, Praha 1966, sešit 2, str. 219—220.
Pleslová E.: Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji II. Archeologické rozhledy 18, Praha 1966, sešit 6, str. 734.
Saria Balduin: Alföldy Geza, Bévölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien. Südost-Forschungen 25, München 1966, str. 469—470.
Saria Balduin: Gabrovec Stane, Zur Hallstattkultur in Slowenien. Südost-Forschungen 25, München 1966, str. 468—469.
Saria Balduin: Situla 8. Südost-Forschungen 25, München 1966, str. 467.
Šašel J(aroslav): Attilius Degrassi, Inscriptiones Latinae liberae rei publicae: imagines. Arheološki vestnik 17, Ljubljana 1966 (1967), str. 535.
So.: Situla 8, 1965. Archeologické rozhledy 18, Praha 1966, sešit 3, str. 378.

POLJUDNO-STROKOVNE PUBLIKACIJE IN DNEVNI TISK

Prazgodovina

Kastelic Jože: Vaška situla in njena kopija. Delo 7, Ljubljana 1966 (19. III.), št. 75, str. 7, slika.
Mesesnel Janez: Kraljev grob na istrski gmajni. Kipar in novinar na sledi zanimive zgodovinske uganke: ali imamo tudi pri nas spomenik megalitske kulture. TT 14, Ljubljana 1966 (21. XI.), št. 46, str. 7, slika.
Starè France: Jantarjeve poti ni bilo? O svetovnem kongresu arheologov. Delo 7, Ljubljana 1966 (3. IX.), št. 239, str. 6, slika.
Svoljšak Drago: Prazgodovinsko grobišče v Tolminu. Goriška srečanja 1, Nova Gorica 1966, št. 4, str. 57—62, 3 slike.

Antika

K(ajzer) J(anez): Ali je bil zlati Emonec župan? Življenjepis nekega spomenika. TT 14, Ljubljana 1966 (21. III.), št. 11, str. 7, slika.

K l e m e n c J(osip): Meduza na šempetrskih spomenikih. Lepo mesto 6, Celje 1966, št. 1, str. 12.

M(esesnel) J(anez): Največji doslej znani rimski forum v Jugoslaviji je postal ponos Zadra. TT 14, Ljubljana 1966 (31. X.), št. 43, str. 7, slike.

Zgodnji srednji vek

(Mesesnel Janez) Z. L.: Slovenska Troja je bila na blejskem otoku. TT 14, Ljubljana 1966 (14. III.), št. 70, str. 7, slika.

M e s e s n e l J(anez): Staroslovenski Kranj. Ob razstavi v Prešernovi hiši v Kranju. Delo 7, Ljubljana 1966 (7. IV), št. 94, str. 9.

T r i l e r A(ndrej): Bled od VI. do XII. stoletja. Arheologi odkrivajo najstarejšo zgodovino Bleda. Glas Gorenjske 17, Kranj 1966 (10. IX.), št. 252, str. 6, slika.

Splošno

K r a l j Drago: Taliato so odkopali, Taliato zasipavajo. Arheologi so v djerdapski soteski naleteli na zanimive najdbe iz rimskh časov in predzgodovine. Delo 7, Ljubljana 1966 (19. XI.), št. 315, str. 7, slika.

P a h i č Stanko: Za arheološkimi spomeniki po južni Koroški. Koroški fužinar 16, Ravne 1966 (1. II.), št. 1, str. 37—40, slike.

S v o l j š a k Drago: Arheološka podoba gradišča pri Sv. Pavlu nad Planino. Goriška srečanja 1, Nova Gorica 1966, št. 1, str. 46—49, slike.

S(voljšak Drago): Izkopavanja Goriškega muzeja na hribu Sv. Pavla nad Vrtovinom. Goriška srečanja 1, Nova Gorica 1966, št. 4, str. 66—67.

POROČILA O ARHEOLOŠKIH RAZSTAVAH

B e l o š e v i ć Janko: Osvrt na I internacionalni kongres za slavensku arheologiju u Varšavi i izložbu »Materijalna kultura Slavena u ranom srednjem vijeku«. Vijesti 15, Zagreb 1966, br. 1—2, str. 11—15, 3 slike.

M e s e s n e l J(anez): Arheološka podoba Ljubljane. V Mestnem muzeju so odprli stalno arheološko zbirko. Delo 7, Ljubljana 1966 (18. I.), št. 15, str. 5, slika.

P l e s n i č a r - G e c Ljudmila: Zgodovinski pregled arheoloških dob v Ljubljani. Prenovljena arheološka zbirka v Mestnem muzeju. Naši razgledi 15, Ljubljana 1966 (23. IV.), št. 8, str. 157.

V e l e n r a j t e r P(avle): Izložbe u Gradskom muzeju u Somboru. Spona 6—7, Novi Sad 1966, str. 28—29.

ZAMENJAVA — EXCHANGE

Arheološka sekcija pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti je v letu 1966 prejela publikacije arheološke vsebine od spodaj navedenih ustanov:

The Archaeological Section of the Slovene Academy of Sciences and Arts has received in the year 1966 the archaeological publications from the following Institutions:

Aarhus:
Statsbiblioteket

Amersfoort:
Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek

Amsterdam:
Koninklijk Instituut voor de Tropen
Koninklijk Oudheidkundig Genootschap Rijksmuseum

Aquileia:
Associazione Nazionale per Aquileia

Athēnai:
American School of Classical Studies
British School of Archaeology at Athens
Société Archéologique d'Athènes

Avenches:
Association Pro Aventico

Bad Godesberg:
Deutsche Forschungsgemeinschaft

Bad Homburg:
Saalburgmuseum

Baghdad:
Iraq Museum Library

Barcelona:
Museo Arqueológico

Basel:
Schweizerische Gesellschaft für Urgeschichte

Beograd:
Arheološki institut

Bergen:
Universitetsbiblioteket

Berlin — Charlottenburg (BRD):
Museum für Vor- und Frühgeschichte

Bern:

Bernisches historisches Museum

Besançon:

Institut d'Archéologie de la Faculté des Lettres

Bogota:

Instituto Colombiano de Antropologia

Bonn:

Institut für Vor- und Frühgeschichte der Universität
Verein von Altertumsfreunden im Rheinlande

Bordighera:

Istituto Internazionale di Studi Liguri

Bratislava:

Slovenská akadémia vied — Ústredná knižnica

Brno:

Archeologický ústav Československé akademie věd
Moravské museum — prehistorické oddělení

Brugg:

Gesellschaft Pro Vindonissa

Bruxelles:

Institut Royale du Patrimoine Artistique. Section: Service des Fouilles

București:

Biblioteca Academiei Republicii Populare Romîne
Institutul de Arheologie al Academiei R. P. R.

Budapest:

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Kutató Csoportja
Magyar Nemzeti Múzeum

Cambridge (USA):

Peabody Museum of Archaeology and Ethnology at Harvard University

Cardiff:

National Museum of Wales. Department of Archaeology

Cincinnati:

University of Cincinnati Library

Coimbra:

Instituto de Arqueologia

Como:

Società Archeologica Comense

Dresden:

Landesmuseum für Vorgeschichte

Dublin:

Royal Irish Academy
Royal Society of Antiquaries of Ireland

Firenze:

»Rivista di Scienze Preistoriche«

Frankfurt a/M.:

Deutsches archäologisches Institut. Römisch-germanische Kommission

Freiburg i. Br.:
Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität

Genève:
Archives Suisses d'Anthropologie Générale
Musée d'Art et d'Archéologie

Gent:
Seminarie voor Archaeologie

Graz:
Landesmuseum »Joanneum«

Groningen:
Biologisch-Archaeologisch Instituut der Rijksuniversiteit

Györ:
Xantus János Múzeum

Halle/Saale:
Landesmuseum für Vorgeschichte

Hamburg:
Museum für Völkerkunde und Vorgeschichte

Helsinki:
Suomen Muinaismuistoyhdistys

Jerusalem:
Department of Antiquities

Kiev:
Deržavna publična biblioteka URSR

København:
Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab
Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab

Kraków:
Instytut Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk — Redakcja Sprawozdán Archeologicznych
Muzeum Archeologiczne
Polska Akademia Nauk

La Serena:
Museo Arqueológico

Leiden:
Rijksmuseum van Oudheden

Leipzig:
Institut für Vor- und Frühgeschichte der Karl-Marx-Universität

Linz:
Oberösterreichischer Musealverein

Ljubljana:
Narodni muzej
Zavod za spomeniško varstvo SRS

Łódż:
Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne

London:
Institute of Archaeology
Joint Library of the Helenic and Roman Societies
London and Middlessex Archaeological Society
Royal Anthropological Institute

Los Angeles:
Southwest Museum

Lublin:
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

Lund:
Universitetsbiblioteket

Mainz:
Römisch-germanisches Zentralmuseum
Staatliches Amt für Vor- und Frühgeschichte

Modena:
Museo Civico Archeologico

Moskva:
Fundamental'naja biblioteka obščestvennyh nauk Akademii nauk SSSR
Gosudarstvennaja biblioteka SSSR imeni V. I. Lenina
Gosudarstvennaja publičnaja istoričeskaja biblioteka RSFSR

München:
Bayerische Akademie der Wissenschaften
Institut für Vor- und Frühgeschichte der Universität

New Haven:
Yale University Library

New York:
American Museum of Natural History

Nicosia:
Department of Antiquities

Nitra-Hrad:
Archeologický ústav Slovenské akademie vied

Novi Sad:
Matica Srpska
Vojvođanski muzej

Opava:
Slezské museum

Osijek:
Muzej Slavonije

Oslo:
Universitetets Oldsaksamling

Oxford:
Ashmolean Museum

Pamplona:
Museo de Navarra

Paris:
Centre d'Études Archéologiques de la Méditerranée Occidentale

Pavia:
»Athenaeum«

Pécs:
Janús Pannonius Múzeum

Philadelphia:
University Museum

Plovdiv:
Naroden arheologičeski muzej

Pontevedra:
Museo de Pontevedra

Poznań:
Muzeum Archeologiczne
Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk
»Przegląd Antropologiczny«

Praha:
Archeologický ústav Československé akademie věd
Kabinet pro studia řecka, římská a latinská Československé akademie věd
Základní knihovna Československé akademie věd

Princeton:
Archaeological Institute of America

Priština:
Muzej Kosova i Metohije

Pula:
Arheološki muzej Istre

Rabat:
»Bulletin d'Archéologie Marocaine«

Rennes:
»OGAM — Tradition Celtique«

Reykjavík:
Hidh íslenzka fornleifafjelag

Roma:
Accademia Nazionale dei Lincei
Belgisch-Historisch Instituut te Rome
British School at Rome
École Française de Rome
Istituto di Studi Romani
Museo Nazionale Preistorico ed Etnografico »Luigi Pigorini«
Pontificia Accademia Romana di Archeologia

Sarajevo:
Zemaljski muzej
Zemaljski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti SR BiH

Schwerin:
Museum für Ur- und Frühgeschichte

Sevilla:
Museo Arqueológico Provincial

Sint-Niklaas-Waas:
Oudheidkundige Kring van Waasland

Sofija:
Bŭlgarska akademija na naukite

Sopron:
Liszt Ferenc Múzeum

Stockholm:
Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademiens Bibliotek

Szczecin:
Muzeum Pomorza Zachodniego

Tarascon-sur-Ariège:
Société Préhistorique de l'Ariège

Tarragona:
Real Sociedad Arqueológica Tarraconense

Tokyo:
Anthropological Society of Nippon

Torún:
Muzeum Okręgowe w Toruniu

Trier:
Rheinisches Landesmuseum

Trieste:
Università degli Studi di Trieste

Tromsø:
Tromsø Museum

Tübingen:
Internationale Zeitschriftenschau für Bibelwissenschaft und Grenzgebiete

Tuzla:
Muzej istočne Bosne

Valencia:
Servicio de Investigación Prehistórico

Varese:
Musei Civici

Varna:
Naroden arheologičeski muzej

Warszawa:
Instytut Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk
Państwowe Muzeum Archeologiczne
Polskie Towarzystwo Archeologiczne

Weimar:
Museum für Ur- und Frühgeschichte Thüringens

Wien:
Anthropologische Gesellschaft
Österreichisches archäologisches Institut
Urgeschichtliches Institut der Universität

PUBLIKACIJE ARHEOLOŠKE VSEBINE, KI JIH JE IZDALA SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI

Josip Korošec: Poročilo o izkopavanju na Ptujskem gradu leta 1946. Ljubljana 1947. 62 str. + XVII tab. 8°.

Josip Korošec: Slovansko svetišče na Ptujskem gradu. Ljubljana 1948. 76 str. + III tab. + 32 slik + 18 skic. 8°.

Josip Korošec: Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu. Ljubljana 1950. 368 str. + LXXXIX tab. + 1 pril. 8°.

Jože Kastelic-Božo Škerlj: Slovanska nekropola na Bledu. Arheološko in antropološko poročilo za leto 1948. Ljubljana 1950. 103 str. + 21 slik + X tab. + 1 pril. 8°.

Arheološka poročila. Poročilo o izkopavanju v Ljubljani, Novem mestu in na Panorami v Ptuju. Ljubljana 1950. 112 str. + XXXIX tab. + 3 pril. 8°.

Josip Klemenc: Ptujski grad v kasni antiki. Ljubljana 1950. 100 str. + XLVIII tab. + 2 pril. 8°.

Franjo Ivaniček: Staroslovenska nekropola v Ptuju. Rezultati antropoloških istraživanja. Ljubljana 1951. 234 str. 4°.

Josip Korošec: Prazgodovinska naselbina na Ptujskem gradu. Ljubljana 1951. 273 str. + LV tab. + 6 pril. 8°.

Razprave III. Ljubljana 1953. 335 str. + 69 tab. + 21 pril. 8°.

Francè Starè: Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani. Ljubljana 1954. 135 str. + LXXXV tab. + 2 pril. + 2 zvd. 8°.

Josip Korošec: Arheološke ostaline v Predjami (Razprave IV/1). Ljubljana 1956. 64 str. + XLIX tab. + 1 pril. 8°.

Stanko Pahič: Drugo žarno grobišče v Rušah (Razprave IV/3). Ljubljana 1957. 75 str. + XXVI tab. + 11 pril. 8°.

Stane Gabrovec: Prazgodovinski Bled. Ljubljana 1960. 91 str. + 1 slika + XL tab. + 2 pril. 8°.

Jože Kastelic: Slovanska nekropola na Bledu. Poročilo o izkopavanjih leta 1949 in 1951. Ljubljana 1960. 43 str. + XVI tab. + 1 pril. 8°.

Josip Korošec: Prazgodovinsko kolišče pri Blatni Brezovici. Ljubljana 1963. 67 str. + 32 tab. + X pril. 8°.

Arheološki vestnik II/1—2. Ljubljana 1951. 277 str. 8°.
Arheološki vestnik III/1—2. Ljubljana 1952. 358 str. 8°.
Arheološki vestnik IV/1—2. Ljubljana 1953. 365 str. 8°.
Arheološki vestnik V/1—2. Ljubljana 1954. 425 str. 8°.
Arheološki vestnik VI/1—2. Ljubljana 1955. 382 str. 8°.
Arheološki vestnik VII/1—4. Ljubljana 1956. 500 str. 8°.
Arheološki vestnik VIII/1—4. Ljubljana 1957. 355 str. 8°.
Arheološki vestnik IX—X/1—4. Ljubljana 1958—1959. 341 str. 8°.
Arheološki vestnik XI—XII. Ljubljana 1960—1961. 288 str. 8°.
Arheološki vestnik XIII—XIV. Ljubljana 1962—1963. 581 str. 8°.
Arheološki vestnik XV—XVI. Ljubljana 1964—1965. 404 str. 8°.
Arheološki vestnik XVII. Ljubljana 1966. 572 str. 8°.

Naslov za zamenjavo: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Biblioteka Poštni predal 323-VI, Ljubljana, Jugoslavija

ARCHAEOLOGICAL PUBLICATIONS EDITED BY THE SLOVENE ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

Josip Korošec: Report on Archaeological Excavations on the Castle-hill of Ptuj in 1946. Ljubljana 1947. 62 pp. + XVII tables. 8°.

Josip Korošec: The Old Slav Sanctuary on the Castle-hill of Ptuj. Ljubljana 1948. 76 pp. + III tables + 32 phot. + 18 drawings. 8°.

Josip Korošec: The Old Slav Burial Place on the Castle-hill of Ptuj. Ljubljana 1950. 368 pp. + LXXXIX + 1 app. 8°.

Jože Kastelic-Božo Škerlj: The Slav Necropolis at Bled. Archaeological and Anthropological Report for 1948. Ljubljana 1950. 103 pp. + 21 drawings + X tables + 1 app. 8°.

Archaeological Reports. Reports on Excavations in Ljubljana, at Novo mesto and on the Panorama of Ptuj. Ljubljana 1950. 112 pp. + XXXIX tables + 3 app. 8°.

Josip Klemenc: Le château de Ptuj à l'époque de la décadence romaine. Ljubljana 1950. 100 pp. + XLVIII tables + 2 app. 8°.

Franjo Ivaniček: Ancient Slav Necropolis at Ptuj. Results of Anthropological Researches. Ljubljana 1951. 234 pp. 4°.

Josip Korošec: A Prehistoric Settlement on the Castle-hill of Ptuj. Ljubljana 1951. 273 pp. + LV tables + 6 maps. 8°.

Dissertationes III. Ljubljana 1953. 335 pp. + 69 tables + 21 maps. 8°.

Francè Starè: Illyrische Funde aus der Eisenzeit in Ljubljana. Ljubljana 1954. 135 pp. + LXXXV table + 2 app. + 2 maps. 8°.

Josip Korošec: The Archaeological Remains at Predjama (Dissertationes IV/1). Ljubljana 1956. 64 pp. + XLIX tables + 1 maps. 8°.

Stanko Pahič: Das zweite Urnenfeld in Ruše (Dissertationes IV/3). Ljubljana 1957. 75 pp. + XXVI tables + 11 maps. 8°.

Stane Gabrovec: The Prehistory of Bled. Ljubljana 1960. 91 pp. + 1 drawing + XL tables + 2 app. 8°.

Jože Kastelic: The Slav Necropolis at Bled. Report on Excavations in 1949 and 1951. Ljubljana 1960. 43 pp. + XVI tables + 1 app. 8°.

Josip Korošec: Der Pfahlbau bei Blatna Brezovica. Ljubljana 1963. 67 pp + 32 tables + X app. 8°.

Acta Archaeologica II/1—2. Ljubljana 1951. 277 pp. 8°.
Acta Archaeologica III/1—2. Ljubljana 1952. 358 pp. 8°.
Acta Archaeologica IV/1—2. Ljubljana 1953. 365 pp. 8°.
Acta Archaeologica V/1—2. Ljubljana 1954. 425 pp. 8°.
Acta Archaeologica VI/1—2. Ljubljana 1955. 382 pp. 8°.
Acta Archaeologica VII/1—4. Ljubljana 1956. 500 pp. 8°.
Acta Archaeologica VIII/1—4. Ljubljana 1957. 355 pp. 8°.
Acta Archaeologica IX—X/1—4. Ljubljana 1958—1959. 341 pp. 8°.
Acta Archaeologica XI—XII. Ljubljana 1960—1961. 288 pp. 8°.
Acta Archaeologica XIII—XIV. Ljubljana 1962—1963. 381 pp. 8°.
Acta Archaeologica XV—XVI. Ljubljana 1964—1965. 404 pp. 8°.
Acta Archaeologica XVII. Ljubljana 1966. 372 pp. 8°.

Adress for exchange of publications: The Library of the Slovene Academy of Sciences and Arts. Post office box 323-VI, Ljubljana, Yugoslavia

Wroclaw:

Katedra Archeologii Polski Uniwersytetu Wroclawskiego im. Boleslawa Bieruta
Muzeum Archeologiczne. Redakcja »Silesia Antiqua«
Zakład Antropologii

Zadar:

Arheološki muzej

Zagreb:

Društvo muzejsko-konservatorskih radnika SRH

ARHEOLOŠKI VESTNIK
ACTA ARCHAEOLOGICA
XVIII

Izdala
Slovenska akademija znanosti in umetnosti
v Ljubljani

Natisnilo
ČP Delo — obrat Triglavska tiskarna v Ljubljani
1968

Naklada 1000 izvodov